

કંકાવટી

અનુચારી,
૧૯૮૦

KANKAVATI

ચિંતન
જશવત ગેખડીવાળા
શિરીષ પચાલ

સ્મૃતિ
વજ્ર માતરી

વાર્તા
ડોનાલ્ડ બાથેલ્મ
કાન્તિ પટેલ

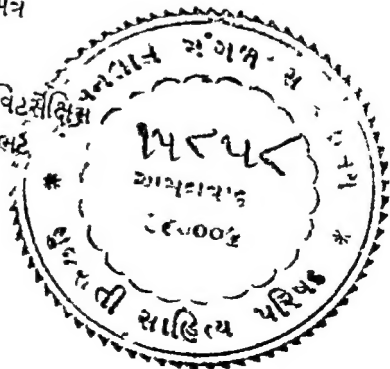
પત્રચર્યા
ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા

જયન્ત ઢોઠારી
નેમિષ મિત્ર

કવિતા
વેરુસીલિમવિટસેક્સિ
પ્રસાદ બ્રહ્મભટ્ટ

15858

ભૂપત વડોદરિયાની

નવલકથાઓ

પલ પલ વ્યાકુળ પ્રાણ	૧૯-૫૦
તારા હૈયે મારી પ્રીત	૧૯-૫૦
જપતપ જૂઠા, સાચી પ્રીત	૧૫-૦૦
ભવોભવની પ્રીત	૧૯-૫૦
મોતના પીંગળે	
તમસ્યા પખી	૧૫-૦૦
સ્વપ્નપખી	૧૩-૦૦
એક નદારી છોકરી	૧૩-૦૦
ખીજુ યૌવન	૧૨-૦૦

શાળા-ઉપયોગી નાટકો

નાટકોની દુનિયા-યશવત મહેતા
 શાળા-ઉપયોગી નાટકો—રજની ગેઠ
 ભજવો નાટકો—બળદેવ મોલિયા
 સહેલા નાટકો—સુરેશ ગાધી
 કિશોરોના નાટકો—પ્રા હસિત બૂચ
 (દરેકના રૂ. અઢી, સેટના રૂ. ૧૫)

ચિંતનલેખોનો સંગ્રહ

ધર્મ્યાહિતે	૧૨-૦૦
પત્યગવ્ય (ચિંતનલેખો)	
પ્રીતમલાન મજમુદાર	૮-૦૦

કાવ્યસંગ્રહો

સૂરના ગોળાને ભેદવા	
જતા—નાગરાજ	૩૦-૦૦
કાલિન્દી-જનક નાયક	૧૨-૦૦
ફૂલડા—હેતલ મોદી	૨-૦૦

વજ્રમાતરીની નવલકથા

ઊંડા કૂવા ને ટૂંકાં ઢારઠાં

મૂલ્ય : ૧૮ રૂપિયા

કાળસત્રિની ધૂણની ભૂતાવળ

મૂલ્ય : સાડાતેર રૂપિયા

ભજવવા લાયક નાટકો

નવા નવાં નાટકો—પ્રા. હસિત બૂચ
 તખ્તાલાયક નાટકો —રજની ગેઠ
 નાટકો જ નાટકો —સુરેશ ગાધી
 રગલીલા —ચ. ચી. મહેતા
 હસાહસનાં નાટકો —હરીશ નાયક
 (દરેકના રૂ. ૫, સેટના રૂ. ૩૦-૦૦)

આયુર્વેદનાં પુસ્તકો

લાલશ કર ડાકર 'પુનર્વસુ'ની ખાર
 ગંગપુસ્તિકાઓ એટના રૂ. ૨૪-૦૦
 ઘર ઘરનો વૈદ ૧૩-૫૦
 અભિનવ કુદરતી ઉપચાર ૧૩-૫૦
 યોગાસનો અને આરોગ્ય ૧૩-૫૦

સાહિત્ય-સંગમ, બાવાસીદી, ગોપીપુરા, સુરત-૧.

કુંજાવરી

જાન્યુઆરી

૧૯૮૦

સાહિત્યસર્જન

અને વિચારોનું

મર્વાલક્ષી માસિક

વર્ષ ૨૧ : અંક ૨૫૦ : મૂલ્ય : દોઢ રૂપિયો

દર માસની પદરમી તારીખે પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ

દેશમાં રૂપિયા ૧૨, બે વર્ષના રૂ. ૨૩; વિદેશ શિલિંગ ૩૦ (દરિયાઈ ટપાલથી), પાંચ પાઉન્ડ (હવાઈ ટપાલથી), મેગઝીન એજન્સીઓ અને જાણીતા ગ્રંથવિક્રેતાઓને ત્યાં લવાજમ ભરી શકાય છે. કોઈ પણ માસથી ગ્રાહક થઈ શકાય છે. લવાજમ અને વ્યવસ્થા અંગેના તમામ પત્રવ્યવહાર રતિલાલ 'અનિલ', ૩, આનંદનગર, સગરામપુરા, સુરત-૩૯૫ ૦૦૨ સરનામે જ કરવો.

'કુંજાવરી' કવિતા, વાર્તા, ગદ્યખણ્ડ, નિબંધિકા, વિવેચન આદિ સાહિત્યિક ધોરણની કૃતિ સ્વીકારે છે, કૃતિ સાથે સરનામા-ટિકિટવાળું કવર અવશ્ય ખીડવું. કૃતિ રતિલાલ 'અનિલ,' ૩, આનંદનગર, સગરામપુરા, સુરત-૩૯૫ ૦૦૨ સરનામે જ મોકલવી.

ત્રી-મુદ્રક-પ્રકાશક

રતિલાલ મૂળચંદ્રદાસ 'અનિલ'

પ્રકાશનસ્થળ ૩, આનંદનગર, સગરામપુરા, સુરત-૩૯૫ ૦૦૨

મુદ્રણસ્થાન . શ્રમજીવી મુદ્રણાલય, બાવાસીદી, ગોપીપુરા, સુરત-૩૯૫ ૦૦૩

અસ્તેય

જગત શેખરીનાગા

અસ્તેય સંસ્કૃત ભાષાનો શબ્દ છે. ધર્મ અને દર્શનના પ્રાચીન ભારતીય ગ્રંથોમાં એક પારિભાષિક સત્તા તરીકે તે અનેક વાર યોજાયો છે. ઈશ્વરપ્રાપ્તિ માટે તેમ જ વ્યક્તિ-સમષ્ટિના ઉત્કર્ષ માટે આવશ્યક લેખાયેલ પાંચ 'યમ' અથવા મહાવ્રતમાં, અહિંસા, સત્ય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહની સાથે, અસ્તેયને ધ્યાન મળ્યું છે. યોગીઓ પણ આત્મિક-ભૌતિક સિદ્ધિ અર્થે યોગમાર્ગમાં અસ્તેયના અનુસરણને ઈષ્ટ ગણે છે.

આ અસ્તેય-ભાવનાનું અનુસરણ આજે પણ વ્યક્તિ અને સમાજ માટે કલ્યાણકર થઈ શકે તેમ છે. પરંતુ આપણે ત્યાં અહિંસા, સત્ય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહની ભાવનાઓનો જેવો મહિમા થયો છે, તેવો મહિમા અસ્તેય-ભાવનાનો થયો નથી. વ્યક્તિ અને સમાજને તથા ઘણી હાનિ પહોંચી છે. અસ્તેયની ભાવનાને નિષ્ઠાપૂર્વક અનુસરી, આપણે વ્યક્તિગત તેમજ સમષ્ટિગત ઉત્કર્ષ સાધી શકીએ.

અસ્તેયની ભાવના અને તેને અનુરૂપ આચાર માનવીય અને નૈતિક દૃષ્ટિએ ઉચ્ચ હોવાની સાથે વ્યાવહારિક અને ઉપકારક પણ છે. અસ્તેય શબ્દનો અર્થ અને મર્મ સમજતા, એ વસ્તુ સ્પષ્ટ જોઈ શકાયે અસ્તેય એટલે ચોરી ન કરવી તે સંસ્કૃત ભાષાના 'સ્તેય' શબ્દની આગળ 'અ' પૂર્વગ ઉમેરાઈ આ શબ્દ બન્યો છે. સ્તેયનો અર્થ છે, ચોરી કરવી, સ્તેય યા ચોરી પાંચ મહાપાતકોમાંનું એક મહાપાતક ગણાય છે. પાતકનો અર્થ છે-પતન કરનાર, પાકનાર જે વૃત્તિ, વિચાર વ્યવહાર માનવીનું પતન કરે છે તે પાતક કહેવાય છે. સ્તેય અથવા ચોરીની વૃત્તિ-પ્રવૃત્તિ માનવીનું પતન કરે છે. અસ્તેય યા ચોરી ન કરવાની વૃત્તિ-પ્રવૃત્તિ તેના પતનને રોકી, તેના ઉત્કર્ષ કરે.

છે અને તેથી જ, માનવીનો પરમ-ઉદ્દેશ કરનાર પાય યમ યા મહા-
વતોમા તેનો સમાવેશ થયો છે

એવે પાતક ઉપગત અપગાધ પણ છે ચોરી કરનાર વ્યક્તિ
તરફ સમાજ ધૂણાની નજરે જુએ છે, અને સગકાર તેને અપરાધી
ગણી સજા કરે છે. ચોરી અને ચોર આ રીતે, માનવસમાજ માટે
અનિષ્ટ છે આમ છતાં, ચોરી અને ચોરના ખરા અર્થથી તેમ જ
અસલ સ્વરૂપથી આપણામાના ધણાખરા લોક અપરિચિત છે પારકુ
ધન-પૈસા યા કીમતી ચીજવસ્તુઓ-તેના માલિકને ખબર ન
પડે તે રીતે ગુપ્તગુપ્ત ઉઠાવી જનાર વ્યક્તિને આપણે ચોર અને તેના
એ કાર્યને ચોરી કહીએ છીએ ચોરી-ચોર વિશેની આની સમજ
ખોટી નથી, પરંતુ તે એકાગ્રી અને સકુચિત છે.

ચોરી શબ્દનો અર્થ અને મર્મ ઘણો વ્યાપક છે. જે વસ્તુ
આપણી નથી તે વસ્તુને તેના માલિક પાસેથી, તેનું મૂલ્ય ચૂકવ્યા
વિના, કોઈ યુક્તિ યા ઉપાયથી, ગુપ્તગુપ્ત પકાવી લેવી તેનું નામ ચોરી
તમ, આપણી કોઈ વસ્તુનું પૂરું મૂલ્ય ચૂકવનાર વ્યક્તિને, તેની
જાણ બહાર યા લાચારીને લઈ, વસ્તુ ઓઝી યા હનડી આપીએ યા
અન્ય કોઈ લાગતી જ વસ્તુ આપીએ, તો તે પણ ચોરી જ કહેવાય
ઉચિત સારીરિક યા માનસિક પરિશ્રમ રૂપી મૂલ્ય ચૂકવ્યા વિના,
નિહિન્ન યુક્તિ-પ્રયુક્તિઓ દ્વારા, વ્યક્તિઓ, સંસ્થાઓ યા સમાજ
પાસેથી, સ્વચ્છુપ યા ઉપયોગ માટે, ધન-દોષ્ટત યા ચીજવસ્તુઓ
મેળવવી તે પણ ચોરી જ છે.

આવી ચોરીનું યા સ્તેયનું ક્ષેત્ર ઘણું મોટું છે. પ્રજા પાસેથી,
લેવાતા કરવેરાના પ્રમાણમા તેને પર્યાપ્ત સુખ-સગવડની સેવા ન
આપતી સરકાર ચોર છે. કાયદા કાનૂન અનુમાન નિશ્ચિત થયેલ કરવેરા
ડગ્તા, જાતજાતની તરફીઓ દ્વારા, ઓછા કરવેરા ભરતા યા તમાથી
છટકી જતા લોકો ચોર છે કાનૂનને વશવર્તી, નિષ્પક્ષભાવે, પોતાનું

કર્તવ્ય અદા કરવાને બદલે પ્રત્યક્ષ યા પરોક્ષ રૂપમા લાય રુશ્વત લઈ, તે આપનારને લાભકર્તા થઈ પડે તેવી પક્ષપાતપૂર્ણ કામગીરી બજાવનાર તમામ પ્રકારના સરકારી-ગિનસરકારી નાના-મેટા અધિકારીઓ પણ ચોર જ ગણાય પોતાની મેવાની તુલનામા લોકો પાસેથી વધુ પૈસા પકાવતા વકીલ, ડોક્ટર, ઈજનેર આદિ વ્યવસાયીઓ અને ચીજ વસ્તુનું પૂરું મૂલ્ય લીધા પછી ગ્રાહકને ઓછી, હલકી યા ભેળમેળિયા વસ્તુ પધરાવતા વ્યાપારીઓ દુકાનદારો ચોર જ કહેવાય મજૂરોના શ્રમના ઉચિત મૂલ્ય કરતા ઓછું વેતન આપના કારખાનેદારો અને જમીનદારો તેમજ મળતા વેતનના મૂલ્ય કરતા ઓછું કામ કરતા કામદારો બંને ચોર છે પરિશ્રમ, નિષ્ઠા, શુદ્ધિ, સમજ રૂપી મૂલ્ય ચૂકવ્યા વિના સતાડેલ ચખરખી, તોટબૂક યા પુસ્તકની સહાયથી પરોક્ષમા ઉત્તીર્ણ થઈ પદવી પ્રાપ્ત કરતા વિદ્યાર્થીઓ ચોર છે, તેમ પોતાને મળતા વેતનના મૂલ્ય રૂપે વર્ગમા પૂરી નિષ્ઠા અને શક્તિ-મતિથી અધ્યાપનકાર્ય કરવાને બદલે ગમે તેમ કરી સમય પસાર કરી દેતા અને માર્ગદર્શિનીઓ લખી, નિયમ બહારના ટ્યૂગનો રાખી બિનલાયક વિદ્યાર્થીઓને પરોક્ષમા પાસ કરી યા ઉચ્ચ વર્ગ આપી નાણા કમાતા શિક્ષકો-પ્રાધ્યાપકો ચોર છે અન્ય લેખકોની કૃતિઓમાથી વસ્તુ વિચાર, ભાવ, અલંકાર પ્રતીક વગેરે ઉઠાવી, ઋણુસ્વીકાર વિના, તેમને સીક્તપૂર્વક પોતાની કૃતિઓમા સમાવી લેતા લેખકો-કવિઓને પણ ચોર જ કહેવા જોઈએ સમાજ પામેથી આપણને સુરક્ષા, ભાષા, સસ્કાર, વ્યવહારગ્નાન, ધન, સાધનસમગ્રી પ્રાપ્ત થાય છે, તેમના મૂલ્ય રૂપે જો આપણે સમાજને (તેના ઉત્કર્ષ માટે) કશું જ ન આપીએ, તો આપણે પણ ચોર જ ગણાઈએ

ચોરી યા સ્તેય વૃત્તિ-પ્રવૃત્તિ સમસ્ત પ્રજામા કેવી વ્યાપેલી છે, તેના આ ઉદાહરણુ ઘોતક છે વિના યા અલ્પ પરિશ્રમે, સ્વ-શક્તિ-

(અનુસંધાન પાના નં ૮ પર)

સ્વ. રાવજી પટેલ

વજ્ર માતરી

મારા મિત્ર સ્વ. રાવજી પટેલને એમના જીવનકાળના ઉત્તરાર્ધમાં મેં દોસ્તોના હાથે જે રીતે ફનાફાતિયા થઈને હેરાન થતા, તુચ્છ માનવતણખલાની જેમ આમતેમ ફેંકાતા જોયા છે, ત્યારથી ન તો મને દોસ્તોનો ઇતપ્યાર છે, ન તો કંઈ પ્યાર.

ખઈ રાગથી ખવાયેલા કેફસે અને ખેરાજગારીની જીવાતોથી ઘેરાયેલો સ્વ. રાવજીનો છેલ્લી વિદાય વેળાનો કરુણ ચહેરો હું કેમે કરીને મારી આખ સામેથી ખસેડી શકતો નથી આજે આટલા વરસે પણ એ ચહેરો એ જ રીતે મારી આખમાં કણસતો, ભેરવાયેલો જોનાયો છે.

૧૯૬૭માં એ ‘સંદેશ’માં ‘ઝી’ના તંત્રી વિશાગમાં આવ્યા ત્યારે એમની હવા બગાડવા મટે કહેવાના (ભદ્ર !) કવિજોડના હવાતિયાનો હું સાક્ષી છું. સ્વ રાવજીને એ નોકરી પણ સુખે ન કરવા દેવાઈ અને એ ઊંઝા તે સીધા જઈને ‘શ્રીરંગ’માં ભેરવાયા.

એક સમી સધ્યાએ રાવજી મને ખાનપુરમાં ભટકાઈ પડ્યા. ગમમાં ઝાંઝાયેલો એમનો શ્યામત્ર ચહેરો આમેય મને વાગ્યો તો હતો જ, પણ એ સાંજે તો એવો તો વાગ્યો ને કે... .. મેં એમને ચા માટે હોટલમાં દોર્યા તો એ ગેઈ પડ્યા. ‘ચા તો મારે તમને પીવડાવવી જોઈએ, પણ શું કરું, પૈસા નથી !’

‘ચાલો ને ચાર હવે .’ કહેતા મેં એમને હાથ ઝાલીને ખેંચ્યા ને વાત વાળતા એમના કુટુંબના ખખરઅતર પૂછ્યા, તો કહે, ‘મને ચિંતા જ બેબીની છે. એવડી માનફીને લઈને મારા પત્ની શું કરશે ?’

‘અરે દોગત, તમને મટી જશે ! ચિંતા શું કામ કરો છો !’

‘ન મટી શકે મારો પગાર બાણો છો ને ?’

‘ના’

‘જપ રૂપિયા માસિક ?’

‘હૈ ?’

અને ત્યારે મારા મનના કાગાગારની દીવાનો પર એવા ગિન-મ
ઓળા ઉપસીને મને ડારવા લાગી ગયા કે હું તગમગ હતપ્રમ બની
ગયો હતો.

—રાવજી મારો દોસન

—રાવજી એક સક્તશ કવિ

—ગવજી એક ન્વિદાગ દોસ્ત

—રાવજી ક્ષયરોગનો રોગી

—રાવજી સમયનો શિકાર

—રાવજી એકત્રો અને ઓશિયાળો.

પણ એમનું મન વાળવા મારા દિલનો હાહાકાર સતાડવાની
વ્યથા એટલા કરતા મેં એમના નવા કાવ્યની વાત છેડી હતી.

પણ ત્યારે જે એમણે કહ્યું હતું, ‘મારે તમારી ગઝલ સામળવી
છે મને એ ગમે છે હું મુરાયરામા તમને ખામ સામળવા આવતો
હતો ગઝલ સભળાવો’

‘ગઝલ મરી ગઈ, રાવજી દોસ્ત !’

‘ગઝલ જ શું કામ, કાવ્ય પણ હું નાસી છૂટ્યો છું હર એ
દુનિયાથી—’ કહેતા નોકરીનો સમય આગળ વરીને હું તગમગ
નામી છૂટ્યો હતો.

અને એ પ્રસંગને હજી પૂરું અડવાડિયું જે નહીં વીત્યું હોય કે
શનિવારે ખરા મહધ્યાને ગવજી ‘મ દેશ’ પ્રેસમા આવી અઢયા મુગઈ
આવૃત્તિના કામમા હું મશગુલ હતો કે મારા ટેમનની પાગાના લાડક ને

કાચના પાટીશન પર આગળીના ટકાએ એમણે મારું ધ્યાન દોર્યું
એમને જોતા જ મેં એમને આવડાર્યા, તો કહે, 'ના, બહાર ચાલો '

હાથ પરના મથાળાનું કામ અડપથી પતાવીને કોમ્પેનને
વિનંતિ કરી મેં અડપથી હોટલ તરફ જવા પગ ઉપાડ્યા પણ
હજી પ્રેસભવનના પગથિયા જ ઊતરતો હતો કે પગથિયે
ઊભા રહીને સહેજ મારી તરફ ઝૂકતા ધીમા લહેજમા એમણે કહ્યું,
'મારી બપ રૂપિયાની નોકરી ગઈ '

'હે', શું કામ ?

'ખબર નથી મને છૂટા કરી દીધો '

'એનું ના બને !'

બન્યું છે ભાઈ. હવે હું ક્યા જઈ '

'કોણુ લાગે છે આની પાછળ ?

'મરશે જવા દો ને આપણા મિત્રો જ છે ભલે ને એ
રાજ થાય !'

મારી ન્શા આમેય સર્પવનમા લેરાયા જેવી તો હતી જ,
ત્યા જ વળી એક સર્પ કુકાડા મારતો ઉજળીને મારા ડોક કગતો
વીટળાઈ વળ્યો હોય એવી પરિસ્થિતિ સર્જતા હુ અંગે અંગે નૂંજી ગયો

મેં એમને રોક્યા અને એડીશનનું કામ પતાવીને મારા લેખક
પત્રકાર મિત્ર શ્રી ભૂપત વડોદરિય પાસે ગયો ભૂપતભાઈ ત્યાં 'પ્રસાત'
દૈનિકમા સર્વેસર્વા હતા મેં એમના ટેબલે જઈને કહ્યું, 'ભૂપતભાઈ,
ગવજનું નામ તો વાચ્યું હશે ?'

'અરે વાહ સરસ લખે છે !'

'મારા જેવા અક્ષરના મારેલા એ જીવને લઈને હું તમારી
પાસે આવ્યો છું તમે કંઈ કરી રોકો ખરા ?

'ઓહ યસ વીથ પ્લેઝર' કહીને એમણે તરત જ ગવજને
આ કાર્યાને લીડરપેજના આર્ટિકલ્સનું કામ સોંપી માનિક રૂપને
દરમાથો નક્કી કર્યો.

જીવનમાં બહુ ઓછા પ્રસંગોએ મેં હજીવાશ અનુભવી છે એ પ્રસંગ એમાંનો એક હતો.

પણ, એ વાતને ચાર દિવસ પણ નહીં વીત્યા હોય કે રાવજી પુનઃ પ્રેસમાં ચઢી આવ્યા.

‘તપ્પિયત લથડી ગઈ છે...કાલે જિંથરી જાઉં છું પછી મળાય ન મળાય, તે થયું કે તમને મળ્યા વગર જાઉં તો ગુનેગાર થાઉં’

હું મૂની આખે એમને તાકી ગયો અને એ ગયા, તે ગયા જ. આવ્યા તે એમના મોતના ખખર. મારી રાવજી સાથેની એ છેલ્લી મુલાકાત, એમના મૃત્યુ પછી એમના જ શય પર (જીવતા જેમની ખેંચદખી, એ જેમનો દસ્તુર હતો) મરસિયા ગાઈને નામ કમાઈ લેવાની અમદાવાદી હોંસાતોંસી જોઈને મેં ગ્લાનિ નહીં, ધિક્કારની જ લાગણી અનુભવી છે.

અને એટલે જ, કાવ્યને મનની દાખડીમાં સાચવીને વ્યવસાયના કાગવાસમાં ગોઠાઈ રહેવાનું દુષ્કૃત્ય મેં કર્યું છે.

(લેખકના પ્રગટ થયેલ કાવ્યસંગ્રહ ‘અવહેલના’ના પુરોગવચનમાંથી)

(અનુસંધાન પાના નં ૪ નું ચાલુ)

મતિના યથોચિત મૂલ્ય કરતા, અનેકગણી વધુ કીમત-નાણાં યા સુખ સગવડની સામગ્રીરૂપે-વસ્ત્રન કરી લેવાની આવી મ્તેય વૃત્તિ-પ્રવૃત્તિને કારણે જ વ્યક્તિ, સમાજ, દેશ અને દુનિયામાં અસતોષ, અજાણ, ભેદભાવ, શોષણ, વેરઝેર, સઘર્ષ, યુદ્ધની પરિસ્થિતિ સતત ચાલુ રહે છે અસ્મિત અને સમાજનો તેથી લાખે ગાળે હાસ અને નાશ થાય છે તેમાંથી વ્યક્તિ, સમાજ, રાષ્ટ્રને ઊગારવા હોય, તેમના પતનને બદલે ઉત્થાન કરવું હોય તો ચોરી ન કરવાની વૃત્તિ-પ્રવૃત્તિનું, અસ્તેયના મહાવ્રતનું અનુસરણ આવશ્યક છે.

પ્રાચીન ભારતીય ધર્મ અને દર્શનના અથોએ, તેથી તો, સ્તેયને મહાપાતક તરીકે વર્ણવી, અસ્તેયનો એક પરમ-ઈષ્ટ મહાવ્રત તરીકે મહિમા ગાયો છે.

(‘આકાશવાણી’ના સૌજન્યથી)

કુમારી મેન્ડિયલ અને હુ

ડોનાલ્ડ બાર્થેલમ

અનુ. કાન્તિ પટેલ

૧૩ માર્ચ ૨૦૧૨

કુમારી મેન્ડિયલ મને પ્રેમ કરવાની ઈચ્છા ધરાવે છે પણ સત્તાવાર રીતે તો હુ બાળક છુ તેથી તેમ કરતા અચકાય છે. સ્કૂલના કાગળિયામા તથા તેના મેજ ઉપરના રજીસ્ટરમા તથા આચાર્યની ઓફિસના કાર્ડ ઈન્ડેક્સમા નોંધાયા મુજબ મારી ઉંમર અગિયાર વરસની છે આ બાબત ગેરસમજ ભ્રમી કરે તેવી છે એને અગે હજી સુધી તો હુ કંઈ સ્પષ્ટીકરણ કરી શક્યો નથી ખરેખર તો મારી ઉંમર પાત્રીસ વરસની છે જ કૂટ એક ઈયની બિચારી ધરાવતો હુ લમ્કરી તાલીમ પણ લઈ ચૂક્યો છુ મારા શરીર પર ભગવા જેઈએ એવી જગ્યાઓમા વાળ ભગી ચૂક્યા છે, અવાજમા ખરજ પ્રવેશી ગઈ છે. કુમારી મેન્ડિયલ ક્યારેક જે મનમા નક્કી કરે તો એની મનોકામના પૂરી કરવાની આવડત હુ ધરાવુ છુ.

દરમિયાન સામાન્ય અપૂર્ણાક્રોનો અમારો અભ્યાસ ચાલુ છે. બધા તો નહી પણ મોટા ભાગના પ્રશ્નોના ઉત્તરો હુ આપી શકુ છુ (કેટલીક વસ્તુઓ જે કે મને યાદ ગઈ નથી તેમ છતા ખૂબ જ નાની પાટલીમા મેજનો ઉપરનો ભાગ મારી જઘેને લીમી નાખતો હોય તેવી હાલતમા ખેસીને આજુબાજુની જિદગી જેવાનુ મને ગમે છે મારા વર્ગમા બધુ મળીને બત્રીસ બાળકો છે દરેક મવાગે રાષ્ટ્રધ્વજની સાક્ષીમા વફાદારીના સોગદ માથે શાળા શરૂ થાય છે મારી પોતાની વફાદારી અત્યારે જે જણાવચ્ચે વહેચાયેલી છે એટલે તો કુમારી મેન્ડિયલ અને બીજી મારી આગલી હરોળમા ખેસતી સૂચ એન બ્રાઉન્ડલી, જે પ્રેમની

બાળતમા કુમારી મેન્ડિયલ જેટલી જ મૂખ જે એ બનેમા આજે તો
 ને કે હુ સ્થૂ એનને જ પસંદ કરુ. અગિયાર સાડા અગિયારની
 ઉંમરે (સાચી ઉંમર જતાવવાની તે ના પાડે છે) પણ તે એક ચોરસ
 લાગે છે, સ્ત્રીસહજ આક્રમક મિત્રજ અને સ્ત્રીમા નેવા મળતા
 વિશિષ્ટ વિરોધાભાસને કારણે. નવાનની વાત તો એ છે કે તે અને
 તેની જોડેના બાળકો મારી અહીંની હાજરીમા કોઈ વિચિત્રતા નેના
 હોય એવું લાગતું નથી.

૧૫ સપ્ટેમ્બર

નમીબજોગે જગતના મહત્વના પ્રદેશોને સમાવી લેતી અમારી
 નકશાપોથી કદમા ઘણી મોટી છે તેને કારણે મારુ આ ચોરાણ્ણપોથી
 કરાતુ ટાચણ જે હુ કાળી સામાન્ય વ્યાકરણની નોટમા કરુ છુ તે
 કોઈના ધ્યાનમા આવતુ નથી સવાનના સમયે મારી હાલત અગે તથા
 માગ સાચીદારો નિમે મને જે કઈ લાગે તે લખવા માટે માટે ભૂગોળના
 વર્ગ સુધી રાહ જોવી પડે છે બીજા કોઈ પિગ્નિયડમા તેમ કરવાની
 મારી કોશિષો નિષ્ફળ ગઈ છે. ક્યા તો પાટલીઓની બે હાર વચ્ચેની
 જગ્યામા શિક્ષક આટા મારતા હોય (ભૂગોળના વર્ગમા સદ્લાગ્યે
 શિક્ષિકા સામે લટકાવેલા નકશાને જ ચોટી રહે છે) અથવા મારી
 પાછળ ખેસતો બોબી વેન્ડરબીટ મને વૃષણમા ચૂટલી ખણીને હુ શુ
 કરુ છુ તે જાણવાનો પ્રયત્ન કરતો હોય રમતના મેદાનમા થતી આડી-
 અવળી વાતચીતો ઉપરથી હુ જાણી શક્યો છુ કે વેન્ડરબીટને સ્પોર્ટ્સ
 કારનુ ખૂબ ઘેલુ છે અને તે 'રોડ એન્ડ ટ્રેક' માસિકને જખરો
 બધાણી છે તેની પાટલી ઉપરથી એટલે જ ધરધરાટીના અવાજો
 આવતા રહે છે 'સાઉન્ડસ ઓફ સેવિંગ'ના રેકર્ડ આલ્બમમાથી તે
 નકલો કરતો રહે છે

૧૯ સપ્ટેમ્બર

કોઈક વાર (કોઈક જ વાર) મને લાગે છે ખરુ કે કોઈક બૂલ
 થઈ છે માટે માટે નથી એવી જ કોઈ જગ્યાએ હુ આની ગયો છુ

કુમારી મેન્ડિયલ દોઈક રીતે આ વસ્તુ સમજતા હોય પણ મને અધા-
રામા રાખીને તેણે આ રમત ચાલુ રાખી હોય મને પહેલો વહેલો
જ્યારે આ વર્ગમા મૂકવામા આવ્યો ત્યારે જ હું વિરોધ કરવાનો હતો
ઉઘાડી રીતે જ આ એક ભૂલ હતી. ગમે તેવો બેવડક આચાર્ય પણ
એ સહેતાઈથી સમજી શકે. પણ મને લાગે છે કે હેનુમર રીતે જ આમ
ડરવામા આવ્યું હશે. ફરીથી મારી સાથે કોઈ રમન રમવામા આવી
હતી

હવે તો જો કે ખાસ કેર હોય એમ લાગતું નથી. અગાઉની
જિંદગી જેવી જ મજા અહીં પણ આવે છે. ‘ધી ગ્રેટ નોર્થન ઈન્સ્યુરન્સ
કંપાની’મા કલેઈમ્સ એડજસ્ટરની નોકરી કરવાને લીધે બેડોળ ડગ્માઓ,
છાપરા વગરના મકાનો છૂટાયેલી વખારો, છૂદાયેલા હાથ-પગો જેવા
સંસ્કૃતિના ભગાર વચ્ચે વખત ગાળવાની મને ફરજ પડી દરેક
વરસનાં આ પ્રકારના અનુભવ પછી કોઈ માણસ જગતને એક ભગ્ય
ભાગ્યકંઠ તરીકે નહીં તો ખીજી કંઈ રીતે જુએ ? માણસને બદલે
એના (સંભવિત) છૂટાછવાયા અંગોનું દર્શન ! કોઈના ઘરમા દાખન
થવાનું હોય તો તે પણ આગને અગેના શક્ય કારણોની તપાસ
માટે ! તેથી જ જ્યારે આ જગ્યાએ મને લાવવામા આવ્યો
ત્યારે કોઈક ભૂલ જરૂર થઈ છે એવું જાણવા છતાં જાણી નોંધને એ
બાબતની મેં ઉપેક્ષા કરી મને વિશ્વાસ હતો કે જેને આપણે આફન
માનતા હોઈએ તે પછીથી કામદો કરાવનાર ચીજ સામિત વાચ
કલેઈમ્સ એડજસ્ટરની જવાબદારી બજાવનાર શું એટલું ન સમજી શકે ?
૨૨ સપ્ટેમ્બર

વોલી બોક્સની ટીમ માટે મારી પસંદગી થઈ છે. આ રીતે
મારી જીવ્યાઈનો અયોગ્ય લાભ લેવાનું મને મજૂર નહીં હોવાથી મેં
ના પાડી દીધી

૨૩ સપ્ટેમ્બર

દગ્ગેજ સવારે વર્ગમા હાજરી લેવાય છે, બેસ્ટવીના, બોકનટોગ, બ્રોન, બ્રાઉન્ડી, કોન, કોયલે, કેસીલિયસ, ડેરિન, ડર્મિન, ગાયગર, ગુઝવીટ, હેકલર, યાકોબ્સ, કલીન્શમીટ, લે લોગન, મઝાર્ડ, મીટગેગ, ફીલગ્રીડર અમારી ખુનિયાદી તાલીમ કંપનીનો વડો ટેકસાસની શાત ગમગીન સવારે બદગી કરતો હોય એવું આ દૃશ્ય ।

લગ્નકરમા પણ હું જરાક જૂદી માટીનો હતો બીજાઓ જે જરાકમા પામી જાય તે સમજતા મને ખાસસો સમય લાગ્યો અમે લોકો જે કંઈ કરી રહ્યા હતા તે સાચ અર્થાહીન અને ઉદ્દેશ્ય રહિત હતું એ મને ઘણું મોકું સમજાયું એ બધું એમ કેમ હતું તેનું મને આશ્ચર્ય થયા કરતું પછી એક એવો બનાવ બન્યો જેણે મારો આશ્ચર્યનો પડદો હટાવી લીધો એક વખત અમને હુકમ મળ્યા કે અમારા તાલીમ પ્રદેશમા જેટલા ઝાડ હતા તે બધાને જમીનથી ટાંચ સુધી ચૂનાથી રગી નાખવા । જે અધિકારીને લાગે આ હુકમ બજાવવાનું આવ્યું તે બેચેન અને ઝખવાણો બની ગયેલો જણાતો હતો માજે કામ પત્યા પછી એક કપ્તાન લટાર મારવા નીકળ્યો તેણે અમને અજાણ્ય આકારો વચ્ચે ઘોળા ભૂત બનીને કામ કરતા થાડીને લોથપોથ બની જતા જોયા મૂછને વળ દેતો તે ત્યાથી ચાલી નીકળ્યો સિદ્ધાંતની વાત તો સમજ્યા (હુકમ એટલે હુકમ ।) પણ મને પ્રશ્ન થયો કોણ નક્કી કરતું હશે ?

૨૯ સપ્ટેમ્બર

સ્કૂ એન અજબની છોકરી છે ગઈ કાલે ઇતિહાસના પિગ્ગિડમા તેણે મને પગની ધૂટીમા જોગથી લાતો માર્યા કરી, એક ચિટ્ટી પહોંચાડવાની હોવાથી તે મારું ધ્યાન દોરવા માગતી હતી એ ચિટ્ટી અત્યાગે પણ મને દેખાય છે કુમારી મેન્ડિબલ મને જોતા હતા તેથી હું મજબૂર હતો નવાઈ તો એ વાતની છે કે, કોણ જાણે કેમ પણ સ્કૂ એનને જોઈને મને મારા અગાઉના જીવનની પત્ની યાદ આવે છે બીજી

ખાજુ, કુમારી મેનિષલ એકદમ ખાળક જેવી લાગે છે. તે હમેશા મને જોતી રહે છે. કામુકતાનો કોઈ ભાવ તેની દૃષ્ટિમાં નથી એવો દેખાવ કરીને, ખીજા ખાળકોને આની ગંધ આવી ગંધ હોય એવું લાગે છે. મેં વારંવાર તેમને મારા વિશે 'ટીયર્સ પેટ' એવા ઉદ્દગાર કાઢતા જોયા છે

૨ ઑક્ટોબર

જેને કારણે ગારે અહીં આવવું પડ્યું તે કાવતરાની કડીઓ જાણવાનો હું ક્યારેક પ્રયત્ન કરું છું અગાઉના વર્ષોની મારી પત્નીના ચઢાવવાથી જ આ બધું થયું હોય તેમ લાગે છે. મારી પત્ની... નામ ભૂલી જવાનો હું ભલે ડોળ કરું પણ મને તે ધરાબર યાદ છે મને મારી અગાઉની મોટરનું નામ પણ યાદ છે (કવેકર સ્ટેટ) લમ્કરનો મારો કમાક નખર સુદ્ધા યાદ છે (US 54109268). મારી પત્નીનું નામ પ્રેન્ડા હતું. એક કારણથી મારી શકા વધારે મજબૂત બને છે અમે છૂટા પડ્યાં ત્યારે અમારી વચ્ચે જે વાતચીત થઈ હતી તે મને યાદ આવે છે.

તે વખતે મેં તેને કહ્યું હતું, 'તું તે વેશ્યાની ઓલાદ છે।' મેં જે કહ્યું તેમાં ખરેખરી હકીકત તરફ અગૂલિનિર્દેશ કરવા ધાર્યો હતો.

'તું ભડવો છે. સાવ બુધ્ધિ ખાળક છે ખાળક. મારી તને છેલ્લી સલામ છે તારી અધૂરપો-કથા ગણાવવા બેસુ ?' -ને લીધે એક દિવસ તું કનાકાતિયા થઈ જઈશ !'

મારી પાટલીમાં બેમીને આ સવાદ યાદ કરતા મને ધ્રુજારી છૂટી આવે છે સ્થૂં એન બધાઈથી મને જોઈ ગઈ છે. મારા કદ અને પાટલીના કદ વચ્ચેની અસમાનતા શું એના ધ્યાનમાં નહીં હોય ? પણ સ્પષ્ટ જ છે કે તે એને મારા દમમાં અને પાર્થિવ જ કહી શકાય તેવા શ્યામ શરીરસૌષ્ઠવના પ્રતીક તરીકે લેખાવે છે

એક વાર જ્યારે વર્ગમાં કોઈ નહોતું ત્યારે છાત્રોમાંનો હું કુમારી મેન્ડિયલના મેજ પાસે જઈ પહોંચ્યો મેં જાણુ તપાસ્યું અને તરત જ મને કુમારી મેન્ડિયલ સુવડ મેજ-શિક્ષક છે એ વાતનું જ્ઞાન થયું મેજ-માથી કક્ત બે જ વસ્તુઓ હાથ લાગી એક તો કલાસ ગ્લોસ્ટર (જેમાં હું છટ્ટા ધોગણના વિદ્યાર્થી તરીકે સ્થાન પામ્યો છું.) અને બીજી અપૂર્ણાંકો અંગેની એક ચોપડી, જેના ઉપર પાના ઉપર ‘અપૂર્ણાંકની પદ્ધતિને અર્થમય બનાવવા વિશે’ એ શીર્ષક નીચે મને આ પ્રકારનું લખાણ વાંચવા મળ્યું

‘કાર્યપદ્ધતિ અંગેની સાચી સમજણ જો તેમને આપવામાં આવે તો ઘણા વિદ્યાર્થીઓ અપૂર્ણાંકના દાખલામાં રસ લેતા થાય. “સાચું પદ માડીને સાચો ઉત્તર મેળવવા જેટલો આત્મવિશ્વાસ તેઓ ધરાવે છે” આ વિષયને વિરોધ સામાજિક મહત્ત્વ પ્રાપ્ત થાય તે માટે જીવનમાં ખરેખર બનતા પ્રસંગો, જેમાં આ પદ્ધતિની જરૂર પડતી હોય તેને અંગે વાન કરી શકાય અપૂર્ણાંક જોડે સંબંધ હોય તેવા અપૂર્ણ અને જીવનમાંથી ઉપાડેલા અનેક કૃત પ્રશ્નોના ઉકેલ ગોઠવવા જરૂરી છે ...’

૮ ઓક્ટોબર

આ બધી પ્રક્રિયામાંથી હું અગાઉ પસાર થઈ ચૂક્યો છું. પણ એ બાબતનો કોઈ રજૂ મને નથી જાણુ હવે બદલાઈ ગયું છે પ્રાથમિક શાળાની મારી પહેલી યાત્રા દરમિયાન જે બાળકો મારી જોડે હતા તેના કરતા આ બાળકો જુદા છે ‘સાચું પદ માડીને સાચો ઉત્તર મેળવવા જેટલો આત્મવિશ્વાસ તેઓ ધરાવે છે’ આ વાતમાં કોઈ શંકા નથી મારી પાછળ બેસતો બોબી વેન્ડરબીટ, જેને મારી વિશાળ ઓથનો લાલ મળે છે, જ્યારે કોઈ સહપાઠીના મોઢા પર મુઠ્ઠી લગાવવા માગતો હોય ત્યારે તે સૂર્યનો પ્રકાશ આપોને વાગે છે એવા કારણસર કુમારી મેન્ડિયલને ખારીતો પડેો નીચે કંવા જણાવે

તે જ્યારે તેમ કહ્યા જાય છે ત્યારે અવાજ આવે છે, 'ખીપ' મારી પેઢી સત્તાવાળાઓને આવી રીતે ક્યાગ્ય છેતરી શકી નહી હોત

૧૩ ઓક્ટોબર

શાળાની મારી પહેલી યાત્રા દરમિયાન હું મોટે ભાગે એવું માનતો હતો કે (કોણ નક્કી કરે ?) સત્તાવાળાઓ મારે માટે જે કંઈ કરે તે સાચું અને યોગ્ય છે, સત્તા અને જીવન વચ્ચે હું ભેદ કરી શકતો નહોં મારે માટે માર્ગ પસંદ કરવાનો જાણે સવાલ જ નહોતો મારી કાન્ક્રીદિ મારી સમક્ષ કામળ ઉપરના નકશાની જેમ કેલાયેલી હતી મારું કાર્ય તો પગેરું મેળવવાનું હતું શાળાજીવન પૂરું કરીને હું જીવનમાં પ્રવેશ્યો ત્યારે પણ હું એ જ ભ્રમમાં હતો. તેથી લક્ષ્યની પાછળ લાગી ગયો. પગેરું મળી શકે એવી ઘણી કડીઓ મારી પાસે હતી, ડિપ્લોમા, સભ્યપદના ઓળખપત્રો, પ્રચારની આવડત, લગ્નનો ખર્ચાનો, વીમાપત્રકો, રવાનગીના ટાગ્ગો, કરમુક્તિના અરજીપત્રકો, યોગ્યતાનું પ્રમાણપત્ર વગેરે. આ બધાને લીધે એક વાતની હૈયાધારણ હતી કે હું સાચી દિશામાં હતો. શ્રીમતી એન્ટન ગિરોકના દાવામાં મારી ગભીર ભૂલ થઈ ત્યાં સુધી હું આમ જ માનતો રહ્યો

ઉક્લ વાયવામાં મારી ભૂલ થઈ ગઈ. મારે અગે ગેરસમજ ના દગો સત્તાવાળાઓની દૃષ્ટિએ જ એને કડુણાન્તિકા કહી શકાય મે માનેલું કે ઇન્જ પામેલાને કપનીથી સ્વતંત્ર થાય એ રીતે વર્તવું એ મારી ફરજ હતી વળી આ તો એક વૃદ્ધ સ્ત્રી હતી. (પૌણીની ધગવનારાઓમાંની એક, એમ નહોં પણ ખીગ બેન ટ્રાન્સક્ટ એન્ડ સ્ટોરેજ ઈન્કોર્પોરેટેડ મામે હકદારો માગતો સ્ત્રી) સમાધાન પેટે એક લાખ પામક હજાર ડોલરની રકમ (જે મારી દૃષ્ટિએ તો એકદમ વ્યાજખી કહેવાય) ઠરાવવામાં આવી પોતાને થયેલી ઈજાનું આટલું ભવ્ય વળતર મળી શકે એવો આત્મવિશ્વાસ શ્રીમતી ગિરોકમાં જાગ્યો તે મારે કારણે મે જો તેને હૈયાધારણ ન આપી હોત તો આ શક્ય

બન્યુ નહીં હોત કે પનીએ તો રડમ ચૂકવી દીધી, પણ કામગીરી બજવવાની મારી શક્તિ વિશેની તેની શ્રદ્ધા ખાકમા મળી ગઈ વિલાગીય મેનેજર હેત્રી શુડીકાઈન્ડે કે પનીની આ માન્યતાને થોડીક મારી ભાપામા કહી સભળાવી વધુમા એ પણ જણાવ્યુ કે હવે માટે ભાગે નવી જવામદારી બજવવાનુ આવશે. પછી હુ ભાનમા આવ્યો ભારે અહીં, હોટેલ ગ્રીલી એલિમેન્ટરીમા કુમારી મેન્ડિયત્તની ચીઝરૂ આપોના છત્ર નીચે આવી પહોચ્યો હતો.

૧૭ ઓક્ટોબર

આજે અમારે ફાયર ફ્રીઝ છે આ હુ એટલા માટે જાણુ છુ કે આ વર્ગનો જ નહી પણ બીજા માળાની સમગ્ર જમણી ગાખાને હુ ફાયર માર્શલ છુ અહી આવ્યા પછી તન્ત જ આ બહુમાન મને મળ્યુ વર્ગશિક્ષિકા જોડેના મારા કઈક શકારપદ સળધ અગેતો વધુ એક પુરાવો હાથ ઉપર લગાવવાની મારી પટ્ટી જેના ઉપર 'ફાયર' એવા અક્ષરો કોતરેલા છે તે અત્યારે મારી પાટલીના ખાનામા પડી છે. તેની બાજુમા ભૂખગ રગની ડાગળની એક થેલી પડી છે તેમા સવારે મે જાતે તૈયાર કરેલા ભોજનની સામગ્રી છે પોતાનુ ભોજન પોતે તૈયાર કરવામા (મારે બીજુ કોઈ બનાવનારુ નથી) ત્રાયદો એ છે કે તમને ગમતી વાનગીઓ બનાવી શકો મારી અગાઉની જિંદગીમા મગફળીના માખણની સેન્ડવીચ મારી માતા બનાવી આપતી તેની જગ્યા હવે કુકકરના માસ અને પનીરે લીધી છે મે જોયુ કે ગજબનાક રીતે મારો ખોરાક મારી નવી સ્થિતિને અનુરૂપ થઈ ગયો છે. મે પીવાનુ છોડી દીધુ છે, અને ક્યારેક ધૂમ્રપાન કરુ છુ તો છોકરાઓ માટેના શૌચાલયમા જ કરુ છુ, અને ગાળા પૂરી થયા-પછી ભાગ્યે જ મને એની જરૂર પડે છે ફક્ત કામાવેગની બાળ્પતમા જ હુ મારી અસલી ઉમર મહેસૂસ કરુ છુ કદાચ આ એવી બાળ્પત છે જે એક વાગ શીખ્યા પછી ભાગ્યે જ વિસારે પાડી શકાય મને બીક છે કે

એક દિવસ કુમારી મેન્ડિયલ મને શાળા પૂરી થયા પછી ગેઢાવાનું જણાવશે અને એકાતમા કદગી પગિસ્થિતિનું નિર્માણ કરશે અબુ નહીં અને એટલા જ મટે મે આર્થર્ વિદ્યાર્થી જનનાનું પસંદ કર્યું આનાથી વળી કંટનાક વર્તુળોમા મારા પ્રત્યેના અણગમાનું એક વધુ કાગળુ ઊભું થયું છે જે કે પાટિયાની આસપાસના પ્રદેશમાથી ફેકાની લાખી નિગાહોએ મને દગાડચો નથી એમ તો નજ કહી ગયા ધણી બધી રીતે કુમારી મેન્ડિયલ એક સ્વાદિષ્ટ વાનગી છે, ખાસ તો ઉર-પ્રદેશની ખાખતમા

૨૪ ઓક્ટોબર

મારા વિશાળ કદને લીધે, અર્થાત્ કે વર્ગમાની મારી ગુલિવર જેની સ્થિતિને કાગળે, મારી સામે છૂટાછવાયા પડારો ફેકાતા રહે છે આમ તો મોટા લાગના વિદ્યાર્થીઓ માગ તરફ સમભાવ ધરાવે છે (મને એક જ આખ હોત અથવા ધાતુથી વીટાળેલો કાપેલો પગ હોત અને જે રીતે વર્ત્યા હોત તે રીતે) હું કંઈક જૂદો, અજનબી તેમને વાગતો હોઈશ. પણ મોટા ભાગે તો તેઓ મને તેમનો સમેત વડિયો ગણે છે જે કે કુસ્તી માટે મારી તૈયારી છે કે નહીં તે વિશે હેની બ્રોને મને પૂછ્યું હતું હેરી બ્રોનનો ખાપ 'બ્રોન બાથરૂમ વેન્ટ'નું ઉત્પાદન કરીને ઘણું કમાયો છે (જેને કારણે હેરીને હવાખારીના શાહાન છે એવું પૂછીને પજવવામા આવે છે) આ આત્મનાતક સોદાખાણ જેવા માટે તેના ગસિક અનુયાયીઓ એકત્ર થઈ ગયા મે તેને જણાવ્યું કે મારી એ પ્રકારની કોઈ ઇચ્છા નથી, જે બદલ દેખીતી રીતે જ તેણે ફનામતાનો ભાવ વ્યક્ત કર્યો હવે અમે હમેશને માટે મિત્રો બની ગયા ખાનગીમા તેણે મને વચન આપ્યું છે કે બાથરૂમમા હવાખારીની જરૂર પડશે તો મને તે એકદમ સગતા લાવમા અપાવશે

૨૫ ઓક્ટોબર

'અપૂર્ણાંક જેડે' સખ હોય તેવા અપૂર્ણ અને જીવનમાથી ઉપાડેલા અનેક ફટ પ્રતોના ઉકેલ ગોધવા જરૂરી છે ' સિદ્ધાંતવેત્તાઓ

બન્યુ નહીં હોત કે પનીએ તો રકમ ચૂકવી દીધી, પણ કામગીરી બજાવવાની મારી શક્તિ વિશેની તેની શ્રદ્ધા ખાકમા મળી ગઈ વિલામીય મેનેજર હેત્રી ગુડીકાઈન્ડે કે પનીની આ માન્યતાને થોડીક મારો લાપામા કહી સલજાવી વધુમા એ પણ જણાવ્યુ કે હવે માટે લાગે નવી જવાબદારી બજાવવાનુ આવશે પછી હુ ભાનમા આવ્યો ત્યારે અહીં, હોરેસ ગ્રીલી એલિમેન્ટરીમા કુમારી મેન્ડિગત્તની ચીડણી આખોના જીવ નીચે આવી પહોચ્યો હતો.

૧૭ ઓક્ટોબર

આજે અમારે ફાયર ફ્રીઝ છે આ હુ એટલા માટે જાણુ છુ કે આ વર્ગનો જ નહી પણ બીજા માળાની સમગ્ર જમણી શાખાનો હુ ફાયર માર્શલ છુ અહી આવ્યા પછી તમ જ આ બહુમાન મને મળ્યુ વર્ગશિક્ષિકા જોડેના મારા કઈકે શકારપત્ર સબધ અગેતા વધુ એક પુરાવો હાથ ઉપર લગાવવાની મારી પટ્ટી જેતા ઉપર 'ફાયર' એવા અક્ષરો કોતરેલા છે તે અત્યાગે મારી પાટલીના ખાનામા પડી છે તેની બાજુમા ભૂખગ રગતી કાગળની એક થેલી પડી છે તેમા સવારે મે જાતે તૈયાર કરેલા ભોજનની સામગ્રી છે પોતાનુ ભોજન પોતે તૈયાર કરવામા (મારે બીજુ કોઈ બનાવનારુ નવી) ફાયરો એ છે કે તમને ગમતી વાનગીઓ બનાવી શકો મારી અગાઉની જિંદગીમા મગફળીના માખણની સેન્ડવીચ મારો માતા બનાવી આપતી તેની જગ્યા હવે કુકરના માસ અને પનીરે લીધી છે મે જેયુ કે ગજબનાક રીતે મારો ખોરાક મારી નવી સ્થિતિને અનુરૂપ થઈ ગયો છે. મે પીવાનુ છોડી દીધુ છે, અને ક્યારેક ધૂંત્રપાન કરુ છુ તો છોકરાઓ માટેના શૌચાલયમા જ કરુ છુ, અને શાળા પૂરી થયા પછી લાગ્યે જ મને એની જરૂર પડે છે ફક્ત કામાવેગની બાગ્યતમા જ હુ મારી અસલી ઉમર મહેસૂસ કરુ છુ કદાચ આ એવી બાગ્યત છે જે એક વાગ શીખ્યા પછી લાગ્યે જ વિસારે પાડી શકાય મને ખીડ છે કે

એક દિવસ કુમારી મેન્ડિબત્ર મને ગાળા પૂરી થયા પછી રોકાવાનું જણાવશે અને એકાતમા કઢગી પગિસ્થિતિનું નિર્માણ કરશે આવું નહીં અને એટલા જ મટે મેં આદર્શ વિદ્યાર્થીનું બનવાનું પસંદ કર્યું અનાથી વળી કેટનાક વર્તુળોમા મારા પ્રત્યેના અણગમતાનું એક વધુ કાગળો ઊભું થયું છે જે કે પાટિયાની આસપાસના પ્રદેશમાથી ફેકાતી લાખી નિગાહોએ મને દઝાડ્યો નથી એમ તો નજર ટહી પડાય ઘણી બધી રીતે કુમારી મેન્ડિબત્ર એક સ્વાદિષ્ટ વાનગી છે, ખાસ તો હિર-પ્રદેશની ખાખતમા

૨૪ ઓક્ટોબર

મારા વિશાળ કદને લીધે, અર્થાત્ કે વર્ગમાની મારી ગુલિવર જેવી સ્થિતિને કાગળે, મારી મામે છૂટાઘવામા પડારો ફેકાતા રહે છે આમ તો મોટા ભાગના વિદ્યાર્થીઓ માગ તરફ સમભાવ ધરાવે છે (મને એક જ આખ હોત અથવા ધાતુથી વીંટાળેલો કાપેલો પગ હોત અને જે રીતે વર્ત્યા હોત તે રીતે) હું કંઈક જૂદો, અજબની તેમને વાગતો હોઈશ પણ મોટે ભાગે તો તેઓ મને તેમનો સમો-વડિયો ગણે છે જે કે કુશ્તી માટે મારી તૈયાગી છે કે નહીં તે વિશે હેરી ક્રોને મને પૂછ્યું હતું હેરી ક્રોનનો ખાપ ‘ક્રોન ખાથરમ વેન્ટ’નું ઉત્પાદન કરીને ઘણું કમાયો છે. (જેને કારણે હેરીને હવાખારીના શા હાન છે એવું પૂછીને પજવવામા આવે છે) આ આત્મવાતક સોદાખાણ જેવા માટે તેના રસિક અનુયાયીઓ એકત્ર થઈ ગયા મેં તેને જણાવ્યું કે મારી એ પ્રકારની કોઈ ઇચ્છા નથી, જે બદલ દેખીતી રીતે જ તેણે કૃતજ્ઞતાનો ભાવ વ્યક્ત કર્યો હવે અમે હ મેશને માટે મિત્રો બની ગયા ખાનગીમા તેણે મને વચન આપ્યું છે કે ખાથરમમા હવાખારીની જરૂર પડશે તો મને તે એકદમ સમતા ભાવમા અપાવશે

૨૫ ઓક્ટોબર

‘અપૂર્ણા કે જોડેડુંસ બધ હોય તેવા રસપૂર્ણ અને જીવનમાથી ઉપાડેલા અનેક કૃત પ્રશ્નોના ઉકેલ શોધવા જરૂરી છે’ સિદ્ધાંતવેત્તાઓ

એ ભાગ્યે જ સમજતા હોય છે કે વર્ગમાં જે રસપૂર્ણ હોય અને જીવનમાંથી ઉપાડેલું હોય તે મોટે ભાગે તો આતરસખ ધોની નીપજ હોય છે મને પગની ઘૂટીમાં લાત માર્યા પછીની સ્થૂં એન બ્રાઉન્ડીની નાજુક વ્યગ્રતા કેવી જીવંત અને સ્ત્રીસહજ હોય છે ! મારી ચાત્ર વિશેનું તેનું અભિમાન અજીવું નથી રહેતું દરેકને જાણ છે કે તેની નજર મારા પર જ મડાયેલી હોય છે મારા વિલાળ અને પગપકવ દિલ માટે કુમારી મેન્ડિગલને તેના અસમાન યુદ્ધમાં આ જાણે કે તેના વિજય છે કુમારી મેન્ડિગલને આની જાણ છે તેથી તે સંસ્કારના ખચેલા એકમાત્ર હવિયાર વ્યગ્ર-નો આશરો લઈ પૂછે છે. 'તેમને તને ઇજા તો નથી પહોંચી ને?' તેની આખોના પોપચા નીચે છૂપાયેલી જલનમાં કાયર માર્શલ માટેની તેની ઝખના પ્રગટ થાય છે મે જ મારો પગ અડકાડ્યો હતો, એવું કંઈક હું જાણુજાણુ છું

૩૦ ઓક્ટોબર

મારા ભવિષ્ય અંગેની અમગ્યા પર હું ફરી અને ફરી આવીને બિભો રહું છું

૪ નવેમ્બર

ભૂગર્ભમાં ચાલતી 'સક્યુલેટિંગ લાયબ્રેરી'માંથી મને 'મુવી ટીવી સેક્રેટ્સ' નો એક અંક હાથ લાગ્યો, જેના મુખપૃષ્ઠ ઉપર મથાળું વંચાતું હતું 'ડેબી જોડેની મુલાકાતમાં લીઝનું અપમાન' એક મીઠી ને સાદી લાગતી છોકરી ફ્રેન્કી ગેન્ડોલ્ફે બોબી વેન્ટરખીટ માગફતે એ અંક મને પહોંચાડ્યો હતો આ છોકરીએ આજ સુધીમાં ભાગ્યે જ મારા જોડે એક હરફ પણ ઉચ્ચાર્યો હોય ! મે સ્મિત કરીને ખભા ઉઠાળી કૃતજ્ઞતાનો ભાવ વ્યક્ત કર્યો, જેનાથી ફ્રેન્કીએ મેજ પર પોતાનું મોઢું ઢાકી દીધું વારંવાર છોકરીઓને મે આ પ્રકારના મેગેઝીનોની આપણે કરતી જોઈ છે (કવચિત જ કોઈ ચોકાવનારા મુખપૃષ્ઠ પર કોઈ છોડ-રાની નજર પડે અને તે જોવા લલચાય) કુમારી મેન્ડિગલને જ્યાર

જાણ આ િ જાણ થાય ત્યાં તે એને જાત કરવાનું થૂંકે નહીં. હું મુવી ટી વી મેકેટ્સ' ઉપર આખો કેરવું છું 'આ પાનાઓ ઉપરના ખતોખા ચિત્રોમાં જે દેખાય છે તેનાથી વાન સાવ જૂદા છે ચિત્રો ઉપરથી શું જાપ ઊભી થાય છે અને ગદ્યકી કેલાવનારાઓ તેનો કેવો ઉપયોગ કરશે તેનો અમને ખરાબર ખ્યાલ છે સુત્ર વાચકની જાણ અર્થે અમે ખગેખરી હકીકત શું છે તે પહેલી વાર રજૂ કરીએ છીએ. શું મન્યુ હતું તે હવે વાચો ' એક ઊગતો ફિટમી સિતારો પાયજામો પહેરીને ઊંચરેટી આખે પથારીમાં પડ્યો છે અને એની જાણુમાં માત્ર નામના વત્રો પહેરેલી એના જેવીજ એક જુવાન સ્ત્રી વિશ્વાગિત આખેએ જોષ ગૂંધી છે એ મતલબનું એક ચિત્ર તેમાં હતું. ચિત્ર દ્વાગ જે પ્રગટ થતું હતું તેનાથી હકીકત કંઈક જૂદી હતી એ જાણીને મને આનંદ થયો. ચિત્રમાં તો છેડો ફાડી ખેડા હોય એનું જ દેખાતું હતું ।

એ જ મેગેઝીનમાં આખા પાનાની મોરિશ દ પારીની કુલા વધારવાની જાહેરાત વાચીને આ અગિયારની ઉંમરના છોકરાઓ શું વિચારતા હશે ? ('કુલાઓના પ્રભાવમાં વધારો કરો અને કપડા નીચે છૂપાની ગકાય એની અદ્ભૂત ચીજ ।') ભાષાના અર્થને સમજી ન શકતા હોય તો શું થઈ ગયું ? ચિત્રો તો એવા હતા કે જેમાં કદપનાની જરૂર જ નહોતી । હું આગળ વાચું છું . 'સામેવાળાને ઉત્તોજિત કરો ' ખોખી વેન્ડરબીટનું લેન્સીઆ અને મેસેરાટી સુપરિમકારનું વળગણું કદાચ આને કારણે જ હોય ઉત્તોજિત થવા સામેની સરક્ષણાત્મક હાલ ।

ફેન્ડી મેન્ડોલ્ફને મારી જોડે વાતચીત કરતી જોષને સ્થૂં એને મારું ધ્યાન ખેંચાય એ રીતે દક્ષતરમાથી એ પ્રકારના મેગેઝીનોની અત્તર નકલો કાઢીને મારા હાથમાં ખડકી દીધી હું ઝડપભેર મેગેઝીનો પર નજર માડીને ત ત્રીઓના વિશાળ દષ્ટિકોણને જાણવા મધ્યું છું

અઢાઈ જય છે કે જિલા પણ થવાતુ નથી રિસેસ દરમિયાન તો હુ
 ભાગ્યે જ ચાલી શકુ છુ કુમારી મેન્ડિયલ કહે છે કે વ્યવસ્થાપક
 સમક્ષ તે આ અગે ગ્જૂઆત કરશે દાખલાઓમા પ્રગટતી મારી
 કાબેલિયતથી તે ચિતિત જણાય છે કોઈ મને મદદ તો કરતુ નથી ને,
 એવી મતવળતુ તે પૂછે છે કોઈક વાર તો તેને હુ મારી અસત્રી
 હકીકત કહેવા લલચાઈ જઈ છુ પણ કોઈક વસ્તુ મને તેમ કરતા
 ગેકે છે હુ અહીં સલામત છુ મારુ એક સ્થાન છે મારી જાતને
 અત્તાધીશોના તરફો ખ્યાલોને હવાલે કરી દેવાની મારી ઇચ્છા નથી
 હવેથી દાખલાઓના જવાબમા હોસિયારી ઓછી કરવાનો હુ નિર્ણય
 લઉં છુ

૧૧ નવેબર

વેરવિખેર લગ્નજીવન નોકરી દરમિયાનની એવી જ વેરવિખેર
 મારી જિંદગી માણસ હોવાની હકીકત ભૂલાવી દે એવો લશ્કર
 તાલીમનો ટૂંકો ગાળો આ રીતે અત્યાગ સુધીની મારી હયાતિનો સર-
 વાળો એટલે ગમગીન કરી નાખે તેવો આડકો આ વાતમા કોઈ શકા
 નથી કે પુનર્શિક્ષણ એ જ માત્ર એક મારુ અશ્વાસન છે કોઈક રીતે
 યુનિયાદમાથી જ નવેસરથી કામ કરવાની જરૂર મને લાગે છે મારા
 જેવા અધડચરા માણસોને આત્મોદ્ધારની તક અપનારો સમાજ કેટલો
 સતર્ક હોવાય ! મજેદાર, વ્યગ્ર પૈસો ખનાવવામા વ્યગ્ર અન્ય અમેગિ-
 કન યુવાનોથી અલગ, તપાસ્યા વગરની મારી જિંદગીમાથી ઊપેકાઈ જઈને
 સ્થળ કાળના ક્રમમા અવળા કેકાઈ ગયા પછી મે થાપ ખાધો
 અથવા આપણે બધાં જ કયા થાપ ખાઈએ છીએ તે હવે મને સમજવા
 માડયુ છે (જે કે આવા કોઈ આશયની મને અહી મોકલનાગઓની
 મણતરી નહી જ હોય તેઓ તો મને પાઠ ભણાવવા જ માગતા હતા)

૧૪ નવેબર

ખાળકો અને મોઝરાઓ વચ્ચે તફાવત કરવાનુ અમુક કાગલોમા
 ઉપયોગી ભલે લાગતુ હોય પણ મારી દષ્ટિએ એ તફાવત ઉપરબદ્ધો

અને બાહ્ય છે પ્રેમ માટે પાગલ વ્યક્તિગત અહમ્ સિવાય બીજું કશું ત્યાં હોતું નથી

૧૫ નવેમ્બર

વ્યવસ્થાપકે કુમારી મેન્ડિબલને જણાવ્યું છે કે અમારા વર્ગની પાટલીઓ છટ્ટા ધોરણમાં લાણતા વિદ્યાર્થીઓને અનુરૂપ જ છે અદાજ-ખાતા તરફથી મળેલી રૂપરેખા પ્રમાણે તે કેલિફોર્નિયાના ન્યૂ આર્ટ ઓબ્જુકેશન સંસ્થાએ કોર્પોરેશન ઓફ ઈંગવુડ દ્વારા તૈયાર કરવામાં આવી હતી. વ્યવસ્થાપકે સ્પષ્ટ કર્યું છે કે જો પાટલીનું કદ બરાબર હોય તો વિદ્યાર્થીના કદમાં જ કંઈ ખામી હોતી જોઈએ કુમારી મેન્ડિબલ જે પહેલેથી જ આ નતીજ પર આવી ચૂક્યા હતા તેમણે એ બાબતને આગળ વધારવાની ના પાડી છે. આની પાછળ કંઈ ગણતરી કામ કરે છે તે હું જાણું છું. વહીવટકર્તાઓ ઉપર દબાણ લાવનાથી તો પરિણામ એ જ આવે કે ‘અપવાદરૂપ બાળકો’ અગેના ધારાધોરણોના આશ્રય લઈ આ વર્ગમાંથી મારી હકાલપટ્ટી થાય આ તો ભયકર મોટી આફત કહેવાય ! બાળકપ્રતિભાઓ (અથવા તો મોટે ભાગે મદ્યુદ્ધિ બાળકો)ના વર્ગમાં ખેસુ એટલે એક અફવાડિયામાં તો મારા હાત જોવા જેવા થઈ જાય ! હું તો કહું છું કે અહીંનો મારો અનુભવ લલે સામાન્ય પ્રકારનો રહે છે ઈશ્વર, મહેરબાની કરાને તું મારી જિંદગીને રેઢિયાળ જ રહેવા દેજે !

૨૦ નવેમ્બર

નિશાનીઓને આપણે હમેશા અરમાનોરૂપે જોઈએ છીએ મારી અદ્ભૂત બિયાઈ તથા મારા રણકતા સ્પર્શોચ્ચારોને કારણે કુમારી મેન્ડિબલ એવું સમજતા હશે કે એક દિવસ જરૂર હું તેને ઉપાડીને પથારીમાં પટકીશ આ જ નિશાનીઓનો રથ એન એવો અર્થ ધટાવે છે કે તેના પરિચિત કિરોરોમાં હું વીરલ છું તેથી અનેક રીતે છચ્છનીય છું. એટલા જ કારણથી હું તેની ખાસ પ્રકારની મિલકત તુ અર્થાત્

કે દુનિયામા મારા જેવી ઇસ્ત્રીય અન્ય કોઇ બાબત નથી આ બને પ્રકારની સલાવનાઓ જે પરિપૂર્ણ ન થઈતો પણ તેમની બનેલી જીવનશ્રદ્ધા હામગી બિહો

મારી અગાઉની જિંદગીમા કપનીના સૂત્રને ('જરૂરી ઘડીએ મદદ માટે હાજર છીએ') મે પોતે હકદાવો મેળવી આપનારના કર્તવ્યની નિરાતી રૂપે માનેલું પરિણામે કપનીના અગ્રેષ્ઠ ઉદ્દેશ્યોને મોટા આયકો પહોંચ્યો હતો તે જ પ્રમણે (સુદરતા, જાવણ મૃદુતા પ્રસાધન, રાધણકળા જેવા) પત્નીચિહ્નો ધગવતી અર્ધાંગિની મને મળી તેથી મને પ્રેમની પ્રાપ્તિ થઈ છે એનું માનતો હતો જે ચિહ્નોએ હાલ કુમારી મેન્ડિબલ અને સ્થૂ એન બ્રાઉન્લીને ચિત્રમની ગિથિતિમા મૂક્યા છે તે જ ચિહ્નો જોઈને પ્રેન્ડાએ માન્યું હતું કે તેને ક્યારેય કટાગાનો અનુભવ નહીં થાય કુમારી મેન્ડિબલ, સ્થૂ એન, હુ પ્રેન્ડા, શ્રીમાન ગુડિકાર્ડન્ડ-આપણે બધા જ એ બાબતમા હજી આખ્યા ધરાવીએ છીએ કે અમેરિકન ગણતંત્ર એ સર્વસાધારણ નીતિમત્તાનું પ્રતીક છે.

લાવિ નાગરિકોના આ ઉછેરકેન્દ્રમા માગ પોતાના દાખલા પગ્યા હું કહી શકું ખરો કે ચિહ્નો આખરે ચિહ્નો છે એટલું જ નહીં, કેટલાક ચિહ્નો તો નરદમ જૂઠાણા છે અહીં ગાળેલા સમય દરમિયાનની આ મારી એક મહાન શોધ છે.

એવું બને કે મારો બાળક તરીકેનો અનુભવ મને ખયાની પણ છે. તે માટે રશિયન સરહદોમાથી પચાર થના નેપોલિયન વિગે ઇતિહાસની ચોપડીમાથી જોઈને હેરો પ્રાન નાઝમાથી અવાજ કાઢીને વાચતો હોય ત્યારે આ વર્ગમા શાંતિપૂર્વક નોંધ ટપકાવવાનું મને કાવતું જોઈએ મોટપણમા જે ભેદી રહ્યોએ મને મૂઝવ્યો હતો તેની જડ મને અહીં જડે છે એક પણ એક ગણતરી માડીને હું તે દરેકના મૂળિયા ખુદના પાડું છું.

૨ ડિસેમ્બર

હું વિકાસહીન દશામા ગહુ એ વાતને કુમારી મેન્ડિબલ લાગ્યે જ
મજૂરી આપી શકે. એના હાથ ઉખાપૂર્વક અને લાખો સમય માગ
ખસા પર ટેકવાઈ રહે છે.

૭ ડિસેમ્બર

આ જગ્ય એ તો માત્ર બાયધરીઓ જ આપવામા આવે છે
આ બાયધરીઓ પણ પાછી અમૂલ્ય એ મને મૂઝવે છે. મને થાય
છે કે હું કયાય પહોચતો નથી દરેક બાબતને જ્ઞાનક્ષેત્રની સગહદમા
મૂકીને ઘટાવવામા આવે છે જે મારે ચાર સુધી પહોચવું હોય તો
બે વક્તા બેને ગસ્તે જ હું ત્યા પહોચી શકું. મોસ્કોને જલાવવાની
ક્યારેક મને ઇચ્છા થઈ આવે તો જે રસ્તે માટે સફર કરવાની ગહે
તે તો ખીજા મુસાફર દ્વારા નિર્ધારિત થઈ ચૂક્યો છે બે પોઈન્ટ ચાર
લીટગની લમતા ધગવતી લેન્સિયા ચલાવવાની જે મને ઈચ્છા થઈ
આવે તો બોખી વેન્ડરબીટની માફક મારે પણ એ માટેની અનિવાર્ય
પ્રક્રિયામાથી પસાર થવું પડે એટલે કે ધન કમાવું પડે અને જે
મને ધનની લાલસા જાગે તો તો મારે એ બનાવવું પડે. અદાજ
ખાતાની દૃષ્ટિએ તો આ બધા જ આશયો સુંદર ગણાય એના
પુરાનાઓ આપણી આસપાસ સર્વત્ર જોવા મળે. લોખંડ અને કાચની
ઈમારતોની સુદર કુરુપનામા તથા નાની એની અમારી લડાઈઓન
કુમારી મેન્ડિબલ વ્યવહારુ અભિગમથી જે રીતે હલ કરે છે તેમા એની
સાબિતી મળે ખરી. વ્યવસ્થા પણ ક્યારેક છેતરામણી નીવડે ભૂલો
યઈ શકે ગિહનો ખોટા વચાય પણ આ બધું કહેવ ની હિમત કાણુ
કરે ? “સાચુ પદ માડીને સાચો ઉત્તર મેળવવા જેટલો આત્મચિન્તન
તેઓ ધરાવે છે” હું સાચા પદ માડુ છું સાચા ઉત્તરો મેળવુ છું
અને મારી પત્ની મને છોડીને ખીજા જોડે ચાલી નીકળે છે

૮ ડિસેમ્બર

કે દુનિયામા મારા જેવી ઇસ્લામી અન્ય કોઈ બાબત નથી. આ બંને પ્રકારની સલાવનાઓ જે પરિપૂર્ણ ન થઈ તો પછી તેમની બંનેની જીવનશ્રદ્ધા ડગમગી જઈશે.

મારી અગાઉની જિંદગીમા કપનીના સૂત્રને ('જરૂરની ધડીએ મદદ માટે હાજર છીએ') મેં પોતે હકદાવો મેળવી આપનારના કર્તવ્યની નિશાની રૂપે માનેલું. પગિણામે કપનીના અરેખરા ઉદ્દેશ્યોને મોટો આચકો પહોંચ્યો હતો તે જ પ્રમણે (સુદરતા, નાવવ્ય મૃદુતા પ્રસાધન, રાધણકળા જેવા) પત્નીચિહ્નો ધગવતી અર્ધાંગિની મને મળી તેથી મને પ્રેમની પ્રાપ્તિ થઈ છે એવું માનતો હતો જે ચિહ્નોએ હાલ કુમારી મેન્ડિબલ અને સ્થૂ એન બ્રાઉન્લીને ચિત્રમની ગ્રિતિમા મૂક્યા છે તે જ ચિહ્નો જોઈને બ્રેન્ડાએ માન્યું હતું કે તેને ક્યારેય કટાણનો અનુભવ નહીં થાય કુમારી મેન્ડિબલ, સ્થૂ એન, હુ બ્રેન્ડા, શ્રીમાન ગુડિકાઈન્ડ-આપણે બધા જ એ બાબતમા હજી આગળ ધગવીએ છીએ કે અમેરિકન રાષ્ટ્રધ્વજ એ સર્વસાધારણ નીતિમત્તાનું પ્રતીક છે.

ભાવિ નાગરિકોના આ ઉછેરકેન્દ્રમા મારા પોતાના દાખલા પરથી હું કહી શકું ખરે કે ચિહ્નો આખરે ચિહ્નો છે એટલું જ નહીં, કેટલાક ચિહ્નો તો નરદમ જૂઠાણા છે અહીં ગાળેલા સમય દરમિયાનની આ મારી એક મહાન શોધ છે.

એવું બંને કે મારો બાળક તરીકેનો અનુભવ મને બચાવી પણે છે તે માટે રશિયન સરહદોમાથી પસાર થના નેપોલિયન વિશે ઇતિહાસની ચોપડીમાથી જોઈને હેરી પ્રોન નાઝમાથી અવાજ કાઢીને વાચતી હોય ત્યારે આ વર્ગમા શાંતિપૂર્વક નોંધ ટપકાવવાનું મને ફાવ્યું જોઈએ મોટપણમા જે ભેદી રહ્યોએ મને મૂઝવ્યો હતો તેની જડ મને અહીં જડે છે એક પછી એક ગણતરી માડીને હું તે દગ્ગેના મૂળિયા ખુદના પાડું છું.

૨ ડિસેમ્બર

હું વિકાસહીન દુશામા ગહુ એ વાતને કુમારી મેન્ડિગલ લાગ્યે જ
મજૂરી આપી શકે એના હાથ ઉખાપૂવંક અને લાગો અમય માગ
ખલા પર ટેકવાઈ ગહે છે

૭ ડિસેમ્બર

આ જગ્ય એ તો માત્ર બાયધરીઓ જ આપવામા આવે છે
આ બાયધરીઓ પણ પાછી અમૂલ્ય એ મને મૂઝવે છે મને વાય
છે કે હું કયાય પહોચતો નથી દરેક બાબતને જ્ઞાનક્ષેત્રની સગહદમા
મૂકીને વટાવવામા આવે છે ને મારે ચાર સુધી પહોચવું હોય તો
બે વત્તા બેને રસ્તે જ હું ત્યા પહોચી શકુ મોસ્કોને જસાવવાની
ડ્યારેક મને ઈચ્છા થઈ આવે તો જે ગસ્તે મારે સફર કરવાની રહે
તે તો ખીજા મુસાફર દ્વારા નિર્ધારિત ચર્ચ ચૂક્યો છે બે પોઈન્ટ ચાર
લીટગની હમતા ધરાવતી લેન્મિયા ચસાવવાની બે મને ઈચ્છા થઈ
આવે તો બોખી વેન્ડગ્ગીટની માફક મારે પણ એ મારેની અનિવાર્ય
પ્રક્રિયામાથી પસાગ થવું પડે એટલે કે ધન કમાવું પડે અને બે
મને ધનની લાલચા જાગે તો તો મારે એ બનાવવું પડે અદાજ
ખાતાની દૃષ્ટિએ તો આ બધા જ આશયો સુદર ગણાય એના
પુગાઓ આપણી આમપાસ સર્વત્ર જોવા મળે. લોખંડ અને કાચની
ઈમાનોની સુદર કુરુપનામા તથા નાની એની અમારી લડાઈએના
કુમારી મેન્ડિગલ વ્યવહાર અલિગમથી જે ગતિ હવ કહે છે તેમા એની
સાબિતી મળે ખરી વ્યવસ્થા પણ કયાગેક છેતગમણી નીવડે ભૂલો
થઈ શકે ચિહ્નો ખાટા વચાય પણ આ બધું કહેવ ની હિમત કાણ
કરે ? “સાચુ પદ માડીને માયો ઉત્તર મેળવવા જેટલો આત્મચિન્તામ
નેઓ ધગાવે છે.” હું માયા પદ માડુ છું માયા ઉત્તરે મેળવું હું
અને મારા પત્ની મને છોડીને ખીજા નેરે ચાલી નીચળ છે

૮ ડિસેમ્બર

ખૂબ જ સ તોપકારક ગતિ મારી જાનયાત્રા આગળ ધપે છે.

૯ ડિસેમ્બર

કરીથી આકૃત આવતી કાલે તપાસ મ ટે મને ડોહટ પામે તઈ જવાગે રિસેસ દરમિયાન સ્થૂ અને બ્રાઉન્લીએ મને અને કુમારી મેન્ડિગ્ગલને ક્યોકકમમા પકડ્યા. તરત જ તેણે મુઠ્ઠી પઠાડી. એક લગ્ન તો મને લાગ્યું કે તે ખરેખર પોતાનું ગળુ ઘેરી દેશે કે શું ? ગડતા રડતા તે દોડીને રૂમની બહાર નીકળી મીઠા પહોચી આચાર્યની ઓફિસમા અમાગમાથી કોણુ ડેખી, એડી કે લીઝ છે તે હવે એને મમળઈ ચૂક્યું હતો તેનો ભ્રમ ભાગવામા હું નિમિત્ત મન્યા તેવું મને દુ ખ છે જ. પણ મને ખાતરી છે કે આધાતમાથી તે બહાર આવી નકારો. બરબાદી વહોરવા છતાં કુમારી મેન્ડિગ્ગન મવુષ્ટ છે મગી બાળક જોડે યોનસબધ બાધવાના ગુનાસર તેના ઉપર દામ ચલાવવામા આવશે આમ છતાં તે સ્વસ્થ દેખાત છે. તેના અગ્માન પૂર્ણ થયા છે. જિ દગો વિશે અને અમેરિકા વિશે જે કંઈ કહેવામા આવ્યું છે તે સાચું છે એવું હવે તેને લાગે છે.

મે સત્તાધીશોને મમળવવાની કોશિષ કરી, હું તો વિશિષ્ટ અર્થમા જ સગીર ગણાઉ અને વાક ખરેખર મારો જ છે એમ મતાવવાનો મે નિષ્ફળ પ્રયત્ન કર્યો. તેઓ તો હ મેશની જેમ જડ જ બની ગયા. હું નિર્દોષ શિકાર નહી પણ કંઈક ખીજુ છું, એ બાણીને માગ સાથીઓ અચળામા પડ્યા છે. વૃદ્ધ પહેંગીંગ મશિનાની સગહ-દોમા આગળ ધપતો રહે તેમ અમારો વર્ગ એવા તાગણુ પર પહોચ્યો છે કે સત્ય એ મળ છે

વિદાય પ્રસંગે બોબી વેન્ટગ્બીટ મને તેની 'સાઉન્ડસ ઓફ સેબ્રિગ' ની નકલ ભેટ આપી છે

સાહિત્ય અને સમાજ, રાજકારણ વગેરે વગેરે

શરીષ પ થાલ

ઓગણીસમી સદીના અન્ત સામાજિક, ગાજકીય અને આર્થિક ક્ષેત્રે નિમિષેલી પરિસ્થિતિએ સર્જક માત્રને મૂઝવી નાખ્યો. મલ્યાડાસના ભોગ અનેકા સમાજથી તે દૂર ને દૂર જવા લાગ્યો. હન્તા આરેન્ડરૂટ જેવા ટેટલાક વિચારક એમ માને છે કે શાસક વર્ગે અને પ્રજાએ ભેગા મળીને સર્જકને એક ખૂણામા ધકેલી દીધો. શાસક વર્ગ, સમાજના અગ્રણીઓ અને સરકારી અમલદારો જે પ્રકારની સત્તાનું નિર્માણ કરવા માગતા હતા તે સત્તાનો સાચો પરિચય જો સર્જકને થાય તો વળી કાન્તિની મથાલ તે સળગાવી બેસે એવો ભય પણ જીડે જીડે હતો. સર્જક સમાધાનકારી વક્ત્રુ અપનાવવાનો નથી એની ખાતરી તો વણા બધાને થઈ ગઈ હતી એટલે એક બાજુ સર્જક પ્રજાના તારકાનિઠ મુખદુ અને વાચા આપતો નથી એવો આરોપ મૂકવામા આવ્યો અને બીજી બાજુએ પ્રજાને સાહિત્ય, અસ્કૃતિ સાથે નહિ પણ માત્ર બે ટકના ગેટલા સાથે સમ્બંધ છે એવી ભૂમિકા તૈયાર થવા માડી ઓગણીસમી સદીથી વધવા માડેતો ગિજાન ટેકનોલોજીનો પ્રભાવ, સામ્રાજ્યવાદની વધતી જતી ભૂખ, ગજના હાલમથી સાચી સત્તા મૂટી લઈને સત્તાધીન બની બેઠેના અમલદારોએ પ્રજા ઉપર ધીમે ધીમે વીમ નાખવા માડેલી ભુરફી આ બધાને પરિણામે પ્રજાનું ભાવિ નક્કી કરનારા નવા ઈશ્વરોનો જન્મ થયો. લેટોના આદર્શ નગરરાજ્યમા ચોથી મોખરાનું સ્થાન ફિલમ્ફ ધરાવતો હતો, ત્યાં હવિને માનમયુ ગ્યાન ન હતું આધુનિક સમાજમા મોખરાનું સ્થાન સત્તાધારીએ લઈ લીધું, સર્જક એને ગિયારક પણ દુર ફગોળાઈ ગયા, આ અપમાનથી દાઝેતો સર્જક પોતાની જાતને જે સબોધવા માડ્યો પુનુ

સાથે સાથે તે આસપાસની પરિસ્થિતિને સહમાક્ષ્યનીને જોવા લાગ્યો. સાચો સર્જક કદી પલાયનવાદનો આગ્રહો તો ન લે. હમેશા પોતાના યુગની વાસ્તવિકતાને ઓળખાનો પ્રયત્ન કરતો હોય છે. ભૂતકાળની વાસ્તવિકતાને તો તેણે પરમ્પરામાં પ્રાપ્ત કરી જ છે. વર્તમાન વાગ્તવિકતાના અનુસન્ધાનમાં તે ભૂતકાળનું નવેમરથી અર્થઘટન પણ કરતો હોય છે. અહીં વાસ્તવિકતાના સન્દર્ભમાં એક જરૂરી સ્પષ્ટતા કરી જોઈએ. ધણી વખત વાસ્તવવાદ અને નિસર્ગવાદ વચ્ચે સેળસેળ થઈ જવાને કારણે વાગ્તવવાદી પર પરાના સર્જકનો પણ તિગ્ડકાર કરવામાં આવતો હોય છે. નિસર્ગવાદી સર્જક તો પોતાના સમાજના, યુગના લક્ષણોને સપાળી પગથી વીણીને આપણી આગળ તેમનો દગલો કરતો હોય છે, જ્યારે વાસ્તવવાદી સર્જક એક કગતુ આગળ વધીને તિગ્ડકાર પુરસ્કારના વિવેક દ્વારા એ લક્ષણો તે ગોઠવવાનો પ્રયત્ન કરતો હોય છે. વાસ્તવિકતા છટકિયાળ છે, એનું રવરૂપ સામાન્ય માનવીથી પામી શકાતું નથી. હન્ના આરેન્ડ્ટની * મદદથી વીસમી સદીના આર લે જોવા મળેલી યુરોપના સમાજની વાસ્તવિકતા સમજવાનો પ્રયત્ન કરીએ.

અમલદારશાહીને કારણે પ્રજા ઉપર શાસન કરવાની એક નવી રીત યુરોપમાં ધીમે ધીમે આકાર લઈ રહી હતી. અમલદારશાહીએ હુકમનામાંઓ, ફતવાઓ વડે ગભ્ય ચલાવવાનું વધુ પસંદ કર્યું. આને કારણે જુલમ કરવા માટેની એક વધુ તક પ્રાપ્ત થઈ. આમાં હુકમનામું બળવધુ અને તેનો અમલ કરવો-એ બે વચ્ચેના તખ્તોએને જ ખોઈ નાખવામાં આવ્યા. એટલું જ નહિ, પ્રજા સુધી માહિતી પહોંચતી કરવી જ નહિ, એટલે પ્રજાનો કંઠા વિગે નિચારો જ ન ગડે, જ્વલત રીતે નિર્ણય લઈ જ ન શકે, એકાએક કશાને માન્યતા આપવાનો પ્રસંગ આવે તો તેને માન્યતા આપી જ ન શકે. ગંદ

* 'ધ ઓરીજિનસ ઓવ ટોટલીટરિયાનીઝમ'

અને રાજ્યની સરથાઓનું જેમ જેમ અવમૂલ્યન થતું જાય તેમ તેમ અમલદારશાહી વધુ ને વધુ ભયાનક બનતી જાય. ઘણી વખત રાજ્ય-તંત્રમાં પરજીવી જીવની જેમ અડો જમાવે. છગકપટને વિસ્તારવા સિવાય અને સામાન્ય આર્થિક, રાજકીય પરિસ્થિતિની આડે અતરાય ઊભા કરવા સિવાય તેનું કોઈ પ્રયોજન હોતું નથી.

દરેક રાજ્યતંત્રમાં દૂષણો તો હોવાના પણ કે/લાકમાં કૃતક ગહમ્પની જાળ નથી હોતી જ્યાં અમલદારશાહી સરકારનો પર્યાય બને ત્યારે કૃતક ગહમ્પમયતા પ્રવેગે અમુક વસ્તુ શા માટે બને છે તેની પ્રજાને ખબર જ પડતી નથી. કાયદા કાનૂનોના બુદ્ધિગોચર અર્થ પણ પહોં તો જોવા મળતા નથી જેટલા અર્થ તારવવા હોય તેટલા તારવવાની આપણને છૂટ મળે છે પહેલાના જમા માં પણ અમલદારો ગજ કરતા હતા પણ સામ્યવાદી રાજ્યતંત્ર હેઠળની અમલદારશાહી વધુ વિકરાળ બની જૂના શાસકો સત્તાના પ્રદર્શન માત્રથી સતોષ માનતા હતા બાહ્ય સાધનો પર રાજ કરીને સતોષ પામતા હતા. વ્યક્તિના હૃદયને, આત્માની તેમનો સત્તા સ્પર્શતી ન હતી પણ એકહથ્થુ સત્તા ધગવતી અમલદારશાહીને સત્તાની શક્તિનો પૂરો પરિચય હતો; તેણે વ્યક્તિ ઉપર આક્રમણ કર્યું, તેના આતરજીવન પર દમન ગુજાર્યું, આને પરિણામે વ્યક્તિની સામાજિક, રાજકીય સ્થિતિ ખતમ થઈ ગઈ, રાજકીય વન્ધ્યતાને પગલે પગલે 'સંપૂર્ણ' વન્ધ્યતા આવી ચઢી.

આવી પરિસ્થિતિનો તાગ આવી જવો જોઈએ પણ સામાન્ય પ્રજાને આ વન્ધ્યતાનો પરિચય ન થયો વન્ધ્યતાનો પરિચય કરવો એટલે વાસ્તવિકતાનો પરિચય કરવો એટલે વાસ્તવવાદી ધારાના અથવા સામાજિક નવલકથાના લેખક પાસે આ પ્રકારની વાસ્તવિકતાના આલેખનની અપેક્ષા ગમ્પવામાં આવતી હોય છે.

ઘણી વખત સામાન્ય માનવીને આ વન્ધ્યતાને બદલે સમૃદ્ધિના દર્શન થતા હોય છે, પણ ઉપર દેખાતી અર્થપૂર્ણતાનો સાચો અંગ

નર્તક તો પાગખી જતો હોય છે સામાન્ય પગની વાત થાજી ઉપર
 ડો, ઇતિહાસકારો, અર્થશાસ્ત્રીઓ, ગજડાગણીઓ પણ પોતાના સમયની
 113 પારખવામાં નિષ્ફળ નિવડ્યા, પરંતુ મજાકની પ્રતિભા બહારથી
 1 દુરસ્ત દેખાતા સમાજના કેન્દ્રગ્રન્થ કોષેને પારખી જતી હોય
 કે આની પગિસ્થિતિમાં યુરોપમાં કાનૂન કાફલા જેવો મજાક આવી
 1 છે છે

કાફલા નિયતિ પરત્વેની અધશ્રદ્ધાને સાગી ગતે ઓળખે છે,
 મક્રમાત (chance)ના લય હેઠળ જીવતી પ્રજાની યાતનાને તેણે
 1 પૂરેપૂરી માપી લીધી છે હાસ્યની પડછે છુપાવેલા આયુ ને ઓળખે છે
 મેટલે અસદ્દને તથા દુર્ભાગ્યને નિયતિના પર્યાય તરીકે ઓળખાવતી
 1 યુગસાજનક બુદ્ધિને પણ તેણે ઉઘાડી પાડી અમદ્દને એના નગ્ન
 વરૂપમાં સ્વાકાશવાને બદલે બુદ્ધિની મદદથી તેને અમજ વાતો પણ
 1 શો અર્થ નથી એ વાત તે સાગી રીતે જાણે છે જે યુગમાં અમદ્દનું
 1 પૂરેપૂરું પ્રગટ થયું ન હતું એ યુગમાં આ રૂપને કાફલા પારખી
 1 થો તે જ સોચી મોટો ચમત્કાર આ પગિસ્થિતિ, તેની સકુનતા તેના
 1 રાણા-કંપના, સહજ પ્રતિભા વડે પાગખી લીધા 'નોટ્સ ટોમ ધ
 1 1 કંગ્રાઈન્ડ'માં દોરતોએન્ડકીનો નાયક શરૂઆતમાં જ કહે છે કે તમે
 1 ને અડધું પડધું જોયું છે તેને મેં પૂરેપૂરું જોઈ લીધું છે આ
 1 કથ કાફલાને પણ સહેલાઈથી લાગુ પાડી શકાય આના સમર્થ દૃષ્ટાન્ત
 1 રીકે ઇ મ 1830માં (કૃતિની રચના તો આની પણ પહેલા થઈ હતી)
 1 ગટ થયેલી 'ધ કાસલ'ને ધન શકાય આ આખી કૃતિ જાણે રશિયન
 1 તાવરણમાં લખાયેલી છે આ પ્રજાજનો કોઈ શાપ હેઠળ જીવી ગયા
 1 તેઓ જાણે ગતપીતિયા ન હોય એમ માનીને તેમની સાથે
 1 બહાર કુવામાં આવે છે આવા વ્યવહારની પાળ જારણબૂત વરના
 1 ન આટલી કે કોઈ અમલદાર એ ગામની કોઈ કન્યા સાથે અણગમતી
 1 લેવા ગયો અને તે છૂટ લેવાની ના પાડવાની હિંમત પેલી કન્યાએ

જતાવી આખી પ્રજા નાનામાં નાની બાળતોમાં પણ અમલદારગાહી વડે નિયંત્રિત છે. આ સર્વસત્તાધીન અમલદારો તેમના વિચારજગત ઉપર પણ રાજ ચલાવે છે જેવડે એટલી બધી હદે માનવામાં આવે છે કે સાચા-ખોટા હોવું તે પણ નિયતિની બાબત છે. આ નિયતિને તો આપણે ટાળી શકતા નથી આવી પરિસ્થિતિમાં મોજણીદાર કે આવી ચઢે છે અહીં કે, માને છે તેમ પત્ર લખનાર માણસ ઉઘાડો પડતો નથી પણ પત્રને મેળવનાર છતો થાય છે, તે જ હાસીપાત્ર બને છે. ક ની દૃષ્ટિએ નિયતિ અન્યાયી અને રાક્ષસી છે, પણ ગામમાં તેના અભિપ્રાયને કાંઈ ગણકારવું નથી, નહિ આદિ, નહિ અત એવી ભૂમિકાએ નવલકથા સમાપ્ત થાય છે ગુજરાતી ભાષામાં હજુ કાંકડાની ચર્ચા થઈ જ નથી એમ કહીએ તો પણ ખોટું નથી કાંકડાએ પોતાના જમાનાની અમલદારશાહીની વિભીષિકા સામર્થ્યપૂર્વક આલેખી છે એ સમકાલીન વારતવિકતાને પૂરેપૂરી સમજી શક્યો હતો.

ગુજરાતી ભાષામાં હજુ સપાટી પરની સમસ્યાઓને મહત્વની માનીને રચનાઓ કરવામાં આવે છે, પણ આ સપાટીને ભેદીને દૃષ્ટિપાત ક વાનો સમય હવે આવી પહોંચ્યો છે યુરોપમાં પ્રવર્તેલી અમલદાર-શાહી આપણા જેવા દેશમાં અત્યારે પરાકાષ્ઠાએ પહોંચેલી છે. અપણે ત્યાં તો હાસ્યરસને પૂરો અવકાશ છે પણ આપણી ગુજરાતી પ્રજામાં વિનોદવૃત્તિનો અભાવ છે અમ છતાં આપણે જ્યારે ભારતીય નવન-કથાની વાત કરીએ ત્યારે એ ભૂલવવું નથી કે પશ્ચિમની નવલકથા પાછળ જે સમૃદ્ધ પરપરા હતી એવી સમૃદ્ધ પરપરા ભારતીય નવન-કથા પાસે ન હોતી આમ છતાં સર્જક માત્રમાં અનિવાર્ય એવી પ્રતિભાને બળે તે પોતાના સમાજની સકુલતાને ઓળખવાનો પ્રયત્ન કરે ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠીએ આવો એક પ્રયત્ન ‘સરસ્વતીચન્દ્ર’માં કર્યો વ્યક્તિ વ્યક્તિ વચ્ચેનો, વ્યક્તિનો પોતાની જાત સાથેનો, વ્યક્તિ અને રાજ્યસત્તા વચ્ચેનો, અનૃતિ સરૃતિ વચ્ચેનો ભૂ ડાળ અને

વર્તમાનકાળ વચ્ચેને મધ્ય તો આ નિરૂપવા ગયા તેમની મુશ્કેલી એ હતી કે આ બધા સંઘર્ષોની સમાન્તરતા ક્રિતિમા સ્થાપી ન શક્યા આને તો આપણે ગોવર્ધનગમના સમાજથી પણ દૂર નીકળી ગયા છીએ એટલું જ નહિ પણ આપણી સંકુચતા પણ અનેકગણી માત્રામા વધી છે એટલે આ તો નવવકથાકાર જે માત્ર કૌટુંબિક, સૈદ્ધાંતિક, આર્થિક સમસ્યાઓ ઉપર જ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરીને બેસી રહે તો ચાલે નહીં આ સમસ્યાઓનું કોઈ મહત્ત્વ નથી ગંભીર એમ નહિ, પણ ખીલ સમસ્યાઓ વધુ મહત્ત્વની છે વણી વખત નવવકથાની નિર્બળતા પાછળ લેખકની અનુભૂતિ દિગ્વિતા પણ લાગ ભજવતી હોય છે નવવકથા જેવા સાહિત્યસ્વરૂપો જીવનની સમગ્રતા, અભિવ્યક્તિને આલેખના હોય છે એટલે આ જીવનનું એકેએક પાસું નવવકથાકારને પરિચિત હોવું જોઈએ ભૂતકાળમા મહાકાવ્યના કવિ પાસે કટકટથી અપેક્ષા ગાખવામા આવતી હતી તેને જો યાદ કરીશ તો આ વાતનો વધુ ખ્યાલ આવશે

યુગોપના ધણા દેશોની જેમ આપણે પણ હવે સુરુચિપૂર્ણ અને આસુરિને એક માનીને ચલતા થયા છીએ હવે કદાચ સત્ય-અસત્ય, ન્યાય-અન્યાય, પ્રામાણિકતા-અપ્રામાણિકતા વચ્ચે મધ્યની પણ કોઈ શક્યતા આપણે ગહેવા દીધી નથી વિના સંઘર્ષ જ ખોટા મૂલ્યોએ મિહામન પર કબજો જમાવી દીધો હોય એમ લાગે છે ભાગીના જાણના કટાર લેખકો પણ સ્વીકારતા થઈ ગયા છે કે પ્રામાણિકતા, સત્ય, મૈન્દર્ય, ન્યાય જેવા ગુણો હવે અપવાદ રૂપ લેખાગ્ર માડ્યા છે અન્યાયે અસત્યે, અપ્રામાણિકતાએ હદયે ભેગા ધઈને ન્યાય, સત્ય પ્રામાણિકતા, મૈન્દર્યનો ખાત્મો બોનારી દીધા છે હવે જે ભાવનાઓ આપણા સમાજમા રહી જ ન હોય એ ભાવનાઓની વાત કરવામા માનવદ્રોહ અને આત્મદ્રોહ દેખાય છે આપણને કુત્સહન એ વાતનું છે કે આ સમાજ આસુરી ભાવને સ્વીકારી બેઠો કઈ રીતે ભોળપણમા આપણે ‘આસુરીનીલા’ જેવો

શબ્દપ્રયોગ પણ કરીએ છીએ. આ જ દેખાડે છે કે અસદ્ને ઓળખવામા હજુ આપણે ઊણા ઊતરીએ છીએ આ અસદ્ની ઓળખ કેટલાં ? ઇતિહાસ તો સાખ પૂરે છે કે સમાજશાસ્ત્રીઓ, ઇતિહાસકારો, ગજકારણીઓ પણ એની વિલીપિકાને ઓળખવામા પાછા પડ્યા હતા પ્રજા તો ભોળા હતી જ અને તેને વધુ ને વધુ ભોળા બનાવવામા આવે છે સાથે સાથે જ કુટિલતાનું તત્ત્વ પ્રજાના હાડયામમા પણ ધીરે ધીરે ઘર કગવા લાગ્યું એટલે એક સાથે કુટિલતા અને મૂઢતાના લક્ષણો આપણી પ્રજા ધરાવતી થઈ પણ આ સડાને ઓળખી તે લેવો નોંધએ કેટલાક નવલકથાકારો આ મડાને ઓળખવા જ તૈયાર નથી એટલે તેઓ ભૂતકાળમા સરી જાય છે, કેટલાક નવલકથાકારો એને ભૂલવા અને ભુલાવવા માટે પલાયનવાદનું શરણુ સ્વીકારે છે, જે જમાનામા અસદ્નું તત્ત્વ વધુ ન હતું એ જમાનામા સર્જકો તેનો તાગ મેળવવા મથ્યા હતા અને આપણા જમાનામા જ્યારે આ અસદ્ રેડિયો એકટીવીટીની જેમ ફાટ્યું ત્યારે તેને ઓળખવાનું ટાળવામા આવ્યું એ પણ આપણા વર્તમાન સમાજની લાચારી જ છે ને । અગાઉ આપણે જોઈ ગયા કે કાકા જેવા સર્જક પ્રતિભાવળે આ અનિષ્ટને પાગખી જતા હોય છે. દાયકાઓ પહેલા આનન્દશ કર ધ્રુવે પણ સર્જકની પ્રતિભામા રહેલી આ લાક્ષણિકતાનો સ્વીકાર કર્યો હતો

આપણા સમાજમા બનતી કોઈ ઘટના હવે કોઈ અમુક ક્ષેત્ર પૂરતી મર્યાદિત રહેતી નથી અહીં ઓગણીસમી સદીના અતે સમગ્ર યુરોપને ખળભળાવી નાખનાર એક ઘટનાને યાદ કરીએ. ઈ સ ૧૮૯૪મા ફ્રાન્સમા આલ્ફ્રેડ ડ્રાયફસ નામના લશ્કરી અધિકારી પગ જર્મનીને લશ્કરી રહસ્યો પહોંચાડવાના આરોપસર કામ ચલાવવામા આવ્યું આ આરોપ ઉપજાવી કાઢવામા આવ્યો હતો, ઈ સ ૧૮૯૮મા મૂળ આરોપીએ પોતાના ગુનાની કબૂલાત કરી છતાં અદાલતે ડ્રાયફસની દસ વર્ષની સજા કાયમ રાખી. છેવટે ફ્રાન્સના પ્રમુખે ખીજા અપરાધી-

ઓની સાથે તેને પણ માફી આપી. ફાયક્સનો અપરાધ માત્ર એટલો જ
 કે તે યહૂદી હતો. યહૂદીવિરોધી ભાવનાએ, અમલદારશાહીએ ભેગા
 રાજીને આ નિર્દોષની નામે કામ ચલાવ્યું અને જોવાની ખૂબી તો એ
 છે કે હાલેસર રીતે તો કોર્ટ ફાયક્સને નિર્દોષ જાહેર કર્યો જ ન હતો.
 ફાયક્સની મદદે એમિલ ઓલા આગ્યો. ઓલાને મારો નખાનવાનું
 હાલતરું પણ ડરવામાં આવ્યું. ફાયક્સને મદદ કરનારાઓ સામે
 આદેશન ચલાવવા માટે ટોળાનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો. આ
 ટોળાની મામે ઓલા ઊભો રહ્યો. એટલે ટ્રાન્સના ખૂબ જ પ્રતિભાશાળી
 ગજપુરુષ ક્લીમેન્ટોએ ઓલાને અજ્ઞતિ આપી હતી. 'ખૂબ જ
 શક્તિશાળી રાજ્યોની સામે ઝઝૂમનારા અને તેમને નમતું નહિ
 આપનારા ઘણા માણસો મળી આવશે, પણ ટોળાની સામે ઝઝૂમનારા,
 ગંભીર વિના તેમની ઉત્તેજનાનો સામનો કરનારા, જ્યારે ટોળા 'હા'ની
 અપેક્ષા ગમતું હોય ત્યારે ના' પાડવાની હિમ્મત દાખવનારા બહુ
 ઓછા માણસો મળશે આમાંનો એક માણસ હતા 'એમિલ ઓલા'.
 ઓલાના નિર્મર્ગવાદની ભલે આપણે ગીકા કરીએ પણ તેણે જે કુબેગ
 ઉપાડી હતી તે અદ્ભૂત અને પ્રશસ્નીય હતી તેની ના પાડી ન શકાય.
 અપણે આપણા સર્જક પામે પણ આ પ્રકારની અપેક્ષા ગમીએ છીએ
 સર્જન પૂરું થયા પછી તે શુદ્ધમાયી મહાર આવતો હોય છે સમાજ સાથે
 પછી મધર્પમાં ઊતરવાનું તેને માટે પણ અનિવાર્ય બની જાય છે
 સર્જન દ્વારા જ સમાજની સેવા થઈ શકતી હોય છે એનો અર્થ એવો
 તો નથી જ થતો કે સામાજિક, જાગૃતિક વટનાઓ કે અન્યાયી
 ઘટનાઓ વિશે એણે મૌન જ સેવવાનું છે હવે સમાજમાં ફાયક્સ
 જેવી ઘટનાઓ તો બની પણ સર્જક એવી ઘટનાનું શુ કહે છે તે
 પણ તપાસવું પડે ઓલા આ ઘટનાને કળાકૃતિમાં ઢાળી ગઈ ન
 હતો પણ કાફલા જેવો આ પ્રકારની ઘટનાને કળાકૃતિમાં ઢાળવાનો
 પ્રયત્ન કરે તો તેનું પરિણામ આવે - 'ધ ટ્રાયલ' ફાયક્સના કિસ્સામાં

તો બનાવટી પુરાણો જોવા કરવામાં આવ્યા હતા, તેની સામે કોઈ ઓક્સ આરોપ મૂકીને મુકદ્દમો ચલાવવામાં આવ્યો હતો. પણ ખરેખરી પરિસ્થિતિ વધુ ખર ન હતી કાયદસનો અપરાધ તો ચઢી હોવું એ હતો. પણ વીસમી સદીમાં તો સત્ત વગરના અદ્દના માનની હોવું એ જ સૌથી મોટો અપરાધ લેખાયો. એટલે 'ધ રાયવ'માં જેની સામે મુકદ્દમો માડવામાં આવે છે તે રો છે તેની જ કોઈને ખબર નથી એક વ્યક્તિને યતા અન્યાયને સમગ્ર માનવજાતિ પ્રત્યે થતા અન્યાયમાં રૂપાંતરિત કરતા કાકકાને આવડે છે. આ નવલકથામાં ફ્રેન્ડમીનું કોઈ તત્ત્વ પ્રવેશતું ન હોવા છતાં ખીજ અર્થમાં એ ફ્રેન્ડમી જ બની જાય છે કાકકા પછો તો ઘણાએ આ ફ્રેન્ડમીની વાત કરી આયોનેસ્કો જેવાએ પણ પોતાની આસપાસ બનતી વસ્તુઓને અડધ, ચમત્કારિક ઘટના તરીકે જ જોઈ હતી એક બાજુએ તેની લયાનકતાને આલેખવી હતી એટલે કૃતિઓમાં કપોલકરિપન તત્ત્વનો ઉપયોગ કર્યા અને માથે સાથે એ પરિસ્થિતિની ઠેકડી ઉડાડવા માટે હાસ્ય અને કટાક્ષનો ઉપયોગ કર્યા અને પરિણામે તેની કોમેડીઓમાં ઓક ટ્રેન્ડેડીના કરુણ કરતા પણ વધુ ઘેરો કરુણ પ્રગટ્યો આયોનેસ્કોના બધા નાટકોને લઈને તેના પર અભ્યાસ કરવા જેવો ખરો.

વર્તમાન જગતમાં રાજકારણથી અગ્પ્રશ્ન હવે કોઈ ક્ષેત્ર રહ્યું નથી એટલે જાજકારણની આટીવટી નહિ પણ કાજકારણીઓ જે પ્રકારના ભ્રમને સમાજમાં પ્રસારે છે તેની ઓળખ તો સર્જકે મેળવી લેવી જોઈએ રાજકારણને વધુ સારી રીતે સમજવા માટે ઇતિહાસનું જ્ઞાન અનિવાર્ય છે લલિત કળાઓમાં તો ઇતિહાસનું જ્ઞાન અત્યંત અનિવાર્ય છે, પણ સાહિત્ય માથે આપણે ઇતિહાસને સાંજળવાનું અને ત્યાં સુધી ટાળીએ છીએ પણ આ વિદ્યાશાખાઓના પગિચા પિતા હવે સર્જક આગળ વધી શકે નહિ દુનિયામાં આજે લગભગ અડધી પ્રજા લોકગાહીના લાભ મેળવી ગઈ છે એવું આકડાઓ ઉપરથી તો

આપણને લાગે પણ વ્યક્તિનો તિરસ્કાર અને મમૂલનો પુરસ્કાર
 એવું કંઈક મનીકરણ વર્ણવે વખત માડવામાં આવતું હોય
 છે. આના મૂળમાં આપણા સમાજને સંગઠનને આપેલા વધારે પડતા
 મહત્વને જોઈ શકાય. આપણી એકેએક સંસ્થાના માળખા જ એ
 પ્રકારના હોય છે કે એકજઠાકલ વ્યક્તિના સત્વપૂર્ણ અવાજને ટોળાના
 ખોદા અવાજ હેઠળ દાટી દેવામાં આવે છે. સંગઠનમાં ગહેલી અદ્ભુત
 શક્તિ તુરંત વ્યક્તિને પણ વિરાટ સત્તા આપે છે, એટલે સત્તા મેળવવા
 માટે મમૂલ, સંગઠન, સંસ્થા, પક્ષ અનિવાર્ય બની જાય છે એક
 વ્યક્તિને થતા અન્યાયની કોઈ અસર આપણા સમાજ પર થતી નથી
 એક વ્યક્તિને થતો અન્યાય સમગ્ર માનવજાતિને થતા અન્યાય
 જેવો જ હોય છે એ મીથેસાફ મત્ય જો મોટા ભાગના
 શુદ્ધિશાળીઓને ગળે ઊતરતું ન હોય તો નામાન્ય માનવીની
 વાત જ ક્યા ગહી ? મૂકીસર માણસોએ સત્તાલાલસાને વશ
 થઈને માનવઅધિકારો છિનવી લીધા, એ અધિકારો પાછા મેળવવા
 માટે ક્યારેક પ્રજાએ ક્રાંતિ કરી, બળવા કર્યા સફળતા મળી પણ અગી
 પરતું સફળતા મળ્યા પછી માનવઅધિકારો માટે ઝૂંઝના । આ લોકો
 પોતાના પુરોગામીઓને માર્ગે જ વળ્યા, એટલે પેલા સામાન્ય માનવીની
 સ્થિતિમાં તો ઝાઝો ફેર પડ્યો જ નહિ એક જ તુ બનીને રાફડામાં
 વસવાની છૂટ છે પણ ગવનન બનીને રહેવાની છૂટ આપવામાં ન
 આવી એટલે 'હજીય માનવી ગુલામ'ની સ્થિતિ જ પ્રવર્તે છે આવી
 સ્થિતિમાં માનવ માનવ વચ્ચે, માનવ અને સમાજ વચ્ચે, માનવ અને
 ગમ્ય વચ્ચે, એકે સંસ્કૃતિ અને બીજી સંસ્કૃતિ વચ્ચે સપક, સધર્મ
 સંધિવિગ્રહની અપેક્ષા પણ કેટલી ? રાફડામાં જીવતા લોકોમાં વિવેક-
 રાજિનો અસાવ પ્રવર્તે એટલે પડિતને બદલે ઠોક, નેતાને બદલે વિહૂપકથી
 પણ કામ ચાલી જાય ખરું

આપણા દેશમાં અત્યારે તો લોકશાહી છે, આશા ગંખીએ કે
 હવેના વર્ષોમાં આ લોકશાહી ટકી રહેશે અને ટકાવી રાખવાની

જવાબદારી કોઈ એક વર્ગની નથી સર્જકે પણ તેમા પોતાનો ફાળો
 આપવાનો છે. પણ આપણો સર્જક સ્વભાવે ગેમેન્ટિક પ્રકૃતિનો છે.
 આપણા વાતાવરણમા હવે આવી પ્રકૃતિ ખખેરી નાખતી પડશે
 સાહિત્યના કળા માત્રના વિષય તરીકે સ્થાન પામતા માનવીના ગૌરવને
 કોઈ પણ ભોગે સાચવવાનું છે. રાજકાળમા ડૂબેલાઓ આ ગૌરવ
 ફરી અર્પે છે. રાજક રણી પણ યક્તિના વિચારત ત્ર ઉપર નિયંત્રણ મૂકવા
 માગે છે, સાથે જ વીસમી સદીના અનિવાર્ય અનિષ્ટરૂપ જાહેરખબરની ભાષા
 દ્વારા સામાન્ય માનવી ઉપર નિયંત્રણ મૂકવામા આવે છે. આપણા દેશમા
 હજુ સામૂહિક માધ્યમોનું વર્ચસ્વ યુરોપ અમેરિકા જેટલું નથી પણ
 નજીકના વર્ગોમા આ ક્ષણે તેમા કોઈ શકા નથી અક્ષરજ્ઞાન મેળવ-
 નારાઓની સખ્યા જેમ જેમ વધતી જશે તેમ તેમ આ અનિષ્ટનો
 પળે વધુ ને વધુ મોટો થતો જશે. ઘણાને જાણીને નવાઈ લાગશે કે
 હિટલર જેવા સમુખત્યારના પ્રચારકો પોતાના પહેલા પાઠ અમેરિકાના
 મૂડીવાદીઓએ વહેતી કરેલી જાહેરખબરની ભાષામાથી મેળવ્યા હતા.
 સરમુખત્યારશાહી હોય કે ન હોય, સસ્થા, તત્ત્વ, પ્રચારક ત્રો પણ
 વૈચારિક સ્વતંત્રતા છિનવી લેવાના પ્રયત્ન કરે છે આવા પ્રયત્નો
 બહારથી નિર્દોષ લાગના હોય છે એ હકીકત પણ પરિસ્થિતિને વધુ
 ગભીર બનાવતા હોય છે, જો સર્જક આ સમાજમા જીવતો થાય,
 આસપાસની ઘટનાઓમા રસ લેતો થાય તો જ તે આવી ભયંકરતા-
 ઓને પારખી શકશે પણ આ ભયંકરતા જિરવતી, તેને કળાત્મકતા
 અર્પવી એ બહુ મોટો પડકાર છે એટલે કેટલાક એ જીનવાને બદલે
 કોશેટામા ભરાઈ જવાનું પસંદ કરે છે તો કેટલાક ખીજઓને કોશેટામા
 પૂરી દે છે કેટલાક લેખકો ઓરકેટ્ટાના એક વાદક બનીને સતોપ
 માની લે છે સગ્યાઓ, ગળ્યતત્ત્વ, સમાજ પણ સાહિત્યકારને આવા
 વાદકમા ફેરવી નાખવા તૈયાર છે. આવો વાદક કદી પ્રજાની ચેતનાને
 ઢોળી શકતો નથી

ઘણાંએ સાહિત્ય અને ગજકારણના સબધને બહુ જ મર્યાદિત
 મૂમિકા ઉપર મૂકીને પ્રતિબદ્ધ સાહિત્ય, પગતિમૂલક સાહિત્યની વાત
 કરી છે આવા સાહિત્યથી સમાજમા રાતોગત કાન્નિ આરી જરો
 એની માન્યતા કેટલાક ધગવતા હતા, ગજકાણીએને તો સાહિત્યનો
 પ્રયાગ તરીકે ઉપયોગ કરવાનું વધુ અનુકુળ હતું ભાનત જેવા દેશમા
 ગજકીય નેતાઓ અવાગનવાર સાહિત્ય કેમ રચ્યું તેની માર્ગદર્શિકાઓ
 પૂરી પાડતા જ હોય છે સર્જક પ્રજનન રૂપે રહે એની મામે ઘણાને
 મૂગ હોય છે એટલે લેનિન જેવા માનતા હતા કે તટસ્થ સાહિત્યમા
 પૂણે મૂકે દતિત વર્ગને જીએ લાવે એ જ સાહિત્ય-પણ જ્યાગ સર્જક
 ગજ્યસત્તાનો આવો કહ્યાગરો સેવક અને ત્યારે નહિયો બની જાય
 પછી તો અન્કત ટોમ્સ કેબીન' જેવી કૃતિઓ જ ગ્યાય જે દેશમા
 ગજ્યસત્તા ફજ પાડતી નથી તે દેશોમા લોકરુચિ કેટનીક વખત
 ફ જ પાડે છે લોકરુચિને જીચી આણવાને બદલે, પ્રજને વિચારતી
 ફવાને બદલે મોટા ભાગના લોકપ્રિય વાર્તાકારો પ્રજને વધુ ને
 વધુ નિર્માત્ય બતાવે છે આ રીતે નેઈએ તો એક બાજુએ આદર્શની
 પડક છે અને બીજી બાજુએ પદાયનવાદ છે આ બેનો મોદ વારત
 વિડનાને વિસાર પાડે છે પણ અહીં બીજુ એક ભપસ્થાન જિલુ થાય
 છે આ વાસ્તવિકતા તજ આપણુ ધ્વાન બેચવાના પ્રયત્ન સાહિત્યક
 બનવાને બદલે ઘણી વખત દરતાવેજી બની જતા હોય છે રશિયા જેવા
 દેશમા સર્જક આસપાસની પરિસ્થિતિથી અકબાઈ જઈને સ્વતત્રતા
 માટે મગણિયા પ્રયત્નો આદરે, પગતત્રતાનું, ગામકવર્ગનું જીવમો ચિન
 આવેખ્યા તે આતુર બને માનવીયતા ટકાની રાખવા માટે સતત
 ઝઝૂમવામા મર્જકપ્રતિમા ડગમાય પણ ખરી આનુ સૌથી મોટુ દ'ટાત
 સો'કેનિત્મીને પૂરુ પાડ્ય છે ઘણા સર્જકો અગત અનુભવોની પીદિડા
 ઉપર કૃતિની માડણી કરતા હોય છે, સો'કેનિત્સીને પણ 'ન ડે ઈન
 ધ વાઈડ ઓન ઈગન ડેનિમોવિય' 'ધ ગુનાગ આડિ'પેલેગો'

અને એવી ખીજ કૃતિઓમાં અગત અનુભવોને કામે લગાડ્યા છે પણ અહી સર્જપ્રતિભાનો સ્પર્શ વરતાતો નથી સોલ્ડેનિત્સીનનો આશય માત્ર શ્રમછાવણીઓ, શાસકતંત્રો જ વિગતવાર પરિચય કરાવવાનો છે એવો વહેમ જાય છે. તેને અપાયેલા નોખેલ પારિતોષિક પાછળ પણ સાહિત્યિક કારણો કરતા રાજદ્વારી કારણોએ વધુ ભાગ ભજવ્યો છે 'ધ ગુલામ આર્કિપેલેગો'ની સાથે કાન્ઝ કાફકાની 'ઈન ધ પીનન સેટલમેન્ટ' જેવી કૃતિને સરખાવવાથી આની ખાતરી થશે. સાહિત્ય અને વાસ્તવ કે સાહિત્ય અને સમાજ જેવા પ્રશ્નની ચર્ચા આ પ્રકારની કૃતિઓને આધારે થવી જોઈએ હવે પછીના લેખમાં આ બે કૃતિઓને આધારે વાસ્તવિકતાની સમસ્યા ચર્ચવામાં આવશે

(૧૭-૧૨-૭૯)

સાહાર સ્વીકાર

અવહેલના કાવ્યસંગ્રહ • શ્રી વજ્ર માતરી, પ્ર. રોકેશ પ્રિન્ટર્સ,
૧૬૫, મહેરોવાડ, રાયપુર, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧, મૂલ્ય સત્તર રૂપિયા,

તિતર બિતર વાર્તાસંગ્રહ લે. જનક નાયક, પ્ર સાહિત્ય
સંગમ, બાવ સીદી ગોપીપુરા, સુરત, મૂલ્ય છ રૂપિયા

માણસ ઉર્ફે રેતી, ઉર્ફે દરિયો કાવ્યસંગ્રહ નયન હ
દેસાઈ, પ્રાપ્તિસ્થાન આદર્શ પ્રકાશન ૧/૨૪૯૮, રાયખડ ગેડ,
ઈટાલિયન બેકરી પાસે, અમદાવાદ-૧, મૂલ્ય છ રૂપિયા

સંપાદકશ્રી,

કે કાવટી નવેખ્યમા જાણેના માગ આઝાદવાણી વાર્તાનાપ આધુનિક કવિતાનુ કવેવ પ્રતીકા' સદર્શ ની નરાત્તમ પત્રાણે 'કે કાવટી' કિસે મા પત્ર લખ્યો છે, એમા વિષયની પડક તો બાબુએ ગહી પણ વિષય અંગેની અણમમજમાયા જે બેજવાનદાર અને પૂર્વગ્રહદુષિત અપરસ ઉચ્ચારો કર્યા કે એ અંગેનો માગે આ જવાબ છે શ્રી પત્રાણે 'નિરીક્ષક'મા અગ્રેજ વાઙ્મયના રચનાસદર્શથી માડીને 'અન્ય'મા 'આપ્રત'ના અર્થસદર્શ સુધી પત્રચર્યામા જે ગુનાદિયા ખાતા આવ્યા છે એન પુનરાવર્તન કરીને અહીં થયું છે

પહેલી જાત તો એ કે આધુનિક કવિતાનુ કવેવ પ્રતીકા'એ નીર્પક મારુ દીધેલું નથી પરંતુ આઝાદવાણીની ન્યાયપ્રાપ્તિની એ શીર્ષક છે અને 'કે કાવટી'મા ઘઈ અકસ્માતથી એનુ 'મૌજન્ય' ઇપાતા ગહી ગયું છે અને તેથી પ્રતીક 'કવિતામા કલેવર તર્ક' આવે છે કે એની સુચારુ તરીકે ના એમના ગમાગ્રસ્તની ચમગાડી મને લાગુ પડતી નથી હું ગમાગ્રસ્ત એલા માટે કહું છું કે આ પ્રશ્ન પછી તગ્ન શ્રી પત્રાણે જે પ્રિધાન કર્યું છે, એમા એમની લાગેમર અણમમજ છે આ વિવાદને હું આખું ને આખું તપાસવા માગુ છું મિત્રાશુની પક્ષિઓ ગજૂ ડંગ એમા આવતા 'પાટા' ગમ્મને કવિદર્શનાપારાગ્ન અનિશ્ચિત અને મદિધ અર્થવાળા ગણાવે છે, ત્યારે પ્રતીકની સમજણ પણ અન્યથા બની જતી અનુભવાય છે વિશેષ હાઝારચંદ તો એ કે પ્રતીક અર્થાન્તર કરે છે એમ કહી એમા સૂચકતા છે એનુ ઉમેરો 'સૂચકતા'ને સાર્વ માથે જોડે છે ।'

(૧) સિતાશુની પકિતઓ સીધી નથી આવી, વ્યવહારમા પાટા'નો સદર્શ રચતા વાક્યોના ઉદાહરણો આપીને વ્યવહારમા અર્થ કેવો અનિશ્ચિત અને સદિગ્ધ બને છે એ રજૂ થયું છે, અને એમ ગણિતના નિશ્ચિત પ્રતીકોની સામે કવિતાના સદિગ્ધ પ્રતીકોની ભૂમિકા બાધી છે. બે કવિતાનું પ્રતીક અનિશ્ચિત અને સદિગ્ધ ન બને તો તે નર્થ સમીકરણ છે. કવિતાની આ વૈયક્તિકતાને પ્રગટ કરવામા મારી પ્રતીક સમજણ બે શ્રી પદ્માણે અસ્પષ્ટ બનતી અનુભવાય તો શ્રી પદ્માણે એમની કાવ્યસમજને અગે, બે હોય તો, ચિંતિત બનવું જોઈએ

(૧) પ્રતીકના અર્થાન્તર કરે છે અને એ દ્વારા સૂચકતા જન્મે છે અને એ સૂચકતાને હું સાર્ત્ર સાથે જોડું તો એમા એમને હાસ્યાપદતા લાગી છે પણ એ હાસ્યાસ્પદ કેમ બને છે એ તપાસી બતાવવાને બદલે શ્રી પદ્માણ તરત જ સાર્ત્રકામ પાસે પહોચી જતા અને ગોળ ગોળ જવાબ વાળી દેવા માગતા લેલાણુ વિવેચકો પર તૂટી પડ્યા છે । ભાઈશ્રી પદ્માણે ખબર છે કે સાર્ત્ર અર્થ meaning અને સૂચકતા (significante) અગે મહત્વનું ભાષ્ય કરેલું છે ? પ્રકૃતિગત અર્થ એ કોઈ સૂચકતા નથી 'વૃક્ષ'ને પોતાનો સ્વયંસિદ્ધ પ્રાકૃતિક અર્થ હોઈ શકે પરંતુ એ 'વૃક્ષ' જ્યારે કોઈ સર્જકની રચનામા વિશેષ રીતે સદર્શ પામે ત્યારે જ એને 'સૂચકતા' સાપડી શકે છે. આમ, અર્થની સ્વાભાવિકતા અને સૂચકતાની કર્મગત વિશેષતાને સાર્ત્ર વિસ્તારથી સમજવી છે કાવ્યમા પ્રતીક પણ અર્થથી સૂચકતા તરફ કાવ્યને પહોચાડવામા સહાયક નીવડે છે એ આખી વાત અગે હું સાર્ત્રની સજ્ઞાઓનો ઉપયોગ કરું તો તે કઈ રીતે હાસ્યાસ્પદ કરે છે તે મને સમજતું નથી પરંતુ આ રીતે મોમાયા વગર કોઈ વાતને હાસ્યાસ્પદ ઠેરવવા નીકળનાર લેલાણુ પત્રચર્યાના લેખકને હાસ્યાસ્પદ સ્થિતિમા મુકાતો અવશ્ય જોઈ શકું છું

'મીરા'ના 'દવ' અને 'કુગર'ના સદર્શોમા 'પ્રેમ' અને 'હૃદય'નો પ્રતીકોનો સદર્શ નથી, એમ કહ્યા પછી શ્રી પદ્માણ, પાછા તમે જ

હો છે. 'આ ગોપીના પ્રેમની વાત છે' લલા, સીધા સાદો અવકાશ
 પણ પ્રતીકને ધારણ કરે છે એટલું તો મમળે અને એ પણ મમળે
 કે ગુનામ મહોમ્મદ ગેખની પક્તિઓમા ગહેલા પતીકાની કામગીરી
 તપાસવાનો અમારો ઉપક્રમ હતો, એની અર્થગીરી અમારુ લઠન
 નહોતી મધ્યકાલીન પ્રતીકથી માડી અર્વાચીન અને આધુનિક પ્રતીક
 ઈર્ષ્ય રીતે - કુન થતુ આવ્યુ અને પ્રતીકનુ ઈર્ષ્ય ઈર્ષ્ય રીતે વધુ ને વધુ
 સદિગ્ધ થતુ આવ્યુ એ મીંગ, ગાજેન્દ્ર શાહ અને ગુનામ મહોમ્મદ
 ગેખની પક્તિઓની કામગીરી દ્વારા પ્રગટ કરવુ હતુ

તમારી આવી મમજલને આવાર તમે ચર્યામા ઊતરે ત્યાં સુધી
 તો સહ્ય કે પરન્તુ ન્યાયાધીશ થઈને અતિમ ચુકાદાઓ આપવા સુધીની
 હેમિયત તમે ધાન્ય કરો છો ત્યારે શ્રી પલાણુ, તમે કેવી અને કેટલી
 ગુનાઈ મારો છો એવુ જાહેરમા નિવેદન કરવાની જરૂર છે ખરી ?

—ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા

મીરાની પક્તિનુ અર્થઘાન કાવ્યપક્તિની સ્વાયત્તતા ?

અપાદકશ્રી,

નવેમ્બર '૭૨ના અકમા પ્રસિદ્ધ થયેલા શ્રી ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળાના
 બે મ તથા ડિસેમ્બર '૭૬ના અકમા પ્રસિદ્ધ થયેલી શ્રી નરેગનમ પનાગુની
 પત્રચર્યામા મીરાની એક પક્તિનુ અર્થઘટન કરવામા આવ્યુ છે એ
 પક્તિમા છે તે પ્રતીક કે માર્ધામાદો અવકાશ એ વિવાદમા હુ જગ
 નવી માગતો - 'પ્રતીક'નો ખ્યાન હમેશા થોડો અસ્પષ્ટ રહ્યા કર્યો
 છે પણ એ પક્તિનુ જાને મિત્રોએ કરેલુ અર્થઘટન મને ધણુ
 વિવાદાસ્પદ લાગ્યુ છે અને તેથી એ તરફ તલ ખેંચવાનુ ઉચિત
 લાગે છે

મીરાની પ્રસ્તુત પક્તિ છે-

દુ તો લાગેન કુ ગરમે કહેને ઓધવજ હવે કેમ રીએ ?

આ ટોપીવાળાને 'દુ' અને 'કુ ગર' અનુક્રમે 'પ્રેમ' અને 'હૃદય'ના
 અર્થમા સમજવા છે શ્રી પલાણુ આ રીતે સખદગત અર્થઘટન કરવાના
 પદ્ધતિ નવી એમની દૃષ્ટિએ "સમગ્ર ક્રિયાથી અખનાનો અર્થ નિર્ધારન

કરવાની વાત છે કુગરમા લાગેલો દવ જેમ ન પુઝાય તેમ આ
ગોપીના પ્રેમની વાત છે” દેખીતી રીતે જ શ્રી પદ્માણુ અર્થઘટન
તત્વત શ્રી ટોપીવાળાથી જૂદા પડતુ નથી મુખ્ય વાત પ્રેમની-તે તો
બનેમા રહે છે જ

આ અર્થઘટન કરતી વખતે બન્ને મિત્રો પાસે મીઠાનુ આ
આખુ પદ હશે કે કેમ તે હું જાણતો નથી પણ ચર્ચાની અનુકૂળતા
ખાતર એ પદનો ‘મીરાબાઈ એક મનન (મજુનાન મજમુદાર)ના
પ્ર ૨૮૫-૪૬ પર આપેલ પાઠ અહીં ઉતારુ છું

દવ તો લાગેલ કુગરિયે, કા’ના કમ કરીયે ર દવ તો

હાલવા જઈએ જહાલા હાલી ન શકીએ,

ખેસી રહીએ તો અમે બળી મરીએ ર દવ તો

આ રે વસ્તીએ નથી ઠેકાણુ રે,

હેરા, પરવગ્તીની પાખે અમે ફરીએ રે. દવ તો

સ સાર સાર મહાજળ ભરિયો, હેરા,

બાહેડી ઝાલો, નીકર ખૂડી મરીએ રે દવ તો

બાઈ મીરા કે પ્રભુ, ગિરધર નાગર, હેરા,

શુરુશ તારે તો અમે તરીએ રે દવ તો

આખુ પદ વાચતા તરત ખ્યાલ આવે તેમ છે કે શ્રી ટોપીવાળા
અને શ્રી પદ્માણુ કરેલા અર્થઘટનને એમા કયાય અવકાશ નથી આ
વસ્તી, સ સારમાગર-એમા ફસાઈ પડેલા જીવની પીડાને આ પદ વર્ણવે
છે જેને પછીથી મહાજળ ભરેલો સાગર કહ્યો છે એ મ સાર જ દવ
લાગેલ કુગર. એમા રહી પણ ન શકાય, બહાર પાગુ નીકળી ન શકા
એવી ગિથિતિ છે અને એનું દુખ અહી પ્રગટ ડગ્વામા આવ્યું છે
પહેલી પક્તિ પછીની કડી જ એ પક્તિના અર્થને નિયત કરી નાખે છે

ગોપીના હૃદયની પ્રેમની લાગણીનો અર્થ લઈએ તો બીજી કડીને
કમ ખેસાડવી એ સવાન થયા વિના ન રહે પ્રેમમાથી છૂટવાનો પ્રયત્ન
ગોપીને ઈષ્ટ ન જ હોય તે અને ખેસી રહેવાથી બળી મરવાનું દુખ
પણ શાથી આમ જતા તાણીતૂસીને એ પક્તિએને પ્રેમના કાઈક

વિશિષ્ટ સવેદનના અર્થમાં ઘટાવીએ તો પછીની કડીઓ એની સામે બળવો ઉઠાવ્યા વિના ન રહે. ‘આવસ્તી’ અને ‘સસારસાગર’ના રૂપકો મીરાના આ પદના મુખ્ય સૂરને એકદમ સ્પષ્ટ કરી આપે છે

નવું વિવેચન કેટલીક વાર સમગ્ર કાવ્યની સગતિ વિચારવાનું ચૂકી જાય છે અને કાવ્યના કોઈ એક અશ્વમાથી પોતાનો આગવો અર્થ અને આત્મવાદ ખેંચવાની પ્રવૃત્તિ કરે છે. એથી કેટલીક ગેર-સમજોતેમ! ફસાઈ જવાનું બની જવા સહજ છે અને તેથી કાવ્યનું અર્થઘટન વધારે એકસાઈથી થાય એ જરૂરી છે કવિતાને જાણવા-માણવા માટે કવિતાબાહ્ય સદ્ભોગે આપણે અનાવશ્યક ગણ્યા તેમ કવિતાની એક પ કિતને સમજવા અન્ય પ કિતઓની સગતિને પણ આપણે અનાવશ્યક ગણીશું કે શું ? કવિનાની તેમ કાવ્યપ્રક્રિયાની પણ ‘સ્વાયત્તા’ ?

૪ જાન્યુઆરી ૧૯૮૦

—જયંત કોઠારી

શરદ્યદ્ર એટલું આંતરભારતી અનુવાદ પારિતોષિક

મુબઈ મરાઠી ગ્રંથસંગ્રહાલય અને ટાગોર સોસાયટીના ઉપક્રમે શરદ્યદ્ર આંતરભારતી અનુવાદ પારિતોષિક માટે અનુદિત ગ્રંથ મંગાવવામાં આવે છે.

(૧) આ વર્ષે મરાઠી, ગુજરાતી કે બંગાળી આ ત્રણ ભાષાઓમાંથી પરસ્પર અનુદિત થયેલા ગ્રંથ મોકલવાના છે

(૨) પારિતોષિકની રકમ રૂ. ૫૦૦૦/- છે

(૩) લેખક/પ્રકાશકે સપ્ટેમ્બર '૭૯ સુધીમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા અનુદિત ગ્રંથ અરજ સાથે “પ્રમુખ કાર્યવાહક, મુબઈ મરાઠી ગ્રંથ સંગ્રહાલય, ૧૭૨, મુબઈ મરાઠી ગ્રંથસંગ્રહાલય માર્ગ, દાદર, મુબઈ-૪૦૦ ૦૧૪”-આ સરનામે તા ૧૫ જાન્યુઆરી, ૧૯૮૦ સુધીમાં મોકલવા.

(૪) પારિતોષિક વિશેનો નિર્ણય ફેબ્રુઆરી ૧૯૮૦માં જાહેર કરવામાં આવશે

(૫) પારિતોષિક યોજના વિશે વધુ માહિતી માટે ઉપરના સરનામે લખવું

અનુવાદ અને અર્થઘટનનો વધુ ગૂંચવાયેલ કોયડો

સ પાદક કે કાવટી,

Not To Die of Lifeના મારા અનુસર્જન અને આસ્વાદ (કે કાવટી, નવે. ૧૯૭૯) પર લખાયેલ શ્રી જયન્ત કોઠારીના ચર્ચાપત્ર (કે કાવટી ડિસે. ૧૯૭૬)મા ઊઠાવેલા પ્રશ્નોના સદર્ભમા હું થોડું કહેવા માગુ છું

મારી સમજણ પ્રમાણે શ્રી કોઠારીનું ચર્ચાપત્ર અને તેની સાથે પ્રગટ થયેલો તેમનો પોતાનો કાવ્યાનુવાદ તેમણે ગૂંચ કરેલો કોયડો. ઉકેલવાને બદલે વધુ જટિલ બનાવે છે To die of truth/We have no heartનો તેમનો અનુવાદ (“સત્યથી મરી જઈશું એ ભયથી)/આપણે હૃદયહીન થઈ જઈએ છીએ”-યોગ્ય નથી To have no heart એટલે to lack the necessary (moral) courage to do something-કંઈક કરવા માટે (નૈતિક) હિંમતનો અભાવ હોવો એમ થાય. શક્યતઃ શ્રી કોઠારી ‘to have a heart’ અને ‘not to have (the) heart’ વચ્ચેનો અર્થ-ભેદ સમજી શક્યા નથી.

NOT TO DIE OF LIFEના મારા અનુમર્જન અને શ્રી કોઠારીના અનુવાદ વચ્ચેનું અંતર ખરેખર તો અનુમર્જન અને અનુવાદ વચ્ચેનું અંતર છે, અને એ બે વચ્ચે તો અંતર ગહેવાનું જ કદાચ શ્રી કોઠારીએ એ વાત લક્ષ્યમા લીધી નથી કે શ્રી ભટનાગરના કાવ્યનું મેં અનુસર્જન રજૂ કરેલું-તેનો અનુવાદ નહોં. મારો પ્રયત્ન કોઈને સૈદ્ધાન્તિક ભૂમિકા પર સહિત્ય-ચર્ચા કરવા પ્રેરણે એવી પૂર્વ-ધારણાથી મારા અનુસર્જન-આસ્વાદની સાથે મેં મૂળ અગ્રેષ્ઠ તૃતિ પણ સામેલ કરેલી

મારુ અનુસર્જન વધારે બોલકુ છે અને કાવ્યની વ્યજનાને ઘણી હાનિ કરે છે એવુ કહેનાર શ્રી કોઠારી પોતે તેમના અનુવાદની છટ્ટી અને આઠમી પંક્તિમા મૂળ કાવ્યની અર્થ-રચાયો પકડવામા ભૂલ કરી બેઠા છે In order not to die of life/We have artનુ મારુ અનુસર્જન યોગ્ય નથી તેમ શ્રી કોઠારી કહે છે, 'જતા તેઓ પોતે 'આપણે કલાનો આશ્રય લઈએ છીએ' એવો અનુવાદ મૂળ text અતિક્રમી જરા પણ ખમચાટ વગર આપી શક્યા છે !

શ્રી કોઠારીનો અનુવાદ મારા અનુસર્જન કરતા વધુ ગમ્મણુ છે તે જોઈ શકાશે મૂળ કાવ્યના કુલ ૩૧ શબ્દોની સામે મારા અનુસર્જનમા ૩૮ શબ્દો અને શ્રી કોઠારીના અનુવાદમા ૪૮ શબ્દો વપરાયા "

પ્રુદ શ્રી ઝોમપ્રકાશ ભટનાગરે મારા પર લખેના એક પત્રમા સ્વીકાર્યું છે કે NOT TO DIE OF LIFE નો અત positive છે. તેમ છતાં ધારો કે એમ માની લઈએ કે 'જીવનમાથી છૂટકારા લેખે થતી કલાપ્રવૃત્તિ સામે કવિનો વિરોધ છે' તો પણ શ્રી કોઠારીના અનુવાદની છેલ્લી બે પંક્તિઓ—'જીવનના ભોગ ખની મૃત્યુ ન પામીએ એટલા માટે / આપણે કલાનો આશ્રય લઈએ છીએ"—એવુ સ્પષ્ટ સૂચવી શકતી નથી કે નથી તેમાથી કોઈ વ્યજના સ્ફુટ થતી

NOT TO DIE OF LIFE ના કોઈએ કહેલા એક હિન્દી અનુવાદના સદસ્યમા શ્રી ભટનાગરે મારા પર લખેલુ કે 'નિરાશાઓમે, વાસ્તવિકતાઓમે, સત્યકે સાક્ષાત્કારમે જીવનમે મૃત્યુ પાને કે તિથે"મા (to die) "of"ની વ્યજના કે મૃત્યુનાત્મકતા જળવ થેલ નથી ('As exhibited in your effort, transcreation is the right way to present the

spirit of the poem . My poet friend and I have been trying to decipher ‘ of’ in a poetically relevant way ”)

અતમા, શ્રી લટનાગરના માગે જર લખાયેલા એક પત્રમાથી
કેટલાક અવતરણો તેના કાવ્ય વિશે થોડો વધુ પ્રકાશ પાડી શકશે તેવી
સમજણથી રજૂ કરું છું ।

‘One of the concepts of the poem is ‘substitutes’ and the pattern of ‘counterpoise’ Death or negative forces are always easy at hand levelling down human existence ‘ We, therefore, create substitutes or parallels of existence in many ways The substitutes thus created have aesthetic foundations in as much as they are satisfying, soothing, calming and elevating ”

“To go on living with truth we have no courage And dying or ceasing to exist in positive faith or conviction is different from dying in the void of negativism or defeatism ”

“Although art in itself is a way of ‘unbeing’, it is (also) a positive assertion of man’s being While death is simply being ‘non-being’ Art is a superior substitute or expression of human endeavour The poem is (therefore) against nihilism ”

કિમેશ્વર ૩૧, ૧૯૭૬

—નૈમિષ મિત્ર

સાહિત્યવૃત્ત

‘સ ગોપ્ડી’ની તા ૧૮ નવેમ્બરના ગેજ સૂરત ખાખે ખેઠક યોજાઈ હતી જેમા શ્રી મ્વીન્દ્ર પારેખે અમેરિકા કવિ વિલિયમ કેરલોસ વિલિયમ્સની પોતે અનુદિત કરેલી કાવ્ય રચનાઓ રજૂ કરી હતી તેમના કાવ્યોમા વીગત પસદગીની મૂલ્યકતા, પૃથ્થ પરત્વેનો આઠોરા, ઈત્યાદિ પ્રમુખ બામતોની ચર્ચા થઈ હતી. ત્યારમાદ શ્રી અજિત ઠાકોરે સ્વીડીશ ભર્મિ કાવ ગુન્નર એકેલોફ, પોલેન્ડના કવિઓ મિરોન બાયટોસ્વેતસ્કી, બિગની હર્બર્ટ અને ઉસ્થૂલા કોઝમટની કાવ્યરચનાઓનું પઠન હર્ષ હતું ખેઠકમા શ્રી રતિલાલ ‘અનિલ’, વિજય શાસ્ત્ર તેમજ સનત જ્ઞેશી પણ ઉપસ્થિત હતા

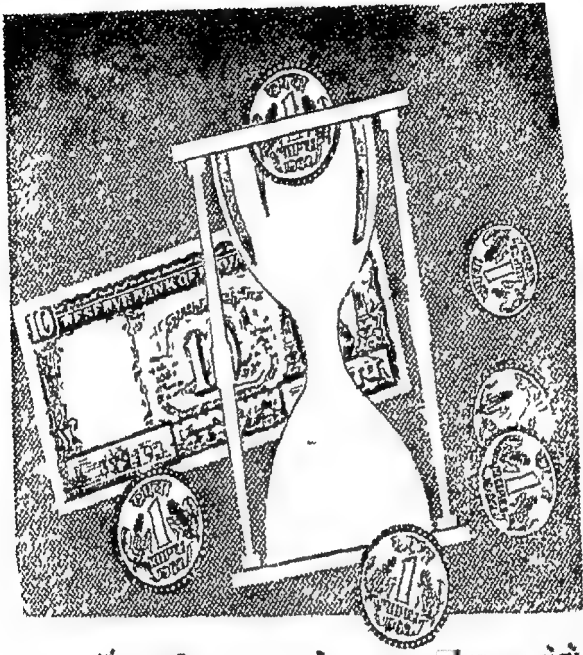
ઉત્કૃષ્ટ
ઇલેક્ટ્રિકલ
એક્સેસરીઝ

ટ્રિપલસિક્સ
ઇલેક્ટ્રો એન્જિનિયર્સ

લીમડા ચોક, ખરતો રોડી
સુરત (ભારત)

9 વર્ષમાં બમણા

નાત વર્ષોંય રાષ્ટ્રોય બચત પત્રો (પાંચમી શ્રેણી) માં બાણા દોષો

- રૂ. 100 લખા કરોડી
- 9 વર્ષ રૂ. 204 40 મેળોવા
- 10 04 231 ચૂ વ્યાજ
- કસ્ટોમ વ્યાજ
- (રૂ. 2000 મુખી)
- સ પતિવેરોમા રાહત
- (રૂ. 104 લાખ મુખી)

વધુ વિગત માટે સર્વે સ્થાં
મુદ્રણક નિયામક, લાલી બચત,
મુબાઈ/મીરા/પાર્થનય
એવર્નર્સ અગ્રમરે અમદાવાદ,
પાસ્ટ એફિસ, અધિપત એવર્નર્સ,
કમેકટ કચેરી પ્રાદેશક નિયામક
રાષ્ટ્રીય બચત મં યા,
લાલ દુબાઈ અમદાવાદ

સચ્ચુકત સચિવ, લાલી બચત ગુજરાત રાજ્ય

પતંગિયું

વરસાદ નજરે થાયો
ત્યારે હળવેથી પાખો ફફડાવીને
લીંબાયેલા ઘાસ પરથી
તે આકાશમા ઊડયું

તેની પાખો થાકી ગઈ ત્યાં સુધી
તે જાય ને જાયે ઊડતું ગયું
પછી

તે મેઘધનુષ્ય પર
આરામ કરવા બેઠું
પરંતુ મેઘધનુષ્ય ફસડાયું
કારણ કે પતંગિયું બહુ ભારે હતું !

—પ્રસાદ ખર્

—વેસ્લીસ વિટ્સેક્લિસ

કંઠાવટી

ફેબ્રુઆરી
૧૯૮૦

નીરવતમ

મ્

મ્,

મ્.

આમ પ્લાન્ટ્સ ખરે

સૂનકારેથી

આમ પાંદડું ખરે

લીલીછમ વૃક્ષઘટાઓથી

પણ આ બધામાં નીરવતમ

ખરે વાળ

માણુમના માથેથી

ઉર્જા કોઝીએટ .

અનુ અગ્નિન ઠાકોર

જૂપત વરોદરિયાની નવલકથાઓ	કાવ્યસંગ્રહો
પદ્ય પદ્ય વ્યાકુળ પ્રાણ ૧૯-૫૦	મૂર્ચના ગોળાને ભેદવા
તાગ હેયે મારી પ્રીત ૧૯-૫૦	જતા - નાગરાજ ૩૦-૦૦
જપતપ જૂઠા, સાથી પ્રીત ૧૫-૫૦	કાલિન્દી - જનક નાયક ૧૨-૦૦
ભવોભવની પ્રીત ૧૯-૫૦	કૂલડા - હેતલ મોદી ૨-૦૦
મોતના પીંજરે	વજ્રમાતરીની નવલકથા
તરસ્યા પ ખી ૧૫-૦૦	ઊઠા કૂવા ને ૬ કાં દોરડાં
સ્વપ્ન ખી ૧૩-૦૦	મૂલ્ય : ૧૮ અપિયા
એક નકારી છોકરી ૧૩-૦૦	કાળરાત્રિની ધૂણતી ભૂતાવળ
બીજુ થોવન ૧૨-૦૦	મૂલ્ય : માડતેર અપિયા
શાળા-ઉપયોગી નાટકો	ભજપવાસાયક નાટકો
નાટકોની દુનિયા — પથવંત મહેતા	નવા નવા નાટકો — પ્રા. હસિત બૂથ
શાળા-ઉપયોગી નાટકો — રજની શેઠ	તખ્તાવાયક નાટકો — રજની શેઠ
ભજવો નાટકો — બળદેવ મોલિયા	નાટકો જ નાટકો — સુરેશ ગાધી
સહેલા નાટકો — સુરેશ ગાધી	૨ ગલીલા — ચ. ચી મહેતા
કિશોરોનાં નાટકો — પ્રા. હસિત બૂથ	હસાહસના નાટકો — હર્મીશ નાયક
(દરેકના ૩ અદી, સેટના ૩ ૧૫)	(દરેકના ૩ ૫, સેટના ૩ ૩૦-૦૦)
તિતરભિતર : જનક નાયક ૬-૦૦	આયુર્વેદનાં પુસ્તકો
ઈતરેતર : વિજય શાસ્ત્રી ૧૫-૦૦	લાભજ કર ઠાકર 'પુનર્વસુ' ની બાર
ઘરેબાહિરે (ચિત્રનલેખો) ૧૨-૦૦	રોગપુત્રિકાઓ મેટના ૩ ૨૧-૦૦
પંચગવ્ય (ચિત્રનલેખો)	ઘર ઘરનો વૈદ ૧૩-૫૦
પ્રીતમલાલ મળમુદાર ૮-૦૦	ઘર ઘરના ઓપધો ૧૩-૫૦
	અભિનવ કુદરતી ઉપચાર ૧૩-૫૦
	યોગાસનો અને આગેગ્ય ૧૩-૫૦

હિત્ય-સંગમ, બાવા સીદી, ગોપીપુરા, સૂરત-૧.

કંકાવટી

કેશુઆરી
૧૯૮૦

સાહિત્યસર્જન
અને વિચારોનું
સર્વલક્ષી માસિક

વર્ષ ૨૧ : અક ૨૫૧ : મૂલ્ય : દોઢ રૂપિયા

દર માસની ૫ દરમી તારીખે પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ

દેશમાં રૂપિયા ૧૨, બે વર્ષના રૂા. ૨૩; વિદેશ . શિલિંગ ૩૦
(દરિયાઈ ટપાલથી), પાચ પાઉન્ડ (હવાઈ ટપાલથી), મેંગ્રોન
એન્જ-સીઓ અને જાણીતા અથવિકેતાઓને ત્યાં લવાજમ ભરી શકાય
છે. કોઈ પણ માસથી ગ્રાહક થઈ શકાય છે. લવાજમ અને વ્યવસ્થા
અંગેનો તમામ પત્રવ્યવહાર રતિલાલ 'અનિલ', ૩, આનંદનગર,
સગરામપુરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨ સરનામે જ કરવો.

‘કંકાવટી’ કવિતા, વાર્તા, ગદ્યખણ્ડ, નિબંધિકા, વિવેચન આદિ
સાહિત્યિક ધોરણની કૃતિ સ્વીકારે છે, કૃતિ સાથે સરનામા-
ટિકિટવાળું કવર અવશ્ય ખીડવું. કૃતિ રતિલાલ ‘અનિલ,’
૩, આનંદનગર, સગરામપુરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨ સરનામે જ મોકલવી.

ત્રી-મુદ્રક-પ્રકાશક

રતિલાલ મૂળચંદ્રાસ ‘અનિલ’

પ્રકાશનસ્થળ, ૩, આનંદનગર, સગરામપુરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨

મુદ્રણસ્થાન . અમલવી મુદ્રણાલય, બાવાસીદી, ગોપીપુરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૩

મીણુબત્તીનાં ટીપાંની જેમ

વાસ્તિલિસ વિટસાકિસસ □ અતુ વિજય શાસ્ત્રી

વિશુદ્ધ, પારદર્શક મીણુના ટીપા જેવા
તેજસ્વી અને પ્રકાશધૌત
શબ્દો

મારા અતરના પ્રજ્વલિત તેજપુ જમાથી
કાગળના અવકાશ પર
ટપકે છે.

મીણુબત્તી પરથી નીચે દહડી
થીજ જઈ, શાત થઈ
પીગળેલા મીણુની અવસ્થાની જેમ
શબ્દો પણ થીજી જાય છે
અને ગુમાવી દે છે તેમનું તેજ
—ન્યારે સ્પર્શ થાય નિષ્પ્રાણ કાગળનો

ખરબચડા, બેડોળ ટુકડાઓ
રૂપાતર પામે છે સ્વપ્નોમા
અને પ્રકાશ
પૂજીભૂત થઈ રહે છે
મીણુના ગર્ભમા

ત્યા રહે-રહે
તે વાટ જુએ છે
ઓ ભગિની આત્મા, તમારી, અને
તમે એને સ્પર્શો, પલટો
તમારી જીવંત હૂંફ દેતી હથેળીઓથી
તેની

મૂકે એમા હિમોવર્જિત વાટ
અને અર્પો એક ચિત્તગારી તમાગા ચૈતન્યની
પ્રગટાવવા જ્યોત

આપણા સ્વપ્નોને તેજમા લપેટાવા દે
અને

હાથમા ગૂંથી હાથ
ચાલો આપણે ચરણ માડીએ
તેમના સોનેરી પ્રકાશપથમા

૨૫ માર્ચ '૭૯ [Like candle drops' નો અનુવાદ]

આ તો જરા કહેવા ખાતર

વિલિયમ ટરલોસ વિલિયમ્સ □ અનુ ગ્વીન્ડ પારેખ

મે ખાધાં

* પ્લમ્સ

જે હતા

આઈસબોક્સમાં

અને જે ઘણુખરુ

તમે ખચાવ્યા હતા

નાસ્તા માટે

મને માફ કરશો

તે સ્વાદિષ્ટ

ખૂબ જ મીઠા

અને

એટલાં જ ઠંડા હતાં

* પ્લમ્સ = ગોળ, નાજુક, સુવાળી સ્વચ્ચાવાળા, કઠણ ખીવાળા ફળ

અધારુ □ અનિત ઠાકેર

અધારાના
પગલે ગગલે
દબાય પહોડે

અધારાના
કુચડે
કાળી વૃક્ષગુહાએ

અધારાની
આખો
લખતખ તજે

અધારાને
ધૂધરિયાળો કાળમીઠ રથ
ચોગમ દોડે

અધારાના
ધૂધળ્યા જળમા
અવાજ
તરતી દૂબતી હોડી

અધારાના
પડછાયા શા દીવા આપડા
ટમટમ ટમકે
અજવાળાનો મુખવટો રહેરી

અધારુ
નગરચર્યા કરે

હુ ખ છે તો માત્ર મારી કહેતી થયાનુ હુ ખ,
અમને નથી અમારી ફેળેતી થયાનુ હુ ખ

એમ જ ન હોય લીની કદી આખ યાદની,
છે યાદને ય દિલમા રહેતી થયાનુ હુ ખ

પાપણુ નહીં તો આમ ધરા ખોતરે નહીં,
શરમાય છે કહેતા સહેતી થયાનુ હુ ખ

એને ય કોઈ વાતે કશે ગોઠતુ નથી,
સાલે છે બહુ હવાને હલેતી થયાનુ હુ:ખ

જાખે! પડી ગયો છે પવન એ જ કારણે,
છે એમને ય વાત વહેતી થયાનુ હુ ખ

બહુ હોય છે સમર્થને-કોણે કહ્યુ તને !
હોતું નથી પહાડને રેતી થયાનુ હુ.ખ

‘ઘાયલ’, ગઝલ કહે નહીં આસ્ત તો શુ કરે !
કયા ઠાલવે જઈ એ કહેતી થયાનુ હુ.ખ.

ટેરવે દીવા ઉપર ઝૂક્યો ઉજળતો પત્ર હું
 અક્ષરો કંપી રહ્યા, ઝાળે મળળતો પત્ર હું
 વાયનારી આખ વારવાર બસ, વાચ્યા કરે
 કૈક એવા ભાવથી ભીનો-રસળતો પત્ર હું
 કોણ સરનામે હશે કે કયા કદી પહોચીશ હું ?
 વાયરાની શેરીએ ઊડતો-ગળળતો પત્ર હું
 કાલ કોરાડું યતા સૌ શબ્દ રેલાઈ જશે
 ધન અષાઢે આજ આ ગસ્તે પલળતો પત્ર હું
 અર્થદેશે કોણ મુજ ડાગળપણુ ઉદ્ધારશે ?
 વાટ એની નેઉ છુ કોરો કકળતો પત્ર હું
 સૂત્રવે છે કાગળી સન્નાટો માનમા અતત,
 શબ્દના ટહુરવસૂનો પીળો પમળતો પત્ર હું

તમે — □ ભગીરથ પ્રત્યક્ષ

માણસની આખમહીં પાણી પૂરીને તમે માનમને કર્યું છે પાણી,
અધવચ્ચે કીકીમા કરતર પૂરીને એના જીવતરને કર્યું છે ધાણી

તમે માટીને આપી છે જીવતી સુગંધ
ને પાવકને અળહજીતુ પોત

વહેતા પવનને તમે પાવડી આપી
ને માનવીને આપ્યું છે મોત

વલવલતી વેદનાના બધ એના અતરમા કેમ તમે ખેંચ્યા છે તાણી

ઝાડવાંને નીધી છે મહાલવાની છૂટ
ને દરિયાને આપી છે દોટ

રમતા વાદળ ફેરે મલકાતા રૂપ લે
માનવીને એકલાને ચોટ ?

છે આસુથી કોરેલા શમણાના ગામમહીં રૂસ્કાતા અરશુની વાણી.

ટૂંકી વાર્તા વિશે થોડું

સુરેશ જોષી

આજે ટૂંકી વાર્તા વિશે વિચાર કરતા કેટલાક પ્રશ્નો ઉદ્ભવે છે હવે પ્રયોગશીલતાનો જુવાળ ઓળંગી જવા આવ્યો છે ? રૂપરચના વિગેનો આગ્રહ હવે નિથિન પડતો જાય છે ? વાર્તામાં હવે વાર્તા કહેવાના મુદ્દા પર વધારે ભાર મૂકવામાં આવે છે ? હવે વાર્તાકાર ફરીથી વાચકો ભિન્ન થવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે ? ટૂંકમાં કહેવું હોય તો કેટલાકને મતે હવે પ્રયોગને કારણે આવેલી વિશુલ્લેખતા, કહોળાયેલી મૂલ્યબોધ, રચનારીતિની કરામતો-આ બધું જામી જાય છે હવે ફરી વાર્તાકાર સમકાલીન જીવનની ઓળખ એ પોતાના વાચકને કરાવવા ઈચ્છે છે

આ પ્રશ્નો વિશે થોડું વિચારીએ એ વાત સાચી કે કોઈપણ સાહિત્યવ્યવસ્થાના વિકાસમાં એકધારું ઉત્કર્ષનું સાતત્ય જળવાઈ શકતું નથી મોટી ફાળ ભર્યા પછી મદ્યગતિનો, સ્થગિતતાનો ગાળો આવે છે એના બે કારણો હોઈ શકે એક તો એ કે કોઈ પણ એક તબક્કામાં એક સાથે ઘણી સાહિત્યિક પ્રતિભા કાર્યશીલ મનતી હોય એવું ભાગ્યે જ બને છે આથી થોડા રાજિતશાળી અર્જક નવું પ્રત્યાન કરે છે ત્યારે સમકાલીન વિવેચન એને સાશક દષ્ટિએ જ જુએ છે એમાં પગદેશી સાહિત્યની અસરો બતાવવામાં આવે છે આપણી તળભૂમિનું જીવન જ આપણા માટે તો અગ્રીષ્ટ છે એવો આગ્રહ રાખવામાં આવે છે નવી નતતાનો મોહ એ કેવું અનિષ્ટ છે તે પણ વડીલભાવે સમજાવવામાં આવે છે આ બધાનો સામનો કરીને, આપે પ્રવાહે તળને થોડાક સર્જકો ઉત્તમ વાર્તા સાહિત્યના અનુશીલનથી તથા કળવાયેલી સૂઝથી રચનાનો નવો અભિગમ સ્વીકારીને આગળ વધે છે આ પછી આ નવું આન્દોલન, એણે ઉપજાવેલી થોડીક ઉત્તમ કૃતિઓને કારણે ચોડી

પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરે છે. એને પરિણામે ઓછી શક્તિવાળા પણ નવા પ્રવાહમાં ટૂંકી રહેવાની મહત્વાકાંક્ષા ધરાવનારા સર્જકો પ્રયોગશીલતા તરફ વળે છે અને કાગળે કહેવાતી નવીન રચનારીતિના અમુક લક્ષણોનું તારણ કાઢી લેવામાં આવે છે. પછી એ લક્ષણોને અનુસરીને રચના કરનારો વર્ગ ઊભો થાય છે, આમ સફળ કૃતિની રચનારીતિના અનુકરણો થવા માટે છે. આથી ધીમેધીમે નિષ્પ્રાણ સૂક્ષ્મ રસવૃત્તિ વિનાની, રચનાઓ ઉભરાતી જાય છે.

આપણે આ પરિસ્થિતિમાંથી પસાર થઈ ગયા છીએ હવે એની પ્રતિક્રિયા શરૂ થઈ છે. વાચક આ જવા રચનારીતિના પ્રયોગોના ગતરૂડાને કારણે હેબતાઈ ગયો હતો અને વિવેચન પણ કાંઈ ખાસ મહાનુભૂતિ બતાવતું નહોતું. આથી સાહિત્યકારોના એક વર્ગે ફરી ટૂંકી વાર્તાને વાચકાભિમુખ કરવાની વાત શરૂ કરી આ વર્ગના વિવેચકો સાહિત્યિક ગુણવત્તાની ઊંચી માત્રાનો કે સૂક્ષ્મતાનો ઝાઝો આગ્રહ રાખતા નથી એઓ તો સમકાલીન જીવન વિશેની અનુભવ-જન્ય અભિગતો પર ઝાઝો ભાર મૂકે છે એના રૂપાંતરની પ્રક્રિયા જ એને સાહિત્ય બનાવે છે એ માનવાનું પણ એનું વચણ નથી.

આમ છતાં ટૂંકી વાર્તામાં નવી રચનારીતિનો પ્રયોગ કરવો એ પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરવા માટે જરૂરી ગણાય છે. નવીનતાને માટેનો આગ્રહ પણ ગહો છે. ઓછી સર્જનશક્તિવાળા જે પ્રયોગો થઈ ચૂક્યા છે તેને અનુસરે છે ત્યારે એ પ્રયોગ કરવા પાછળ રહેલા કેટલાક ટૂંકી વાર્તાના સ્વરૂપ વિશેના ગૃહીતોને જાણે અજાણે સ્વીકારી લેતા હોય છે, આથી પરિસ્થિતિ એની ઉદ્ભવી છે કે ટૂંકી વાર્તાના સ્વરૂપ વિશેની ચર્ચામાં ખાસ નવો ઝોક દેખાતો નથી પણ વાચકોનું નામ લઈને, જીવનાભિમુખતાનો પુરસ્કાર કરીને, સરળ કથનગૈયીને ટૂંકી વાર્તા પરત્વેના નવા અભિગમને નામે સ્વીકારી લેવામાં આવી હોય એવું લાગે છે.

દૂકી વાર્તા વિશે થોડું

સુરેશ જોષી

આજે દૂકી વાર્તા વિશે વિચાર કરતા કેટલાક પ્રશ્નો ઉદ્ભવે છે હવે પ્રયોગશીલતાનો જુવાળ ઓસરી જવા આવ્યો છે ? રૂપરચના વિશેનો આગ્રહ હવે શિથિલ પડતો નથી છે ? વાર્તામાં હવે વાર્તા કહેવાના મુદ્દા પર વધારે ભાર મૂકવામાં આવે છે ? હવે વાર્તાકાર ફરીથી વાચકો ભિન્ન થવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે ? દૂકીમાં કહેવું હોય તો કેટલાકને મતે હવે પ્રયોગને કારણે આવેલી વિસ્ફુલ્ભતા, કહોળાયેલો નૂલ્યબોધ, રચનારીતિની કરામતો—આ બધું શમી ગયું છે. હવે ફરી વાર્તાકાર સમકાલીન જીવનની ઓળખ એ પોતાના વાચકને કરાવવા ઈચ્છે છે

આ પ્રશ્નો વિશે થોડું વિચારીએ એ વાત સાચી કે કોઈપણ સાહિત્યવરૂપના વિકાસમાં એકધારું ઉત્કર્ષનું સાતત્ય જળવાઈ શકતું નથી મોટી ફાળ ભર્યા પછી મદગતિનો, સ્થગિતતાનો, ગાળો આવે છે એના બે કારણો હોઈ શકે એક તો એ કે કોઈ પણ એક તબક્કામાં એક સાથે ઘણી સાહિત્યિક પ્રતિભા કાર્યશીલ મનતી હોય એવું ભાગ્યે જ બને છે આથી થોડા શક્તિશાળી સર્જકો નવું પ્રગ્થાન કરે છે ત્યારે સમકાલીન વિવેચન અને સાશક દૃષ્ટિએ જ જુએ છે એમાં પરદેશી સાહિત્યની અસરો ખતાવવામાં આવે છે આપણી તળમૂમિતુ જીવન જ આપણા માટે તો અભીષ્ટ છે એવો આગ્રહ રાખવામાં આવે છે નની નતાનો મોહ એ કેવું અનિષ્ટ છે તે પણ વડીલભાવે નમજનવવામાં આવે છે આ બધાનો સામનો કરીને, સામે પ્રવાહે તગીને થોડાક સર્જકો ઉત્તમ વાર્તા સાહિત્યના અનુશીલનથી તથા કેળવાયેલી સૂઝથી રચનાનો નવો અભિગમ સ્વીકારીને આગળ વધે છે આ પછી આ નવું આંદોલન, એણે ઉપજાવેલી થોડીક ઉત્તમ કૃતિઓને કારણે થોડી

પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરે છે. એને પરિણામે ઓછી શક્તિવાળા પણ નવા પ્રવાહમાં ટૂંકી રહેવાની મહત્વાકાંક્ષા ધરાવનારા સર્જકો પ્રયોગશીલતા તરફ વળે છે અને કારણે કહેવાતી નવીન રચનારીતિના અમુક લક્ષણોનું તારણ કાઢી લેવામાં આવે છે. પછી એ લક્ષણોને અનુસરીને રચના કરનારો વર્ગ ઊભો થાય છે, આમ સફળ કૃતિની રચનારીતિના અનુકરણો થવા માટે છે. આથી ધીમેધીમે નિષ્પ્રાણ સૂક્ષ્મ રસવૃત્તિ વિનાની, રચનાઓ ઉભરાતી જાય છે.

આપણે આ પરિસ્થિતિમાંથી પસાર થઈ ગયા છીએ હવે એની પ્રતિક્રિયા શરૂ થઈ છે વાચક આ બધા રચનારીતિના પ્રયોગોના ગતદશાને કારણે હેબતાઈ ગયો હતો અને વિવેચન પણ કાંઈ ખાસ સહાનુભૂતિ બતાવતું નહોતું. આથી સાહિત્યકારોના એક વર્ગે ફરી ટૂંકી વાર્તાને વાચકાભિમુખ કરવાની વાત શરૂ કરી. આ વર્ગના વિવેચકો સાહિત્યિક ગુણવત્તાની ઊંચી માત્રાનો કે સૂક્ષ્મતાનો ઝાઝો આગ્રહ રાખતા નથી એઓ તો સમકાલીન જીવન વિશેની અનુભવ-જન્ય અભિગત પર ઝાઝો ભાર મૂકે છે એના રૂપાન્તરની પ્રક્રિયા જ એને સાહિત્ય બનાવે છે એ માનવાનું પણ એનું વચ્ચળ નથી.

આમ છતાં ટૂંકી વાર્તામાં નવી રચનારીતિનો પ્રયોગ કરવો એ પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરવા માટે જરૂરી ગણાય છે. નવીનતાને માટેનો આગ્રહ પણ ગૂંચો છે. ઓછી સર્જનશક્તિવાળા જે પ્રયોગો થઈ ચૂક્યા છે તેને અનુસરે છે ત્યારે એ પ્રયોગ કરવા પાછળ રહેલા કેટલાક ટૂંકી વાર્તાના સ્વરૂપ વિશેના ગૂંહીતોને જાણ્યે અજાણ્યે સ્વીકારી લેતા હોય છે, આથી પરિસ્થિતિ એની ઉદ્ભવી છે કે ટૂંકી વાર્તાના સ્વરૂપ વિશેની ચર્ચામાં ખાસ નવો ઝોક દેખાતો નથી પણ વાચકોનું નામ લઈને, જીવનાભિમુખતાનો પુરસ્કાર કરીને, સરળ કથનશૈલીને ટૂંકી વાર્તા પરત્વેના નવા અભિગમને નામે સ્વીકારી લેવામાં આવી હોય એવું લાગે છે.

જીવનના જુદા જુદા પાસાને ટૂંકી વાર્તામાં સ્થાન મળે, અનુભવનું વૈવિધ્ય જળવાય લોકોને સાહિત્યમાં પોતાના અનુભવોનું પ્રતિબિમ્બ જોવા મળે એવે આગ્રહ રાખવામાં આવે તેથી ટૂંકી વાર્તા આપોઆપ જ ડગાદગીએ ઊભી થઈ જાય એવું નથી પણ અહીં મુખ્ય પ્રશ્ન આ છે આ અનુભવનું સત્ય રસકીય સામગ્રી ખીનીને આવે છે ખુરૂ ? જો એ બાગીકાઈથી કરેલા નિરીક્ષણની વીગતો જ આપી છૂટેલું હોય, જો એ અનુભવની પાછળ ગહેલી સદ્ગુણોને સૂચવવાની એમાં ગુભયન નહિ રહી હોય તો એ આપણને રસાનુભવ કરાવે / કથાસાહિત્યને આપે ષ તે શુદ્ધ સાહિત્યપ્રકાર ગણવાનું આજુ પતણું નથી આથી જીવાતા જીવનના અને તેટલા પાસાને તાદશ કરી આપે એટલું કામ જો ટૂંકી વાર્તા કરી શકે તો એમાંથી આ સન્તોષ પામી જનારા વિવેચકો વર્ગ ઊભો થતો જાય છે

એક બાજુથી પ્રયોગશીલતાને કારણે ટૂંકી વાર્તાના એક સાહિત્ય-સ્વરૂપ તરીકેના લક્ષણોની મીમાંસા જ બધાઈ ન રહેતી એની નવી મહત્વતાઓને પ્રકટ કરતી, ૩૬ ખ્યાનથી ઉદ્ભવી જતી વાર્તાઓ લખાતી ગઈ ૩૬ સૈલીની કથનરીતિનો ઉપયોગ કરીને એ દ્વારા પણ રમકીય પ્રયોજનની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવાના પ્રયત્નો પણ થયા ટૂંકી વાર્તામાં કાવ્યતત્વને પણ કીકીક અવકાશ મળતો રાગ્યો વણીવાગ ૩૬ નૈસર્ગીક સામે છેડે હોય એવી જ વાર્તા લખવાનો અત્નતી પ્રયત્ન પણ થયો હવે આની પ્રતિક્રિયા શરૂ થઈ છે હવે ટૂંકી વાર્તામાં ભાષાત્મક કાવિતામાં જે સ્તરે થતું હોય છે તે સ્તરે ગહીને કવવાનો આજો આગ્રહ રાખવામાં આવતો નથી ટૂંકી વાર્તામાં વસ્તુનો વિકાસ સીધી રેખાએ થતો જોવામાં આવે છે અનેક કેન્દ્રીય સમયની અનુભૂતિ કરવા માટે પદવિન્યાસ જોડે કશી તોડફોડ કરવામાં આવતી નથી વાર્તામાં કાવ્યત્વનો પ્રવેશ એટલે અડકણની બહુલતા એવા ખ્યાલને ગીદારગતે

કારણે ટૂંકી વાર્તાનું વિભાવન કાવ્યના સ્તરે ગહીને થાય એ સમ્ભા-
વનાને જ ખાદ કરી નાખવ મા આવી છે

ટૂંકી વાર્તાના વિકાસનું એક મહત્વનું સ્થિત્યન્તર આ રીતે શુ
સિદ્ધ કરી ગયું, એની કચી શિક્ષકતાએ સિદ્ધ થયા વગરની ગહી ગઇ
એ વિશેની ચર્ચાએ આગળી થાય તે પહેલા જ જાણે વિવેચન એ પાનું
કેવી દીધું લાગે છે ભાષાકર્મ જે રસકીય સભાનનાથી નહિ થાય તો
એ કલાકૃતિ તરીકે ટૂંકી વાર્તાને ખમવું પડે એ ખ્યાલ હવે આગ
મહત્વનો રહ્યો નથી.

એક પ્રશ્ન આ બધાના કેન્દ્રમાં રહ્યો છે શા માટે આપણે વારે
વારે સાહિત્યની રસાનુભવ કરાવવાની શક્તિ અને એને સિદ્ધ કરી
આપતી રચનારીતિ તરફથી વળી જઇએ એની સામગ્રીને જ વધારે
મહત્તા આપતા થઈ જઈએ છીએ. શા માટે આપણે ટૂંકી વાર્તાના
વિકાસમાં નિરુપણની સૂક્ષ્મતાનો આગ્રહ રાખવાનું છોડી દઈએ છીએ,
લોકાથી વિમુખ થવાના દૃઢ સંકલ્પ સાથે કોઈ જીતી રસવના સિદ્ધ
કરવાના પ્રયોગો કરે છે એવું નથી, કવિતાના આરવાદની જેમ સમજ-
પૂર્વક, પૂર્વગ્રહરહિત દષ્ટિએ જે ટૂંકી વાર્તાના પણ આરવાદ કરાવ-
વામાં આવે તો જીતી કાઢિની રસવતા ધરાવનારી વાર્તાને કેમ માણવી
તે સાહિત્યરસિક વાચકોને સમજાય. આવા પ્રયત્નો કરવાને બદલે ટૂંકી
વાર્તાના સ્તરને નીચું લાવવાનો પ્રયત્ન ઈજ્ઞ નથી વિવેચન જે આ
પગલે ખોટું વક્તવ્ય ધારણ કરશે તો એ સાહિત્યના વિકાસને હિપકાગ્ધ
નહિ નીવડે

ઈતરેતર [વાર્તાસંગ્રહ] લે. • વિજય શાસ્ત્રી પ્રકાશક • સાહિત્ય-
સંગમ, બાવાસીદીનો ટેકરો, ગોપીપુરા, સૂરત-૩૯૫ ૦૦૧ કિ. . ૧૫-૦૦

કાર્તિકી સવારે

અનિત ઠાકોર

વિષાદના ભાગ્યી હૃદય જાણે કે મૃદા ગયું છે મારી સામે નવશિશુના અકલુપિત મુખ જેવી કાર્તિકીની આ સવાર તગતગી રહી છે ધરના વાડાની દિવાળીએ તાજી લોપાયેલી ગધવતી એકળિયાળો ચોક તડકામાં પ્રકાશી ઊઠ્યો છે હળુહળુ હાલતા ઝાડવાઓથી આકાશના વેગ્લછેરણ થયેલા ટુકડાઓ આજુ ભૂરુ અતલ ઊડાણુ એઢીને અકળ ચહેરે મૃદતા ખેડા છે. મારી સમુખ ઊભેલી વાડાની આ વિનયની-આમલીના ફૂણા ફૂણા પાદડાઓ પર સવારનો ફૂણો તડકો ઢોળાઈ ગયો છે થોડે દૂર સામેના તાડ પર ખેડેલા ખે ત્રણ ગીધની સકડાયેલી પાંખોય તડકાના ઢોવાવાથી એને ચોટેલી દૂરિતતાને જાણે કે નિતારી દઇ આલોકિત થઈ ઊડી છે આવી ઉજમાળી ક્ષણો દૂરિતનાય ગોપિત રહેલા આગવા સૌ દર્શને અનાવૃત કરી તીર્થવતી બની રહે છે

એકમા એક ખૂણે સૂકવવા પાથરેલા તાજ જ કપાયેલા લીલા વામની માણસરી ગળયટ્ટી ગધ તદ્દિલ નાસિકાને ઉત્કૃષ્ટ કરી દે છે. ચૈનગધી અરણ્યાની કાર્તિકીની પીળાશ પડતી લીલી ઉન્મત્ત કાયા મને ગહસ્થને અસ્વસ્થ બનાવી મૂકે છે ને આ કામેની તુલમી એની માજર વડે નિરામય આકાશ તરફ તર્જનીસકેત કરી રહી છે પીળાશ પડતી રાત્રી મરઘીઓ પડખામાં ચાચવી ખણી રહી છે વાડાની વળગણીએ લટકતા કપડાઓએ ગઈ રાતની તદ્દા છોડી નથી. અસ્તઽસ્ત લટકતા તેમના ઉધરેટા ચહેરાઓ પવનના હળુહળુ સ્પર્શે ને અમથી અમથી ટપલીએ પુલકિત થતા જોડે છુ ચૂલામાંથી નીકળતો ભૂખગે ધુમાડે વાડાના પીળાશ પડતા લીલવા અવકાશને ગેખાયિત કરતો જણાય છે ધરમાં ખલમાં વટાતા મસાલા ધાણા, લસણ, આદુ ને મગ્યાનો તિક્ત

ખોખરો પવનિ જીવ પર ગવગે છે. ઉતાળામાં બૃહદ્દી નાખેલી વિલાતી
આમલી એના નાના નમખા દાવ કાર્તિકના આ ભૂરા મૂગ આકાશમાં
ઉલાળી રહી છે. ફૂલફૂલી જિજિવિષાથી એને એના ધા મુઝાવી દીધા
છે. ગિંદેની 'Space Spreads from us to thing' કહી
વાદ આવે છે જગત અને આપણી વચ્ચે પ્રસંગતા અવકાશને ચક્રચક્રીત
સ્પર્શો લેવા આ દિવસો દેવા તો પ્રગટ કરી ગઈ છે!

વિલાયતી આમલીની જાયામાં (જગત થડ પામે) તુતમીની
પડોશમાં ખાગમાંનીતો છોડવો ગામડિયા જગધાની લેમ માથે પીળું
કિન્નર પુષ્પ ધાગણ કરી છોગાળો ધ મગફરીથી ભરે છે. દગેડ વધા
છે ને ગૃહાની એકમેકમાં ગૂચાઈ ગયેલી કાખળાઓની વચ્ચે બેઠેની
બે ત્રણ કાજરો કલ્પવૃક્ષ કુટે છે એમની એક પગ જાયો કરી પાખ
જાયો કરી ગતી ચાચથી પડખાને ખસી રહી છે. તો ખીજ પા' વાડાની
સીમા આકતી મેદીની હળુદળુ મૂકતી કાળખી પર બેડી બેડી દેવચક્રી
એના ડરમોડ લેવી પાડુ મજરીના દેસર ચાચ મારી મારીને તોડી
ગઈ છે. ચોતગરી પા' જાગુના વાડાના જુવાન નેધ સીમડાની કાળખીઓ
વચ્ચે પાદડાઓમાંથી ચળાછને આવતો તીણો કાલસ્વર ને કાળી કાગડીનો
સ્વર આમળુ છુ. કાર્તિકનો આ ચડતો દિવસ એમના ચરતી કલરાગને
જાણે કે કમીક અજાણી ગમગીનીથી આર્દ્ર કુગી નાખે છે

આકાશમદરીના ભૂરા ભૂગ વલ્લવળે સમડીઓના છદ્મ કાળા
કીડિયાની માળા ધીરે ધીરે મૂલી ગઈ છે કપડા ધોવાનો સાબુ-
મોડાખાગની ગંધભર્યો અવાજ ગાજી જઈયો છે. ખીજ પા' આ ચડતી
જયોની કાયામાંવી દોગની મૂકાતા જતા કપડાઓની ગંધ ને આમાં
શીતળતા મને ઉન્મત્ત જનારી મૂકે છે, પ્રપૂર્ણપણે ખીલીને કંમના
જતા ગંગોટાનો ભાર આ દિવસ પર વર્તાય છે, ક્યારેક પ્રપૂર્ણ
જનમવી ધગકતા આ દિવસો આપણામાં પ્રસ્થાનો જગાડે છે તે
ક્યારેક આમનન મૃત્યુની ખેચેત કરી મૂકતી માયા લગાડી દેતા અ

દિવસો આપણામાં અવસતા સીંચે છે. આ દિવસોમાં એકાદ હાલુહાલુ
 ઝૂલતી ઉગ્ગમાળી ક્ષણે અન્યમનસ્કા ષોડસીની માફક વાડાતી આ
 વિલાયતી આમલી પણ એની નિખિડ ઘટાને ભેદવા મથના એકાદ
 કપતા સૂર્યકિર સન્મુખ એના સ્નિગ્ધ શ્યામલ હૃદયને પ્રગટ કરી રહે છે .

સાહિત્ય-વૃત્ત

શ્રી સુરેશ જોશીના ખૂબ જ જાણીતા થયેલા “કવિનુ વસિયત-
 નામુ” નામક કાવ્યના એક અગ્રેષ્ઠ અનુવાદ પરથી ગ્રીસની સુપ્રસિદ્ધ
 કવયિત્રી શ્રીમતી એગિનસ સોટિગ કોપૌતૌ સ્કિનાએ કહેલો ગ્રીક અનુવાદ
 જ્યારે એથેન્સના પ્રથમ હરોળના સાહિત્યિક સામયિક ન્યૂ સ્પિરિટ’ના
 તત્રીએ વાચ્યો. ત્યારે તેઓ આનંદથી ઝૂમી ઊઠ્યા, અને એમના
 મુખેથી ઉદ્ગાર સર્યો— ‘અદ્ભુત !’

‘ન્યૂ સ્પિરિટ’ના ઉચ્ચા અકમા ઉપરોક્ત ગ્રીક અનુવાદના પ્રકા-
 શન પછી સખ્યાખંધ વાચકો તરફથી મળેલા પ્રતિભાવથી પ્રેરાઈને
 શ્રીમતી સ્કિનાએ તેમના એક ભાગતીય કવિ મિત્ર પર પત્ર લખીને ડો
 સુરેશ જોશીના થોડા વધુ કાવ્યોના અગ્રેષ્ઠ અનુવાદ તેમના પત્ર મોક-
 લવા વિનંતી કરી છે.

શેષ પ્રહર

બકુલ ટેલર

રાત થતા જ ગામના પેટને ચીરતી છરી ફરી વળી કાટેલો અવાજ આધાર ખેંચ ખેંચો થોડીવાર તરફડાટ થયો. પછી ફૂતરાના રુદન ઉપર પીટ ઢરતો છેવ-નો જીંહકાર શમી ગયો ગીધની મોટી મોટી પાખો નીચેના અધકારે ગામને પડખે લીધું

મીમપાર શીલાડેથી અધારાના િકર જ રૂપો આકાશ તા ઉપ-
સ્યા અરવ પગલે ગામનન્દ વધ્યા. બળતા શયની ગધ ઘેરાય લાગી
તળાવનું પડખુ દાઝ્યું અરવ આકારોના પગરવોની છાપ જોઈ તે
ઢૂંજ્યુ, કચુ ને પાળને જાણ્યું થઈ પાળ કધાઈ ગમ તળાવને ઘેરાયેલી
વડ આબલીની હાયા અવક થઈ ગઈ. પોતાના રહ્યા સહ્યા મૂળયા
અને વડવાઈ મુઠ્ઠીમા લીડી વડ દોડ્યો, પછડાયો, ઝીકાયો કડકડકડ ને
તાપણા માથે મૂકી વનતરી જેવો વાયુ હીસ હીમ્ કરતો દોડી
વળ્યો. પીપળાના પાંડા એકબીજાના માથામા માથુ મૂકી મૂકીને દગ્યા
ઢળળળળૂ કરતુક કથુક રમ્તે રમ્તે ઠવવાઈ ગયું રસ્તાઓ હવે બધ
સડી ગયેલા શયની પાંખણ નીચેના રગ જેવું ધીમે ધીમે કણ બનીને
ઘેરાયે જવું હતું કથુક કયાકથી ! આકાશની ળાતી ભારે બનતી
જતી હતી

પાદરના વાળ જોરથી ખેંચાના માંડયા ખચ્ચ ડરીને તે ઉખડી
ગયું ને પેટા આકારોની મુઠ્ઠીમા લટકવા માડ્યું કગાય હોકારા વિના
એ આકારો શેરી-ફળિયામા બધેબધે ફકોસતી આખે ધૂમી વળ્યા.
એક ફળિયામા થભ્યા દરેકે દરેક ઘરને આટલે જઈને ખેડા હાથમા
ચકચકતા ભાલા ચમકાવતા વિચિત્ર પ્રકારના વઝો પહેરેલા લોહી-
નીગળતા મોઢાવાળા બહાર ધસી આવેલી કાઠી જેવી આખોવાળા

ચહેરા ઉપર સખ્તાઈથી ખેચેલી, ઉપસેલી નસો અને વિખરાયેલા બાખરાવાળા નિશ્ચેષ્ટ પૂતળા હોય એમ વિના હાથે, ખોટાં, ચાલે ક્યારેય નહિ જિંદગાના હેતુ એમ બેઠા.

એક ધરના આગણામા આવેના લીમડા પરથી ટપ ટપ લીંબોળી ખરવા માડી ધરતો પાસળિયાળો અધકાર બહુ ધમી આવ્યો. કચ્ચર કચ્ચર થઈ વિખરાઈ ગયો. આગણુ ખૂમ પાડવા ગયું પણ મોઢું પહોળું જ રહી ગયું. ટીફ ટીફ ટીફ ટન ટન ટન ટન બાગના ટકોરા ઘોરખોદુની જેમ ધગમા સૂતેના એક માગુમના પોપયાને ખોંચવા માડયા શરીરમા, અંદર રહીને કોઈ નહોર ભેગવી-ભેરવીને ગાત્રોને ખેચી રહ્યું તે કહીય ન અનુભવેલી કારમી વેદનાથી પીડાઈ જઈયો.

પાપણના ખેડિ છેડાએ જાણે જ ગલી ઘોડાને બાધ્યા હોય ને તે ખેચ્યે જતા હોય એમ પાપણુ જીવડતી ગઈ જાતી ઉપર દાંત કકડાવતા ભારેખમ જરીરવાળા ઘણા બધા આકાગે એક સાથે ખેસી ગયા હતા છત જાણે વિકરાળ પક્ષીની પાખની જેમ મૂકતી જતી હતી ભય વિહ્વળતા કુઠાથી તે શ્રમિત થતો ગયો. શ્વાસ ઉચ્છ્વાસ વચ્ચે ડથુક ફાડ જેવું ઠોકાવા માડ્યું હતું જેમ જેમ તે શ્વાસ લેવા મથ્યો, ફાડ વધુ જોગથી પાસળા ભીસની પ્રવેગની ગઈ, ખૂબ ખૂબ જોડેથી આખાય અસ્તિત્વને રચ્ચર જેમ ખેચતું કોઈ લઈ જઈ ગયું હતું ચહેરાની ઉપર અજણી રેખા આકૃત થઈ ગઈ આમા ઉભરાઈ ઉભરાઈને લોહી થીજવા લાગ્યું ગરોળીની ફૂલી ગયેની ડોક જેવા પાતળા વાયુના પડદામાથી તે તાગવા મથ્યો. પાપણુ ઉપર ઘોડા ખેચતાણુ કુર્ચે જ જતા હતા જોયું તો ધરને અસખ્ય ભય પમાડે એવી જાયા-ઓએ ઘેરી લીધું હતું ધગમા જ્યા જ્યા બાકોરાં, તિગડ, લતી ત્યાંથી કથુક ઉછળતું ઉછળતું આવીને ધરને ભરી દેતું હતું તે જાણે તણુગાવા માડ્યો. ઝાવા મારવા લાગ્યો મોડી સાજથી સળગતો દીવો માયાવી લોકની અપ્સરા જેવું નૃત્ય કરવા લાગ્યો.

આંખમાં એ દીવાના તેજના કણો ગતા-પીળા પગપોટાવા મોઢવા.
એના ચીકણા ગરમ રેલાથી ઝડે જારી ફરી વળી એમાથી બહારી
ઉભા વરાળથી બધું ઉષ્ણભૂમિ જેવું બની ગયું અગે-અગમાથી
ચીકણું પ્રવાહી ઝરવા માડ્યું. ધર બાળીને બરુના ધર જેવું શ્વેત
થઈ ગયું. ચીરીરી. રીફ કરતાક દીવાલોના રંગ ઉતરડાઈ ગયા.
ઉભર પાસે ગોત્રના દેવ, શિશુપગલા, લગ્નના થાપા, પથ્થરના ઘોડા
હાફતા હડમેલાતા ટોળે વળી ગયા. વરની હથેળીમાં અરવ કશુંક ખરતું
ખરતું જ રહ્યું હાથમાં અમ્મી પરસાળ બાણે આસરી શક્તિનું
આહ્વાન કરતી હોય એમ પથરાયેલી પડી જ રહી

‘અબ્બાફ’ કાઈ ઢળી પડ્યું ને તે ઉજળી પડ્યો. છોતાયેલી પીડ
ઉપર કરોડરજી ધસી આવી. થોડી ક્ષણો તો તે બીડી ગોઝારી ખીણમાં
હડમેલાતો, ફૂટાતો, અથડાતો જતો હોય તેન લાગ્યું આખીય પૃથ્વીના
ભારથી દબાઈ ગયો હોય એમ તે શ્વાસ લેવા મધ્યે અડધું
પડ્યું શરીર તો નિશ્ચેષ્ટ થઈ ગયું અસહ્ય વેદનથી બિધડતી
ખીડતી આખોથી એણે જોયું તો આખા પીળા પ્રકાશમાં ધરની શ્વેત
દીવાલોમાં નાના નાના છિદ્રો ફૂટતા જાય છે, ને એનાથી મોટા મોટા
પગવાળા લાંબા લાંબા હાથો લખાતા જાય છે.

સમગ્ર અસ્તિત્વ પાપણ ઉપર આવીને બિડું. કાઈ પશુના તીણા
દાતમાંથી પોતાના ચવાતા જતા શરીરને ખેંચતો હોય એમ તે એક
એક શ્વાસ લઈ રહ્યો હતો. મોભા મળુણણ કરતો નરો ફરતે બીડી
રહ્યો હતો બારણાની આખો તગતગી બીડી સમડીનો પીડ ઉપર
મેસીને કાળ ઉડાઉડ કરતો રહ્યો કંપાકથી હમણા જ નાળ વટેના
બાળકનું રુદન સંભળાયું. તે અશ્રુપલ્લવિત થઈ ગયો

શરીરના ગાત્રે ગાત્રના માથા ઉપર કુદાડા મારતા સાપોના
ગૂચળા મેસી ગયા માથાના પાછના ભાગમાં કાળી કાળી ટેકરીઓ ધસી
ઘઈ, તીણા પથ્થરોથી બધું છેદાઈ ગયું. છેદાતું જ ગયું શ્વેત દીવાલો

ધીરે ધીરે કાઢીને ગાફોળ બની ગઈ એક બે ત્રણ ... પાંચ સાત .
 નવ તેર ને પંચી તો હારની હાપ પીક ઉપર કંજળો ગયેલા મૂર્ચને
 લાદીને અહીં તહી દોડવા માડી તે પ્રયત્ન નિઃશ્વાસથી આક્રંદ કરી
 જિંદગી અગે અગ ઉપર અસહિષ્ણુતાથી ખીના ઠોકી દેવાયા હતા તે
 મહાપ્રયત્ને પણ હાલી ન શક્યો ક્યાકથી નારંગી મારી જિવડવાનો
 અવાજ થયો લીમડાનું વૃક્ષ ગતી સુધી તણાઈ આવ્યું મરીગને અડ-
 તાજ તે શુષ્ક થઈ ગયું પાદડા ચક્રવર્ત લેતા જિવડા માડયા વચ્ચેની
 લીપણ શૂન્યતામા શેરી-પાદર સીમના હાડ ચીંથરા થઈને પડતા આખ-
 ડના દેખાયા

આખ જોરથી મીંચી દૃશ્ય ચગદાઈ ગયું. ગામની ટેકરીઓ
 ફાટી પડી ને પ્રવાહ જોરથી ફૂટ્યો-ધસ્યો. ઘર પામે આવીને અડક્યો
 પછી ધૂમરી લેતો વીંટળાતો ગયો ધીરે ધીરે વધતા જતા પ્રવાહમાં
 ઘર ધૂમરી વચ્ચેના શૂન્ય જેવું થઈ ગયું. દીવાના પગ તૂટ્યા ને
 વડીકમા બધું જ ધગ્યાઈ ગયું, બધું જ !

રાત્રિના શેષ પ્રહરે ડવાયેલો ચંદ્ર બહાવરો દોડી આવ્યો, ને
 અધકાર ઉલેચવા માડ્યો સવાર થવા આવી લાગે એકાદ પડછાયો
 એની આગળીને સ્પર્શ્યો

પાદર વચ્ચે ફૂટી ગયેલી માટલી વાયુના સંકેતોથી હાલતી હતી.
 લગ્નડતી જીલે હાકતું કૂતરું ત્યાંથી પસાર થઈ ગયું. તળાવમા ભડોડા
 પડવા માડયા હતા ભૂખર આકાશ રક્તધુમ્મસથી ઘેરાતું જતું હતું

એક અનોખી મુલાકાત

લેખક-ભૂષ પિરાન્દલો

અનુવાદ-પ્રમોદકુમાર પટેલ

(ગુજરાતી વિભાગ, સ. ૫ યુનિ. વલ્લભ વિદ્યાનગર)

‘મે’ એને એક જ વાર કહ્યું હોત તો જુદી વાત હતી, હજાર વાર કહ્યું હશે કે અગાઉથી મને જણાવ્યા વિના તારે કોઈને પણ ધરમા પ્રવેશવા દેવાના નથી. તોય, આ તો સન્નારી હતા, એટલે સારો બચાવ શોધી કાઢ્યો ને ।

“તેણે મારું નામ બીજા છે એમ કહ્યું ?”

“હા સાહેબ, વીજ, મને તો કંઈડ એવું જ લાગાયું ”

“શ્રીમતી બીજા તો ગઈ કાલે ફોરેન્સમાં ગુજરી ગયા ”

“કહે છે કે તે કશુંક તમારા ધ્યાન પર લાવવા ચાહે છે . ”

આ બધું ખરેખર સ્વપ્નમાં રહ્યું હતું કે પછી મારા નોકર જોડે મારે આજે વાતચીત થઈ એ કોઈ ખરેખરી વાસ્તવિક ઘટના હતી એ વિશે મને કશું જ સમજતું નથી એમ મારે હવે સ્વીકારવું કહ્યું. આમ તો મને અગાઉથી જણાવ્યા વિના એણે કેટકેટલા લોકોને માગ ધરમા પ્રવેશવા દીધા હતા, પણ આ તો કોઈ વિચિત્ર જ પ્રસંગ બન્યો । એક મૃત્યુ પામેલી સ્ત્રીને તેણે અદર પ્રવેશવા દીધી હતી . અરે, મને તો આ કંઈ માન્યામાં જ આવતું નથી, અને, ખરેખર તો મે એ સ્ત્રીને સ્વપ્નમાં નિહાળી હતી, એટલે એ વાત માનવાનું મને વધુ મુશ્કેલ બની રહ્યું ! હાતો, શ્રીમતી બીજાની જ હું વાત કરું છું અને, હજીય તે કેવી અદ્ભુત લાવણ્યવતી નવયૌવના શી લાગી રહી હતી ! વર્તમાનપત્રમાં તેનું અવસાન થયાના

સ્તમાયાર મે વાચ્યા તે ક્ષણે જ તો હું જાગી પડ્યો। હતા તે પછી ફરીથી મને ઊંચ આવી ગઇ એવું સ્મરણ છે, અને મે જરૂર તેને સ્વપ્નમાં નિહાળી છે. તેના વસ્ત્ર પર સ્મિતની આભા પથરાઇ ગઇ છે અને તેમાં કશીક વિમાસણની રેખાઓ પણ ઘૂટાઈ રહી છે વાત કંઈક એમ હતી કે પોતાના બદનને શી રીતે આચ્છાદિત કરવું તેની જાણે તેને કંઈ ગમ પડતી નહોતી ! વસતના આકાશમાં જેવા મળે એવી કોઈ સ્વેત વાદળીમાં તે વીંટળાઈ રહી હતી, અને હળવે હળવે એ વાદળી જાણે કે વધુ ને વધુ ખારીક બની રહી હતી । અને, પછી તો તે એટલી પારદર્શી બની ગઈ કે તેના આખા સૌંદર્યપૂર્ણ ગુનાખી બદનની રેખાએ રેખા પ્રત્યક્ષ બની રહી ! તેના બદનનો પેનો જે એક ભાગ આચ્છાદિત રહે તો શિષ્ટતા જળવાય એમ લાગતું હતું, તે પણ ચાહીબૂમીને પ્રગટ કરી રહી હોય એમ લાગતું હતું (પોતાના હાથથી તે પેની વાદળીને ખેંચી રાખવાની મથામણ કરી રહી હતી, પણ વાદળીના પુજ જેની એક અપાર્થિવ વસ્તુને પકડી રાખવા તમે કેવી રીતે શક્તિમાન બની શકો ?)

મારા અભ્યાસખંડની રચના એવી રીતની છે કે, એની બંને બાજુએ બાગનો વિસ્તાર છે. એમાં પાંચ મોટી બારીઓ છે એમાંની ત્રણ નીચી એક બાજુએ પડે છે, બ્યારે બીજી બે, બીજી બાજુએ પડે છે એ પૈકી પેલી ત્રણ બારીઓ બીજી બે કરતાં ય વધુ મોટા કદની છે, અને એને કમાનવાળી બાંધણી છે, બ્યારે પેલી બે બારીઓને દેવળ કાચના બારણાં છે અને દક્ષિણી વિસ્તાર જેને મળ્યો છે એવા એ ઝરુખામાં સૂર્યપ્રકાશના ઝળહળતા સરવરમાં તે ઊઘડે છે આ પાંચેય બારીઓ રેશમી ભૂરા પરદાઓથી સજ્જવેલી છે અને વાયુલહરમાં એ પરદાઓ નિરતર ફરફરતા રહે છે. પણ ખડમાનો પ્રકાશ નીનમ-વરણો છે, અહીં જે વૃક્ષો પદ્મવિન યઈ ઊઠ્યાં છે, તેની નીચી આસા તેમાં પ્રસરી રહી છે ને એટલે.

અહીં ગાદીતક્રિયાથી સન્નિવેલી એક મોટી બેઠક છે, અને એની પીઠ-ખાજુ પેલી વચલી ખારી આગળ આવે છે એનો ગંગા પણ નીલમી છે, પણ એની ઝાંચ થોડીક આછી, સાગરી નીલાશ જેવી ખરી અને, આ ખડમા તમે અહીં નિગત ધરીને બેઠા હો, તો એની અદ્ભુત પ્રસન્નતા તમે અતર ભરાઈ જાય એટલી હદે માણ્યા જ કરો, ખસ, માણ્યા જ કરો, એના એ લીલા અને ભૂરા પરિવેશમાં, એ પ્રકાશ અને એ હવામાં જ તમે લીન બની જાઓ, એમ મેં કહી દીધું એને !

એ ખડમા જ્યારે હું પ્રવેશુ છું ત્યારે ફ્લોરેન્સમાં ગઈ કાલના શ્રીમતી બ્હીલના અવસાનના અહેવાલવાળું પેલું વર્તમાનપત્ર હજીયે હું મારા હાથમાં ધરી રહ્યો હોઉં છું મેં એ સમાચાર વાંચ્યા છે, એ ખાખતમાં માર મનમાં રજમાત્ર સંશયને અવકાશ નથી ! આ જુઓ, આ પત્રમાં તો એનો અહેવાલ પ્રગટ થયો છે ! પણ, ના, ત્યાં સામે જુઓ શ્રીમતી બ્હીલ પેલી બેઠક પર કેવી મારી પ્રતીક્ષા કરતી બેઠી છે ! હાર્તો, સ્વયં મોહિનીરૂપ એના બ્હીલ પોતે જ ત્યાં ઉપચિત છે ને ! એ સંભવિત છે અસંભવિત. હાર્તો એ વાગ્તવિક ન હોય એય ખરું ! પણ એ વાતનું મને જરીકે આશ્ચર્ય ન થવું જોઈએ, કેમકે છેલ્લા કેટલાક સમયથી આવા માયાવી રૂપો જોવાને હું ટેવાઈ ગયો છું. હા, આ આખી વાત અતી બિલટી પણ હોઈ શકે, આ વર્તમાન-પત્રમાં તેના અવસાનના જે સમાચાર છપાયા છે તે સાચા ન હોય એમ પણ બને તાત્પર્ય કે, તમે આ બે હકીકતમાથી કોઈ એકને સ્વીકારી લો તે ન ચાલે

ખરેખર તે અહીં સાક્ષાત ઉપચિત છે. આજથી ત્રણ વર્ષ પહેલાં તેને જોઈ હતી એ જ શ્વેત મલમલના વસ્ત્રપરિધાનમાં સન્નજ, એ જ તેની ખાળમહજ નિર્દોષતા, જે કે તેની છાતી પરના વસ્ત્રનો કાપ એ રીતનો હતો કે તેના ગૌર પૃષ્ઠ સ્તનોનો ઉભાર તેમથી બહાર પ્રગટ થઈ જતો હતો. (હવે મને સમજાય છે: આ કારણે જ મેં મારા

સ્વપ્નમાં પેલી સ્વેત વાદળી જોઈ હતી. તેણે તેના માથા પર મોટી
મટોહેટ મૂકી છે અને તેની ડાળી પહોળી રિયનપટ્ટી તેણે ચિબૂક
નીચે ગાડી દીધી છે તેની ગિલકુત્ર સામેની પેલી બે વિશાળ ખિડકી-
ઓમાંથી ઘોઘમાઝ વહી આવતા પ્રકાશના અળહળાટથી જાણે પોતે
જયજય માગતી ન હાય તેમ તેણે તેની આખો સહેજ નીચી ઢાળી
દીધી છે પણ પછીની કાણે-અને આ તો સાત વિચિત્ર લાગે એવી
વાત હતી, તેણે પોતાનું મસ્તક ચાલી ખૂઝીને પાછળ એવી રીતે હટાવ્યું
કે તેના પુષ્ટ ગૌરવણું ઉખાસાતર સ્તનો અને ઉપરના ઉગ્રદેશમાં
ગળાનું અદ્ભૂત લાવણ્ય એડસાથે ચમકી ઊઠ્યું, અને તેની સ્વેત
કામળ ડોકની અને તેના ચિબૂક પરની પેલી મધુર લલિત અને અલિ-
રામ રેખાઓમાં લળીને તે ખિલી ઊઠ્યું.

તે આ જાતનો મનોભાવ જગાડે છે (અને આ જાતનો મનો-
ભાવ જ તે જગાડવા ચાહતી હતી એમાં તો કોઈ શંકા જેવું નથી)
એમ લાગ્યું, તે સાથે મને બધું જ એકદમ વિશદ થતી જતું લાગ્યું
શ્રીમતી એના બહીન જે 'કથુક' મારા ધ્યાન પર લાવતા ચાહતી
હતી, તે બધું જ આમાં આવી જતું-તેના ગૌર સ્તનોની વિશુદ્ધ
કાલિમા મને તેના ગળાની એ અનોખી લગીની અમિરામ રેખાઓમાં ।
આ તો એક ક્ષણમાં જ મને સમજાઈ ગયું સમયની અ એક એવી
ક્ષણ હતી, જે શાશ્વતીમાં પરવર્તિત થઈ ગઈ હતી, અને, જીવનનો
તેમ મૃત્યુનોય, સર્વ કાંઈનો, એ વિલય કરતી હતી-એક અત્રૌકિક
દિવ્યાનુમૂલિના રુકી જતા વિશ્વમાં એ સર્વ કંઈનું નિમજ્જન કરી
દેતી હતી । આ વિશ્વમાં, રહસ્યના ગર્ભમાંથી એકાએક પ્રાણુતત્ત્વ
માત્ર એક જ વાર સ્ફુરિત થઈ ઊડે-અત્યંત વિશદ ઉપમા અને
તેજવર્ણમાં અળહળાટ-એવી એ એક ક્ષણ હતી.

હું તેને ભાગ્યે જ ઓળખું છું (એ તો મૃત્યુ પામી છે એટલે
મારે એમ કહેવું જોઈએ કે 'હું તેને ભાગ્યે જ ઓળખતા', પણ વળી

અહીં તે સાક્ષાત્ હાજર છે, - જાણે શાશ્વતી ક્ષણની કોઈ પગમ કૃતિને હું ઝીલી ગયો હોઉં ને-અને એટલે જ હું એમ પણ કહી શકું - 'હું તને ભાગ્યે જ ઓળખુ છું') મેં તેને ફક્ત એક જ વાર જોઈ હતી અમારા બંનેના એક મિત્રના બગીચાના પ્રાગણ્યમાં યોગ્યેશ્વરી ગાર્ડન-પાર્ટીમાં આ જ શ્વેત મયમણી વસ્ત્રોમાં ગોમતી તે ત્યાં ઉપસ્થિત હતી ।

તે સવારે અમારા મિત્રના એ બાગમાં તરુણ રૂપસુંદરીઓ અત્યંત પ્રશમિતજ અને લાવવિભોગ બની ગઈ લાગતી હતી પોતે કોઈની કામ્યમૂર્તિ બની છે એમ કોઈ નવયૌવનાને લાગણી થાય, તે ક્ષણે જે અપૂર્વ આનંદ તેના અંતરમાં ઉમરાઈ રહે છે, તેવા કોઈ આનંદની ભરતીમાં તેઓ તરી ગઈ હતી તેમણે પોતાની જાતને જાણે કે વૃત્યના ઝંઝાનિલમાં વહેતી મૂકી હતી અને, વૃત્યમાં સાથી બનનાર સુવશમાં જનર કોટિની તૃણા જગાવવાના આશયથી જ સ્મિત કરીને

સ્વપ્નમા પેલી શ્વેત વાદળી જોઈ હતી. તેણે તેના માથા પર મોટી ડ્રોહેટ મૂકી છે અને તેની કાળી પહેાળી ગિયનપટ્ટી તેણે ચિબૂટનીએ ગાડી દીધી છે તેની ગિલકુચ સામેની પેલી બે વિશાળ ખિડકી-ઓમાંથી ઘોઘમાગ વહી આવતા પ્રકાશના ઝળહળાટથી જાણે પોતે જયજ્વા માગતી ન હાય તેમ તેણે તેની આખો સહેજ નીચી ઢાળી દીધી છે પણ પછીની ક્ષણે-અને આ તો સાવ વિચિત્ર લાગે એવી વાત હતી, તેણે પોતાનું મસ્તક ચાલી ખૂંજીને પાછળ એવી રીતે હટાવ્યું કે તેના પુષ્ટ ગોગ્વણા ઉખાસઅર સ્તનો અને ઉપરના ઉગ્રપ્રદેશમાં ગળાનું અદ્ભૂત કાવચ એકસાથે ચમકી ઊઠ્યું, અને તેની શ્વેત કામળ ડોકની અને તેના ચિબૂટ પગની પેલી મધુર લલિત અને અભિગમ રેખાઓમાં ભળીને તે ખિચી ઊઠ્યું.

તે આ જાતનો મનોભાવ જગાડે છે (અને આ જાનનો મનોભાવ જ તે જગાડવા ચાહતી હતી એમાં તો કાંઈ શંકા જેવું નથી) એમ લાગ્યું, તે સાથે મને બધું જ એકદમ વિશદ થતી જતું લાગ્યું શ્રીમતી એના બહીન જે ‘કચુક’ મારા ધ્યાન પર લાવતા ચાહતી હતી, તે બધું જ આમાં આવી જતું-તેના ગૌર સ્તનોની વિશુદ્ધ ક્રાંતિમાં મને તેના ગળાની એ અનોખી ભળીની અભિરામ રેખાઓમાં. આ તો એક ક્ષણમાં જ મને સમજાઈ ગયું સમયની આ એક એવી ક્ષણ હતી, જે શાશ્વતીમાં પરવર્તિત થઈ ગઈ હતી, અને, જીવનનો તેમ મૃત્યુનોય, સર્વ ક્ષાદનો, એ વિલય કરતી હતી-એક અત્રીકિક દિવ્યાનુમૂતિના રુકી જતા વિશ્વમાં એ સર્વ ડઈનું નિમજ્જન કરી દેતી હતી. આ વિશ્વમાં, રહસ્યના ગર્ભમાંથી એકાએક પ્રાણુતત્ત્વ માત્ર એક જ વાર સ્ફુરિત થઈ ઊડે-અત્યંત વિશદ રૂપમાં અને તેજવર્તુળમાં ઝળહળતું-એવી એ એક ક્ષણ હતી.

હું તેને લાગ્યે જ ઓળખું છું (એ તો મૃત્યુ પામી છે એટલે મારે એમ કહેવું જોઈએ કે ‘હું તેને લાગ્યે જ ઓળખતો’, પણ વળી

સ્વાત્મમા પેલી શ્વેત વાદળી જોઈ હતી. તેણે તેના માથા પર મોટી મટોહેટ મૂકી છે અને તેની કાળી પહેાળી રિમનપટ્ટી તેણે ચિબૂક નીચે ગાડી દીધી છે તેની ગિલફરૂ સામેની પેલી બે વિશાળ ખિડકા-ઓમાથા ધોધમાર વહી આવતા પ્રકાશના ઝળહળાટથી જાણે પોતે જ્યવન માગતી ન હોય તેમ તેણે તેની આખો સહેજ નીચી ઢાળી દીધી છે પણ પછીની કાણે-અને આ તો સાવ વિચિત્ર લાગે એવી વાત હતી, તેણે પોતાનું મરતક ચાહી ખૂંચીને પાછળ એવી રીતે હટાવ્યું કે તેના પુષ્ટ ગોળ્વણા ઉખાસામર સ્તનો અને ઉપરના ઉરપ્રદેશમાં ગળાનું અદ્ભૂત લાવણ્ય એકસાથે ચમકી ઊઠ્યું, અને તેની શ્વેત દ્રુમળ ડોકની અને તેના ચિબૂક પરની પેલી મધુર લલિત અને અભિ-રામ રેખાઓમાં ભળીને તે ખિલી ઊઠ્યું

તે આ જાતનો મનોસાવ જગાડે છે (અને આ જાતનો મનો-લાવ જ તે જગાડવા ચાહતી હતી એમાં તો કોઈ શંકા જેવું નથી) એમ લાગ્યું, તે સાથે મને જ્યં જ એકદમ વિશદ થતી જતું લાગ્યું શ્રીમતી એના બહીન જે 'કુશુક' માગા ધ્યાન પર લાવતા ચાહતી હતી, તે જ્યં જ આમાં આવી જતું -તેના ગોળ સ્તનોની વિશુદ્ધ કાતિમાં મને તેના ગળાની એ અનોખી ભગીની અભિરામ રેખાઓમાં । આ તો એક કાણુમાં જ મને સમજાઈ ગયું. સમયની અ એક એવી લાગુ હતી, જે શાશ્વતીમાં પરવર્તિત થઈ ગઈ હતી, અને, જીવનને તેમ મૃત્યુનોય, સર્વ કાઈનો, એ વિલય કરતી હતી-એક અત્રીકિક દિવ્યાનુભૂતિના રુકી જતા વિશ્વમાં એ સર્વ ડઈનું નિમજ્જન કરી દેતી હતી । આ વિશ્વમાં, રહસ્યના ગર્ભમાંથી એકાએક પ્રાણુતત્ત્વ માત્ર એક જ વાર સ્ફુરિત થઈ ઊઠે-અત્યંત વિશદ રૂપમાં અને તેજસ્વર્ણમાં ઝળહળતું-એવી એ એક કાણુ હતી

હું તેને ભાગ્યે જ ઓળખું છું (એ તો મૃત્યુ પામી છે એટલે મારે એમ કહેવું જોઈએ કે 'હું તેને ભાગ્યે જ ઓળખતો', પણ વળી

અહીં તે સાક્ષાત્ હાજર છે, - બાણે શાશ્વતી ક્ષણની કોઈ પરમ કૃતિને
હુ ઝીલી ગયો હોઈ ને-અને એટલે જ હુ એમ પણ કહી શકું- 'હુ-
તને ભાગ્યે જ ઓળખુ છું') મેં નેને ફક્ત એક જ વાર જોઈ હતી
અમારા બંનેના એક મિત્રના બગીચાના પ્રાગણમાં યોગેશ્વરી ગાર્ડન-
પાર્ટીમાં. આ જ શ્વેત મનમહી વસ્ત્રોમાં નોમતી ને ત્યાં ઉપસ્થિત હતી ।

તે સવારે અમારા મિત્રના એ બાગમાં તરુણ રૂપસુંદરીઓ
અત્યંત યુગ્મિભંગ અને લાવણિયોર બની ગઈ હાગતી હતી પોતે
કોઈની ડામ્યમૂર્તિ બની છે એમ કોઈ નવયૌવનાને લાગણી થાય, તે
લાણે જે અપૂર્વ આનંદ તેના અંતરમાં ઉમરાઈ રહે છે, તેવા કોઈ
આનંદની ભરતીમાં તેઓ તરી રહી હતી તેમણે પોતાની બતલે બાણે
કે નૃત્યના ઝંઝાનિતમાં વહેતી મૂકી હતી અને, નૃત્યમાં સાથી બનનાર
યુવકોમાં બનર કોટિની નૃણ્યા જગાવવાના આશયથી જ સ્મિત કરીને
તેઓ તેમના હોઠો તરફ એવી તો ડામકતાથી તાકી રહી હતી કે,
સવનન અર્થે તેમને એચવામાં તેઓ મફળ બની ગઈ હતી. અલબત્ત,
વચ્ચે ઋતુ મ્હોરો બિડી હતી અને પરમ આહ્લાદ મસ્તીસભર એવી
લાણે ઝળહળી બિડી હતી. વર્ષના પ્રથમ હેમવર્ણ પ્રગળતી ઉષ્મા એમાં
ફેની તો વરતાતી હતી । અહો, કેટલી નશીલી એ લાણે હતી । કોઈક
અંતરની આછી આછી સુનાસ હવામાં મહેકી બિડી હતી, અને તાજ
હરિયાળીનો તેજોમય વિસ્તાર એ બાગમાં સગવળજ શો છલછલી
ગયો હતો, અને આસપાસની વૃક્ષાવલિઓમાં તેનો રોમાચક ઝિંઝમિલાટ
ચમકી રહ્યો હતો । અવાજના અગણ તેજતતુઓ ત્યારે અમને માધી
રહ્યા હતા એકાએક ઝળહળી બિડી ફિરણ એ બાણે અમારી
ધન્વિયોત બાણે કે આજ નાખતા હતા. વિદ્યુતના ઝમકાર ની એ
ઉડ્યનની લાણે હતી । અને, ત્યાં સુખમાં સુખી બનતી ધન્વિયોમાં
કોઈક અમાધારણુ બેચેની જવાઈ વળે છે જીવનની એ મધુરતમ
ક્ષણો ત્યારે વાસ્તવિક લાગતી નહોતી કેમ કે, એમાં

મર્ત કઈ અને ચન્ન બને પૂરેપૂરા એકમેકમા ભળી ગયા હતા અને એ પત્રીની ક્ષણે તો જે કઈ બધુ કહ્યુ હોય, જે કઈ બધુ કહ્યુ હોય, તેવુ અમરુ કરો ત્યારે પણ તે કઈ વધુ સત્ય ભામતુ નથી, તેમ તે કઈ ધ્યાનમા લેના જેવુ પણ હોતુ નથી. પત્રીની એ ક્ષણે જ તો પકડાયાઓ ફરીથી વિગ્તગે ચૂક્યા હોય છે, અને અમરુ પણ બૂઝાઈ ચૂક્યો હોય છે. હા, તે મને ચુખન કહ્યું તે હુ જાણુ છુ હા, હુ તને. તને મે એવુ વચન આપ્યુ છે, તે પણ હુ જાણુ છુ. પણ એ તો માત્ર કીક તમે ભાગ્યે જ એને ચુખન કહી શકો.. એ તો માત્ર મારી ગેમાવતિજ અમે તો માત્ર નૃત્યમા ગમ-લીન બની ગયા હતા ને, અને મે જે વચન કીક છે એમ જ હતુ હા.. એ તો એક રમજ માત્ર હતી હુ એમ કહીશ કે તુ મને ચુખન કરી ગહી હતી, એ વાતનુ મને કશુ જ ધ્યાન રહ્યુ નહોતુ હુ એને સભાગાવીશ 'મે જે કઈ કહ્યુ ને તેના પગપર અર્થ હુ જાણુ છુ એમ જો તુ ધાગતો હોય ને, તો તારુ મગજ ઠેકાણે નથી એમ માનજે, અથવા, હા એ વચન હુ પાળીશ'

આપણે આ અંગે એટલુ નિશ્ચિતપણે કહી શકીએ કે, જમતી એના બહીષ્કરણે આવુ કઈ કહેતા કઈજ થયુ નહોતુ—અતિ વિલક્ષણ કોટિનુ તેનુ મોહક વ્યક્તિત્વ સૌને માટે એટલુ નિર્ભજ અને એટલુ અતીતનુ લાગી રહ્યુ હતુ કે તેને નિહાળતા કોઈ આહો કામુક વિચાર પણ જોડી શકતો નહોતો. છતાં આ બાબતે હુ તો શપથ સાથે એમ કહેવા તૈયાર છુ કે જે બધા લોકો તેના તરફ અપાર આદરભાવથી નિહાળી રહ્યા હતા, તેમના તરફ પોતાના અર્ધસ્કુટ તીક્ષ્ણ સ્મિત સાથે તે પોતાની દૃષ્ટિ ફેલાવી રહી હતી, જે કે પોતે એવા આદરને પાત્ર છે એવુ તેને લાગ્યુ નહોતુ ના, ના, વાત તો સાવ એથી જીનટી જ છે તેઓ સૌ એક ત્રી તરીકે તેની ડામના કરી રહ્યા છે એવુ તેને લાગવા દીધુ જ નહોતુ, કેમકે તેઓએ એકવાર તેના

તરફ આદરભાવ પ્રગટ કર્યા પછી તેઓ હવે એવી કામના પ્રગટ કરી શકતા નહોતા. તેનું એ સ્મિત કદાચ તેનામા જાગી ઊઠેલા કોઈ તિરસ્કારનું સૂચક હોય, કે પછી મર્મવ્યગસભર એવા તેના વિષાદનું સૂચક પણ એ હોય ! અથવા, આ બધા જ ભાવો તેનામા એકીમાથે વ્યક્ત થઈ રહ્યા હોય એમ પણ બને.

આ કંઈક એવી વસ્તુ હતી, જે મે એકાએક જ પ્રત્યક્ષ કરી લીધી કેટલીએક ક્ષણોથી હું તેને (શ્રીમતી બહીલને) અનિમેષ તાકી રહ્યો હતો. ખીજા બાજુ, નૃત્ય અને વિનોદની ક્રીડાઓ ચાલ્યા કરતી હતી તેણે પણ એમા ભાગ લીધો હતો. અને એ વસ્તુ મને ક્ષણના એક ઝળકારામા જ પ્રત્યક્ષ થઈ ગઈ પછીથી તો બાળકોની જોડે તેણે પાગલ દોડમા યે ભાગ લીધો હતો. કદાચ એ રીતે પોતાના મનની વાત પોતે જ પોતાને સ્પષ્ટ કરી શકે એમ હશે અમારા યજમાન મિત્રની પત્ની જોડે હું ત્યાં બિભો હતો તેણે મને એના (બહીલનો) પરિચય કરાવવાનું વિચાર્યું હશે. હજી તે ત્યાં જ બાળકો જોડે ઝૂકીને બિભો હતી, તેમના વચ્ચે તે સરખા કરી રહી, અને પછી વળી તેમના વાળ વ્યવસ્થિત કરવાનો પ્રયત્ન કરી રહી હતી. મારા પ્રશ્ન ‘કેમ છો ?’-ના પ્રત્યુત્તરમા શ્રીમતી એના બહીલ એકદમ ઝડપથી સીવી થવા જાય છે તો-તેની જાતીનો ઉપરનો ભાગ ઉઘાડો રહી ગયો છે-અને આ ક્ષણે તો પોતાના શ્વેત મલમલી વસ્ત્રને જોયે ખેંચી લેવાનું તે બૂલો જ ગઈ. અને મારી નજર એ ક્ષણે વિવેકમર્યાદાનું ભાન બૂલોને તેના ખુદ્દા પડી ગયેલા ગૌર સુડોળ સ્તનો પર ઠરી ગઈ ક્ષણ કે ક્ષણાર્ધની જ એ વાત ! પછી તો ઝડપથી તેણે પોતાનું વસ્ત્ર ઉપર ખેંચીને સરખું કરી લીધું. પણ એ રીતે તો પોતાનો મનોભાવ છૂપાવવાને તે ઢોંગ કરી રહી હતી તે વાત તો એ પછીની જ ક્ષણે તે જે રીતે મને એકીટસે તાકીને જોઈ રહી, તેમાથી સમજાઈ ગઈ ! અને મે જે

અવિયેક કયો હતો તે માટે તે જરીકે નાગજ થઈ નહોતી એમ પણ મને લાગ્યું અગાઉની ક્ષણે તેની આખોમા જોવા મળી હતી તે કરતા બિનકુન જુદી જ અપૂર્વ આહવાદની ચમકીલી રેખાઓ એમા ઝગહગી ઊડી હતી લગભગ ઉન્માદની ટોટિનો કૃતરાનાનો લાગ એમા પ્રગટ થઈ ઊઠ્યો હતો કેમ કે, મે જે વસ્તુની ઝાંખી કરી હતી તે માટે પેના આદર લાગની આછી રેખા વિના, મારી નજરમા વિગુદ્ધ કૃતરાતાની લાગણી ચમકી ઊડી હતી, અને એમા કામુક્તાનો કોઈ સ્પર્શ નહોતો એના ઉત્તમ બદલા રૂપે હું જે કંઈ પામ્યો તે વસ્તુ ત્યા પ્રગટપણે ઝગહગી રહી હતી-એ એવો અપૂર્વ આનંદ હતો જે તેના જેની સ્ત્રી-અને ખરેખર તે નખશીખ લાવણ્યની પ્રતિમા હતી અને પોતાના લોકોત્તર અતર્ગલ સૌંદર્યથી દેદિધ્યમન બદનને તે મહેર તજજયી હળવેક રહીને ટાકી રહી હતી-એ સ્ત્રીના પ્રણણને યોગ્ય બનવાનું જે ગીખ્યો હોય તેવા આ પુરુષને પ્રાપ્ત થયેલા આનંદની એ વાત છે

પ્રગમાન લાવથી ઝગહગી ગહેલી માગે આખોએ તેને આ વાત સરળ રીતે પહોચાડી દીધી, અને એ ક્ષણ પૂરતો તો તેને માટે હું એકમાત્ર 'પુરુષ' બની નહો, એ બાગમા ત્યારે જે મધા કિપરિયન હતા તે મૌમા એક માત્ર પુરુષ ! અને, તે ક્ષણે જ તે પણ મને એક માત્ર 'સ્ત્રી'રૂપે પ્રત્યક્ષ થઈ-સ્ત્રીઓના એ આખાય મમુદાયમા એક માત્ર સ્ત્રી ! ગાર્ડન-પાર્ટી તો તે પછી કયાય સુધી ચાલુ જ ગઈ, પણ પછીની ક્ષણોમા અમને એકબીજાથી અજગા થવનું વચ્ચે બની ગયું આમ જુઓ તો ક્ષણ માત્રની એ મૂળી પ્રતીતિ હતી અને એ સિવાય અમારી વચ્ચે એ વિશે કોઈ જાતનો વિનિમય થયો નહોતો આ બાગ કેનો રળિયામણો છે, આજની પાર્ટી કેટલી મઝાતી છે, મિત્રનું આતિથ્ય કેવું ઉષ્માચર કે-આવી આવી થેડીક ઉપલક્ષ વાતચીતો સિવાય બીજા કોઈ શબ્દવિનિમય થયો નહોતો પણ જ્યારે જ્યારે આની તુચ્છ ને બિનજરૂરી વાતો નીકળી ત્યારે પણ, તેની

પેલી આખો ખુશમિજનના ચમક્યા કરતી હતી એ બધી વાતો અમારી વચ્ચેની સમજની કોઈ રહસ્યસભર ગહરાઈમાંથી ફૂટી નીકળતા જીવંત જળની સપાટી પરના બુદ્ધબુદ્ધ શી ધાગતી હતી. અને, આ ક્ષણે તો શીલાઓ અને ખરુઓને વીંધીને પણ તે જે ત્વરાથી ઉપર ઊઠતી હતી તેન લક્ષમાં લીધા વિના તે આનંદવિભોર બની જતી હતી । તેનો પતિ આવી જ કોઈ શીલા જેવો હતો । થોડી ક્ષણો પછી બાગની કેડી પગના એક ખૂણે અમે વળાંક લેતા હતા, ત્યાં અમે બંને એ શીલાથી ભટકાઈ પડ્યા. તેમણે મને તેના પતિ જોડે ઓળખાણ કરાવી મેં ક્ષણેક મારી નજર ઊંચે લીધી, અને તેની (બીજાની) નજરમાં મારી નજર નોંધી પેલી આનંદની ઝલક તેની પાપણાના એ જરીક જેટલા પલકારામાં ઢકાઈ ગઈ અને એ મોહિનીએ એટલી એક ચેષ્ટા માત્રથી મારા અંતરમાં એક એવો રહસ્યદીપ પેટારી દીધો કે, ક્ષણના એ ઉન્મેષમાં હું જે કંઈ સમજી શક્યો હતો તે તેના ભલા પતિદેવ ક્યારેય કોઈ ક્ષણે સમજી શક્યા નહોતા । તે આ રહસ્ય સમજી શકે એ તો સ્વાનમાંયે ન બની શકે એવી વાત હતી । અને, આ કંઈ હસવાની વાત નથી તો ના, ના, તેને માટે હકીકતમાં આ જ તો એક જીવલેણ દર્દ હતું અને જો કશુંક નિશક સત્ય હોય તો તે એટલું જ કે, તેના જેવી સ્ત્રી બીજા પુરુષને સ્વીકારી શકે એમ હતું જ નહિ. છતાં, એના પતિને એની કોઈ પડી નહોતી પણ છેવટે એક પુરુષ તેને સમજી શક્યો તે જ તેને માટે પૂરતું હતું

ના, ના, મારે એમ ન કરવું જોઈએ, એવો કાઠ ઈરાદો સેવ્યા વિનાયે નહિ ફરીથી અમે એકત્રા પડ્યા, ફક્ત અમે જ જ, અને અમે ચાલતા જ રહ્યા. વાતોમાં સમય ગુજરતા રહ્યા પણ, મારે હવે મારી નજર તેના સ્તનો પર ફરીથી પડવા ન દેવી જોઈએ અને ફરીથી હું એ રીતે અવિવેકી ન બનું તેની મારે તેને વણબોદયે ખાતરી કરાવી જોઈએ ફરીથી એ રીતે વર્તવામાં મારે પક્ષે અને એ રીતે વર્તવામાં એને ધક્કે - બંને પક્ષે દોષ જ થાય ને ! અમે એક સમજની ભૂમિકા પર પહોંચી ગયા હતા અને એ જ પૂરતું હતું. અને અમારા બે પૂરતો તો હવે

કોઈ પ્રશ્ન જ રહ્યો નહોતો તેનું બદન હવે ખરેખર 'કેયું' દેખાતું હતું તેનો અણસાર મેળવવાનો, તેની ઓળખ કરવાનો કે તેની શોધમાં રાચવાનો હવે પ્રશ્ન જ નહોતો ખરેખર જ તે પૂર્ણ 'સૌંદર્યભૂતિ' હતી. અને પોતાના સૌંદર્યની એ પોતે જ ઓળખ કરી રહી હતી એક રીતે, ખ્યાલ કરવા જઈએ તો તો, મને નિસ્મત હોય તેવી ખીલ અનેક બાબતો હતી અને સૌથી વધુ તો આ એક ખ્યાલ પણ મનમાં હતો જ-એ વાતને મારે કંઈક હળવી રીતે મૂકવી હોય તો તે કંઈક એમ કે, મારે એની જોડે જો નિસ્મત ધરાવવી જ હોય, તો તો મારી ઉંમર કમસે કમ વીસ વર્ષ ઓછી હોવી જોઈએ ! અને ત્યાં મારા અંતરમાં એક ભયકર વિપાદની હાથ ફરી વળી, અને પ્રાયશ્ચિત્તની વ્યર્થ લાગણીઓથી તે ભરાઈ ગયું ના, ના, વસત અમારી આજુબાજુ જ્યારે આવા ભવ્ય રંગોમાં હાસ્ય વેરી રહી હોય ત્યારે, સૂર્યસ્મિતા તેજવર્તુળમાં એ એક લોકોત્તર રમણીય સત્ત્વ અમારી સમક્ષ પ્રગટ થયું હતું. વિશુદ્ધતમ આનંદથી એ અમારું અંતર સભર ભરી દે એટલું જ અમારે મન પૂરતું હતું કેમકે, અમારી સમક્ષ જે કંઈ પ્રગટ થયું હતું, તે આ પૃથ્વીના પટ પર એક પ્રાણુવાન સત્ત્વ હતું, પૃથ્વી પરના સ્વર્ગમાં ખિલેલી હરિયાળી વચ્ચે તેજે લખલખતી તેની જેવી તો ગૌરાગ કામ્ય કાયા-એક શુભબદન-પુરુષને તેની સર્વ વાતનાઓ, સર્વ વ્યાકુળતાઓ, અને તેના સર્વ પરિશ્રમોના પરમ બદલા રૂપે ઇશ્વર પાસેથી મળેલી એક બક્ષિસ !

“માત્ર એ તારો અને મારો જ પ્રશ્ન હોત ને પ્રિયે !”

પાછા વળાને મેં જોયું ત્યાં શું હતું ? શું તેણે મને ‘પ્રિયે !’ શબ્દથી સંબોધન કર્યું હતું ? પણ ના, પૈલી તરુણ લાવણ્યભૂતિ શી શ્રીમતી એના બહીલ તો કયાય અદ્વિત્ય થઈ ગઈ હતી

ના હવે અહીં મારા અભ્યાસખંડને ભરી દેતા નીલા પ્રકાશમાં મારી બાજુમાં જ તે ઉપરિચિત છે, ત્રણ ચરસ પર પેલા શ્વેત મલમલી વસ્ત્રોમાં તે જેવી સન્મુખે દીપી રહી હતી તે જ વસ્ત્રોમાં એ આ ક્ષણે...

“મારા સ્તનો, ઓહ, તમે જ માત્ર જાણુ હોત ! મારા એ સ્તનોએ જ મારુ મોત આણુ. જુઓ તો, એ લોકોએ અહીંથી મારા એ સ્તનો છેદી તાખ્યા છે. તેના પર એક મહાજીવલેણ રોગનો દૂમલો થયો હતો એક વાર નહિ જખ્ખે વાર. પહેલો દૂમલો તો આપણે પેના મિત્રને ત્યાં પાટીંમા મળ્યા તે પછી વર્ષેકના ગાળામા જ થયેલો યાદ છે ને તમને તે પ્રસંગ ? એ સમયે તમને એનો અણુસાર સુદા આવ્યો હતો ખરો ? હવે મારા બેહિ હાથો વડે જ મારી છાતી પરના વસ્ત્રને હું ખોલી નાખીશ અને મારા આખાગે ઉરપ્રદેશને તમારી સમક્ષ ઉઘાડો મૂકી દર્શા, જેમ હતો એમ જ જોઈ લો તમે હવે મારો એ સ્તનપ્રદેશ, જોઈ લો, હવે. હવે તો હું મૃત્યુ પામી છું ને !”

હું અનિમેષ તાકી રહું છું, પણ ત્યાં બેહિ પર રહી ગયો છે પેના વર્તમાનપત્રનો એક માત્ર સકેદ ટુકડો. □

સાહિત્યવૃત્ત

ઈન્ડિયન કાઉન્સિલ ઓફ કલ્ચરલ રીવિશન્સ તથા ગ્રીસની એક પ્રકાશનસંસ્થાના સહયોગથી તાજેતરમા ગ્રીક ભાષામા “આધુનિક ભારતીય કવિતા” નામક એક સંગ્રહનું પ્રકાશન એથેન્સમા થયું છે. ૧૬૪ પાનાના આ ગ્રંથમા ભારતની ૧૧ પ્રાંતીય ભાષાઓમાથી અગ્રેજીમા અનૂદિત થયેલી આશરે ૮૦ જેટલા કવિઓની કૃતિ સો એક કૃતિઓ પસંદ કરી શ્રી વાર્સિલિસ વિટ્સાક્ષિએ તેમનો ગ્રીકમા પુનઃ અનુવાદ કરી જે તે કર્તાના સંક્ષિપ્ત પરિચય સાથે રજૂ કરી છે આ કાવ્ય-સંગ્રહમા સૌથી અગ્રસ્થાને ગુજરાતી કવિઓ સર્વશ્રી યશવંત ત્રિવેદી, ભાનુપ્રસાદ પડ્યા અને નલિન રાવળની એક એક કૃતિને સ્થાન મળ્યું છે.

સુદર છપાઈ તથા મનોહર મુખપૃષ્ઠ વાળા આ સંગ્રહનું સંપાદન અગ્રગણ્ય ગ્રીક કવિ શ્રી વાર્સિલિસ વિટ્સાક્ષિએ કર્યું છે

નિષ્કળ અવલોકન વિશે

પત્રચર્યા

સુમન શાહ

માનનીય તન્ત્રીશ્રી,

‘અથ’-૧૯૧મા, મારા શોધનિગ્ધગ્રન્થનું ભોળાભાઈત્રિખિત અવલોકન પ્રગટ્યુ છે, તે અગેની આ પત્રચર્યા ‘કકાવટી’મા પ્રગટ કરવા વિનંતી છે

આખા અવલોકનનો દેખીતો સાર એ છે કે ગુજરાતી સાહિત્યમા સુરેશ બેળી કોઈ નવી વસ્તુ નથી, પરંપરાના સદ્ભેદ છે, અને સુમન શાહનો શોધગ્રન્થ એમને વિશેના નવા અહોભાવનું પરિણામ છે, દેવતાની ભક્તિ છે, વગેરે જો સાચે જ આમ હોય તો તો આવું અવલોકન અધારિયા વિવેચનક્ષેત્રે સૂર્યપ્રકાશ પાથરનારું, ઘણું હિપચોગી, પુગ્વાર થાય પરંતુ વાસ્તવમા આ એક નિષ્કળ અવલોકન છે અવલોકનકારે સતત પરંપરાની પિપ્પૂડી વગાડ્યા કરી છે તે તો આભાવિક છે, અવલોકનકારને મારામા અહોભાવ અને પ્રશસ્તિભાવ જોવા મળ્યા છે તે ય આભાવિક છે પણ આ બેય આભાવિકતાના, અવલોકનમા દેખાતા બે કાગણા આવા છે (૧) અવલોકન એકાગ્રી અને બાપગ્રાહી છે. વધુમા, સુરેશ બેળીના સાહિત્યિક પુરુષાર્થને તુરંત અને સામાન્ય ગણીને અવલોકનકાર ચાલ્યા છે, એવી કશીક ગર્ભિત એપથીથી તેઓ ખીડાતા લાગ્યા છે. આવું વિવાદ માટેનું અવલોકન મેટાક્રિટિસિઝમની જે વૈજ્ઞાનિકતા માગી લે તેનો તેમા સદતર અભાવ છે (૨) વૈજ્ઞાનિકતાનો આ પાયાનો અભાવ એમને કુષિલ્ત બનાવીને વિમાર્ગે દોરે છે, પરિણામે મૂલ્યાંકનની દિશા જ જડતી નથી. જુઓને, અવલોકનકારે

માગે ગ્રન્થ દેશી ખતથી પૂરો વાચ્યો નથી ને અશવાચનને આધારે
વ્યાપક વિધાનેવાળી ભ્રામક મુલવણી આમેજ કરી છે !

મારા ૭૦૦ પૃષ્ઠના ગ્રન્થમા ૩ પ્રકરણો છે ખીજુ પ્રકરણ ૨૯૮
પૃષ્ઠનું છે આ ૨૯૮ પૃષ્ઠના પ્રકરણ વિશે જાણો છો અવલોકનકારે શું
અને કેટલું લખ્યું છે ? એક જ પેરામા માત્ર બે વાક્યો ! (જુઓ આ
અંગે અવલોકનમા પૃ. ૬) ત્રીજુ પ્રકરણ અને ઉપસહારના ૧૪૦ પૃષ્ઠ
છે, એ જ પેરામા માત્ર ત્રીજા પ્રકરણને માટે અવલોકનકારે જાણો છો
કેટલા વાક્યો લખ્યા છે ? અરે માત્ર એક જ વાક્ય ! અને તે 'ય કેતુ' ?
આ' રહ્યું, હો . 'છેલ્લા એટલે કે ત્રીજા પ્રકરણમા સુરેશ જોષીના
ગુજરાતી નવલેખન પર પડેના પ્રભાવની વાત છે.' પછી મને મુરખખી-
વટથી સલાહ આપતા આ એક વાક્ય પર એમણે ખીજા બે વાક્યો
લખ્યા છે, જેનો સાર એ છે કે મારે સુરેશ જોષીના ગુજરાતી
સાહિત્યના આધુનિક યુગ પરને પ્રભાવ તપાસવાને બદલે સુરેશ જોષી
પર પડેલા અન્ય દેશીવિદેશી સાહિત્યકારોનો પ્રભાવ તપાસવો જોઈએ,
તો એમને સમજવામા મદદ થાય ! અવલોકનકારો કેના ઘૂણે બની શકે
છે તેનું આ સ્વયં સ્પષ્ટ નિદર્શન નથી ? ને મારા જેવા કોઈ બબ્બર
લે તો ઠાવકા થઈને લખે છે, તમે અસહિષ્ણુ છો, નિષ્કુર છો, પ્રહારક
છો (જુઓ સુ જોના અન્ય વિવેચકોની મારી સમીક્ષા સદર્ભે અવ-
લોકનમા પૃ ૯) ! આવી દામ્નિકતાઓએ અને ઠાવકાઈઓએ જ
આપણું સત્યાનાશ વાળ્યું છે એટલે કે સત્યને નષ્ટ કીધું છે !

આવો આત્મનેપદી અને છાપગ્રાહી અભિગમ પછી તો અવ-
લોકનમા વિકૃત થતો જ રહ્યો છે ! જેમકે અવલોકનકારે સદર્ભે પડતા
મૂકીને જ્યાં ત્યાંથી મારા વિધાનો ઉઠાવ્યા છે ને પોતાના હેતુ અર્થે
એને જોડેજોડે મૂક્યા છે આવું ન થઈ શકે એમ નહિ, પણ વાચકને
નિર્ણયો લેવા માટે અવલોકનકારે પાદટીપો આપવી જોઈએ, અરે કંઈ
નહિ તો પૃષ્ઠ ક્રમાંકો તો આપવા જોઈએ કે નહિ ? પરિણામે અવ-

લોકનમા હાઈથી હોવાનો દેખાવ કરવામાં તેમજ બૌદ્ધિકતાનો આભાસ જોતો કરવામા અવલોકનકારને ઠીકઠીક સફળતા મળી છે વૈજ્ઞાનિકતાનો પાયો જ ગેરહાજર હોવાને લીધે મારા વક્તવ્યની સમીક્ષામા અવલોકન-કારે મારી શૈલીની વાતોને ભેળવી દીધી છે-એટલે વાત ગંભીર અને છેલ્લખીલી બની આવી છે-હવેથી જાતનું શરમતી વિવેચન તે આ જ ને ? કે તમે ધડીમા કર્તાની વાત કરો, ધડીમા કૃતિની વાત કરો-બે લીટી પરિચયાત્મક લખો, બે લીટી કે અનુકુળતા પ્રમાણે અનેક લીટી ટીકાત્મક લખો, ચાર વાત લાપાતી કરો, એકાદ મીઠો ઠપકો આપો ને છેવટે પ્રસાદ !-કે જે વિવેચ્યવિષય સાથેનો, ખામ તો તેના કર્તા સાથેનો તમારો જીવનભરનો ‘સબધ’ ટકાવનારો હોય-(જુઓ અહીં અવલોકનનો અતિમ ફરો) આવી ભૂમિકા પર, અવલોકનકારને સૂરેશભાઈને વિશેના મારા મતજ્યો સમજવા જ નથી, મારા વિધાનોમા પુનરાવર્તનો જણાયા છે-તે એમ જ થાય ને ? વધારામા પોતે જોખમી અને ત્રિકૃતિપુર્ણ અર્થઘટનો કરતા પણ ખચકાતા નથી બિનજરૂરી કટાક્ષોની મજા લૂટતા રહે છે, ‘આકાશમાથી જીતરી આવતો નથી,’ ‘દેવતા’ ‘હૈયે’ જેવા વચનોનો પણ આશરો કરતા ખચકાતા નથી.

પ્રશ્ન એ છે કે આ બધાની કશી તાર્કિકતા તેમની પાસે છે ? ક્યા અભિગમને આધારે તેમણે આ શોધગ્રન્થનું અવલોકન કર્યું છે ? સશોધનના કે વિવેચનના ? ધારો કે વિવેચનના અભિગમને આધારે, તો તેમની પાસે વિવેચન કરવાની કશી દાર્શનિક ભૂમિકા છે ખરી ? એનો તેમણે કશો અહીં વિનિયોગ કર્યો છે ખરો ? પણ આ પ્રશ્નો તો સરખું વિવેચન કરનાર માટે પ્રસ્તુત લેખાય અહીં તો એનું જ કશું હામઠેકાણું નથી, ત્યાં ભારે વાતો કના માડવી ? બાકી ભોળાભાઈ જેવા આપણા ટોચના સાહિત્યકારો અને વિદ્વાનોનું સાન્નિધ્ય ભોગવતા લેખક પાસે સર્જક સુજ્ઞેના મારા નિષ્કર્ષો વિશે, વિવેચક સુજ્ઞેના મારા વર્ણનો વિશે, કે તેમના સાહિત્યના આધુનિક

યુગ પરના પ્રભાવની વાત વિશે મગીન ચર્ચાની અપેક્ષા રહે છે એમણે જેમ નિરજન ભગતની કવિતા વિશે ઉત્તરોત્તર સુધરતા લેખો વખીને જે થોડા કરવા જેવા પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યા છે તેવું આ ગ્રન્થ વિશે પણ કરશે તો મને આનન્દ થશે અને એમને લાભ । બાકી વીગતે ચર્ચામાં પડવાને પૂરતું સ્થળ નથી એ તો ખરું જ, પણ મારી પામે પૂરતો સમય હોવો જોઈએ ને-તેય હોય તો મને આ લાજે એની અવેજાનિઠ ચર્ચાની ચર્ચા કરવાની ટુચ્છ પણ હોતી જોઈએ ને ? છતાં વાચકોને ભ્રમમાથી મુક્ત થવા મદદ યાચ તે ખાતર થોડી ચર્ચા કરીને પત્રચર્ચાનો શુભ ઉદ્દેશ પાર પાડવામાં થોડા દંઘાગ કરુ .

આ શોધનિમ્નધનુ એક કાગળુ તે મારો સુરેશભાઈને વિશેનો પ્રેમ એ તો મેં નિવેદનમાં જાહેર કર્યું ન હોય તોય મારા નિમ્નધર્મીયો કથા સ્પષ્ટ યાચ છે, આ પ્રેમ એમના યુગપ્રવર્તક સાહિત્યિક પુરુષાર્થથી પ્રેરિત છે-નહિ કે કશી લાલચથી, કશા લોભથી । કમક સુરેશભાઈ પામે આપવા જેવા માન ચાદ ઈનામ અડગમ કે યાત્ર પામ્પોટ છે જ નહિ તે આખી દુનિયા જાણે છે । અને કાઈ શોધનિમ્નધ માટે વિષય-પસદગી કર, તો પ્રાગ્મત્યથી જ તે એનું ગૃહીત, એક વ્યાપક ગૃહીત બની જાય છે એટલે તપાસનારે એ ગૃહીતમાંથી જન્મેના પ્રતિપાદનોને કે ફલિતાર્થોને જ તપાસવા ચકાસવાના હોય છે, એટલે ગોધરાગને તો રાગ છે જ, પણ અવયોદનકારને દ્વેષ ન પાનવે તે સમન્વય તેવું છે પણ વિષયનાગ ન હોય તો પ્રાપ્તિ પણ દ્વેષ જ થાય છે, જુઓ આપણે થોડી અવલોકનકારની વીગતો લઈએ .

૧ પ્રારંભમાં તેઓ માગ પુસ્તકોના શીર્ષકોની આમપામ કર્યા છે, ‘સુરેશ જોષીથી સુરેશ જોષી’ વિશે ઠટાકો કંપાનો આ ઠીક પેતંગ છે, પણ લાગ શી થયો ? એ કટાક્ષરમત એમને આખા લેખ દરમ્યાન ફેરતી રહી મારા શીર્ષકોના વાચ્યાર્થથી જ ચર્ચાની લેવાય એટલે એને મૂળે જ સાદા રાખ્યા છે, તે સુવિદિત છે

• એમને આ શોધગ્રન્થ મતોપ આપી શક્યા નથી, એમનામાં
 વિતૃષ્ણા અને કલેશ પેદા કરનારો બન્યો છે આત્મનેપરી વાતો આની
 જ હોય ! કલેશ એમને મારી શૈલી વિશે પણ થયો છે. જેને તેઓ
 'આમર્ગી' કહે છે ટ્રાયલિયા લીસા લીસા માડા ત્રણ પાનાના
 અવલોડનો આધીને તેને વિવેચનગ્રન્થને રૂપે તગના મૂકરાની આપણી
 પરમપ્રગમા અવયોકનકારને ૭૦૦ પાન નધુ લાગે તે મમતય તેનું છે
 'વાચા હાજ' પાનમાં વાતને 'સુસ્તિનૃ' રૂપે રજૂ કરવા માટે શુ
 ઝાઢી નાખ્યું જોઈએ ? એમણે તો અવયોકનમાધી બે પ્રગણ કાઢી
 નાખ્યા, પણ મારે શુ કરવું ? પુનરાવર્તનો એટલે શુ ? આ પ્રગાની
 કાપદૂપનો કાઈટગીઆ ગો ? ક્યો એડિટિંગ કાઈટરાઆ ? અવયોકન
 કાર આ પાત મુસાજ તખ્તી ઘટે તો જ વાચકોને બિનજરૂરી પુનરા
 વર્તનો, અનાવશ્યક પ્રસ્તાર અને અનિવાર્ય પુનરાવર્તનો વિશે વિચાર
 નાહી મગવડ મળે માગ ગોધનિબંધના નિહિન સૂત્રો જે એમને
 જડયા હોત, તો આવી વાતોમાં ન રાચત, પણ એવું જીડા ઉત્તવાતુ
 એમણે નથી ધાધું. એ તો એમ જ કહે છે કે હું શબ્દકેરે અહોભાવ
 યકત કર્યા કરું છું આ મુદ્દાના મમર્થનમાં અવયોકનમાં પૃષ્ઠ-૭
 ઉપર એમણે મારા ત્રણ વિધાનો આપ્યા છે તે જુઓ પહેલા વિધાનને
 તેઓ ગાઉંડ કહે છે, કેમકે એમાં એમને મમતણ જ નથી પડી,
 બાકીના બે વિધાનોને તેઓ 'શબ્દકેરે' (એટલે એક શબ્દ બીજાનો
 પર્યાય એમ ગણવાનું છે ?) પુનરાવર્તન ગણે છે અને એ પુનરાવર્તન
 માગ મહોમાવને આભારી જે એમ ઘૂટે છે આમાં પહેલું વિધાન
 'ગ્રહપ્રવેગ'કાર નુરેશ જોષીને ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ 'વિગિષ્ટ વળાક'
 આપનારને રૂપે વર્ણવે છે બીજું વિધાન વાર્તાકાર સુરેશ જોષીના
 આગમનની પૂર્વે પ્રવર્તતી વિવેચનપરક ગતિવિધિનો ઉલ્લેખ કરે છે.
 ત્યારે ત્રીજું વિધાન કલાકાર તર્કિકની સુરેશભાઈની નિષ્કાને નિર્દેશ
 છે. હવે આ ત્રણેય વિધાનોને પુનરાવર્તન (I) ગણુ, ને એની એની રીત

૭૦૦ થી ઘણું ઓછા' પાનસા સોધનિગ્ધને સમાનુ એમ' વાપી.
અને કજૂમા) વચ્ચેનો તફાવત અવલોકનકાર અંગે છે ખરા?

૨ મુગશ જોડીનો 'પ્રમદેશ' કે ગોવર્ધનગમ આવેનો વાર્તા-
નકનકથા અંગે મેં જે સદર્ભ' રચ્યો છે તે વર્ણનાત્મક છે, એ જે
જડજમેન્ટ નથી આ વિધાનો અનવેશનકાર નથી જ નમળ્યા આપુ
વિન્ય માપેલ છે કાળમાપેલ છે તેમ ચારિત્રમાય નનુ જૂનુ માપેલ
જે બનકે 'નનુ' જૂના'ને સદર્ભ' તેમ છે આ માત્ર તેના નાજાના
માળકા 'જાણુ' બાજુ છે જના, આપણે 'નવતા'નો વમેના અન્યાય
કંગોએ છીએ નુતેએ પોતે અને મેં એમના કાર્યને અ-પૂર્વ' નથી
તેજ્યુ, જના મેં એ 'અપૂર્વતા'નું મનન નર્ગન કરું' જે, કેમકે એ
માગે ગોધમદરૂપ છે જેને તેઓ 'ચતુર વિધાન' કહે છે (જુઓ
અવલોકનમા ૫ ૭) તેનો તેમણે આનો અર્થ કર્યો છે 'હિપ્પચી એલુ
કાગે કે ગુજરાતીમા એકમાત્ર ગમ્તિશાળી વાર્તાકાર મુગશ જોડી વધા
જેમણે વાર્તાની કળાને વળાક આપ્યો' માગા વિવાનમા વિગિટ
વળાક' એવો જે નિર્દેશ છે તેનું અર્થવટન અવલોકનકારે 'એક માત્ર
શક્તિશાળી વાર્તાકાર' એમ કર્યું. 'વળાક' શબ્દ જ 'પ્રવાહ' અને
તેની પૂર્વાપગતા'નો વાયડ નથી જ મેં 'શ્રીમાચિન્તનરૂપ વાર્તાકારને
બાદ કરતા' એમ તો નોંધ્યું જ છે તે આગા કાલા પ્રકારને પહોંચી
વળવાના દેવુ માનવી નહિ, પણ એટલા માટે કે એ શ્રીમાચિન્તનેને
કુ જાણુ કુ વાત 'વળાક'ની અને એના 'વિગેપ'ની છે-મતનમ ૬
મુત્તે જેની ગર્તા આ પૂર્વે કોઈએ નથી નખી એ પુરવાર કર્યા વિના
જાણીતુ વચ્ચે મત્ય કે જ્યાં મેં તો એ વિગેપને મુગ્ધક્રિતપણે
વર્ણવ્યો છે માગા વિધાનની ડિસ્ક્રીપ્ટિવ ક્વેલિટી તેમના હાયમા
આની નથી

૪ ગાડેડ વિધાન એટલે ગુ ૨ વિધાનનો અર્થ જ એ છે, કે ત
તર્કપૂત કેમની સુત્રામા હોય લાગે છે ૧ 'ગાડેડ' જેનું વિગેપજુ તેમણે

કયાકથી સાલજેલુ છે 'વલગણો'ને વગેલા આપણા વિવેચકોમાના વણાને 'વિધાનો'ની ખખર નથી અવલોકનકાર વિધાનોની પોઝિટિવ અને નેગેટિવ એ બે જ બડી કાટિઓ બાજુતા ઢાગે છે. એમને પેરે-ડોક્ટ્રિસકલ સ્ટેટમેન્ટ્સની બાજુ ખખર જ નથી । એવા વેધાનિકતા જે સકુલતાનો સમાસ કરતી હોય તેનો બોધ લેવાનુ દુષ્કર નથી હોતુ મે સુરેશ જોષીને માનવતાવાદી કે તૈયાર મૂલ્યો નહિ પીગસનાગ અને આપણા સદર્ભે અ-સામાન્ય કલા હેય (અવતરણ માટે જુઓ અવ-લોકનમા પૃ ૬-૭), ને પછી તેમના જીવન વિગેના તાદાત્મ્યની વાત કરી હોય તો શુ તેથી વિધાન વાળી લીધેલુ થાય છે કે પેરેડોક્ટ્રિસકલી વિસ્તરણ પામતુ બને છે ? એનો બોધ એટલો જ છે કે સુરેશભાઈ ડલાવાદી ગીને જ જીવનવાદી પુરવાર થવા માગે છે, એમના સર્જન વિવેચનમા કલા-જીવન એવો ક્રમ આગ્રહપૂર્વક છલકાય છે ધાગે કે આનાથી રીસર્વ સ્ટેટમેન્ટ હુ ઉમાશંકર જોષી માટે કરુ, કે તેઓ માનવતાવાદી તરીકે સાહિત્યની દુનિયામા પ્રવેશે છે, દષ્ટા-પયગમખરની રીતે લખે છે,' ને પછી ઉમેરુ 'પણુ રખે કાઈ એનો અર્થ એ કરે કે કલાના મૂલ્યો કે તેની ગતિવિચિત્રે વિશે તેઓ શુષ્ક, કઠોર કે તટસ્થ વૃત્તિ ધરાવે છે, અથવા તો, કલા વિગેનુ તાદાત્મ્ય તેમણે ગુમાવ્યુ છે' તો-શુ આ આ વિધાનને 'ગાર્ડેડ' કહેવાગે ?

આ વિધાનનો સમ્યક્ બોધ લોળાભાઈ લેશે તો તેમને લાલ અને આનન્દ બેય થશે, ને મને નકરો લાલ । સુરેશભાઈની કવિતાને મે 'છે તે રૂપે ઓછી સ્પૃહણીય નથી' એમ જે કહ્યુ છે તે 'કવિતાસ્વાત્ન' જેવા એક દ શીર્ષક-થ શબ્દથી જેટલુ વિવેચનાત્મક રહ્યુ છે, તેટલુ જ એવા કથનઅત્મમા પણુ છે પણુ અવલોકનકારે એ અગાહિતુ વિધાન છોડી દીધુ છે. તે આ રહ્યુ 'આમ, (એટલે આખી ચર્ચામા કહ્યુ છે તેમ) સુરેશ જોષીની કવિતા ઉત્તમોત્તમ કાવ્યકલાના અજબજતા આદર્શ વચ્ચે કવિવિવેચકનુ કવિતા-સ્વાત્ન બની ગઈ છે,' ને પછી ઉમેરુ છે,

‘અને તેથી, (આ, ‘અને તેથી’ને અવલોકનકાર કુદાવી ગયા છે) છે તે રૂપે ઓછી સ્પૃહણીય નથી, એમ જ લેખનુ ગતું’ (જુઓ ગોધગ્રન્થ પ. ૧૫૯) આપણે દુદકા મારીએ ને ક્રમ ન માયનીએ તો આપકા જ હાજે, બનકે દેટલીક વગ તે વાજે પાણુ ખટુ.

માગ અર્થક સુત્રોને વિગેના વિધાનોમા એક પ્રકારનુ ઝેડેશન છે આપણો અદર્ભ, એમણે જીભો કંગેયો મદ, વર્ગિક મદર્ભ અને કલાપરક મન્ના આ તર્કપાત ન અમમય તો મુજકેથીઓ પડે અવલોકનકારે પૃ ૯ ઉપર ડનાટિતી અક્ષળના’નુ અર્થઘટન ‘પ્રયોગનો ગ્વાદ’ ને સમીકૃત કરીને કથુ છે, તો પૃ ૮ ઉપર ‘વેદના’ અને ‘નૈતિક મૂલ્યો’ ન અમકક્ષ ગણીને આપ્યા છે, પૃ ૧૧ ઉપર, ગોધગ્રન્થમાની લાક્ષિત્ય’ અને ‘નિમન્ધત્વ’ વચ્ચેની વ્યાવર્તક અને વિભાગપદ અર્થાને વેખામા લીધા વિના, ‘બીજ-ત્રીજ વિભાગમા ‘ચિન્તનપરામણના’ નથી ? વૈચારિક પક્રિયાને અવગત કરવાની તડ નથી ?’ એવા નકામા પ્રશ્નો પૂછ્યા છે હુ પૂછુ છે કે વાસિત્યથી નિમન્ધત્વની દિવાનુ જે ઝેડેશન મે આદ્યુ છે તેને તમે અમન્યા છો ? ને ‘ડના અલિગમોમાથી પ્રણીત વયેલો જીવનઅભિગમ’ એ શબ્દોનો અર્થ અમન્યા છો ? તો આવા નકામા પ્રશ્નો ન થાત, અને સુત્રો અને કાકાસાહેબનો તેમજ તેમના નિમન્ધોમા પ્રવર્તતા લાક્ષિત્ય અને નિમન્ધત્વ વિગેનો ભેદ ગણે જીતગતા માગે જે કે અવલોકનકારે અશવાચન પાણુ પૂગ વૈયથી કથુ નથી

ટૂટી વાર્તા કે નિમન્ધના પ્રકારોમા સુત્રો વડે જિનગ મદર્ભ જે ઓર્ગેનિક વેદકા જન્યા, તે આ પૂર્વે કોનાથી જન્યા તેની વાત માડીને કરીએ તો જ અમમય. ઇતિહાસમા, સુન્નમ્-કિમાગડગની વાર્તાઓને વાસ્તવવાદી કહીએ તે મીમાન્સિન હજે (‘ગાન્તગ્વાદ’નો અર્થ ક્યા પછી નહી થાય માટે, હજે’), પણ એમણે વાર્તાની જિનગમા કયા આવયિક પગિવર્તનો આપ્યા તે તો તેમની પૂર્વેની પરંપરાના સદર્ભે જ નહી થાય ને એમ નહી કરી પછી સુત્રોની

વાર્તા સાથે એની તુલના માડી શકાય. સાલવાગીનો ઇતિહાસ આપવાનું સહેલું છે, કન્ટેન્ટલક્ષી વિષયોની ભેદકતા દર્શાવતી સહેલી છે, પણ કોર્મનો કે જિનરનો ઇતિહાસ રચવો દુષ્કર છે, જુઓને અવલોકનકાર પણ જ્યતિ દલાતની કે જ્યત ખત્રીની વાર્તાઓને માત્ર જુદા જ પ્રકારની' કહે છે, પન્નાલાલ અને મડિયાની વાર્તાઓને પણ માત્ર 'અગાઉનાઓથી જુદી' કહે છે આ જુદાપણુ જરા વર્ણવી તો બતાવો ! અને તો જ મારા ઇતિહાસપરક નિર્દેશોની પતીજ પડશે ન અન્યથા મે તો ટાઈતો છેદ ઉડાડ્યો નથી, પણ અવલોકનકાર સુએના કાર્યનો આવી આઝીપાતળી સજ્જના સાથે છેદ ઉડાડવા નીકળ્યા છે, તે વગુ લાગે છે

૫ મારી શોધપદ્ધતિ પણ અવલોકનકારને એક જ પ્રકરણને આધારે શી ગતે સમજાય ? સર્જનમાં કૃતિથી કર્તા તરફ અને વસ્તુથી વિચાર તરફ જવાનો અભિગમ રાખ્યો છે, અવલોકનકાર કહે છે તેમ નિષ્કર્ષોથી શરૂઆત નથી કરી, એ તો કામચલાઉ હાઈપોથિસિસ છે આ વાત વિવેચનના પ્રકરણમાં સાવ ચોખ્ખી છે, દરેક પ્રકરણભાગને મે નિષ્કર્ષોમાં ઉપસાદાયો છે બને પ્રકરણના સમાપનોમાં અને અંતિમ ઉપસાદામાં સુ જે નામના સત્યનું અને આધુનિક યુગ પરના એમના સાહિત્યનો પ્રભાવ નામના સત્યનું જે કઈ સંશોધન છે તેની સમીક્ષા વિના હું આ અવલોકનને નિષ્ફળ ન કહું તો શું કહું ? શું કરું ? (૨૩-૧૨-૧૯૭૯)

અનુવાદ અને અર્થઘટનનો કોયડો

સ પાદકશ્રી,
'કકાવટી'

શ્રી નૈમિષ મિત્રે to have no heart'ના પ્રયોગનો સમજવામાં મારી થયેલી ભૂલ તરફ યોગ્ય રીતે ધ્યાન દોર્યું છે. એમનો આભાર

‘શબ્દાણુ’ કે ‘બોવકુ’ને શબ્દસખ્યા સાથે સળધ નથી કાવ્યમાના ગર્ભિત રૂપકને ખુલ્લુ કરી દેવામા આવ્યું છે અને વિશેષણોનો વધારાનો બોજ નાખ્યો છે એટલો જ મુદ્દો છે શ્રી મિત્રને એવું ન લાગતું હોય તો એ વાત ત્યા પૂરી થાય છે

‘have’ને શબ્દશ લઈએ તો ‘ધરાવવું’ ‘ખાસે હોવું’ એવો અનુવાદ કરવો પડે, એને બદલે ‘આગ્રય લેવો’ એવો અનુવાદ કરવામા કોઈ મોટી છૂટ લેવાઈ હોય એમ મને લાગતું નથી કાવ્યનો કશો ગર્ભિત અર્થ ખુલ્લો થતો નથી, બહારનું કંઈ ઉમેગતું નથી મેં કાવ્યને માનવક્રિયા કે પ્રવૃત્તિના વર્ણન તરીકે નોંધ્યું તેથી એને અનુ-રૂપ રીતે આવો અનુવાદ મૂકવેલો

છેલ્લી બે પંક્તિઓનું તાત્પર્ય મને જે સમજાયું તે માગ સૂચ-વેના અનુવાદમાથી ચ્પષ્ટ પ્રગટ થતું નથી એ શ્રી મિત્રની ફરિયાદ આથી છે મૂળ કાવ્યની રચનાને મને સમજાયેલા તાત્પર્ય પ્રમાણે હું ટેરવી શકું ખરો ? એ જ મારો પ્રશ્ન છે. એથી અન્ય તાત્પર્યનો મલય (જે કાવ્યમા પડેલો છે તે) રદ થઈ જાય અનુવાદનો આ જ કાયડો છે કાવ્યને સમજવું અને જતા કેવળ આપણી સમજણ કાવ્ય પર આરોપી દેવામાથી બચવું

‘ધી’ (હિંદી સે)થી થયેલો અનુવાદ શ્રી મિત્રને ગેગના અર્થને સ્પષ્ટ ન કરનારો લાગ્યો હતો કવિને પોતાને એમા સૂચનાત્મકતા નથી લાગી, એટલે કે એ સ્ફુટ લાગ્યો છે. અંગ્રેજીમા ‘of’નો વિશિષ્ટ પ્રયોગ છે અને એનો યોગ્ય અનુવાદ કરવાની મુશ્કેલી દેખીતી છે શ્રી ભટનાગરે પણ એનો નિર્દેશ કર્યો છે ‘My Poet friend and I have been trying to decipher ‘of’ in a poetically relevant way”

કાવ્યમા ‘substitutes’ ની વાત છે એ તો બગઅર છે પણ એથી સીધા સમીકરણો મૂકી દેવાનું ઉચિત અને કે કેમ તે વિચારવા

જેવું છે કવિએ પોતે જ ક્રિયાપદો વાપર્યા છે 'Our hopes are.'
એવી વાકચરચના કરી નથી, 'We hope.' એવી કરી છે આ
અન્ને વાકચરચનાઓમા કોઈ જ તફાવત નથી ?

આશાઓ, અપ્નો, કલા વગેરેને કવિ આશ્વાસક, ઉન્નત કરનારા
તરવો ગણે છે એમ કવિએ પોતે જ કહ્યું છે એટલે એનો અસ્વીકાર
કરવાનું કાગળુ નથી. કાવ્યના વાક્યો એવા અર્થને આધક નથી.
ત્રીજું વાક્ય હું જે રીતે સમજ્યો હતો તે પછી મેં કાવ્યનું તાત્પર્ય
નિષેધમૂલક છે એવું ઘટાવેલું હતું એ ત્રીજું વાક્ય મને મમત્રની
ભાનમા પૂરેપૂરું ખેસતું નથી પણ કદાચ વિશેના કવિના દષ્ટિબિંદુનું
અતિસરસીકરણ કળતા પહેલાં થયેલું જોઈએ કવિએ પોતે જ એક
મર્થાદા સૂચવી છે *art in itself is a way of 'unbeing'*

કવિ જીવનથી હારીને સ્વીકારાતા મૃત્યુના વિરોધમા કલાને મૂકે
છે અને ત્યારે એને ચડિયાતો વિકલ્પ અને માનવ પ્રયત્નોનો આવિષ્કાર
ગણે છે. આ જ કલાનું 'poetize' મૂલ્ય આ રીતે મૃત્યુ એ કેન્દ્રિય
સજ્ઞા છે અને મૃત્યુ સામેની માનવપ્રવૃત્તિ એ કાવ્યનો વિષય છે.
કાવ્યમા ચારે વાક્યમા 'to die' શબ્દ વપરાયો છે એ નોંધપાત્ર છે.
[પણ શ્રી મિત્રે ! તેપોતાના અતુસર્જનમા એ શબ્દ સાવ ટાળ્યો છે !]

શ્રી મિત્રે કવિના શબ્દો ટાક્યા તેથી કાવ્યને સમજવામા મદદ
મળી અને કવિની વાત કેવી સૂક્ષ્મ અને સફલ છે એની પ્રતીતિ થઈ.
૨૨ જાન્યુઆરી ૧૯૮૦ જયંત કોઠારી

પત્રચર્યા વિશે

તન્ના શ્રી 'કકાવટી',

ડિસેમ્બર, ૭૯ અને જાન્યુઆરી, ૮૦ની 'કકાવટી'ઓમા અતુકમે
શ્રી નરોત્તમ પલાણ અને પ્રિ શ્રી ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળાની પત્રચર્યાઓ
વાચીને ધણો હોશ થયો પ્રતીકા અને કલ્પનો વિશે આપણા અગ્રિમ
વિદ્વાનો શ્રી ઉમાશંકર જોષી કે શ્રી સુરેશ જોષી પણ કરી સ્પષ્ટ કે

ચોક્કસ સમજૂતી આપી શક્યા નથી પશ્ચિમમાં પણ મારો ખ્યાલ છે ત્યાં સુધી, આ વિશે કોઈ સર્વમાન્ય કે સર્વસ્વીકૃત બ્યાખ્યા ઉપલબ્ધ નથી શ્રી જયન્ત કાકારીએ યોગ્ય અને ઉચિત રીતે જ આ વિચારો જન્યુઆરી, ૮૦ ના ‘ક કાવટી’ની પત્રવ્યર્થમાં દર્શાવ્યા પણ છે ત્યાં આપણા ઉક્ત બંને વિદ્વાનો અર્થ વાદવિવાદમાં ગયો, અને તે ય અનુચિત રીતે ગયો તેમાં મૂળ સર્જકોની વાચકોની કે સાહિત્યની કોઈ વિશેષ સેવા થતી નથી કવિતા આખરે તો મારા નમ્ર મત પ્રમાણે અર્થઘટનનો વિષય છે. શ્રી ટોપીવાળાને જે અર્થઘટન અભિપ્રેન હોય તે શ્રી પદ્માણને ન હોય તે સ નવિત છે એટલે તેમાં અસાહિષ્ણુ બનીને એકમેક ઉપર તૂટી પડવું યોગ્ય નથી

સાહિત્યમાં વાદવિવાદ અને ચર્ચાઓને પૂરો અવકાશ છે પોતા ઉપર અગત આક્ષેપો થાય ત્યારે અમત્યને ટુરવી ન શકતા આપણે અસહિષ્ણુ બની જઈએ તે પણ અસહિષ્ણુ નથી મે પોને આ અનુભવ્યુ છે અને હું ભૂતકાળમાં કે વર્તમાનમાં આવી પરિસ્થિતિમાંથી પસાર થયો છું એટલે કોઈને જે શમ્દો કહેવાનો મને કેટલો અધિકાર હોઈ શકે તે મમજી શકું છું. શ્રી ટોપીવાળા કવિતાના જોડા મર્મજ છે ત્યારે તેના ઉપર આક્ષેપ કરવો કે ‘ટોપીવાળા પાસે કદોચ કાઈ વિષયની સ્પષ્ટ પકડ ન હતી’ તે અનુચિત છે. અને શ્રી પદ્માણ કવિતાના, અભ્યાસી ચાહક છે છતાં તેમને એમ કહેવું કે ‘શ્રી પદ્માણ ગમાર પ્રશ્નની ચળગણી ‘દર્શાવે છે તેમાં ઓચિત્ય કેટલું ? વ્યક્તિ તરીકે આ બંને વિદ્વાનોનો મને અદ્વપરિચય છે, છતાં તેમનામાં રહેલી ઉષ્માથી હું ભીજ્યો છું તેવા વિદ્વાનો પરસ્પરને ‘લેલાણ’ કહે તે અસહ્ય છે

પ્રવર્તમાન સાહિત્ય આપણા જીવનનો કેટલો ને કવો વિદ્યાપ્રમાની ચક્રયુ છે, આપણી મ સ્કાન્તિમાં તેણે કેટલી વૃદ્ધિ કરી છે એ પ્રશ્નોના જવાબ તો મળે ત્યારે ખરા પણ આ રીતે આપણા વિદ્વાનો હલકા પડે અને સાથે સાથે નબળા પડે એવી વાતુ દુ ખ થાય છે.

વાદવિવાદ સાહિત્યની દુનિયામાં થતા જ આવ્યા છે, થાય છે અને થતા રહેશે. તે બૌદ્ધિક વિકાસની અને જાગૃત ચેતનાની નિગાની છે પણ વિવાદ તેની સાથે સંભવી શકે જેના પ્રત્યે આપણને સંપૂર્ણ માન છે, ચર્ચામાં એ વિદ્વાનની સાથે ઊતરી શકાય જેના માટે આપણા હૃદયમાં અમીમ પ્રેમ છે કોઈ મુરખીવટથી કે 'ન્યાયાધીશ'ભાવે આ ગખ્દો ઉચ્ચારતો નથી, એક મિત્ર તરીકે અને સાહિત્યના આજીવન ચાહક તરીકે આ લખ્યું છે

આ પ્રકારની પત્રચર્ચાઓને ખુદ 'ક કાવટી'ના ત્રીશ્રીએ પણ બહુ પ્રોત્સાહન ન આપ્યું જોઈએ એમ મારું માનવું છે
૨૧, જાન્યુઆરી, ૧૯૮૦

ડૉ. હસમુખ દોશી

સપાદકશ્રી,

જાન્યુઆરી ૧૯૮૦ ના 'ક કાવટી'માં મારી પ્રતીક અંગેની ચર્ચા સદર્ભે મીઠાની પક્તિ ઉપર આવેલા જ્યત કોઠારીના ચર્ચાપત્ર માટે હું એમનો અત્યંત આભારી છું. પક્તિના અર્થઘટન માટે એમણે આપેલા સમગ્ર પાઠ જોતા પક્તિ અંગે નવેસરથી વિચારવું પડે એટલું જ નહીં, પરંતુ પ્રતીક ઉપરના મારા લેખમાં યોગ્ય કેન્દ્રાગ પણ મારે કુવો પડે મધ્યકાલોન, અર્વાચીન અને આધુનિક સ્તરે પ્રતીકની કામગીરી તપાસતી વેળાએ હાથ ચડેલી કે હોઠે ચડેલી પક્તિઓના વિનિયોગ કરવા જતા તેમજ મીરાના પદો સદર્ભે ગહેલી અમુક અભિમતિતા અને પ્રત્યક્ષની સતતતાને કારણે મારી એ શક્તચૂક કબૂલ છે.

અગત રીતે એવું લાગે કે આ મુદ્દો લઈને તેઓ એકદમ નવી વિવેચના અંગે જે સામાન્યીકરણ કરી લીધું તે ન કર્યું હોત તો ચાલત કે નહિ ?

ફરીથી શ્રી જ્યત કોઠારીનો આભાર મારી વિનમ્ર છું

ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા

ભાતીગળ ભાષાનો કવિ શ્રી વેણીભાઈ પુરોહિત

ભરત નાયક

કવિશ્રી વેણીકાકા પ્રકૃતિને બ્રહ્મનું મહાગીત ગણે છે પ્રકૃતિવત્
જીવ્ણી સાથે સકળાયેલા મરણને પણ ઉત્સવ માને છે. સુખથી કૃતાય
બની ઈશ્વરને નમવામા તેમજ અસહ્ય દુઃખથી દીન બની યાવવામા
એમને વ્યર્થ આળપપાળ દેખાય છે, અનંત સફરના યાત્રી પોતાની
કાવ્યમૃષ્ટિમા ઉત્સવની વિવિધ છાયા-મેળ, મસ્તી, રમત, ઉમંગ,
ઉદ્ધાસને છવકાવે છે. એથી જ ‘છલકતો’ ‘છલોછલ’ ‘પારાવાર’ કવિના
પ્રિય શબ્દો છે તત્સમ્ ને તળપદી બાની એમની કાકામૂઝમાથી નીપજ
છે પક્તિઓને રમતિયાળ તરલ ચચળ બનાવી જાણે છે
ગીતને, ભજનને ઉપકારક વર્ણુસંગાઈ કે અત્યાનુપ્રાસ તમે એમના
કાવ્યસંગ્રહોનું કોઈપણ પાનું ફેરવો તરત ધ્યાન ખેંચશે ઉચાટ
નિરાશા-વ્યથા તો આ કવિ પણ અનુભવે છે પણ ઉત્તાસનો પુરોહિત
વિજયસ્મિતા નિરાશાને, મલ્લની જેમ પડકારી, તરત ચીત કરી દે
છે. ‘ગામથી સુદૂર એક ટેકરી પે’ કવિ ખેડા છે. સગે ઉરનો ઉચાટ
હતો ‘નીચે વહી જતી હતી એક ગાડાનાટ’ આસપાસ એકનું એકાત
કારણ પોતાની વા’લસોયી માતાનું અવસાન વેના મિત્રને પત્રદ્વારા
પ્રગટ કરવી છે હાર-જીવનના અક્ષરો પડતા નથી. અજ પાના ઓઘમા
સીસાપેન ડૂબી જાય છે. કાવ્યના અતમા-ત્વરિત ગતિએ-કવિ અમાધાન
કેળવી લે છે મા તો અમૃતા છે. અમૃતાનું હેત ચિત્તમા સચિત છે
હેત અજર અમર છે માના મૃત્યુ પછીનું પર્યવસાન આ રીતે માથે
છે છબી મઠી છાતીએ ને તજ દીધું પ્રેત કાવ્યરૂપે પ્રત્ન થાય આ
પર્યવસાન સહજ પ્રક્રિયામા છે ? કાવ્યને હાનિકારક અત તાનમતિયા
કે ઉપદેશાત્મક તો નથી ને ? સદેહ વેણીકાકાના ગીતો, ભજનો માણતા

ટકશે નહીં. સ્પષ્ટ છે આ પ્રકારના ચિંતનમાં પડિનશાહી આડબર
 / નથી વડીલશાહી સદેશો નથી ચતશાહી ઉપદેશ નથી કવિ તો
 સૌહાર્દમાં માને છે. ભાવકને પોતીકા કરી લે છે 'પુનમિયા લોક'ને
 'ભાઈ મારા' 'બાઈ', 'બેલીડા' 'માણિગર' એવા જન જાતના નામોથી
 હુલાવે છે. સખ્યભાવે જ એમને ચેતવે છે રમજમા ટપારે છે . બાપદાદાની
 બાધેન ડેલી/એક ફળાળ ધ હોય હવેલી/ગામની ચત્યા ગોદરે મેલી/એ . ય
 નિરાતે લીમડા હેઠે/ઢોલિયા ઢાળી સહુ સૂતા હોય એમ કા લાગે ?/
 આપણામાંથી કોડ તો જાગે !/ વળી કુમાશયી લાભ અને શુભ તત્ત્વોનું
 દિશાસૂચન પણ કરે છે એટલે દુખ કે નિરાશાનું એમના કાવ્યમાં
 આછું આસ્તરણ જ હોય છે એને અતિ, માને નિર્વ્યાજ સરળ લાગતો
 પારદર્શી ઉદ્ઘાસનો ભાવ વધુ પ્રાધાન્ય ભોગવે છે ચત્રતે ચત્રને ગત
 ગુજરી/ ક્યારે વાગે વહાણુ/લાડીનો ટેકો ગહેશે પણ કાનસ થાગે ગણુ/
 એવી પરિસ્થિતિથી સાબદા કરે છે પછી જરા હુસિયારી રાખીને 'રાત
 ગુજરી નાખવાની' હામ આપે છે. માણસની પ્રકૃતિના મિજગજને ગાતો આ
 દડબડતા વેગીલા શબ્દોથી ભરચક જીવતો જન છે જમાજમ રુમઝૂમ કવિ
 દુત લયે દોટ મૂકે છે. વયમાં વિસામો લઈ લે છે . આ સરિતાનો
 કાઠડો / આ હુંગરની ધાર / રચો રચો અહીં રાવટી / મેકો અહીં
 વણુજર / પછી 'તતવટનું ટીમણું' કરે છે. 'પથ્થરને ઓગાંધે' પથનો
 યાક ઉતારે છે. ફરી આગળ વધે છે એ જ મોજ સાથે અમને
 વનના કેસરી વહાલા ને વહાલા રે ગૃગાવ. કવિના જ શબ્દોમાં કહીએ
 કરવતથી વહેરેલા / ઝેરણથી ઝેરેલા / કાનસથી છોલેલા / તોય વેણીકાકા
 લાગણીના કવે હતા એમનું આ શીત પોનાની કાવ્યસૌતીને વિધેયાત્મક
 વળાંક આપતું રહે છે. કોઈપણ દ્વંદ્વમાંથી તરત બહાર નીકળી, હિસય
 પક્ષોથી અંતર રાખીને બે 'નહીં'ને જોડાજોડ મૂકી તટસ્થતા પ્રાપ્ત કરી લે છે
 આમાંથી જ નર્મ ઉદ્ઘાસને કવિ રચે છે અધારાની તાસળીમાં તેજનું
 તંગભાણુ/હો, અગે આછી આછી પીડીતો કેવડો/લૂમેઝૂમે લીમડાની

પીળચદ લીખોડી, કાળે મધપૂડો, હાલો પરાડિયે ખોલ્યા છે પોપચા,
 તેજના ટગિયા, કુટે રે લોલ/મૂછોમા ખાલ એઢ ધોળો, નવાઈવાન !/
 હજી આ ટોકવગ્ગો તડકો છે/હજી આ સૂર્ય પુજાતો ભડકો છે/હજી
 આ કિરણોમા કંડાડી છે/ચંદ્ર-ક ચળોડી રાત્રીચોળ/અમને ગ્તામા
 રંગ બાચો રાતોજી રાતો/અમને ગેરુડો વ્હાવો ને અમને વ્હાલો ૨
 ગુલાલ/આવા પાકા રંગોનો પામ કવિની ભાષામા છે ગુજગતી
 કવિતાના પડિતો અને ઉપદેશકાથી છેદુ ગાખી ચાલનારા વિવિધ પ્રહલાદ
 પારેખ તેમજ બાલમુકુદ દેવેના સાચૂકલા સમકાલીન વેણીઢાંઢા છે. ગુદ્ધ
 કવિતાના ઉન્મેષોને જે ભળવી શક્યા કાવ્ય-મર્મજન વિદ્વાન વિવેચક ડો.
 શ્રી સુરેશ જોશી દ્વારા ‘ગુજગતી કવિત નો આસ્વાદ’ના નિઢપ પર ‘નયણા’
 કવિતા એટલે જ સુવર્ણ-રખ સિદ્ધ થઈ છે આપણા કાવ્યના ખે
 કાવ્યલાને સાચા, સજીવ જનાવતા ‘નયણા’ ગુદ્ધ કવિતાનો એક ગમ
 વિસામો છે. ‘નયણા’થી કદાચ વધુ મમ્મદ, શૈખ ગુલામના ‘અધકાર
 અને હુ’ જેટલો જ આધુનિક સ્પર્શ પામેલું ‘અધકારને સપતું આવ્યું,
 જાયા ગતગ્તુ પ્રાણવાન કાવ્ય છે અધકાર અધકારમા પોતાને રોધે
 છે શોધ પાછી સપનામા આદરેલી અધકાર જ્યારે અધકારને કાવ્યના
 અતે પામે છે છે ત્યારે જ એના વિવિધ રૂપોનો આકાર આપણને
 સમજાય છે શોધમા છતા થયેલા ગૌદ્રરૂપોને અધકાર જે રીતે
 વિસ્તારતો જાય છે એમા કવિની સર્જનશક્તિ જ અચરજ પમાડે એની
 છે. ખિલતસ ગસને પુષ્ટ કરતા અધકારના ગૌદ્રરૂપને સર્જતી કવિની
 ભાષામા, પાણામાથી પાટુ મારી દ્રવ્ય પેદા કરતા કોઈ ખમતીવગ
 જેવું સામર્થ્ય પ્રગટ થાય છે અધકાર લોમશ લોમશ અમુદ્રમા પડતું
 મૂકી દેહ ઝખોળે છે હાકોટા દેતો અધકાર છે કોઈ ઢસ, સુર ધઈ
 પકાસુર/હખસી, હૂણુ, બીન પીદારો/નાગભોમનો અદી નમીંગ/
 આદિગાસીનો અગ ખિચારો આ અધકારના નર્તનથી પર્વત ઢોન
 ખનીને ઢમકે છે વડના થડની વટકન દાડી નાટકે છે કુકડરના ડડ

ટકળે નહીં. સ્પષ્ટ છે આ પ્રકારના ચિંતનમાં પડિનશાહી આડખર
 , નથી વડીલશાહી સદેશો નથી સતશાહી ઉપદેશ નથી કવિ તો
 સૌહાર્દમાં માને છે. લાવકને પોતીકા કરી લે છે. 'પુનમિયા લોક'ને
 'ભાઈ મારા' 'બાઈ', 'બેલીડા' 'માણિગર' એવા જન જનતાના નામોથી
 હુલાવે છે સખ્યલાવે જ એમને ચેતવે છે રમજમા ટપારે છે . બાપદાદાની
 બાધેન ડેલી/એક ફળાખ ઢોય હવેલી/ગામની ચત્યા ગોદરે મેલી/એ ય
 નિરાતે લીમડા હેઠે/ બેઝિયા હાળી સહુ સૂતા હોય એમ કા લાગે ?/
 આપણામાંથી કોક તો જાગે !/ વળી કુમાશયી લાસ અને શુભ તત્ત્વોનું
 દિશાસૂચન પણ કરે છે એટલે દુખ કે નિરાશાનું એમના કાવ્યમાં
 આશુ આસ્તરણ જ હોય છે એને અતિશયીને નિર્વ્યાજ સરળ લાગતો
 પારદર્શી ઉલ્લાસનો લાવ વધુ પ્રાધાન્ય લોગવે છે ચત્રતે ચલને રાત
 ગુજરી/ ક્યારે વાગે વહાણુ/લાડીનો ટેકો રહેશે પણ કાનસ થાગે ગણુ/
 એવી પરિસ્થિતિથી સાબદા કરે છે પછી જરા હુ સિયારી રાખીને 'રાત
 ગુજરી નાખવાની' હામ આપે છે. માણસની પ્રકૃતિના મિજગને ગાતો આ
 દડખડતા વેગીલા શબ્દોથી ભરચક જીવતો જય છે હમાઠમ રુમઝૂમ કવિ
 દ્રુત લયે દોટ મૂકે છે. વચમાં વિસામો લઈ લે છે. આ સરિતાનો
 કાઠડો / આ હુંગરની ધાર / રચો રચો અહીં રાવડી / મેકો અહીં
 વણુજર / પછી 'તનવટનું ટીમણું' કરે છે. 'પથ્થરને ઓગાંકિ' પથનો
 થાક ઉતારે છે. ફરી આગળ વધે છે એ જ મોજ સાથે . અમને
 વનના કેસરી વહાલા ને વહાલા રે શૃગાલ. કવિના જ શબ્દોમાં ઠહીએ
 કરવતથી વહેરેલા / ઝેરણુથી ઝેરેલા / કાનસથી છોલેલા / તોય વેણીકાકા
 લાગણીના કવિ હતા એમનું આ શીલ પોનાની કાવ્યચૈત્તીને વિધેયાત્મક
 વળાંક આપતું રહે છે. કોઈપણ દ્વંદ્વમાંથી તરત બહાર નીકળી, હિલચ
 પક્ષોથી અતઃ રાખીને બે 'નહીં'ને જોડાન્નેડ મૂકી તટસ્થતા પ્રાપ્ત કરી લે છે
 આમાંથી જ નર્મ ઉલ્લાસને કવિ રચે છે અધારાની તાસળીમાં તેજનું
 તરબાણુ/હો, અગે આછી આછી પીડીનો કેવડો/લૂમેઝૂમે લીમડાની

પીળચટ્ટ લીખોડી, ડાળે મધપૂડો, હાલો પરોડિયે ખોલ્યા છે પોપચા,
 તેજના ટશિયા, કુટે રે લોલ/મૂછોમા ખાલ એક ધોળો, નવાઈલાલ /
 હજી આ કોકરવરણો તડકો છે/હજી આ સૂર્ય યુગાતો ભડકો છે/હજી
 આ કિરણોમા કરડાકી છે/ચ-ટ-ક ચણોડી રાતીચોળ/અમને રગ્તમા
 રંગ લાગ્યો રાતોજી રાતો/અમને ગેરુડો વહાલો ને અમને વહાલો રે
 ગુલાલ/આવા પાકા રગોને પાસ કવિની ભાષામા છે ગુજગાની
 કવિતાના પડિતો અને ઉપદેશકોથી છેટું રાખી ચાલનારા કવિશ્રી પ્રહલાદ
 પારેખ તેમજ ખાલમુકુદ દેવેના સાચૂકલા સમકાલીન વેણીકાકા છે. શુદ્ધ
 કવિતાના ઉન્મેષોને જે જાળવી શક્યા કાવ્ય-મર્મન વિદ્વાન વિવેચક ડૉ
 શ્રી સુરેશ જોશી દ્વારા ‘ગુજરાતી કવિત નો આસ્વાદ’ના નિકળ પર ‘નયણા’
 કવિતા એટલે જ સુવર્ણ-રેખ સિદ્ધ થઈ છે આપણા કાવ્યના બે
 કાવ્યલાને સાચા, સજીવ બનાવતા ‘નયણા’ શુદ્ધ કવિતાનો એક રમ્ય
 વિસામો છે. ‘નયણા’થી કદાચ વધુ સમૃદ્ધ, શેષ ગુલામના ‘અધકાર
 અને હું’ જેટલો જ આધુનિક સ્પર્શ પામેલું ‘અધકારને સપનું આવ્યું,
 જિંદગી ગતરનું પ્રાણવાન કાવ્ય છે અધકાર અધકારમા પોતાને શોધે
 છે. શોધ પાછી સપનામા આદરેલી અધકાર જ્યારે અધકારને કાવ્યના
 અંતે પામે છે છે ત્યારે જ એના વિવિધ રૂપોનો આકાર આપણને
 સમજાય છે. શોધમા છતાં થયેલા રૌદ્રરૂપોને અધકાર જે રીતે
 વિસ્તારતો જાય છે એમા કવિની સર્ગશક્તિ જ અચરજ પમાડે એવી
 છે. બિભત્સ રસને પુખ્ત કરતા અધકારના રૌદ્રરૂપને સર્જતી કવિની
 ભાષામા, પાણામાથી પાટુ મારી દ્રવ્ય પેદા કરતા કોઈ ખમતીધગ
 જેવું સામર્થ્ય પ્રગટ થાય છે અધકાર લોમશ લોમશ સમુદ્રમા પડતું
 મૃદી દેહ ઝખોળે છે હાકોટા દેતો અધકાર છે કોઈ ડસ, મુર કોઈ
 બકાસુર/હબસી, દૂણ, લીન પીઠારો/નાગભોમનો અદી નખીંગ/
 આદિવાસીનો અશ બિયારો. આ અધકારના નર્તનથી પર્વત ઢોળ
 બનીને ઢમકે છે વડના થડની વટકન દાડી ગાટકે છે કુકરના ડક

અને ગૃગાલવૃન્દનો ગમે ગવાય છે તાતોમાતો તિમિગસૂર થઈને
 અધકારનો રુદ્રરઆલો આ રીતે આગળ વધે છે ગેડા પર અખાડી
 મૂકી / કરી સવારી . મગરપુરનો ચાણુક લીધો / જનઘોડો વિકરાળ,
 વિકલ્પે પડખે રાખ્યો / પિશાયની મેના લઈ સગે / કરમા કાળકુકાડો
 આલ્યો / સચરાચરના વનવગડામા અધકાર બસ આગે ચાલ્યો, આ
 અધકારને વાઘ-સિંહ-ચિત્તા નખનો થાળ ભરી હસીને વધાવે છે
 અધકાર ગીધની ચાચ થઈ ભોકાય છે. ગણકામા કૂતકારે પન્નગ
 થઈ ખડકાય છે કાવ્યના ઉત્તરાર્ધમા અધકારનું ચૂલું
 થતું કે પૂર્ણ થતું સ્વપ્ન રચાય છે. કાવ્યનું નક્કર ઉડ્યન અહીંથી
 આગલાય છે પાછતી ગતે અધકારને ઓચિતાનું એક હરણિયું
 ગુપચુપ કરડે છે. એની પિડીતુ માસ ઉતરડે છે સદાય ઘાસ ખાતું
 હગલુ એને અધકારનું માસ ક્યાંથી સ્વાદે લાગ્યું ? ભયથી ત્રાડતો
 હડકાયો અધકાર ખોડગાતો વનવગડાની વાડ ઠેકતો ભાગે છે અતે
 અસંજાના તકિયા પર માનુ ને મૃગયમ્ ઉપર પથારી કરી એ પોઢી
 જાય છે એને લાગે છે જાણે પોતાનો પડછાયો મળી ગયો. ભાવ ભરીને
 એ પોતાના પડછાયાને ભેટવા જાય છે ત્યાં જ મૂર્છિત થઈ પડકાય છે
 અધકારનું સ્વપ્ન અહીં પૂરું થાય છે અને એ જૂએ છે તો જ્ઞાનીજન
 ધ્યાનીજન એને રમાડે છે. સ્વપ્ન જાણે સત્ય પામવાની તમ્બુ ભોય બને
 છે ‘અધકારે સપનું આન્યું’ની સશક્ત ઈબારત કલ્પનાથી રચાયેલી
 છે દૃશ્ય કલ્પનોની ગતિશીલતા કવિના અવચેતન મનના અધ્યામેતે,
 સંસ્કારોને બળે ગૂંથાય છે કલ્પનો અહીં માત્ર શણગાર તરીકે નથી.
 અધકારના રૂપમા પ્રતીકાત્મક સંકેતો જન્માવે એવા વ્યાપ અને ઊંડાણ
 રચવામા ઉપકારક બની આવે છે. આ ઘટના કવિની રૂપનિર્માણ વિશેની
 સંજ્ઞતાની શાખ પૂરે છે. કવિ વેણીકાકાને જીવન ઢોળી નાખવામાં
 રસ નહોતો ‘રગડો’મા કવિ કહે છે રાધાએ રગડો રાખ્યો, માણિગર !
 પિંગલાએ ઢોળી નાખ્યો/રાધાનો રગ રાખીને વેણીકાકા જીવન અને

કામને જીવ્યા છે જીરાથી જમકારી મોળી ઠાશ મારા વાતમજા કે
આખા ઘરમા જીંકાજીક/ને એનો પાદરમા પુગ્યો પામ આવ
શબ્દોથી સ્વાદેન્દ્રિયને સચેત કરે છે કાથો કેવડિયો ને ચૂનો કેમરિયો/
મન-શૂરી સોપારી, પાનના ખીડા ઝડપી લેતા, વિરલા પુટુપ ને નારી..
જેની પક્તિઓ ગાઈને કવિ સ્વાદેન્દ્રિયને લાડ લડાવે છે જીવતરના
ગુનાખી રંગ હિડાવણુહાર આપણા ગસિક કવિ સ્વાદના અધિષ્ઠાતા દેહને
જ સદેલી કોઈ અગમ યાત્રાએ ઊપડી ગયા-એ પણ એટલી જ નિર્મમ
તાથી, જેટલી નિર્મમતાથી લલકાર્યું

દુનિયા છે એક ચલમ સળગતી, ગજેરી છે લાખ જ,
સાફી નોખી, દમ અનેખા, છેવટ એક જ રાખ □

સાહિત્યવૃત્ત

ગુજરાતી સાહિત્યના જાણીતા કવિ વિવેચક શ્રી પ્રસાદ મૂળજી
લાઇ બ્રહ્મભટ્ટને ગુજરાત યુનિવર્સિટીએ તેમના મહાનિબંધ ‘રાજેન્દ્ર
નિરંજનયુગની કવિતા’ માટે પી એચ ડીની પદવી એનાયત કરી
જે શ્રી બ્રહ્મભટ્ટે તેમનો મહાનિબંધ સેન્ટએલિયસ કોલેજના ગુજરાતી
વિભાગના અધ્યક્ષ ડૉ. ચિમનલાલ ત્રિવેદીના માર્ગદર્શન નીચે તૈયાર
કર્યો હતો. શ્રી બ્રહ્મભટ્ટને ખી એ તથા એમ એ મા પ્રથમવર્ગના
પ્રથમ આવવા બાદ ગુજરાત યુનિવર્સિટી તરફથી સુવર્ણચન્દ્રકો પણ
એનાયત થયા હતા

કેવળ શબ્દોના અર્થો

ખરું જોતા, અથોની ઉત્પત્તિ પણ માણસના અનુભવ અને બુદ્ધિને જ આભારી છે પરંતુ અથકાર વિષેના પૂજ્યભાવમાથી વિભૂતિપૂર્ણ જન્મે છે અને તે વિભૂતિ-પૂર્ણતુ પર્યાવસાન વિશિષ્ટ અથોને પરમેશ્વરનિર્મિત માનવાની વૃત્તિમા થાય છે એમ થાય છે એટલે અથપ્રામાણ્યનો અતિગ્રેહ થાય છે અને માણસની બુદ્ધિ પોતાના અનુભવ પ્રમાણે ન ચાલતા અથવા સ્વતંત્ર તર્કનો ઉપયોગ ન કરતા, પ્રાચીન અથોની તેમ જ તેમના શબ્દોની ગુલામ બને છે આવી રીતે પાછળની પેઢીઓ તેમની પહેલાની પેઢીઓની ગુલામ બને છે, એટલે તેમના જ્ઞાનની પ્રગતિ અટકી પડે છે અને માણસ પોતાની બુદ્ધિનો ઉપયોગ કેવળ શબ્દોના અર્થ કરવામા જ કરવા માડે છે, એમ કરતા કરતા કુદરતનું જ્ઞાન અનુભવ અને તર્ક દ્વારા થાય છે એ વસ્તુ જ તે ભૂલી જાય છે

['આધુનિક ભાગત']

૫ ૬૨-૬૩

શંકર દત્તાત્રેય જાવડેકર

અનુ. પાંડુરંગ ગણેશ દેશપાડે

- १। १०० रुमा कुवाली
- उत्तर १। २०४ ५० मेजवा,
- १०। ७५ २३। अ वृ व्याज
- इरमुअ व्याज
- (१। ३००० मुमी)
- अप्रिमेरोभा राहन
- (१। ३०६ काप मुमी)

ચપ્પ વિગતો આટે સચકા સાધા
 મહાવક નિવારક, પાનાં બમણ,
 ગ્રામર/નિર્ણય/પાપનાથ
 એન્જલ અભયદાસ અમરયાદા,
 પોષ્ટ ઓફિસ, અધિષ્ઠન એન્જ ટો,
 હોસ્ટલ કચેરી પ્રદેશિક નિવારક,
 રાષ્ટ્રીય બજાર સરકા
 બાબ કુવાળા અમરયાદા

વસંત પુલકો / વેન પોથી □ અનુ પ્રસાદ અભિભૂત

રંગભેગી આગાઓથી લરપૂર વસંત,
ન્યારે ડોઈની આશાઓ અતિક્રમે તેના સ્વપ્નોને
અને મિલ્લિઓ અતિક્રમે સ્વપ્નોને
ત્યારે તેને ખાતરી જ હોય છે કે
તે જઈ પૂરશે લક્ષ્યસ્થાને
જૂની પગપરામાં તો
વસંત છે જીવનનો પ્રાગભ

ડોઈ શું કહે છે અને કરે છે
એ ન્યારે હોય છે અર્થમભર
ત્યારે વસંતનો પ્રાગભ થતો નથી બહાર
પણ ઘણી વાત તેની માથે થાય છે યોગાનુયોગ
ખતતા માટે આપણે મંથીએ છીએ બહાર,
પગ વસંત તો છે
સ્પષ્ટ બ્યાસો અને તાજગીપ્રદ હવાની ઋતુ

શિગિયી મરૂ થાય છે જીવન
મેહુતો ભૂમિ મેટે છે અને વાયે છે
તથા ભાવિ તેમ જ સમૃદ્ધ વર્તમાન અંગે,
કરે છે પુરુષાર્થ
આ પ્રમાણે વિદાયના દીર્ઘ વર્ષો માટે,
ત્યાગ થઈએ છીએ આપણે,
અને યંત્રપટ્ટવ બની ભીતગી રંગીનમુદિત
ગહોન્વા માટે કેળવીએ છીએ પાત્રતા

કંકાવટી

માર્ચ
૧૯૮૦

સાહિત્યસર્જન
અને વિચારોનું
સર્વાલક્ષી માસિક

વર્ષ ૨૧ : અંક ૨૫૨ : મૂલ્ય : દોઢ રૂપિયો

દર માસની ૫૬મી તારીખે પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ

દેશમાં રૂપિયા ૧૨, બે વર્ષના રૂ. ૨૩; વિદેશ . શિલિંગ ૩૦ (દરિયાઈ ટપાલથી), પાંચ પાઉન્ડ (હવાઈ ટપાલથી), મેંગ્રોન ઓર્ગેનાઈઝેશન અને બાણીતા ગ્રંથવિદેતાઓને ત્યાં લવાજમ ભરી શકાય છે. કોઈ પણ મામથી ગ્રાહક થઈ શકાય છે. લવાજમ અને વ્યવસ્થા અંગેનો તમામ પત્રવ્યવહાર રતિલાલ 'અનિલ', ૩, આનંદનગર, સગરામપરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨ સગનામે જ કરવો.

'કંકાવટી' કવિતા, વાર્તા, ગદ્યખણ્ડ, નિબંધિકા, વિવેચન આદિ સાહિત્યિક ધોરણની કૃતિ સ્વીકારે છે, કૃતિ માથે ચરનામા, ટિકિટવાળું કવર અવશ્ય ખીડવું. કૃતિ રતિલાલ 'અનિલ', ૩, આનંદનગર, સગરામપરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨ સગનામે જ મોકલવી.

ત્રી-મુદ્રક-પ્રકાશક

રતિલાલ મૂ. 'અનિલ'

પ્રકાશનસ્થાન: ૩, આનંદનગર, સગરામપરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨

મુદ્રણસ્થાન . શ્રમજીવી મુદ્રણાલય, પાવાસીદી, ગોપીપગ સુરત-૩૬૫ ૦૦૧

આપ

વ્યાપારી છો ?

ગવર્નમેન્ટ સર્વન્ટ છો ?

મ્યુનિસિપાલિટી/પંચાયતમા છો ?

ગિઝનેસ એકઝીક્યુટિવ છો ?

શાળા-મહાશાળામા શિક્ષક છો ?

રાજકીય-સામાજિક સંસ્થાના કાર્યકર છો ?

પત્રકાર છો ?

લાયબ્રેરીઅન છો ?

આપ જીવનની ગતિ સાથે પ્રગતિ કરતા આધુનિક માનવી તો છો ને ?
તો

આપ

વ્યાપયત્ર ટ્રેડસમેન સ પર્ક સાધો.

નવા આપના કામકાજને સુધક અને સરળ બનાવતા ઓફિસ-
ઉપયોગી યંત્રો તથા પ્રસાધનો આપને કાયદાકારક રીતે મળી શકશે

વ્યાપયંત્ર ટ્રેડસમેન

૩૦, ન્યૂ પ્રજ્ઞક્ષત્રિય સોસાયટી, કોચરબ આશ્રમ સામે,

અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૬

ટે. નં. ૭૯૨૫૫

△ પ્રેસ્ટોસાઇન ડીસ્પેલે બોર્ડર્સ △ એવાટ કુપ્લીકેટર્સ △ વીનાર
સ્લોટેડ એન્ગલ્સ △ હટા ફાઇર્ફોગ સીસ્ટમ્સ / બીમકો વુડન ફર્નિચર
△ ઉપા પ ખા તથા વોટરકુલર્સ △ પી. એન્ડ ટી એક્ટ્રીક મશીન્સ
~ રોટેક્ષ ડેસ્ક બ્લોકસ ~

તદુપરાંત : ફોટો કોપીયર્સ વીઝ્યુઅલાઈઝર્સ, ચેક રાઈટર્સ
કલેક્ટર્સ, ઇલેક્ટ્રીક તથા ઇલેક્ટ્રોનિક ઓફિસ પ્રમાધનો
અમે જે કંઈ વેચીએ છીએ તે વિચાર કરીને વેચીએ છીએ,
જેથી આપ પણ તે ખરીદા બાદ અમારો ફરી ફરીને વિચાર કરો

-પ્રાસન્નેય

તૂટી ગયેલી
ખરડ નિદ્રાના
ટૂકડાઓ વચ્ચેથી
ઠેરઠેર ઉભરાયા કાઠબિયા જળ.

હારાદોર જાગી ગયેલાં
સ્વપ્નેનાં હડકાયાં કૂતરા
રાતભર ભટકતા ને ભસતા રહ્યા.

કયાયથી ન રહ્યો ભાગવા આરો.

ફાટેલી આખે
જડાઈ ગયો જ્યાનો ત્યા
સુકકુભઠં તરડાયેલું
ખોખલું વૃક્ષ થઈને.

ડાળીઓ ડાળીઓ દિંગાઈ ગઈ
શ્વાસની વાગેળો.

બારણે ટકોરા

કાન્ત કાફકા

અનુ સુરેશ સામાણી

ઉનાળાનો એ ઉકળાટલયો દિવસ હતો હું ને મારી બહેન ઘેર જઈ રહ્યા હતા રસ્તે જતા અમે એક ભવ્ય અને વિખ્યાત હવેલી પાસેથી પસાર થયા. મને ખબર નથી કે મારી બહેને તે હવેલીના દરવાજે રમતરમતમા ટકોરા માર્યા કે પછી અનજ્ઞતા ટકોરા માર્યા, કદાચ દરવાજે અવાજ ન થાય તેમ માન મુઠ્ઠી જ પછાડી હોય તે રસ્તે સોએક ડગલા આગળ ચાલીને ડાબી બાજુ વળ્યા એટલે ગામ આવ્યું. અમને એનો ખગખગ ખ્યાલ નહોતો, પણ અમે જેવું પહેલું ઘર પટાવ્યું કે દેટલાક માણસો દેખાયા. તેમણે અમને મૈત્રીમૂલ્યક અથવા ચેતવણીની સંજ્ઞાઓ કરી તેઓ ભયભીત જણાતા હતા અને અતિશય ધારતીથી ઝૂકી પડ્યા હતા તેમણે સામતના ઘર તરફ સંજ્ઞા કરીને અમને યાદ અપાવ્યું કે અમે પણ ત્યાં આગળથી પમાર થયા હતા અને તે મકાનના દરવાજા ઉપર ટકોરા માર્યા હતા સામત તે માટે અમારા ઉપર તહોમત મૂકશે અને ટૂંક સમયમા જ તે અગે પૂછપરછ શરૂ થશે. મે શાન્ત ગહી મારી બહેનનો ભય દૂર કરવા પ્રયત્ન કર્યો એ દરવાજે કદાચ અડી જ નહોતી. અને કદાચ અડી હોય તો પણ દુનિયામા આવી વાત પર કયાય મુકદમે ન ચાલે ! મારી આજુબાજુ જિલ્લા લોકોને આ વસ્તુ સમજાવવા માટે મે પ્રયત્ન કર્યો તેમણે મને સાલખ્યો ખગે, પણ તેઓએ આ વિશે કોઈ પણ જાતની ટિપ્પણી કગવાનું ટાળ્યું થોડીવાર તેઓએ મને કહ્યું કે માત્ર મારી બહેન ઉપર જ નહિ, પણ હું તેનો ભાઈ હોવાને નાતે મારા ઉપર પણ તહોમત મૂકાશે. મે સ્મિત કરી

માયુ હયાવ્યુ દૂરદૂર દેખાતા ધુમાડાના ગોટામાં ક્યારે ભડકે થઇ
 જોડે તેની કોઇ રહ જોતુ હોય એમ અમે પાછળ જાગીર તરફ જોયા
 વ્યુ. અને મરાળર તે જ પળે અમે કેટલાક ઘોડેસ્વારોને તે મકાનના
 ખુલ્લા વિશાળ દરવાજામાંથી બહાર આવતા જોયા ધૂળની મોટી ડમરી
 બધું ઢાકી દેતી હતી માત્ર લાગ્યા લાગ્યા ભાનાના ચળકતા ફણા
 દેખાતા હતા હજુ તેઓ જાગીરનું પ્રાગણ વટાવતા દેખાય ત્યાં તો
 તેઓ ઘોડા ફેરવીને અમારી તરફ આવવા લાગ્યા હું બધું સભાળી
 લઇયા, એમ કહીને મેં મારી બહેનને ત્યાંથી ચાલ્યા જવાનું કહ્યું.
 પણ એ ન માની મેં તેને કહ્યું કે આ માણસો આવે એ પહેલાં તેની
 સામે તારે કપડા બદલીને તૈયાર થઈને આવવું જોઈએ આખરે તે મારું
 કહ્યું માનીને ઘેર જવા રવાના થઇ. એટલામાં તો ઘોડેસ્વારો આવી
 પહોંચ્યા હજુ તેઓ ઘોડા ઉપરથી નીચે જતરે એ પહેલાં તો તેઓએ
 મારી બહેન વિશે પૂછપરછ શરૂ કરી મેં એમને કહ્યું કે એ અહીં નથી
 એની જરૂર જણાય તો એ ફરી આવશે તેઓએ મારો જવાબ અન્ય-
 મનસ્કપણે સાંભળી લીધો. તેઓને તો હું પકડાયો એ વસ્તુ મહત્વની
 લાગી આવેલી દુકડીનો સરદાર યુવાન અને તેજસ્વી દેખાતો હતો
 તે ન્યાયધીશ હતો અને દુકડીમાં એનો અવાજ નિર્ણાયક જણાતો હતો
 તેની સાથેનો મદદનીશ મૂંગો જ રહ્યો હતો તેનું નામ ઓસમન
 હતું મને તેઓએ વાડીમાં આવવાનું કહ્યું મેં સમતિસચ્ચક માયુ
 હયાવ્યુ અને પાટલૂનને ઝટકો મારી ખખેર્યું અને ધીમે ધીમે ચાલવા
 લાગ્યો આ ગાળા દરમ્યાન દુકડીના દરેક સભ્યોની ધારદાર આખો
 મને ખરાબર માપી રહી હતી મને જોડેજોડે એવી આશા હતી કે
 મારા જેવા અજાણ્યા ખેડૂતનો ખોલ મને મુક્ત કરવા પૂરતો હશે પણ મેં
 જેવો દિવાનખાનાના હાથે પગ મૂક્યો કે અમારી રાહ જોઈ રહેલા
 પેલા સરદાર ન્યાયધીશે કહ્યું 'હું આ માણસ માટે ઘણો દિલગીર છું'
 એ દીવા જેવું સ્પષ્ટ હતું કે તે મારા અત્યારના દીદાર વિશે નહોતો

ખેલતો. આ શબ્દો દ્વારા તેણે નજીકના ભવિષ્યમા ખતનારી ઘટના તરફ સંકેત કર્યો હતો. મને આ ઓરડો હવે વાડીના દિવાનખાના કરતા કેદખાના જેવો લાસતો હતો. ભોયતળિયે જેડેવ લાદીના સપાટ પથ્થરો, કાળી અને અડવી દીવાલો તથા તેની વચ્ચે લોખંડનું એક ચક્રાકાર સાધન જડેલું નજરે પડતું હતું. ઓરડાની વચ્ચે ત્યાં કશુંક પાથરેલું દેખાતું હતું તે અધુરું ખિજાના જેવું ને અધુરું વાઢકાપના મેજ જેવું દેખાતું હતું.

આ વાતાવરણમા હું કેદખાના બહારની હવાની કલ્પના કેમ કરી શકું ? મારી સામે આ એક મોટો પ્રશ્ન ઊઠ્યો અને આજે અહીંથી મુક્ત થવાના બે કોઈ સંભેગો હોય તો પણ આ પ્રશ્ન તો રહેશે જ

યુવાન કવિ આનંદ મહેતાનું અવસાન

‘કૂક’ નામક લઘુ કવિતા સામયિક અલાવતા અને ત્રણચાર માસ પૂર્વે જ સ્વ દિનકર જોષીની પ્રથમ પ્રણયતિથિ નિમિત્તે યોજાયેલા ‘વાતમિજો’ના કાર્યક્રમના યોજક ગજકોટના કવિ શ્રી આનંદ મહેતાનું ગયા દેશુઆરી, ૧૯૮૦મા ૩૦ વર્ષની યુવાન વયે સેરિશ્ચલ હૈમરેગ્યા અવસાન થયું છે ઈશ્વર એમના આત્માને શાંતિ આપે.

સુકર્ણ

સતીશ વ્યાસ

(ઘટ્ટી વાગે છે. બ બારણુ ખોલે છે અ આવે છે)

અ-ઓહ ! આને તો બહુ જ થાકી ગયો છું !

બ-આને કામ વધારે હતું ? ત્યા બનાવી લાવું ?

અ-નો ડીઅર ! પણ જરા ખીઅર

બ-નો ડીઅર ! તો ખીઅર ... ખીઅર છે ને ડોક્ટરે ના પાડી છે ?

હમણા હું સરસ ત્યા બનાવી લાવું છું ત્યા સુધી આટીવી. જુઓ

અ-નો આઈ એમ કમ્પલીટલી ટાયડ ! તું ત્યા બનાવ. હું મૃતો છું

બ-ટેપ ચાલુ કરું ?

અ-ના કહ્યું ને એક વાર !

બ-પણ ત્યા થાય ત્યા સુધી આ રેડિયોગ્રામ સાલજો, સમય જશે.

અ-(કટાણીને) ઓફેડો ! રાખ ચાલુ ત્યારે !

બ-આને તો આપણે નિકા એક સરસ રેકૉર્ડ લઈ આવ્યો છે.

સાલજો (રેડિયોગ્રામ ચાલુ કરે છે શાસ્ત્રીય નૃત્યવાદનના અવાજો.)

ચાલો હું જઈ છું. હમણા ત્યા બનાવી લાવું છું.

(તખલાનો અવાજ ગતિ પકડે ત્યા અચાનક અ જોરથી ચીખે છે)

અ-આ ફટાકડા ફૂટતા હોય એવું શું સંભળાય છે મારા કાનમા ?

કોઈ કોઈ સતત કઈક ઠોકતું હોય એમ કેમ લાગે છે ? કોણ

મારા કાનમા આવી ધમાધમ કરે છે ધાકીદ્ ધા ધાકીદ્ ધા .

ઓહ ધાક પડી ગઈ છે કે શું ? છે શું આ ?

(ક આવે છે)

ક-પપા ! આ તો પ્યારેખાનુ તખલાવાદન છે !

અ-કયાથી આવ્યો આ અવાજ ? (આસપાસ-પાછળ જુએ) નિકી આ
ત્રોધગે અવાજ કોનો ?

ક-અહીં તો માત્ર હું જ છું. એ મારો જ અવાજ હતો !

અ-પણ તું આટલું મોટેથી કેમ બોલે છે ?

ક-હું તો તદ્દન સામાન્ય રીતે જ બોલું છું !

અ-નહીં, નહીં ! મારા કાનમા જાણે કોઈ માર્છકોદોન ધૂધવાતા હોય
એમ લાગે છે.

ખ-લો ડિયર ! આ ચા રેડી !

અ-કયાથી બોલે છે આ સ્ત્રી ? ચા તો મારી વાઈફ મૂકે છે ? નથી
જોઈતી મારે તારી ચા ઓહ ! આ તખલા જાણે કયાથી, કયાથી
આટલા મોટેથી વાગે છે ?

ખ-એ તો તમે થાકીને આવ્યા છો ને એટલે જરા એમ લાગતું હશે
આ ચા પી લો એટલે ફેશ થઈ જવાશે.

ક-પપા ! આની પાછળની રીધમ તો માર્વેલસ છે !

અ-પણ તમે જાને આટલી મોટી ચીસો કેમ પાડો છો ? તમારા
વાટાએને થયું છે શું ?

ક-ઓહ પપા ! તમે મારાથી પણ કટાળ્યા છો કે શું ?

અ-ખંધ કં ? પ્લીઝ, બોલવાનું બંધ કર !

ખ-એમા એના હિપ્પ શા માટે ચીડાઓ છો ? એ તો બિચારે
સીધીસાદી વાતો કરે છે !

અ-પણ એમા તું એનું હિપ્પાલુ લઈ જોરજોરથી શા માટે બોલ
માડી ? ઓફહો ! તમે જાનેએ ધાર્યું છે શું ?

ક-મમ્મી ! જરૂર પાપાને કાઈ થઈ ગયું છે !

અ-કશું નથી થયું બેવકૂફ ! ઈડિયટ !

બ-તમે અકળાયો વિના આ ચા પીલો ને !

અ-આમ ત્રાગ્ય કરતી હોય એમ ઘોઘરો ખોલીને ચા પીવાનું શાની કહે છે ?

ગ-(કાનમા ધીમેથી) પ્લીઝ ચા પી લો.

અ-ખોલ્યા ચા પી લો આમ જરા ધીમેથી કહેતી હો તો ? (ચા પીએ છે ને પહેલે ઘૂટડે જ અટકે છે)

અ-આ ઘૂટડો નીચે ઊતાર્યો ત્યારે લીફ્ટ ધડધડાટ ઊતરતી હોય એવો જોસલોર અવાજ કેમ સભળાયો મને ? મારા કાનમા કંઈ જો ને ડિયર મારા કાનમા (બ જુએ)

બ-તમારા કાનમા તો કંઈ નથી. હાઈડ્રોજન પેરોક્સાઈડથી ઘોઈ નાખીએ જરા.

અ-પાછું મોટેથી ખોલી ? આ તે તળલા છે કે હુહાગના હથોડા કે કે પછી વિમાનની ધરધરાટી ?

ક-(ધીમેથી) બધ કરી દઉં પાપા ?

અ-હા.

ગ-બધ કરી દે નિકી દીકરા !

(બધ કરે રેડિયોગ્રામ. પણ ત્યાં તો અ વધારે મૂઝવણથી ખોલવા માડે છે)

અ-અરે ! આ આકાશમાથી વિમાન પસાર થતું હોય એવું શું સભળાય છે ? જાણે અસખ્ય ગીધો સમસમી રહ્યા હોય દૂર દૂર એવું કેમ લાગે છે ? ને આ સભળાય કોઈ ગાડાની ઘૂંધરીઓ ને ટ્રેઈનોના ધમધમાટ !

ક-પપા ! આ તો પ્યારેખાનુ તખલાવાદન છે !

અ-ક્યાથી આવ્યો આ અવાજ ? (આસપાસ-પાછળ જુએ) નિકી આ
ધોધરો અવાજ કેતો ?

ક-અહી તો માત્ર હુ જ છુ એ મારો જ અવાજ હતો !

અ-પણ તુ આટલુ મોટેથી કેમ બોલે છે ?

ક-હુ તો તદ્દન સામાન્ય રીતે જ બોલુ છુ !

અ-નહીં, નહીં ! મારા કાનમા જાણે કોઈ માર્છકોડોન ધૂધવાતા હોય
એમ લાગે છે.

બ-લો ડિયર ! આ ચા રેડી !

અ-ક્યાથી બોલે છે આ ઓ ? ચા તો મારી વાઈફ મૂકે છે ? નથી
જોઈતી મારે તારી ચા ઓહ ! આ તખલા જાણે ક્યાથી, ક્યાથી
આટલા મોટેથી વાગે છે !

બ-એ તો તમે થાકીને આવ્યા છો ને એટલે જરા એમ લાગતુ હશે
આ ચા પી લો એટલે ફેશ થર્ન જવાશે.

ક-પપા ! આની પાછળની રીધમ તો માર્વેલસ છે !

અ-પણ તમે બન્ને આટલી મોટી ચીસો કેમ પાડો છો ? તમારા
ઘાટાઓને થયું છે શુ ?

ક-ઓહ પપા ! તમે મારાથી પણ કટાબ્યા છો કે શુ ?

અ-બધ કર ! પ્લીઝ, બોલવાનુ બધ કર !

બ-એમા એના ઉપર શા માટે ચીડાઓ છો ? એ તો
સીધીસાદી વાતો કરે છે !

અ-પણ એમા તુ એનુ ઉપરાણુ લઈ જોરજોરથી શા માટે બોલવ
માડી ? એકહો ! તમે બન્નેએ ધાર્યું છે શુ ?

ક-મરમી ! જરૂર પાપાને કાઈ થઈ ગયું છે !

અ-હયુ નથી થયું બેવકૂફ ! ઈડિયટ !

ખ-તમે અકળાયાં વિના આ આ પીણો ને !

અ-આમ ત્રાગ્ય કંતી હોય એમ ઘોઘરો બોલીને આ પીવાનું શાની કહે છે ?

ખ-(ઝાનમા ધીમેથી) પીજી આ પી લો

અ-બોલ્યા આ પી લો આમ જગા ધીમેથી કહેતી હો તો ? (આ પીએ છે ને પહેલે ઘૂટડે જ અટકે છે)

અ-આ ઘૂટડો નીચે ઊતાર્યો ત્યારે લીફ્ટ ધડધડાટ ઊતરતી હોય એવો જોમબોગ અવાજ કેમ સભળાયો મને ? મારા ઝાનમા કઈ જો ને ડિયર મારા ઝાનમા (ખ જુએ)

ખ-તમાગા ઝાનમા તો કઈ નથી હાઈડ્રોજન પેગેકસાઈડથી ઘોઈ નાખીએ જરા.

અ-પાછું મોટેથી બોલી ? આ તે તથ્યા છે કે લુહાગના હથોડા કે કે પછી વિમાનની ધરધરાટી ?

ક-(ધીમેથી) બધ કરી દહિં પાપા ?

અ-હા

ખ-બધ કરી દે નિકી દીકરા !

(બધ કરે રેડિયોગ્રામ. પછી ત્યાં તો અ વધારે મૂંઝવણથી બોલના માડે છે)

અ-અરે ! આ આકાશમાથી વિમાન પસાર થતું હોય એવું શું સભળાય છે ? જાણે અમખ્ય ગીલો ગમસમી રહ્યા હોય દર દર એવું કેમ લાગે છે ? ને આ સભળાય કોઈ ગાડાની ધૂવરીઓ ને ટ્રેઈનના ધમધમાટ !

બ-(કને ધીમેથી) નિકા । જગ ડોકટરને ફોન કર ને । ને ને ધીમેથી ફોન જોડજે.

(ક-ખિસ્સામા રહેલા રેડિયો સાથેનું ઈથરફોન કાનમાં લગાડી કઈક સંગીત સાંભળતો હોય એમ બાજુના રૂમ તરફ ગતિ કરવા બંધ છે ત્યાં જ—)

અ અને આ કયાક ધરતીકે પ થયો કે શું ? બાજુ દૂર કોઈ જવાણામુખી ફાટ્યો હોય એમ લાગે છે ।

ક-(જતા અટકીને) પપ્પા ! પપ્પા ! હમણા જ આ ટ્રાન્ઝીસ્ટરના ઈથરફોન દ્વારા મે સમાચાર મેળવ્યા કે બપોલનો એક જવાણામુખી ફાટ્યો છે । હાહિ વન્ડરફૂલ ! યુ આર ડેવેલપીંગ ધ સિક્કસ સેન્સ ।

અ-વળી પાછો મોટેથી બોલ્યો ઈડિયટ ! હમણા મૂંગો રહે । સાલળવા દે મને આ અવાજો ।

બ-(કને ધીમેથી) તુ તારે ડોકટરને જલદી ફોન કર । કયાક તારા પપ્પાને કશુંક (કે બંધ છે)

અ-અરે, આ તો અજબવા વાહનો ફરતા સંભળાય છે ।

બ-(ધીમેથી) તમારું માથું દબાવી આપું ?

એ-અરે, આ કઈ ભાષા સંભળાય છે ? જાતજાતની, ચિત્રચિત્ર ભાષાઓમા કોણ બોલે છે આ ? સિંધી, પંજાબી, બાન્દુ-કઈ ભાષા છે આ ? ને કોઈ મને ઉદ્દેશીને તો કહેતું નથી કશું ને છતાં આ બધું મને, મને જ કેમ સંભળાય છે ? ડિયર, તને કઈ સંભળાય છે ?

બ-(ધીમેથી)મને તો લાગે છે કે તમને કઈક ભ્રમણ થઈ છે ? બહુ જ થાકી ગયા છો ને એટલે ? હમણા ગ્લીયીંગ પીલ્સ લઈને સૂઈ જશો એટલે રાહત થશે (સ્વગત) હજી ડોકટર કેમ ન આવ્યા ? (હોરબેલ રણકે, કે બારણું ખોલે)

અ-ઓહ નો ! આ કાન ફાડી નાખે એવું શું સભળાય ?

(ડોક્ટરનો પ્રવેશ)

ક-(ધીમેથી) ડોક્ટર ! મારા પાપાને બધું મોટેથી સભળાય છે એટલે
મે તમને કોન પર કહ્યું હતું તેમ જગા ધીમેથી જ વાત કરજો

ક-ઓ. કે. (પાસે જઈ) હલોહિ

અ-વોટ ? કોણ છે એ ?

ક-(ડોક્ટર પાસે જઈ ધીમેથી) પ્લીઝ ડોક્ટર જગા ધીમેથી

ક-ઓહ ! આઈ એમ સોરી

અ-સોરી ! ને એ પે આટલું મોટેથી ? ને શા માટે ! બહાય ?

ક-(ધીમેથી) ચાલો જોઈએ ! સૂઈ જાઓ જરા ! તમારી પલ્સ જોવા
દો (હાથ પકડે)

અ-ડોક્ટર ! મને પણ મારી પલ્સ તોરતોરથી ધબકતી સભળાય
છે ! વાહ !

ક-(ધીમેથી) આ સ્ટેથેસ્કોપથી જગા ધબકાગ ચકામી જોઉં (છાતી પર મૂકે)

અ-ડોક્ટર ! ધમણ ચાલતી હોય એવો અવાજ સભળાય છે
ધક ધક ધક ધક

ક-(ધીમેથી) હવે કાન જોવા દો (ત્રૂકે)

અ-તમારું મોઢું જગા ફર રાખો તમાગા ચામોચ્છવાસનો અવાજ
મારા કાનમાં કહે છે ! પ્લીઝ !

ક-(કંને બાજુ પર લઈ જઈ) નિકી, તમે આ બાજુ આવો તારી
મમ્મીને પણ બોલાવ (ઇંગારાથી બને બોલાવે) (ધીમેથી) જુઓ,
કાનનું કંઈક કોમ્પ્રીક્શન છે તમે તાત્કાલિક ઇ એન ટી સર્જર્જનને
બોલાવો, બોલાવવા છે ? (હકાર) લાવો હું જ કોન કરું (બાજુના
રૂમમાં કોન કરવા જાય છે)

અ-સભળાય છે ! ડોક્ટર, મને સભળાય છે ડાયલ ફરવાથી માડી
ડાયલટોન અને ડો માયુરનો અવાજ પણ સભળાય છે ખોલાવો,
ખોલાવો ! ભલે એ પણ જોઈશે મારી આ કર્ણલીલાને !

ક-(ધીમેથી) મમ્મી ! મને તો પપ્પામા ચોક્કસ પેની સિક્કસ્થ સેન્સ જ
વિકસેલી લાગે છે !

ખ-(ધીમેથી) જોઈએ હવે ડો માયુર તું કહે છે ? (અને) તમારે
ખીજ આ પીવી છે ?

અ-નો ડીઅર ! પણ જગ ખીઅર

ખ-નો ડીઅર ! નો ખીઅર !

અ-જરા પણ દબાવી આપીશ ? ને નિકી જગ પાણી આપ ને ?
(ક જાય) આહ ! ક્યાકથી માઉન્ડ ઓફ સેક્સની રેકર્ડ સભળાય
છે ! ડાર્લિંગ જગ આ પાણુ તો આન !

ખ-(ધીમેથી) જુઓ, હમણા તમે સ્વસ્થ નથી ને નિકી પણ
આવી અદશે

અ-અરે આ તો કોઈ ગેઈય કગ છે કોઈ યુવતીને ને યુવતી ન
સમજાય એવી લાપામા બળડે છે, ચીમો નાખે છે ને પેલો ખધુ
હસે છે ! (ક આવે)

ક-લો પપ્પા ! આ પાણી ! (પાણી પીએ છે)

અ-આ પાણી ગળા નીચે ભીતરે છે, આ ધીમે ધીમે છાતીનો પ્રદેશ
પમાર કર્યો લો આ જઠરામા હપ કેવુ સુમધુર સંગીતમય વહે
છે જળ મારી ભીતરમા ! (બેજ રણુકે) આહ સ્ટોપ ધીસ નોન્મેન્સ !
કોણુ આ ભગ પાડે છે મારી જગમમાધિમા ? (ડો માયુર પ્રવેશે,
અ તો પ્રલાપ ચાલુ) વાહ, અદ્ભુત ! શુ સરસ સંગીત સભળાન
છે ? ને આ મૃત્યના વુપૂર કોના રણુજણના હશે ? ધીન્ તા તા તા

ધીન્ અરે આ તો સસ્કૃત ગાન ચાલે છે આ યુગમાં સસ્કૃત !
ડિયર ! કોઈ ગાધર્વનું ગાન તો નહીં હોય ને ? ને તો તો જરૂર
કોઈ આચ્ચના નુપૂરનો જ મજુલ નાદ હશે આ તો ! વાહ
વાહ અદ્ભુત રોમાયક (ડ રમમાંથી બહાર આવી ચૂક્યા છે)

ઈ-(ડને) યસ ડોક્ટર ! વોટ ઈઝ ધ કેઈમ ?

ડ (ધીમેથી) ડોક્ટર ! પહેલા તો ધીમેથી બોલજો, પેશન્ટ બધું જ
મોટેથી આમળે છે એ એકસ્ટ્રા ઓર્ડિનરી માર્ઈજો હીઅર્નીંગ સેન્સ
ધગવે છે !

ઈ-(ધીમેથી) હ કાવ જોડે (અ ના કાન પાસે ચપટી વગાડે)

અ-ડોક્ટર તમે પણ તળલા વગાડો છો કે શું ? પણ જગ તાવમાં
વગાડો તો મઝા પણ આવે ! અગે ડોક્ટર આ ક્યાક કોઈ સરહદ
પર યુદ્ધ ચાલે છે જાણે ! ટેન્ક, તોપ, બદ્દક અને બોમ્બ વગેરેના
જનજનતના અવાજો અને 'ચાર્જ' હિદ્દગાર સંભળાય છે ! ડોક્ટર
આ મારા કાનને શું ચલુ છે ?

ઈ-(ધીમેથી) આ તકલીફ ક્યારથી થઈ ?

બ-(ધીમેથી) ઓફિસેથી આગ્યા ત્યારથી

ડ-(ધીમેથી) આ રેડિયોગ્રામ ચાલુ કર્યું કે તમનાના અનાજથી પરપા
આવું ક્ષીલ કરવા લાગ્યા !

ઈ-(ધીમેથી) ઓપરેશન કરવું પડશે

અ-પણ ડોક્ટર ! ઓપરેશન ક્યાં પછી મારો જાન, મારી શ્રવણશક્તિ
જતી નહીં તો

ઈ-(ધીમેથી) શક્ય છે કશું જ અશક્ય નથી.

અ-નહી, નહીં ડોક્ટર આ હું બધું કેવું સરમ સગીત સાંભળું છું !
જાતજાતની ભાષાઓ સંભળાય છે મને ! ગ્રહો, તારાઓ, નક્ષત્રો,

સૂર્ય ચન્દ્ર અને પૃથ્વી સુદાની ગતિ જીલે છે મારા કલ્પપટને । હું
સમગ્ર વિશ્વ સાથે સંપર્ક સ્થાપી બેઠો છું, એક ઝવતો વાયગ્રેશ
મેટ બની ગયો છું હું, ના, ડોક્ટર, ના, માટે ઓપરેશન નથી
કરાવવું

ઈ-(ધીમેથી બ, કે ને) જુઓ નિકી, મિસિસ પારેખ । મિ પારેખનું
ચિત્ત અત્યારે સ્વસ્થ નથી પણ તો ઓપરેશન નહીં કરાવે તો
ક્યાંક મેડનેસ

બ-(ધીમેથી) ના, ના, ડોક્ટર । ઓપરેશન કરાવવું જ છે ડેર્મટિપર
સહી હું કરીશ

અ-હીકગ, હું ગાડો નથી થયો, આ તો અદ્ભુત નૃપ્તિ સાથે સંપર્ક
થયો છે મારો, હું જાણે બ્રહ્માડમાનવ બની ચૂક્યો છું માટે
માટે ઓપરેશન નથી કરાવવું

ઈ-(ધીમેથી) એમને બાધવા પડશે ઈટ્રમ એન એન્ડોર્મલ કેસ ।

અ-સુપર-નોર્મલ કહેા ડોક્ટર ।

ઈ-(ધીમેથી) ચાલો જોઈએ, બાધી દો .

અ-નહી ડોક્ટર । નહીં ખીઝ । માટે તો માલજવા છે પેડો
રેડિયોગ્રામ અને પ્યારેખનો તબલા પરનો તાનબદ્ધ હાથ । માટે
તમાગ ચીપિયા સોયનો કકળાટ નથી માલજવા ।

ઈ-(ધીમેથી) તમે મિસિસ પારેખ એમના પગ પકડો, ડોક્ટર વર્મા
તમે હાથ પકડો, ચાલો નિકી તમે બાધો એમને (અને) મિ પારેખ,
જુઓ બહુ હલચલ કરશો તો તમારો ઢાન અને તમારી ઋણશક્તિ
હમણા જ જતા ગહેગે (બાધવાની ક્રિયા ચાલુ)

અ-નહી, નહીં, નહીં હહુ બસ

ઈ- (ધીમેથી) હવે તમે ડોક્ટર વર્મા એમના કાન ઉપર આ પટ્ટી બાધી
 દો એટલે બહારના વાહનોનો ઘોંઘાટ એમને પજવે નહીં તે નિકી
 તમે એમ્બ્યુલન્સ માટે ફોન કરી દો. (કે બંધ) (વર્મા પટ્ટી બાધે)

અ- ડોક્ટર તમારું ઓપરેશન સફળ થાય કે ન થાય એની હવે પગલા
 નથી વાહ, મને સલાખાય છે હવે મારી નસોના ધબકારા, હૃદયના
 યડકારા, ગુધિરાભિસગળુનો કલકલ ઝરણા શો નિનાદ ડોક્ટર ધન્ય
 છે તમને ડોક્ટર ક્ષણવાર પ્લીઝ ક્ષણવાર આ પટ્ટી દૂર કરી દો તો
 મને પેલું તબલાવાદન સલાખાય એ તબલાવાદન જેણે મને આ
 ન્ય સૃષ્ટિનો પગિયય કરાવ્યો પછી કદાચ બહારની દુનિયાનો
 અનાજ સલાખાય ન સલાખાય, પ્લીઝ ડોક્ટર વિલ ચેર કાર્ડેન્ડ
 પગમીશન

ઈ- (ધીમેથી) ઓલરાઈટ, પણ થોડી જ વાર મિસિસ પાગેખ સલાખાવો
 (૧ સ્ત્રીય એાન કરે છે તે બહાર એમ્બ્યુલન્સની સાથગન
 સલાખાય છે)

(અમતિ મેળવવાનું સગનામું મોઢગાડા, ધધૂકા ૩૮૨ /૬૦)

દસ ઓફ / ગઝલ / ભગવતીકુમાર શર્મા

જિતયુ અધાર કેરુ દળકટક, લાઈટ્સ ઓફ ।

સૂર્ય જેવા સૂર્યને પણ આવતી કાલે ભગી ચક્રવા વિશે હૈયે ફડક, લાઈટ્સ ઓફ ।

મીણુબત્તી બ્લેકમા વેચાય છે ડિપાર્ટમેન્ટલ સ્ટોર પર--ચાલો, હુકૂમ દોડીએ,
ત્યા પછી રહેશે નહીં એક સિલક, લાઈટ્સ ઓફ ।

આધળા એક ટાયર્સ લઈ જિભો છે પોલીસ એકલો,
ને મહાત્મા ગાંધીમાર્ગે એક દ્રક્ષિક-સિગ્નલે બાધે છે માળો કાગડી પણ બેઘડક, લાઈટ્સ ઓફ ।

હ્યો, ઇલેક્ટ્રીફિકેશન ગયો છે ગણપતિના મડપોને રોગનીથી તરળતર જલકાવવા,
ને અહીં ઉત્તર કરે છે ટર્નર ટક, લાઈટ્સ ઓફ ।

મર્મમાથી આપણે અધારથી સબધ છે,
સ્ટ્રાઈક હો કોલેજ-યુનિવર્સિટી-ઇલેક્ટ્રીસિટી કંપનીમા, શો ફરક ? લાઈટ્સ ઓફ ।

લાલ લીલો જબલી પીળો ગુલાબી કેસરી ધોળો મજીડી આસમાની--કંઈ નથી,
માત્ર કાળા રંગ પર છે આપણો હક્ક, લાઈટ્સ ઓફ ।

આપણે પોતે જ કૃવામા બધુ ફેફડી દીધું --
કોડિયા લાઈટર મશાલો આરતી દીવાસળી ને આપણા શ્વાસોની ચક્રમક, લાઈટ્સ ઓફ ।

ક્યા સુધી તુ ચન્દ્રના આખા પ્રકાશો આ ગજન લખતો રહેશે લોહીમા બોળા કલમ ?
ભગતી, તુ પણ હવે અહીંયા અટક, લાઈટ્સ ઓફ ।

(કવિતા ડિસેમ્બર, ૧૯૭૯)

આધુનિક ગઝલ

રનિલાલ 'અનિલ'

ગુજરાતી ગઝલ ખેપાય ચીજ વેચતી નાની/સાફડી દુકાન જેવી હતી તે પાડની યોજનાઓના વિકાસયુગમાં બધું જ વેચતા (મપડાવતા ?) ડિપાર્ટમેન્ટલ સ્ટોર જેવી સર્વવિષયવખારી બની રહી છે. બુલબુલ અને કાયલ જ નહીં લાઈટન ગોનના સમયે, ખીચબળે, પોલિશ આક્ષીએ, દ્રાક્ષિડ સિગ્નલે ગત્રે, સ્વાવલમ્બન ત્રતાધારે મારે। બાધતી ઢાગડી પણ હવે એની વિષયસામગ્રી મને છે ઉપભોક્તા સંસ્કૃતિમાં ગઝલ ડિપાર્ટમેન્ટલ સ્ટોર ન બને તો જ આશ્ચર્ય થાય। મલુ જ એક સ્થાને મળે એવો પ્રગલ્ભ માત્ર સ્થૂળ ચીજે મારે જ થાય એ નરી ભોતિકવાદી દૃષ્ટિ ઘઈ, માનનીની સૂક્ષ્મ અપેક્ષાઓ મુક્તક, દોહા છર્યા, લાવણી, સોનેટ, ખડકાવ્ય ગીત એવા અનેક કાવ્યપ્રકારો સતોષે અને તે મારે લાવકને બધે રખડવું પડે એ જૂનવાણી વ્યવસ્થાને સ્થાને બધું જ એક જ કાવ્યપ્રકારમાથી એક માથે મળે, આધુનિક મહાનગર વ્યવસ્થાના ધારણે, એ જરૂરિયાત આધુનિક ગઝલકારે મચિતપણે જોઈ અને એ અગવડ અને રખડપટ્ટી તેણે ગઝલને સર્વ વિષયવખારી બનાવીને દૂર કરી।

બુલબુલ તો પ્રભાતપખીની જમ જ, ગઝલના ભગમકાળથી જ બોલવું હતું, તેના દતકર્મી ઉદરનો ટર્ટર ટડ ધ્વનિ ઉમેરાતા ધ્વનિકાવ્યની ક્ષિતિએ અપૂર્વપણે વિગ્તરી ગઈ છે, કાવ્યની ક્ષિતિએ કટલી વિસ્તરી છે તે તો સ્વાવલમ્બી આધુનિક ગઝલકાર પોતે જ ભલકડ વિવેનચ કરીને કહેશે. સૂર્યોપાસનાના શ્લોકો હોય તો લાઈટન ગોનની ગઝલ પણ હોની જોઈ એ મૂર્ખ પ્રાચીન છે અને આધુનિક ગઝલકારની ગઝલ આધુનિક જ હોય એટલે અર્વાચીન વીજળીનો વોક-આઉટ એનો નિપય બને લાઈટઉપાસનાનું પણ, પેતા મૂર્ખશ્લોકો

કરતા વધાતે રસિક, ગેયક અને ગેમાયક કાવ્ય હોઈ શકે છે એ આધુનિક ગઝલકારે જોયું અને કૃતિ રૂપે ચોંધ્યું કવિએ લાઈફસને ઠારણે જ સૂર્યને આ કૃતિમા સભાર્યો છે એ ‘લાઈફસ આધારે સૂર્ય’-નું પ્રતિપાદન કરે છે

ગઝલ એ પ્રિયા સાથેની વાતચીત છે એ જૂની વ્યાખ્યામા કવિપત્નીને અન્યથા થતો જ હતો આધુનિક ગઝલકારે એટલે જ વાતચીતમાયી પ્રિયાની માદખાટી કરી છે એ રામાયણકાલીન પત્ની-નિષ્ઠાનું જ ઉદાહરણ છે પ્રિયાને પત્ની ન કહેવામા તો ઔચિત્ય રહ્યું જ છે, પરંતુ પત્નીને ‘પ્રિયા’ ન કહેવામા તો ઔચિત્ય જ નહોં ઉચ્ચતર વિવેક રહેતો છે ‘વાતચીત’ની વ્યાખ્યામા એ પ્રગટ નહોતું થતું કે તે દૂકી કે લાખી ? કે પછી દૂકી-લાખી અને લાખી-દૂકી પણ ? આ આધુનિક ગઝલની દૂકી-લાખી અને લાખી-દૂકી પક્તિઓ એનો જવાબ આપી વ્યાખ્યાની ચોખવટ કરે છે.

ગઝલમા માત્ર ગઝલની જ ભાષા/બાની આવે એવો આગ્રહ, ડાહ્યાના ખાલી કબ્જાને તુળસીકયારો બનાવી દેનાર આધુનિક યુગમા ન ચાલે એ આધુનિક ગઝલકારે જોયું. એમા નવલકથાની, છાપાની, ચર્ચાપત્રની, ટૂંચકાની, ટચાકવેડાની, બાળકજિજ્ઞાસા સહિત વાનર-જિજ્ઞાસાની ભાષા પણ શા માટે ન આવે ? આ મુદ્દા પર નારીઅધિકાર અને માનવઅધિકાર પછીની ત્રીજી મહાન લડત આધુનિક ગઝલકારે આરંભી અને અત્યારે, આધુનિકતાની સીઝનમા તે વિજેતાની પોઝીશનમાં છે,

એક અદ્ભુત ગઝલની પક્તિ સાસરે છે—

મહોબ્બત કે થાને મે

યે દિલ જમાદાર હૈ,

યે દિલ થાનેદાર હૈ ।

એમા પોલિસ અધિકારીઓનો તો સોલ્લાસ સમાવેશ કરવામા આવ્યો, પણ પોલિસની હાડોહાડ ઉપેક્ષા થઈ આ ગઝલમા કવિએ

પોલિસને ગ્ધાન આપીને હિંમતભરે એ અન્યાય દૂર કર્યો છે હવે પછી પરેડ કરતો/મિટી મારતો/દફૂકો ચલાવતો,/કડક ચાપતા પગલા ભરતો/ખનાવતા સ્થળે જવાને બદલે ધસી જતો/ખનાવતા સ્થળે જ કાગળિયા કરતો/ દરોડા પાડતો અને મુદામાલ પકડી પાડતો પોલિસ પણ ગઝલમાં સ્થાન પામશે એવી આશા સહેજે ગ્હે જ સસદમાં પછાત વર્ગ માટે ચોક્કસ ટકા બેઠક અનામત રહે છે તેમ અત્યાગ્રંથુધી ગઝલે અસ્પૃશ્ય ગણેલા પાત્રો અને પરિસ્થિતિને, વિષયસામગ્રીને માટે આધુનિક ગઝલકાર, ઓછામાં ઓછા સત્તાવીશ ટકા સ્થાન ગઝલમાં અનામત રાખી એમની ન્યાયનિષ્ઠાના યશસ્વી, માનવવાદી ઉદાહરણો પેશ કરશે એવી અપેક્ષા પણ, હવે સકારણુ રહે છે

‘વેા આયે ખુદાકી કુદરત હૈ ’ કહેનાર ગાલિબે ગઝલમાં સમાચારનુ સ્થાન સ્વીકાર્યું જ હતુ, પરંતુ એમની સમાચારની બ્યાખ્યા પ્રિયા આવે અને નિશ્ચય મેલતા પ્રીતમને મૂકીને ચાલી જાય એટલી મર્નાદિત હતી-એમાં લાઈટ્સ આવે અને હાહાકાર કરતા મૂંઝા જાય એવા સમાચારને સ્થાન ન હતુ । વળી ત્યારે અખબારો નહોતા એટલે સમાચારની ભાષા પણ ગઝલમાં નહોતી-હતી માત્ર ગઝલની ભાષા લાઈટ્સ ગોનની અમાધારણુ ધટના એ અખબારના સમાચાર છે, ઇન્કેડિટ્રસિટીના અધેર કારનાર પર ચર્યાપત્ર લખવાની સામગ્રી અને જિલ્લાના અખબાર માટે તો અગ્રણેખ લખવાનો વિષય પણ છે ! એ જ ધટના કાબ્યનેા વિષય બને ત્યારે અખબારી ભાષાની વિવિધ સૈલી-છટાએા પણ સહજખણે એમાં ઊતરી આવે અને અખબારના વાચકો કવિતા વાચે ત્યારે તેમને સદ્બોધ થાય । અમુક વિષયની ગંધ તે માટે યોગ્યતી ભાષામાંથી જ આવે અને ભાવબોધ થાય એ માત્ર આધુનિક ગઝલકાર જ સમગ્ર શક્યો છે અને કૃતિમાં ઉતારવા જેટલો પ્રમાણિક જ નહો સાહસિક પણ બની રહ્યો છે. કવિતાના સાધારણીકરણુ વિશે શ્રી વિષ્ણુપ્રસાદ ૨. ત્રિવેદીએ ચિંતનસભર વિવેચન કર્યું છે, પરંતુ

સાધારણની સાધારણપણે થતી અસિવ્યક્તિ દ્વારા સંઘાતુ સાધારણીકરણ-સામાન્ય એ સર્વાનુભવ જ નીવડે છે એ આખી વાત એમણે ભેઈ હશે, પણ સ્થાપી નહોતી તે અપૂર્ણતા હવે દૂર થઈ છે

જમીનમાથી ઊગેલા વૃક્ષ પર લાગેલુ ફળ ચાખતા તેના જમીન/માટીનો સ્વાદ આવતો જ નથી તો ખાતરનો સ્વાદ તો કયાથી આવે ! શ્રી સુરેશ જોષી જેને કાવ્યવિષયનુ રૂપાતર કરવાનુ કહે છે એમ ફળ માટી અને ખાતરનુ અને ખુદ વૃક્ષસ્વનુ રૂપાતર કરીને જુદો જ સ્વાદ આપે છે ! આમ, ફળ તેના મૂળને જ ઊંચકે રહે છે ! પરંતુ આધુનિકતાના ખાતરમા (માટીમા નહીં !) વાવી ઉછેરેલા વૃક્ષને લાગેલા કાવ્યફળને ચાખતા ખાતરનો જ ચોખ્ખો સ્વાદ આવે છે ! અતિ વાસ્તવવાદે આ વિશે કશુક કહેવાનુ રહેશે જ !

પ્રેમાનંદ હયાત હોન તો વાચવા મળતે —

આવી આવી ખખર એક આવી,
વીજળી-ક પની મધ્યે એની ચાવી

વૈશમ્પાયને જન્મેજયને આપેલા સમાચાર મહાકાવ્ય બન્યા તેમ સમાચારઆચારિત ગઝલ ગ્યાય એ આધુનિક ગઝલે જ પુરવાર કર્યું

ગઝલનુ શિર્ષક ‘લાઈટસ ઓફ’ ખૂબ જ ચિત્તનીય છે, ગત્રે બિંબને જતા લાઇફ બધ કરીએ છીએ, કે ધરનાને ‘લાઈટ બધ કરો’ કહીએ છીએ. આપણા ઉચ્ચાર કવિશ્રી જેવા શુદ્ધ ન હોવાથી ‘ઓફ’મા ‘સનેા લોપ અને ‘ઓ ના પહોળા ઉચ્ચારને ચમ્પટ કરી દઈએ છીએ એટલુ સ્વીકારી આગળ વિચારીએ તો લાઇટ એન કરનાર જ ઓફ કેં કરાવે છે, એ સ્વૈચ્છિક ક્રિયા છે, પણ આ ગઝલમા ઓફ કરનારો હાથ કે ટેરવા દેખાતા નથી

આ ઘટના ઓફની છે કે ગોતની ? લાઈટ બધ કરી કે એ પોતે જ ગઈ ? અહીં તો એકાએક લાઈટ વોકઆઉટ કરી ગયાનુ

મમળય છે । એ ઘટના સમદમરૂએના વોટઆઉટ જેવી છે સસદ સભ્યો તો વોટઆઉટનું કારણ કે કારણો પણ ઉપજવતા બન્ય છે, પરંતુ લાઈટમે એવી લોકશાહી તાલીમ ન લીધી હોવાથી તે અકારણ વોટઆઉટ કરી બન્ય છે આમ જોત' આ ગઝલ ઓકની નહી, ગોનની- વોટઆઉટની છે વોટઆઉટ અને તે પણ કારણ ઉપજવ્યા વિનાના વોટઆઉટથી ગઝલમા રોમાયક સનસનાટીનું વાતાવરણ ઉભાગય છે, તે પણ ગોનના તકને સુપ્રસ્ટ કરે છે લાઈટ બધ કરવી અને બધ થઈ જવી-એકાએક ચાલી જવી વચ્ચેનો સદ્મલદ કવિને મજૂર નથી તે એમને અભેદમાર્ગી મૂલ્યવે છે

અધિકારનું દળકટક ચોમામે એકાએક કાળા ભગ્નર (કવિશ્રીની નવલકથાની ભાષામા 'કાળા ડિબાગ') વાદળા ઘેગાય છે અને અધિકાર જિતરી પડે છે આ ઘટના તો સાળે અધિકાર ધીરે ધીરે ધરતી પર જિતર્યો અને દેનાયો, તે પછી લાઈટ કરી, તે પછી એકાએક તે ચાલી ગઈ એથી એકસાથે સર્વત્ર વ્યાપી ગયાની છે. પરંતુ એવા સાદા બયાનથી ઝડઝમક અને ગીની આવતી નથી, કશી ક્રમેટિક સુવમેન્ટના દર્શન થાય નહી લાઈટસ ગોનના સમાચાર સાવ ક્રિયા પડી બન્ય, અને સદ્ગત સામળદાસ ગાંધીની માર્છલ નેટાન સરખી વાગિમૂતાનો ઉવાડો અનાદર યાય તે, બ્યવસાયે પત્રકાર એના ગઝલકાર મહન કરી નક જ નહી । આથી, 'જિતયુ' અધિકાર કરુ દળકટક' પદ્યબધ ને ગ્યે છે. અધિકાર પછી વીજહીવો પ્રગટે, પછી એકાએક ઓલવાઈ બન્ય ત્યારે મૂળે જે અધિકાર હતો તે પ્રગટ થાય અ છે બ આવે છે તે સાથે અ દેખાતો બધ થાય છે પણ બ એકાએક ચાલ્યા બન્ય છે તે સાથે બ હતો તે જ કરી દેખાય છે એમા ટોળાબધ જિતરી પડવાનું દેાય નહી, પણ રોચક પ્રશ્ન માટ અહીં એ તથ્યની કાવ્યોચિત પેક્ષા થઈ છે લાઈટ જવાથી કવિને હૈયે કડક પડવાને બદલે અદમ્ય તસાહ બગી પડવાનું ખીજ શેર પરથી લાગે છે, પરંતુ મૂર્ચના હૈયે

પડેથી ફરકની નોંધ લેવાનું તે ચૂકતા નથી નવી કવિતાનો સૂચ, નવી કવિ કળતા સરખામણીમાં ખીકણ જ હોય !

ખીન્ને ગેર કહે છે કે આ તો આધુનિક મહાનગરની ગઝલ છે ! સૂરન જેવા મહાનગરની નહીં, પણ બન્યા ડિપાર્ટમેન્ટલ સ્ટોર હોય જ એવા મહાનગરની !

મૂળત જેવા મહાનગરના પુરાણપથી નાગરિકો લાઇટ ગોનના સમયે ગેરીમાં પાન ખીડી બાકસના ગરલે જ મીણુખતી લેવા જાય ! ખરેખરો પુરાણપથી તો પ્રાયમસમાંથી ગ્યાસતેલ ઓકાવીને પાણુ ખડિયો ફાનસ મળગાવે, પરન્તુ આધુનિક નાગરિક કવિના અધીન મતે આખો વિસ્તાર અધકારમાં ફૂળ્યો હોય અને ડિપાર્ટમેન્ટલ સ્ટોર ખૂબ જ દૂર, સુખર્ષ જેટલે દૂર હોય તોયે, ત્યાં જ હુફૂફૂ . કરતો મીણુખતી લેવા જાય ! પગક્રમના અમાવવાળા લોકો તો એટલો સમય અધકારમાં ખેસવાનું થે પસંદ કરે, પણ આધુનિકો કેવળ પરાક્રમી જ હોય છે અને અકસ્માતના સમયે તો એમના પગક્રમને પાખો ફૂટે છે !

કેટલાક લોકો લાઇટ ગોનના સમયે ખીડી/સિગારેટ સળગાવી તેને દોવાનું પ્રતીક બનાવે છે પણ એમાં હુફૂફૂ ..નો રોમાયક ટેમ્પો સંભવિત નથી ‘હુફૂફૂ’ દ્વારા લોકોનો ગમરાટ પ્રગટ થાય છે કે કવિનો અતિ ઉત્સાહ ? કવિ ‘ચાલો’ કહી સૌને આમત્રે છે એટલે ખીન્ને તર્ક વધારે શુદ્ધ લાગે છે કવિ ઉત્સાહમાં પોતાને પણ ‘ચાલો’ કહીને પ્રેરતા હોય એ પણ શક્ય છે-પણ એક વ્યક્તિનું હુફૂફૂ લખાય ખરું, પણ કાને સંભળાય નહીં આ શેરમાં કવિએ કુશળતાથી ખેડેલા બે અર્થ પ્રગટ કર્યા છે સફેદ મીણુખતીના ખસેડ લાવ, વિરોધી લાવનું રંગદર્શી વર્ણન રોચક નીવડે છે ‘ચાલો, હુફૂફૂ ..દોડીએ’માં જે ઉત્સાહ છે તે સાલિપ્રાય છે તે શેરની ખીણ પકિત સ્પષ્ટ કરે છે-એકે ય મીણુખતી સિલક નહીં હોય ! અહીં વ્યાપારી ખોલીને સરસ ઉપયોગ થયો છે-પ્રાસ ખાનગર એ શબ્દ આપ્યો નથી !

કવિ મીલુબતો સર્થ આવવાને બદલે વગે પાઠા દુર્ધા, એમની દાડ માધીમાર્ગના દ્રાકિક સિગ્નલ મુઢી જ ગી એ, પછીના નેંગમા મનમણતો ધરેલુ ઉંદરનો ટર્ડે ટક અવાજ અને છેલ્લા નેંગમા ચન્દના પ્રકાને લોહીમા કલમ બોળી ગઝલ લખવાના ઉદ્દેશ પરથી સમન્તલ જે આપણી શહીદપર પગ માથે લોહીનો સળધ રલો જ છે

મર્વ્યાપી અધકારમા કવિ ક કાન્યનાયક આધળી ટોચે લઈને જિભેલા દ્રાકિક કન્દ્રોલગને નેઈ ગેદે છે એટલુ જ નહી, કાળામા ખીજુ માણુ અલગ પાડીને જોઈ શકાય નહીં એ વંત્રાનિદ સ્વાપનાને ઉથાપીને તે કાળી કાગડીને પાણુ જુએ છે-તે ચમત્કારિક અનુભવાય છે

દ્રાકિક સિગ્નલે પોલિમને એકલો જિભેલો નેઈને કવિને એની એ એકનવાચી સ્વિતિ ખૂગ જ અન્ય નીવડી મમ્મલય છે જિભો છે પોલિ + એકલો, આ પંક્તિનો પ્રાણસમ છે 'એકલો', પોલિએ મપ-ગેવા નહી નામે સન્નેડે તો, યુગલ ગિ કેપે જિભવુ વટે એનુ આ પદમાના 'એકલો' શબ્દનુ નેઈનુક પ્રયોગન મમ્મલય છે કવિને પોલિમની એકલતા અસલ નીવડી લાગે છે આમેય આધુનિક કવિને સૌથી વધારે અમલ નીવડે છે એકલતા, પત્રી તે પોતાની હોય કે પોલિસની !

આ નેંગમા, છુદ પક્ષીનાચીને પણ અગાણી નેમને થે આર્થ્યમા ગજાખૂડ દો એવી આધુનિક નોધ કવિ પેગ કહે છે માળો મોરે ભાગે નર પક્ષી બાધે છે, તે ગૃહગ્યનાનો મામાન સર્થ આવે છ અને માદા તો માત્ર મોભ કયા અને ચાલકા કયા એનુ મચિતપણે ટ્રેણીકગ્નુ કહે છે, અને ગૃહનિર્માણનુ એ કાર્ય માત્ર સૂર્યના પ્રકાશમા જ ચાલે છે, એનુ આપણું સામાન્ય જૂનવાણી પક્ષીઓ વિશેનુ જૂનુ જ્ઞાન છે પણ આધુનિક એવી કાગડી ગત્રીના અધકારમા, વળી પોલિમની માક્ષીએ પોલિમના માથે જ, દ્રાકિક સિગ્નલ પર એકલી માળો બાધે છે ! નોકરો

કગ્ની મહિલાઓ માટે જુદા આવામ બધાય છે એની આ કાગડીને જાણ નહીં હોય, અથવા તે એકઠી અને એકલવાથી રહેવામાં માનતી હશે. કારણ કે એકલવાયાની અનુભૂતિ વિના તે પોતાને મૂર્ખપણે આધુનિક માની જ ન શકે આધુનિક મર્જક માટે એકલતા અને એકલવાયા-પણાની અનુભૂતિ ગ્રેરક બને છે તેની જાણ એ કાગડીને પણ હોવાનું સમજાય છે

કાગડી ઉપનામ પામેલી કોઈ માનવવ્યક્તિ પોલીમસાનિયે માળો ગાથે એટલી આધુનિકતા માટે તો રાહ જોવી પડશે

લાઈટ્સ ગોતની આ ઘરના ગણેશોત્સવના દિવસોમાં બની હોવાનો દસ્તાવેજ પુરાવો ચોથા શેરમાં મળે છે. કાવ્યનાયક ગાંધી-માર્ગથી ધરે પાછો ફરીને અગાઉના ઉત્સાહને વિસારી ઘણું ઉંઝરના ટર્ન ટકે સામળવા બેઠેલા શાત અને સ્વસ્થપણે બેઠે સમજાય છે આમ છતાં એનો ઉત્સાહ સાવ ઓસરી ગયો નથી એ 'હ્યો' ગપ્પ મૂક્યવે છે કવિ કહે છે કે ઇલેક્ટ્રિફિકેશન ગણપતિ મંડપને શણગારવા ગયો છે એટલે લાઈટ ચાલુ થવા વિશે કશી આશા નથી કવિ ઇલેક્ટ્રિફિકેશનને કેમ સભારે છે ? આ પ્રશ્ન આ શેરને સમજવા માટે ખૂબ જ ચિંતનીય છે કાવ્યનાયક ટ્રાફિક સિગ્નલ સુધી, ગાંધીમાર્ગે ગયો, પોલિસ આધળી ટાઈ લઈને ભિલો હતો એટલે લાઈટ આખા વિસ્તારમાંથી અડોપ થઈ ગઈ હોવાનું સમજાય છે. પેલો ઇલેક્ટ્રિફિકેશન બહુ તો કોન્ટ્રાક્ટ હોય, તે વીજળી કંપનીની આતરિક વ્યવસ્થામાં શી રીતે દખલ કરી શકે ? એ કામ તો વીજળી કંપનીના ઇલેક્ટ્રિફિકેશનનું । આ શેર માત્ર કવિના ધરની જ લાઈટ ગઈ છે એવો ભ્રમ પેદા કરે છે, પણ આગલી રજુઆત પ્રમાણે લાઈટ આખા વિસ્તારની ગઈ છે અને અલેક્ઝાન્ડર કવિએ સ્વતંત્ર ઇલેક્ટ્રિફિકેશન અને કંપનીના ઇલેક્ટ્રિફિકેશન તથા તેમના કાર્યવિસ્તાર અને ફગ્ગનો ભેદ અસ્વીકાર્ય માન્યો છે

પાયમે શેર વાચતા આગલા તમામ શેરો વિવાદાર્પક બની જાય છે. માડણીનો પાયો જ ખેસી જાય છે. કામદારોની હડતાળને કારણે વીજળી ગઈ હોય તો પછી મીલુબત્તો, ફાનસ, ચીમતી ગમે તે અગાઉથી સુસજ્જ રાખી શકાય, ડિપાર્ટમેન્ટલ રોટારમા નવું જ હોય તો મીલુબત્તો લેવાના બહાને જવું અનિવાર્ય ન જ હોય. અને વીજળી કંપનીના કામદારોએ જ હડતાળ પાડી હોય તો ઇલેક્ટ્રિફિકેશનને સલામતી શી જરૂર ? એ ઇલેક્ટ્રિફિકેશનને ખચ નહોતી કે આજે હડતાળ છે એટલે ગણેશ મંડપને શણગારવાનો ડશો અર્થ જ નથી ? હડતાળ એકાએક અને સાંજે પડી હોય તો વાત જુદી છે, પણ એવો તો કશો અકેત શેરમા નથી.

આ શેરથી કવિ વૃત્તાતનિવેદક મટી એકાએક દાર્શનિક બની જાય છે. અધિકારના આદિ સમ્યન્ધે ચિંતક બને છે. જો કે ખીજ પક્તિમા કઈ કઈ સંસ્થાઓમા હડતાળની શક્યતા ગ્રહેલી છે, તેની યાદી આપે છે ત્યારે ફરી વૃત્તાતનિવેદકની ધમેજ ઉપસી આવે છે. જદા અને સાતમા શેરમા પણ યાદી આપવાનો એ મિજાજ વિવસતો રહે છે, આપણે કે આપણને કે આપણો સમ્યન્ધ ?-આવો નિરસ પ્રશ્ન વૈયાકરણી પૂછે ખરો, પણ કાવ્યરચનાને વ્યાકરણના શુબ્ધ, જડ નિયમો લાગુ પડે નહીં એ આપણે સ્વીકારીએ.

પછીના શેરમા કવિનું ચિંતન આગળ વધે છે અને મૂળ રગ અને તેની મેળવણીથી બનતા સખ્યાખંધ રગોની ફેહરિસ્ટ આપે છે, પણ તેનો કમ છદ્મી માગણી પ્રમાણે આગળ પાછળ રહ્યો છે 'શ્યામ રગ સમીપે ન જાઉં' એવી હઠકમ્તી ગોપીને પણ જાણે કવિ સમજતી દે છે- 'માત્ર કાળા રગ પર જ આપણો હક છે' 'ઓહુ કાળો કામજો, દુલ્લો રગ ન લગે કોઈ' ગાનાર મીંગ કરતા કવિની જીવન દષ્ટિ જુદી, આધુનિક છે.

સાતમો ગેર ઈસુના રવિવારનું અમળું કુગતે છે કાગળ છે એમા તિખાલસ એકરાર છે । તમગમા લાઈટની જેમ નળ પણ ગોન થઈ બળ છે આથી, લાઈટ ગોનના સમયે મીરુગતીની જરૂર પડે એમ નળ-ગોનના સમયે કૃવાની પણ જરૂર પડે જ । મહાનગમમા કૃવાની એટલી અનિવાર્યતા છે એ સાતમો ગેર વાયતા સમજાય છે અહીં પણ પ્રકાશપ્રાગટ્યના ઉપદગ્ધોની લાખી ફેલગિસ્ટ કવિ આપે છે વૃતાતનિવેદકની એમની ઇમેજ અહીં પણ પ્રગટ થયા વિના ગહેતી નથી 'ચક્રમક' એ માપમે ગોધેવું અગ્નિ પ્રગટાવવાનું આત્મિ સાધન છે, પરંતુ તેને પ્રાસના સ્થાને બેસાડવાનું હોવાથી સમગ્ર ક્રમમા તે ગજવની સ્વાભાવિકતા પ્રમાણે છેક છેલ્લે આવે છે । એક કલ્પના સૂઝે છે. કવિને કાંઈ ગજવની પક્તિમા દેવાની ફેલગિસ્ટ આપવી હોય પણ ગજવના પ્રાસ અતિ/મતિ/ગતિ/હોય તો હનુમાન, સૈયકડાડા, સ્ત્રગક્ષમ પછી છેક છેલ્લે ગણપતિ આવે । ગણપતિ પણ પોએટમ લાયમ-સના ઝપાટે ચઢી બળ । ચક્રમકથી માત્ર અગ્નિ/દેવતા કિલ્પન કરી ગકાય છે લાઈટ ગોન થાય ત્યારે એવું સમગળ અસ્થાને ગણાય ચક્રમકથી ઘીનો કે તેલનો દીવો ભવે ન સળગાવી ગકાય, પરંતુ શ્વાસોની ચક્રમકથી માણસ આત્માનો કે ગજવ છે એટલે, હૈયાનો દીવો મળગતો રાખે છે એ ચમત્કાર પ્રત્યે કવિને નિર્દોશ કરવો છે, એટલે એમણે ચક્રમકને સહેતુક સભારી છે. ગજવકારને આત્મા માથે નહીં પણ દિલ સાથે ગાઢ સમગ્ધ હોવાથી શ્વાસોની ચક્રમકથી દિવનો દીવો પ્રગટેલો ગખ વાનો અર્થ જ અહીં કવિને અભિપ્રેત હશે

કવિ પાંચમા ગેરવી જ એકાએક ગભીર વઈ ગયા તેની અસર કેક સુધી ટકી રહે છે આગના ચાર ગેરમા જે ગેમેન્ટિક સુવમેન્ટની ડ્રામેટિક રમઝટ માણવા મળે છે તેનો એકાએક લોપ થઈ બળ છે આમ છતાં સસ્થાઓ, રંગો અને પ્રકાશપ્રાગટ્યનો સાધનોની ફેલગિસ્ટથી ગાભીર્યમા ય હળવાશ અનુભવાયા કંગે છે

છેલ્લા જોગમા કવિ લોહીના કલમ બોળીને ગઝલ લખતા હોવાની માહિતી આપે છે તે વાચકને લાવાવેશમાં વિહ્વળ કરી મૂકે છે । કલમને માત્ર શાહીનો જ નહીં, લોહીનો સમ્બંધ પણ હોય છે એ માહિતીમાં અર્થગૌરવ રહ્યું છે પેટલીકગની વાર્તા 'લોહીની સગાઈ'માં પેલી નારી, પોતાને ખીખરુ લોહી મળ્યું છે એની જાણ થતા જ ઓફ (આચા અર્થમાં) થઈ જાય છે એ ન્યાયે પોતાને ખીખરા લોહીમાં બોળવામાં આવી છે એની જાણ થાય તો મગ્મગી કલમ પણ ઓફ થઈ જાય એ તરફ અરથાને નથી

લગતી, તુ પણ અટક' એનો અર્થ એ કે લાઈટ અટકી ગઈ છે તો તુ પણ અટક । એમ ન હોય તો પકિતમાનો 'પણ' નિરર્થક બની જાય । આથી આ ગઝલ લાઈટ ઓફની નહીં પણ અટકી ગયાની હોવા વિરોધે શકાને સ્થાન રહેતું નથી પ્રકાશપ્રાગટ્યના તમામ જૂનવાણી સાધનો-એક માત્ર લાઈટર અપવાદ છે, તે કેમ કૃત્રે ઝીકવા મગ્મુ બન્યું એ શોધનો વિષય છે-આધુનિક ગ્લોબ, ટોર્ચ, મગફતી ટ્યુમ લાઇટ આધુનિક સાધનો હોવાથી આધુનિક ગઝલકાર એ મોટે ક એમાના એકને પણ કૃત્રે નાખવાનો વિચાર પણ ન કરી નકે । ધણુ બધું કૃત્રે કેટલી દીધું તેથી યુ થયું કે ગઝલ પ્રકાશમરણની નથી

આ ગઝલ આ સહીતા અમૂતપૂર્વ ખ્યામ સૂર્યગ્રહણ પહેલાં નખાઈ હોવાથી ગ્રહણપ્રસારિત અધકારના વર્ણન, મુવમેન્ટ અને અવબોધથી વચિત રહી ગઈ છે ચન્દની છાયા સૂર્યને ઓફ (કે મૉન) ઠંડે એ ઘટનામાંથી કવિએ આપણને અદ્ભુત સુદર, રમણીય લયાવહ અધકારની અનૂભૂતિથી પ્રેરાઈને ઠંડુંક વિચક્ષણ અને વિમ્બયકારક સપડાવ્યું હોત આધુનિક મહાનગરમાં નીરખેલા, ખડગ્રાસ, અર્ધગ્રાસ અને ખગ્રાસ સૂર્યગ્રહણની જદબડલોપી, અર્ધજદલોપી અને પૂર્ણજદલોપી પકિતઓમાં રચાયેલી ગઝલ હવે નત્વર આપણને મળે,

પત્રચર્યા

તત્રીશ્રી,

‘કકાવટી’-કેસુઆરના અકમા ભોળાભાઈના લેખ વિશે સુમન શાહનું ચર્ચાપત્ર છપાયું છે, તે અંગે નીચેના મુદ્દાઓ પ્રગટ કરવા વિનંતી છે.

(૧) સુ. શા ના ગોપનિયધનુ શીર્ષક જ ગબ્દગ્રમત જેવું લાગવા મલવ છે એમ ન થાય, એટલા વાસ્તે જ ભોળાભાઈએ ગીર્ષકની અર્થચર્યા કરી છે. ભોળાભાઈના એ ઉપક્રમની કદ જુગતે બદલે સુ. શા. જે એમા કટાક્ષગ્રમન જોતા હોય તો તેમા તેમની પૂર્વઅહરૂપિત ગેગમજ રહેલી છે એમ જ કહેવું વટે

(૨) ભોળાભાઈએ પોતાના મુદ્દાઓને ઉદ્ધરણે આપીને-આધારપૂર્વક વિનંદ કર્યા છે. પુસ્તકને તટસ્થપણે વાચતા વિવેચકના મનમા જે વિવેચ્ય મુદ્દાઓ હિપસ્થિત થાય તેની રજૂઆત એ રીતે જ થઈ શકે વાઙ્દેખાને એમા ‘દૂદડા’ લાગે ‘ફાડા’ ન લાગે એટલા માટે શુ એ ઉદ્ધરણો જ્યા આવતા હોય તે મૂળ આખા ને આખા પાનાનું લખાણ ટાકવું ? તો લખાણમાથી જ્યા લાગ પર ટીકાકાર ટીકા કરવા માગે છે એ કેવી રીતે નિર્દિષ્ટ કરવું ? એટલે જરૂર તો એ છે કે વિવેચકે સબદ્ધ મુદ્દા અંગેના ઉદ્ધરણોને જાને તેટલા સંક્ષેપમા લઈ ચર્ચવા અને એમની ચર્ચાની મર્યાદિતતા ચકામવા માગનારે એ ઉદ્ધરણોનો અમત્ર સદર્ભ મૂળ પુસ્તકમા જોઈ લઈ પોતાના તાગણો ઉપ્પ ચર્ચાને અંગે કાઢવા ઉદ્ધરણો ટાકવાની ભોળાભાઈની પદ્ધતિ પદ્ધતિમરની જ છે

(૩) ભોળાભાઈએ જ્યા સુ. શા. ના લખાણમા ગબ્દકેરે (સમજાય તેવા ‘શબ્દકેર’ અબ્દ પર સુ. શા. વિતકા કરવાનું ચૂક્યા નથી) પુનઃગવર્તન થતું બતાવ્યું છે, ત્યાં સુ. શા. એ ‘વિગિષ્ટ વળાક’ સુ. જોના

આગમન પૂર્વે પ્રવર્તતી વિવેચનપરક ગતિવિધિ 'અને' 'સુ. જો ની નિષ્ઠા'ના વિલિન્ન અર્થે ચીધ્યા છે. કમનમીબી એ છે કે ચર્યાપત્રમા તેઓ જે અર્થભેદના ખુલાસા કરે છે તે તેમના મૂળ લખાણમા ખુલાસાવાગ પષ્ટપણે નહીં ઊપસતા કેવળ પુનરાવર્તનરૂપ જ લાગે છે સુ. શા એ ઉદ્દિષ્ટ અર્થભેદો સમ્યક્ રીતે ચક્રત થાય એવી અભિ- વ્યક્તિ કેળવવી રહી

(૪) સુ શા એ એમના ગોધનિબંધનો વિષય વિષયીભૂત વ્યક્તિ પરત્વેના તેમના પ્રેમથી પ્રેરાઇને નક્કી કર્યો હોવાનું કબૂલ્યું છે એ પ્રેમ અગત લાલચથી પ્રેરાયેલો ન હોય છતાં વિષયનું સ શોધન કરતા પહેલાં શોધકચિત્તમા અવધારિત થયેલો એક ગ્રહ છે. 'ગોધનિબંધ માટે વિષયપસદગી'માના 'વ્યાપક ગૃહીત'મા ગહેલો 'ગોધકાર'નો 'રાગ' તે કયો રાગ ? વિષયીભૂત વ્યક્તિ તરફનો રાગ કે ગોધનિબંધ માટે પસદ થયેલા વ્યક્તિવિશેષના વિષય તરફનો રાગ ? જો એ રાગ વિષય તરફનો હોય તો વિષયનું સ શોધન કરતા પહેલાં વ્યક્તિ માટે જે કંઈ પ્રેમ' કે 'ગમ' પેદા થયા હોય તેને તત્કાલપૂર્વક પૂરતા બાજુએ મૂકી દઈ તટસ્થભાવે વિષયનું મૂલ્યાકન-સમીક્ષણ કરવું જોઈએ, પોતાના પૂર્વરાગની ચચાર્યતાનું પણ તાટસ્થ્ય-મૂલ્યાકન કરવું જોઈએ. સુ.શા એ અબળતા કબૂલ કર્યું છે કે તેમનો અભિગમ આ અર્થમા તાટસ્થપૂર્ણ રહ્યો નથી, બલકે પહેલેથી જ બધાયેલા અભિગ્રહથી પ્રેરાઈને દૂષિત બન્યો છે. રાગદ્વેષ જોટલા અવલોકનકાર માટે તેટલા જ સગોધક માટે પણ હાનિકારક છે આગાધ્ય માટે ગમ અને આરાધ્યની આલોચના કરનાર માટે દ્વેષનું ધારણ રાખીને સ શોધન શરૂ કરનાર વ્યક્તિ તેના અવલોકનકારને કયા મોઢે દ્વેષ્ટા ન બનવાની સલાહ આપી શકે ?—જો કે અવલોકનકારે દ્વેષ ગમ્યો છે એના સુ શા ના તારણમા આ ચર્યાપત્રકાર લાગીદાર બની શકતો નથી

(૫) સર્વવિક્ષિત છે અને સુ જો એ પોતે પણ એકથી વધુ વાર જણાવ્યું છે તેમ તેમના સર્જનવિવેચન પર પાશ્ચાત્ય સાહિત્યનો પ્રભાવ છે એમણે કેટલાક સર્જનાત્મક, વિવેચનાત્મક લખાણોને નીધા અનુવાદ રૂપે ગુજરાતીમાં ઉતાર્યા છે, કેટલાક વિવેચનાત્મક લખાણોને લખાણોના મહત્વના મુદ્દાઓને સ્વતંત્ર રૂપે અનુલેખનાત્મક લેખોના રૂપે આપ્યા છે, વળા વિવેચનાત્મક લેખોમાં તેમણે પાશ્ચાત્ય વિવેચનપ્રેરિત વિષયોને પોતાની કુલ વિચારધારાના પરિપ્રેક્ષ્યમાં સ્વતંત્ર રીતે ચર્ચ્યા છે સુ જો ના સર્જનવિવેચનને પાશ્ચાત્ય સાહિત્યની પીઠિકા પર જ યોગ્ય ન્યાય આપી શકાય સુ જોના સાહિત્યજગતના કયા કયા અંશોનું પાશ્ચાત્ય સાહિત્યમાં કયા કયા અનુસંધાન છે તે શોધ્યા વિનાનું સુ જો વિગેતુ સંગોધન બેશક અધૂરું છે ગોધનિબંધના માનસોપાનાના પ્રસ્તાનો ગર્વ લેનારને આવા મહત્વના પાત્રા વિગેતી જીણપનો એટલો પ્રસ્તાર કર્યા પછી યે રહી ગયેલી જીણપનો લગીરે અટનાસ થતો નથી પશ્ચિમમાંથી સુ જો જે જે લાગ્યા તેને ગુજરાતી સાહિત્યના ઇતિહાસના તત્કાલીન પોતમાં સહજભાવે વણાઈ જાય તે રીતે લાગ્યા છે કે તત્કાલીન પોતમાં વિજ્ઞાનીય તત્ત્વ રૂપે થોડો સમય ચીપકેની ગીતે પછીથી ધસાઈ જઈ કુપ્ત થનારી અસર રૂપે લાગ્યા છે, જે લાગ્યા છે તે પૂરી સમજથી લાગ્યા છે કે અધકચરી યા વિકૃત સમજથી લાગ્યા છે, પર્યાપ્ત સદર્શની ગૂઝાત વિના અદ્વરતાક ઉપારોશ વિચારો તર્કિક એમના ત્રિયાગે અપણે ત્યા ઝિંકાયા છે અને તેથી એમના વિચારોની જે વિધાયક અસર થવી જોઈએ તે થઈ નથી કે કેમ આ અથવા આ નહીં ને ખીજ એવા ઘણા બધા પ્રશ્નો વિગે હકારાત્મક યા નકારાત્મક યા એ જ ને વચ્ચેનો કોઈપણ-કારાત્મક અભિગમ સાહિત્ય પ્રાય હોય તે અનુસાર જણાવટ થવી જોઈએ, સુ શા પોતાના લંગડા ગોધસકલ્પ' વિશે જે બચાવ દરે છે તેથી તેમને આજીવનનારને ખાસ નવાઈ નહીં લાગે

(૬) અગ્રેજી શબ્દોનો ઉપયોગ કરવાથી પાશ્ચાત્ય સાહિત્ય સિદ્ધાન્તોના પાર પામી ગયાનો દલ નહીં શકે નહીં વૈજ્ઞાનિકતાનો પોતે ખીવેલો ઝબ્બો પહેરી લેવાથી ખીજા બધા અવૈજ્ઞાનિક બની બન્ય છે એવી ભ્રમણા છોડી દેવી જોઈએ બાલિશ આવેશમાં આવી જઈને, કલાણાએ ‘આપણું સત્યાનાશ કાઢ્યું છે’ કે ‘સત્યને નબૂટ કીધું છે’ જેવા બ્યાપક અતિમ કક્ષાના ઉદ્દગારો કાઢવામાં સુ શા નો વરિષ્ઠ અદાલતના સર્વોચ્ચ ન્યાયમૂર્તિ હોવાનો વહેમ પૂછકું પછાડતો સરળાય છે. ગુજરાતી સાહિત્યના જવાબદારીપૂર્વક પકવ સમજપૂર્વક પૂર્ણનજજતાપૂર્વક તલગામી સૂત્રપૂર્વક વિશાળ પ્રમાણમાં વાચતા-વિચારતા-લખતા પાચેક મહાવિવેચનર્ષિઓમાના પોતે એક છે એવો આત્મરાગ છોડવો સુ શા ને પોતાને માટે લાલકાન્ક નીવડે સુ શા પોતાના વિધાનનો ‘ડિસ્ક્રિપ્ટિવ કોલિટી’ના ઓઠા નીચે બચાવ કરે છે, ‘વર્ણનાત્મક છે, વેદ્ય જનમેન્ટ નથી’ જેવી દલીલ દાગ ચક્ષુઆત્મક વ્યૂહ ગોધે છે ખીજા બાજુ, તેઓ ભોળાભાઈના એવા જ બિનમૂલ્યાકનાત્મક વર્ણનાત્મક વિધાનોની (શોધનિબંધના ખીજા અને ત્રીજા પ્રકરણ વિશેના વિષયનિર્દેશક સક્ષિપ્ત વિધાનોની) હાસી ઉડાવવાની ધુણ્ટતા કરે છે ભોળાભાઈનો ઉપક્રમ શોધનિબંધના પ્રથમ પ્રકરણની સમાલોચના કરવાનો છે એ સ્પષ્ટ છે. એ આશય એમણે સતાડ્યો નથી, છતાં સુ. શા એ એમની બિનજરૂરી મજાક ઉરાડી છે જો સુ જો ના સાહિત્ય વિશે એકાગ્રી લગડો ‘શોધન કલ્પ’ કરી શકાય તો શોધનિબંધના એક પ્રકરણનો—એ પ્રકરણ પૂરતા પૃથક્ તારવેલા વિષયનો સમીક્ષાઉપક્રમ કેમ ન કરી શકાય આ બેવડા ધોરણોમાં વૈજ્ઞાનિકતાનો કયો પ્રકાર સમાયો છે ?

(૭) કોઈના પણ વિધાનોને છાપગ્રાહી કે આત્મનેપદી કહેતા પહેલાં એવા વિધાનો પોતાના લખાણમાં આવે છે કે નહીં એની આક્ષેપકારે કાળજી રાખવી જોઈએ, ‘સુ. જો જેવી વાર્તા આ પૂર્વે

કાઈએ નથી લખી એ પુરવાર કર્યા વિના જાણીતું વ્યેધુ મત્તે” એ
 નું શાની મશોધન પહેલાની એક જાપ થઈ અને એ છાપને
 ચકાસવાનો ઉપક્રમ નહીં હતા “એ વિશેષને મુગ્ધિતપણે વર્ણવ્યો”
 હોનાનો એકગર તેમણે કયો છે

(૮) મુ જોની દેહી વાર્તાની વાત વિશે પ્રકાગત ચર્ચા ઉપાડતા
 મુ શાએ genre અને form એ બને શબ્દો વાપર્યા છે મુ
 તેઓ એ બને શબ્દોને એકબીજાના પર્યાય ગણે છે ? પર્યાય ન ગણતા
 હોય તો દેહી વાર્તા તેમના મતે genre છે કે form છે કે પછી
 બને છે ? ‘જિનર’ના આવયવિક પરિવર્તનો એટલે શું ? (આ પ્રશ્ન
 પૃથ્વી વખતે કન્ટેન્ટરૂપી અવયવનો ખ્યાત પૃચ્છકના મનમાં
 નથી જ) દેહી વાર્તાના ‘અવયવો’ કયા ? એ અવયવો ‘ના’ કે
 વિનિયોગમાં, એ અવયવોમાંના ફેરલાડના હાનોપાનતમાં
 ફેરલાડને વધુ ઓછું મહત્ત્વ આપવામાં, એ અવયવો પાસેથી લેવાતા
 સકીય કાર્યમાં મુ જો આગલા વાર્તાકારો કરતા કયા ફેરી
 રીતે જુદા પડે છે અને એ રીતે એમણે ઉત્ત જિનરમાં (૧૩ ફોર્મમાં)
 કેવા ક્રાન્તિકારક પરિવર્તનો આણ્યા છે અને એ રીતે એને પહેલા
 કરતા કેવો કયો નવો વિગેષ સાપડ્યો છે તેનો સિલસિલીમધ
 અતિહાસિક તેમજ સમીક્ષાત્મક આલેખ મુ શાએ તેમના મહાનિ-
 બધમાં (તેમના મન અનુમારનો અપૂર્વ વિશિષ્ટ વળાંક સાખીત કરવા
 માટે) આપ્યો છે કે નહીં તેનો તેમણે તેમની ખાસિયત પ્રમાણે
 વાચાળપણે નિર્દેશ કરવાનું તેમના ચર્ચાપત્રમાં કેમ ટાળ્યું છે ? વિષયોમાં
 આવતા પરિવર્તનો કે વાસ્તવવાદદિ વાદવિષયક આવતા પરિવર્તનોમાં
 સાહિત્યપ્રકારની ઉત્ક્રાંતિ જોવાને બદલે તેના અવયવોની વિનિયોગના
 પરત્વે આવતા ક્રમિક પરિવર્તનોની તપાસ દ્વારા તેની પ્રકારલક્ષી ઉત્ક્રાંતિ
 સળગપણે આલેખવાનો પુરુષાર્થ બહુપૃષ્ઠસખ્ય નોંધનિબંધમાં ન થાય

તો ચાલે પણ અવલોકનકાગે તો તે દેખાડવો જ જોઈએ એવા કાદૂમાં
સુ શાની ધીટતા નથી લાગતી ?

(૯) ખેતી ત્રણ પાનામાં રજૂ થઈ શકે તેવા મુદ્દાઓ માટે નવ
પાના ચર્ચાપત્રમાં ખર્ચનાર સુ. શા કઈ રીતે ‘લાવવ’ અને કરકમર’
વચ્ચેનો ભેદ શીખવવાની ધૃષ્ટતા કરે છે ?

—આનંદ બોલેરા

એમ કેમ ?

ત ત્રીશ્રી,

હમણા હમણા હમણા કેટલાક ગુજરાતી સાહિત્યિક સામાયિકો
બધ પડતા બધ છે એ અત્યન ખેદની વાત છે ‘મિત્રાપ’ બધ થયું,
‘સસ્કૃતિ’ માસિક મટી ત્રૈમાસિક થયું, ‘સાહિત્ય’ બધ થયું.

પ્રશ્ન જુદો છે આ સામાયિકો બધ થયા કે વધુમુદતી બન્યા
તે પગલે ઘણે ઠેકાણેથી દુ.ખની લાગણી વ્યક્ત થઈ સાચી રીતે
વ્યક્ત થઈ પણ એવું કેમ મનતુ રહ્યું કે કોઈ ‘મિત્રાપ’ બધ થાય,
કોઈ ‘સાહિત્ય’ બધ થાય ત્યારે જ ખેદનો સૂર ખૂણે ખૂણેથી ઊઠે ?

—જ્યારે ‘વાણી’, ‘મનીષા’, ‘કાલ્પની’, ‘ક્ષિતિજ’ અને
‘ઊહાપોહ’ જેવા સામાયિકો કે વિજયરાયનાં ‘કૌમુદી’ અને ‘માનસી’
બધ થયા ત્યારે તેના પ્રત્યાઘાતો ન પડ્યા ? તેનો કોઈને રંજ ન
થયો ? શું એ સામાયિકો ‘સાહિત્યિક’ નહોતા ? કે પછી ખરખરો
કરનારને અનુકૂળ આવતા નહોતા ? માટે તે બધ થયા ત્યારે તેની
નોંધ સુદ્ધા કયાય ન લેવાઈ ? સામાયિકો તો કીક, પણ દિવસોની બધ
થવી જોઈએ

—એક વાચક

સામૂહિક રુદ્ધ વિશે થોડુંક

ત ત્રીશ્રી,

ગુજરાતનું સાહિત્યિક ત્રેય જોનારા ચિંતકો, વિચારકો અને માગ
અતોની ભૂમિકાની શોધ કરીએ તો એમની કોટિ આપોઆપ જ પ્રગટ
થઈ જાય.

વર્ષના ચોક્કમ દિવસોમાં ‘અ’ અને તેનું કુદ ન ભાગે ગોઠ પાળે-
છે અને સામૂહિક રુદ્ધ કરે છે

વર્ષમાં ઈચ્છના બલિદાનનો દિવસ પણ આરે છે અને ગ્રાધીશની
શહીદીનો દિવસ પણ આવે છે, પણ તે દિવસો અની માત્ર બળુકાનો
વિષય હોય તો હોય ‘અ’ પોતે ચાલી આવેની પગ પગ પ્રમાણે ગોઠ
કરે છે, ‘અ’ એકલો નથી, અનેક માણુમોમાંનો એક છે

‘મિનાપ’ અને ‘સાહિત્ય’ના મગણુ પછી ગુજરાતમાં સામૂહિક
રુદ્ધ અગ્રભાયુ છે ત્યારે મને પેનુ ઉદાહરણ સભર છે, ડારણ,
ગુજરાતમાં અત્યાર સુધી માત્ર આ જ એ સામયિકો નવ પડ્યા નથી
સભરવા જ પડે એવા સાહિત્યિક સામયિકો આ પૂર્વે અસ્ત થયા
છે, પણ અન્યારે મળ્યાય છે એનું સામૂહિક રુદ્ધ ત્યારે
મળ્યાયુ નહોતું

શહીદ એટલે તેઓ જ, એનું સપ્રદાયને વરેલો કોઈ ભનો ગૃહગ્ર્ય
સ્વાભાવિકપણે તેમ નિખાનમપણે માને અને માન્યતા પ્રમાણે વર્તે
એનું આશ્ચર્ય ન હોય પેઢી દર પેઢીએથી જાતગી આવતી પરપરાનો
એ માત્ર વાહક છે, એણે કઈ સીમાવિહીન સાર્વભૌમ અત્તની ગોધ
ક્યારે દાવો કર્યો નથી, કરેજ નહીં

મમાન ઝડાના એકથી વધાર બલિદાનો તેની અમલ હોવા છતાં
તે તો પોતાના મત સપ્રદાયના શહીદ માટે, એના ઉછેર દરમ્યાન
મળેલી તાલીમ પ્રમાણે ગોઠ કરવાનો પણ અખળાગ અને સામયિકોમાં
ગુજરાતના શ્રેયની ચિંતા કરનારાઓ એ કાટિના સહુ, નર્મ સામપ્રદાયિક
છે? એમને તો પ્રત્યેક શહીદીનો રોક થવો ઘટે, પણ ના, વાડા બહા-
રની શહીદી તો સુધરાઈના મરણના ચોપડેય ન નોધાય તો, ‘હો’
એ સિવાય વિશેષ પ્રતિભાવ નહીં હોય

‘મિનાપ’ છેલ્લા દિવસોમાં તો મોટે ભાગે ગુજરાતીમાં જ વિવિધ
મધ્યને પ્રગટ થતા લખાણો ફરી પ્રગટ કરતું હતું, તેમાં ય બહુ

વાચીને મમકાલીન સામાન્ય સર્જનોમાથી સામાન્ય અઢિયાતુ ગોધી કાઢવાની ખત પણ હતી ખરી? ચોક્કસ જ લેખક કવિઓની સરળ રચના ઉપાડો લેવાની દષ્ટિ હોવાનું અભ્યાસી વાચક કહેશે

એવું માસિક પણ ચાલે એ મારું કહેવાય વિદસિત સમાજમા એવા એકથી વધુ મામયિક પણ હોઈ શકે

પણ 'મિલાપ' કોઈ માણસરોન જેવું હતું ખરું? એને બધ જ કંઈ પડે એટલા ઓછા ગ્રાહકો એના નહોતા.

પ્રેસની હોળી નાખે એની મુશ્કેલી તો 'કુમાર' ચિવાયના તમામ સાહિત્યિક સામયિકોને છે.

વાસ્તવમા 'મિલાપ'ના ત્રીજા પુસ્તકોતુ કામ કરવું વધારે યોગ્ય લાગ્યું, એ એક જ મહત્વના કારણે એ બધ પડ્યું એમા જોવામા આવે છે એની શહીદી' છે ખરી? દૂર થયા પછી તો એમને પહેલાની કસોટી (બધા સાગ માસિકોને રહે છે તેની) ગી નહોતી

'સાહિત્ય' બે વર્ષ આગળ તે એની પ્રકાશન સમ્યાની આર્થિક મદ્દરતા કે પ્રભવ કરવાની યોગ્યતા મૂકાય છે એ કંઈ ચીજા બહા રતું નહોતું કે એને વચાગેના પરિબળોનો સામનો કરવો પડે! સસ્થા/તરી/ લેખકો તમામ જ પ્રતિષ્ઠિત તેથી સાહિત્યરસિકો અન શિક્ષણ સમ્યાઓને સ્વીકાર્ જ હતા સાહિત્યિક સામયિક માટેની સર્વ સામાન્ય મુશ્કેલી તો પહેલેથી જ ગણતરીમા હશે, તો નવું શું બન્યું ગણતરીબહારનું શું બન્યું કે પોતાના પદચિહ્ન મૂકી બધ તે પહેલા બધ પડ્યું? બે વર્ષ દમ્યાન એણે વિવિધગથ વૈદ્ય જેવું આગનું સપાદનકૌશલ પ્રગટ કર્યું ખરું?

'સંસ્કૃતિ' નૈમાસિક થાય છે, તે વિશે પણ ભાગે મામૂલિક દુદ્દન વડું સંભાળાય છે માસિક નૈમાસિક થાય તો વચાગે સત્વમદ્દ

સાહિત્ય આપી શકે એ સપાદનની પ્રતિષ્ઠા અને એમનો વિશાળ સર્જક મિત્રવર્ગ જોતા, સાવ ધ્વજ છે તો રુદ્ધ શેતુ છે ?

સામાજિક, સાંસ્કૃતિક, શૈક્ષણિક વત્તા સાહિત્યિક એવા બહુક્ષેત્રીય સ્વીકાર ધરાવતા માસિકને સામા પૂરે તરવાનું તો નથી જ ને ? સપાદક અનેક ક્ષેત્રોમાં ભારતીય કક્ષાએ બાણીતા છે એનો લાભ પણ મામયિકને મળે જ ને ? છતાં ન ચાલે (ન ચાલવાના કારણો વિચારીને જ ગુજરાતમાં આવા સામયિકો શરૂ થાય છે એ ભૂમિકા લક્ષમાં લેતા) એના વૈયક્તિક બેઠધ્યાનપણાના, બેદરકારીના અને ખત ન ગખી શકવાના કારણો ન હોય ? નથી ?

હિમાશકરને 'સંસ્કૃતિ' પોતાને માટે અનિવાર્ય લાગતું હોય એટલું વાચકો માટે લાગે છે ? એ ધોરણે એની માવજત થાય છે ? દુસ્ત હોવાથી ખોટા છતાં કેટલાએક વર્ષો મુધી નિયમિત પ્રગટ કરવાની જોગવાઈ તો છે જ

જેમને પગપરાગત, કોઈ પણ ક્ષેત્રનું ખુલ્લું સમર્થન નથી, સામાજિક સફળતા અને અમર્થન માટે સાંસ્કૃતિક, શૈક્ષણિક, સામાજિક, આધ્યાત્મિક કે ગૃહકીય વિચારસરણીની કશી જ ભેળમેળ જેમણે કરી નથી, પગપરિત સાહિત્યસામયિકોએ પાડેલી લોકસમર્થન મેળવી આપનાર પગપગના તમામ લાભો વર્ણિત ગણ્યા છે, અને કેવળ વિશુદ્ધ સાહિત્યમાસિક બની કહેવાનો જ જેમનો મૂલો સકલ્પ છે, ટ્રેસ્ટનું આર્થિક સરક્ષણ પણ જેમણે ગોઘ્યું નથી, બધ પડ્યા કે ત્રૈમાસિક થાય છે એવા સામયિકોને વાન તહેવારે મળતી/ મળ્યા કરતી અસ્તિત્વની પ્રશસ્તિમુદક વ્યાપક પ્રસિદ્ધિના અણુલખ્યા નાટકી પ્રબલથી સ્વચ્છાએ સકલપૂર્વક પર રહ્યા છે એમનો જીવનપથ કેટલો વિકટ અને દોલતો હશે એની કલ્પના કરવા જેટલોયે સાહિત્યપ્રેમ આ સામ્પ્રદાયિક નોહાગરોએ ક્યારેક પ્રગટ કર્યો છે ખરો ?

ખગેખર, આ સામપ્રદાયિક નોહાગગે પ્રમાણિક સાહિત્યનિષ્ઠ
પણ છે ખરા ? જે સામયિકો અવમાન પામ્યા તે મક્ત મેળવનારા
એકે ગ્રાહક નહીં પોતાના લખાણો છાપનાર બધ પડ્યા એ અગત
ખોટ પણ રુદનમા મળેલી નથી હોતી ?

હિટિશ શાસનકાળમા 'વફાદાર' શબ્દને જે મહિનતા વળગી
હતી એ વર્ગ સાહિત્યમા યે વિદ્યમાન છે. એમનુ મુખ્ય કામ
ઈનામો / એવોડો / ચદ્રકો / સન્માનમમાગ્મોની જાહેર નોધ લેવી
અને શોકના પ્રસંગે સામૂહિક રુદન કરવુ. નર્મ વહેવારીઆ તો
નિર્દામ છે, પણ આમને તો વહેવારીઆ ઉપરાન્ત દલી પણ કહેવા જ
પડે. કારણ તેઓ વિદ્વાનો અને શુદ્ધિમાનો છે પ્રમાણિક અને
સનિષ્ઠ શુદ્ધિમાનો હોત તો પોતાના સ્થાનનો, પોતાને પ્રાપ્ત માધનોનો
ઉપયાગ વહેવારીઆ કર્મકાણ્ડો માટે નહીં, પણ સાહિત્યરુચિ કેળવવા,
પ્રચારવા માટે કર્યો હોત અને એમને સામૂહિક રુદનના પ્રસંગો ઓછા
આવત, સાહિત્યમાસિકોની સ્થિતિ સહેજ તો, વધારે સારી હેત
નિર્ભેળ ચિંતન સ્વીકાર્ય હોત તો એ મેધાવાનો જોઈ શક્યા હોત કે
પોતે કેવા નિર્ગર્થક વહેવારીઆ પ્રપચોમા મડોવાયેલા છે

સાહિત્યિક પ્રશ્નોને આ કે તેના પ્રશ્નો બનાવી દેવાથી વાચકોનો
ગમ ઘટ્યો, એ લક્ષણ એમણે નોધ્યું ? વિદ્યાર્થીઓમા સાહિત્યગમ
જન્માની નહીં શકનારા નિષ્ફળ લોકો જ સાહિત્યનો ખોજ ઉપાડી
કર્યો તો સાહિત્યનો પ્રસાર મર્યાદિત ને મર્યાદિત નહીં થતો જાય-એવો
વિચાર પણ એમને આવે છે ?

એ આનુ જાહેરમા પાડીને છટકી જવાનુ ન હોત તો, જાતને
મડોવતા આવા અનેક પ્રશ્નોમા પનાયનવાતીઓ પડે ખરા ?

સાહિત્યનિષ્ઠ

કવિસ મેલન

અલગારી

આપણે કવિ રહ્યા નથી એટલે એક સમેતન યોજવું જ નોઈએ એ વિચાર મિત્રાને ગમી ગયો. કવિને તો આખાલવૃદ્ધ એની વિવિધ શ્રેણીના યોતાઓ સહન જ કરી શકે નહીં ! અગે, જાહેરમાં કવિતા બોલતા કવિઓ પણ કયા મહન કરી શકે છે ! જેમ જેમ અકવિ થતા જઈએ તેમ તેમ કવિમ મેતનમાં જવાની અને ત્યાં ટકી ગહેવાની યોગ્યતા વધતી જાય છે સુદ્ધ અકવિતાનો પ્રગિય એમાં ટેકો કરે છે અકવિતા દેખાવે અને સામળવે સુદ્ધ હોય છે, એટલે કે જાહેરમાં જે સુદ્ધ સમજાય અને સલાળાય તે રીતે જ તો

અમને ધણો સફસોમ થયો કે કવિસ મેતનમાં કવિતા બોલવાની યોગ્યતા અબલય જ અમને કયારની મળી ગઈ હતી એનો ખ્યાન ખદ્દ મારો આવ્યો ! મિત્ર વિવેચકોનું ડાવતરું પણ એમાં લાગેતું હશે, ખલ્લુ જાહેરમાં વાચી શકાય એવા ગહ્યા છતાં એ વિવેચનો કેમ ગહ્યા, એનો અચ્ચો કવિસ મેલનના વિચાર સાથે જ આવ્યો ! અમે મચ પર પહોચીએ એ એમને ગમતું નહીં હોય, કારણ કે વિવેચકો પણ હવે તો મચ પર જવાની યોગ્યતાવાળા વિવેચનો બને છે, પરંતુ કવિ સ મેલનની જેમ વિવેચક અમેવન યોજવાની પ્રથા ન હોવાથી એમને વાચિક અભિવ્યક્તિ નથી મળતી એટલે તો અધ્યાપક સ મેલન યોજવા પડતા હશે

હવે આપણે કવિતા પર તક્ષ કેન્દ્રિત કરવાની જરૂર રહી નથી માટે, મચ પર તી રીતે જવું, કયા કપડા પહેરવા, કોણુ ઓનો

પરિચય આપે, કેવો પરિચય આપે, કોણ નાટકના સવાદની જેમ અકવિતા ખોલે અને કોણ લોકપ્રિય સુગમ સંગીતના ધોરણે વાદની સહાય વિના ગાય, એ પ્રશ્નો પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવાની જરૂર હતી જ આપણા જે મિત્રો કવિતાથી દૂર થઈ ગયા છે તે પણ શોધી કાઢવું જ રહ્યું-તેમને આપણી અકવિતામાં અને તે પછી આપણામાં યે ગસ પડશે જ એમને અમત્રણો મળે એ આપણે જોવું જોઈશે.

અવસાનના સમાચાર અને નોંધો અખબારોમાં ખોટી રીતે લેવાય છે ઘણી વાર તો કાળી બૉર્ડરનો પણ ઉપયોગ કરવામાં આવે છે આ ડીડ નથી હવે અવસાનના સમાચાર અને નોંધ કવિને શોભે એવી રીતે આવવા જોઈએ આપણો દેહ છૂટી જાય ત્યારે તો અખબારો તેમની જૂની રીત પ્રમાણે આપણા સમાચાર લેશે જ, તે છૂટક છૂટક હશે. અખબારોમાં સામૂહિક મરણના સમાચારોને બરાબર ચમકાવવામાં આવે છે, પરંતુ કવિઓના સામૂહિક મરણના સમાચાર તેઓ ચમકાવતા નથી.

આપણે કવિસ મેલન યોજીએ કારણ કે કવિ તરીકેનું આપણું કંઈ નહીં તો કામચલાઉ મરણ થયું છે, એટલે લોકો આપણને અને આપણી અકવિતામાં રમ લઈ શકશે, અને વૃત્તાત્તનિવેદકો શ્રોતાઓનો ઉત્સાહ જોઈને આપણા સામૂહિક મરણના સમાચાર ટિપ્પણ સાથે આપશે. આપણે મરણના સમાચાર અને નોંધને નવું સ્વરૂપ આપવાની કાંતિ કરી શકીશું.

આપણા શહેરમાં કવિતાના કે કવિઓના સામૂહિક અવસાન પ્રસંગે પ્રમુખપદ અને અતિથિવિશેષના પદ લેનારા વિદ્વાનો અને સન્નજનો સારા પ્રમાણમાં છે અકવિતાને સાબળીને તેઓ રાજ થઈ શકે છે, તાળી પણ પાડી શકે છે, અને અકવિતાના રહસ્યો અને સાર્થતા વિશે ઘણું મધુ ખોદી શકે છે બલકે કવિતાના મરણનો આનંદ ઉદ્રેક એમન

ખોલવા માટે અવશ કરી મૂકે છે કવિ તરીકેના મગ્નુથી ખુદ અમને કહેલો
આનંદ થયો છે, અમે કહેલા ઉત્કૃષ્ટ બની ગયા છીએ એની ખબર
અમને મન પર ન પડે. એતો એવ જોતા અને પ્રમુખને પણ
લાગે તો ખરો જ.

કેટલી બધી કુણા, ક્ષોભ, અવલવ, મથામણ અને અનિશ્ચયમાથી
અમે ભગરી ગયા છીએ અને રોડોમાં રીંછને લઈ આવનાર માટે બધું
સગળ બની ન્ય છે એમ સરળ બની ગયું છે એતો ખ્યાલ પણ મન
પર ન આવવાતો છે.

એક મિત્રને પોતાના મગ્નુની એટલી તો ખુશી થઈ છે કે તેઓ
અમારા મરણસમારમ્ભમાં હાજરી આપવા માટે રેશમી કંકની અને
ક્રિયિશિતો ખાસ પોશાક પસંદ કરવાના છે, બીજા મિત્ર તેમના
ચપતને બદલે મોન્ડી પહેરશે અને ચમ્પાની ટ્રેમ બદલી ન નાખશે
ઝલો, ભરતકામની કિનારના પાયબવાળો ખૂલતો પાયબમે, ખુલ્લું
માથું અને ખલે કાશ્મીરી શાલનો પોશાક પસંદ કરવાના છે.

મરણને જોવાની અને ઉજવવાની આખી રીત ન બદલી
નાખવાની અનિવાર્યતા હવે અમલ્ય બની ગઈ છે મૃત્યુ સોહામણું છે,
પોતાને, પોતાના મિત્રો અને સમબંધીઓને જ નહીં, સૌ કોઈને એમાં
મઝા પડે એવું રજક પણ હોય છે એ અમારે પોતે કવિસંમેલન
યોજાને અનુભવકુ છે અને એને સર્વાનુભૂતિનો સમારભ બનાવવો છે
એને સંપૂર્ણ આકાર આપવા માટે અમે મિત્રો વારંવાર મળીશું અને
ત્રીણામાં ત્રીણી વિગતો પણ પૂરી નિષ્ઠાથી વિચારી નહીંશું અને

□

તારી આખો

ચાગેશ જોધી

કાળજી આજ્યુ હોય કે ન આજ્યુ હોય, તારી આખો તો આમેય દગિયા જેટલી જ ગહન છે. એમા રૂબરૂ મારીને છીપલા મેળવવા હોય તો અસીમ રણુમા વરસોના વરસો સુધી તપવુ પડે ને જપવુ પડે તારુ નામ તારી આખોની બૂરાશ લેદી ગકાતી નથી ને તારી નજરના વહેણુ ઓળગી શકાતા નથી

જશેદાને કૃષ્ણના મુખમા આખા યે વિશ્વના દર્શન થયા હતા જ્યાં હુ તો દરરોજ આખુ ય વિશ્વ નિહાળુ છુ તારી આખોમા હુ તો ચૂપચાપ તારી આખોની શુદ્ધઓમા આગળ ને આગળ ચાલ્યો જઈ ને થોડુક આગળ ચાલ્યા પછી દેખાય અજન્તા-ઈલોરાના શિલ્પ અને એથી યે આગળ ને આગળ જઈ તો ખેમીલોન, એસિરિયા ને મિસરના એવશેષો । કદાચ બીજો અમેરિકા પણ તારી આખોમાથી જડે ।

તારી આખો એટલે મારુ બ્રહ્માડ । તારી આખો એટલે મારી બધી જ ઋતુઓ તારી આખોમા વર્ષાત્રુ રૂપ છે, વસંતનો વૈભવ છે ગિશિરની બર્ફીલી રાતો છે, ગ્રીષ્મની જલદતા છે, પાનખરની ડાળીઓમા ગૂંચવાયેલુ આકાશ છે. રણુની વેરાનતા છે ને દરિયાનો ધૂનવતો ઉન્માદ પણ છે. પ્રથમ સ્પર્શવેળાનો મુગ્ધ કન્યાનો કપ છે ને આખા યે વિશ્વને હલખલાવી દે તેવા બૂકપનો અણસાર પણ છે.

તારી આખોમા કેતરાયેલી છે પીપળાના પર્ણમર્મરની ભાષા. તારી કીકીઓની પછવાડે છૂપાયેલી છે પતંગિયાના રંગોની ઝાપ, લીમડાની શીતળમય છાય ને ગુણુકાગી કડવાશ, ગ્રીષ્મમા રાતાન્યટક

શુદ્ધરૂપે ખીલે છે તારી આખોમા ને તપી તપીને થાકી ગયેલી સૂઝ
પણ ધડી આનરો લેવા આવે છે તારી આખોની શીતળ ગાયામા
ચોમાસામા મોગનની મહેક અંજી નાખે છે તારી આખોને ખૂણે
લપાચેલા અધકારને ઝણીવાગ વગ્ગાદ થઈ ગયા પછી તારી આખોતુ
આકાશ ઊડે છે, મેઘનુપ ગયા છે ને એના ગંગો ઝીલાય છે મારી
આખોમા અને હલ્હલનુ મારુ મગલુ પણ ઘસવમાટ પોલી નય છે
તારી આખોની શીતળતામા

ગડી ગડીને બાલ વઈ ગયેલી અને સૂઝ ગયેલી તારી આખોના
પોપચા લાલ શુદ્ધાખની ખખડીઓ જેવા લાગે છે રાંદકેએ તો
શુદ્ધાખને જ બધ પાપણવાળુ છતા બધુ જોતુ નેત્ર કહીને વર્ણવ્યુ
છે વણા કવિઓએ આકાશના તાગઓને આખરૂપ જેવા છે પણ મને
તો લાગે છે કે બધાજ તારાઓ અને નક્કરો તારી આખોમા જ વસે છે
અને શ્વસે છે ક્યારેક તારી પાપણો પર બાઝેલા ઝીણા આસુઓને
ચાદની અજવાળતી હોય ત્યારે એવુ લાગે છે કે જાણે તારાઓ આકા-
શને ત્યજી દઈને, તારી પાપણો પર બેસીને સ્મિત ન વેરના હોય ।

કોઈપણ સવેદનનુ પ્રથમ બિંબ આખમા જ ઝીલાય, પ્રેમની
પ્રથમ લિપિય આખમા જ કોતરાય ને મૃત્યુનો ગંગ પણ સૌ પ્રથમ
આખમા જ દેખાય આખમા તો તડકાય સતાય ને અધકાર પણ
તખાય સૂર્ય સાથે તો આખને નિકટનો સબધ-આસુ આવે તો એય
સૂઝને અર્પણ કરવાનો-સૂઝ તો ગેજ આખોની ખળગ પૂઠે ને
પોતાની મદ્દ આગળીઓથી આસુઓ લૂકે સુરેશ નેધીએ ય પેલી
પ કિતમા કહ્યુ છે ને કે

‘કાલે જો સૂરજ ઊગે તો કહેજો કે
મારી બિડાયેલી આખમા
એડ આસુ ચૂકવવુ બાકી છે’

સાચે જ, આખુ ગે ભાવવિશ્વ સમાયેલું હોય છે આખોમા અને તેની સાક્ષી પૂરે છે આસુઓ. આખ કેટલુંયે બળબળે ત્યાગપછી જ આસુ આવે છે એથી જ તો આસુ ગન્મ હોય છે. આખમાય અસખ્ય દરિયાઓ હશે અને એથી જ તો આસુ ખાગ હોય છે । આખમા તો ક્ષણે ક્ષણે, નવી નવી, અવનવી ઋતુઓ આવે અને કશુંક મૂકીને ચાલી જાય

ઘણીવાર સવારના મૃદુ સૂર્યાકિરણોને, શિરીષના ફૂલોના તાતણા-ઓની સુદામળ ટોચ પર ઝીલાતા જોઈ ને આખને કંઈ ટાઢક થાય તે પહેલાં તો વર્ષાના પ્રવસ ખૂંદને, બાવળની શણ ભોકાયાની ક્ષણ આખમા ખૂચવા માટે છે । પગમા કાટો વાગ્યો હોય તો ખેચી કાઢીએ પણ આખમા વાગેલી ક્ષણોનું શું ? એ કાઢવા માટે થ તારી તીક્ષ્ણ પાપણો જ જોઈએ ક્યારેક શરમથી તારી પાપણો સહેજ નીચી ઢળે છે ત્યારે થાય છે કે તારી નીચી ઢળેલી નજરનો તો આ પૃથ્વીને થ ભાર લાગતો હશે.

તારી આખને એક ખૂણે ખખડયા કરતું ગીય એકાન્ત અને બીજે ખૂણે એકઠી થયા કરતી શૂન્યતાને કાંઈ દોરમા ગૂંથીને એનો હાર બનાવવાનું મન થઈ આવે છે જો દરિયા જેવડો કોઈ ખોખો મળ્યો હોત તો આખેને ખાલી કરી દેત પણ દરિયોય કેટલો નાનો પડે । દરિયો બહુ બહુ તો તારી આખની કીકીમાનું શ્વેત ટપકું ।

ક્યારેક તારી આખમા સહસ્ર સૂર્યો ઝળહળતા દેખાય છે તો ક્યારેક દેખાય છે છુઝાઈ ગયેલી રાખની ઊડાઊડ । ક્યારેક ચંદ્રના જેવી ગીતળતા હોય છે તારી આખોમા તો ક્યારેક ભયંક ગાજવીજ સાથે થતી વીજળી ને ધોધમાર વરસાદ. તારી આખોમાં વગસતા વરસાદનું સંગીત મૈ ટેપ કરી લીધું છે મારા લોહીમા તારી આખોમા ઝળહળતા

સૂર્યોત્તુ તેજ મેં સચિત કરી રાખ્યું છે મારી જિરાઓમા તારી આખોમા સળવળતા સર્પોત્તુ વિષ મેં અથડી ગાખ્યું છે માગ કહમા તારી આખમા ઊડાજીક કરતા પખીઓના લયને મેં સાચવ્યો છે મારા હૃદયના ધબકારમા. તારી આખોમાથી વહેતા વાસળીના સૂગને મેં જળવ્યા છે મારી યમુનાના વહેણમા. તારો એક એક અશ્રુને મેં ઝીલ્યા છે મારા છીપલાઓમા. તારી આખોમાથી પડતી વીજળીને ય મેં મોસરવી ઝીલી લીધી છે મારી આણીયાળી પાપણોમા

ક્યારેક તુ મારા પર ગુસ્સે થાય અને તારી આખોમા જ્વાળા-મુખી લાલુડી જીઠે, તારો ગેપ એતુ આપ્તુ યે સૈન્ય લઈને આની જય કુરુક્ષેત્રના મેદાનમા. ને હું તો સશ્વવિહોણો જોયા કરું તારી આખોમા સોજે કળાએ પ્રકટતી શ્રીખતે—(વૈશાખ જાણે અગ્નિનું મહિમ્નસ્તોત્ર રચી રહ્યો છે જાણે આખા યે આકાશને આલિંગનમા લેવા માટે અસખ્ય તપ્ત રજકણો પ્રત્યક્ વેગથી જીયે ગતિ કરી રહ્યા છે. ગાડોતૂર બનેલો ગરમ લાલ્ય વન પલ્ય કોઈ ચિગવિરહી જોગણીની જેમ અહીં તહીં ભટકે છે આ ધગતી પલ્ય, કઈ જ પલ્ય ખાવા પીધા વગર, શ્વાસ પલ્ય લીધા વગર, ગુલમ્હોગની લાજચટક ભાતવાળું ને ગરમાણાની શ્રીન-ચલો ઝાંચવાળું વશ્ત્ર પહેરીને, અગ્નિની પ્રત્યક્ જ્વાળાઓના ખોળામા ખેસીને તપ કરાતો ડોળ કરતી, પલ્ય વામણીના મૂર સાલજવા આતુર થયેલી, રીસાયેલી રાધા જેવી લાગે છે ! આખી યે સષ્ટિને પોતાના ભડકાની લપેટમા લઈને આ જપોર પલ્ય હૃદયોગીની જેમ આગણે જામી છે આવા સમયે પલ્ય ગુનમ્હોર તો તેમના હોડ પરથી મધુર સ્મિતની લાજ લાલ ધારાઓ ચારે તરફ વેર્વા કુગે છે જાણે કે તારી આખોમા પ્રગટેલા જ્વાળામુખીની ભીતરમા વલા કરતા અણના સ્મિતની ધારાઓ !)—અને થોડીવારમા તો તારી આખો આસુઓથી તન્મતર ! ને શ્રી, વેણીસાઈની પેત્રી પત્તિ વાદ આવી જાય છ—

ઊના રે પાણીના અદભૂત માછલાં—

એમા આસમાની લેજ

એમાં આતમાના તેજ.

નજરના ય કેટકેટલા રૂપો ! લયથી ફૂડી ઊઠતી નજર, કોધથી ફાટી જતી નજર, રૂપથી અબઘ જતી નજર, ઉદાસીથી શૂન્યમનસ્ક કે અન્યમનસ્ક થઇ જતી નજર, શમના લારથી ઢળી જઈને લાલ મગનો ઢગયો થઈને વેરાઇ જતી નજર, સોયમા દોરો પરોવતી એકાગ્ર નજર, મેળામા ભૂલા પડેલા શિશુને શોધતી હાકળી-ફાકળી નજર નજર તો અનંત પરિમાણમા ગતિ કરતુ કાઇ બિન્દુ !

ક્યારેક તારી નજરનો સ્પર્શ તાજા ફૂટેલા ધાસ જેવો નીલ હોય છે તો ક્યારેક મુગ્ધ બનીને નાચી ઊઠતી તારી નજરનો મગ ફૂણી મોસબી જેવો હોય છે તો ક્યારેક શિશિરની કાઈ અધારી રાત્રિએ નાઈટ લેમ્પના અજવાળાથી દ્વન્દ્વ ખેલીને થાકી ગયેલો અધ-કાર તારી આખોમા શરણુ લે છે ત્યારે તારી આંખોનો રંગ પડખુ ખદલતી વાઘણની લીસી ચળકતી આમડી જેવો હોય છે ક્યારેક, કશાક કરથી, શાહમૃગોના ટોળેટોળા દોડતા આવીને નારી આખોમા મો નાખી દે ત્યારે તારી આખે સીતાજીને પોતાનામા સમાવી લેતી ધરતી જેવી લાગે છે ! અને એથી જ હુ ઈચ્છુ છુ કે મારુ મૃત્યુ પણ તારી આખોનુ રૂપ લઈને આવે

તારી આખો જોઈને તો થાય છે કે આખો દરિયો પી ગયેલી માછલી એટલે જ આખ ! આખ વડે તો ખોલી પણ શકાય, ગાઇ પણ શકાય ને સાલળી પણ શકાય ! આખના એક ઇશારે વાદળને ધરતી પર ઉતારી શકાય. ને હિમાલયનુ મસ્તક પણ ઝૂંકાવી શકાય. પાપણની ધાર પરથી શબ્દોને ધારીએ ત્યા ફેંકી શકાય ને કાળમીઠ ખડક ઉપર

કોનરી શકાય કોઈ ત્રિપિ માત્ર લભ્ય રહેજ જોયી કરીને તો ગોવર્ધન
 પહોડ પણ જોયકી શકાય ક્યારેક આખમા ઢૂંઢકી મારીને સાતે દરિયા
 તરી જાય તો ય કિનારે આવે જ નહિ । પીપળાનુ સૂકુ પાન પણ
 હાથ ન લાગે ને જોરથી પગ પછાડે તો પગ નીચે હોય ડામરનો પાકો
 રસ્તો । એ રસ્તે જાયુ જોઈને ચાલો તો ખીણ આવે, નીચુ જોઈને
 ચાલો તો માથા પર આખા ય આકાશનો ભાર આવે ને સીધુ જોઈને
 ચાલો તો સોનાના દ્વાર આવે । અને ધડાકે દઈને ખોલી નાખે એ
 દ્વાર તો ઝળહળતા અસખ્ય આસુઓ । અને તેની ગમેવાળી કરતો
 ઈશ્વર ।

દરિયાના પેટાળમા અડાખીડ જગલ હોય છે તો શું તારી
 આખોમા નથી હોતા ? જ્યારે નગર સંસ્કૃતિથી યાકી જઈ છુ ત્યારે
 છુ વનવાસ ભોગવુ છુ તારી આખોમા-ક્યારેક તારી આખોના ભૂગ
 જ ગલોમા ભૂલો પડ્યો હોઈ, રસ્તો જડે જ નહીં, દિશા સૂઝે જ
 નહી, દીવાદાડી દેખાય જ નહીં એક રાત જાય, ખીજી રાત જાય
 ખરી ગયેલા સૂકા પાદડાનો સળવળાટ સભળાય કોઈ પશુનો પગગવ
 રવાડા ખડા કરી દ અને દૂર દૂર એ દિશામા જોઉ તો બે તગતગતી
 લાત આખો દેખાય ને છુ ભયનો માર્યો છળી મરુ ને તુ પૂછો બેસે-
 ચુ બેસા કરો છો ક્યારના મારી આખોમા ? । □

યાદ આવી માટે કહેવાની વાત

સ્નેહન મુઝમુદાર

ગઈ કાલની સોનવણી મદ્દ સધ્યાએ સ્મૃતિની સ્તોત્રિનીને કાઢે
ફરતા પગમા કશુ અથડાયુ

નીચા વળીને જોયુ તો વેરણછેરણ પડેલા મારા અસ્તિત્વના
થોડાક ટુકડા !

ધડીલર તો થયુ કે લાવને એને ભેગા કરી લઉ, જો સધાય તો
કચાગેક કામ લાગે.

પણ પછી જવા દીધા.

એક તો બધા ટુકડા મળે નહીં કેટલાય એવા ટુકડા તો પગ
તળે રેતીમા દટાઈ ગયા હશે અને કેટલાયને તો આ ઓતવિની
પોતાના વહેણમા આટોપી ગઈ હશે. અને આ ઓતવિનીનો ગો
ભગેસો ? એના નીર તો વધે-ધટે રે લોલ !

અને આમ જાહેર જગ્યામા મને આમ ટુકડા ભેગા કરતો કોઈ
જોઈ જાય તો તે શુ ધારે ? એક વાર ઉન્મત્તમા ગણાઈ ગયા બાદ
ડાહ્યામા ગણાવુ કપરુ.

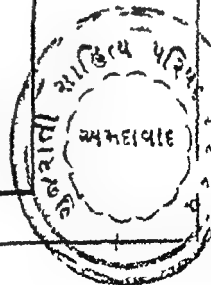
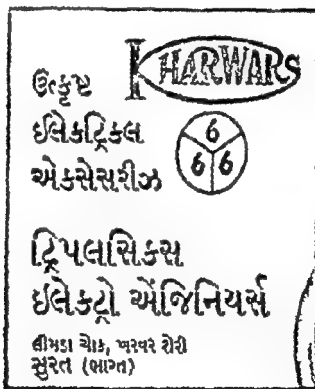
વળી કોઈ સિપાઈ ચોર ગણી મને પકડી જાય તો કોરટમા
પુરવાર કેમ કરનુ કે એ ટુકડા મારાજ છે ? કોગો પુરાવો છે મારી
પાસે ? અથવા ગીતા પર હાથ મૂકી ધર્મના મોગદ લઈ એમને મારા
કહેવાની તૈયારી છે મારામા ?

આ તો તમે તમારી વાત કરતા હતા અને મને એ વાત યાદ
આવી અને તમને કહી બાકી તો એવુ બધુ ચાલ્યા કંઈ ચાલે, તમે
તમારી વાત આગળ ચલાવો. કહોને, પછી શુ થયુ !

‘ક કાવદી’ માસિક માટે નિયમ (ફોર્મ ૪ મુજબ)

- ૧ પ્રકાશનસ્થાન ૩, આનંદનગર સોસાયટી, સગરામપગા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨.
- ૨ મુદ્રકનું નામ રતિલાલ મૂ. ‘અનિલ’
નાગરિકતા ભારતીય
સગનામુ ૩, આનંદનગર સોસાયટી, સગરામપગા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨
- ૩ પ્રકાશકનું નામ નાગરિકતા સરનામુ, ન ૨ મુજબ
- ૪ અપાદકનું નામ ગતિલાલ અનિલ’
નાગરિકતા ભારતીય
સગનામુ ૩, આનંદનગર સોસાયટી, સગરામપગા, સુરત ૩૬૫ ૦૦૨
- ૫ માસિકનું નામ રજનીકાન્ત ગતિલાલ શપાવાળા
૩, આનંદનગર સોસાયટી, સગરામપગા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨
હું ગતિલાલ મૂ. ‘અનિલ’ આથી બહેન હરુ છું કે
ઉપરની વિગત ભારી બાણ અને સમજ મુજબ સાચી છે
મહી રતિલાલ મૂ. ‘અનિલ’ પ્રકાશક

બુપત વરોદરિયાની
નવલકંથાઓ

પલ પલ યાદુળ પ્રાણ	૧૯-૫૦
તાગ હૈયે માગે પ્રીત	૧૯-૫૦
જપતપ જૂઠા, માવી પ્રીત	૧૫-૫૦
ભવોભવની પ્રીત	૧૯-૫૦
મોતના પીળગે	
તરખા પ ખી	૧૫-૦૦
સ્વપ્નપ ખી	૧૩-૦૦
એક નજારે છોકરી	૧૩-૦૦
બીજુ ચોવન	૧૨-૦૦

શાળા-ઉપયોગી નાટકો

નાટકોની દુનિયા — ચળવ ત મહેતા	
શાળા-ઉપયોગી નાટકો — ગજની શેઠ	
ભજવો નાટકો — બળદેવ મોલિયા	
મહેલા નાટકો — મુગેશ ગાધી	
દિગોગેના નાટકો — પ્રા હમિત બૂચ	
(ફરેકેના ૩ આદી, સેટના ૩ ૧૫)	
મિતરખિતર જતૂડ નાયક	૬-૦૦
ઈતંગેતર વિજય શાસ્ત્રી	૧૫-૦૦
ધરેબાલિંગે (ચિતનલેખો)	૧૨-૦૦
પ ચગવ્ય (ચિતનલેખો)	
પ્રીતમલાલ મજમુદાર	૮-૦૦

સાહિત્ય-સ ગમ, બાવા સીદી, ગોપીપુરા, સૂરત-૧.

કાવ્યગ્રંથો

મૂર્ચના ગોળાને ભેટવા	
જતા — નાગરાજ	૩૦-૦૦
કાલિન્દી — જનક નાયક	૧૨-૦૦
કૂલડા — હેતલ મોદી	૨-૦૦
ચળમાતંગીની નવલકંથા	
ભિડા ફવા ને ફકા દોડડા	
મૂલ્ય ૧૮ રૂપિયા	

કાળરાત્રિની પૃષ્ઠતી ભૂતાવળ	
મૂલ્ય સાડાતેર રૂપિયા	
ભાગ્યવાલાયક નાટકો	

નવા નવા નાટકો — પ્રા હમિત બૂચ	
તખ્તાલાયક નાટકો — ગજની શેઠ	
નાટકો જ નાટકો — મુગેશ ગાધી	
ર ગલીલા — ચ ચી મરેતા	
હમ્માહમના નાટકો — હરીશ નાયક	
(ફરેકેના ૩ પ મેટના ૩ ૩૦-૦૦)	

આયુર્વેદના પુસ્તકો

લાભશકુ ળકર 'યુનર્વમુ' ની બાર	
ગેગપુસ્તિકાઓ મેટના ૩	૨૪-૦૦
ધર ધરનો વૈદ	૧૩-૫૦
ધર ધરના ગોપયો	૧૩-૫૦
અભિનવ કુટુંબી ઉપચાર	૧૩-૫૦
યોગામનો અને આગેગ્ય	૧૩-૫૦

કર્ણને / ડિમન મોઆ

મૂળિયાં વ ટોળિયે ચળતા રહ્યા
નીડ ખાધે કોણુ એની સાખ પર
હાળ પરના વૃક્ષ-સા ઢળતા રહ્યા,

હાથ ચઢ્યા હાથ ઓગળતા રહ્યા
રાખદ કેડી ન્યોત ઓડવવા સતત
સર્પ ટે કુતકારે મળવળતા રહ્યા

ટેરવે રાખદો છતા કળતા રહ્યા
કાળો પડછાયો પડ્યો છે નામ પર
અક્ષરો થી આગિયા ખળતા રહ્યા

ગ્યતણું પૈડા સતત ગળતા રહ્યા,
કોણુ કૌરવ, કોણુ પાડવની દિધા
બેઉ પક્ષો કર્ણને ઝળતા રહ્યા

ભિર્વ ન્યમ થાતા ગયા, લળતા રહ્યા
પથરો વચ્ચે ખડી દુર્વા સમા,
પર્યોદાનો શોગ સાલળતા રહ્યા

કંકાવટી

એપ્રિલ
૧૯૮૦

કંકાવટી

એપ્રિલ
૧૯૮૦

સાહિત્યસર્જન
અને વિચારોનું
સર્વલક્ષી માસિક

વર્ષ ૨૧ : અંક ૨૫૩ : મૂલ્ય : દોઢ રૂપિયો

દર માસની ૫ દરમી તારીખે પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ

દેશમાં રૂપિયા ૧૨, બે વર્ષના રૂા ૨૩, વિદેશ શિલિંગ ૩૦ (દરિયાઈ ટપાલથી), પાચ પાઉન્ડ (હવાઈ ટપાલથી), મેગઝીન એજન્સીઓ અને બાણીતા ત્રયવિકેતાઓને ત્યાં લવાજમ ભરી શકાય છે. કોઈ પણ માસથી ગ્રાહક થઈ શકાય છે. લવાજમ અને વ્યવસ્થા અગેનો તમામ પત્રવ્યવહાર રતિલાલ 'અનિલ', ૩, આનંદનગર,

સગરામપરા, સુરત-૩૯૫ ૦૦૨ સરનામે જ કરવો.

'કંકાવટી' કવિતા, વાર્તા, ગદ્યખણ્ડ, નિબંધિકા, વિવેચન આદિ સાહિત્યિક ધોરણની કૃતિ સ્વીકારે છે, કૃતિ સાથે સરનામા-
ટિકિટવાળું કંવર અવશ્ય ખીડવું. કૃતિ રતિલાલ 'અનિલ',
૩, આનંદનગર, સગરામપુરા, સુરત-૩૯૫ ૦૦૨ સરનામે જ મોકલવી.

ત્રી-મુદ્રક-પ્રકાશક

રતિલાલ મૂ. 'અનિલ'

પ્રકાશનસ્થળ : ૩, આનંદનગર, સગરામપરા, સુરત-૩૯૫ ૦૦૨

સુદ્રણસ્થાન : શ્રમજીવી મુદ્રણાલય, ખાવાસીદી, ગોપીપરા સુરત-૩૯૫ ૦૦૧

હું પૂછીશ

અવ. વિજય શાસ્ત્રી

મરીના સ્વેતાચેવા

અવ. હવું

એણે મારી આંખોમાં કાઢે જ તો ભયું હવું
આંખે એ મારાથી આંખો ચોરે છે
કાઢે તો એ જોડો હતો સવારે ચકલીઓના કલરવ સુધી
હવે પ્રત્યેક પળી ગીધ ઘનવા માડ્યું છે.

હું છું મૂર્ખ અને તમે પણ ચતુર છો

તમે હજી જાણો છો અને હું જુ

આહ, નારીનો એક શાશ્વત પ્રશ્ન
‘તમે શું યાચાડ્યું છે તારું,

અને તો આસુ છે ફક્ત પાણી અને લોહી
કોડું જળ કોડું જળ કોડું જળ

ચોતાને એણે તરણોળ કરી દીધો છે લોહી

પ્રેમ ફાઈ મા નથી, ઘસ સાવકી મા છે :
એની પાસે ન હયાની, ન મમતાની ક્યાદેય રણાય આશા

અમને પ્રેમીઓને વહાણાં લઈ જાય છે ક્યાંક દૂર
અને પછી બરફઢાંકી રૂપેરી સરકોની પર
ધરતીના ખૂણે ખૂણે આતંરવર ફેલાઈ વાળે છે
'મે શુ બગાડ્યું છે, તારુ, યો મિત્ર'

કાલે તો તું રૂતો હતો મારા ચરણની પાસ
અને વિશાળ ચીન દેશ સાથે કરી રહ્યો હતો તું મારી તુલના,
તારા બંને હાથ સહસા અલગ થઈ ગયા
અને મારી જિંદગી ખોટા સિલ્કા શો પડી ગઈ

ભિલી છું નવજત શિશુના હાથારા શી હું 'અઢાલતમા
ઠંકરાવેલી અને આત્મવિશ્વાસ ગુમાવેલી
પર તું નરકમા ચે હું પૂછીશ પ્રિય તને
'મે શુ બગાડ્યું હતું તારુ, યો નિર્મમ'

હું પૂછીશ પુરશીને, શબ્દાને
'મારો શો ગુનો કે સત્તાવાધ છે, સળ અપાય છે ?'
ઓ કહિશો 'ઘોની પાસે હતે કેઈ યુગ્મન નથી બગડ્યું

તારે માટે

અન્ય કોઈ નારીને ચૂમવાનો વખત આવી રહ્યો છે

તે શીખવી નીકુ છે મને અગ્નિના ગલ માથે જીવતા રહેતા
અને બરફાળ મેદાનમા ફેંકાઈ જવાને પાણી

મેં કરી લીધું સહન
તે મારી સાથે કેવો વ્યવહાર કર્યો તો પ્રિયતમ !

તાડુ શું ગગાડ્યું 'તુ મે, શુ જગાડ્યું હતું તાડુ ?

મેં માપી પ્રત્યેક ગહનતા—શુ તું કરી શકે છે જોનો ઇન્કાર ?
સ્ત્રી, પ્રેયસી ક્યાં રહે છે—જ્યારે પામી જાય છે આજેનો પ્રકાશ ?
હર અને હર સરકતો જાય છે ખ્યાર

અને મોત—ભાગ માટે જેમ પાનખર તેમ આવી રહ્યું છે પાસ !

સફરજન પાકી ગયું છે—આડ હલાવવાથી થશે શો લાભ ?

વખત આવ્યે ખરી જશે તો આપોઆપ

મને ક્ષમા કરી દેને પ્રિય, મને ક્ષમા કરી દેને

તો મેં તને કોઈક કર્યો હોય અન્યાય યા પાપ !*

* આ રશિયન કવિચિત્રીનો જન્મ ૧૮૯૨મા અને મૃત્યુ ૧૯૪૧મા આત્મહત્યાથી

—/ પ્રસન્નેય

મારા કેટલાયે શ્વાસો

અધવચ્ચેથી

કોઈક શિકારી છલગનો લોગ બનીને

ઈડાની જેમ ફૂટી ફિદાઈ ગયા છે

કાલાતરે

એમની ક્યારેક અચાનક વાસ આવે છે.

ને મન

હીજરાટની ખીણોમા ઠેળાવા માડે છે.

વેરાન રાનની ઓતાડી બખોલમાથી આવતી

મરી ગયેલા હિસ્સ પશુની

ખીલતસ ગાળોનો વરસાદ વરસાવતી

છાકટી વામ ..

કે

પાણીમા ડૂબીને મરી ગયેલા

ગલગોટાના કહોવાટની વાસ

કે

લાકડાના વહેરની લુગખી દમિયલ વાસમા ઓછવાયેલી

લીના વાનિશની મદીલી વાસ ..

ન ઓળખાય તેટલી હદે એકબીજામા ભળી જતી

વાસના ટોળામા

પેલી વાસનુ નિજત્વ

હ મેશ માટે ખોવાઈ જાય છે

અને

શ્વાસનાં

દિગંતો ભરીને

રઘવાટભર્યા દોડતા ધાડા ને ધાડાની વચ્ચે

ચિત્કારી ઊઠું છું

શ્વાસ !

શ્વાસ !

શ્વાસ !

એ કાણો

એલેકઝાન્ડર બ્લોક :

અનુ વિજય શાસ્ત્રી

એવી પણ કાણો આવતી હોય છે જીવનમાં
પ્રચણ્ડ ઝઝાવાતોયે આપશું વિચલિત કરી શકે ન
કોઈક જ્યારે આ ખભે હાથ મૂકી દે
અને ટગર ટગર ભેડે ગહે આપણી આખોમા-પરોવી આખો

ત્યારે સહસ્રા યોગળી બંધ છે જગતની ચિન્તાઓ
કોઈકે ગહન ગંહુરમાં જઈને શમે છે
અને ક્ષીતસ્થી પ્રભવે છે સત્તરગી ઇન્દ્રધનુષ
એક મૌન બંધ છે છવાઈ મુજ પર

અને મૌનમાં રસાયેલો

એક કોમળ મીઠો સ્વર હળુ હળુ લાગે ઊતરવા
વીણા શા તગ મનતા તારો પર
આઘાત આપીને જેમન બનાવ્યા હતા જડ, જીવને

□ જયંત પાઠક

રોજ વહેલી સવારે ફરવા જઈ છું બાગણા ખોલું છું બહાર નીકળું છું ને પછી બાગણા બંધ કરું છું. બાગણું બંધ થતા જંગ અવાજ કરે છે, એના જરા લાખા લહેકામાં ‘આવજો’ સાંભળું છું ને હું એક કલાક પછી અચૂક પાછો આવું છું ! આવીને ઘરમાં પુગડે છું, અવહારમાં અસ્ત થાઉં છું, ખાઉં છું, પીઉં છું, રોટલા રળવા જાઉં છું, બાળકોને રમાડું છું, પાળું છું પોષું છું, -કેટકેટલું કરું છું ! મને થાય છે કે આ બાગણાના ‘અવાજો’ના લહેકાને એક વાર લાખી વિદાય ગણીને હું એક કલાકમાં પાછો ન આવું તો...

પરોઢિયાના આછા આછા અજવાળામાં ધગની બહાર નીકળીએ એટલે કેટકેટલી શક્યતાઓ આપણી સમક્ષ ઊઘડે છે ! આ રસ્તે હું ચાલ્યા જ કરું તો આખી પૃથ્વીની યાત્રા કરી શકું હું ચાલું છું તે રસ્તો તો દરિયામાં ડૂબી જાય છે, પણ દરિયામાંય કેટકેટલા રસ્તા વહે છે ! આ રસ્તાઓ ચાલ્યા જ જાય છે, ખસ ચાલ્યા જ જાય છે ! આપણે જ દીવાલોમાં બંધાઈ ગયેલા ટેવાઈ ગયેલા ને ફરી પાછા ફરીએ છીએ, બાકી તો કોઈ રસ્તો કદી પાછો ફર્યો જાયો નથી. જળ, જમીન અને અતરિક્ષમાં એ તો ચાલ્યા જ જાય છે ને જેને ચાલવું છે તેને નિમગ્નતા જ રહે છે. કવિ રાજેન્દ્ર શાહની પેલી વૈતાલીય છંદમાં ચાલતી પક્તિઓ યાદ આવે છે

ઘરને તજને જનારને

મળતી વિદેશી વિશાળતા

પણ આ ઘરને તજવાનું કયા સહેલું છે ! સૌન્દર્યના પ્રવાહ જેવી યશોધરા પલ્લવમાં નિરાતે નિદ્રામાં ઢળી હોય, સોડમાં ગાંઠલ ફક્તની કળી જેવી પોદ્યો હોય, ત્યારે અનેક વાર હિબર બહાર જઈને

પાછા જ આવવું પડે । ને ચાલ્યા જવામા સફળ થવાય તો ડાહ્યા થઈને પાછા આવવાની વાસના તો મનમા રહે જ. યુદ્ધ થઈને પણ સસાગને પ્રભુદ્ધ કરવાની ઈચ્છાથી પાછા આવવાનું. રસ્તાઓ થયા એટલે માત્ર જવાની સુવિધા થઈ એવું નથી, પાછા ફરવાની, ડેરના ડેર રહેવાની, સવારના બૂના પડીને સાંજે મોડા મોડા પણ ઘેર પાછા ફરવાની શક્યતા પણ થઈ બદરમાથી વહાણ નીકળ્યું એટલે તો ક્યારેક એ આ બદરે પાછું આવવાનું, આકાશમા પખી ઊડ્યું તે પાછું માળામા આવવાનું. ટાંગોરે કહ્યું **Where roads are made, I lose my way.** રસ્તા બાંધીને અને બૂલા પડ્યા ખરું, પણ બૂલા પડ્યાનો ખ્યાલ જ આપણી પેલી ઘરની માયામાથી નથી જન્મ્યો ?

રસ્તામા ધણા માણસો ચાલે છે કોઈ સામા મળે છે, કોઈ સાથે થઈ જાય છે તો કોઈ વળી પાછળ આવતા હોય છે સામેથી ધીમે ધીમે દોડતા આવતા સર્જન ઓળખીતા છે એટલે સાહેબજી' કરીને ઊભા રહી જાય છે, કહે છે કે દોડવાથી શરીરને વધારે લાભ થાય છે ઠીક છે, એમની વાત સાચી હશે, પણ થાય છે કે ફરવા નીકળું છું તે શરીર, માત્ર શરીર સુધારવા માટે ? કદાચ નહીં ફરતા ફરતા શરીર સુધરી રહ્યું છે એવી ભાવના સેવવાનું પણ હું તો બૂલી જઉં છું માટે તો પગ ચાલે છે તેથી ય વધારે તો મન ચાલે છે. ઋષિએ કહ્યું કે ચરન્વૈ મધુ વિન્દતિ । પણ આ રસ્તે તો કોઈ વૃક્ષ ઉપર મધપૂડો નથી કે મધ મળે વૃક્ષ ઉપર તો સવારની તાજપ પીને ચાચમાથી ગીત-પીચકાગી માગતા પખીઓ ભાળું છું, રસ્તા ઉપર રહ્યા સહ્યા અધાગને કાગડાઓ નામસામે ખેંચીને એના ટુકડાઓ ચાચમા લઈ તાર ઉપર ખેસી જતા જોઉં છું. રસ્તાની યાત્રુમા કોઈ બિઘણશી કૂતરાને ટૂંટિયું વાળીને પડેલો જોઉં છું. એની આખ મારા પદરવ ભણી જરાક ઊંચડે છે ને પાછી પાપણ હેઠળ ઢકાઈ જાય છે સવાગના તારાઓ પ્રકાશની પાપણ હેઠળ ઢકાઈ જાય છે એમ. તન ખે પગે ફરે છે, પણ મનના

પગનો ઢાઈ હિસાબ નથી. ભૂમિમા જડાયેલા પગને તો ભૂમાનુ સુખ ક્યાથી ! એ સુખ તો મન જ માણે

કેન્લાક માણસોનું શરીર ઘર વસાવ્યા પછી એટલું વધી જાય છે કે પછી બહાર નીકળવા માટે એને બારણા સાકડા પડે છે, બહારના જગત સાથેના એના સબધો પછી તૂટી જાય છે છૂટી જાય છે એ ખાય છે પીએ છે, જીવે છે, વધ્યા કંઈ છે ને ધમ્મા જ મરે છે. ઘર વસાવીએ ત્યારે આપણે મનના એન્જિનિયરને સાગદો ગમ્પીએ, એની કલ્પનાશીલતાને જગૃત રાખીએ, ભવિષ્યમા ધરના બારણા સાકડા ન પડે એ રીતે ઘર બાંધવાનું એને કહીએ, કહ્યા જ કરીએ આપણે તો શરીરને વધવા દઈએ છીએ ને મનને નાનું ને નાનું કરતા જઈએ છીએ એટલું નાનું એટલું કૃશ ને અપગ કે પછી એ બારીબારણા-માથી બહાર જ નીકળી શકતું નથી. સવારે ફરવાના લાભ વૈદક જે કહેતું હોય તે, આપણે માટે તો સવારે ફરવું એટલે શરીરને નાનું રાખવાનો ને મનને મોડું કરવાનો એક આહવાદક કાર્યક્રમ જીએ આકાશ ને આસપાસ ધરતી જોઈને થાય કે આપણું શરીર આ જગતની તુલનામા કેવું તુચ્છ છે ! જીએ આકાશ ને આસપાસ ધરતી જોઈને થાય કે આ જગતને વ્યાપીને ય થોડું વધે એવું આપણું મન કેવું મહાન છે ।

તા ૨૭-૩-૧૯૮૦

મોના-ધમેજ હાલ ઠાવ્યસગ્રહ સ મધુ કોઠારી, રમેશ અચાર્ય, એસ. એસ. રાહી, મૂલ્ય ૭ રૂપિયા, રૂપાલી પ્રકાશન,
પીરમશાહ મેન્શન, ધીકાટા કોર્સીંગ રીલીફ રોડ, અમદાવાદ.

ઇતિહાસવિમર્શ : લે. નરોત્તમ પંડ્યા, પ્રાપ્તિસ્થાન કુમકુમ પ્રકાશન, માસુ નાયકની પોળ સામે, ગાંધીમાર્ગ, અમદાવાદ-મૂલ્ય દસ રૂપિયા

સર્જક માનવનિયતિ સ્વીકારે

□ ડૉ. સુરેશ હ. જોષી

પ્રખ્યાત ફ્રેન્ચ કવિ સાત ઝયા પેર્મે એક વાર કહેલું ‘અ ખૂંક ઈઝ ધ ડેથ ઓફ અ ટ્રી’ એક પુસ્તક એટલે એક વૃક્ષનું મગલ વૃક્ષને છેદીને એમાંથી કાગળ બનાવવામાં આવે એ કાગળ પર લખણ! છપાય અને પુસ્તક પ્રકટ થાય વૃક્ષમાં જે હતું તે પુસ્તકમાં આવ્યું ! વૃક્ષની એ શીતળ ઝાયા જે સત્તાપને હરે, એનો પર્લમર્મ એમાંથી સભળાતા પખીઓના ટહુકા, એની ઝાયામાં ખેમીને વાગોળતું ગાયોતું ધણ, પામે જ ક્યાક બપોરની નીગવતાને પોતાની બમીના મૂઠથી ભરી દેતો ભન્વાડ-આમાંનું કશું પુસ્તકમાંથી મળે ખરું ? આવી જ પુસ્તકના પૃષ્ઠને ‘પાના’ કહીએ છીએ ત્યારે વૃક્ષ સાથેનો એનો સમ્બંધ તાત્તે થતા ખેદની લાગણી થાય જે કાગળ પર અક્ષર માડતા હાથ સહેજ કાપે છે

આને તો સવારનું છપાયેલું સાળે પગ્તી ભેગું થાય છે પુસ્તકો ગોદામોમાં ખડકાયેલા રહે છે સરકારી કચેરોની તુમારશાહી કેટલા કાગળને વેડફી મારે છે ! રાજકારણવાળાને, ધર્મવાળાનો પ્રચાર પણ ખાસ્સા કાગળના જથ્થાને ખાઈ જાય છે પુસ્તક વાચવાનું હવે ઓછું થયું છે મનમાં કશું સચવાઈ રહે એવું વાચવાની જક્ષમા કોઈ પડતું નથી. મન પર કશો ભાર ન વર્તાય, જડતાને આચ ન આવે, પ્રમાદની સુખ સ્થિતિમાં વિક્ષેપ ન પડે એની જ ડાળગ્ર વધુ ગાખવામાં આવે છે ‘બોવતો કાગળનો ટુકડો’ આને શું બોલે છે ?

આવી જ લાગણી ડાન્ડ કાફકાને થયેલી, અને તેની પહેલા જર્મન ફિલસૂફ નિત્શેને પણ થયેલી નિત્શેએ કહેલું, “માનવી પત્તકોથી અને એના લેખકોથી થાકી જશે અને આવતી કાલનો કોઈ મનીષી એના વસિયતનામામાં એવી સૂચના મૂકી જશે કે એને પુસ્તકોને અળગાવીને

એના અગ્નિમા જ અગ્નિદાહ દેવો. અલખત, એમા એના રચેલા પુત્રકો પણ હોવાના જ હુ આજકાલ આવા વિચારો મનમાં રમાડ્યા કરુ છુ ” નિતશેએ જે કેવળ મનને રમાડવા તરંગ ચગાવેલો તે ખીજા જર્મન લેખકે, થોડા સમય પછી વાસ્તવિક કરી ખતાવ્યુ. કાફકાએ પોતાના મિત્ર મેકસ પ્રોડને મરણવેળાએ પોતાના બધા લખાણ બાળી નાખવાની વિનંતી કરેલી કાફકાના જીવનને અને સાહિત્યિક કાર્યને ગાઢ સમ્બન્ધ હતો આજે એ બે વચ્ચેનું અન્તગ વધતું જાય છે. જર્મની-મા જ લિયોપોલ્ડ ફ્રાન્ક સાચેર-મેસેક નામનો લેખક થઈ ગયો, એના નામ પરથી જ અંગ્રેજીમા ‘આત્મપીડન’ માટેનો શબ્દ આવ્યો છે આ લેખકે છેક અઢારસો સિતેરમા એક વાર્તા લખેલી એનું નામ હતું ‘વિનસ ઈન ફ્લૅમ્’ એની મહત્ત્વાકાંક્ષા તો બાલકાકની ‘હ્યુમન કોમેડી’ની જેમ આખી નવલકથાની શ્રેણી લખવાની હતી. એને છ ભાગમા એણે વહેંચી નાખી હતી પ્રેમ, સમ્પત્તિ, ધન, રાજ્ય, યુદ્ધ અને મરણ યુરોપમા ‘વિનસ ઈન ફ્લૅમ્’નું નામ ખૂબ જાણીતું થઈ ગયું

કાફકાની ‘મેટામોર્ફોસિસ’ વાર્તાના પ્રારંભમા જ ‘રૂવાટીવાળા ડગલામા ઢકાયેલી નારી’નું વર્ણન આવે છે પણ કાફકામા સર્જક તરીકેની એવી અદ્ભુત શક્તિ હતી કે મૂળ આમગ્રીનું એમા પૂરેપૂરું રૂપાન્તર થઈ જતું, અહીં પ્રત્ન એ વાય છે કે કાફકાએ ટોમસ માન જેમ પોતાના વાચકોને મૂળ વસ્તુનો ઇતિહાસ દ્વારા નિર્દેશ કરે છે તેવા નિર્દેશ કરીને મદદ કેમ નથી કરી ? કાફકા જીવનમા બનેલા મૂળ પ્રસંગને કલાથી પૂરેપૂરો પ્રચ્છન્ન કરી દે છે અને એ રીતે વાચકોને કૃતિના કર્તાના જીવનમા કુતૂહલથી ડોકિયું કરવાને પ્રેરવાને બદલે એ રસનેથી વાળાને કૃતિના રસાનુભવ તરફ જ દોરી લઈ જાય છે છતાં ઘણા ઘોરખોદ, વિવેચકો આ બધા પ્રસંગો બહાર લાવવાનો પ્રયત્ન કરતા જ રહ્યા છે, આવા કશા પ્રયત્ન ભવિષ્યમા પોતાની કૃતિ વિશે થશે એવા સંદેહથી જ એણે પોતાની કૃતિઓને બાળી નાખવાનું કહ્યું હશે

વિવિધુદો ગર થા પછી એના ભગાવ વચ્ચે જ માનવગતિ
 જીવતી આવી જે આપણી પામે કથાની અખણકતાની શ્રાન્તિ સચવાઈને
 ગઈ નથી આથી અર્વાચીન સર્જનાત્મક ક્રિતિઓમા, સર્જકની મૂળભૂત
 પ્રામાણિકતાનો પ્રભાવ જ્યાં નર્તાય છે ત્યાં, મર્ડન નામે એવી વિનવા
 દિતા, હેતુપૂર્વક યોજેલા વિગતો અને અમરગતિઓ જોવામા આવે
 જે સાહિત્ય અને જીવન વચ્ચેની ઝગમગ ધાતક નીવડે એની ધનિતા
 દેખાય જે જીવનને જેમણે સાહસ કરીને જોડા સ્વર્ગે દમડી માની
 અતુમન્યુ નથી તેઓ જ સખી સગદિતા અને છીછરા આશાગદની
 વાત કરતા હોય છે પણ આશ્ચર્યની ગત એ છે કે એઓ જ જીવનપગાય
 હોવાનો દેખાડો કરતા હોય જે આમ તો જીવન અને કના વચ્ચેનો
 મજબાહ ચાલ્યા જ કરતો હોય કે કનાની સાવના કરનારને વણ
 મોટું મૂલ્ય ચૂકવવું પડતું હોય છે કરીડ જોડી, મનને માટેની મમતાને
 કારણે સર્જક જીવન અને કનાને ભેગા કરવા માટે પ્રમળપણે મથેનો
 રહે છે પોતાના જમાનાને એમા એ સાક્ષી તરીકે પણ જીભો ગાખતો
 નથી પછીની પેઢી તો અશ્રદ્ધાનયોમા એની નોવપોથી, એની હસ્તપ્રતો,
 એની ટેપરેકોર્ડ ડરેલી નાણીને અમ્મન ધ માયવી રાખે છે એ લખાણ
 કોઈ વાચતું નથી, એ ટેપરેકોર્ડ ડરેના શબ્દો કોઈ સાલજતું નથી
 સર્જક જ્યારે નિકટ હતો ત્યાર એ નિકટતાને કાગળે જ ખાસ ધ્યાન
 આપવા જેવો નહોતો વાગ્યો ત્યારે તો એને એક જિમ્મીશીલ, ભૂલો
 કરનાર અને જેની માથેનો સળધ નભાવી લેવામા શ્રમ પડે એવા
 એક વિવક્ષુ આ મી તરીકે જ જોયો હતો ત્યારે તો એના આ,
 સામાજિક દષ્ટિએ અનેક મર્યાદાવાળા, વ્યક્તિત્વે જ એના શબ્દોને
 ટાકી દીધા હતા પછીથી તો ભૂતકાળને સાચવી રાખવાની જરૂર રી ?
 કુરમદ પણ કોને ? વર્તમાનનો તકાળો જ કેવો લાગે હોય છે ।

આથી કાકડાની વાન મને પૂરેપૂરી સમજાય છે જીવતેજીવ જ
 અમ્લવિત અમરતામા પલીતો ચાપી દેવો તે જ સારું. આથી જ તો

કાફકાએ એક સ્થળે કહ્યું છે “હું જીવન શાન્તિથી જીવી શકું એ માટે લખતો નથી, શાંતિપૂર્વક મરી શકું એ માટે લખું છું” અન્ત-વેળા સુધી બુદ્ધિને અવિશ્લેષ્ય અને વિવેકી ગણવાનો એનો પ્રયત્ન હતો, આપણે જાણીએ છીએ કે એ જ તો કેટલી કપરી વાત છે ! આથી વર્તમાનમા રહેવા છતાં, એનાથી થોડા દૂર સરીને રહેવા જેટલી નિસ્પૃહતા અને ભૂતકાળનો તન્તુ છેદી નાખવાની નિર્મમતા સર્જકતામા હોવી જોઈએ

સામાન્ય માનવસમ્મન્યોમા પણ સહજ રીતે જ જે અપેક્ષા રહે તે પણ ન થવા દેવી, એનો ઓછાથો દેખાય કે તરત સમજપૂર્વક દૂર સરી જવું, જે કોઈ આપણી અનુપસ્થિતિ ઈચ્છતું હોય તો એ ઈચ્છા પ્રકટ થાય તે પહેલાં જ ખસી જવું-આ બધું કરવું સહેલું નથી કારણ કે સર્જક પોતાના સાસારિક વ્યક્તિત્વને પૂરેપૂરું ઉચ્છેદીને જીવી શકતો નથી કયાક આ બે વ્યક્તિત્વ વચ્ચે સઘર્ષ થવાનો જ એ સઘર્ષ વ્યક્તિ તરફના લાલમા પરિણમે તે કરતા કદાચ લાલમા પરિણમે એ જ એણે તો જીવાનું. જગતનું વેદન વેદના વડે જ થાય એ માનવનિયતિ છે અને ને બધા માનવીઓ વતી સર્જકે સ્વીકારવાની રહે છે

ભદ્ર અોસ્પીટલના એક પેશીયત્ર રૂમમાં

અનિત ઠાકોર

હામ્મેની ધોળી ધોળી દિવાલોના ખૂણામાં અજવાળા જેવા રંગના ધાતુના તપેલામાં કથ્થાઈ (કથ્થાય જ કે'વાય કે ?) માટલી કોડળુ વરીને ગરાખૂળ બેહે જગડ આવે (આમ તો બાજુમાં જ કે'વાય) પણ અતળો ઝટવ નવ્વુનકોર પિત્તળીયુ તાકે ચોફરે-મોટાભાઈના લગન જેઉ બાજુમ દૂધોળા રંગેના ડાઘાળા કોટ પર “જી જી ઈ” કણક અવળા મોએ આળા પડમે દૂએ ચવળે હમે દૂધોળા કોટની જાયમ (જો કે જાય કે'વાય એવુ ત કે છે જ નૈ. જતા કે'વાનુ મન થીયુ એટલે કીધુ “જાયમ”) માખીઓનુ ઘુ'વાળુ પૈળુ રે'. હાથે ૪ ચામળાની ચપન ને ચામળાના સેન્ડન ટફાર ધોળા જેવા લહણે

સે'જ આગળ કથ્થાઈ માટલી પાહે છે તેવી બે ધોળીફક નસ' જેવી (ગામરની ભૂલ લાગતી ઓ'ય તો હુધારીને નરસો જેવી એમ) ભાવહીન દિવાલો કાટ-ખૂણે નક્કી કર્છગ પગમાણે ટેબલેટને ઢાકતા ચાહીના ચળકતા ગેપર જેવી લક્ષ્મીયા (કે પ્લાસ્ટીક કે સીમેન્ટીયા હુ કહી ?) ફરજપરતીથી, ભૂઈલો ફરજપરસતીથી જફળાયલી જળાયલી અવિકારી હા, અવિકારી નજળે જુએ મે'જ આગળ હાથે હાથે જળેલી, લોખડી જરીવારી (આઘીપાછી નૈ થાય ને કોઈ પેહીબેહી નૈ જાય એટલે એવી અશે..) બે બારીઓ કપઈ કપઈને આખ હુધી જેમતેમ પોચતા બાજુમાં જ જીગેતા જુવાનજોષ જાણીને, નારિયેરીને, થોળે દૂળની ખજૂળીને ને એટલે જ દૂળના કીમટેસન પ્લેટકોમ પર ફળતા રખળતા રઈળા માણુહોમાં ને ગાળીમાં ચળતા ઉતળતા ઉતાળુઓમાં પગિચિત્તા હોધે.. (આ બાળીવાળી આખખી વાત નગસોને ય કેવી આખખાદ બધ બેહે છે !)

જરાક આગળ (જળા હાળાને વદને) કાળી ચોકળાવાળા
 ગોદળાની ચીપ્પર કટ્ટણ ઓસીકે અઢેની (અ'ઈ પણ પેલાના જેવી જ
 જે દિવાલો નક્કી કર્યા પરમાણે માપહર જકળાઈને જળાઈને કાટખોણ
 બનાવે) બદા બેઠેલા છે બન્નેવ દિવાલો. ૫ળથી ઘોળાધક યુનાળી
 ચામળી ખોતળા ખોતળાને બન્નેવને ભીંતમા પતટાન્વાનો મારી જેમ જ
 ઘળમાથી નમરમા જ હાળાને નીરાસીત થેઈ ગેયલા વળવાઓની
 અજમ્પામળી કાળોતરી મયામણો તણ દા'ડા ને તણ રાતથી ચાતુજજ
 છે. વરા કાષ કાઈ રસીયાએ નો નાન્ની પીચકારીથી આ નરસો
 જેવી જ લોભામણી દિવાલોની ગોળા ગોળા પીઠ સિફે રગી લાખી
 છે પણ જો તો એની ગોળા ગોળા પીઠે નખખોરિયા (નખક્ષત કે'વાય
 કે ની તે તો કાન્નજી)ની લણુ તો હ તો હાઈ જ ની, શરીર
 અળકાણુ દબાડિ તોહો ભીતપીઠે નથી ખોળો લાઈગો કે નથી ભીંહ
 વળતાઈ કે નથી ગળમાટો થીયો કે નથી હાક હાળાઈ આ ભીંતને
 તો એકેય બાજુ મોઢુ ને બન્ને બાજુ હાપાટ લીસી હક્કહપીઠ.

એક ડગલુ આગળ ચારેક ફૂટ જાયે દિવાલમા બનાવેલુ વચમા
 ભૂળી જરૂવારુ લાકળાનુ તણ ('તણ' ખોલતા નક્કામના જળયા ખેચાઈને
 પો'ળા થાય તેથી તણ) ખાનાળુ કપાટ પેટમા દવા-દાર, ખાવા-
 પીવાનુ હ ટાળાને ડે ની બચનુ ઓય એમ મો કરીને દાક્તરની જેમ
 (કેવાય છે ને કે દાક્તરનુ પેટ ની પમાય) તાઈકા કરે

સે'જ આગળ બરણુ (બાણુ પણ કે'વાય) પીળીયા ક પાઉન્ડર
 જેઉ આગરાના નકુયાની જેમ છૂદ ને નીચે કાણુમા તટકે બન્ન તાળુ
 આળુ યાય (એની મે તે તો આળા કાટવાની હુ મજલ છે ? પણ
 આ તો વરી ઈ ઈ) તો લોખી ને જગયાળુ આકાસ ને હામેના
 ખેતરા દેખાતા બન્ન કરે પણ બચારુ લોખી, આકાસ ને હામેનુ અહી
 અહીને ખેવળ વળી જતુ યુકેલીપ ને બાજુમ નિરાતે ઘોરતા વેતીયાના
 અવાજને ટેસથી હાલળતો જોયને ખીસીયાણુ પળી ચીળાય .

આણ્ણની આજુમ (અ', જગ હ ભારીને ચાલતે ની તો રૂમની
ખાંર નીકળી જશે) પાચેડ ફૂટ ઉપર સ્ત્રીયખોડ' બે પતંગ ડાગ
ને ચાર સ્વિચો બ્લેક એન્ડ વાઈટ વચમા મીલીંગ કેન્ટુ ખોડ' એની
હાવ જ આજુમ ડાવાળો આઈતો તેમા આજીજો ગુનાખી પોન્ડઝઝૂડી
મૂડીને જુએ મૂડીને જુએ ને પેનો ચીળાય ! અધુગમપુરુ તે
શીંગાચેય માજુમ

એની આજુમ (અળોઅળ જ માતો ન !) આઝી પીગી લદ્દળ
કેમ્મા દૂધીયા કાયવારી બે કટકીયાવાગ માગી લોમી મચી
આવ્તા, વાદળમાથી આવ્તા હામ્મેના ઉજ્જળ ખેત્રામથી દોળી આવ્તા
દેખાવો, પરસો, હુગધો, અવાજે ને કેહરીના કેળી જેવા હવાદોની ને
મા'ળી વચ્ચે છાતી-કા'ળીને ઊભી ઠાતીના કામાજમણા બન્ને ફટકોળા
ઉપર નીચે ટોપરથી ખરાખરા બન્ન છે એટલે છે એટલે કે ? માગ
આ'થ હળવળ હળવળ હ ળ વ ળ

ખજવારવા જ દ અથેળી "ખજાખજનો ખજવારને
ખજવાર ! અજુ ખજવાર છોળતો જ ની છોળી તો મઈગે
હમજળે ! અળીને ઊભેલુ ટેમન જ નો થેઈ જાય તો હુધી !

ધળના જવાબદાર માણહની જેમ ચોક્કસથી લોય ભણી વગી
થેયલો જ પીઠ પણ નીલુ અલકતી લીંબુમોમખી-વાગી ઈસ્ટીનની
તપેની, દૂધવારી ધાતુની ખયણી, ચીકુન છોતના ને ખીયાવાગી ગ્દેમી,
ગ્લેકસેલુ અડધુ પાકીટ, ગદો હેકી, દવાની વામ માળતો ઇસ્ટીનનો
પવાલો ને ટક ટક થીયા કળતુ કટ કટ કઈંગ કગ્ત ગળીયાળ પેંગ
કથાઈ માટલીવાગ ખૂશાવારી દોળેક ફૂટ જ છેટી માયારુ દિવાયોના
પગમન્ન દસ્તીપાતની ગ' જોયા ડગુ તેવામ ઉપળ ફળતા મીનીંગ
કેન્તા વાયની આ'થોના પોચા પોચા ટા'ળા ટા'ળા પત્ત મને ન
“જી જી ઈ ” ને અધ્ધળ જીયકે મૂકે અધ્ધળ જીયકે મૂકે
મા'ળી ઝીળો વોલ્ટીયા આખો જીચી કળુ તો ઝખનાય નીચી
કળુ તો

તથારતુકાળથી તિકમ

૫

કનુ મુણાવકર

હું તિકમ. મૂળ તો ત્રિકમ છે. ત્રિવિક્રમાદિત્ય મહામહાશ્વર પગ્મ ભટ્ટકમુદ્રટમણિ રાજધિરાજમા મહારાજ હાલ તિકમ કહે છે કે આચા હૃદયભાવથી ભક્તિ કરે છે તેને પગ્માત્મા દર્શન દે છે, અને વગ્દાન પણ આપે જ છે આ અક્રવાથી પ્રેરાઈને મેં ય સાચા હૃદય-ભાવથી ભક્તિ આરભી, ભક્તિ જમ ભક્તિ ખીજનુ કરાનુ નામ જ નહીં ભક્તિ જ.

—અને મને દર્શન દીધા હું દેખતો જ રહ્યો મને દર્શન દીધા. અહા ! હું તો ભયશાળ મૂગોમતજ ખની ગયો ! કંઈ તે જ, કંઈ તે જ તે જ ભગવાન આપણે સદિગેમા ગેજ નેષએ છીએને ? તે જ માથે મોરમુગટ કાને કુણ્ડળ, પીળા પીતામગ, જરકશીખમા વગેરે વગેરે વગેરે.

અરેરે, અરેરે હું વર્ણન કરવામા પડ્યો છું, ને જાતે પોતે તો ક્યારનાય અમૃતવાણી બોલી ગયા છે—

—પછી એઓ મને બોલતા અલખાયા

“હવે તો જાગ ! જાગ, ને માગ

માગ ! માગ ! માગે તે આપુ.”

—ને મેં માગ્યું “આપો તો આપો મને મીઠા પાણીના વગ્દાન”

“હા ! હા ! આ શું માગ્યું-માગી માગીને ? ખીજુ જે નેષએ તે માગ. જાગ ને માગ ! જર, જમીન, નેરુ, , , માગ ! માગુ તે આપુ આરુ.”

“જસ, આપો તો એ જ આપો-મીઠા પાણીનું વગ્દાન અમને મીઠા પાણી પીવાના કોડ છે. અમારા ઓરતા પૂરો દીનાનાથ !”

—ને દીનાનાયનો દી જિહ્યો તે એ બોની જિહ્યા “તથારુ !”

હુ ખુશીઆનદનો માર્યો ડોલી જિહ્યો

—પછી મે મીઠા પાણી મારુ બ્રમણુ-જિબ્રમણુ પ્રાગ્યુ
મીઠાની બ્રમણુ-મા-ને બ્રમણુમા ખારુ ખારુ ઉસ જેનુ પાણી પી
પીને ભટકતો રહ્યો ભટકતો રહ્યો એવામા એક દિવસ આઠાજાણી
વઈ ‘મીઠા મધુ જેવા જળ નાગિકેતકનની અદર નાગિકેતકનની
અદર બહાર કયા ગોધે છે તિરમ”

દુકમાથી નાગિયેજના ‘વાળા જિતરી જિતરીને એક દુકાનના
ગો-ડાહિનમા જતા હતા દુકની બાજુમા એક માણસ જેવો દેખાતો
માણસ ડાંચરીમા નોધ કરતો હતો મે માણસને પૂછ્યુ “મિત્ર !”

“મારુ નામ મગન છે તમારે કામ નુ તે બોલો ”

‘નાગિયેજ મળે ?’

‘આઠ હજારની આખી દરક લ્યો, પડો, જસો એણા આપો
ઝટ આપો, ચાલો હેડો ત્રણસો કમ મૂકો માથાકૂટ ત્રણસોપચીસ
હવે એક પૈસો એણા નહીં ” મગન બોલતો જ ગયો મે અટકાવ્યો
‘મારે તો માત્ર એક જ નોંધવું છે” અને મથકર અપચુકન નીવડવાનુ
બેઠ્યુ મોઢુ ડરી ગદી ગાળ બોલના વગર, આપો હતી નેનાથી
બમણી ફાડીને એ બગડી જિંદે તે પહેલા હુ આગળ ચાલી નીકળ્યો

એક દુકાને પૂછ્યુ “નાગિયેજ છે ?”

દુકાનદાર કહે “હા છે”

‘માનુ છે ? મીઠા પાણીનુ ?’

“હા, હા, સા’બ બધા માગ જ છે, અમારે ત્યાંથી નજ
જિટ-ના-જિટ નાગિયેજ આવે ને કુપડી બધ છે બોલો કેટલા ?”

“મીઠા પાણીની ખાતરી ને”

‘ખા તરી તો સા’મ, અમારો દુકાનના નાગિયેજપાથી પાણી
નથી નીકળ્યુ એની વાત સામળી છે, મા ફી, પાણી નીકળે તો તો

મીઠું જ પાણી જ નીકળે એ હે હે, ખોલો, ચાર આપ ? એકનો એક રૂપિયો, બેના પોણા બે. ચારના સાડાત્રણ ને ડઝન લ્યો તો દસ રૂપિયા ”

“એક આઠ આનામા નહીં મળે ? મારી પાસે આઠ જ આના છે ” હુ.

“ચાલો, હટો, આવવા દો ખીજ ગ્રાહકને. આઠ આનામા મીઠા-મીઠા પાણીના નારિયેળ શોધવા ને કળ્યા સે !”

ત્યાંથી ખીજ દુકાને “આઠ આનામા તો બગડેલું પણ ના મળે આગળ જવ ” કહી દુકાનમાં રે ધૂળ ઝાપટના માડી

મે ચાર આનાના ચણા લીધા. ખાધા. પાચ પૈસાનું પાણી પીધું ખારું અડધી ચા પીવી પડી. આઠ આના પૂરા આગળ-ને-આગળ ચાલવા લાગ્યો. નારિયેળીના વન આવ્યા-સાત-સાત રાણુ વટાવ્યા પછી વને વને નારિયેળી ને નારિયેળી-નારિયેળીએ નારિયેળ.

એક પાતળા જિંચી, પુલકિત રોમાચિત બહુલીલાનાસ્તની પ્રક પિત ચર્ધ ચર્ધને અણિયાળી આખો ઉપર ફરફરતી પાપણો ઢાળી, વારે વારે વારી જર્ધને સ્તનમ ડળને લીલાલયપૂર્વક અઢળક ઢાળી લળાવીને એકે મને પ્રેર્યો હુ પ્રેરાયો. સરસરસરાટ પાતળા જિંચી લીલમયસ્તનીના શિખરે પહોચવા આવ્યો ત્યારે નીચે જોવાયું નીચે જોવાતા ધૂણ જવાયું હાથવેતમા નારિયેળ છે. હવે તો હાથવેતમા જ છે બાહુબહુલાએ મને, કડોડાટ હેઠે ઢગલો ચર્ધને પડતાને, ઝીલી લીધો લીલાસ્તનથી મારા બને હાથ સસર બન્યા...

આઠાશ ગડોડાટ ગાળ્યું, નારિયેળ ત્રદ તટાટક ફાટ્યું અજડ અજળ ખાલીખમ

7

“કેમ, વળી ફરી પાછો આવ્યો ?” એઓ ખોલતા હતા

“તમારું મીઠા પાણીનું ‘તથાસ્તુ’ વગ્દાન તો અફળ ગયું”

મે સભળાવ્યું.

“શુ નામ તારું ?”

“તિકમ”

“હુહુ, હા !” એ હસવા લાગ્યા. મે એમને હસના અટકાવીને સભળાવ્યું. “દમા નહીં જવાળ આપો, તમારું ‘તથાસ્તુ’ કેમ અફળ ગયું ? કે પછી અમૃત પી પીને તમારી વાણી મૃતમય બની બેઠી છે ? બોલોને, કા ચૂપ છો ?”

“તારી આ હિ મત ? પાપી !” કહી પગમાત્રાએ ડાળીમેટી-દોધાયમાન આંખોના ડોળા કાઢ્યા અને શાપ આપ્યો “જા . . .”

શાપના શબ્દો મારે ક્યા સારુળવા હતા ! મે એને સભળાવ્યું ‘તમાગ વગ્દાનની જેમ તમારા શાપ પણ અફળ થશે, જાવ . જા પથ્થર બની જા તથાસ્તુ !”

—ત્યારથી પળે પળે અફળ, નારિયેળ પથ્થર પર, વધેરાયા કંઠે છે—તથાસ્તુકાળથી

○

મુધારીને વાંચવું

ક કાવટીના કેષુઆરીના અકમા પ્રગટ થયેલ શ્રી અમૃત ધાયની ગઝલનો પ્રથમ શે’ર આમ હોવા જોઈએ

હુ ખ છે તો માત્ર તારી કહેતી થયાનું હુ’ખ,
અમને નથી અમારી ફજેતી થયાનું હુ’ખ

માર્ગ અકમા પ્રગટ થયેલ શ્રી રાજેન્દ્ર શુક્લની ગઝલો પ્રથમ અને ત્રીજો શે’ર અનુક્રમે આમ હોવા જોઈએ

ફરમાન ફૂલ કેરા આખર અફર થઈને,
અરમાન આસમાની કેરે અસર થઈને.

અગરજ શમે તો કેવી રીતે શમે કહો આ,
ઓળખ જરાક જેવી નિરખે નગર થઈને

‘અમે અહીંથી નહીં જઈએ’

□

સતીશ વ્યાસ

[એક યુવક ૨ ગભૂમિ ઉપર ફાટેલા-મેલા વસ્ત્રોમા મૂતો છે. આનંદપાસ ધામ, ટાગળના કુચા અચાનક એક યુવતી, ઉપરથી, ૨ ગભૂમિ પર, યુવકથી થોડે દૂર, પડે. એને વાગ્યું છે હવે થોડી સ્તબ્ધ યુવક ઘણાકાના અવાજથી ચમકીને જુએ]

યુવતી-ઓ ગા રે ! ઓહ . (પીડાયુક્ત રુદ્ધ) હું કયા છું ? (વિરામ) કોઈ લાગતું નથી (વિરામ) અરે, આ આખી આખી કોઈ આદૃતિ દેખાય છે ! (ગભરાટ) કોણ છે ત્યાં ? કોણ છો ? કોણ છો તમે ?

યુવક-તમે. આમ અચાનક ?

યુવતી-પણ તમે કોણ ને ! એ તો કહો !

યુવક-હું એક સામાન્ય યુવક છું ગભરાનો નહીં મારા તગ્મથી તમને કોઈ ભય નથી

યુવતી-આમજે જ ! તો તો ઠીક પણ હું કયા છું ? આ કયું સ્થળ છે ?

યુવક-મને પણ એ જ થાય છે કે તમે અહીં કયાથી આવી પડ્યા.

યુવતી-(યાદ કરતા-આવતા) હું તો ઘર છોડીને ભાગી નીકળી હતી કટાણીને પરીક્ષાના પેપરો ખરાબ ગયા. મમ્મી બહુ જ ક્યકચ કરતી હતી તે નીકળી પડી

યુવક-પછી ?

યુવતી-રસ્તામા જતી હતી ત્યાં એક ખાડો આવ્યો. હું બેધ્યાનપણે ચાલતી હતી. ખાડાને તો ટાકણું શેનું હોય ! તે પડી ને અહીં આવી ! તમે .અહીં !

યુવક-હું અહીં રહું છું !

યુવતી-રહો ? તે આ સ્થળ ?

યુવક-હા, હવે તો રહુ છું માફી હું પણ આની પડવો હોઈશ તમારી જેમ જ,

યુવતી-ઓહ ! પણ દુ ખે છે બહાર કેમ નીકળારો ?

યુવક-તમારે બહાર જવું છે ?

યુવતી-હા જ તો અહીં શું મરવાનું ?

યુવક-પણ જવાશે તો ને ?

યુવતી-એટલે ?

યુવક-અકળાઓ નહીં તમે જગા ધ્યાનથી જુઓ આ જગ્યાને બહાર નીકળાય એવો કોઈ માર્ગ તમને દેખાય છે ખરો ?

યુવતી-(આજુબાજુ જુએ) ક્યાંક તો ચઢાય એવું હશે ને ?

યુવક-માગ ખલા કે માથા પર ચઢો તો (યુવતી માગક) સાચું કહું છું, તો ચે ઉપર પહોંચી નહીં મકો ખાડો ખૂબ ઊંડો છે.

યુવતી-તમે મજાક કરતા લાગો છો !

યુવક-તો તમે જાતે તપાસ કરી લો !

યુવતી-(એક ખૂણે) અહીં તો અફાટ મેદાન દેખાય છે ! (વિગમ)

(ખીને ખૂણે)ને આ બાજુ દેખાય છે અસીમ આકાશ (વિગમ)

(ત્રીને ખૂણે)આ બાજુ ધૂળની ડમરીઓ ચઢેલી છે ! (વિગમ)

(ચોથે ખૂણે)ને આ બાજુ દેખાય છે વિરાટ સાગર ()

યુવક-એ સાગર નથી મૃગજળ છે પહેલા મને પણ તમારી જેવી જ ભ્રમણા થઈ હતી

યુવતી-(ત્રીએ જુએ) આ જમીન ને (ઉપર) ઉપર પણ આકાશ ? (વિરામ) ઓહ ! શું ખાડાને દીવાલો નથી ?

યુવક-ખમગ નથી

યુવતી-ઓહ, હવે મારું શું થશે ? (રડે)

યુવક-જુઓ ! રડો નહીં ! રડવાથી કંઈ વળગે નહીં ગવન્ય ચાઓ ! (યુવતીના ટૂંસકડા) શાન્તિ ગમ્યો ! શાન્તિ ગમ્યો તો કંઈ ઉપાય જડશે ! (યુવતી થોડી શાંત)

યુવતી-હે ભગવાન !

યુવક-હ, બસ એમ કદાચ એ કંઈક રસ્તો સૂઝાડશે (વિરામ)

યુવતી-તમે બહાર નીકળવાનો પ્રયાસ નથી કર્યો ?

યુવક-યાદ નથી. કર્યો હશે કદીક !

યુવતી-પણ ત્યારે દીવાલો નહોતી ?

યુવક-કંઈ ને કે મને કશું જ યાદ નથી !

યુવતી-તો શું મારે અહીં જ રહેવું પડશે ? તમારા જેવા એક અજાણ્યા યુવક સાથે ? આવી ગંદી જોખરી જગ્યામાં ? ઓહ ! મારા વસ્ત્રો, શરીર ગદું થઈ ગયું છે માટે જરા હાથપગમે ધોવા છે ! પાણી હશે ?

યુવક-અહીં તો એવી સગવડ નથી !

યુવતી-શું અહીં પાણી નથી ? તો તો જિંવાશે કેમ ?

યુવતી-પાણી અત્યારે નથી પણ સવારે અને સાંજે આ વિસ્તારમાં મ્યુનિસિપાલિટી પાણી આપે છે,

યુવતી-પણ અહીંનું શું ?

યુવક-જુઓ આ પાઈપ પસાર થાય છે અહીંથી આ કાટ બાંધેના ભાગમાંથી પાણી થોડું બહાર આવે છે તે વખતે હાથપગમે ધોવાય કે પાણી પી લેવાય.

યુવતી-અત્યારે કયો સમય હશે ?

યુવક-મધ્ય રાત્રી જુઓ સૂર્ય માથે આવ્યો !

યુવતી-છાયડો નહીં આવે ? તાપ લાગે છે.

યુવક-તમે આ મારું ખમીસ માથે રાખશો ? કાઢી આપું ?

યુવતી-ના, ના, રહેવા દો ! પછી તમે ખુલ્લા બદને હો ને .

હું સહન કરી લઈશ આ તડકો.

યુવક-તો ભલે

યુવતી-ઓહ ! સૂખ ખૂબ લાગી છે ! મારે તો જન્મવાનો મન
પણ થયો કેઈ ખાવાનું પણ નહીં હોય ને ?

યુવક-ના

યુવતી-તમે છવો છો કેઈ રીતે ? ખારા વગર ?

યુવક-ખાહિ છું ને !

યુવતી-શું ?

યુવક-જુઓ ગેજ વહેલી સવારે શહેરની મડદો વાળનારા નીકળે
છે. આ વિસ્તાર, સદમાળે, રાત્રિ સારીનાળાઓનો છે એટલે મારે
કોઈએ ખાતા ગયેલું, જાડેલું વાળનારા આ ખાડામાં જ પધ
ગવી દે છે તે એમાથી ક્યારેક બ્રેડના ટુકડા, ટામેટા, ફળાળી, પગેલા
ક કેરી કોડાની ક્યૂબર, તાડખૂય ટેટીના છોતગ મળી જ રહે છે
ક્યારેક ભાજિયા વડા પણ મળે ચાલે છે

યુવતી- છી ! છી ! આલું કેમ ખવાય

યુવક-ખાનું પડે, જીવલું છે ને ?

યુવતી-ના, ના, આનાથી તો મરવું મારું. આલું તે ખવાય

યુવક-ખવાય મગવાની દિમન ન આવે ત્યાં સુધી ! તમા

મરવું છે ?

યુવતી-(વિગમ બાદ) ના, ના હજી તો મેં જિન્દગી તોઈ જ
નથી ! મારે કંઈક ખનવું છે, કંઈક કરવું છે જીવન માણવું છે પ્રેમ
કરવો છે તમે કહી કોઈને પ્રેમ કર્યો છ ?

યુવક-આ ખાડામાં ? શક્ય જ નથી અહીં તો હું એટલો
ગયો છું ક્યાંથી ને કોને પ્રેમ કરું ? જાતને થે ચાહી શકતો નથી
અ તમે ..કોઈને ?

યુવતી-(શરમાતા) ના, મને થોડાં યુવાન હજી મળ્યો જ
મારા સ્વપ્નેતો રાજકુમાર હજી દૂર દૂર વસે છે ક્યાં ?

યુવક-માગ તો સ્વપ્ને જ ખાડામાં ગયા છે અહીં !

યુવતી-ઓહા ! હવે શું થશે ? (વિરામ)

યુવક-મારે પેશાબ કરવો પડશે ! તમે જરા પેલા ખૂણામાં જઈને
ઊભા રહો !

યુવતી-(ગુસ્સામાં) વોટ ફુ યુ સે ? તમે મારી હાજરીમાં આવું
કરી જ કેવી રીતે શકો ?

યુવક-જુઓ, આ બધું સ્વાભાવિકતાથી લો તમારે પણ આવી
પરિસ્થિતિમાં મુકાવું જ પડશે

યુવતી-નહી, નહી, આ ભયકર કહેવાય મને હુ-ના, ના,
પ્રીત ! મને અહીંથી બહાર કાઢો

યુવક-અહીંથી જવાગે જ નહી, હું પેશાબ તો કરી જ લઉંશ,
તમને ગમે કે ન ગમે

(યુવક એક ખૂણામાં ઊભો ઊભો પેશાબ કરે)

યુવતી ખૂણામાં નાક-આખ બંધ કરી ઊભી ગઈ.

યુવક-અત્યાર સુધી તો આ પ્રશ્ન નહોતો પણ હવે તમે અહીં
આવ્યા એટલે જરા અસ્વાભાવિક બનવું લાગે છે, બનવું પડે છે

યુવતી તો તો ખીણ કુદરતી હાજતો પણ

યુવક-હા જ તો ! આમ જ...ને પછી ઉપર આ ધૂળ
નાખી દેવાની !

યુવતી-આ નગ્નતા, આવા ભેજવાળા, સડતા, ગંધાતા નગ્નતા
હું નહીં રહી શકું

યુવક-તો જતા ગયો ! (યુવતી ભ્રમ ગઈ એકાએક)

યુવતી-મોટે મોટેથી બૂમો પાડું ' કન્યા કાઈ સામળે '

યુવક-પાડી જુઓ !

યુવતી-બચાવો ! બચાવો ! (વિગમ શાંતિ) બચાવો (વિગમ
શાંતિ) બચાવ ઓ હ (વિગમ શાંતિ ગઈ)

યુવક-જુઓ રડો નહીં અહીં જ ગઈશો છો તમારે અહીંના
અવાજ બહાર પહોંચતો જ નથી !

નથી !
યુવતી-(ગડતા) સાચ્યે જ. !
યુવક-હા, ને કદાચ પહોંચે તો ત્યાં કોઈ સામળવા થોભે એમ

યુવતી કોઈ એકાદ દયાવાન દોરકું બોરકું નાખી.
યુવાન-(હસતા) દોરકું તો આવડું ઉપરથી એમસડં નાટકોમાં,
અહીં એમ ન આવે
યુવતી એહ ! મને અહીં એકલા. ના, ના ને તમારે જે

જો ભરોમો ?
યુવક-સાથે હોય એનો ભગેસો રાખવો જ ગમવો જ પડે !

યુવતી પણ તમે કંઈ અજૂગતું .

યુવક-ના કે ના, શી જરૂર ? તમે અહીંથી જવાના જ ન હો

તો મારે શી ઉતાવળ ? આમ પણ અહીં ગલા રલા હું ખૂબ જ
ધીજવાળો થઈ ગયે છું !
યુવતી-એહ સુવર ! તું સમજે છે તું તારા મનમાં !

યુવક-જુઓ ! આ જ ખાલાવિક છે ! ઉપર હોત તો તો આવા
એકાતમાં મેં તમને બોલવા પણ ન દીધા હોત ! પણ અહીં ? અહીં

આ આડામાં હવે કશાની ઉતાવળ નથી !
યુવતી-તમે દુષ્ટ છો ! પાપી ! હેવાન !

યુવક-ગેરમમર કુગે છો તમે ! તમે અહીં રલા રલા માંડી
ભેમ જ સ્વાભાવિક રીતે જ મધુ જ સ્વીકારી લેશો મારે ઉતાવળા
ન થાએ અભિપ્રાય બાધવા માટે (સિગારેટનું ટૂંકું ગંઢે. દીવાસળાથી
સળગાવે)

યુવતી-તમે આ દીવાસળી ક્યાથી લાવ્યા ?
યુવક-સિગારેટ વિગે તમને આશ્ચર્ય ન થતું ને ?

યુવતી-એ તો કદાચ કોઈ હુકું પડ્યું હોય આ આડામાં !
યુવક-બસ એમ જ આ દીવાસળી, બોરાડ અને અને તમે

મારા
!

યુવતી-એટલે શુ હુ તમારા માટે ફેકવામા આવી છુ અહીયા ?
યુવક-ખબર નથી પણ...

યુવતી-ખોલો ને ! કેમ અટક્યા ?

યુવક-અહી જે કંઈ ફેકવામા આવે છે એમાનુ કંઈક ને કંઈક
મારા ઉપયોગમા તો આવી જ શકે છે

યુવતી-એટલે શુ તમે મારો ઉપયોગ કરશો ?

યુવક-જો મને લાગશે કે કરવા જેવો છે તો તો જ, પણ હમણા
કશી જ, હા કશી જ ઉતાવળ નથી

યુવતી-ઓહ ! મારુ શુ થશે ?

યુવક-કશુ જ થતુ હોતુ નથી ! તમે ઘણા અસ્વસ્થ છો, જરા
આરામ કરો ! મૂંઠ જાઓ !

યુવતી-હુ થાકી છુ તો વણો ! પણ મૂંઠ જાઉ ? અહીં
પથારી વગર ?

યુવક-ટેવાઈ જવાશે.

યુવતી-ને હુ મૂંઠ જાઉ ને તમે ક્યાક

યુવક-મે કહ્યુ ને કે એવી કશી જ ઉતાવળ હુ નહી કરુ ! માટે
નચિંત રહો. મૂંઠ જાઓ. હુ પણ જરા મૂંઠ લઉં સાંજે પાણી આવશે
ત્યારે પીવા ઊઠવુ પડશે !

યુવતી-અહી ચા મળશે ?

યુવક-નહી ચા નહી મળે હવે તો હુ ચે એનો સ્વાદ ભૂલી
ગયો છુ તમે પણ ટેવાઈ જશો એના વિના જ ચાલો મૂંઠ જાઓ.

યુવતી-પણ આવવાના મને બિંધ આવશે જ નહી ને !

યુવક-તો જાઓ તમે હુ તો મૂંઠ જાઉ છુ. કામ પડે તો
જગાડજો

(હવે રંગભૂમિ પર એક પુરશી, એક ટ્રાન્ઝિસ્ટર, એક ગાદણુ,
એક તકિયા ને થોડા ડબ્બા પડ્યા છે બન્ને ખેઠા ખેઠા બેડ-ક્યુબર

જેનું કંઈક ખાય છે વંચો ખૂબ મેલા-દાટેલા એવામા ઉપરવી એક
સાડી ઊડતી ઊડતી ઊડતી આવે)

યુવતી-અરે વાહ ! અજે તો માડી આવી ! પહેલા જેમ કોઈની
લાગીમાથી આ ખુશી આવી પડી, એક દિવસ કોઈના દ્રાન્નિસ્ત
ખીન્નામાથી પડી અહીં આવી પડ્યો, એક દિવસ આ ગાદીતકિયા પડ્યા
એમ જ એમ જ આવે આ સાડી આવી ! હારા ! કેવું સારું થયું !
ત્રેલ્લાય મમથથી માન વંચો મેલા હતા જરૂર કોઈએ આસપાસના
કોઈ મકાનમા કયાડ મૂકવી હશે ત્યાંથી ઊડતી ઊડતી જ પાછી
તો નહીં ?

યુવક-ત્વન ગ્વાલાવિક છે ! હવે તું અત્યંત સ્વાલાવિક ગતે
વર્તે છે ચાલ બદલી લે !

યુવતી-હુએ કયાને ? તારી હાજરીમા ?

યુવક-કેમ ગો વાધો છે ? ચાલ, ચાલ

યુવતી-ના ના અધરું થયે ત્યારે બદલીશ !

યુવક-ત્યારે તો તને બદલવાનો મમય આપીશ ત્યારે ને ?

યુવતી-જાને પાણી ! હુબે ! તું કંઈ આખી ગત જગવાનો છે !
ઘોગવાની તો ભાગે આદત છે તને !

યુવક-તને ન્વો બદલતી જોવા તો હું અનંત રાત્રિઓ સુધી
જાગીશ !

યુવતી-સાચ્યે જ ! સાચ્યે જ તું મને આટલો ચાહે છે ?

યુવક હા, સાચ્યે જ !

યુવતી-ઓહ ! તારા સાન્નિધ્યમા તો આ મથળ મને સ્વર્ગ જેવું
લાગે છે ! આ ધ્રેડના ટુકડા કોઈ મિષ્ટાન્નથી કમ નથી લાગતા આ
દાટેલા વંચો જરૂરનો જમા જેવા લાગે છે (આતિગે વિરામ)

યુવ ન-તને અહીં આવ્યે કેટલો મમય થયો ?

યુવતી-કંઈ યાદ નથી સાચ્યે જ ! ને હવે તો મેન્મિત્ર બધ
થઈ ગયાને કેટલા દિવસ થઈ ગયા તે યે યાદ નથી

(બન્ને માદક હસી ફરી આવિ ગે)

(બાળકના રુદનનો અવાજ, ધીમે ધીમે આખો પ્રકાશ)

યુવતી-ભઈને એય ! કહુ છુ ભઈને !

યુવક-(પડખુ ફરતા) ઓહો ! શુ છે ? કેમ બૂમાબૂમ કરે છે ?

યુવતી-જોને, આ બાળો કેમ રડે છે ? એને ક'ઈંડ

યુવક-(ભીડી, જુઓ) ઓહો ! આ બાળો કયા રડે છે ? એ તો

નિરાતે જિંદે છે ! તુ થે કયા ભ્રમણામા પડી ! સૂઈ જ નિરાતે !

(વિરામ. થોડીવાર પછી કયાકયી ખોદવાના અવાજે)

અવાજો-જોર કરો દ્યા',

'હ'

'જોરથી'

'જો જો હાસવીને'

'ટાંગા પર નો પડે ઇ ઝાઝે'

યુવતી-(સાલજાને) એય .

યુવક-હ

યુવતી-જોને ક'ઈંડ અવાજો સંભળાય છે !

યુવક-મૂવા દે હવે ! હશે ક'ઈંડ પહેલા જેવુ જ તારુ બખડજીતર !

(અવાજો નજીક આવે)

યુવતી-ના, ના ચોક્કસ કોઈંડ આવતુ લાગે છે !

યુવક-શુ છે ? (બગાસુ અવાજની દિગામા ખેડો થાય) હા, સાચો જ ! ક'ઈંડ અવાજ આવે છે તો ખરા ! કોણ હશે ?

યુવતી-(બાળાને વળગે) કોઈંડ મારા લાગે -

યુવક-હવે કશુ નહીં થાય એને ! જરા શાંતિ રાખને ! સાલો, બેરાની જલત !

(અવાજો નજીક આવી ગયા છે બેત્રણ મજૂરો ત્રિકમ, કોશ, પાવડા, તગારા સાથે માટી ખખેરતા આવી પહોંચે. એક મુકાદમ છે)

જેવું કંઈક ખાય છે વસ્ત્રો ખૂબ મેલા-ફાટેલા એવામા ઉપરથી એક સાડી ઊડતી ઊડતી ઊડતી આવે)

યુવતી-અરે વાહ ! આજે તો માડી આવી ! પહેલા જેમ કોઈની લાગેમાથી આ ખુરશી આવી પડી, એક દિવસ કોઈનો ટ્રાન્ઝિસ્ટર ખીચામાથી પડી અહીં આવી પડ્યો, એક દિવસ આ ગાદીતકિયા પડ્યા એસ જ એમ જ આજે આ સાડી આવી ! હાથ ! કેવું સારું થયું ! કેટલાય સમયથી માગ વસ્ત્રો મેલા હતા. જરૂર કોઈએ આસપાસના કોઈ મકાનમા ક્યાંક મૂકવી હશે ત્યાંથી ઊડતી ઊડતી જ પાછી તો નહીં ?

યુવક-ત્વન આભાવિક છે ! હવે તું અત્યંત સ્વાભાવિક ગીતે વર્તે છે ચાલ બદલી લે !

યુવતી-હુચ્ચો ક્યાને ? તારી હાજરીમા ?

યુવક-કેમ ગો વાધો છે ' ચાલ, ચાલ

યુવતી-ના ના અધરુ થયે ત્યાર બદલીશ !

યુવક-ત્યારે તો તને બદલવાનો સમય આપીશ ત્યારે ને ?

યુવતી-જાને ખાજી ! દુષ્ટ ! તું કંઈ આખી રાત બગવાનો છે ? ઘોરવાની તો ભાગે આદત છે તને !

યુવક-તને ન્હો બદલતી જોવા તો હું અનંત રાત્રિઓ સુધી જાગીશ !

યુવતી-સાચ્યે જ ! સાચ્યે જ તું મને આટલો ચાહે છે ?

યુવક હા, સાચ્યે જ !

યુવતી-ઓહ ! તારા સાન્નિધ્યમા તો આ સ્થળ મને સ્વર્ગ જેવું લાગે છે ! આ ઘોડના ટુડડા કોઈ મિષ્ટાન્નથી કંમ નથી તાગતા આ ફાટેલા વસ્ત્રો જરૂરકસો જામા જેના લાગે છે (આંસિ ગે વિરામ)

યુવ ન-તને અહીં આવ્યે કેટલો સમય થયો ?

યુવતી-કંઈ યાદ નથી. સાચ્યે જ ! ને હવે તો મેન્સિસ બધ થઈ ગવાને કેટલા દિવસ થઈ ગયા તે ચે યાદ નથી

(બન્ને માદક હસી ફરી આવિ ગે)

(બાળકના રુદનનો અવાજ. ધીમે ધીમે આખો પ્રકાશ)

યુવતી-ભઈને એય ! કહુ છુ ભઈને !

યુવક-(પડખુ ફરતા) ઓહો ! શુ છે ? કેમ ખૂમાખૂમ કરે છે ?

યુવતી-જેને, આ બાળો કેમ રડે છે ? એને કંઈ

યુવક-(ભીડી, જુએ) ઓહો ! આ બાળો કયા રડે છે ? એ તો

નિગતે જાંબે છે ! તુ ચે કયા ભ્રમણામા પડી ! સૂઈ જ નિરાતે !

(વિરામ. થોડીવાર પછી કયાકથી ખોદવાના અવાજે !

અવાજે-જેર કરેા લ્યા',

'હ'

'જેરથી'

'જે જે હાસવીને'

'ટાગા પર તો પડે ધ ઝાઝે'

યુવતી-(સાલળાને) એય ..

યુવક-હ

યુવતી-જેને કંઈક અવાજે સંભળાય છે !

યુવક-મૂવા દે હવે ! હશે કંઈક પહેલા જેવુ જ તારુ

બખડજતર !

(અવાજે નજીક આવે)

યુવતી-ના, ના ચોક્કસ કોઈક આવતુ લાગે છે !

યુવક-શુ છે ? (બગાસુ અવાજની દિશામા ખેડો થાય) હા.

સાચે જ ! કંઈક અવાજ આવે છે તો ખરા ! કોણ હવે ?

યુવતી-(બાબાને વળગે) કોઈ મારા લાવને -

યુવક-હવે કશુ નહીં યાય એને ! જરા શાંતિ ગાખને ! સાલો,

ખેરાની જાત !

(અવાજે નજીક આવી ગયા છે. બેત્રણ મજૂરો ત્રિઝમ, કોશ,

પાવડા, તગારા સાથે માટી ખખેરતા આવી પહોચે એક મુકાદમ છે)

મુકાદમ-કોણે છે તમે ? અહીં શું કરો છો ?

યુવક-અમે અહીં રહીએ છીએ

મજૂર-અહીં ?

મજૂર-હા, 'યા ઝોને આ ખુશી ને ગેડિયો ને વા લે વા

મુકાદમ-ચાલો ચાલો બહાર નીકળો આ જમીન અમારા માલિક
ખગદી લીધી છે । હવે અહીં મોટો ઔદ્યોગિક વસાહત બધાવાની છે ।
ચાલો ।

યુવતી એ ભાઈ । અમને અહીં રહેવા દેને । આ તો અમાનું
સ્વર્ગ છે ।

મજૂર-૦ હવે ક્યાં વાત્ય ।

મજૂર-૧-વા લ વા । ના હોય ત્યાં । આ સગ ?

યુવક-સાચ્યે જ આ સ્વર્ગ છે ।

મુકાદમ-તમે કેટલા વખતથી અહીં રહો છો ?

યુવક-યાદ નથી

યુવતી-વર્ષોથી ।

યુવક-કદાચ પહેલા હા હા પહેલાથી જ ।

મુકાદમ-એ જે હોય તે । તમારે અહીંથી નીકળવું જ પડશે
અમારે હિપરવાળાને જવાબ દેવો પડે માટે ચાલો નીકળો

યુવતી ના ના અમારે અહીંથી નથી જવું ।

યુવક-હા, હા, અમે અહીંથી નહીં જઈએ ।

યુવતી-નહીં જઈએ અહીંથી અમે ।

યુવક-અહીંથી અમે નહીં જઈએ ।

યુવતી-નહીં જઈએ ।

યુવક-નહીં જઈએ ।

(-ને બધા જે છે એ જ સ્થિતિમાં સ્થિત થઈ જાય છે ને પડદા
પડે છે)

સમતિ મેળવવાનું સ્થળ મોઢનાડા, ધધૂડ (જિ અમદાવાદ)

એકાકીનુ ક્ષારસ્વરૂપ

જશત શેખડીવાળા

‘એકાકી’ સંસ્કૃત શબ્દ છે ગુજરાતીમાં તે પ્રચલિત થયો છે. તેના અભિધામૂલક વાચ્યાર્થ છે—‘એક અકનુ નાટક’ તદ્દનુસાર કાઈ પણ એક અકના નાટકને એકાકી કહી શકાય.

એક અકના નાટક એકાકી ભારતીય સાહિત્ય માટે નવા નથી પ્રાચીન કાળમાં સંસ્કૃતમાં અનેક પ્રકારના નાટક લખાતા હતા ભરત મુનિએ તેમના નાટ્યશાસ્ત્રમાં દશ પ્રકારના રૂપકની ચર્ચા કરી છે તેમાં નાટક અને પ્રકરણ જેવા અનેકાકી નાટકોની સાથે ‘ભાણુ’ પ્રહસન’ જેવા એકાકી નાટકોની પણ ચર્ચા થઈ છે.

સંસ્કૃત એક-અકી નાટકોના સ્વરૂપનું વિવેચન મળે છે, તેમ સખ્યાખંધ સંસ્કૃત એકાકી પણ ઉપલબ્ધ છે, વસ્તુતઃ, એકાકી નાટકો વિષેનું વિવેચન એકાકી નાટકોના પૂર્વ અસ્તિત્વની અપેક્ષા રાખે છે. ભરતે નાટ્યશાસ્ત્રમાં ‘ભાણુ’ ‘પ્રહસન’ વગેરે એક-અકી નાટકોનું વિવેચન કર્યું છે તે પૂર્વે પ્રચલિત એક અકી નાટકોને અનુલક્ષીને પરંતુ ભરત પૂર્વે રચાયેલા એક-અકી સંસ્કૃત નાટક (નષ્ટ થઈ ગયા હોવાથી) હાલ ઉપલબ્ધ નથી.

ભરત પછી રચાયેલા સખ્યાખંધ પ્રાચીન સંસ્કૃત એક-અકી નાટક આજે પણ ઉપલબ્ધ છે કાલિદાસની પણ પૂર્વે થઈ ગયેલ મામ (ઈ પૂ ખીજી સદી)ના કર્મગ, કર્ણમાર, દ્વલ્લખટાત્કચ, દ્વલ્લવાક્ય જેવા એક અકી નાટક બાણીતા છે કર્મગ કરુણ ગભીર એક-અકી નાટકનો સારો નમૂનો છે. ચતુર્માળીમાં સપ્રહાયેલ, વિવિધ લેખકોના લખેલ, મોળ (શુદ્રક દ્વિત પદ્મદામ્વતકમ્, કૈંશરદત્ત દ્વિત વૃત્ત વિદસ વાદ રામલિલ્લ દ્વિત પાદ્મતાલિલ્લ વરુચિ દ્વિત ઝમયામિસાગ્નિ.) પણ વિશિષ્ટ પ્રકારના

એક-અકી નાટકોના નોંધપાત્ર નમૂના છે તેમાનું એક ગ્યામિત્વ
 જન પાઠનાતિનકમ તો વસ્તુ શૈલી-નિરૂપણની દૃષ્ટિએ અર્વાચીન નામે
 તેવું છે મહેન્દ્ર વિક્રમ કૃત મત્તવિલાસમ્ અને બોધાયનકૃત મગવદ્જ્જુકીયમ
 (ઈ સની છટ્ટી મળી) વસ્તુનિરૂપણની દૃષ્ટિએ આધુનિક લાગે તેવા
 સ્વરૂપ પ્રદુષ્ટો છે

ગુજરાતીમા ભવાર્પના વેશ મેડડો વર્ણોથી જાણીના છે ભવાઈ
 ગુજરાતીનું લોકનાટ્ય છે તેના ઘણાખરા વેશ કલ્પેડાનો વેશ, ખવાનો
 વેશ વગેરે—એક અકી નાટિકાઓ છે

આમ એક અકી નાટકની પર પરા ભાગતમા અને ગુજરાતમા
 પ્રાચીન છે પરંતુ ગુજરાતીમા આજે તખ્તાય છે, ભજવાય છે, તે
 એકાકી નાટકો સસ્કૃત એક-અકી નાટકોથી તેમજ ભવાર્પના એક-
 અકી વેગોની માત્ર જુદા છે તે સસ્કૃત એકાકી કે ભવાર્પના વેગો
 માર્પી ઉદ્ભવ્યા નથી-તે અગેજના one-act-playના સ્વાગવરૂપને
 અનુસરે છે ગુજરાતી એકાકી સસ્કૃતના એક અકી નાટકો અને
 ભવાર્પના એક-અકી વેગોથી સ્વરૂપની દૃષ્ટિએ ભિન્ન છે. તેમા
 સામાન્યતઃ એક સળંગ દૃશ્યમા વસ્તુનું નિરૂપણ થાય છે પરંતુ સ્થળ-
 કાળની એકતાના લોતક અનેક દૃશ્યોની યોજના પણ થઈ શકે છે ટાઈ
 ખામ પ્રયોજન સ્થિતિ આજના એકાકીમા (અસ્કૃત એક અકી
 નાટકમા આવે છે તેમ) નાન્દી પ્રસ્તાવના નદી સૂત્રધારના વાર્તાલાપ
 મનવાક્યમ્ યોજનાતા નથી દૃષ્યજ્ઞાત શ્રીધગણીના ‘પિયોગોરી’ નામના
 એકાકીમા નાન્દી અને મત્તમાસ્કમ્નો અત્યંત કલાત્મક વિનિયોગ થયો
 છે પરંતુ આવું નિરૂપણ અપવાદરૂપે જ જોવા મળે છે)

અગ્રેજી (પાશ્ચાત્ય) ગ્યનાડળાને અનુસરતા આજના નમૂનેદાર
 મગ્ય ગુજરાતી એકાકીની પોતાની અનેક આગવી લાક્ષણિકતાઓ છે,
 જેવી કે-જિજ્ઞાસાગ્રેષ્ઠ આત્મ-ઉપાસ ધરાવતું અને અતિમ લઘુ તરફ
 મીઠું વેગપૂર્વક વહેતું ડયાનક, એક મુખ્ય ઘટના પાત્ર સ્ત્રી વેધક અભિ-

અક્તિ કગ્તુ સુશ્લિષ્ટ વસ્તુસંયોજન, ઉત્કટ આતર-બાહ્ય સંઘર્ષ અને નાટ્યકટાક્ષનુક્ત પરિસ્થિતિઓ, નિરનિરાણુ અક્તિત્વ ધરાવતા જીવંત પાત્ર, પરિસ્થિતિ-પાત્ર-મનોભાવને અનુરૂપ વૈવિધ્યપૂર્ણ સ્વાત્મ વિકટ મૂલ્યક સંયોગ સંવાદ, સ્થળ-કાળનું યા વાતાવરણનું મૂર્ત ઈન્દ્રિયગ્રાહ્ય નિરૂપણ, અણુધાર્યો ચમત્કૃતિપૂર્ણ છતાં પ્રતીતિકર બદલે અનિવાર્ય લાગતો અત્ત, અતે સંધાની ભાવની પરાકાષ્ઠા, અભિનય-દૃશ્યાદિ અગેનો સવિસ્તર રંગનિર્દેશ વગેરે

એકાકી લગુ નાટ્યપ્રકાર છે. તેમાં માનવીના બહુવિધ બાજુઓ ધરાવતા જીવંતનું નહિ પણ તેના જીવંતની એકાદ રહસ્યમય, સંઘર્ષ-ગર્ભ ઘટના યા પરિસ્થિતિનું નિરૂપણ અપેક્ષિત છે તેમાં વિસ્તાર, મદગતિ, શિથિલતાને સ્થાન નથી તેમાં કેન્દ્રસ્થ ઘટના સાથે સીધી સંબંધિત ન હોય તેવી આડકથા-ઉપકથા માટે અવકાશ નથી. મુખ્ય પાત્રની પરિસ્થિતિ યા સમસ્યાને પોષક ન હોય, તેને ઉત્કટ ન બનાવે, તેવા પ્રસંગ, પાત્ર, સંવાદ એકાકી માટે અપ્રસ્તુત છે એક ઘટના, એક ભાવ, એક સમસ્યા એક વિચાર, તેમનું આલંબન એક પાત્ર એકાકી માટે અનિવાર્ય ગણાય

એકાકીનું કથાવસ્તુ કોઈ પાત્રની રહસ્યમય, સંઘર્ષગર્ભ પરિસ્થિતિ યા ઘટનાની આસપાસ વણાય છે પાત્ર, ભાવ યા પરિસ્થિતિને ઉત્તરોત્તર ઉત્કટ રૂપમાં રજૂ કરે તેવા સ્ફુટ-સૂક્ષ્મ પ્રસંગ તેમાં યોગ્ય છે વસ્તુનો આરભ જિજ્ઞાસાને ઉત્તેજે તેવો હોય છે - પાત્ર કે ઘટનાની કશીક રહસ્યતાનું યા તદતર્ગત સંઘર્ષનું (જિજ્ઞાસા, ઉત્સુકતા, સંશય, કલ્પના જગાવે તેવું) આરભમાં જ કે ઈકે દર્શન થાય છે પછીના પ્રસંગો આ સંઘર્ષને સતત ઉત્કટ બનાવતા રહે છે પ્રસંગ, કાર્ય સંવાદ આ બધા સંઘર્ષ યા રહસ્યને તીવ્રતર તીવ્રતમ બનાવતા રહે છે તેની પરાકાષ્ઠા આવતા એકાકીનો અત્ત આવે છે એકાકીમાં વસ્તુ-પાત્ર-વાતાવરણ-ન્યામાની પરાકાષ્ઠા અને અત્ત યુગપત હોય છે

એકાકીનું વસ્તુ કેન્દ્રસ્થ ઘટનાની પરાકાષ્ટાની થોડી ધડીએ પૂર્વે આરભાય છે અર્થાત્ કેન્દ્રસ્થ ઘટનાના અંતના આરભથી એકાકીની શરૂઆત થાય છે (It is the beginning of the end) મૂલક-વ્યજ્ઞક સલાદ અને કાર્ય દ્વારા પૂર્વ પ્રમ્ણોની આખી કરાતી રહે છે, તેમ ભાવિ વળાંક યા પરિવર્તનનો સંકેત પણ અપાતો રહે છે ઘટનાજન્ય પરિસ્થિતિઓનું નિરૂપણ લાનવયુક્ત, વ્યજ્ઞનાત્મક, સર્મ પર્શી હોય છે

એકાકીમા નિરૂપિત કેન્દ્રસ્થ ઘટના-પાત્રનો (એકાકીનો પણ) અત અણુધાર્યો, ચમત્કૃતિપૂર્ણ, આઘાતક હોય છે, પરંતુ તેની સાથે તે પ્રતીતિક, સ્વાભાવિક બદલે અનિવાર્ય પણ લાગે છે તેને લગતા માર્મિક-વ્યજ્ઞનાપૂર્ણ સૂચનો અગાઉ પ્રસંગોપાત્ત થતા જ હોય છે,

એકાકીમા પાત્રની સખ્યા મર્યાદિત હોય છે. તેમા કોઈ એક પાત્ર (યા પરસ્પર સબદ્ધ બે પાત્ર) ઘટનાના કેન્દ્રમા હોન છે તેની સમસ્યા અને તજજન્ય ભાવ એકાકીની પણ સમસ્યા બની રહે છે ઘટનાક્રમમા સંયોજિત પરિસ્થિતિઓની જેમ તમામ પાત્રો મુખ્ય પાત્રના ભાવને યા સમસ્યાને પોષે છે ઉત્કટ બનાવે છે, મુખ્ય પાત્ર તરફ સમભાવ ધરાવતા યા તેનો વિરોધ કરતા પાત્રો તેમના વિચાર, વાણી વ્યવહાર દ્વારા મુખ્ય પાત્રના ભાવને યા સમસ્યા કે પરિસ્થિતિને સતત ઉત્કટ બનાવતા રહે છે આવું કાર્ય ન કરતું કોઈ પણ પાત્ર એકાકીમા અપ્રસ્તુત લેખાન

અર્વાચીન એકાકીમા વસ્તુની અપેક્ષાએ પાત્ર કેન્દ્રમા હોય છે તેના દેખાતા બાહ્ય રૂપની ભીન છુપાયેન અગોચર આત્મિક રૂપને પ્રગટ કરવા તરફ તેનું સવિરોધ લક્ષ રહે છે. (પરિણામે એકાકીનું વસ્તુ પાત્રના આત્મિક યા સૂક્ષ્મ સંવર્ધને વેધક રૂપમા પ્રગટ કરે તેવું હોય, તેની અપેક્ષા રહે છે બાહ્ય વિષમ પરિસ્થિતિઓના સબધ અને નિધર્મમા આવતા, મુખ્ય પાત્ર કેવો તીવ્ર આત્મિક સંધર્ષ અનુભવે

છે તેના મૂર્ત, સુરેષ્ ઈદ્રિયસવેદ, શ્વાભાવિક, સચોટ નિરૂપણને અનુલક્ષી એકાકીની ગુણવત્તા નક્કી થાય છે. (ઉમાશંકર જોશી કૃત ‘ઊડણ અરકલડી’, કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણીકૃત ‘પિયોગોરી’, સુનીલાન મડિયાકૃત ‘લવોલવ’, રાજેન્દ્ર શાહ કૃત ‘ગતિ-મુક્તિ’ તે દષ્ટિએ તપામતા ઉત્તમ એકાકી લાગે છે.) પાત્રના નિરૂપણમાં સૂક્ષ્મ તાર્કિક તેમ જ માનસશાસ્ત્રીય સત્યનુ અનુસરણ અનિવાર્ય ગણાય

એકાકીનું મુખ્ય પાત્ર, તેના જીવનની એક જ રહસ્યમય-સધર્મગર્ભ ધટનાનું નિરૂપણ થતું હોવા છતાં, સુરેષ્ તેમ જ આગવી વ્યક્તિતા ધરાવતું અને હૃદયગમ હોય છે તેના જીવનનું આશિષ દર્શન પણ તેના સમગ્ર વ્યક્તિત્વનો પરાખર અનુભવ કરાવે છે. ‘એન્સડ’ કહેવતા એકાકીઓમાં નિરૂપાતા વ્યક્તિત્વહીન પાત્રોની પણ આગવી વ્યક્તિતા હોય છે જ એકાકીનું મુખ્ય પાત્ર તેમ જ અન્ય ગૌણ પાત્ર જીવંત માનવીઓનો હૃદયસ્પર્શી અનુભવ કરાવે છે પ્રતીકાત્મક પાત્રો પણ માનવીય ભાવોથી યુક્ત બનીને હૃદયગમ રૂપમાં આલેખાય છે

એકાકીમાં વસ્તુ અને પાત્ર જેવું જ મહત્ત્વ તેના સંવાદોનું છે. લઘુકાય એકાકી દીર્ઘસૂત્રી, અપ્રસ્તુત, અમૂર્ત વિચારોના જ વાહક સંવાદોનો ખોળો ખમી શકે નહિ તે પ્રસંગ, પાત્ર, મનોભાવ, વાતાવરણને અનુરૂપ હોવા જોઈએ તેમાં લાઘવ અને માર્મિકતા (‘વ્યજ્જતા ત્મકતા’), હોવા જોઈએ તેમાં નાટ્યાત્મક આરોહ અવરોહની છટા હોવાની સાથે શ્વાભાવિકતા અને સચોટતા અનુભવાવા જોઈએ, ઘટનાને ગતિ આપે, પાત્રની મનોવૃત્તિને પ્રગટ કરે, વાતાવરણની જમાવટ કરે તેવા મવાદ સારા એકાકી માટે અનિવાર્ય ગણાય

વર્તમાન એકાકી સામાન્યતઃ ગદ્યમાં લખાય છે તેમ છતાં દાર્દનાર તેમાં વચ્ચે પ્રસંગ-પાત્ર-વાતાવરણને વેધક રૂપમાં રજૂ કરવા માટે પદ્ય-ગીતનો ઉપયોગ પણ થાય છે (ઉમાશંકર જોશીકૃત ‘ઊડણ અરકલડી’, સુનીલાન મડિયા કૃત ‘વાની મારી કાવલ’, રાજેન્દ્ર શાહ

કૃત 'ગતિ-મુક્તિ'મા મવાદોમા કયાક પદ ગીતની ગૂંચણી થઈ છે) ગીતપ્રકૃતિઓનો સ્વ-સમભર્યો ઉપયોગ એકાકીના પ્રસંગ પાન, વાતાવરણને ઉત્કટતા અર્પવામા ઉપકાગક થાય, પરંતુ તેનો વિવેકહીન યા વધુ પડતો ઉપયોગ એકાકીના વસ્તુપ્રવાહને મન ડરી દે યા થભાની દે એવું પણ અને એકાકીમા ગીતના પ્રવેશ માટે નિષેધ નથી, પરંતુ તે તેમા આગવું યા ચીટકાવેવું તો ન જ તાગવું જોઈએ.

આધુનિક સમયમા કેટલાક પ્રયોગશીલ નેખકો દ્વારા પદમા પણ એકાકી લખાયા છે (દા ત ચિત્ર મોડી કૃત 'ઝવણના પખી') આવા પદ એકાકીમા ગદ્ય એકાકીના જ કડારવરપત્ર અનુસરણ થાય છે, પરંતુ મવાદો ગદ્યને જાહેર પદમા હોય છે અન્યતઃ આ પદ ગદ્યની લક્ષણોને ધણુ અનુસરતું હોય છે તેમા બોનચાતની વાણીની છટાઓ સહજ સ્વાભાવિક લાગે તે ગતિ રજૂ થતી હોય છે પદ મનાની લાખા અતિશિષ્ટ યા અતિસાહિત્યિક બની જાય તો લાવાલિવનજી દૃત્રિમ મદ, અસ્પષ્ટ બની રહે તેવું ન બને તેની કાળજી પદ એકાકીના લેખકને ગખની પડે છે

એકાકીમા કોઈ એક જ રસનું નિરૂપણ કેન્દ્રમા હોય છે તેમા અ ય કાષ રસના નિરૂપણ માટે અવવકાશ નથી તેમા જે કોઈ લાવો નિરૂપાય તે બધા આ રસને પોપક હોવા જોઈએ દેખીતા વિગેધી લાવતું નિરૂપણ પણ તેની પડછે મુકાતા મુખ્ય રસને વેધક રૂપે ઉપ આની શકે તે રીતે જ થવું જોઈએ, ('લવોલવ'મા શૃંગારની આગી છાટ તેમાના કરુણ રસને વધુ ઘેગે બનાવે છે જીડણુ ચક્રવર્તી'મા પણ તવું બન્યું છે) એકાકીને અતે તેના રસનો ઉત્કટ અનુભવ લાવવો થવો જોઈએ

કરુણ રસના એકાકીઓમા કવચિત હાન્ય અને શૃંગારના સચાગી ભાવો નિરૂપાય છે, પરંતુ તેમનું પ્રયોજન ડરણુરસને વધુ ઉત્કટતા

આપવાનું હોય છે. તે રીતે હાસ્યાત્મક એકાકીમાં કર્ણુરસના સચાગે ભાવો હાસ્યગસને વધુ તીવ્ર બનાવવા માટે નિરૂપાય છે તેમાં ગોઠનો ભાવ પ્રદીપ્ત કરે તેવા ભાવનું નિરૂપણ અપ્રસ્તુત છે કોઈ વાર આભામી વીરરસનું હળવું નિરૂપણ પણ હાસ્યની જમાવટ માટે થતું હોય છે. મુખ્ય મુદ્દો એ છે કે એકાકીના મુખ્ય રસને ઉપકારક થઈ પડે તે જ (ગૌણ ગ્સો યા) ભાવોનું, અમુક મર્યાદામાં રહી થતું નિરૂપણ તેમાં નિર્વાહ ગણાય.

એકાકીના ગસને ઉત્કટ રૂપ આપવામાં અનુરૂપ વાતાવરણની નિર્મિતિ પણ આવશ્યક છે પ્રસંગ-પરિસ્થિતિના દ્યોતક-પોષક કાર્ય, સવાદ, ગીત, દૃશ્યવિધાન (વર્ણન) દ્વારા તેમ કરી શકાય. ઘટના-પાત્રની ગ્વાભાવિકતા સજીવતા હૃદયતાનો ઘણો આધાર આ વાતાવરણની જમાવટ ઉપર છે. અર્વાચીન એકાકીમાં તેથી વગ્તુ, પાત્ર, સવાદ જેવું મહત્ત્વ વાતાવરણની જમાવટને પણ અપાય છે. (શ્રી મહિયા કૃત 'વાની મારી કોવલ' અને 'ભવોભવ', રાજેન્દ્ર શાહ કૃત 'ગતિ-સુકિત', કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણીકૃત 'પ્રિયોગોરી'માં વાતાવરણનું જીવત, હૃદય નિરૂપણ એકાકીની વેધકતામાં ઘણો ફાળો આપે છે.)

એકાકી લઘુ નાટ્યસ્વરૂપ છે, માનવીના જીવનની કોઈ રહસ્યમય, સંઘર્ષગર્ભ ઘટનાનું તેમાં નિરૂપણ થાય છે આ ઘટનાના ચોટદાર નિરૂપણ માટે તેમાં લાઘવ, એકાગ્રતા, અખંડિતતા, એકતાનું તત્ત્વ અનિવાર્ય બની રહે છે નાટકની ઘટના નિર્બાધ રૂપમાં, સતત ગતિશીલ રહી અતિમ પરાકાષ્ટામાં પરિણમી જોઈએ. તે માટે એકાકીના વગ્તુમાં સ્થળ-કાળ-ક્રિયા ॥ નિર્વિધ એકતાનું પાલન અનિવાર્ય ગણાય. સજીવ એક જ દૃશ્યમાં તેને નિરૂપી આવી એકતાનું સ્વાભાવિક રીતે પાલન કરી શકાય અને તેથી, અગ્રેજી અને ગુજરાતીના ઘણા ઉત્તમ

એકાકીએ એક જ સળગ દૃશ્યમા નિરૂપાયા છે પરંતુ એનો અર્થ એમ નથી કે, એકાકી એકથી વધુ દૃશ્યમા ૨૪ ન વર્ષ મકે એકથી વધુ દૃશ્યો એકાકીમા યોજી શકાય, પરંતુ તે એની કનાત્મકતાપૂર્વક યોજના ત્રેઈએ કે સ્થળ-કાળ-ક્રિયાની એકતા જળવાતી હોવાનો પ્રતીતિકર અભ્યાસ તે ગચી નકે 'ફાશબેક' (Flashback)નો મૂળ-અમર પૂર્વકનો પ્રયોગ અનેક દૃશ્યોને પણ એક દૃશ્યમા સંયોજિત કરી શક છે (શ્રીધરાણીનું 'પિયોગોરી' અનેક દૃશ્યોમા િસાજિત હતા સ્થળ-કાળ-ક્રિયાની સુદૃઢ અને સુરેખ એકતાનુ અનોખુ દર્શન કનની નકયુ છે) જે તખ્તા, ફરતો તખ્તો ળાયા-પ્રકાશની વિગિષ્ટ સંયોજના વગેરે દ્વારા અનેક દૃશ્યમાના સ્થળ-કાળના વિલિનનને ઓગાળી દઈ, એક દૃશ્યમા હોય છે તેની સ્થળ કાળની એકતાનો ઉકટ ભ્રમ ખડો કરી શકાય છે. પરંતુ તે માટે એકાકીરોપકમા મુદ્દમ કવામગની અપેક્ષા રહે છે

એકાકીનો એક પ્રકાર છે રેડિયો એકાકીનો તે રેડિયોને અનુનક્ષી લખાય છે તેમા, ચારા અલિનેય એકાકીની જેમ, સાહિત્યિક શુલ્કવતા સ્વવતા હોય છે રચનાકળામા તે મહદને અભિનેય એકાકીને અનુમર છે, તેમ છતાં તેમા ફેટવીક લિનનના પણ છે એકાકીનું માધ્યમ તખ્તો છે, રેડિયો એકાકીનું માધ્યમ અવાજ' છે રેડિયો એકાકીને સવાદ અને અન્ય મૂલક ધ્વનિઓની મન્ની તેમા નિરૂપિત નહિતો પ્રત્યય લાગે તેવો અને હૃદયગન અનુભવ કગવવાનો હોય છે એટલે એકાકીમા દૃશ્ય, પડદા, અલિનય, ળાયા પ્રકાશ વગેરે દ્વારા જે કાઈ દર્શાવાનું હોય છે (અને તેથી જે સવાદોમા રૂૂ કરાનું નથી) તે ળધુ ગડિયો એકાકીમા સવાદોમા (અને મૂલક ધ્વનિઓમા) સમારી લેવું પડે છે એકાકીમા વિલિન સ્થળ-કાળમા રૂૂ થતી વિવિધ ઘટનાઓને પડદો પાડીને યા જુદા જુદા દરન કે પ્રવેશ યોજીને અથવા તેજ-ળાયાની ઉપયુક્ત યોજના દ્વારા દર્શાવવામા આવે છે, રેડિયો-એકાકીમા વિલિન

ન્યળ-કાળમા રજૂ થતી વિવિધ ઘટનાઓ પ્રવક્તા અથવા સૂચક ધ્વનિ
 યા સંગીતની મદદ વડે સૂચવાય છે. કેટલાક એકાકી તખ્તા પર અને
 રેડિયો પર સમાન રૂપે સફળ નીવડે તેવા હોય છે દા ત. યુનીલાલ
 મડિયા કૃત 'વાની મારી કોયલ' સાહિત્ય કૃતિ તરીકે પણ તે વાચકને
 ઉત્કટ રસાનુભૂતિ કરાવી શકે છે.

છેલ્લા દોઢેક દાયકાથી ગુજરાતીમા 'એન્સર્ડ' વિશેષણ ધરાવતા
 એકાકી પણ લખાવા લાગ્યા છે. ચિનુ મોદી આદિત્ત મન્મૂરી, લાલશંકર
 ઠાકર, ચન્દ્રકાન્ત શેઠ, મધુ કોઠારી આદિ લેખકો પાસેથી આવી
 નાટ્યકૃતિઓ મળી છે આ એન્સર્ડ-એકાકી, એકાકી હોવા છતા,
 રૂઢ રીતિના એકાકીથી વસ્તુ, વિચાર, શૈલી અને નિરૂપણમા જુદા તરી
 આવે છે દા ત તેમા અરુપ્ત સુસંકલિત હૃદયગમ નાટ્યાત્મક તથા-
 વસ્તુ, આગવી વ્યક્તિતા ધરાવતા જીવંત માનવી શા પાત્ર, તર્કબદ્ધ
 તેમ સ્વાભાવિક કાર્ય અને સવાદ, પરિચિત યા સ્વાભાવિક વાતાવરણ
 વગેરે જેવા મળતા નથી તેમા નિરૂપિત પ્રસંગ, પાત્ર, કાર્ય, સવાદ
 વિચિત્ર, અરુપ્ત, અર્થહીન લાગે છે. પાત્રો જીવંત માનવીઓ નહી
 પણ કશીક તીવ્ર ઝખના યા વિચારના પ્રતીક હોય છે. તેઓ ગુમા-
 વેલુ યા આવશ્યક જણાતુ કશુક (ભૌતિક યા આધ્યાત્મિક સુખ શાંતિ
 આપે તેલુ) સતત શોધ્યા કરે છે, પરંતુ તેમને તે કદી મળતુ નથી
 તેમનુ જીવન અને જગત ગુઓ, આઘાતો, અકસ્માતો, દિરાશ્ચન્યતાથી
 વ્યર્થ અને હાસ્યાસ્પદ ઉપરાત વેદનાપ્રદ હોય છે તેમની આવી વિષમ
 અસાધારણ સ્થિતિ અને પરિસ્થિતિને આછી ઘેરી વ્યવ્યાત્મક રીતિમા
 અને પ્રતિકાત્મક રૂપમા અભિવ્યક્તિ આપવાનો આ એન્સર્ડ એકાકીમા
 પ્રયાસ થાય છે સાપ્રતકાલીન વિષમ, વિચિત્ર, અસહ્ય
 પરિસ્થિતિનુ અને માનવ મનના અજ્ઞાત અધારિયા ખૂણાઓનુ
 ગહસ્ય તેમા અરૂઢ, નવીન, પરાવાસ્તવ (Surreal) રીતિમા નિરૂપવાનો
 પ્રયત્ન દેખાય છે નિર્મામ અતિષુદ્ધિવાદ અને દાલિક અભ્યુત્થા-

સ સ્કાગિતાના અતિગૈક માપેના પ્રસાવાતમાથી તેમ જ વર્તમાન જગત
અને માનનીની દારુણ ડરુણ-અનિશ્ચિત સ્થિતિના દર્શનમાથી, અસ્તિત્વ
નાદી ફિલસૂફીના પ્રભાવમાથી આયોનેઝકો, મેમ્યુઅલ બેકેત, આ જેને,
આલબેઝકામૂ, માત્રે વગેરે પાશ્ચાત્ય લેખકાના લખેના એમ્સડ નાટકોની
પ્રેરણામાથી આની એમ્સડ નાટ્યપ્રણાલીનો આપણે ત્યા ઉદ્ભવ થયો
છે અનેમત્ત ગુજરાતીમા એમ્સડ એકાંતી હજી પ્રાયોગિક અગ્ન્યામા
છે તે ગતિના ઉત્તમ એકાંતી હજી મળવાના પાકી છે

આમ, એકાંતીનું ૬૧-૧૩૫ તેની આગની નાજાણિડતાઓથી અન્ય
પ્રકારના નાટકથી લિન્ન તની આવે છે તેનું આતર-પાછ ૩૫ મમયા
તર પદલાતુ ગત્યુ છે, વધુ ને વધુ આકર્ષક નતુ ગત્યુ છે >

< સાહુ એસ પી જૈન કૉલેજ, 'ત્રાગ'ત્રામા તા ૧૭-૧-૮૦ના
રોજ, આપેન ગ્યાખ્યાનનો મક્ષેપ

અસ્તિત્વવાદ, સાર્ત્રે વગેરે .

વિજય શાસ્ત્રી

એન્સર્ડ, અસ્તિત્વવાદ, પરાવાગ્તવવાદ જેવા આધુનિક સાહિત્યના અધિકરણોનું નામ પડતા જ એક વર્ગને એલર્જી થતી હોય છે. આવી વર્ગ સાહિત્યના અદ્યતન પ્રવાહોથી અપરિચિત લોકોનો બનેલો હોઈ તેમનું આવું વલણ કંઈકે ક્ષમ્ય બને છે પરંતુ કેટલાક ભણેના લોકો પણ સાર્ત્રે, કામૂ, એન્સર્ડ, અસ્તિત્વવાદ જેવી નામાવલિ કાને પડતા જ મૂગાતા હોય છે. એમનો પ્રયત્ન તો આવી સૂઝ વડે પોતાની જાતને સુશિક્ષિતમા અપાવવાનો હોય છે પણ વાસ્તવમા એ લોકો જ આધુનિકતાની આવી પરિભાષાને, આધુનિક સર્જનને પ્રતિષ્ઠિત થતા, લોકપ્રિય થતા અટકાવવામા અવરોધરૂપ હોય છે.

ધણી વાર કહેવાતા ભણેલા લોકો ફરિયાદ કરતા સભળાય છે કે અમને તો આ નવી વાર્તા કે કવિતામા કંઈ મળ આવતી નથી, તો એ સારો અને સાચી જ હોત તો કેમ લોકો એને માણતા નથી ? આવે વખતે કહેવાનું મન થઈ જાય છે કે તમારા જેવા ભણેલા માણસો જ 'નવા'ને લોકો સુધી પહોંચાડવામા વચ્ચે નડે છે !

ખેર, અસ્તિત્વવાદની ભૂમિકા સાર્ત્રેના એડિસ્ટાન્શિયાલિઝમ એન્ડ હુમન ઈમોશન્સ નામના પુસ્તકમા રજૂ થઈ છે. આજે સગીત યા ચિત્રની કલાઓ પણ અસ્તિત્વવાદ સુધી પહોંચી ગઈ છે છતાં 'અસ્તિત્વવાદ' સત્રા સમજાવવાની આવે છે ત્યારે કશીક મૂંઝવણ અનુભવાય છે પશ્ચિમમા તો જેને સામાન્ય પ્રકારની ગમ્યાનાજી કહી શકાય એવી જાપાની કટાર લખતો લેખક પણ પોતાની જાતને 'અસ્તિત્વવાદી' કહેવડાવે છે ! સાર્ત્રેએ તો આ સત્રાના અનધિકૃત ઉપયોગ પ્રત્યે ચીડ દાલવતા ત્યાં સુધી કહી દીધું કે કોઈ પણ જાતની ધાધલધમાસ કે

કાનતનુ બહુ કમી સનસનાટી સચાવવા માગતા લોકો પણ પરાવાતવને મળતી આવે એવી ફિલસૂફીની શોધમાં ‘અસ્તિત્વવાદ’ સજા વાપરતા થઈ જાય છે ! પણ વાતવમાં આ સજા સર્વજન માટેની છે જ નહિ એ તો વિશિષ્ટ વર્ગ માટેની વિશિષ્ટ ફિલસૂફી છે.

અસ્તિત્વવાદી વિચારકોનાયે મુખ્ય બે વર્ગો ખ એક તો ‘એસેન્સ’ અને ગેલિયલ માસેલ જેવા આસ્તિકોનો અને બીજો માર્ક અને લાઇબેન્ક જેવા નાસ્તિકોનો ‘નાસ્તિક’ કહેવાતો વર્ગ એમનો મમન વિચારણાના આધરૂપ એક મૂત્ર યોગે છે કે ‘અસ્તિત્વ પહેલું, ઈચ્છ પછી’ અગ્રેજીમાં ‘Existence precedes essence’ મૂત્રરૂપે તેઓ પોતાની વાત કહે છે.

સાગ્રંએ પોતાના ઉક્ત નિબંધમાં આ મૂત્રને સમજવના એ/ પુસ્તક યા પેપરકટરનું દૃષ્ટાંત આપ્યું છે તેમના મતે જ્યારે પુસ્તક કે પેપરકટર જેવી કોઈક ચીજ તૈયાર કરવામાં આવે છે ત્યારે તેના બનાવનારા પામે તેની આકૃતિ વિશે કોઈ એક ચોક્કસ ખ્યાલ/વિચારના હોય છે અને તદનુસાર જ તે વસ્તુ બનાવવામાં આવે છે એ ગીત જોતા ‘એસેન્સ’ એટલે કે ‘ઈચ્છ’નું મ્યાન પ્રથમ છે. એસેન્સ એટલે ઉત્પાદનની પદ્ધતિ અને ઉત્પાદનમાં વપરાતી સામગ્રી બને આ ઈચ્છ વડે જ કોઈ પણ ચીજની વ્યાખ્યા માધી શકાય, ઓળખ આપી શકાય અને ઉત્પાદન પણ કરી શકાય.

ઈશ્વરના વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે પણ તેને એક ‘રચયિતા’ તરફ જ ગણીએ છીએ તે એક ઉત્કૃષ્ટ કક્ષાનો કારીગર ઈશ્વર છે પત્રિમના દેહાત્, નાઈખિનઝ કે બીજા કોઈ પણ તત્ત્વચિંતકની ફિલસૂફીને આવારે આગમ વધીએ તોય એટલી વાત તો એમાંથી સમજાય જ છે કે ઈશ્વર જ્યારે કંઈ પણ ગ્યે જે ત્યારે એ રચના વિશે ત મ પૂર્ણપણે વાકેફ હોય છે માનવીને પણ ઈશ્વરનું જ સર્જન ગણીએ

તો માનવીના સર્જનપૂર્વે માનવીની કોઈ એક સુચોક્તસ વિભાવના, ખ્યાલ ઈશ્વર પાસે જ હોવા જ જોઈએ આમ, અમુક એક ચોક્કસ માનવી એ દૈવી રચનાશક્તિનું મૂર્ત પ્રગટ સ્વરૂપ છે

અઢારમી સદીમાં 'ફિલસૂફીના નાસ્તિકવાદે' ઈશ્વર વિશેના ખ્યાલને નકાર્યો પણ એમાય આ વાત તો પાછી રહી જ કે માનવીનું સર્જન ઈશ્વરની કશીક દૈવી રચનાશક્તિના પરિણામસ્વરૂપે થાય છે વત્તેઓછે અશો ઈશ્વરે અમુક એક વિભાવનાને અનુસરીને માનવીનું સર્જન કર્યું એ વાત તો ડાયડેરેટ, કેન્ટ અને વોલ્ટર સુધી શ્રદ્ધાપૂર્વક મનાતી આવી, માનવી, માનવસ્વભાવ ધરાવે છે અને માનવની વિભાવના માનવીમાત્રમાં જોવા મળે છે અને પ્રત્યેક માનવીમાં માનવી તરીકેની વ્યાપક વિભાવનાના અશો તો હયાતી ધરાવવાના જ, કેન્ટે તો ત્યાં સુધી કહ્યું કે આદિમાનવ, પ્રાકૃતિક માનવ અને સાંસ્કૃતિક માનવ ત્રણેયમાં કેટલાંક લાક્ષણિકતાઓ તો પાયાની અને સામાન્યપણા હોવાની જ. અહીં પણ માનવીની વિભાવના પહેલી ને તે અનુસારનો માનવી પછી એવો પૂર્વાપર ક્રમ જોવા મળે છે.

સાર્ત્રે જેના પ્રતિનિધિ છે એવી નિરીશ્વર અસ્તિત્વવાદી વિચારધારા ઈશ્વરના અસ્તિત્વને જ કબૂલતી નથી. એમનું કહેવું એમ છે કે ઈશ્વર ન હોય તો પણ કોઈક એવી વ્યક્તિ તો પહેલા હોય જ હોય કે જેનું 'અસ્તિત્વ પ્રથમ હોય અને જેમાં ગુણધર્મો, દ્રવ્યવિભાવના ત્યાર પછીથી વિકસી હોય સાર્ત્રે અને તેની વિચારધારાના ચિત્તે એક એવા અસ્તિત્વની કલ્પના કરે છે જે અસ્તિત્વ, અસ્તિત્વમાં આવના પછી તેની વ્યાખ્યા થઈ શકે એવી વિભાવના ઉપજાવતું હોય હાઈડેગર આને માટે "Human Reality જેની સજા પ્રયોગ છે

સાર્ત્રેના 'Existence precedes Essence' મૂત્રની વધુ વિશદ સમજૂતી મેળવવા સાર્ત્રેના જ શબ્દો જોઈએ તો—

‘first of all, man exists, turns up, appears on the scene, and only afterwards, defines himself’

એટલે કે માનવીનું અસ્તિત્વ પહેલાં સરખાય છે પછી એ જુદી જુદી પરિસ્થિતિઓ સાથે સંનિકર્ષમાં આવતા જુદા જુદા લક્ષણો ધરાવે છે અને ત્યાર પછી જ તે વ્યાખ્યામદ્ધ થઈ શકે છે

અસ્તિત્વવાદીઓને મન માનવી અવ્યાખ્યેય છે કેમકે અસ્તિત્વના આગભે એ શૂન્ય હોય છે Nothing અને પછી જીવવાની પ્રક્રિયા દરમિયાન તે કંઈક-Something-બનતો આવે છે આ સિદ્ધાન્ત મુજબ તો નિયતિનો પણ છેદ જ ભીડી બન્યો છે કેમ કે માનવી જે કંઈ છે યા બને છે તેની સમગ્ર જવાબદારી તેની પોતાની જ રહે છે એટલું જ નહિ પણ આ વિશ્વમાં તેના અસ્તિત્વના આવ્યા બાદ જ એ જે કંઈ બને છે તે બને છે એટલે ઐત્હિક જીવન જ માનવીના વિકાસનો સંપૂર્ણ આધાર છે અને એટલે ‘માનવસ્વભાવ’ યા માનવીયતા જેવી જે વિભાવના છે તે પણ ટકી શકતી નથી

માનવી એ ખીજું કશું જ નથી-માત્ર પોતાને એ કંઈ રીતે વિકસાવે છે એ સિવાય અસ્તિત્વવાદનો મુખ્ય સિદ્ધાન્ત આમ માનવીના માનવીપણાની સંપૂર્ણ જવાબદારી માનવીની પોતાની જ હોવાનું સૂચવે છે, આ વાતને ‘આત્મલક્ષીતા’ સરળ વધુ સારી રીતે સૂચવે છે ‘આત્મલક્ષીતા’ યા ‘subjectivity’ સરળ આપણી પર આક્રેષ્ટો ડગવા માટે ઘણી વાર યણા માણસો વાપરતા હોય છે પણ ખરેખર તો ‘આત્મલક્ષી’ યા ‘subjective’ સરળ ટેબન યા પથ્થર જેવા પદાર્થો કરતા માનવીનું ગૌરવ કેટલું ઊંચું છે તે દર્શાવે છે. માનવી એક એવું પ્રાણી છે જે ભવિષ્ય તરફ પોતાની જાતને ધકેલે છે, ગતે ડગાવે છે એ રીતે ‘being in the future’ પોતે છે એની સભાનતા માનવીમાં હોય છે. કાદવનું ખામોચિયું, ચીથરાનો ઢગલો કે

ફોલોના ગુચ્છાની સરખામણીમાં માનવ, અસ્તિત્વના આર લે સ્વ વિશેની સભાનતા ધરાવતો પદાર્થ છે એટલું જ નહિ પોતાના ભાવિ વિકાસ અંગેની યોજના પણ તે કહી શકે છે, વિચારી શકે છે આમ, ઉપરથી, સ્વર્ગમાંથી કશું આવતું નથી, માનવ વિશે જે કંઈ બને છે તે માનવીના પોતાના વિશેના પ્રત્યાઘાતોમાંથી જ બને છે આમ અસ્તિત્વવાદનું મુખ્ય ધ્યેય માનવીમાત્રને તે શું છે એ વિશે અને પોતાની સંપૂર્ણ જવાબદારી પોતાને શિરે જ છે એ વિશે સભાન કરવાનું છે. સાર્ત્ર કહે છે—

Thus, existentialism's first move is to make every man aware of what he is and to make the full responsibility of his existence rest on him'

આમાંથી વળી એક ખીજે પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે કે 'પોતાની' કહી તે જવાબદારી શું માત્ર 'પોતાની' જ હોય છે ? હોઈ શકે ખરી ? પોતાની જવાબદારી એટલે શું તે નિશે સાર્ત્ર કહે છે કે પોતાની જવાબદારીમાં જ અન્યોની જવાબદારી પણ સંકળાયેલી છે સાર્ત્રના શબ્દોમાં "He is responsible for all men".

ઉપર આત્મલક્ષીતાની વાત થઈ ગઈ. આ 'આત્મલક્ષીતા'નો એક અર્થ સાર્ત્ર એવો પણ કરે છે કે માનવીય આત્મલક્ષીતાને અતિક્રમી જવી માનવી માટે અશક્ય છે. પોતાની પસંદગી માનવીએ પોતે જ કરવાની હોય છે એનો ખીજો અર્થ એ પણ છે કે જ્યારે માનવી પોતાની પસંદગી પોતે કરે છે ત્યારે એ પસંદગી નરી પોતીકી, પોતાને વિશે જ મર્યાદિત ન રહેતા, અન્ય માનવીઓને પણ લાગુ પડતી હોય છે. આ કે તે—ની પસંદગી કરતાની સાથે જ આ કે તેનું પણ ઊંચું થતું હોય છે સામાન્ય રીતે આપણે કશા અનિ

સાહિત્ય-વૃત્ત

શ્રી અમૃત ધાવન હોય ત્યા ગઝન, ગઝવનો મિનત અને
આબોહવા હોય જ એમના જ પ્રયત્ને મોરાબ્દ સ્વન ન ગળ્ય વડુ
ત્યાગે રાજકોટમાં ભવ્ય ઐતિહાસિક મુશાયરો યોજાયો હતો તે પછી એમ
જ વિશેષણોને યોગ્ય સ્મરણીય મુશાયરો માર્યની પદ્મભીએ મુ કાપો
રેશનની મોગિયલ વેદેગે અમિતિ તરફથી, એગમેન શ્રી વજુભાઈવાળાની
કાવ્યવસિકતાને કાગ્લે, આપનએગ થિયેટરમાં, ગુજરાતી ગઝનની વિવિધ
ધાગના પ્રતિનિધિ સમ ગઝવકાગે સર્વશ્રી રાજેન્દ્ર શુક્લ મનોગ ખડેગ્યા,
એગ પારેખ, ગની દર્શીવાળા, ગતિનાલ અનિવ', આદિન નન્સૂગી,
ગેખ આદમ આણુવાળા, અન્ય અને સૈક પાનણુપુરી જટિન અને
બટુમગાય પડયાએ લાગ લઈ સવારના પોણા ત્રણ સુધી જગી શ્રોતા
સમૂહને કાવ્યગસની લહાણુ કરી, એને અમૃત ધાવનના સચાનને નિજ
ગ ગીતી બક્ષી

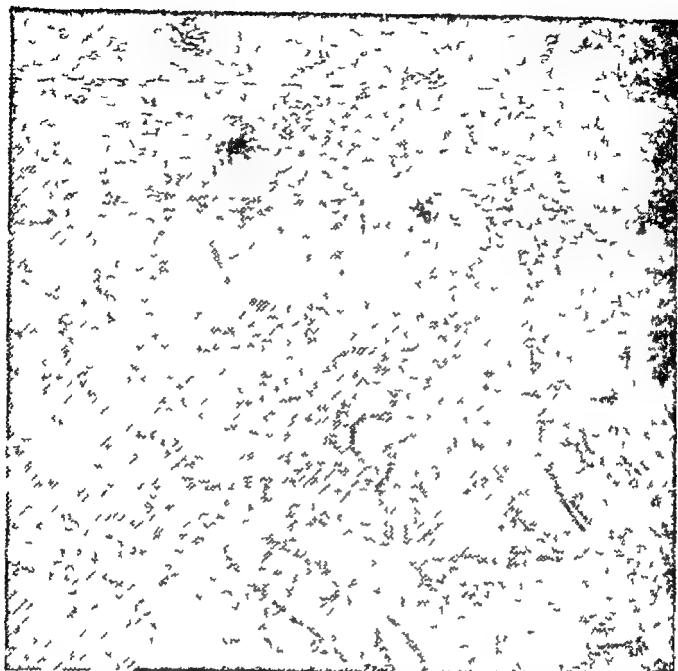
શ્રી અરવિન્દભાઈ મણિયારના પ્રમુખપદે યોજાયેના આ અવિ
સ્મરણીય મુશાયરાના અતિથિવિગેષ હતા કે ઈશ્વ તાન ર. દવે અને
પ્રા બાનુબેન દેસાઈ

મેયરશ્રી સહિત મુ કાપોરેગનના અધિકારીઓએ હાજરે શ્રોતા
ઓની હિલટભરી હાજરીવાળા આ મુશાયરાને મદદ બતાવવાનો સન્ન
પ્રત્યક્ષ કર્યો હતો. □

બજામ પર લીપણ !

સભારણાની બજામ પર લીપણ છે જીવન ! (નૂતન શિક્ષણ)

—દોલતભાઈ દેસાઈ

પૂર્ણ કરો
આપનું એ અવિરત સ્વપ્ન !

— ખોલો,

બેન્ક ઓફ ઇન્ડોઆ

‘રિકરિંગ’ ડિપોઝીટ ખાતું

એકલ દેખલ છે ! રોકિઓ ! સાચકલ !

આપડું આગ્રહ રોડ રખા ! બેન્ક

બેન્ક ઓફ ઇન્ડોઆ ‘રિકરિંગ’ ડિપોઝીટ

ખાતું ખોલાવવાથી મૂલ બની શકે છે

વધે કર બહિને બોડ મીડિયમ ખાતે બાંધે

તમારી એ અવરત આરોગ્ય એક વાજ

કોમોડિટી ટૂંક સમયમાં, નવાજા પાસે

એટલા ફેસલ જમા થઈ જશે કે વરો

પરો ને ખસેલી શકો !

આવની સુવર્ણ સ્તંભ !

બેન્ક ઓફ ઇન્ડોઆ

કેડ બોલિંગ આરોગ્ય બોલિંગ

બેન્ક ઓફ ઇન્ડોઆ કલેક્ટર ઓફ બેન્ક ઓફ

બેન્ક ઓફ ઇન્ડોઆ કલેક્ટર ઓફ બેન્ક ઓફ

કંકાવટી

મે,
૧૯૮૦

કવિતા

અમૃત ધાયલ

રતિલાલ 'અનિલ'

કિસન સોસા

વિવેચન

મુરેશ હ જોષી

ચિંતન

રતિલાલ 'અનિલ'

સાદીપનિ

નવલિકા

કરેલ ચાપેક

લૂઈજિ પિરાન્દેલો

(વિજય શાસ્ત્રી)

પ્રાણુજીવન મહેતા

પદ્યઅર્થ

કૃ
ષ્ણ
રા
મ
ની
ક
પ્રિ
કસ

કૃષ્ણારામની સાડીઓ એટલે વૈવિધ્યપૂર્ણ રંગો અને ડિઝાઇનોનું
સુરેખ આયોજન. હવાદાર અને શીતળ
કૃષ્ણારામની સુવિખ્યાત સાડી એટલે આધુનિક યુગની ફેશન અને
આવતી કાલનું અનુપમ સ્વપ્ન

કૃષ્ણારામ મિલ્સ

લેખડિયાવાડી, સદાખતપરા, સુરત.

કંકાવટી

મે
૧૯૮૦

સાહિત્યસર્જન
અને વિચારોનું
સર્વલક્ષી માસિક

વર્ષ ૨૧ : અંક ૨૫૪ : મૂલ્ય : દોઢ રૂપિયા

દર માસની ૫ દરમી તારીખે પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ

દેશમાં રૂપિયા ૧૨, બે વર્ષના રૂ. ૨૩; વિદેશ શિલિંગ ૩૦
(દરિયાઈ ટપાલથી), પાંચ પાઉન્ડ (હવાઈ ટપાલથી), મેંગ્રોન
એજન્સીઓ અને જાણીતા અથવિકેતાઓને ત્યાં લવાજમ ભરી શકાય
જે કોઈ પણ માસથી ગ્રાહક થઈ શકાય છે લવાજમ અને અવસ્થા
અંગેના તમામ પત્રવ્યવહાર રતિલાલ 'અનિલ', ૩, આનંદનગર,
સગરામપરા, સુરત-૩૯૫ ૦૦૨ સરનામે જ કરવો.

‘કંકાવટી’ કવિતા, વાર્તા, ગદ્યખણક, નિબંધિકા, વિવેચન આદિ
સાહિત્યિક ધોરણની કૃતિ સ્વીકારે છે, કૃતિ સાથે ચરનામા-
ટિકિટવાળું કવર અવશ્ય ખીડવું કૃતિ રતિલાલ ‘અનિલ,’
૩, આનંદનગર, સગરામપુરા, સુરત-૩૯૫ ૦૦૨ સરનામે જ મોકલવી.

ત્રી-મુદ્રક-પ્રકાશક

રતિલાલ મૂ. ‘અનિલ’

પ્રકાશનસ્થળ ૩, આનંદનગર, સગરામપરા, સુરત-૩૯૫ ૦૦૨

મુદ્રણસ્થાન શ્રમણી મુદ્રણાલય, બાવાસીદી, ગોપીપરા સુરત-૩૯૫ ૦૦૧

ગઝલ/અમૃત ધાયલ

તોળે છે સરળ જીવને શકાની નજરથી,
સલવ નથી કે તુ ય બચે તારા નગરથી

એક હુ કે અહીં દૂર અતિ દૂર છું ઘરથી,
એક તુ કે કદી ઊતરે ના માઠ ઉપરથી

એ રૂપની ભૂખી છે અને રક્તની તરસી,
ભગવાન બચાવે તને દુનિયાની નજરથી

કાયામા સદા જલતી રહે જ્યોત કપૂરી,
ને મળતો રહે ધૂપ તને કોઈ અગરથી.

એવા ય બદન છે જે સતત ઝેર શ્વસે છે,
કયા વાતાવરણ મુક્ત હજી માઠી અસરથી.

ફૂલો તો અહીં માટીમા મળતા જ રહે છે,
કે એમને લોહીની સગાઈ છે કબરથી

ફૂલેવાની જરૂરત નથી 'ધાયલ' કરી એને,
એ ભાવ કળી જાય છે દેખાવ ઉપરથી

ગઝલ/રતિલાલ 'આનલ'

તારા હતા વિચાર ને તારું મનન હતું,
ગઈ કાલની છે વાત કે મારે ચ મન હતું

એવા હતા દિવસ કે હતો માત્ર અધકાર,
સૂરજ નહીં, ને ચન્દ્ર નહીં, ખસ ગગન હતું.

જળમા ડૂબેલ જળ કદી પરખી નહીં શકાય,
માની લીધું કે મહેકમા મારું ચમન હતું

કાસદ બન્યો જણાય છે અંગારિયો પવન,
મારા હૃદય સિવાય વળી કયા દહન હતું.

કિસ્મતના તારલા તો હતા માનવીના, પણ
ચમકાવનાર એમને તારું ગગન હતું.

રેતીના પટ ઉપર પડી છે ભાત ફાકડી,
અસ્થિર શુષ્કતા થે એક સાંત્વન હતું.

કોઈ દિશા મળી નહીં એનો ગમ નથી,
તરણાને કયા દિશા હતી ? કેવળ વહન હતું

મારી તરસને ઝાંઝવા જ પી ગયા અનિલ,
એવી મળી મીઠાશ કે રણ પણ મગન હતું

ભાવિ, કળરની ધૂળ વિના કંઈ નથી અનિલ,
તમને થશે કે વાહ-વા, આ પણ જીવન હતું.

ચાર ગઝલ/કિસન સોસા

ચતત આવતી ને જતી સાલગુ છુ,
મને ંહેરતી કરવતી સાલગુ ધ

હજી ખોપરીના પોલાણે કલીલો,
ધ્રુમગ્તી, તીલુ ચીખતી સાલગુ છુ

હવે કયા હવામા સુગધો કળાતી,
હવે કયા કળી ફૂટતી સાલગુ છુ !

ચણોઠી થઈ લોહી દડકા કરે છે,
કદી મુજ સમો મોળતી સાલગુ છુ

ગહન ગતના શહેર શી બિન્દગી છે.
કેમશ બારીઓ બધ થતી સાલગુ છુ

હવે હુ જ બોલુ છુ મારા વતી ને
હવે હુ જ મારા વતી સાલગુ છુ.

ખાડું દૂર છે, તોય એ પાસ લાગે,
ઘડીભર, પછી એ ય આલાસ લાગે

થયેા જાળેા સમ્બન્ધનો આયનો, તે
અળાણ્યેા મને મારેા આવાસ લાગે

કે બત્રીસ કોઠે યૂઝાઈ જતો હું,
મને એવો મારો જ નિશ્વાસ લાગે

રહ્યો ગોફણે ખૂણુ થૈ માગડા પર
ઘરે, એકળીએ હવે ચાસ લાગે !

નહી બધ તોડી વહે આગણા લગ,
પરન્તુ હવે કયા એવી ખ્યાસ લાગે...

સમીસાળે પાછો વળી જોઉ છું, તો
નરી કિવદતી-શેા ઇતિહાસ લાગે

વહન ઊઘરેટું ઊઠે ચાર વાગે.
ખૂલી ખારીએથી જૂડે ચાર વાગે

હવા વાય હળવે, થતો સૂર્ય કોમળ,
નમે ખોર, લીલું ફૂડે ચાર વાગે

સડકે ટાવરેથી પડે ચાર ડંકા,
ફડાફડ કખૂતર ઊડે ચાર વાગે

સુગંધી અવાજે ભરે ચોરડાને,
જલાવીને સ્ટવ ચૂકા મૂકે ચાર વાગે

સડકે પરથી સમણુ વહી જાય નમણુ,
અજળ ચારતે મન જૂલે ચાર વાગે

વિજન શહેરના સ્તબ્ધ પથે ઊભો છુ,
ફક્ત તડકે ચોળા ઘૂમે ચાર વાગે

તિમિર ટાળવાને મથું છું પછીતે
 થઈ મ્હાન ફાનસ ગળું છું પછીતે
 ખીડીના ધુમાડે રચાતી દીવાલે,
 અઢેલું છું કાયા, ઢળું છું પછીતે
 મને આમ જાળે ઝડાયેલ જોઈ
 હસે પદપદો ને હસું છું પછીતે
 કદી ઓસરીઓ ભર્યા કાયરા મે,
 હવે ઓશિયાળુ વસુ છું પછીતે
 સમય 'હૈયસો' કે'ય ને દે'ય થકો,
 સતત સ્થિતિવશ હું ખસુ છું પછીતે
 સમેટાઈ આકાશ એવું ગયું, કે
 ખરો સાંકડે સળવળુ છું પછીતે.

જ્યાં પૌલ સાર્ત્ર / ડૉ. સુરેશ હ બેળી

સાર્ત્રના બાળપણનો એક પ્રસંગ યાદ આવે છે. સાબ ટળી મઈ છે, ધરમાથી પ્રકાશ ઓસરતો બધ છે તેમ છતાં શિશુ સાર્ત્ર દાગિયા પાસે બેસીને કશુંક લખ્યે જ નબ છે આથી એની મા એન મેગ એને કહે છે, 'કેવું અધારું થઈ ગયું છે, મારો લાડીલો આખ બગાડી રહ્યો છે।' બાળક જવાબ આપે છે. 'હું તો અધારામા પણ લખી શકું છું' સાર્ત્રના જીવનના છેલ્લા થોડા વર્ષો લગભગ અધાગમ ગયા અને હવે તો મરણનો અન્ધકાર છવાઈ ગયો પણ શિશુ સાર્ત્રના એ જવાબના પડઘા આજે આપણા કાનમા ગાળે છે 'હું તો અધારામા પણ લખી શકું છું'

સાર્ત્ર આ અધકારના વાતાવરણમા જ લખવાનું શરૂ કર્યું હતું યુદ્ધ પૂરું થવા આગ્યું હતું. યાતનાજાવણીઓના હૃદયદ્રાવક અહેવાલો આવવા લાગ્યા હતા એ જાવણીઓમાના કેદીઓને સરસ ખાવાનું આપ્યું, લાખા વખતથી બૂખમરાથી પીડાતા એ લોકો એ બધું જીમી ન શક્યા અને ખાવાથી જ ટપોટપ મરવા માડ્યા. આ અગમા સિમેન દ જુવારની નવલકથા 'બ્લડ ઓવ અધસ' બહાર પડી. લેખિ કાએ તો એ કૃતિને પોતાની બીજી કક્ષાની કૃતિ જ ગણેલી, પણ એ વિશિષ્ટ સન્નેગોને કાગળે એનું મહત્વ વધી ગયું એ કૃતિને 'અસ્તિત્વવાદી નવલકથા' કહીને ઓળખાવવામા આવી ત્યાગથી માર્ત્રની અને સિમેન દ જુવારની કૃતિને એ જ સદાથી ઓળખાવવાનું શરૂ થયું. એપ્રિલ માસે સાર્ત્રને એક સંવિદમા 'અસ્તિત્વવાદી ચિન્તક' કહીને ઓળખાવ્યા ત્યારે સાર્ત્રે કહેલું, 'મારી ફિલસૂફી અસ્તિત્વને કેન્દ્રમા રાખે છે, મને તો ખમર સુદ્ધા નથી કે આ અસ્તિત્વવાદ તે શી બધા છે।' નવલકથા કોઈ પૂર્વસીદ્ધ જીવનનર્શનને આધારે લખાની નથી, એ તો સર્જકના અપરોક્ષ અનુભવમાથી લખાય છે. માટે આ વિરોધ કરવામા આવેલો તેમ છતાં આ મજા તો એમને વળગી જ

આ અસ્તિત્વવાદની ઝુલ્મેશ એમણે પોતાની વાક્ષણિક રીતે ચલાવી
 એમા સભા મરદમો નહોતા, પણ ઉગ્ર ચર્ચાઓ થતી. આ જ ગાળામા
 સાર્ત્રની 'ગેડઝટ્ટુટીડમ' મહાનવલના ખે ખણ્ડો પ્રકટ થયા સાર્ત્રે એ જ
 ગાળામા અન્ય મિત્રોની મદદથી એક ચિન્તનનુ સામયિક પણ શરૂ
 કર્યું એનો પહેલો અંક પણ એ જ અગસામા પ્રકટ થયો એ જ
 અગસામા 'ઇઝ એકિઝસ્ટેન્સનાયલિઝમ અલ્યુમેનિઝમ ?' નામનુ વ્યાખ્યાન
 સાર્ત્રે આપ્યું. એમા સગળ ભાષામા પોતાની દાર્શનિક ભૂમિકા સાર્ત્રે
 રજૂ કરી છે એમણે ધાર્યો નહોતો એવા ઉગ્ર પ્રકાષ એમની સામે
 ભમુકી ઊઠ્યો આથી એકાએક સાર્ત્રને જાણે વિશાળ પ્રસિદ્ધિના રણા-
 ગણમા હડસેલી દેવામા આવ્યા સાર્ત્ર અને સિમેન દ છુવારના નામે
 ભેગા લેવાવા લાગ્યા લોકાપવાદનો વટોળ પણ સૂસવી ઊઠ્યો સાર્ત્રના
 જાહેર વ્યાખ્યાનમા લોકો ઉભગવા લાગ્યા આનુ કારણ એ હતુ કે
 સાર્ત્ર એ સમયે આપેલા કુગવાનો વિરોધ કરતા હતા અને લોકોની
 લાગણી પણ એવી જ હતી વળી ક્રાન્સના સાહિત્યની બહાર નિકાસ
 કરીને ક્રાન્સ થોડી પ્રતિષ્ઠા જાળવી ગાખવા ઇચ્છતુ હતુ પ્રજાની વિવેક-
 ખુદ્ધિ સ્વસ્થ નહોતી ગમે તે કૃતિને એ આકાશે ચઢાવી દે, પણ સાર્ત્રનો
 વિવેક સ્વચ્છ હતો પ્રજાએ ત્યારે સદાકાળ ચાલુ રહેતી શાન્તિમાથી,
 અવિનત થતા ગહેતા વિકાસમાથી, અવિકારી એવા પરમ તરવેમાથી,
 શ્રદ્ધા ગુમાવી દીધી હતી ઇતિહાસનુ સૌથી અમદ્ર રૂપ પ્રજાએ જોઈ
 લીધુ હતુ અસ્તિત્વવાદમા ઇતિહાસનો લોકચર્યાવાદની નીતિ જોડે મેળ
 પાડવાનો પ્રયત્ન થયો હતો એણે માનવીય ગૌરવને અકબંધ ગાળીને
 ભય અને અમંગલિતે સ્વીકારી લેવાનુ વલણ ફેળવ્યુ હતુ એમા
 વ્યક્તિમત્તાને જાળવી ગાખવાનો પ્રયત્ન હતો આથી લોકોને અસ્તિત્વ-
 વાદમા જ પોતાનો ઉગારો દેખાતો હતો.

વાસ્તવમા આવુ હતુ નહિ આથી સાર્ત્રની સફળતાને તત્કાલીન
 ન જોગોને કારણે અતિનયોક્તિ રૂપે રજૂ કરવામા આવી એ પરત્વે

થોડો સદેહ તો પહેલેથી જ રહ્યો હતો લોકોને તો એ દ્વિતરફી ત્યાગ
 પથ લાગી એટલે અકરાતિયા બનીને એને ઓહિયા કરી ગયા, થોડા
 આ અગ્નિત્વવાદને નામે હિંસા તરફ પણ ખેંચાયા. પણ સાત્રે વ્યક્તિને
 ટાળાના હિસ્ટરિયાથી ઉગારી લેવાનો પ્રયત્ન કર્યો એણે આગવી અક્તિ
 મતાનુ ગૌરવ કર્યું. સાત્રે જે નીતિની હિંમાયત કરી તે આ ધડીબગ્ને
 માટે ઉત્તોજીત થયેલા લોકોને સમ્મન એવી નીતિ નહોતી સાર્નની
 નવલકથામાં જે સમાજ રજુ થયો તે પણ આ લોકોને સ્વીકાર્ય નીવડે
 એવો સમાજ નહોતો આથી આ જ લોકો એને 'કદરૂપા વાસ્તવવાદ'ને
 આલેખવા બદલ ગાળો લાડવા લાગ્યા આ વાસ્તવવાદને ગાળસા
 'મિઝરબિલિઝમ'નું નામ આપવામાં આવ્યું. લોકોને તો એમને વિરોધ
 એક ખે આકરા નહિ એવા સત્યો વિશે જ સાલળવું હતું, એ મત્ય
 સામે આખ ગિથર કરાને જોવા જેટલી એમનામાં હિંમત નહોતી
 એમને મોઢે સત્ય કરના મૂલ વધારે સહેલાઈથી ચઢી ગયું સ્વતંત્રતાનો
 નારો એમણે ગળવ્યો પણ સાત્રે જે સ્વતંત્રતાની વાત કરી તેમાં તો
 એમને મન કટાળાલરી એવી જવામદારી પણ નહી હતી એ સ્વતંત્રતા
 તો એમની રૂઢિગત સમ્યાઓને અને એની પરમ્પરાગત નીતિને પડકાર
 એવી હતી એથી એમની સહીમત્રામતી જોખમમાં મૂકાઈ જાય એનું
 હતું આવી સ્વતંત્રતાને અપનાવી લેવાનો માર્ગ પડકાર કર્યો એ લોકોને થ
 ગ્યાતા ઈતિહાસમાં પ્રવેશ મેળવીને મહત્ત્વનું ધ્યાન લેનું હતું, પણ તે
 આગલે બાગણેથી નહિ માર્ગની ભાષા એમને પોતાની ભાષા લાગી
 હતી, પણ એ ભાષા દ્વારા સાત્રે જે કંઈ તે તો એ લોકોને
 સાલળવું નહોતું એ લોકોને મૂઝવતા પ્રશ્નોને જ સાત્રે વાચા આપી
 હતી, પણ સાત્રે એના જે ઉત્તરે રજૂ કર્યા તેથી ભડકાને જ લોકો
 એનાથી દૂર ભાગી ગયા ।

આમ યશ અને અપયશ સાત્રેને તો એક જ થાળમાં પિગસાયા
 માર્ત્રે આ યનને ખેંચેનાથી જ સ્વીકાર્યો, કારણ કે એમાં એને પોતાની

સાથેના વિરોધાભાસ જાપમી આવતો દેખાયો. ભવિષ્યની પેઢી એનો શબ્દ ઝીલે એવી મહત્વાકાંક્ષા એને નહોતી એમ નહિ, પણ ટોણુ એને આમ ભરખી જાય એવી એમણે કલ્પના કરેલી નહિ.

જ્યારે એમણે નોશિયા' નામની નવલકથા લખેલી ત્યારે જન્મતની ખીજી ભાષાઓમા એનો અનુવાદ થયે એવું એમણે ધાર્યું નહોતું પણ ભાષાઓ વચ્ચેના આદાનપ્રદાનની સુવિધાઓ વિકસી અને તેને પરિણામે પારેક ભાષાઓમા એનો અનુવાદ થઈ ચૂક્યો. આકર્ષક પ્રતિષ્ઠાના ધક્કાથી જે કૃતિ સમાજમા જઈ ચઢે છે તેને મમાજ આત્મસાત્ કરતા પહેલાં જ પાછો છોડી પણ દે છે. સાર્ત્રને આની ખચર હતી સર્જકોની જૂની પરંપરાએ જે એકાન્ત સ્વીકાર્યું હતું તે સાર્ત્રને અભિમત હતું, બોદલેર કે કાફકાની જેમ સાર્ત્ર પણ એકાન્તનો સ્વેચ્છાએ સ્વીકાર કરતા હતા સાહિત્યસંસ્થાઓ, પ્રતિષ્ઠાનો આ કે તે સમિતિઓના એ જીવ નહોતા હતા ઉગ્ર ક્રિયાશીલતા એમને અભિમત હતી. પુસ્તકોની લાખ્યો નકલો ખપે તે એમને મન સફળતાનો આદ નહોતો. સાધારણ કક્ષાના પુસ્તકો જ 'બેસ્ટ સેલસ' નીવડના હોય છે તે આજે આપણે ક્યા નથી જાણતા ? સાર્ત્રને તો બોદલેર કે કાફકાએ સ્વેચ્છાએ અજ્ઞાત રહેવાનું સ્વીકાર્યું હતું તે જ ગમતું હતું. આથી એકાએક ધમી આવેલા પ્રતિષ્ઠાના પૂરથી સાર્ત્રને તીવ્ર અણુગમે થયો હતો.

એમને લાગ્યું કે ભવિષ્યની પેઢી જાણે એમની પાસેથી ઝુટવાઈ ગઈ છે. પોતાના નાટક 'ધ ક્લડ્ડ એટ આલ્ટોના'મા સાર્ત્રે જે કથાઓની વાત કરી છે તે કરચલા જેવી ભવિષ્યની પેઢી ખતી રહી. એમના પુસ્તકો ભવિષ્યમા વચાય તો થ એમણે જે રૂપે લખ્યા હતા તે રૂપે તો નહિ જ વચાય એવી એમને ભીતિ હતી જેને એઓ પોતાની કૃતિઓ તરીકે ઓળખાવતા હતા તે તો રહેશે જ નહિ એવું એમને લાગ્યું.

સાહિત્ય જગ એને લોકડિયાથી દૂર ગણતી પવિત્રતાને છોડી એ
હતુ તો ભગે. તો હરે ક્ષણિકને જ મુલ માનતુ. આપણે આપણા યુગમાં
પુરાણને જ જીવતાનું હોય તો પછી આપણો યુગ જ આપણે માટે તો
ગાંધીની, આપણે એ યુગના વિનય સાથે નષ્ટ થઈ જવાનું સ્વીકાર
લેતુ જ રયુ નાર્વને પયુ માળપણથી સર્જક વિરોધા ક્રેન્ડાક ગમેન્ટિક
ખ્યાનો હતા. સર્જકને એના જીવનકાળમાં કોઈ એળખે નહિ, એના
મરણ પછી જ પ્રતિષ્ઠાનો નિધન ચમકારો વાય ને બધાને આજ દે પણ
જીવનકાળદરમ્યાનની આ પ્રતિષ્ઠાએ બધી જ ગણતરી બધી વળી દીધી
એનેએમ તાગુ કે મધુ જીતવામાં એણે સર્વસ્વ ખોઈ નાખ્યું હતું. એ
હાનિને સ્વીકારી લેવાથી ભવિષ્યમાં મધુ પાછું મળી જશે એવી આશાને
ગુપ્તપણે એણે હૃદયમાં ગણે સ્થાન આપ્યું હતું સિમોન દે બુવારે
સાર્ત્રની અપ્રકટ નોંધમાંથી એમનું વાક્ય ટાકયું છે 'The rejection
of posterity would give me posterity'

ભવિષ્યમાં કદી આ પ્રતિષ્ઠાના આડને એઓ હેતુથી જશે નહિ
એવું એમને તાગુ મદળતાનું પુનરાવર્તન પયુ કેટલું તો કે ટાળામર્દ
હોય છે, તેની એમને સારી પેઠે ખબર હતી આમાંથી છૂટવાનો એક
જ હિસાબ હતો. લક્ષ્ય બદલી નાખવું સર્જનની પ્રવૃત્તિ એમને મન
કદી નિષ્ક્રિયા નહોતી એ કેવળ ધ્યાનસ્થ થઈને દિવાલપાનોમાં રાચવાની
પ્રવૃત્તિ નહોતી દાન્સની તે સમયની પરિસ્થિતિ પરત્વેનો એક સક્રિય
અદોષત સર્જક તમોડિનો પ્રતિભાવ એમની કૃતિઓમાં ઝિંકાતો આવ્યો
છે ને તે છતાં એમની કૃતિઓ નવાં દસ્તાવેજી આલેખનરૂપ બની ગઈ
નથી આથી તો એમણે પોતાના સર્જક તરીકેના અભિગમને પ્રગટ કરતા
મ્હુ છે, Hence forth writing would always be a
rallying cry, a commitment' એમાં શુદ્ધ સાહિત્ય પ્રત્યેનો
તિરસ્કાર પ્રગટ નથી થતો એથી બિચરું, સાહિત્યને એના સાચા ગૌરવમાં

પુનઃ ગ્યાપિત કરવાનો પ્રયત્ન જ દેખાય છે. સાહિત્ય જો કાંઈ દૈવી વસ્તુ હોય તો કલમની રમત રમીને દૈવી પદાર્થોનું સર્જન કર્યું જવું એ જ આપણું કાર્ય. પણ જો સાહિત્યને માનવસદર્શ સાથે સમ્બંધ હોય તો માનવીની બધી સમસ્યાઓને તે મૂર્ત કરી એ સ્થૂળ સ્તર પર રહીને માનવીનું મનોરંજન કરી માત્ર એની ખુશામતમાં નહિ ગયે એ માનવઅસ્તિત્વ સાથેની અલિનતાને જ મૂર્ત કરે, એ જીવનને ખણકાવણીમાં વિચ્છિન્ન કરવાને બદલે એની અવિલાંબ્ય અખણત તુ ઈ ગિત બની રહે સર્જક જે રચે તેમાં એની સમગ્ર ઉપસ્થિતિ હોય તે જ સાર્ત્તને મન 'કમિટમેન્ટ'.

કશો પાઠ લખવાવાનું માથે લીધા વિના પરિસ્થિતિ પરત્વેની પ્રતિક્રિયા બ્યક્ત કરવી, આ અભિગમ એમણે સ્વીકાર્યો આખો ગયા પછી પણ નોંધો લખાવવાનું એમણે ચાલુ રાખ્યું એમની જીવનરીતિમાં આ પ્રતિષ્ઠાથી કે એમના પર થતા હુમલાથી કશો ફેર પડ્યો નહિ. પ્રતિષ્ઠાને એઓ ગેરસમજના પરિણામરૂપ ગણતા થયેલા આથી નોબેલ પારિતોષિક સ્વીકાર્યું નહોતું સન્યાસી નહિ છતાં અડિયન એવો આ આદમી હોટેલોમાં ને કાફેમાં જ જિંદગી વીતાવીને ગયો. પોતાની વેસાબૂધા પરત્વે કદી એણે ધ્યાન આપ્યું નહિ, જે સમાજના હિત માટે એકાગ્ર થઈને નિષ્ઠાપૂર્વક ચિન્તન કર્યું તેમાં દ્રાઈ રીતે સડોવાયા વગર જીવ્યો લગ્નની સરથા પણ એણે સ્વીકારી નહિ સિમેન્ટ છુવારની સર્જક તરીકેની મેત્રોનું સુખ એમણે સ્વીકાર્યું ને તે ય એમની સ્વતંત્રતા ઝૂટવી લીધા વિના આત્મગતિથી ઉઠરા જઈને એણે માનવપ્રેમ જ ફેળવ્યો. કદાચ ગુજરાતમાં હવે સાર્ત્ત, કેમ્પ મેલો-પોતિનો સાચો અભ્યાસ થશે.

ખીણુમા ઊભેલાં શિખરો / રતિલાલ 'અનિલ'

જરા કુછ ઔર અપના કદ તરાશે,
બહુત નીચી ચહા ઊઝાઈયા હૈ !

—નિદા કાબલી

કપ્પૂતર પાળનારાએને એમને ઉડાડવાનો શોખ છે, એ પાળેલા કપ્પૂતરો જીંડે છે ત્યારે એહ .. ફેટલે જાયે જડયા એવો ઉદ્વેશ પણ પ્રગટ કરે છે એટલું સારુ છે કે આપણે ત્યાં ચકલા પાળી તેને ઉડાડવાનો શોખ ફળવાયો નથી, કપ્પૂતર ફેટલે જાયે જાયા ! તેઓ કદાચ વિષ્ણુને ઈષ્ટદેવ માનતા હશે અને એમનું વાહન ગરૂડ છે એ પણ જાણતા હશે છતાં એમનો હરખ તો અમારા કપ્પૂતરો ફેટલે જાયે જીંડે છે એ જ !

દેવાધિદેવ વિષ્ણુની વાહન ગરૂડ કેમ છે એનો વિચાર જ એમણે આવતો નથી, અને ગરૂડનું ઉડ્યન તો એમણે જોયું જ નથી વળી ગરૂડ પાળવાની તો કલ્પના યે કરી શકતા નથી એટલે કપ્પૂતરોના ઉડ્યનની મઝા માણે છે !

સાગરતળમા વસતી એક માછલીએ પાણીમા પહાડ જોયા !
ઓહો, આટલો જાયો ! મારે એના શિખરે પહોંચવું જ જોઈએ એવા સકલ્પે એ પાણીમાના પહાડના શિખરે પહોંચી અને કૂલાવા લાગી, પણ નાની અને તુચ્છ ગણાતી માછલી સાગરતળે પહોંચી શકતી જ નહોતી સપાટી પર જ જીવતી હતી, તે તો પેલા શિખરની કેટલી યે ઊંચાઈએ તરતી હતી

માછલી માટે ઊંચામા ઊંચું આરોહણ જળસપાટીથી ઊંચે હોઈ શકતું નથી સપાટી એ જ એની શ્રેષ્ઠ ઊંચાઈ હોય છે !

મૂલ્યાંકનની એવી સપાટીએ અસારે આપણે જિભા છીએ, જ્યાં કેટલીક ટેકરી આવેલી છે, હિમાલયની યાત્રા ન કરી શકનારા દરિદ્ર યાત્રાએ પાદરના તીરથ પૂજીને ત્રણ ધામની યાત્રા કર્યાનો પગ્મ સતોપ માને એમ પેલી ટેકરીઓ આપણને આકર્ષ્યા કરે છે અને એ આદર્શ ! ઉત્સાહએ પહોંચવાના મનોરથ કેટલાક સેવે છે. પણ ખીણમાં આવેલા શિખરો વિશે તેઓ કશું ભણતા નથી. પેલા શિખર તો દરિયાની સપાટીથી ચે ખાસ્સા નીચે આવેલા છે એનો ખ્યાલ જ એમને આવતો નથી

પક્ષી જમીનથી ચાર ફૂટ જાયે જીડે તે પણ ઉડ્યન જ કહેવાય છે, પગ તુ ઠોઠ કે ગભરૂ ગણાતુ પક્ષી પણ જમીનથી ચાર ફૂટ જાયે મળો બાધતુ નથી, પણ આપણામાના કેટકેટલાની આકાશોએ ખીણમાં આવેલા શિખરે વાસ કર્યો છે !

ટેકરી પરના દેવના એક ગિલાજ અને ધરેડ જેવા પૂજન-અર્ચન, ગુણકીર્તન અને યશગાન ચાલ્યા કરે છે, અમે કંઈક કર્યું એવો ધરવ થાય છે અને ટેકરીઓના દેવ પણ એમના સ્થાનના પગ પરિત ગૌરવથી સતુષ્ટ છે

ટેકરીના દેવ કંઈ જિત્યાઈએ પ્રતિષ્ઠિત છે એનો વિચાર કોઈકે નવો જોઈએ ! આ જિત્યાઈ કેટલી વામણી છે એ કહેવાનું શૌર્ય પ્રગટ કરવું જોઈએ અને નાસ્તિક તરીકે હડેહડે થવાનો વારો આવે તો તે માટે તત્પર રહેવું જોઈએ ટેકરીના દેવનો સતોપ કેટલા અધા માણસોની દૃષ્ટિને કુહિત કરી નાખે છે, આકાશની જિત્યાઈ પાંચ દસ વાસ જોટલી જોતી હોવાના ભ્રમમાં નાખે છે એની અગેરાટી કોઈકના હૃદયે તો થતી જ જોઈએ

કોઈ સાપેક્ષ ન્યાયની વાત કરે છે. દુષ્કાળના દિવસોમાં લૈડકું મળે તે પણ જીવ બચાવે છે એની ના નહી, પણ દિવસો દુષ્કાળના છે એ વીસરવું ન જોઈએ બારબાર વર્ષનો દુષ્કાળ દેખાતો હોય તો

હજરત કરવાનું સાહસ પણ હોવું જોઈએ દુષ્કાળના દિવસોને જ
'સારા દિવસ' ગણવાનું સાત્ત્વ લેનાર હશે ત્યાં કદી ખારે મેઘ ખાગા
થવાના નથી

આપણે ત્યાં તો જાણે લીલો દુષ્કાળ છે ! સન્માનસમારમ્મ સન્માન-
ગ્રન્થ, પ્રસ્તિપત્ર. ગ્રન્થવિમોચન, શાસ્ત્રપામરી, જન્મજ્યન્તી, ઈનામ,
અન્દક, એવોડ...કલ્પવૃક્ષોનું વન થઈ ગયું છે અને પ્રત્યેક વૃક્ષ પર
પેલા રસદાર ફળો ઝૂલે છે પણ આ ધન્યતાનું માપ કેટલા
સેન્ટીમીટરનું છે એ તો કોઈ વિચારે ! 'સિતારો કે આગે જહા ઓર
ભી હૈ' કહેનાર કોઈ કવિ આપણે ત્યાં જિગ્યો નથી-જો કે બ્રહ્માડની
વાતો ઘણાં ચે કરી છે □

બહુમાળી બિલ્ડીંગના એકસરખા બ્લોકોમા ન બર ન વાચીએ
તો તમામ બ્લોક પોતાના જ લાગે ગણવેશ જેવી એ સમાનતામા
પોતીકા આવવી મુદ્રા નથી ટેકરીના દેવોની એકસરખી અભિનાયા
અને એમની એકસરખી પૂજા-અર્ચામા કોનું આગવું અસ્તિત્વ પ્રથક
થાય છે ? કોની વિશિષ્ટ મુદ્રા જિપ્સે છે ? 'કુમાર'નો જીવચરિત્ર
લખનાર બધા જ ચરિત્રનાયક માટે કેટલાક વિશેષણો સમાનપણે વાપરે
છે ત્યારે વ્યક્તિવિશેષો પણ વિશેષ સામાન્ય નામ લાગે છે ! ટેકરીના
બધા જ દેવો સિંદુર અને આકડાના ફૂલથી રીઝના હોય તો આ બોગ-
સલીએ પુષ્પો ખીલ્યા છે, પારિજાત પરોઢથી મહેકે છે તે કોને અર્પણ
કરીશું ?

અહીં તો શિખરો પ્રવાહમા તણાઈને અઝરતા અને જીયાઈનો અર્થ
જ ભૂસી નાખે છે

દરેકે પોતાનું સ્વરૂપ ઘડવાનું છે, જીયાઈ પામવાની છે કુછ ઓર,
કઈક જુદું જ કદ કોતરી કાઢવાનું છે □

બાગમા : કાવ્યસંગ્રહ . મગળ રાઠોડ, મૂલ્ય રૂ ૧૦-૦૦, પ્ર
સાહિત્ય સંગમ, ગોપીપુરા, સૂરત-૧

પાંચ ગેટી / કારેલ ચાપેક

હું વળી એનાથી શ માટે નારાજ વાઉં ? પાડોશીમાં, હું તમને મારા મનની વાન કહું. એમના ઉપદેશોથી નાગજ થવાની તો કોઈ વાત જ નથી, જગાં જે નહીં એક વાર મેં એમનો ઉપદેશ સામળ્યો હતો તમને શું કહું ? હું એમનો શિષ્ય થતો રહી ગયો હું દોડતો પાછો કર્યો અને મારા લાઈને કહ્યું, અરે, તું પણ જઈને એમનો ઉપદેશ સામળ, એ તો પયગમ્બર છે કેવી સારી વાતો કહે છે' સામળીએ કે મન દોડવા માટે અરે, મારી તો આખી બીની થઈ ગઈ મારું ચાલે તો અત્યારે મારી દુકાન કાઢી નાખીને એમની પાછળ ચાલતો થઈ જાઉં ! એમની આખો સામે રહું એઓ કહે જ, તમારી પાસે જે કંઈ હોય તે વહેચી દો, અને મારી પાછળ પાછળ ચાલ્યા આવો તમારા પાડોશીને પ્રેમ કરો ચાહો, ગરીબોને મદદ કરો અને કોઈ તમારું નુકસાન કરે તો એને માફ કરો.

એવી તો કેટકેટલી સારી વાન એઓ કહે છે મારે શું છે. હું તો સાવ સામાન્ય બેકરીવાળો છું પણ એમની વાણી સામળી તો મન મોરલાની પેઠે નાચી ઊઠ્યું જાણે ગૂગાએ ગોળ ખાધો મિઠાઈ ખાધાની મજા આવી ગઈ દિલમાંથી એક નિશ્વાસ ઊઠ્યો પછી જાણે કોઈએ માથે પથ્થર મૂકી દીધો હોય એમ મન થયું કે બસ અહીં જ બેસી જાઉં અને રહું મારા સ્કંધ પરથી કોઈએ બધો બોજ ઉઠાવી લીધો હોય એવું લાગ્યું. મારા તમામ દુઃખદરદ જાણે ગાયબ થઈ ગયાં. મેં નો મારા કાકાના દીકરાને કહ્યું કે 'અગે અક્કલવાન આદમી, તારે શરમાવું જોઈએ ! બ્યારે જુઓ ત્યારે તું નકામી વાતો કર્યા કરે છે ફલાણાના આટલા પૈસા બાકી છે તે વમૂલ ડરવાના છે, ચાજ પણ વસૂલ કરવાનું છે તારે તો એ બધું ગરીબોમા વહેચી દઈને, બેરી-છોકરાને છોડીને એમની પાછળ ચાલી નીકળવું જોઈએ

અને તમે વિચારો કે એઓ માદગી અને ભૂત-પ્રેતને કેવા ભગાડી મૂકે છે ! મન તો એની સામે કંગા વાધો નથી એ સાચુ કે એ એમની અદ્ભુત શક્તિ છે એ કોણ નથી જાણતુ કે આપણે ત્યાં ડોક્ટરો અને વૈદો કેવા લોભિયા છે ! એકેડ પૈસો વસૂલ કરે, પણ કોઈ મરવા પડ્યુ હોય અને તેડવા જઈએ તો કહે કે હવે છેલ્લા શ્વાસ ચાલે છે ત્યારે તેડવા આવ્યા ? મને પહેલા યોજાવવો હતો ને !' અંશે લતા માણસ, મારી વહુ મરી ગઈ તે પહેલા બે વરસ સુધી ડોક્ટરને ત્યાં જતી હતી ! એકેએક ડોક્ટરને ત્યાં હુ લઈ ગંગા દટવા પૈસા ફૂક્યા એનો હિસાબ નથી પણ કંગો ફાયદો થયો નહીં એ દિવસે મા તઓ ગાનેગામ ને શહેરોમા ફરતા હોત તો હુ એમના ચરણ પકડીને કરગરતે કે 'ભગવાન આ સ્ત્રીને સારી કરી દો !' મારી વહુ એમનો ઝબ્બો પકડી લેત અને મારી થઈ જત બિચારી કેટલી તરફડી એ હુ કહી શકતો નથી તેઓ માદાઓને સારા કરે હુ તો એના વખાણ કરુ છુ

તમે સાબળ્યુ જ હોને કે ડોક્ટરો આજકાલ એમની વિરુદ્ધ બહુ ખોલે છે એ કઈ જ નથી, કરે છે એ બધી છેતરપિંડી છે. ડોક્ટરોનુ ચાલે તો માદાને આગ કરવાના મિશનની સાથે બીજુ કોણ જાણે શુ શુ કરી નાખે ! પણ ભાઈ એ બધી સ્વાર્થની માયા અને લીલા છે કોઈ માણસ લોકોને મદદ કરવા અને દુનિયાને બચાવવા આગળ આવશે તો એમા કોઈ ને કોઈનો કોઈનો સ્વાર્થ આડે આવશે તમે દરેકને તો રાજી નહીં જ કરી રાકો એ અશકય છે મારુ તો કહેવુ છે કે તેઓ લોકોને રોગમુક્ત કરે તો કરવા દો, તેઓ મૂર્દાને જીવતા કરે તો કરવા દો-એ પણ સાચુ કામ છે પણ પેલી પાય રોટીની વાત હતી ને, તે એક અતિરેક જ ગણાય એમણે ઓઠામા ઓછુ એવુ ન કવુ જોઈએ, હુ તો ભાઈ, બેકરીવાળો છુ, અને બેકરી-વાળાઓને એમણે અનાય કર્યો છે

તમે પાચ રોટીનો કિસ્સો નથી જાણતા ? આશ્ચર્ય છે બધા બેકરીવાળા એથી હાહાકાર કરી બેઠ્યા છે ખેર, કિસ્સો એવો છે કે એમની પાછળ પાછળ એક મોટું ટોળું એક વેરાન પ્રદેશમાં પહોંચી ગયું ત્યાં એમણે માદાઓને સાજા કર્યા, અને જ્યારે સાજા પડી ગઈ ત્યારે એમના શિષ્યો એમની પાસે આવીને કહેવા લાગ્યા કે, 'મોટું થઈ ગયું છે, અને આ તો વેગન પ્રદેશ છે જેથી એ લોકો વસ્તીમાં જઈને ખાવાપીવાનો પ્રમથ કરે' પરંતુ એ બોલ્યા, 'એમને જવાની જરૂર નથી તમે એમને ખાવાનું આપો.' શિષ્યોએ કહ્યું કે, 'અમારા પાસે તો માત્ર પાચ રોટી અને બે માછલી છે.' તેમણે કહ્યું, 'એ મારી પાસે લાવો.' અને એમણે લોકોના ટોળાને કહ્યું કે તમે બધા વાસ પર બેસી જાઓ તે પછી એમણે પાચ રોટી અને બે માછલી ઉપાડી અને આકાશ તરફ જોયું, મત્ર જેવું કંઈક બોલ્યા, અને રોટીના ટુકડા કરી નાખ્યા અને પોતાના શિષ્યોને રોટી આપી અને શિષ્યોએ એ રોટી સૌને વહેંચી આપી સૌએ ખાવા માંડ્યું, પેટ ભરીને ખાધું જમી રહ્યા પછી એ ઠ ભેગી કરી તો બાર ટોપના એનાથી ભરાયા ! પાચ હજાર તો આદમી હતા, સ્ત્રી-બાળકો તો જુદા સૌએ પેટ ભરીને માછલી અને રોટી ખાધી

જહાલા પાડોશી, કોઈ પણ બેકરીવાળો આ શી રીતે બરદાસ્ત કરી શકે ? આમ ને આમ ચાલ્યું તો જેના મનમાં આવશે તે પાચ રોટી અને બે માછલી લઈને પાચ હજાર માણસોને જમાડશે ! તો પછી, બેકરીવાળાઓનું શું થશે, બોલો ? માછલીની વાત ખાત્ર નથી તે તો પાણીમાં આપોઆપ પેદા થાય છે અને ઉછરે છે, અને જે ચાહે તે એને પકડી શકે છે પણ બેકરીવાળાને તો પહેલા લોટ અને લાકડા ખરીદવા પડે છે વળી નોકરો જોઈએ અને એમને પગાર ચૂકવવાનો પછી દુકાન કરવાની, ટેક્ષ ચૂકવવાનો પછી આ અને તે-પચાસ ચીજની

પચાત, અટકુ કરા પગ મ પચા મળે તો નગવાનની મહરયાની જ સમજો, નહિતર ભીખ માગવાનો સમય આવી જાય

અને તેઓ છે કે જરા આકાશ તરફ નજર બીચી કરી કે ખમ । પાય હજાર કે નથી વધારે લોકો માટે રોટી તૈયાર । લોટ માટે દોઢિયુ થ અર્થવાનુ નહીં દૂરદૂરથી ત્રાકડાના ભારા પણ ઉપાડી લાવવાના નહીં

ન કશી મહેનત ન કશો ખર્ચ, પછી લોકોને મફતમા રોટી શુ કામ ન લહેચે । પણ એમને એટલો ચે વિચાર નથી આવતો કે આસપાસના ખેડેરીવાળાઓનુ શુ થશે એમની તો ખગ પગમેવાની કમાણી ગઈ । ભાઈ, આ તો સાવ ખોટી સ્પર્ધા છે, એમા તો એમને ગેડના જ પડશે એમને ખાણાવળ ચનાવવુ હોય તો બને જુવનાવે અમારી ના નથી ખાણાવળ ચલાવે અને અમારી પેટે ટેક્ષ ભરે હવે લોકો અમારી પાસે આવે છે અને કહે છે કે તમે આટલીક ગેટી માટે અમારી પામે પૈમા લ્યા છો ? એમની પેટે તમારે પણ મફત રોટી આપવી જોઈએ અને રોટી પણ એવી તેવી નહીં, સાવ સફેદ, સાવ હળવી અને સુગંધીનર । યસ, ખાના માડીએ એટલે ખાયા જ કરીએ ।

અને સાલજો અમે મન માગીને અમારી રોટીની કિમત ઘટાડી નાખી છે અને હુ ઈમાનથી કહુ છુ કે હુ પડતર કરતા ઓછી કિમતે ગેટી વેચુ છુ, કેમકે એવુ ચાગ કરશે તો દુકાન-ખધ કરવાનો સમય આવશે ખેડેરીનો ધધો ચાપટ વહ જશે વગા કોઈએ વાત કરી કે એમણે એક ખીજી જગ્યાએ ચાર હજાર આદમીને જમાડ્યા-ત્રી માગકો તો જુમ । માત્ર સાત રોટી અને થોડી માછલી હતી પણ આ વખતે એટની માત્ર ચાર ટોપલી જ ભરાઈ એટલે એ તો કદાચ સાચુ છે કે એમનો ધધો ખાસ ચાકતો નથી, પણ એમણે ખેડેરીવાળાઓનો તો બાણુ ધામ જ ખધ કરી દીધો છે, અને હું તમને કહી દઉં છુ કે ખેડેરીવાળાઓને દુશ્મન ખનાવવા માટે જ તેઓ બાણી

જોઈને આ બધું કરે છે. માછીઓ પણ એમની વિરુદ્ધ થયા છે, પણ માછીઓની વાત જવા દો, માછલીઓની કેટલી ભાગે ડિંમત વચ્ચે કરે છે એમનો ધધો કઈ અમારી જેમ મહેનત અને ઈમાનનો તો નથી જ

બહાલા પાડોશીભાઈ સાંભળ ! મારું તો શું છે, હું તો ઘરડો થઈ ગયો છું. દુનિયામાં એકલો છું. મારે ખેરી-ખચ્ચા નથી મારે વળી શું જોઈએ ! મેં તો માગ નોડરને કહી દીધું છે કે ભાઈ તુ તારે દુકાન સભાળ અને ચલાવ ! મને આગળ વધવાનો કશો અભરપો નથી. હું સાચું કહું છું, મને થાય છે કે જે થોડું ઘણું મારી પાસે છે તે બધું છોડીને એમની પાછળ ચાલ્યો જઈ અને પોતાના પાડોશીને પ્રેમ કરવો અને એવી બીજી તમામ સારી વાતો તેઓ શીખવે છે તે શીખુ પણ હું ખેરીવાળાઓની વિરુદ્ધ એમનું વક્તવ્ય જોઈ છું તો વિચાર આવે છે 'ના એવું ન કરો.'

હું તો ખેરીવાળો છું એટલે જોઈ છું કે દુનિયાનો ઉદ્ધાર તો કઈ થયો કે થવાનો નથી, પણ અમારા ધધાતુ સત્યાનાથ નીકળી રહ્યું છે

માફ કરજો, પરંતુ આ બધું હું નહીં ચાલવા દઉં-એ નહીં ચાલી શકે !

એ સાચું છે કે મારા ધધામા એમની દખલ અને વિદ્રોહ ફેલાવવા સખખ અમે સ્થાનિક હાફેમ અને ગવનરને અહેવાલ મોકલ્યો છે. પણ તમે જાણો જ છો કે ઓફિસરોને જગાડવામાં કેટલો સમય ખર્ચ છે ! પાડોશીભાઈ, તમે તો મને જાણો જ છો કે હું તો શાંતિચાહક માણસ છું મને કોઈની સાથે લડતા-ઝગડતા નથી આવડતું, પણ જો તેઓ જેરુસલેમમાં આવશે તો હું રસ્તા પર જીભો રહીને પોકારીશ : 'એમને શૂળી પર ચઢાવી દો ! એમને શૂળી પર ચઢાવી દો !'

□

એક નાનકડી ઝૂંપડી / લૂંછિ વિરાનહેલો

અનુ. વિજય શાસ્ત્રી

આવી સવારુ અગાઉ કહીએ કાંઈએ જોઈ નહોતી

એક નાનકડી બાકા તેની નાનકડી ઝૂંપડીમાંથી બહાર નીકળી
મેત્રો વિખરાયેલો, કેશરાશિ કપાળ પર પથરાયેલો હતો. માથા પર
રંગ ભડી ગયેલો રેશમી રમાલ બાંધ્યો હતો. પોશાકના બદન ખીડતા
ખીડતા તેણે એક બગાસુ ખાધું, મતલબ કે હજીય તે નિદ્રાના ઘેનમાં જ
હતી સામેની દિશામાં નજર પડતા જ તેની આખોડ્યસકડી ભડી બાંધે
કશું જ ન દેખાતું હોય તેમ છળી મરી

દૂર, ઘણે દૂર વૃક્ષાઞ્જાદિત છમ્મ લીલા પ્રદેશમાં અગ્નિની લાખી
જવાળા ભડી ભડીને શની જતી હતી

બાળુડિયા રંગના ફૂલો શા અગ્નિના વાદળો વિશાળ આકાશપટ
પર પથરાઈ ચૂક્યા હતા

યુવતી તે તરફ ખેતમાં બની પોતાના રસ્તે આગળ વધી જમણી
બાજુએ એક નાનકડી ટેકરી હતી એનો ઢોળાવ કમચ ચડતો જતો
અને આખરે તેની દષ્ટિ સામે વિશાળ સમુદ્ર ધુધવતો ઝખકી રહ્યો.

આ દૃશ્ય જોઈ ઘડીભર એ બાલાનું હૈયું સરાઈ આવ્યું સવારના
સૂર્યે સોતેરી બનાવી દીધેલા મોખાઓ ઉપર તરો રહેલી નૌકાઓને
નિહાળતી તે ત્યાં જ થમ્લી ગઈ

ચોતરફ નીરવતા હતી રાત્રિકાળતી ઠંડક હજી હવામાં ભળેલી
હતી. સમુદ્રના જળમાં એ હવા તરંગો જન્માવતી હતી. ધીમે, અતિથય
ધીમે હવામાં ફરવીતી નાજુક ગંધ ભળવા લાગી.

થોડીક દાણે થોભી એ યુવતી ત્યાંથી પાછી ફરી. ધૂધળા
પ્રકાશમાં ટહેલતી ટહેલતી તે ટેકરીની ટોચે પહોંચી અને ભોંય પર
ખેંસી ગઈ શૂન્ય દષ્ટિએ નીચેની ખીણ તરફ તાકતી તેણે મદ સ્વરે
એક ગીત ઉપાડ્યું અચાનક બાંધે કશું ભૂત સવાર થયું હોય તેમ

ગીત 'થભાવી તેણે એકદમ મેંદ્રા 'અવાજે બૃમ પાડી 'ઝી જેલી હોય
ઝી ને...'

નિષ્કુર ખાણે કઠાર પડધા પડચો...હે ય

આવ અહીં આવ, તારા માલિક તને ખોલાવે છે.'

દુઃખિયાનમા પેલી બાણી નીચે માથે પોતાની ઝૂપડી લાંબી ચાલવા
લાગી હતી. જેલી ખાણુમાયી ઉપર આવી ગયો હતો. હેજી જો કે
પૂરેપૂરો જાગ્યો નહોતો. તેનું જાકીટ તેના કાપા ખભે નાખેલું હતું
અને દાંતો વચ્ચે પાઈપ જકડેલી હતી.

ઝૂપડીમાં પ્રવેશતાં જોઈને જ તેણે પાપા કેમિલ્લોને શુભ પ્રભાત
કહ્યું જમીનદારની મોટી પુત્રી મેંદ્રિયાએ આગતુકની આખોમાં આખો
પરોવી જોયું. તેની તીર શી આખો જણી પથ્થર વાંધતી હોય એમ
તાકતી હતી

જેલીએ તેના દષ્ટિ-આવકારને ઝીલ્યો

પાપા કેમિલ્લો કપાયેલા વૃક્ષ શા આદમી હતા જ્યારે મેંદ્રિયાના
ચહેરો આ પ્રભાતે કાઈક પાઓલો વેગેનીઝ સ્ત્રીઓમાની એક હોય
એવો લાગતો હતો. તેની આખોમા તેના ભોળા હૃદયને તમે અચૂક
વાંચી શકો.

'સાલજ જેલી' પાપા કેમિલ્લોએ શરૂ કર્યું, 'ફળ બરાબર તૈયાર
રાખજો. આપણે ત્યાં મોટા માણસો શહેરમાંથી આવનાર છે. બધું
બરાબર તૈયાર રાખજો કારણ કે જો તુ તૈયાર ન કરે તો ફીક છે,
થાદ રાખજો કે લગવાન છે સૌને માથે !'

'હા, હા દરવખત જેવી જ ને !' જેલીએ જવાબ વાળ્યો. 'તમે
સારી રીતે જાણો છો કે તમારે એવો વખત મારે મારે આવશે નહીં
'મારે મારે' તો નહીં જ.'

'દરમિયાનમા' પાપા કેમિલ્લોએ આગળ ચલાવ્યું પોતાની સાથે
જેલીને ઝૂપડીની બહાર લઈ જતા તેઓ ખોલ્યા, 'તે ફરી પાછી જો

વિનતી કરી છે તો પણ રહેવા દે. હું ઘડીઘડી તને કહેવાનો નથી
હું શાની વાન કરું છું તે તું ખરાબર સમજે છે '

જેલી ત્યાં અવાચક બની થોભી ગયો

પાપા કેમિલ્લો તળેટી તરફ ઊતરી ગયા

યુવાન જેલીને આગળ બોનવામાં કશો સાર જણાયો નહીં અને
તે લામી ફાળે કરી ઝૂંપડી ભણી રવાના થયો

આપણું હવે આવી બન્યું ।' મેલિયા બોલી

'તું મૂરખ છે' જેલીએ કહ્યું, 'આપણને જે ભેઈએ છે તે મીઠી
રીતે ન મળે તો. '

'ઓહ જેલી । તું શું કહેવા માગે છે, જેલી ?'

'શું શું ' તું જાણે સમજતી નથી એમ ? આપણે બંનેએ
ભાગી જવું પડે છે '

'ભા. ગી જ વુ ' આશ્ચર્યચકિત બનેલી મેલિયા બોલી

'અથવા' કહી તેણે અર્ધચન્દ્રાકાર દાતરડાને ગળા ફરતે મૂકી
પૂરું કંપું.

'ઓ ભગવાન' મેલિયા બોલી તેના અગાગમાથી એક ધૂળરો
પસાર થઈ ગઈ.

આજે સાંજે ખરાબર સાત વાગ્યે તૈયાર રહેજે' કહી
જેલી ત્યાંથી ચાલી ગયો

યુવતી રડી પડી

✱

ધીમે ધીમે અધારુ થતું જતું હતું.

સાત વાગવાની આડેનો સમય ક્ષીણ થતો જતો હતો અને ફિક્કો,
અતિથય ફિક્કો પડી ગયેલો ચહેરો અને સુક્કા ગુલાબની પાંખડી શા
હોઠવાળી મેલિયા ખારણાની બહાર બેઠી હતી, હમ્મ લીલા વનાચલને
ધીમે ધીમે ગ્રસતી જતી અધકારની છાયાને વીંધતો ચર્ચબેઠનો
રણકાર સભળાયો અને ત્યાં શરૂ થયેલી પ્રાર્થનામાં મેલિયાએ પણ
મનોમન સાથે પુરોવા માંડ્યો

વાતાવરણમાં દેશાચરી ગહન નીરવતા એ બધું પ્રકૃતિની પ્રાર્થના હતી.

ખૂબ લાંબો સમય રાહ જોવડાવ્યા બાદ જેલી દેખાયો પોતાની પાઈપ તે સાથે લાવ્યો નહોતો. તેના ચહેરે લોહી ઊપસી આવ્યું હતું અને તે કૃનનિશ્ચયી જણાતો હતો.

‘શુ સમય થઈ ગયો ?’ મેલિયાએ ધૂનતા સ્વરે પૂછ્યું.

‘આમેય પા કલાકનો સવાલ છે’ જેલીએ જવાબ આપ્યો.
‘પણ’

‘પણ ને પણ’ જો હવે તુ તારા રોતલવેડા બંધ રાખે તો સારું. તુ હજી સમજતી નથી કે આ આપણા જીવનમરણનો પ્રશ્ન છે ?’

‘હું સમજું છું, વહાલા હું સમજું છું કે ત્રણ મૃત્યુનો નથી જીવનમરણ ’ મેલિયા જવાબ આપતા અચકાઈ. જેલી જે કંઈ કરવા માગતો હતો એ સલાહમરેલું નથી એ બાજુતી મેલિયા જેલી સાથે સમત થતા અચકાતી હતી દરમિયાનમાં દૂરથી સંભળાયેલા સિસોટીના સાંકેતિક ધ્વનિએ જણાવ્યું કે ગાડી તૈયાર હતી.

‘ચાલ વહાલી, પગ ઊપાડ’ તે બોલ્યો. ગમગીની ખ ખેરી નાખ મેલિયા પછે જો આનંદની સમગ્ર સૃષ્ટિ આપણને સંભારવા ખડી છે’ મેલિયા જવાબમાં રડી પડી. જેલીએ તેનો હાથ પકડી લીધો અને રસ્તા તરફ ચાલવા માડ્યો. કૂતરાગાડીમાં પગ મૂકતાની સાથે જ તેણે આદેશ આપ્યો ‘જલદી, બંને એટલું ઝડપથી !’

પરસ્પરની લુબ્ધકતાના લીડાયેલા બે યુવાન હૈયાઓ પ્રથમ વાર મુક્તપણે પરસ્પરને ચૂમી રહ્યા.

*

નવ વાગ્યે પાપા કેમિલો તળેટીમાંથી પાછા ફર્યા, અને લયકર ગર્જના કરી. નાનકડી બાલા બહાર ધસી આવી અને પાપા કેમિલો ક્યા છે તે જુએ તે પહેલા જ તેનો અવાજ તેના કાને પડ્યો, ‘જેલી ક્યા છે ? તે જોયો એને ?’

‘ઓહ પાપા કેમિલ્સો, પાપા કેમિલ્સો’ બાલ્કા હાંફાયા
ખેલો તેમા ગળામાથી જાણે અવાજ નીકળતો નહોતો.

‘શુ છે તારુ ? નાનકડી શેતાન’ પાપા કેમિલ્સો ધૂરકયો.

‘જેંલી...જેંલી . ને મેલિયા ભાગી છૂટ્યા.’

અને આ સાલગતાં વહેત જ પાપા કેમિલ્સોન ગળામાથી એ
ભયાનક ખેંકનાક અવાજ નીકળ્યો. પગદડી પર થઈ તે ઝૂપડીમા ધૂરુ
ગયો, પોતાની ચોટગન લીધી અને હવામા ખાર કર્યો. નાનકડો બાલ
જડવત્ તેને જોઈ રહી.

તેને માટે આ એક અભૂતપૂર્વ દ્રશ્ય હતુ. આ માણસને આવો
ભયકર ક્રોધાવેશમા તેણે કદી જોયો નહોતો. એક અટ્ટહાસ્ય કેમિલ્સોના
મુખમાથી નીકળ્યુ અને દૂર જઈ શમ્યુ. પોતે શુ કરી રહ્યો છે તેનું
એને લેશમાત્ર ભાન નહોતુ. ગુસ્સામા ભાન ભૂલી ગયે ના એણે ઝૂપડીને
આગ ચાપી દીધી પુત્રીની યાદ અપાવનાર હરેક ચીજને એ નેરતનાબૂદ
ન કરવા માગતો હોય તેમ ભરેલી બૂદ્ધે પ્રેમીઓને શોધવા તે
અનુનભેર ચાલી નીકળ્યો.

✽

સંધ્યાની ગમગીનીમા થઈ અગ્નિની લાલચોળ જ્વાળાઓ આકાશ
તરફ જઈતી હતી ધુમાડો અને બળતા લાકડાની તડતડાટી દ્વારા ઝૂપડી
જાણે નાનકડો બાલાને ‘અલ્પવિદ્યા’ પાઠવી રહી હતી નાનકડો બાલ
સ્તબ્ધ અને ભયભીત બની આ બિંહામણું દ્રશ્ય જોઈ રહી હતી. તેના
ઘરમાથી જોયે ચડતી ધુમાડાની પ્રત્યેક સેર સાથે તેના અનેકાનેક
વિચારો પણ જોયે ને જોયે ચડતા જતા હતા કાળા ઝૂપડી ધુમાડો
પ્રમથ્યે જતી હતી ધુમાડો અને નિરતર તડતડાટી નાનકડો બાલ,
નિશબ્દ, ત્યા જોમી જોમી પથરાયે જતી રાખ પર નજર ખેડતી
જતી હતી.

□

તા. ૨૬ એપ્રિલ, ૧૯૮૦

[‘The Little Hut’નો અનુવાદ]

અવસર / સાંદીચનિ

આપણે અવસરનો અર્થ અને ગૌરવ ક્યારના થે શુભાવી દીધાં છે. એના મૂળ સાસ્કાગિક મૂલ્યનું સ્થાન ખર્યાળપણાએ લીધું છે. જીવનદર્શને આપેલા જીવનપ્રવાસના માર્ગલક્ષ્ટોન સરખા અવસરોને આપણે જાણે ભયની દીવાદાડી બનાવી દીધા છે અવસરટાણે હવે આપણું હૃદય કિલકાર કરી ઊડતું નથી, પણ ઘણા બધા ભેગા મળીને ઘોઘાટના મોજા ઉઠાળીએ છીએ. અવસરને પોખવા માટેની પૂર્વ તૈયારી ભયપ્રદ બની નહે છે. અવસરના મૂલ્ય કરતા એવું સામાજિક મૂલ્ય વધારે મહત્ત્વનું બની જાય છે.

અવસરે આપણે પખીની પાખે નહીં પણ જાણે વિમાનની પાખે ઊડવા મથીએ છીએ અને બધી પાખોનો ફફડાટ અસમાન હોય છે એક પ્રકૃતિએ ઊડવાનું થે બનતું નથી-પરસ્પર વિરોધી દિશામાં ઊડીને એકબીજાની સાથે ભટકાવાનું થે બને છે ઊડતી વખતે આપણે આપણી પાખ સાથે બનાવટી ભાગ જોડીને તેને લખાવીએ છીએ. ઘણાની પાખો તો ક્યારની ખરી પડી હોય છે-તેથી કૃત્રિમ પાખે જ ઊડે છે

આપણો ઉમંગ જાણે ચીસ બની જાય છે એ ઉમંગમાં હિલોળની ગતિભાત નથી હોતી ક્યારેક તો એ વમળ બની જાય છે સખ્યા જ જાણે અવસરનું માપ બની જાય છે વિસ્તરતું-સંકોચાતું ટોણું આકાર-લીલા બને છે, પણ એમાં લીલાતું સૌન્દર્ય નહીં પણ ટેકનિકલ કરામત હોય છે

ઉત્સાહને આપણે જાણે ધસડી લાવીએ છીએ અને એ જ પછી આપણને અવસરના ઉત્સવમાં ધસડે છે અવસર વીત્યે એના ઉઝરડા

ગણવાની કુરસદ પણ આપણને હોતી નથી જે પ્રગટવું ઘટે તે જાણે ફૂટી નીકળે છે । પ્રગટવામા જીવનની ગતિના દર્શન થાય છે તેને જદે અકસ્માતનું વૈચિત્ર્ય વિલસે છે અને એ અવસરની ભાત જની જાય છે. કદાચ વધારેમા વધારે દરિદ્રરૂપે આપણે અવસરટાણે પ્રગટ થઈએ છીએ પોતીકા વિચાર, પોતીકા સંસ્કારિતા, પોતીકા સાંસ્કૃતિક દર્શન-સૌનું જાણે દેવાળું નીકળી ગયું હોય છે. આપણું પોત સાવ જડું જની જાય છે અને અવસરના અસખ્યાનના ખડકતા વચ્ચે વખારના ઉદર જેવા હોવાનો અહેસાસ પણ આપણને હોતો નથી અસખ્યાનનું પોત તો ખાસ્તું જડું હોય છે અને આપણે પોતે જાણે અવસરના કેન્વાસર જની જઈએ છીએ અવસર આપણામા નહીં, પણ અવસરમા આપણે અસ્તવ્યસ્ત સ્વરૂપે હોઈએ છીએ. પ્રદર્શનના સ્ટોલના કેન્વાસગતી જેમ આપણે અવસરને પ્રદર્શિત અને પ્રચારિત કરવા ધાવા જની જઈએ છીએ કેન્વાસર કે ઓર્ગેનાઈઝરની જાણે જાણે અવસર ખોલવા માટે છે

અવસરના સીન-સીનેરી આપણે કોઈ ઐતિહાસિક નાટકના પરદા લાડે લાવીને ગોઠવી દષ્ટએ છીએ નાટકના પદ્ધતિ પર ચીતરેલા કિલ્લાની દીવાલ પવનથી હાલે એવું આશ્ચર્ય ન થાય તેમ અવસરનું નક્કર દૃશ્ય પણ ધ્રુજતું હોય તો વાધો નહીં. અવસરની નાટકી સીનસીનેરી વચ્ચે આપણે અખમરિયા વેશભૂષા ધારણ કરીને ઘૂમીએ છીએ, સાલળનાર પહેનાથી જ કદપી શકે એવા પરિચિત રૂઢ સવાદો બોલીએ છીએ. સવાદો સપાટી પરથી જ ઊઠે છે અને સપાટી પર જ પછડાય છે. આપણે અવસરટાણે આપણા બોદા અસ્તિત્વને કેટકેટલું ખખડાવીએ છીએ । રચના પહેલવાનો લડે અને વાચક ન થાય એવી રીતે મગલ કહેવાતા અવસરનું દગલ યોજાય છે-પણ આપણું વ્યક્તિત્વ ધાયક ન થાય તો યે બોદું તો જની જ જાય છે. આપણું કેટલું યે સાંસ્કારિક જડય અવસરે જ પ્રગટ થાય છે । અવસરના ખોલાણને

ભરી દેવા માટે આપણે કેટકેટલો ઘોઘાટ કરી છૂટીએ છીએ અવસરને શ્રવતો બનાવવા કરેલી દોડધામ આપણને છેવટે અધમૂઆ કરી મૂકે છે અવસરે છટાતી વાણીની સુવાસ છેવટે તો સીસા જેવી વજનદાર બની જાય છે વાણી, વર્તન અભિવ્યક્તિ-સૌમાથી મામિકતાને દેશવટો આપ્યા નિના આપણે અવસર ઉજવી શકતા નથી

પતંગિયાનું ટોળું ધીમી લયલોલ ગતિએ ભડતુ હોય કે વરસાદી રાત્રીએ લીલાછમ ભીના વૃક્ષ પર આગિયાના ઝુડ નિશિષ્ટ ગતિના લયમા ભડતા હોય એવી અપેક્ષા પર અવસરનું ખડખડતું, ઘોઘાટિયું સ્ટીમ-રોલર કરી વળે છે અને મધુ ચપ્પટ આકારનું બની જાય છે વિચિત્ર ગતિનો વટોળિયો જાણે કરી વળે છે અને મોજના ઉછાળ વિનાનો વિચિત્ર ઉછાળ અવસરિયાએને અરસપરસમા ભટકાવે છે-અને કિનાળું સાહસ ગેરલાગુ રહે છે

અવસર હવે આપણી પરપરામાંથી આવતો નથી પરપરા હવે બજારમાંથી આવે છે આપણા અવસર પણ હવે બજારમાંથી આવે છે કેટકેટલી દુકાને રજાની રજાની, વાદવિવાદ, રકઝક કરીને એક સામૂહિક કેશન-ને પસ દગી સોપીને, બીજે ગ્રાહક લઈ જાય છે એવા જ એકરૂપ અવસરને આપણે બજારમાંથી વહેરો લાવીએ છીએ બજાર જાણે અવસરના છુટક છુટક ભાગો વેચતો ડિપાર્ટમેન્ટલ સ્ટોર્સ બની રહે છે અવસર આપણા અંતરમાંથી, ધરમાંથી, આગણમાંથી, સસ્કૃતિના મધમાંથી આવતો હોતો તે હવે ગુમરાહ થઈને બજારે અનેકાનેક દુકાનોમાં વેચાવા ખેંચી ગયો છે તેને આપણે બજારમાંથી ખરીદી લાવીએ છીએ

અવસર એની ખાનદાની રીતભાત ભૂલી ગયો છે અને હવે ચેનયાળા કરે છે, વળી નવાનવા ચેનયાળા શીખે છે ! એનું વર્તન 'ચાત્યલગત' થઈ ગયું છે અવસરનો ભાગ્યેય આકાર મોડર્ન કેશનની ડિઝાઈન બની ગયો છે

ઘટના સાથે ઘટના ભટકાય છે ! વટનાના શોરણકોરને અવસરનું સંગીત અને કોલાહલને ગીત માની લેવાય છે ! ઘણું બધું થાય છે,

બન્યે જ બન્ય છે, પણ બાણે કશું જ થયું નથી એવી બહેનશ આની બન્ય છે અવસરને ભડકા જેવો ચોતગને મરયાના સ્વાદે આગવાદીએ હીએ મ ગળ મ ગળ માઈકના ઝાનકાડુ ઘોવાટમા દગલ જેવું મારે છે ।

અવસરના સાથિયાની ભાત મહિમાગરના ટાતરે જેવી ની બન્ય છે અને આપણે એમા બાબત દેવાની જેમ સતાઇએ ઊંચે, મતાઈ સતાઈને ઉવાડા પડીએ છીએ ।

અવસરના પોલાણમા માણુમ છીડે છીડે મરી બન્ય છે અને મહેશી ગયેલો, મનમ્વી વિનશ્ચ શુ કવુ તેનથી અજણ પણ કઈકે કઈ નાખવા અધીરો બનેલો ચહેરો બહાર આવે છે

ખારા કીણુ અને કમરીની ધૂળ બાણે અવસર પછી થેપ રહી બન્ય છે સભ્યતા પર ચઢી બેઠેલી બાળીની શ્રીમતાઈ જાકરી મતે ચહેલો એની બીલતસ જિયે સ્તબ્ધ મનીને પડી રહે છે, મારા જેવા કોઈ એકના સ્મરણપટે

□

(વસ તપ ચમી)

રેનિંદું / પ્રાણજીવન મહેતા

ઓફિસના પગથિયા ચડતા હાકી જવાય. આમ ઓફિસ છે તો પહેલે માળે અને લીફ્ટમા પણ જઈ શકાય. પણ લીફ્ટની રાહ જોના વધુ હાક ચહે. એના કરતા દાદરો ચઢી જઈએ એટલે આપણે ઉપર અને હાક હેટે

ઓફિસમા પગ મૂકતા રાતભરની બધિયાડ હવા બહાર આવે. થોડી શ્વાસમા જાય. ખબા ઉપર લટકતો થેલો એક બાજુ મૂકી ઓફિસ-પ્રવેશ બાદની થોડીક પ્રાથમિક ક્રિયાઓ. જેવી કે ફૂલહાર પડ્યા હોય તે દેવદેવીના કોટાને પહેરાવી દેવાના ફૂલહાર કહેવાના એમા એકાદુ ફૂલ હોય અને બાકી દોરાનુ વજન ઝાંઝું. જમીને વધુ ભાર ન લાગે તેના ખ્યાલ મા'રાજને હશે તેથી આ સપ્રમાણ ફૂલહારનુ ઉત્પાદન કે તો હશે અગરળત્તી સળગાવવાનો રીવાજ નથી રીવાજ જા માટે નથો ખાર નથી આમેય ખખર છે ઓફિસ શરૂ થયા પછી ઘણુ બધુ સળગવાનુ જ છે. એક અગરળત્તી ના સળગે એથી શુ ? બીજી પ્રાથમિક ક્રિયાઓનુ વર્ણન કરતા એ પ્રાથમિકતા-માથી બહાર નહીં અનાય

ટેબલ ઉપર બાકી કામના કાગળિયા તો કાગને ડોળે રાહ જોઈ પડ્યા જ હોય એ ગઈ કાલના જ હોય એવુ નહીં કેટલાય દિવસના હોય તે તો મકનારને પણ ખખર ન હોય એવી ખખર રાખવા જાય તો આવતીકાલ સુધી પહોચાય જ નહીં એ કાગળિયા ઉથલાવી જવાનુ અને કનાક પછીનુ કામ હમણા અને હમણાનુ કામ અબઘડીએ અને પાછુ અબઘડીનુ કામ ભિલા ભિલા જ પતાવી લેવાનું આ ઓફિસમા અબઘડીનુ કામ આખો દિવસ ચાલ્યા કરે એટલે હમણાનુ કામ અને કનાક પછીનુ કામ ક્યારે થાય એ તો કામ કરવાવાળો પણ ન જાણે.

ઓફિસ બિલડયા પછી ઓફિસ-સ્ટાફ એક પછી એક નિશ્ચિત સમય મુજબ કચાગેક અને નિશ્ચિત સમય બાદ નિયમિત આવતો થાય ગુડમોર્નિંગથી શરૂઆત થાય તે ગુડમોર્નિંગ વળી વાર ઠેઠ નમતા ગપોર સુધી લેવાયા કરે. ટાઈપ હિપ આગળી મૂકે કે ટપ દઈ અક્ષર છપાય, તે બસ તેમ ઓફિસમા પગ મૂકાયો કે ગુડમોર્નિંગ છવાઈ જાય

ઓફિસમા બે કંબિન, એક ડાબી બાજુ બીજી જમણી તરફ. એક મોટા ગેઠની એક નાના ગેઠની ગેઠ મોટા નાના પણ કંબિન સરખા પામની. બન્નેમા એરકન્ડીશનર, સાર્થકેન વગેરે વગેરે મરખુ જ ગેઠ મોટા અને નાના એટલે સ્વભાવમા થોડો કે એટલુ જ મોટા ગેઠને થોડું હાઈ બ્લડપ્રેશર લેવું એટલે એમનું મધુ બ્લડપ્રેશર પર આધાર મળે ઓફિસમા આવે એટલે હસીને વાત કરે વાત કરી લીધા પછી પણ પાછા હસતા રહે એટલે સમજી લેવું કે આલે તેઓ પ્રેશર મપાવીને આવ્યા છે પણ બ્યાગે આવી અને મીઠા કંબિન પ્રવેગ કરે પછી ટાઈપે બોલાવે અને પાચ મિનિટ સુધી ડ્યુ પણ બોલે નહીં એટલે સમજાઈ જાય કે પ્રેશર મપાવવાનો ગેજિટો કમ આલે ચૂકાઈ ગયો છે આલે એમની લેગુ બીજાનું પ્રેશર પણ વધત ધવાનો વર્તાગે બગે એમ કંબિન મહારના કમચરીઓને નાગે. ત્યારે નાના ગેઠની વાત કરીક જુદી, આવે એટલુ જ બસ એમને પ્રેશર-એસર કાઈ નહીં તાપમાનની થોડી અમર એમના મગજમા દમ વાગ્યામા સૂચ મધ્યાહને આવી ચડે કદાચ એમના મગજની ધરી થોડી વધુ નમતી હશે. એરકન્ડીશનર કંબિનમા પણ બક્ષરો થાય એવો પ્રખર તાપ એમના મગજમાથી છૂટે સ્ટાફ એમ્પ્લસ સમજુ એટલે પહેલે થી જ પલાળાને ઊભા હોય બન્ને ગેડીઆ એક બાબતમા સમાન કાઈ એકાદ દિવસ જુલેચૂકે ગેરહાજર રહે તો તેને ખખર હોય કે બીજે દિવસે એને માટે ઓફિસમા ખાઈ ખાડો ખોદાઈ ચૂક્યા હશે

આવતા જ પ્રશ્ન થાય, ‘કયા મરી ગયો હતો કાલે ?’ અને જેને પ્રશ્ન પૂછાયો હોય તે જવાબ આપે તે પહેલાં જ કહે, ‘જા બાઈ જા આ આટલું અળધડીનું છે પટાવી નાખ ઝટ. પછી મળજે’ જીવતદાન મળી જાય એટલે આમ યમ કરતા તેઓ ઉદાર

ખન્ને મેદને એક સમાન ટેવ ટેવ કહેા તો ટેવ બાકી કુટેવ કેળિનમા નવરા ખેદા હોય અથવા બહુ કામમા હોય-ડ્યારેક જ-તો કોલખેલ વગાડે ઇલેકટ્રીક કોલખેલ, ઘટડી નહીં ધરર અવાજ થાય જેવો કોલખેન વગાડે તેવો સિપાઈ હાજર થવો જોઈએ હીલ ન ચાલે કચાગેક સિપાઈ હાજર ન હોય તો પોતે જ કેળિનબહાર આવીને પૂછી જાય ‘કેમ કોઈ નથી સાલળતુ ?’ અને કેળિનબહારનો સ્ટાફ એ સાલળી તે તો કોલખેલ દબાવેા કે સિપાઈ હાજર આ ગોધ મમજની નવી પણ દૂરસદમા વિચારતા અલાઉદ્દીનના બદ્દુઈ ચિરાગ જેવું કાઈક લાગે. અલાઉદ્દીન ચિરાગને જરીક ધસતો કે તરન જન હાજર એ જન જર સાવ નવરો નહીં તોય એને અળધડીના કામ ઓછા હશે એણે કઈ નહીં તો ચિરાગ ધસી જનને આવા ચિરાગ મેન્યુટેકચર કરવાનો હુકમ આપી દીધો હોત તો કેટલાય ચિરાગ ધડી મૂક્યા હોત જન પછી આજે આ કોલખેલનો પ્રશ્ન ઊભો નો થાત. દરેક શેઠીઆની કેળિનમા એક એક ચિરાગ ગોઠવી દીધા હોય અને પછી દૂરસદના સમયમા ફોડ્યા કરે માથુ જન જોડે પણ અલાઉદ્દીન સમજુ ખરો વેપારી નહીં

મોટા શેઠ જીભના બહુ મીઠા સામે વાત કરનાર કે સાલળનારના ગજવામા તલ હોય તે પાચ દશ મિનિટમા તે તલ સાકડો લઈને કેળિનની બહાર નીકળે અથવા તો સાલળનારનું મન માખી જેવું હોય તો થોડી વારમા મગજમા મધપૂડો બાધીને જ બહાર આવે ડ્યારેક એવું થાય કે આ મેઠ આ મ ગાવે, પછી જુદી સાકરની વાકડી ને ચમચી મ ગાવે પછી સાકર ચામા ભેગવે ને હવાવે ચા

તેવાર ઢરે આટલી માથાટી શી ? આ થોડી ટડો થતા પોતાની જીભ જ કેળવી લે તો આવા વિચાર આવે. એમને એના વિચાર ન આવે અને આની મીઠાશ કઈ ચાના કપ માટે વેડો ન પાયા ? જ્યાં જે ચોજ વાપરવાની હોય ત્યાં જ વપરાય ગેર અમથા મૂઆ છે ?

મોટા ગેઠની ડેમિનબકા એમના સ્વર્ગસ્થ પિતાજીના ફોટા ગીચાચ આમ તો ત્યાં ગેજ લેવાની એમને ટેવ નહોતી, ફુગસદ પણ ઓઝી પણ ક્યારેક મુડમા હોય તો ફોટા નામે જોઈ નાખ જોના પછી જુએ કે એમને આમ ફોટા મામે જોના કાઈએ જોતુ કે નહોતો કોઈની મૂન થઈ હોય તો એની પાસે આવી ઢલે બાપુના સ્વભાવ બહુ સરસ સરળ ફોટામા નરસ લાગે છે, કેમ ? આ સુખકનો દાર બદલી નાખવો જોઈએ માખીઓની હગાર ખગાડી મકંચા છે આ બાપજી માખીને પણ દુખ ન આપના એમનો સ્વભાવ તો એમનો સ્વભાવ ક્યારેક ગુસ્સે થાય પણ મારાજી, એમના અચાગમા મોટાઈ નબી આપમેળે જ આગળ વધ્યાંતા ઘણું શીખવો જેવું જ એમની પાસેથી ' પણ પછી જુએ કે સાબળનાર અગવડીના કામમા પડ્યો જે અને પોતે ખોલે છે તેથી જોણુ પેલો માખે છે અને સમજે છે કે કેમ એવું વિચારી આગળ ખોલવાનું માડી ગણે

મોટા શેઠના મનમા એક વાતનું ભૂત ભૂલથી ઘૂસી ગયેલું તે વૃમ્મી ગયેલું ભૂતને ય પોતાની ભૂલ સમજતી હશે ભૂતને મોટા શેઠના મનમા કેમ ફાવતું હશે એ પ્રશ્ન થાય મોટા શેઠને એ વાતનું ભૂત ઘૂસી ગયેલું કે ઓફિસ ગ્રાહક ભૂતકણો છે અને તેથી બેજવાબદાર એટલે હ મેન કહેતા કે અગત્યના પત્રા, ડોક્યુમેન્ટસ વ ફોટો સ્ટેટ ટગવી લેવા તેમ થતું પણ ક્યારેક પેલું મુશુખ્ત ભૂત એમના મગજમા આગસ મરડે અને એના અગ-ઉપાગના ટચાકા ઓફિસસ્ટાફના સંગી-માથી ફૂટે ઓફિસસ્ટાફ એની તક આપે જેથી ભૂતની ઈંધ કુલકણુ જેટલી લાખી ન ચાલે ક્યારેક કાઈક કામમા કાઈથી ભૂલચૂક થઈ

ગઈ હોય તો શેઠનો ઠપકો સામળ્યે છૂટકો. ટાઈએ પણ મૂલ કરી હોય તો મારી તરફ જોઈને જ કહે “આવી ભૂલો કેમ ચલાવી લેવાય ? ક્યારેક આ સાલા મને જ ભૂલી જશે એવું લાગે છે” મને સંબોધીને કહે એટલે હું તેમની સામે તેમના વાક્યમાં મહત્ત હોઈ તેમ જોઈ ગહુ એમાં ભૂલ કરવી ન પરવડે પણ મનમાં મનમાં બોલો લેવાની છૂટ ઓફિસમાં એટલે બોની તઈ કે ગેઠ આ લોકો તમને કેમ ભૂલે ? મે દરેકને તમારા ચહેરાની કોટા સ્ટેટ આપી ગાળી છે, અને કહ્યું છે, જ્યાં ગેઠને ભૂલી જવાની ભૂલ કરે ત્યારે તેમની કોટા સ્ટેટ જોઈ લેજો, એમાં ભૂલ ના થાય

અમારી ઓફિસમાં લય ટાઈમ જેવું નહીં સવારથી સાલણ સાલણ કરી પેટ ભરાઈ ગયું હોય. બન્ને ગેઠના બેધારા સલાહ-સૂચનો સાલળ્યા હોય ટેનીકોનમાંથી એલાવ એલાવ સાલળ્યું હોય આવનાર જનારના એકધારા ઘોઘાટ પણ પાણીના ગ્લાસ લેગા પેટમાં ભિતરી ગયા હોય એટલે ભૂખ જેવું લાગે નહીં પણ નાના શેઠને લાગે કે હવે ભૂખ લાગી છે એટલે કહે “અગે તુ શુ લાવ્યો છે ?” એટલે અમારો લયટાઈમ શરૂ થાય હું ભાખગે મરચા કાઢી પ્લેટ તેમને આપું ક્યારેક તેમનું ટીફીન આવ્યું હોય તો શાક દાળ મને આપે આ રીતે લયટાઈમમાં અમારી ઓફિસમાં સામ્યવાદ વર્તાય

મારા ટેબલ ઉપર ડાબી બાજુ બાકી કામના કાગળિયા જમાણી તરફ કેનક્યુલેટર, વચ્ચે ટાઈપગ્રાઈટર, પાછળ તિજોરી ગજવામાં તિજોરીની ચાવી શરૂઆતમાં ગજવામાં તિજોરીની ચાવી હતી ત્યાં સુધી મગજના હવામાનમાં થોડો ફેરફાર થઈ જતો પણ થોડા સમયમાં જ સમજાઈ ગયું કે આ ચાવી જ ગજવામાં રહેવા માગે છે તિજોરી નહીં. પત્રીથી મગજના ઈકવીલીબ્રિટમમાં ફેરફાર થયો નહીં ટાઈપગ્રાઈટર ઉપર પત્રવ્યવહાર પતાવવવાનો આવેલાને જવાબ આપવાના ને નહીં આવેલાને જવાબ આપવા ઉસ્કેરવાનું આ કામ ચરણ નહીં. ટેવ

મગળ ટાઈપ થયેલ કાગળિયા સહી માટે જય ગેટની કેબિનમાં ક્યારેક ભેગો હું પણ પછી સહી કરતા પૂછે ‘ખરોખર છે ? હું વાચતો નથી’ હું કહું ‘હા’ મનમાં કહું તમારી સહી ખરાબ છે- એટલું પૂરતું વાચવાનું કામ તમારું છે ક્યા ? ઘણી વખત તો કેના કાગળ ઉપર પણ અને વળી સાવ કાગ એક ઉપર સહી કરી આપે એમાં હીલ નહીં પણ પૂછે “ખરોખર જ ને ?” એમાં અમારી અન્ડ સ્ટેન્ડીંગ હું હા કહું અને એમને હાગ થાય

ટાઈપગ્રાઇટર ઉપર માલ કલીઅર કરવા માટે મોટા મોટા કાગળિયા ટાઈપ કરવા પડે વિગતો ભરી અને સહી કરાવવાની એ તો ફોડ પણ ક્યારેક આપાતી માલના વજન કરતા આવા તૈયાર કરેના કાગળિયાનું વજન વધુ થઈ જાય પણ વિધિ એ વિધિ કરવાની તો હોય જ ક્યારેક ગેડ માનના વજન સાથે જોઈ ને તો ક્યારેક માલની કિંમત સાથે પછી નક્કી કરે આપાતકાર સામે કઈ દૃષ્ટિએ જોવું

આ ટેબનની જમણી તરફ પડેલું કેલક્યુલેટર અડધા મગજ જેટલું કામ કરે એને ચનાવવા જેટલું મગજ ચાલતું હોય તો બાકીના મગજનું પછી કામ નહીં જાડી જીટમાં દુનિયાચરના ચનણોની ઉચનપાથન કરી નાખવા જેટલી શક્તિ ધડીના ખારમાં ભાગમાં શૂન્યમાથી લાખોની ગકમ તમારી આખો આમે રમતી મૂકી દે ઉચનપાથનની આગડત જોઈએ નહીં તો કેલક્યુલેટરમાં આકડા જોઈ આપણે ઉચની પડીએ પાઉન્ડ, ડોલર, કુનુચ, માર્કસ, ઈટાલીઅન લીગ વગે ના રૂપિયા ચૂટકીમાં થાય અને રૂપિયાના પાઉન્ડ, ડોલર વગેરે પણ આ બધું કેલક્યુલેટરમાં થાય પણ ભૂલે ચૂકે ગજવા તગ્દ હ થ જાય તો આપકો ન સાગે ટેવાઈ ગયા હોઈએ એટલે

ટેબન પાછળની તિજોરીનું કામ વાગે ધડીએ પડે એથી ચાવી કાખાથી જમણા હાથમાં ફરતી જ હોય જનોઈ માથે બાધી ગમવાની ટેવ નથી ચાલીતું વજન એટલું કે ક્યારેક જનોઈ ગોવરી

પડે જનોઈ ને ચાવી જન્ને ગૂમ થઈ જાય તો માથુ પછાડવાથી તિન્નેરી ખૂલે નહીં એટલી ખચકાત એટલે અગમચેતી વાપરી જનોઈ સાથે ચાવી બાધી જ નથી જનેઈ જનોઈનું કામ કરે ચાવી ચાવીનું જન્નેનો મેળ ખાય નહીં એફિસમા માણસો કરતા પૈમાની અવરજવર વધારે. એમાય જતજનના પૈસા બેકમાથી આવેના ઘરેથી આવેલા વેપારીઓના આવેલા કેટલાય વિભાગમા પૈસા વહેચાઈ જાય હિસાબ પણ એ મુજબ ગણવાના. પૈસા આવતી વખતે ગણવાના. લેની વખતે ગણવાના નહીં. તો શુ ગણે છે તેની ગણતરી થાય અજમા આગળ અગૂઠો નવડાવી પછી જ પૈસા ગણવાના જન્ને પવિત્ર થાય પૈસા ગણતી વખતે ગણગણવાનું નહીં એ તો સમજ્યા પણ મગજમા વિચાર આવે તેને અટકાવી કેમ શકાય ? ક્યારેક એવું થાય કે પૈસા જોઈને માણસના મોમા પાણી છૂટે એ શુ સાચું હશે ? છૂટતું હશે સૂકાઈ જતા ગળાને રાહત માટે સારું પૈસાવાળા પરબ અમથા બંધાવતા હશે ? થોડી નોટો થાભલે લટકાવી એકાદ માણસ બેમાડી દો, તરસ્યા જન આ જોઈ લે વડીક અને આવો વિચાર જોઈ પૈસાવાળાને કેમ નહીં આવ્યો હોય ? એવો વિચાર આવે. પણ મારો મુદ્દો જુદો છે પૈસા જોઈ આગળ-અગૂઠાને પાણી કેમ નહીં છૂટતું હોય ? એવું થાય તો પૈસાની ગણતરીનું કામ વણુ સરળ બને. એટોમેશન થઈ જાય કામ ઝટ પડે સંશોધન કરવા જેવું છે

અમારી એફિસની સામે થોડે દૂર જ દરિયો છે. ગોદી બાજુમા જ એટલે દરિયાનો ધૂવવાટ અને સ્ટીમરોના ભૂગળા જે કાન દધને સાલળીએ તો સલળાય અમારું કામ સ્ટીમરોની અવરજવરના આધારે સ્ટીમરો કાગરેલી જ હોય મલ જીતયા જ હોય અને બધી વિધિ ચાલુ જ ચાલુ કયાય નિગત નહીં જોઈ વેપારીનો કેન આવે અને પૂછે, કલાણા નામની સ્ટીમર ક્યારે આવે છે તો માગ જેવો ક્યારેક મજાકમા કહે ખમો જરી કહુ છું પણ થોડો સમુદ્રનો ધૂવવાટ

સાલણી સ્ટીમરોના ભૂગળા બંધ અને છેવટે કંઈ મીમર જેવું દેખાઈ
તો દુબીન માડી ભેતા હોઈએ એવો અભિનય કરી ટ્રેન ઉપર જ
જવાબ આપતા કહ્યું. તમારી સ્ટીમર હજુ પાણીમા જ છે પાણીનો
અરથ પાણી જ સ્ટીમર તો પાણીમા જ હોય વળી. ખેતરમા ઘોડો
ઊભો હોય હળ માફક ! પણ સાલણનાર સમજી એટલે એનો ન કેતાવ
સમજી થાય સમજે કે સ્ટીમર હજી ધક્કા ઉપર લાગી નથી આવી
બંધી જવાબ આપવાની સમજણ શેઠ પાસેથી મેળવેલી શેઠને કદાચ
વાગ્સાગત મળી હશે વારસામા આવું પણ થ મળતું હોય એવી સમજણ
પણ માગી જવાને મળે

શેઠ ક્યારેક કટાણીને કહે પણ ખરા ‘આ ધ ધા માથાફૂટીઓ છે’
હું કહું મનમા માથું કયા તમારું છે ? તમારે તો ફક્ત ફૂટવાનું, એ
પણ ક્યારેક, બાકી તો બીજા બધા જ એ કામ તમારા વતી પતાવી
દેતા હોય છે પછી કહે, “હવે બધ કરી દેવું છે આ બધું, મને
જરાય રસ નથી” ધરાઈને ખાઈ લીધા પછી પાણી પીવાની બહુ ઓછી
ઈચ્છા થાય એવું એમનું આ કહેવું. હું પાછો મનમા જ કહું, તો તો
સારું, ચાલો આપણે ધીમે ધીમે દરિયો પૂરી દઈએ મીમરો, અહીં
આવે જ નહીં માલ જિતવે જ નહીં અને માથાફૂટ નહીં પણ શેઠનો
સ્વભાવ એવો કે દરિયાના તર્જવામાથી પણ મૂઠ્ઠી મીઠું મળે તો લઈ
દરિયો જીડો કરે મને થાય, માગી ગજવામા રોજ એકાદ મુઠ્ઠી ધૂળ ભેગી
થાય છે તે જાવ હું જ શરૂઆત કરું મુઠ્ઠી મુઠ્ઠી ધૂળ દરિયામા ભરતો
બાઉ

આ બધા અબજડીના કામ કરતા કરતા સાજના સાડાપાય જ
ક્યારે વાગી બધ તેની ખબર તો નમી ગયેલ ડોકને જિંચી કરવાની
શક્તિ બાકી રહી હોય તેજ થાય નહીં તો મોટે ભાગે બાજુમા
ખેસતો ટાઈપીસ્ટ કહે : “આપકો ટાઈમ હો ગયા બનેકા નહીં ?”
ત્યારે સમજ પડે કે હવે જવાનો સમય થયો પછી બાજુએ મૂકેલો

થેલો ઉપાડી જોઈ. ખાટી રહેલ અબધડીના કામના કાગળિયામાયી થોડા તારવી થેલીમા મૂકુ ધરકામ માટે ખીજે દિવસે ઓફિસમા જવાનું ભૂલી ન જવાય અથવા ધર અને ઓફિસ જુદા જુદા નથી એવો સદ્ભાવ મનમા હ મેશ રહે તેથી આવું કામ ધરે પતાવવાનો નિયમ. થેલામા થોડું વજન વધે વજન ઉપાડવાની શક્તિમા પણ વધારો થાય. અને જતે દહાડે ગજવામા ધૂળ ઓછી અને ધન થોડું ભેગું થાય. આ બધું પત્યા પછી શેઠની રજા લઉં. “લાઈ, હું જાઉં છું” તો લાઈ કહે, “આટલો વહેલો ?” અને હું એમની સામે જોઈ રહું. એમને ખબર કે મારી સવાર ઓફિસમા વહેલી શરૂ થાય છે પણ મૂર્યાસ્તને નિયમ નહીં મૂર્યાસ્ત તેઓ શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનની માફક અટકાવી રાખે એવા. ક્યારેક પોતાનું સુદર્શનચક્ર ધરે ભૂલી આવ્યા હોય તો તો મારી સાજ તે દિવસે નિયમિત પડે

આમ તો ઓફિસેથી પાસરા ઘેર આવવાની ટેવ પત્નીને પણ મારી રાહ જોવાની ટેવ. આવી ટેવ ના પડી હોય તો સમય કેમ જાય ? અને પતિની રાહ જોવામા પત્ની પોતાનો કિંમતી સમય પસાર કરે એમા જતે દહાડે પતિની કિંમતમા જ વધારો થાય. દૂરથી મને આવતો જુએ અને એ બારણામા ઊભી થઈ જાય હજુ ગૃહપ્રવેશ કરુ તે પહેલા જ કહે “આ જુઓ તમારો જમણો ખલો કેટલો નમી ગયો છે ! સાવ લઘરા છે. આટલો લાર ઊંચકીને શું કરતા હશે ? ખીજા લોકોને જરા જોતા હો તો !” આ રીતે મધ ધરમા પ્રવેશે એટલે રામાયણનો કેટલામો ખંડ વચાવાનું શરૂ થાય તે રામ જાણે. ક્યારેક થાય કે આ મારા બન્ને કાનનું એક પૂર્ણવિરામ બનાવી એના અધૂરા વાક્ય પાસે મૂકી શકાય તો મૂકી દઉં છેવટે સોફા ઉપર બેસી બૂટ મોજા ઉતારતો હોઉં ત્યારે હું જ એને પ્રત્યુત્તર આપતા કહું

“આટલી બહુ ધાધલ શું છે ? રામાયણમા આવતા રામને પણ બે ખમા હતા. અને તીરકામકું ઉપાડતા એકાદ ખલો નમી જાય તો

ખીજ ખલે ડાચડી લેતા આ વાતની તુલસીદામને જાણ નહીં એટલે
કથાય એનો ઉલ્લેખ નથી રામયણમાં માટે પણ જે ખબા છે આજે
જમણે ખલે થેવાના ભાગ્યી ઢળી નમી ગયો છે તો કાલે કાગા ખલે
લટકાવતો આવીશ આપોઆપ જમણે લિચે આવી જશે “ઝાઝી ફિડ”
કુવા જેવું નથી આ તો ગેઝિટ”

સાહિત્યવૃત્ત

જાણીતા ગઝલકાર અને પત્રકાર શ્રી સૈફ પાલનપુરીનું મુખ્યમાં
તા ૭ મી એ હૃદયગેગના હુમલાથી અકાળ અવસાન થયું હતું ૧૯૪૨-
થી શરૂ થયેલા ગુજરાતી નવી ગઝલના તળકે પ્રવેશ કરનાર સૈફના
ગઝલસંગ્રહો ઉપરાંત નવલકથાઓ પણ પ્રગટ થઈ છે, અને છેલ્લે
તેઓ ‘પ્રવાસી’ દૈનિકના તંત્રીમંડળમાં હતા.
—કવિશ્રી રમેશ પારેખને સન્માનવા અમરેલીમાં તા ૧૫મીએ
જયન્મદસ ગ્રુપ અને ખીજ સંસ્થાઓ તરફથી સમારંભ અને કવિ સમેલન
ગોળમયા છે

પત્રચર્યા

સ પાઠક

‘ક કાવટી’નો માર્યનો અ ક અને તેમની પત્રચર્યા જોઈ સુરેશ જોષી વિશે સુમનભાઈ શાહે વિસ્તારથી સઘન ચિત્ર આકર્ષુ છે, ને હવે પછીના કોઈ પણ અભ્યાસી માટે તે પાથો બનશે. ભોળાભાઈએ એ મુદ્દો ધ્યાનમાં નથી જ લીધો. પ્રમોદકુમાર પટેલ અને મણિલાલ પટેલના અવલોકનો સાચી દિશાની સમીક્ષાઓ છે. હવે ભાઈ બોલેરા જે બોલે છે તે તો બધું મચડી નાખેલું છે એમણે સુમન શાહનો શોધનિબંધ જોયો છે ? કે પછી ભોળાભાઈના જેવું જ ? પુસ્તકના ઉપસહારમાં મૌલિકતા વિશે લેખકે જે યાદી આપી છે તે ધણી જ ક્ષીમતી છે. તેના બોલેરા અભ્યાસ કરે અને ‘લગડા શોધસંકલ્પ’ ને સુધારીને નવો થિસિસ કરે. સુમનભાઈએ સાહિત્યિક સંશોધન વિશેની જે સમજ ગુજરાતને પેશ કરી છે તેમાં તેમની સજ્જતા વ્યક્ત થાય છે. તેઓ સંશોધનોને હમેશા અધૂરા જ ગણે છે. વાચો. ફારબસનો આગલો અ ક.

૧૧ી સુમનભાઈ મૌલિકતાની ચર્યાને કપરી ગણતા હોય છે. ને તો ત્રોળ પ્રકરણમાંની પ્રભાત વિશેની તેમની પ્રસ્તાવનાથી જ અપ્રદ થઈ ગયું છે. વગર વાચ્યે અવલોકનો લખવા અને ચર્યાઓના છુ ગિયા ફૂકવા તે કયાની વાત ગણાય ? તમે ‘ક કાવટી’ને આપણા ઉત્તમ વિવેચકોનો લાભ આપતા થયા તે આનંદની વાત કહેવાય. ‘અન્ય’ના અવલોકન વિશેની પત્રચર્યા ‘ક કાવટી’માં પ્રગટ કરીને તમે આદર્શ તત્રી પુરવાર થયા છો. પણ જે આવે તે બધું છાપીને તત્રોની ફરજોને કેવી રીતે ભૂલી શકો ? તમારા વાચકોની લાગણી સમજો એ વીનવણી કરવા આ લખ્યું છે.

ઓખા, ૨૨ માર્ચ, ૧૯૮૦

—ભોળીલાલ પરમાર

ત ત્રી, ક કાવટી-
ચક્રાન્ત બક્ષી કહે છે તે લેખ ડોગ કોમ્પીટીશનવાળો સાહિત્ય
અકાદમીનો એવોર્ડ મળ્યા બાદ આપણા એક નવલકથાકાર વાર વાર
અગ્રણી સુરેશ જોષી વિશે ગમે તેમ ખોલતા હોય છે એમની
ગિમ્મત પ્રયાસ છે. ભોળાભાઈનું અવલોકન

(ખાલીભેરા)

માર્ચ-૨૦
પ્રાપ્ત થાય છે

પ્રાપ્ત થાય છે

મુરેશ હ જોષી ગુજરાતી સાહિત્યના એક દિનેમિતન છે

ખોલેરા ને લોળાભાઈની ચર્યામા આ વિશે મોકુ છે. સુમન શાહના

ઐતિહાસિક મહત્વના શોધનિબંધને ઉતારી પાડવાની જ પતેની

મથામણ સ્પષ્ટ છે ગુજગતમા આવી પ્રવૃત્તિ ચાલે છે તેના એ વરવા

ઉદાહરણ છે

(૧) શોધસ કલ્પને 'લગડો' કહેવો યોગ્ય નથી કાઠ પણ સગોધનની મર્યાદા નક્કી કરવાનો સગોધકને હક્ક છે પ્રભાવ અને મૌલિકતાનું સ્વરૂપ કેટલું તો સકુલ છે તે ડો શાહે પ્રમાણિકપણે પ્રકરણ ત્રીજામાં તેમ જ પુસ્તકને અંતે ચર્ચુ જ છે સુ જો ના સાહિત્ય પર કોનો પ્રભાવ તે જુદા જ સગોધનનો વિષય છે.

(૨) પાંચ મહાવિવેચનમહર્ષિઓ (૧) કયા ૨ સમન શાહે એવો દાવો હ્યારે કર્યો ૪ આ મલીનતા છે આવી કાદવઉઝાળ હરીફાઈ વિદ્વાનોને શોભતી નથી

(૩) ભોળાભાઈએ ખીજ-ત્રીજ પ્રકરણ વિશે બિનમૂલ્યાકનાત્મક વર્ણનાત્મક વિધાનો કર્યા જ નથી એ તો પ્રકરણોમાના શીર્ષકોના શબ્દાન્તરે છે, વિધાનો નહીં ખીજ પ્રકરણને તેઓ 'ઉત્તમ' કહે છે તેથી વેદ્ય જડજમેન્ટ તો થયું જ ને ? જે તાર્કિક રીતે બાકીના અન્ય-ભાગને પણ લાગુ પડે જ ને । એકને 'ઉત્તમ' કહેના બાકીનાને ઉતારી પાડે ત્યારે કબ્જકિલિગ થાય છે, તે સ્પષ્ટ છે પરિણામે 'ભક્તિ છે' એવા વિધાનો બોગસ છે

(મિયાગામ કરજણ)

—રમણ ત્રિવેદી

ત ત્રી, કે કાવટી -

ચંદ્રકાન્ત બક્ષી કહે છે તે લેખ ડોંગ કોમ્પીટીશનવાળો સાહિત્ય અકાદમીનો એવોર્ડ સળ્યા બાદ આપણા એક નવલકથાકાર વારંવાર આધુનિકતાના અગ્રણી સુરેશ જોષી વિશે ગમેતેમ બોલતા હોય છે એમની ઈમેજને ભાગી તાપવાનો એ નિષ્ફળ પ્રયાસ છે ભોળાભાઈનું અવલોકન આની સ્ટાઈલનું એ નવલકથાકાર માટેનું મૈત્રીકાર્ય છે । મૈત્રી વિવેચન નહિ । આપણે આ સમજીએ છીએ ખરા ? ડૉ. સુમન શાહ છેતના બે દાયકાના આ અગ્રણીની મૂર્તિ જાણી કરી તે ગુજરાતી સાહિત્યના ઇતિહાસની, મહિલાલ હ પટેલે તેમજ ગ્મણ્ણાલ જોષીએ લખ્યું છે તેમ, મહત્વની યટના છે જીવનશે આનંદ બોલેરા પેતા મૈત્રીકાર્યને જ વિસ્તાર છે આ દીવા જેવું સ્પષ્ટ છે, વિવેચનની ભળ ગૂંથીને તેને રૂપાળુ બનાવી ના શકાય શબ્દોની ચાલાકીથી હકીકતોનો નાશ થતો નથી સુરેશ જોષી વિરૂધ્ધનો વિચાર આપણી પાસે છે ? એ કદાચ સુમન શાહ જેવા અભ્યાસીઓ પાસેથી જ મળશે આ વાતોને જૂસ નારા કોણ છે આ બધા ? ઇતિહાસ તો સર્જાઈ ગયો છે, એને હવે શુદ્ધિ લાગવીને મિથ્યા કરવો છે ? ગુજરાતી સાહિત્યને ભગવાન બચાવે

(ખીલીમેરા)

—દમયંતી ઇ. દવે

ત ત્રીશ્રી 'કે કાવટી'

માર્ય-અકમા આનંદ બોલેરાની ચર્ચા વાચી કેટલુંક કહેવાનું પ્રાપ્ત થાય છે

સુરેશ હ જોષી ગુજરાતી સાહિત્યના એક દિનેમિનન છે બોલેરા ને ભોળાભાઈની ચર્ચામા આ વિશે મીંડુ છે સુમન શાહના ઐતિહાસિક મહત્વના શોધનિબંધને ઉતારી પાડવાની જ બનેલી મથામણ સ્પષ્ટ છે ગુજરાતમા આવી પ્રવૃત્તિ ચાલે છે તેના એ વરવા ઉદાહરણ છે

(૧) શોધસ કદપને 'લગડો' કહેવો યોગ્ય નથી. કોઈ પણ સ શોધનની મર્યાદા નક્કી કરવાનો સ શોધકને હક્ક છે. પ્રભાવ અને મૌલિકતાનુ સ્વરૂપ કેટલું તો સ કુલ છે તે ડો શાહે પ્રમાણિકપણે પ્રકરણ ત્રીજામાં તેમ જ પુસ્તકને અંતે ચર્ચુ જ છે સુ જો ના સાહિત્ય પર કોનો પ્રભાવ તે જુદા જ સ શોધનનો વિષય છે.

(૨) પાચ મહાવિવેચનમહર્ષિઓ (I) ક્યા ? સુમન શાહે એવો દાવો કર્યો ? આ મતીનતા છે આવી કાદવઉછાળ હરીફાઈ વિદ્વાનોને શોભતી નથી

(૩) ભોળાભાઈએ ખીજ-ત્રીજ પ્રકરણ વિશે ખિનમૂલ્યાકનાત્મક વર્ણનાત્મક વિધાનો કર્યા જ નથી એ તો પ્રકરણોમાના શીર્ષકોના શબ્દાન્તરે છે, વિધાનો નહીં ખીજ પ્રકરણને તઓ 'ઉત્તમ' કહે છે તેથી વેદ્યુ જડ્ડમેન્ટ તો થયું જ ને ? જે તાર્કિક રીતે બાકીના અન્ય-ભાગને પણ લાગુ પડે જ ને । એકને 'ઉત્તમ' કહેનાર બાકીનાને ઉતારી પાડે ત્યારે કબતડિલિંગ થાય છે, તે સ્પષ્ટ છે પરિણામે 'ભક્તિ છે' એવા વિધાનો ખોગસ છે.

(મિયાગામ કરજણ)

—રમણ ત્રિવેદી

કચ્છાલોવનો ફૂતરો

મેરુચેઠ પેરુચેનિન □ અનુ વિજય શાસ્ત્રી

જિમ, આ તરફ લખાવ તારો પળે વહાલો વહાલો
હજી સુધી ક્યારેય નથી ભોયો આવો સુદૃ પળે
આવ, પાવદ્યદ્ર ત્યા સુધી બને મળીને લસીએ
આ પુશ્તુમા અને શાત ન્નપુ પ્રત્યે
જિમ, આ તરફ લખાવ તારો પળે વહાલો વહાલો

વહાલા મિત્ર, મને આટ નહીં, માગ્યા શુ છે ?
આવ, યતન કરીએ, સમગ્ર લઈએ કેટલીક સાનારણુ જાગતો
તને ખબર નથી કે જીવન શુ છે, જીવન શુ છે
કેમ જીવવાયોગ્ય હોય છે જીવન

ખહુ ભલો છે અને પ્રખ્યાત પણ તારો માલિક,
ખહુ અતિથિઓ આવ્યા કરે છે એને ઘેર
તેઓ પ પાળે પસવારે મખમલ આ વુજ વાળ
ઓછ પર સ્મિત ધરી

તુ વિશ્વસ્ત, ખહુ જ ભલો ને ભોળો છે
શ્વાનરૂપમા માયાવી સર્વોદય તારુ સ્પર્શો મનને
કોઈ ઇચ્છે યા ન ઇચ્છે, તુ તો વગર પૂછ્યે જ
હમેશ નરો ચડેલ દોસ્ત ગો ચૂમે છે પ્રત્યેકને

વહાલા જિમ, આવ્યા કરે છે કોણુ જાણુ કેટલા
મિત્રો તારે ઘેર અવાગનવાર
કિન્તુ ક્યારેય શુ એ કુ ખિયાગી
આવી છે માર્ગ ભૂલીને ?

તુ નક્કો જાણુને કે એક દિવસ એ આવશે

જ્યારે હું હોઈશ ગેરહાજર
ત્યારે એની આખોમા પરોની આખ, ચૂમી લેને હથેળી એની
કેમ કે ને કઈ થયુ-ન થયુ સર્વ માટે દોષિત હું જ છું ૧૨૨ =

કચ્છાલોવ (૧૯૭૫-૧૯૪૯) પ્રસિદ્ધ રશિયન અભિનેતા હતા

ખનાવટી સાહિત્યરસિકો / સાત્યકિ

ખહુ જીડી ને જીચી વાતો જવા માણુએ સાથે કરી શકાની નથી એમ જર્ગસાએ યોગ્ય રીતે જ કહેલું ધણા માણુએ પોતે જાણતા હોય એથી ય વિશેષ બોલવા જાય છે ત્યાં તેમને એક ગ્રીક દિલમ્બે કરેલું વિધાન પડકારી દેવાનું મન વાય છે કે I do not speak beyond my Knowledge મહિલાલ નમુમાઠ્ઠે પોતાના 'આવો બોલ્યો તે સત્ય' નિમઘમા કહેલું કે કુભાર જહુ ચતુર હોય તો ઘડા પાગખી જાણે પણ એથી કરીને તત્તવારની ધાર જાળતે કે ઈશ્વરના સ્વરૂપ વિશે પણ એના જ અભિપ્રાયને માન્ય કર્યો જગમર નથી

સાહિત્યમા આજે પરિચ્છિતિ એવી છે કે બેચાર નવલકથાઓ વાચી નાખનારા ગમાડી લેનારા એને આધારે સમગ્ર સાહિત્ય વિશે અભિપ્રાયો આપવાના મુડમા આવી જાય છે સામાન્ય ચિટચેટ તરીકે કલાણી કૃતિ કે કલાણા લેખકની વાત બરાબર છે પણ આવા લોકો તો પાગ્રા અભિનિવેશપૂર્વક પોતાનો ખોટો કહ્યો ખરો કમવવા આગ્રહી હેય છે

ધણા માણુએ ચોપાનિયાવાયકો હોય છે સામયિકોનુ વાચન એમને ચતુર અને શીઘ્રજવાખી ખનાવવામા સહાય કરે છે, અને એના તોરે તેઓ લલલલી કલાકૃતિઓને લાડી શકે છે

અસ્તિત્વવાદ, કામૂ, કાફકા, સાર્ત્ર જોવાની ટીકા તેઓ મખની હિમતથી અને ધૃષ્ટતાથી કરી શકે છે કાફકા, કામૂ આપણો ઉદ્ધાર કરી શકે એમ નથી એવું બાલિશ વિધાન કેટલાક સમય પૂર્વે સાગ્રવન ગણાતા એક સાક્ષગ્રીએ જાહેર મત્ય પગવી પણ કરેલું ! આવા વિધાનો પાછળ એમની પામે કોઇ દાર્શનિક ભૂમિડા હોની નથી પણ કામૂ કાકકાને પ્રકાશમા લાવનારા આધુનિક સર્ગકો વિવેચકો પ્રત્યેનો એમનો રાપ એ નિમિત્તે એમણે છતો કરી આપેલો, કેમકે એ આધુનિકો એમને ગાકતા ન હોવાની એમની પ્રતીતિ હતી ! પછી તો કેટનાક પોતાને એકેકેમિક માઈન્ડ ગણાતા માણુએ પણ કાકકા કામૂનો અપયો ત્ર્યો

હોવાથી એ સાક્ષરવર્ધના વિધાનને પકડીને વડવાઈની જેમ મૂલવા લાગ્યા
ને એમ ને 'ઇન્સ્ટન્ટ ઈન્ટેલિજન્સ'માં ખપી ગયા ।

આવી વાતોને ઝાઝુ વજુદ આપવા જેવું હોતુ નથી. કાફલા
ઢાંચુ ઉપરાત નીતિને જડતી જેમ વળગેલા કેટલાકે ઉત્સાહી ઉ-નનમ્ર
લોકો પણ સાહિત્યમાં ફેજદારી કૃત્ય કરવા નીકળી પડે છે હિ એમ
હોરેન્સની કે આલ્બર્ટો મેરાવિયોની કે 'સ્વર્ગ'ની 'નીચે મનુષ્ય' જેવી
કૃતિઓમાં આવતા અવૈધ સબ ધોના નિરૂપણો બાજે એમનો ને એમના-
ઓનો કોળિયો જ કરી જવાના હોય એમ વાકડાં દઈને સુનીલ
મગોપાધ્યાયની છા । ઉતારો નાખવા પાછળ દોડતા હોય છે । ભના
ભાઈ, તમારા અણુગમાં ને ધાક બેસાડવાના ઉત્સાહથી કંઈ સુનીલ
મગોપાધ્યાયને કે એણે સર્જેલા રસવિશ્વને આશ આપવાની છે । એને
તો, એક બોથક વાયકે ઓછો, એવો આનંદ જ થયો ।

ટૂંકમાં, સાહિત્યમાં પણ પ્રદૂષણ પેદા પડતુ બન્ય છે સાહિત્ય સાથે
બનાવટી નિરુબત રાખનારા ગેરકાયદે એન્ટી ટ્રિટરરી તત્ત્વો મામે કડક
પગલા લેવાવા જોઈએ સાહિત્ય લખનારા ને વાચનારા મધા જ
સાહિત્યગસિકો છે એમ ખાતી લેવું છેતરપિંડી છે આવા તમાશામીનોતુ
ટાળુ વિખેરાઈ બન્ય તો જ મરવા પડેલી કવિતા વાર્તાને પવન આવશે □

પ્રકૃતિ સાથેનો પ્રત્યક્ષ સમ્બન્ધ આપણો તટી ગયો છે
 વૈશાખના પવનના સ્વરોને ટૅપરેકોર્ડિંગમાં ધ્વનિઅકિત કરીને
 ઘરને ખૂણે બેસીને સાલળવાનો કશો અર્થ નથી પેલા ફ્રેન્ચ
 નવલકથાકારે એવા એક શોખીન છુવની એની નવલકથામાં વાત
 કરી છે એ કાચની દીવાલના બે પડ વચ્ચે પાણી ભરીને એમાં
 જુદા જુદા રંગો મેળવીને ધારે ત્યારે સાજના રંગોનો કે
 ચાદની રાતનો આભાસ ઊભો કરીને એનું સુખ માણતો આપણો
 જમાનો 'સિન્થેટિક' અર્થ પણ ઉપજાવી લેશે, પણ એ કદાચ
 આગ્રા સૂર્યને જોવા ઘરની બહાર નીકળશે જ નહીં બહાર નીકળે
 તોય એરેકન્ડીશન્ડ કારમાં જ ! હું યુરોપ અમેરિકા ફરી આવવાની
 બડાશ મારું, પણ ગામના પાદરે જે નદી છે ત્યાં જવાની મને
 દુરસદ નથી એ બિચારી નદીને જોરે હું કેટલી બડાશ મારી શકું !

—સુરેશ હ. જોષી

સાહિત્યવૃત્ત

૧૯૭૧ થી ૧૯૭૫ દરમિયાન પ્રગટ થયેલા ઈતિહાસ-અગ્રણ્ય
 વિષયક ગ્રંથોમાંથી 'ગુજરાતમાં બ્રાહ્મીથી નાગરી સુધીનો લિપિવિદાત્મ'
 (ઈ સ ૧૫૦૦ સુધી)ના લેખક શ્રી પ્રવીણચન્દ્ર ચીમનજીવ પગીખને
 નર્મદ સુવર્ણચન્દ્રક આપવાનું નર્મદ સાહિત્ય મંચાએ જાહેર કર્યું.

દરેક જાતનું ફરસાણ તાજું અને સ્વચ્છ

મેળવવા માટેનું સૂરતનું પ્રખ્યાત મથક

જોખી

જેશંકર ધનજીભાઈ લાજિયાંવાળા

મુખ્ય દુકાન

ફોન નં.

શાખા

ચૌટાગઝર, ફળાપીઠ
સૂરત.

૨૪૪૩૫

યમુનાબાગ
ખપાટિયા ચક્ર-૧
સૂરત.

ઉત્કૃષ્ટ

ઇલેક્ટ્રિકલ

એકસેસરીઝ

ટ્રિપલસિક્સ

ઇલેક્ટ્રો એન્જિનિયર્સ

લીમડા ચોક, ખરવર રોડી
સૂરત (ભારત)

ભૂપત વડોદરિયાની નવલકથાઓ

પલ પલ વ્યાકુળ પ્રાણુ	૧૯-૫૦
તારા હૈયે મારી પ્રીત	૧૯-૫૦
જપતપ જૂઠા, સાચી પ્રીત	૧૫-૫૦
ભવોભવનો પ્રીત	૧૯-૫૦
મોતના પીજગે	
તરસ્યા પ ખી	૧૫-૦૦
સ્વપ્ન ખી	૧૩-૦૦
એક નઠારી છોડગી	૧૩-૦૦
બીજુ યોવન	૧૨-૦૦

શાળા-ઉપયોગી નાટકો

નાટકોની દુનિયા — યશવત મહેતા	
શાળા-ઉપયોગી નાટકો — રજની શેઠ	
ભજવો નાટકો — બળદેવ મોલિયા	
સહેલા નાટકો — મુરેશ ગાધી	
ક્રિશોરોના નાટકો — પ્રા. હસિત બૂથ	
(ફરેકના ૩ અઢી, સેટના ૩ ૧૫)	
તિતરબિતર જનક નાયક	૬-૦૦
ઈતરેતર વિજય શાસ્ત્રી	૧૫-૦૦
ઘરેબાહિરે (ચિંતનલેખો)	૧૨-૦૦
પ ચગવ્ય (ચિંતનલેખો)	
પ્રીતમલાલ મજમુદાર	૮-૦૦

સાહિત્ય-સંગમ, બાવા સીદી, ગોપીપુરા

કાવ્યસંગ્રહો

સૂર્યના ગોળાને ભેટવા	
જતા — નાગરાજ	૩૦-૦૦
કાલિન્દી — જનક નાયક	૧૨-૦૦
ફૂલડા — હેતલ મોદી	૨-૦૦

વજ્રમાતરીની નવલકથા

ઊંડા ફૂવા ને ૬ કાં દોરડાં

મૂલ્ય ૧૮ રૂપિયા

કાળરાત્રિની ધૂણતી ભૂતાવળ

મૂલ્ય : સાડાતેર રૂપિયા

ભજવવાલાયક નાટકો

નવા નવા નાટકો — પ્રા. હસિત બૂથ	
તખ્તાલાયક નાટકો — રજની શેઠ	
નાટકો જ નાટકો — મુરેશ ગાધી	
રગલીલા — ચ. ચી મહેતા	
હસાહમના નાટકો — હરીશ નાયક	
(ફરેકના ૩ ૫ સેટના ૩ ૩૦-૦૦)	

આયુર્વેદના પુસ્તકો

લાભશક્ર ઠાકર 'પુનર્વસુ' ની બાર	
ગેશપુષ્તિકાઓ મેટના ૩	૨૪-૦૦
ઘર ઘરનો વૈદ	૧૩-૫૦
ઘર ઘરના ઔષધો	૧૩-૫૦
અભિનવ કુદરતી ઉપચાર	૧૩-૫૦
યોગાસનો અને આરે	

With Best Compliments
From :

|

HIRALAL MANCHHARAM
& SONS LTD.

|

Hiralal Colony,
A. K. Road,
SURAT - 395006

Tele No. : 24935 / 36 / 37 / 38

કંકાવટી

જૂન,
૧૯૮૦

કવિતા

અનિત ઠાકોર

વિલિયમ ઓક્સલી

(રાજેન્દ્ર નાણાવટી)

રાજેન્દ્ર શુક્લ

વિવેચન

મુમન શાહ

અનિત ઠાકોર

ઝિગીય પત્રાલ

વાર્તા

બર્નાર્ડ માર્લામુડ

(વિજય શાસ્ત્રી)

પત્રચર્યા

અલદ

કૃષ્ણ
રા
મ
કે
પ્રિ
કેસ

કૃષ્ણારામની સાડીઓ એટલે વૈવિધ્યપૂર્ણ રંગો અને ડિઝાઈનોનું
સુરેખ આયોજન, હવાદાર અને શીતળ
કૃષ્ણારામની સુવિખ્યાત સાડી એટલે આધુનિક યુગની ફેશન અને
આવતી કાલનું અનુપમ સ્વપ્ન

કૃષ્ણારામ મિલ્સ
લેખડિયાવાડી, સલાબતપરા, સુરત

કંકાવટી

જુન
૧૯૮૦

સાહિત્યસર્જન
અને વિચારોનું
સર્વલક્ષી માસિક

વર્ષ ૨૧ : અક ૨૫૫ : મૂલ્ય : દોઢ રૂપિયા

દર માસની ૫ દરમી તારીખે પ્રગટ થાય છે

વાર્ષિક લવાજમ

દેશમાં રૂપિયા ૧૨, બે વર્ષના ૩૧. ૨૩, વિદેશ શિલિંગ ૩૦
(દરિયાઈ ટપાલથી), પાચ પાઉન્ડ (હવાઈ ટપાલથી), મેગઝીન
એજન્સીઓ અને જાણીતા ગ્રંથવિક્રેતાઓને ત્યાં લવાજમ ભરી શકાય
છે. કોઈ પણ માસથી ગ્રાહક થઈ શકાય છે. લવાજમ અને વ્યવસ્થા
બંનેનો તમામ પત્રવ્યવહાર રતિલાલ ‘અનિલ’, ૩, આનંદનગર,
સગરામપુરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨ સરનામે જ કરવો.

‘કંકાવટી’ કવિતા, વાર્તા, ગદ્યખણ્ડ, નિબંધિકા, વિવેચન આદિ
સાહિત્યિક ધોરણની કૃતિ ખીકારે છે, કૃતિ સાથે સરનામા-
ટિકિટવાળું કવર અવશ્ય ખીડવું. કૃતિ રતિલાલ ‘અનિલ’,
૩, આનંદનગર, સગરામપુરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨ સરનામે જ મોકલવી.

ત્રી-મુદ્રક-પ્રકાશક

રતિલાલ મૂ. ‘અનિલ’

પ્રકાશનસ્થળ ૩, આનંદનગર, સગરામપુરા, સુરત-૩૬૫ ૦૦૨

મુદ્રણસ્થાન શ્રમજીવી મુદ્રણાલય, બાવાસીદી, ગોપીપુરા સુરત-૩૬૫ ૦૦૧

શ્રામસ્વરાજની કેરીએ અગ્રેસર

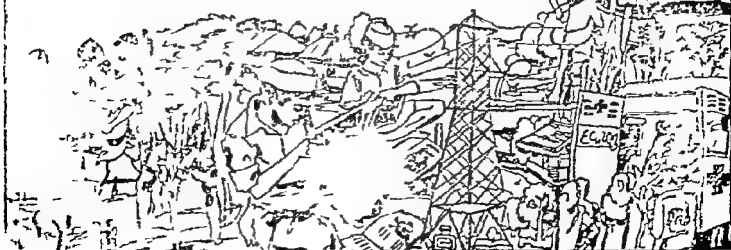
ગામઠા ગોમટા

ગોમટાના ૭૦૦ કુટુંબોના સામુહિક પુરુષાર્થ સંકળતાને વર્ષો છે. સરકાર નિલવાના આ ગામની ૫ ચાપતે ૧૯૭૭-૭૮ની ગત્યની સંશ્લેષ પચાપતનુ બહુમાન મેળવ્યું છે ગોમટાની ગતિચીલતાના આ રહ્યા મકુટના સિદ્ધિ-બોધાને.

* ૨૮૮ પિયતના દુધાઓ * ૧૯૫ વીજળીક મોટરો * ૮૫ એલ્કિ એન્જનો * ૩ અનુશ્રવણ તળાવો * ૭૦ થોડા પાણીના નળ * ૩૫૦ રબર ટાયરના ગાડાઓ * પ્રાથમિક આરોગ્ય કેન્દ્ર * ૫૭૦ ના વાગ કેન્દ્ર * ગોગાળા * માલમ દિગ્વી ઉચ્ચ માધ્યમિક મુનીની શાળાઓ * પુલ્કાલય વાચનાલય * ટેલિફોન એક્સચેન્જ * બે બેન્કો * ટીન ડ્રેડરની * ખેતીના ઓખડો બનાવનાના ૨ ટાગળાના * તેલની ૪ મીલો * ગ્રામનલક દળ * ખેતી વિષયક મહકારી મંડળી * ગ્રામના હુજિન કુટુંબો અને માણ નૈનિડો માટે સારણીમા જમીન * ગ્રામોત્તેજો, કુટુંબનિયોજન, ગરર યોજના, મમાજ મુધાગણા વગેરે મનાંગી વિકાસના અગો

ગામઠા સાકાર કરે છે —

શ્રામસ્વરાજનું સ્વપ્ન

પરીક્ષાખંડમાં / અનિત ઠકોર

નિરીક્ષકના

બગાસુ ખાવા પહોળા થયેલા મો જેવો

આ પરીક્ષાખંડ

નિરીક્ષકના

પહોળા થયેલા મોમા દેખાતા જડમાં જેવી

હાથેલ બેચ રો પર

પલળીને પોચા પડી ગયેલા સોપારીના કકડા જેવા

બે-પાશ્વ પરીક્ષાર્થીઓ

નિરીક્ષકની

અવરોધતી આતંત્રી હલ આખો જેવી

આ સળિયાજડી બારી

નિરીક્ષકના

અનુચારિત સુખચ્ચ ઉપદેશવચનો જેવા

પરીક્ષાખંડની ધોળેલી પ્લાસ્ટરિયા દિવાલોના

દાબેલા હોઠો પર

સુભાષિત શુકપાઠો

શિક્ષકમાથી નિરીક્ષકમા

ને

વિદ્યાર્થીમાથી પરીક્ષાર્થીમા પલટાયેલા

શિક્ષક-વિદ્યાર્થીના (ગુરુશિષ્યના)

પેનની નોક પર સ્પર્શ ગયેલી શાહી જેવા

સ બ ધો

નિરીક્ષકના

અંગાગેથી ઘુમાતો

ખડની એકેએક ખેચ તળેથી ઉઠરાતો કોલાહલે ભર્યો

અલસ કબૂર આ સૂનકાર

બધે વીંટળાઈ વળે ને ગ્રસે

તા' હામે

કપા'ના ઉગરી ગયા ખેતરામાથી

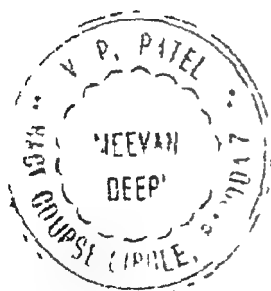
ડમરીની સૈયર શી

શામરી શામરી છોરી તડકેમઢી

કણસાડીનો ભારો માથે લઈને ચાલી જાય

રે ! એની ઓઢણી લાલમલાલ

તે અહીં ઓરડે આ લહેદાય...!

સ બ ધોનો કોઈ ઉપાય નથી—

એને જીવવા જ પડે

કોઈક કિશોરીના નિર્દોષ સરકતા સ્વપ્નો

તન્ત જ પ્રકાશથી ચિરાઈ જાય અને પછી,

જને કે, એ દાઝીને જની જાય

નિર્ભીત વધૂ

કે ક્યહાંચેલી નારીનું કોઈક ખીજુ રૂપ,

અને વ્યસ્ત પુરુષ, જે ચઢી આવ્યો હોય

યૌવનના મસ્ત કૌશેટામાથી

અસલામતીના—

ચિતાઘેરી મવારોના

તમ્મર આવે એવા—

શિખરો સુધી

જનેને ન તો ખ્યાલો

કે ન કોઈ દેખીતા સિદ્ધાંતો

કે ન તો એ બેઠેનો સંપૂર્ણ અભાવ

ઝાઝા ખપના છે

અશ્રદ્ધામાં અમળાતા સ સારમાં—

જ્યાં જિદ્દગીઓ એટલે એટલી શુચવાચેલી મિ

ને હતાશાની ચીસો,

એટલી અલદ્રતા ને હિસા ને

વચના ને લાચારીના ઊંડા સૂર.

કચ્છા : / રતિલાલ 'અનિલ'

દિન હવે ઊગી ગયા સુહાસ કચ્છા ?
ચુપ્પને પૂછી રહ્યો, સુવાસ કચ્છા ?
રગ રગ ગંધ ગંધ અગર્મા,
શબ્દ છે, અરે વસત-માસ કચ્છા ?
ધૂળ ધૂળ આખરા ઊડી રહ્યા,
કેટકેટલી ગતિ ! પ્રવાસ કચ્છા ?
આમતેમ જાય પથ આ બધા,
કે અરણ્યને કાજ છે પ્રવાસ કચ્છા ?
વાયરો બની ગયો છે આ સમય,
આપણા બની શકે એ શ્વાસ કચ્છા ?
છિન્તભિન્ન એટલે અનેક છુ,
એકનો રહી ગયો છે ભાસ કચ્છા ?
ટ્રેકરી ઉપર સૂરજ ન્હી ગયો,
શોધવા રહ્યો ન, બધ વાસ કચ્છા ?
વાત એક રાતની જ છે અનિલ,
દીપને પૂછી રહ્યો, ઉજાસ કચ્છા ?

સ્વાતન્ત્ર્ય અને જવાબદારી વિશે સાર્ત્ર / મુમન શાહ

સાર્ત્ર દર્શાવે છે કે મનુષ્યની નિતાન્ત જવાબદારી તે તેનું સ્વાતન્ત્ર્ય છે, કાર્ત્ર કે ઘટનાના પૂરા સ્વામી હોવાની એતના તે જવાબદારી છે. માનવીએ પોતાના હોવાની પસંદગીને વિશે કશા બહાના વિના જીવવાનું હોય છે એના દ્વારા જ વિશ્વ છે. અન્યોનું અસ્તિત્વ પણ આપણા સ્વાતન્ત્ર્યને ઓછું નથી કરતું કેમકે અન્યોના સ્વાતન્ત્ર્યને પચાવી પાડવાને વિશે આપણે મુક્ત છીએ.

યુદ્ધ અંગેની આપણી જવાબદારીમાં અપણું સ્વાતન્ત્ર્ય સ્પષ્ટપણે પ્રગટે છે સાર્ત્ર કહે છે, કે આપણા યુદ્ધોને વિશે આપણે સૌ સરખા જવાબદાર છીએ, અને યુદ્ધ આપણને આપણી પાત્રતા પ્રમાણે મળતા હોય છે ખરેખર તો, યુદ્ધ પ્રત્યેના આપણા વલણથી આપણું યુદ્ધ પસંદ થતું હોય છે અલગત, આપણે કહી શકીએ છીએ કે અમે યુદ્ધ બહેર નથી કર્યું, અમે એમાં જ જન્મ્યા હતા પણ હમેશા આપણે એક પરિસ્થિતિમાં તો જન્મીએ જ છીએ પરિસ્થિતિવિહોણા હોવું તે સ્વાતન્ત્ર્ય નથી પણ તેને આપણા સાધ્યો અનુસાર હિલ્લ ધી જવાને વિશે તેમ જ તેને નકારવાને વિશે સમર્થ હોવું તે સ્વાતન્ત્ર્ય છે આમ, આપણા રાષ્ટ્રના આપણા યુદ્ધવિષયક વલણને અમે આપણે હમેશા જવાબદાર હોઈએ છીએ, લલેને એ વલણ નર્યા તાટન્યનું હોય,

પૂરા સહકારનું હોય કે પછી મક્રિય પ્રતિકારનું હોય વગી,
આ સ્થિતિથી આપણે હ મેશા છેડો પણ ફાડી નાખી શકીએ આપઘાત વડે,
ખેવફાઇ આચરીને કે દેશવટો સ્વીકારીને

આમ, વિશ્વનો સમગ્ર ભાર આપણે આપણા ખસા પર વહીએ
છીએ આપણા વડે જ વસ્તુઓમા અર્થ અને હેતુ પ્રવેશે છે હા,
જન્મવાનુ આપણે પસદ નહોતુ કર્યું એ સાચુ છે, પણ આ આપણા
સ્વાતન્ત્ર્યની માત્ર 'ફેક્ટરીસીટી' છે સ્વાતન્ત્ર્ય વડે સ્વાતન્ત્ર્યનુ આપણે
સ્થાપન નથી કરતા ને છતા કદી સમર્થિત ન કરી શકાય એવી એક
હકીકત ઊભી જ રહે છે કે આપણે મુક્તપણે પુષ્ટિ આપતા હોઈએ
છીએ 'ગુડ ફેઈથ' ધરાવતો મુક્ત માનવી સ્વતન્ત્ર હોવાના શાપને
મ્વીકારે છે અને વેદના સાથે પોતાના નહિ સ્થપાયેલા સ્વાતન્ત્ર્યનો
ભાર વેઠારે છે પરન્તુ સાર્વ નોધે છે, કે મોટા ભાગના સમય દરમ્યાન,
'ખેડ ફેઈથ'મા, આપણે આપણા નહિ સ્થપાયેલા સ્વાતન્ત્ર્યનો અસ્વીકાર
કરીએ છીએ, તેમ જ તેનાથી સ્વ તાના ફરીએ છીએ

(ખીઈગ એન્ડ નર્થિંગનેસ'ને આધારે)

“શૈલી અને તત્પુરુષ” વિશે / અજિત ઠાકોર

પરખ મે, '૮૦ અંડમા વિગત પડિત પેઢીના વિવેચક શ્રી વિળ્લુ-પ્રસાદ ત્રિવેદીનો ‘શૈલી અને તત્પુરુષ’ લેખ વાચી અઘાપિ સક્રિય રહેલી આ પ્રતિભાના કુણ્ઠા-આગ્રહો પૂર્વગ્રહો તથા તેમના વિવેચનની પીઠ્ઠી, તેના ઓળખરો અને પ્રતિપાદનની પદ્ધતિ વિશે કહેવાનું છે

આ લેખમા ચોળચેલી પરિભાષા બહુધા સસ્કૃત અલંકારશાસ્ત્રની છે પ્રથમ એ પારિભાષિક સજ્ઞાઓનો વિચર કરીએ મુ વિળ્લુભાઈ શૈલીના ગુણોમા માધુર્ય, ઓળ, પ્રસાદ અને સુકુમારતાનો ઉલ્લેખ કરે છે. મમ્મટ સુકુમારતાને દોષાભાવરૂપ ગણી શૈલીના માધુર્ય, ઓળ અને પ્રસાદ એ ત્રણ જ ગુણો માની તેમનું સ્વરૂપ તથા ક્ષેત્ર આ પ્રમાણે આપે છે

કા પ્ર. સૂ ૮૯ આહલાદકત્વ માધુર્ય શૃંગારે દ્રુતિકારણમ્

સૂ. ૯૦ કરુણે વિપ્રલમ્ભે તચ્છાન્તે ચાતિશયાન્વિતમ્ ।

સૂ ૯૧ સીપ્ત્યાત્મવિસ્તૃતેર્હેતુરોજો વીરરસસ્થિતિ ।

સૂ ૯૨ વીમત્સરોદ્રસયોસ્તસ્યાધિક્ય ક્રમેણ ચ ।

સૂ ૯૩ શુબ્ધકેન્ધનાગ્નિવત્ સ્વચ્છજલવત્સહસૈવ ચ ।

વ્યાખ્યાત્યન્યત્ પ્રસાદોડસૌ સર્વત્ર વિહિતસ્થિતિ* ।

આ ત્રણ ગુણોના વ્યવહારુ મમ્મટ નિરૂપણ કરે છે

સૂ ૯૭ વર્ણ સમાસો રચના તેષા વજ્રકતામિતા ।

આ સદર્ભે મુ. વિળ્લુભાઈના મતવ્યનો વિચાર કરીએ.

“હિમાલયની સહજ શાંતિનું પ્રશ્ન જ નથી” (પૃ. ૨૬૪) પરિચ્છેદ વિશે તેઓ કહે છે. “અહીં કિશનસિંહની વાણીમા યુધ્ધોત્સાહનું ઓળસ છે, છતાં શૈલીનું માધુર્ય ઓસધુ નથી” મુ વિળ્લુભાઈએ ઓળ અને માધુર્ય ગુણોની અહીં સહોપસ્થિતિ જોઈ છે, વાસ્તવમા આ બંને ગુણો આપણે ઉપર જોયું તેમ પરસ્પર વિરોધી

ક્ષેત્ર ધરાવે છે માધુર્યનું સ્વરૂપ ચિત્તવૃત્તિ (ચિત્તના ક્ષીભાવ) રૂપ છે, તો ઓળનું સ્વરૂપ ચિત્તના વિસ્તારરૂપ છે તે જ પ્રમાણે મમ્મટાદિ આચાર્યો માધુર્યનું ક્ષેત્ર ગૃગાર, કંરુણ અને શાંત જેવા રસોમા, તો ઓળ ને વીર, ખીભત્સ અને રૌદ્ર જેવા રસોમા ઉત્તરે તર ચમત્કારરૂપ માને છે બ્યારે પ્રસાદ ગૃગારાદિ રસોમા સ્વરૂપ વસ્તુમા જલની જેમ અને વીરાદિ રસોમા મૂકા લાકડામા અગ્નિની જેમ આપી જતા છે આમ પ્રસાદ મધ્ય જ રસોમા પ્રવર્તે છે

આમ મુ વિષ્ણુમાર્ઘ સંસ્કૃત અનકારશાસ્ત્રની પરપરાથી વિપરીત વિધાન કરી બેઠા છે વિરોધી સ્વભાવ તથા ક્ષેત્ર ધરાવતા આ ગુણોનું સહઅસ્તિત્વ પરસ્પર ઉપકારક નીવડે એવી સલાવનાનો અનકારશાસ્ત્રમા તો નિષેધ છે જ જતા જો અહીં આ સહઅસ્તિત્વ ઉપકારક નીવડ્યું હોય તો તેનું પૃથકકરણાત્મક પ્રતિપાદન થવું જોઈએ સ્પષ્ટ છે કે, માધુર્ય અને ઓળમા ચિત્તવૃત્તિઓ લિન્ન લિન્ન છે, બાકે તેમનું સ્વરૂપ પણ કંઈકે વિપરીત કહી શકાય તેનું છે આથી એક સાથે બે ચિત્તવૃત્તિઓ કંઈ રીતે સભવી શકે, તે પ્રશ્ન છે વળી મુ વિષ્ણુમાર્ઘ વાણીમા ઓળસ' અને 'શૈલીનું માધુર્ય' એમ કહે છે તેમા અલકારશાસ્ત્ર પ્રમાણે ઓળ અને માધુર્ય તો રીતિ કે સંઘટનાના ગુણો છે તો પછી અહીં વાણી અને શૈલી શબ્દોને મુ વિષ્ણુમાર્ઘએ એક જ અર્થમા પ્રયોજ્યા છે? વાણી એટલે શૈલી એવું ' અને વાણી અને શૈલી એટલે રીતિ એવું? અહીં પાશ્ચાત્યવિવેચનની ડાઈલેક્શનની વિલાવના અને સ અ ગા ની રીતિની વિલાવનાનું અધકચરુ ગુજરાતીકરણ કરી તેનું કદરૂપ મિશ્રણ કર્યું જણાય છે આ કારણે મુ વિષ્ણુમાર્ઘમા વિલાવનાગત આધાધૂધી તથા અસ્પષ્ટતા ઊભી થઈ છે આપણા વિવેચનની પાયાની નબળાઈ અહીં ફરી એકવાર ખુલ્લી પડી ગઈ છે મુ વિષ્ણુમાર્ઘએ મ અ ગા ની પરિભાષા પચદ કરી છે, તેથી તેમણે વક્તવ્યનું પ્રત્યાયન

પરંપર કંપુ હોય તો જે અર્થમાં સ અ શા મા આ પરિભાષાઓ
કારિકાબદ્ધ થઈ છે, તે જ અર્થમાં તેને પ્રયોજવી જોઈએ.
વળી અલકારશાસ્ત્રની વિચારણાની સમગ્ર પીઠિકા ધ્યાનમાં ગંખાવી
જોઈએ. મન ફાવે તેવી પરિભાષા ફાવે તેવા અર્થમાં વાપરવાથી અને
મનકાવતા વિચારતત્ત્વને ઉઠાવી લેવાથી અલકારશાસ્ત્રને તો અન્યાય
થાય જ છે, પણ સાથે સાથે આપણા વિવેચનમાં પણ અધૂરપ,
અરુપ્પટતા અને અરાજકતા ઊભી થાય છે

મુ વિષ્ણુભાઈ શૈલીમાં રહેલા ગુણોનું પગેરું સર્જકના વ્યક્તિ-
ત્વમાં શોધી કાઢે છે બદ્ધે એમ કહેવું જોઈએ કે સર્જકના વ્યક્તિત્વમાંના
જે તે ગુણ વડે શૈલીમાંના જે તે ગુણનો તાળો મેળવે છે. જુઓ :
“એમની ગદ્યશૈલી આગવી છે એનો મુખ્ય ગુણ માધુર્ય હું
ગણુ છું કિશનસિંહને ઓળખ્યા ત્યારથી મને એમના વ્યક્તિત્વનું
પ્રધાન લક્ષણ માધુર્ય છે” લાગ્યું અહીં મુ વિષ્ણુભાઈએ કિશનસિંહના
વ્યક્તિત્વમાં રહેલા માધુર્ય અને ગદ્યશૈલીમાં રહેલા માધુર્યને સાથે
સાથે મૂક્યું છે. બદ્ધે પ્રથમ વાક્યના સમર્થનમાં ખીજું વાક્ય
પ્રયોજાય છે પણ વ્યક્તિત્વમાં માધુર્ય ગુણનું હોવું અને કૃતિમાં
માધુર્ય ગુણનું હોવું સાવ જુદી ઘટના છે પ્રથમ તો બનેલા સ્વરૂપમાં,
અભિવ્યક્તિમાં અને વિભાવનામાં પાયાનો ભેદ છે. આ બનેલી આનુપૂર્વી
ગોઠવી શકાય નહીં

મુ વિષ્ણુભાઈ શીલ અને શૈલી વચ્ચેના આ સબધને વર્ણવતા
કહે છે. ‘આ પ્રેમ જ તેમની શૈલીના ચારુ માધુર્યનો ઉદ્ભવહેતુ છે’
‘શીલ તેવી શૈલી’ના પ્રાશ્નાત્મક સિદ્ધાંતની અસર અહીં વર્તાય છે. અહીં
શીલને આધારે શૈલીનું સ્વરૂપ નિશ્ચિત થયું જણાય છે. વાસ્તવમાં
સાહિત્ય ક્ષેત્રના નીતિવાદીઓનો આ દૃષ્ટિકોણ છે પરંપર તો સર્જકના
શીલ વડે એની શૈલીનું નિર્ધારણ થઈ શકે નહીં એથી ઊલટું, કહેવું
હોય તો કરી શકાય, શીલ અને શૈલીને આટલી સ્થૂળ રીતે એકબીજા

સાથે જોડી શકાય નહીં અને વચ્ચેનો સમય અતિસકુલ પ્રક્રિયા છે, અને સહદયો માટે તો અનેમાથી સર્જકની શૈલી જ આસ્વાદનો વિષય બને છે

મુ. વિષ્ણુભાઈની આ માન્યતા પાછળ એમનો જીવન અને જગત તરફનો સુષુપ્ત સૌમ્ય, માગલ્યવાદી દૃષ્ટિકોણ રહ્યો છે આ માગલ્યવાદી આગ્રહ એમના તત્ત્વવિચારની ગતિને કેવો મરોડે છે, તે અહીં સ્પષ્ટપણે પ્રગટ થઈ જાય છે જુઓ. “આ કંઈક કટુતાવાળી ઉમાશ કરની વાણી છે, પણ શૈલીના ઓજસમા કટુતાની માત્રા આહનાદક અશ બને છે” X X આ કડિકામા પહેલા વાક્યની તીવ્રતા કંઈક વધારે છે, પણ સમગ્ર પદપ્રપચ તથા વિચારદીપ્તિ ધ્યાનપાત્ર છે ભાવની તીવ્રતા વિચારવારિમા ઓગળી જાય છે અહીં પણનો પ્રયોગ આગતા વાક્ય તરફના ઉદ્વેગ અને પગીના આશ્વાસનને પ્રગટ કરી દેનારું સંધિસ્થાન બની રહે છે આ કંઈક કટુતાવાળી ઉમાશ કરની વાણી છે-’ વાક્યમાનો મરડાટ પણ એમનો ઉદ્વેગ જ સૂચવે છે આની પાછળ સુષુપ્ત, સૌમ્ય ને મગલ્યવાદી દૃષ્ટિકોણને અને તેને નિરૂપતી શૈલીને જ ઉત્કૃષ્ટ માનવાનું વક્તવ્ય રહ્યું છે આ જ કારણે આપણે આગળ જોયું તેમ અતઃકાં શાસ્ત્રની પરપરા તરફ અનદેખી કરીને તેઓ ‘ઓજસ’ના નિરૂપણમા ‘માધુર્ય’ને ઓળી કાઢીને સંતોષ પામે છે અને ‘માધુર્ય’ની આગળ પણ પાછું ચારું’ વિરોધણ પ્રયોજે છે.

મુ વિષ્ણુભાઈએ ‘તત્પુરુષ’ સંજ્ઞાને કયા અર્થમા પ્રયોજી હશે, તે પણ વિચારવાનું રહે છે તેઓ આ લેખમા કિશનસિંહ સદ્ભલે” હે છે “કિશનસિંહ તેમના ઉત્તમ પુસ્તકોમા અન્તરમનની શોધ કરી તેમા વસેલા રતનને વાગવૈભવ આપે છે” અહીં ‘તત્પુરુષ’ સંજ્ઞાથી વિષ્ણુભાઈને ‘અ તરમનમા વસેલા રતન’ અને શૈલીથી વાગવૈભવ’ અભિપ્રેત લાગે છે કયાક પ્રેમ, અસ્તિત્વ અને આત્મરનિષ્ઠા જેવા શબ્દો પણ

મળે છે. ઉમાશ કર માટે આજ્ઞવ-લાવણ્ય-મન્યુ-વિવેકનો અને ય શુ માટે 'વિચાર'નો ઉલ્લેખ છે અલકારશાસ્ત્રમા આ 'તત્પુરુષ'ને ધ્વનિ રસ-વક્રોક્તિ-રીતિ આદિ તરીકે ઓળખાવ્યો છે તેમાય આખરે ધ્વનિ અને રસ તત્પુરુષ તરીકે માન્ય થયા છે સ્પષ્ટ છે કે મુ વિષ્ણુભાઈએ અલકારશાસ્ત્રમા જે અર્થ રૂઢ થયો છે તે અર્થમા આ સજ્ઞા પ્રયોજી નથી તેમને આ સજ્ઞાથી 'દર્શન' અભિપ્રેત હોય એવું જણાય છે જો કે આ સજ્ઞાનો પણ સ્થૂળ અર્થ જ અહીં તો લાગુ પડે છે ગમે તેમ પણ આ સજ્ઞા આખા લેખ દરમ્યાન કયાય વિશદ થતી નથી.

પરિભાષાનો ઉચિત પ્રયોગ અને પોતાની વિચારણાની પીઠ્ઠિકારૂપ પરપરાઓની ઊંડી સમજ વિચારણાને વિશદ બનાવે છે. પણ પ્રતિ-પાદન અને તેની પદ્ધતિ તો વિવેચકે જાતે જ શોધવાની રહે છે આ લેખમા મુ વિષ્ણુભાઈએ વિધાનાત્મક પરિચય કરાવ્યો છે. પોતાને જણાયા તેવા ત્રણ ગદ્યકારોની ગદ્યશૈલીના લક્ષણો આપ્યા છે એમા માધુર્ય, ઓજ જેવા ગુણોનું ત્રણે ગદ્યકારોમા દર્શન કર્યું છે માત્ર એક વાર તેમણે ઉમાશ કર અને ય શુ. ના ગદ્યમા રહેલા ઓજની સ્વરૂપગત લિન્નતાનો નિર્દેશ કર્યો છે. પણ તેઓ પૃથક્કરણમા ઊતર્યા નથી. લેખના આરભે જ તેમણે સ્વાતંત્ર્યોત્તર કાળના ગદ્યકારો પૈકી ઉમાશ કર, ય શુ. અને કિશનસિંહને 'ખાસ ધ્યાનપાત્ર' ગણાવતું વિધાન કર્યું છે. પણ તે વિશે ચર્ચા કરી નથી. સર્જકો વચ્ચે ઉચ્ચ-વચ્ચતા સ્થાપવાનો કોઈપણ પ્રયાસ તુલનાત્મક અધ્યયન માગે છે, તે અહીં નથી. તેથી તે અભિપ્રાયાત્મક કથન બની રહે છે 'આપત-પ્રમાણ'રૂપ શૈલી તેમના સમગ્ર વિવેચનની પાયાની નબળાઈ છે. આપણા પ્રમુખ વિવેચકો ઊંડા તુલનાત્મક અધ્યયનથી નહીં પણ કલમના એક આટકે આવી ઉચ્ચાવચ્ચતા ઊભી કરવાની અપ્રમાણિકતા આચરતા રહ્યા હોવાથી ભ્રષ્ટ મૂલ્યો, પૂર્વગ્રહો ને ગેરસમજોથી વિવેચનક્ષેત્રને દુષિત કરતા આવ્યા છે.

આખરે તો માધુય-ઓળ આદિ ગુણો તથા શૈલી આદિ સર્જક મર્જકે આગવો આવિષ્કાર પામતા હોય છે આદિ કવિ-કાલિદાસ-બાણ-જયદેવમા પ્રગટ થતુ માધુર્વ તેમનુ આગવુ હોવાનુ તેથી દરેક સર્જકે આવિષ્કૃત કરેલો આ 'વિશેષ' જ તેના કવિકર્મનો પરિચાયક બને છે આ 'વિશેષ'ને આસ્વાદ્ય-ઓળખવા-ઓળખાવવાથી અને અન્ય સર્જકોના 'કવિકર્મ' સાથેના તુલનાત્મક અભ્યાસથી સમગ્રપણે જો તે સર્જકનુ મૂલ્ય-અકિત થતુ હોય છે એવુ ન થાય ત્યા અન્નકારશાસ્ત્રની પરિભાષાનો સર્વસાધારણ ઉપયોગ મોટે ભાગે કૃતિ પરનુ લેખર્ણગ જ બની રહે છે

મુ. વિષ્ણુભાઈએ જેમને સ્વાતંત્ર્યોત્તરકાળના વિશિષ્ટ ગદ્યકાગે માન્યા છે, તેમના ગદ્યના નમૂના પણ આપ્યા છે તેમા રીચાર્ડ સાથેના પ્રસંગમા વિષ્ણુભાઈ કહે છે તેમ હિમાશકરની દલિતવિવેકની ખૂબીનો પ્રસાદ છે કે ઠાવકી નમ્રતા છે, તે વિચારવા જેવુ છે હિમાશકર અને ય શુના શેષ ત્રણ ગદ્યખડા તો સમસામયિક ઘટનાઓના સરેરાશ પ્રતિભાવ બની રહે છે ય શુના ગદ્યમા તો જાપાળવાપણુ પણ છે મૂળ વાત તો એ છે કે, આપણા આ બને પ્રમુખ બૌદ્ધિક વર્તમાનની આ ઘટનાઓની સકુલતા બરાબર પકડી શક્યા છે ખરા ?

આપણા સ્વાતંત્ર્યોત્તરકાળીન વિશિષ્ટ ગદ્યકારોના ગદ્યના નમૂનાઓ નિરાશ કદી મૂકે તેવા તો છે જ. પણ સાથે સાથે એક પ્રશ્ન પણ ઊભો કરે છે કે, '૫૬ પછીની નવી પેઢીમા મુ વિષ્ણુભાઈને કોઈપણ વિશિષ્ટ ગદ્યકાર જોવા નથી મળ્યો ? કે પછી તેઓ જોવા માગતા નથી ?

ઉમાશ કર મેજેર ઇન્ડિયન પોએટ । / અજિત ઠાકોર
સર્જક અને પ્રતિષ્ઠાનો વિગે થોડુંક

મધ્યયુગમા સર્જકોનો મોટો વર્ગ રાજયાશ્રય કે ગાંધ્યાશ્રય-
કાક્ષી હતો. આવા સર્જકોના સર્જન પર રાજા અને ગજસભાના
ગમા-અણુગમાઓનો ભારે પ્રભાવ રહેતો, રાજાનો મનોવિનોદ સર્જનનું
ચાલકબળ બની રહેતું. તો રાજા તરફથી મળતા માન-અકરામ તેની
ફળશ્રુતિ બની રહેતી સર્જક કે સર્જનની સ્વાયત્તા બાજુ કે શક્ય જ
ન હતી એ વખતે પણ સર્જકોનો એક નાનકડો હમવકા વર્ગ યશ
અને ધનના અગમગાટને છોડી દઈ કેવળ કલાની સાધનાને જ જીવન
સમર્પિત કરતો સર્જકની આ ખુમારી અને સાધના પ્રજાની સ્પૃહાનો
વિષય બનતી

આપણા આ યુગમા સર્જકોને આશ્રય આપવાનું કામ જુદા જુદા
પ્રતિષ્ઠાનોએ લઈ લીધું છે એના પર સર્જકોનો એટ મોટો વર્ગ
નબી રહ્યો છે આ પ્રતિષ્ઠાનોના કર્તાહર્તાઓના ગમા-અણુગમા તથા
હિતો ભારે પ્રભાવક જણાય છે. યુનિવર્સિટીમા એકાદ પદ,
એકાદ સુવર્ણચંદ્રક, એકાદ પારિતોષિક, એકાદ સામયિકનું
સંપાદકપદ, એકાદ પુસ્તકનું લેખન કે અનુવાદ વગેરેથી તત્કાલ પૂરતા
શિદ્ધ પરિતૃપ્ત થઈ જતા સર્જકોના આ ઉપજીવી વર્ગ પર સત્તાકેન્દ્રો
જેવા પ્રતિષ્ઠાનોના કર્તાહર્તાઓના ગમા-અણુગમા અને સફીર્ણ હિતો
ભારે પ્રભાવ ધરાવે છે. આ પ્રતિષ્ઠાનોના અધિષ્ઠાતાઓ રીંગ રચી
વગના ક્ષેત્રનો વિસ્તાર કરતા ગહે છે. આ અધિષ્ઠાતાઓ કેઈ મહાગના જ
હોય છે એવું પણ નથી મોટે ભાગે તો સર્જકોમા જન્મને સર્જન કરતા

સસ્થાઓના કાગલાં અને દાવપેચો વધુ ડાવતા હોય તેવા આ પ્રતિષ્ઠાનો પર કબજો કરી લે છે. અને પોતાની પાછળ એક વફાદાર ટોળું પણ ઊભું કરવા માડે છે આપણે ત્યાં પણ આવું થયું છે, આપણે ત્યાં ઉમાશંકર આતુ પ્રતીક બની ગયા છે

હમણાં ‘ઈન્ડિયન લીટરેચર’નો ઈન્ડિયન પોએટ્રી ટુ ડે’ નામે પ્રગટ થયેલો બન્યું એપ્રિલ ‘૮૦નો વિશેષાક જોયો સાહિત્ય અકાદમીના આ મુખપત્રમાં કુલ ઓગણીસ ભારતીય ભાષાઓમાંથી સોએક કવિઓની રચનાઓ પ્રગટ થઈ છે આધુનિક ગુજરાતી કવિતાનું પ્રતિનિધિત્વ ઉમાશંકર, સુદરમ, સ્નેહગ્રસ્મિ, વેણીભાઈ મકરદ, રાજેન્દ્ર, નિગજન, પ્રિયકાંત, મણિલાલ, રાવજી, હરીન્દ્ર, ઉશનસ, જયંત પાઠક, શેખ, લાલગઢકર સિતાશુ, ૫ શેઠ અને આદિલ કરે છે આમાં કેટલા કવિઓ આધુનિક તે પ્રશ્ન થાય વળી રાજેન્દ્ર-અનિલ-રમેશની પેઢી આમાંથી બાકાત રખાઈ છે એમાના અનુવાદો વિશે બે એક વાત કરુ વેણીભાઈની કૃતિ ‘નયણા’ના શીર્ષકનો અનુવાદ સિતાશુએ Eyes (આઈઝ) કર્યો છે । રાવજીના “આલાસી મૃત્યુનું ગીત”માં દીપક મહેતાએ “હણહણતી મે સાલળી સુવાસ” અને ‘મને વાગે સજીવી હળવાશ” એ બે પંક્તિઓ જ ઉડાની દીધી છે । શીર્ષકનો અનુવાદ The saffron swans અને ‘વીર’નો અનુવાદ ‘ઓહ કિયર ।’ એવો કર્યો છે । આવા અનુવાદોને આધારે વિદેશોમાં અનુવાદ થશે તો મૂળ કૃતિની દશા કેવી થશે ? મહદ્યોએ આધુનિક ગુજરાતી કવિતાનું પ્રતિનિધિત્વ કઈ કઈ કૃતિઓથી કેવા અનુવાદો રૂપે વિશ્વમાં થયું છે તે ચકાસી જાહેરાત કરવેા જોઈએ

આ વિશેષાકમાં ગુજરાતી કવિઓમાં આરભે ઉમાશંકરનો ‘મેજેર ઈન્ડિયન પોએટ’ અને સુદરમનો ‘આધુનિક ગુજરાતી સાહિત્યના ઉત્તમ કવિઓમાંના એક’ એવો પગિયથ આપ્યો છે ઉમાશંકરના પગિયથમાં સાહિત્ય અકાદમીનું પ્રમુખપદ, વિશ્વભારતીનું કુલપતિપદ

અને જ્ઞાનપીઠ એવોર્ડનો ઉલ્લેખ છે તે પછી સંગ્રહોના નામ છે સુદરમ્ના પરિચયમાં ‘અવલોકના’ને મળેલા અકાન્મીના ઈનામનો તથા તેમના સંગ્રહોનો ઉલ્લેખ છે.

આખા વિશેષાક્રમાં એકમાત્ર ઉમાશંકર માટે જ ‘મેન્નેર ઇન્ડિયન પોએટ’ એવું વિશિષ્ટ અર્થ ધરાવતું વિશેષણ ચોટાડ્યું છે એ નોંધવા જેવું છે કે કવિતા માટે જ્ઞાનપીઠ એવોર્ડ પ્રાપ્ત કરનારા શંકર કુરુપ, વિષ્ણુ ડે, ‘અન્નેય’ જેવા કવિઓ માટે આ વિશેષણ યોગ્ય નથી એ વાત જવા દઈએ તો પણ ઉમાશંકરને કંઈ ભૂમિકા પર આવું બિરુદ મળ્યું તેનું પ્રતિપાદન થયું નથી ઉમાશંકરમાં ભારતીયતાનો કથો ‘વિશેષ’ પ્રગટ થયો છે ? એ માગલ્યવાદ સમતીત છૂટાજવાયા તારણોરૂપ છે કે પછી એનું સ્વરૂપ વધુ સકુલ છે ? એમને મેન્નેર ઇન્ડિયન પોએટ સિદ્ધ કરે એવા કયા વિલક્ષણ તરવો કે પછી એવો કથો વ્યાપક પ્રભાવ ભારતીય કવિતા પર પડ્યો છે ?

વાસ્તવમાં તો વિશ્વશાંતિ, ગંગોત્રી, નિશીથ, વસંતવર્ષા અને અભિજ્ઞામાં પ્રગટ થતી ઉમાશંકરની કવિપ્રતિભા મધ્યમ કક્ષાની છે એમને જેને માટે જ્ઞાનપીઠ એવોર્ડ મળ્યો હતો તે ‘નિશીથ’ સંગ્રહે ભારતીય કવિતાની વાત તો બાજુએ રહી પણ ગુજરાતી કવિતામાં પણ એવું કશું આદોલન, કશી ચર્ચા કે અસર સુધ્ધા જન્માવી નથી બિલકુલ એમણે પોતે બ. ક. ઠા., નાનાલાલ જેવા પૂર્વસૂરીઓ, સમકાલીનો ને અનુગામીઓની સ્પષ્ટ અસર ઝીંટી છે એલિયટ અને ટાગોર જે અર્થમાં મેન્નેર પોએટ ગણાયા છે તે અર્થમાં ઉમાશંકરને ગણી શકાય ? આ બંનેની કવિતાઓ આગળ ઉમાશંકરની કવિતાઓ કેવી તો સામાન્ય અને ફિક્કી લાગે છે ‘નિશીથ’ માટેનો જ્ઞાનપીઠ એવોર્ડ મળ્યો નથી પણ મેળવાયો છે, એવી ચર્ચા આપણા સાહિત્યકવર્તુળોમાં થતી આવી છે ઉમાશંકરના કહેવાતા પદ્યનાટકોના પ્રયોગો એ સ્વરૂપને આપણા સાહિત્યમાં સ્થિર કરવામાં પણ મદદ થયા નથી.

કાન્યપુરુષાર્થની અવેળમા એક વફાદાર ટોણુ વર્ષોથી યોજના પૂર્વક એમની ઈમેજ ઊભી કરવા શુભગાન ગાયા કરતુ જોવા મળે છે એની પાછળ નામ ઉછાળ્યા કરવાથી પ્રજામાનસ પર ધારો છાપ ઉપમારી શકાય એવી ગણતરી હોઈ શકે આવુ માનવા પાછળનુ કારણ એ છે કે, ઉમાશ કરના સર્જનોની તપાસ કરવાને બદલે મનીષી, ઋષિ, આર્ષદંષ્ટા, મૂર્ધન્ય કવિ જેવા વિશિષ્ટ અર્થ-સદર્ભ ધરાવતા શબ્દોને ઉછાળતા રહેવાનુ જ આ વર્ગનુ વતણુ જોવા મળે છે

આ માટે ઉમાશ કરે પ્રતિષ્ઠાનો પર અકુશ મેળવીને અને તમા પ્રતિષ્ઠાનો ઊભા કરીને કીર્તિપિપાસુઓનો એક આખો વર્ગ ઊભો કરી દીધો છે આવા વર્ગ માટે સાહિત્ય કેવળ નિમિત્ત છે, કહો કે હેતુઓ સિદ્ધ કરવાનુ સાધન માત્ર છે ગુજરાતી સાહિત્યનુ શિક્ષણ, યુનિવર્સિટી, રેડિયો, કહેવાતી સાહિત્યસંસ્થાઓ, સાહિત્યિક આમણિકા અને ચર્ચો-પારિતાષિકાને કારણે આ વર્ગ ઊભો થયો છે સાહિત્યમા કે માહિત્યિક સંસ્થાઓમા કે શિક્ષણસંસ્થાઓમા જેઓ તેમને અનુકૂળ નથી થતા તેમને ઉપેક્ષા વડે કે ખીજી યુક્તિઓથી કુદિત કરવાના પ્રયામો જાય છે

મુદરમ્ અને ઉમાશ કરે ગાંધીયુગના મહત્વના કવિઓ ગણાયા છે. અહીં મુદરમ્ને આધુનિક ગુજરાતી સાહિત્યના ઉત્તમ કવિઓમાના એક તરીકે અને ઉમાશ કરને મેજેર ઇન્ડિયન પોએટ તરીકે ઓળખાવવામા એકને ખીજથી ઊંચા તારવી બનાવવાની ચાલાકી જણાઈ આવે છે એટલુ જ નહીં, આધુનિક ભારતીય કવિઓમા પણ તેમન શીર્ષસ્થ કરવાની ચાલાકી જણાઈ આવે છે નવાઈની વાત તો એ છે કે, ઉમાશ કરને આ ખિતાબ બક્ષનાર મહાનુભાવનુ નામ તો આપણાથી સદાને માટે અચ્ચાત જ રહેવાનુ છે

અહીં ઉમાશ કરની કવિ તરીકેની ઓળખ એમનુ કઈ કંઈ સંસ્થાઓમા આધિપત્ય છે ને કયો એવોડ્ એમણે જીત્યો છે. તે વિગતોથી આપી છે એક કવિની ઓળખ સંસ્થાઓ પરના તેના

આધિપત્ય અને એવોડ' પરથી કેવી રીતે પ્રાપ્ત થઈ શકે ? અન્યત્ર અહીં તો ઉમાશ કરના કવિ તરીકેના પ્રતિષ્ઠાનાશ્રિત ચક્રિતત્વનો વેધ ખ્યાલ આવી બળ છે ઉમાશ કર છેલ્લા ત્રણ દાયકાથી પ્રતિષ્ઠાનોત્તે આશ્રયે જ વિસ્તરતા ગયા છે પણ સર્જન સાથે જ જેને નિરુપત છે તેવો સર્જક તો પ્રતિષ્ઠાનોત્તે ગુનાહીત આચારસહિતાઓ અને અમાનવીય માળખાઓમા બધ ન બેગી શકવાથી અલગારી જ ગહેવાનો તેને નામ-દનામ કે પદથી ગૂં ગળામણનો જ અનુભવ થવાનો એ રીતે સુદરમ્ ઉમાશ કરને મુકાબલે અલગારી ગયા છે.

ખીજે બધે તેમ આપણે ત્યા પણ સર્જકો અને સર્જનોમા નામ, ઈનામ, પદ આદિ સાધનોથી યોજનાપૂર્વક ઉચ્ચાવચતાનો ભેદ ઊભો કરવામા આવતો રહ્યો છે ગુણજીતરામ કે નર્મદ જેવા ચદ્રકો કે પારિતોષિકોથી સર્જન અને સર્જકને વેતરી કે વધારી શકાય એવું વાતાવરણ ઊભું કરાયું છે એ રીતે ચદ્રકો, પારિતોષિકો અને પદો વિતરણ કરનારા હાથો પોતાના લાભમા બ્રામક મૂક્યો ઊભા કરતા હોય છે સર્જક અને સર્જનનું શોષણ તથા તેને કુઠિત કરવાનું દુષ્કૃત્ય તેમના દ્વારા થતું હોય છે એ કઈ રીતે થાય છે, તે જોઈએ

આપણે ત્યા '૫૬ પછી સર્જન-વિવેચનમા આપણા સાહિત્યના ઇતિહાસમા અપૂર્વ કહી શકાય તેવા આદોલનો શરૂ થયા, આજ પર્યંત આ આદોલનો ચાલુ રહ્યા છે એને પરિણામે સાહિત્યના લગભગ તમામ સ્વરૂપો અને સાહિત્યમીમાસામા નવોન્મેષો પ્રગટ થયા છે, આ હકીકતના સદર્જે અકાદમીએ જુદા જુદા સાહિત્યસ્વરૂપોમા '૬૦ પછી જેને પુરસ્કાય' અશ માન્યો છે તે પ્રગ્તકો જુઓ . વિવેચનમા સુદરમ્નું 'અવલોકના', ઉમાશ કરનું 'કવિની શ્રદ્ધા' અને અનુતરાય રાવળનું 'તારતમ્ય', નવલકથાઓમા દર્શકની સોફ્ટીસ' અને રઘુવીરની નવલત્રયી, કવિતામા ઉમાશ કરની 'નિશીથ', રાજેન્દ્ર શાહની 'શાત કોલાહલ', ઉશનસુતી 'અશ્વત્થ' અને હરીન્દ્રની 'હયાતી'.

અકાદમીના મૂલ્યધારોએ 'પદ પછીના એક અપૂર્વ આદોષનના કળરૂપે પ્રગટેલા નવોન્મેષો સામે આ કૃતિઓને પુરસ્કાર્ય' અશ જાહેર કરીને ક્યા મૂલ્યની પ્રતિષ્ઠા કરી છે ? આ બધી કૃતિઓને આધુનિક સાહિત્યનો પુરસ્કાર્ય અશ જાહેર કરનારા નિર્ણાયકો કોણ હતા ? તેમની નિમણૂક કોણે કરી હતી ? અને તેમની પાસે તેમના નિર્ણય માટે શી ભૂમિકા હતી ? આ પગથી એક જ તાગતમ્ય પર આવી ગયા અને તે એ કે, સુ જોના પ્રવેશ સાથે ઉદ્ભવેલા અપૂર્વ આદોષનને ભૂસી નાખવા ને તેમ નહીં બને તો નગણ્ય સિદ્ધ કરવા પર પરામાન્ય હોવાના જ કારણે નબળી કૃતિઓની સાહિત્યમીમાસા દ્વારા નહીં પણ પુરસ્કારો દ્વારા સ્થાપના કરવાનો કૃત્સિત પ્રયાસ ગાંધીયુગના મમીઓએ કર્યો જ રાખ્યો છે

સાચા સર્જનની વિડબના કગતા આવા પૂર્વગ્રહીત પ્રતિષ્ઠાનોને અપ્રતિષ્ઠિત કરવા જોઈએ ગુજરાતી સાહિત્યના પાઠ્યપુસ્તકો, રેડિયો, સામયિકો, સાહિત્યિકસંસ્થાઓ વગેરેની કામગીરી પણ 'કેવળ સાહિત્ય'ને જ કેન્દ્રમાં રાખીને થાય છે કે નહીં તેનો જિહાવોહ થતો ગ્રહેવો જોઈએ ચંદ્રકો, પારિતોષિકો આદિને નિમિત્તો આપણને મળવી જોઈતી સમૃદ્ધ સાહિત્યમીમાસા મળતી નથી તે મળવી જોઈએ. તેની તપાસ થતી ગ્રહેવી જોઈએ ચંદ્રકો પારિતોષિકો આદિ સાથે અવિનભાવે જોડાયેલા આ લાભો મળવાને બદલે આજે તો ચંદ્રકો-પારિતોષિકો આદિનો નિર્ણય લેવાની પ્રક્રિયા પડ્ય ત્ર રચાતુ હોય તેવો ભાવ જન્માવે છે નિર્ણાયકોની સજ્જતા, કક્ષા અને સકીર્ણ વક્ષાદારી પણ શુદ્ધ સર્જનની પ્રતિષ્ઠા કરવા આડેના મોટા વ્યવધાનો સિદ્ધ થતા આવ્યા છે આ વિશે જિહાવોહ થતો રહેવો જોઈએ

સાહિત્યના હિતચિત્તકો માટે ફરીથી નામ-ધનામ-પદની ગૃહા વિનાના અલગારી સર્જકોનું, ગણે ચંદ્રકો લટકાવીને ગ્યા કરતા પ્રતિષ્ઠાનાશ્રિત સર્જકો સામે ગૌરવ કરવાનો સમય આવી લાગ્યો છે આખરે તો સર્જન અને સર્જકને પોષક તાતાવરણ રચવાની જવાબારી સદાઘત નીન્દા વિવેકી સહૃદયોને શિરે જ હોય છે □

ગુજરાતી વાર્તા

સુરેશ જોષી કૃત 'વરપ્રાપ્તિ' / શિરીષ પંચાલ

ગુજરાતી સાહિત્યમાં અમુક જ વિષયોને જુદા જુદા કેન્દ્રો પરથી તપાસવાનો સળળ અને સફળ પ્રયત્ન 'કાન્ત'થી આરંભાયો એમ આપણે કહી શકીએ 'કાન્ત' પછી તો સુન્દરમ્, હિમાચલેર જોષી, રાજેન્દ્ર શાહ, નિરંજન ભગત અને આધુનિકમાં ગુલામ મોહમ્મદ શેખ, સિતાશુ વશચંદ્ર, લાલચંદ્ર દાકર, રાવણ પટેલ, રાજેન્દ્ર શુક્લ જેવાએ આ દિશામાં સારી કામગીરી બજાવી. ટૂંકી વાર્તામાં આવો પ્રયત્ન સુરેશ જોષીથી આરંભાયો. આવા સર્જકોની કૃતિઓનું માત્ર વિહંગાવલોકન કરનાર એવો પણ આશ્ચર્ય મૂકી શકે કે આ સર્જકોની કૃતિઓમાં પુનરાવર્તન થયા કરે છે, પણ એક વાર્તા ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ કે વિષયવૈવિધ્ય, સ્થળવૈવિધ્ય, પાત્રવૈવિધ્ય જેવા વૈવિધ્ય કોઈ સર્જકને મહાન સર્જક બનાવી ન શકે.

સુરેશ જોષી કૃત 'વરપ્રાપ્તિ' પરપરાગત શૈલીની વાર્તા છે એમાં દેખીતી રીતે કશી દુર્બોધતા નથી, પ્રતીકોની ભગ્ના નથી, ખીજી વાર્તાઓ કરતા સવાદનો વધુ ઉપયોગ છે, વિષયવસ્તુ પણ સીધેસાદુ છે. નાયકે લવગિકા નામની યુવતીને ચાહે છે પણ તેની આગળ લંકા જવા માગતા અતુલ સાથેના લગ્નનો પ્રસ્તાવ રજૂ કરે છે લવગિકા નાયકને ચાહે જ એટલે અતુલ સાથેના લગ્નનો પ્રસ્તાવ અસ્વીકારીને વાર્તાને અંતે નાયકને સુખ્યન કરી બેસે છે. આનો અર્થ એવો નથી કે આ વાર્તામાં લવગિકા નામની યુવતીને કેવી રીતે પામવી એ સમસ્યા કેન્દ્રસ્થાને છે. આવી સમસ્યાને જો સુરેશ જોષી કેન્દ્રમ

ગપ્પતા હોય તો મુગન છગન ચાર્તાકાગેની હુગેળમા ખેમી જાય. વાર્તાના એક કુના વધુ વાચન પછી આપણને પ્રતીતિ થવા માટે છે કે 'વગ્પ્રાપ્તિ'મા સમસ્યા આટલી સરળ નથી તેની નિરૂપણપદ્ધતિ માની લીધી તેટલી સરળ નથી પરંપરાગત ગૈરીને આમાસ ઊભો કરીને વાર્તાકાર તેને પણ પોતાનો આગવો ન્પર્ગ કુગતી જાય છે અગાડે હિલ્સેખ કર્યો કે આ વાર્તામા પ્રતીકોની ભરમાર નથી પણ વાર્તામા આદિયી અત સુધી કવ ગિકાનુ પાત્ર એક પ્રતીકની ગરજ માટે છે

સુરેશ જોષીની 'હાસ', કપોતકલ્પિત' જેની વાર્તાઓમા અને જનાન્તિકે'ના નિર્ણયોમા અવાગનવાર આપણી જડમરત, સવેદનહીન બની ગયેલી મંદકૃતિની વાત આવે છે માનવીએ પુદ્ધિને વિકસાવીને પોતાની આદિમ સવેદનાને ખોઈ નાખી ઈન્દ્રિયપ્રત્યક્ષો માણવાને બદલે એ નદાર્યો વિશેની વિભાવનાઓથી માહિતીથી પોતાનો વ્યવહાર ચક્ષાવ્યે રાખવાનું પસંદ કર્યું, ધીમે ધીમે જીવનથી આપણે દૂર થતા ગયા. અદ્ભુત અને ભયાનકની મૃષ્ટિ ગુમાવી 'દીધી. આને કારણે જીવનની યાત્રિકતા વધુ ને વધુ ભીષણ બનતી ગઈ આવી સ્થિતિમા નારો દ્વારા અદ્ભુત અને ભયાનકની પ્રાપ્તિ કરી શકીએ, એટલે આ વાર્તામા કવ ગિકાની પ્રાપ્તિ એ કોઈ સામાન્ય નાયિકાની પ્રાપ્તિ બની રહેવાને બદલે ખોવાઈ ગયેલી અદ્ભુત અને ભયાનક મૃષ્ટિની પ્રાપ્તિ બની ગઈ છે આ કેવી રીતે બને છે તે આપણે જોઈએ

ગૃહપ્રવેશ' કે 'બીજી થોડીક' વાર્તાસંગ્રહોમા આપણને પાત્રોના મ્થૂળ પરિવેશ વિશેની માહિતી પણ આપવામા આવી હોતી પણ ધીમે ધીમે પાત્રો વિશેની આવી માહિતીનો હાસ થતો 'જેય છે આ વાર્તામા આ પાત્રો વિશે કશી જ માહિતી આપવામા આવી નથી અંપિ ચ'ની ઘણી વાર્તાઓની જેમ આ વાર્તા પણ પ્રથમ પુરુષમા કહેવાઈ છે વાચકને વાર્તા કહેનારના જગતમા પ્રવેશ મોટેનું આમ ત્રણ પણ 'આપણે'ના ઉપયોગ દ્વારા આપવામા આવ્યું છે

વાર્તાના આરભમાંજ બહારથી આવેલો નાયક નાયિકાને મેળોતિયાના ફૂલ ગોઠવતી જુએ છે આ રીતે પ્રકૃતિ અને નાયિકા વચ્ચેના એક્ય તરફ ઈશારો થાય છે ધીરે ધીરે આ એક્ય સ્પષ્ટ થતું જાય છે આગળ જતા વર્ણન આવે છે ‘મેળોતિયાની પાખડીઓ વચ્ચે સતાઈ જતી અને પ્રગટ થતી એની આગળીઓને હું જોઈ રહ્યો’ આ વાક્ય એક સાથે બે ભૂમિકા પ્રગટાવે છે-નાયિકાની આગળીઓ ફૂલોની પાખડીઓ સાથે સાદૃશ્ય ધરેાવે છે એ એક ભૂમિકા આગળીઓ માટે ધપરાયેના ‘સતાઈ જતી’ અને ‘પ્રગટ જતી’ વિશેષણો શિશુસહજ વ્યક્તિત્વનું સૂચન કરે છે એ બીજી ભૂમિકા

ખાળક જ વ્યક્તિત્વનો ભાર બાળુએ મૂકીને છૂરી શકે લવંગિકા મોટી વયની હોવા છતાં તેનામાં શિશુસહજ આ લાક્ષણિકતાઓ અખડ રૂપમાં જળવાયેલી છે એના વિશેષ સૂચન ફરીથી આપણને કરવામાં આવ્યા છે લવંગિકાની આ એક ખૂબી છે પોતાના વ્યક્તિત્વનો અચળો ગમે ત્યારે ઉતારી નાખીને એ આપણી વચ્ચે હોવા છતાં દૂર સરી જઈ શકે છે’ આ વિધાન બિનજરૂરી બની રહે છે કારણ કે તેના વ્યક્તિત્વને મૂર્ત કરવા વધુ સારું ચિત્ર લેખક થોજી બતાવે છે ‘એની પાપણો હાલે પણ તે તો પવનને કારણે હાલતી હશે એવું તમને લાગે.’ આમ પુષ્પ, અન્ધકાર અને પવન જેવા તત્ત્વોમાં પોતાની બલતને લુપ્ત કરતી અથવા પ્રકૃતિમય બની જતી નાયિકાની છબિ આપણી આગળ મૂર્ત બની બેઠે છે

* સુરેશ જોષીની ઘણી વાર્તાઓના પ્રારંભ એકસરખા હોય છે એક સ્થિતિમાંથી બીજી સ્થિતિમાં મુકાવાની ક્રિયા વાર્તાના આરંભે ઘણું કરીને સૂચવાતી હોય છે દા. ત સરખાવો, ‘ઝોરડામાં દાખલ થતાં મને લાગ્યું કે ’ (એક પુરાણી વાર્તા), ‘આખરે હિંમત કરીને મેં શ્રીપતરાયને મળવા જવાનું નક્કી કર્યું,’ (એક મુવાકાત), ‘ગામનું પાદર વટાવીને તમે થોડાક આગળ વધો એટલે વળાંક આવે’ (કપોલકલ્પિત) ’

નાયક તો લવ ગિકા માટે અતુલનો પ્રસ્તાવ લઈને આવેલો છે પણ તે પોતે લવ ગિકાને આહ્વે છે, લવ ગિકા માટેની તેની લાગણી પ્રત્યક્ષ રીતે જણાવવામા આવી નથી પણ તે જે રીતે નાયિકાની નાની નાની વિગતોમા રસ લઈ રહ્યો છે તેના પરથી તેનો ખ્યાલ આવી જાય છે એ વિગતો જે પ્રકારના ગદ્ય દ્વારા આલેખાઈ છે તેનો જ્યારે વિચાર કરીશુ ત્યારે પાત્રના સતોજગતની સમાતરે ભાષાની ગતિનો ખ્યાલ આવશે 'દીવી લીધી ઘીનું પૂમકુ મૂક્યું, ઘી પૂર્યું' ને દીવા સળગાવ્યો નાની શી જ્યોતથી એની ચિબ્બુકથી તે સીમન્તરેખા સુધીની સીધી લીટીમા પ્રકાશની ધાર અકાઈ ગઈ' પૂર્વાર્ધમા માત્ર માહિતી આપતુ ચિત્ર ત્રણ પેટા વાક્યોમા વહેચાયેલુ છે પછી, એકા-એક જાણે પેલી મૃષ્ટિનું અનવદ્ય રૂપ આજા શા પ્રકાશમા જાણે પ્રકટતું હોય અને એનો આનંદ ઉત્તર્ગર્ધની વાકચરચના દ્વારા આલેખાય છે

નાયકનું જગત વાસ્તવિકતાનું જગત છે, નાયિકાનું જગત પ્રકૃતિની લીલાથી સભર જગત છે આ બંને વચ્ચેનો વિરોધ પણ યોજ્યો છે આ વિરોધને ઉપમા દ્વારા ભૂર્ત કન્વામા આવેલો છે. નાયક લવ ગિકાને કશું કહેવા માગે છે પણ તે કહી શકતો નથી, પોતાની એ સ્થિતિનું વર્ણન આ રીતે કરે છે 'પણ પવન પડી જતા વહાણ સ્થિર થઈ જાય તેમ મારું મન સ્થિર થઈ ગયું હતું' આગળ ચાલતા નાયિકા માટે ઉપમા પ્રયોજાઈ છે, 'નારીની પાળ પર ખેડેલી લવ ગિકા જાણે એક ઉછળતા મોજા જેવી હતી,' આ બંને ઉપમાઓ પ્રયોજાયેલા વહાણ અને મોજા વચ્ચે સમ્યન્ધ હોવા છતાં બંને જુદા જુદા જગતને સૂચવે છે વહાણથી આપણું વાસ્તવ જગત સૂચવાય છે જ્યારે મોજા વડે પ્રાકૃતિક જગત સૂચવાય છે એટલું જ નહીં પણ પવન પડી ગયેલા વહાણ દ્વારા સ્થિતિ સૂચવાય છે, મોજા દ્વારા ગતિ સૂચવાય છે નાયક પોતાના વાસ્તવજગતમાથી પેલા પ્રાકૃતિક આદિમ અદ્ભુત અને ભયાનકના જગતમા યાત્રા કરવા નીકળ્યો છે, વહાણ છે પણ ગતિ

નથી, લવગિકા તરંગ જેવી છે, એ તરંગ ઉપર સવાર થયેલું વદાણુ પવનની મદદથી ગતિશીલ બનશે.

આ અન્ધકાર, સમુદ્રના જગતમાથી ફરી આપણે વાસ્તવ જગતમા અતુલ નામની વ્યક્તિના ઉલ્લેખ દ્વારા આની ચઢીએ છીએ નાયક-નાયિકાની જેમ અતુલ વિશે પણ કશું જણાવવામા આવ્યું નથી, એ અનિવાર્ય પણ નથી. અતુલ જીવતીજગતી વાસ્તવિકતા છે એટલું જાણવું જ આપણે માટે પૂરતું છે પણ વાસ્તવિકતાથી બને તેટલા દૂર જવાનું વલણ નાયકનું છે. અતુલના ઉલ્લેખ પછીની વિગતો બેવાથી આનાથી ખાતરી થશે. નાયિકા શૈશવની સ્મૃતિમા ચાલી જાય છે, ત્યાં પરી અને રાક્ષસ છે, ઇન્દ્રિયજન્ય અનુભૂતિઓ છે, અદ્ભુત લયનકને પામવાની કુતૂહલવૃત્તિ છે નાયિકાએ તો આ જગત સાથે પોતાની આત્મીયતા ટકાવી ગાખી હતી પણ નાયક થોડો વ્યવહારુ બન્યો છે, વાસ્તવજગતમા એક પગ રાખીને બેઠો છે એ પોતે કબૂલે છે પણ- ‘હવે હું રાક્ષસ થઈને બિવડાવું એટલો અન્ધકાર મારામા નથી રહ્યો એમ તને લાગે છે ?’ પોતાના વાસ્તવજગતની પડછે છે તે પરીકથાની અદ્ભુત સૃષ્ટિ મૂકી આપે છે. નાયક પોતાની માને નિમિત્તે પરીકથાની સૃષ્ટિમા જઈ ચઢે છે એ સૃષ્ટિના સત્ત્વને વાસ્તવિકતાથી ભરેલા જગતમા સગોપીને રાખવું પડે. વહુ શોધવા કેમ ગયો ન હતો એના ઉત્તરમા નાયક કહે છે, ‘ટપ્પૂકડી અમથીએ હતી ને ત્યારથી રખે ને એને કાઢ એરી લઈ જાય એ ખીંકે મે સતાડી રાખી છે’ નાયક-નાયિકાના સવાદો પરથી ખ્યાલ તો આવી જાય કે નાયકે લવગિકાને જ પોતાના ચિત્તના નેપથ્યે સતાડી રાખી હતી એ રીતે તેણે પોતાના સમગ્ર ભૂતકાળ, અદ્ભુત વિગમથી સમૃદ્ધિ સૃષ્ટિ સતાડી દીધા હતા. હવે આના સન્દર્ભમા વીંટીનો ઉલ્લેખ યાદ કરવો જોઈએ આમ તો સામાન્ય વિગત તરીકે વીંટીની વાત આવે છે. બાળપણમા નાયકની આગળી પરની વીંટીથી નાયિકાએ તેને ઓળખી કાઢ્યો હતો પણ હવે

આ સન્દર્ભમાં જ્યારે સમજવાનો પ્રયત્ન કરીએ ત્યારે તેના અધ્યાસો વિસ્તરે છે નાયકનું અભિજ્ઞાન નાયિકાને વીંટી દ્વારા થાય છે તેવી જ રીતે અદ્ભુત અને લયનાકનું અભિજ્ઞાન પણ લવગિડા દ્વારા કરવાનું એ સૃષ્ટિને પામવા આડે વાસ્તવજગત આવે, એ વાસ્તવને ભુલાવી દેવા મત્ર, ચમત્કાર જોઈએ એટલે નાયક કહે છે ‘અરે, એને મેં કાંઈ ખિસ્સામાં થોડી જ મૂકી છે !’ ચંદન તળાવડીને કાંઈ આમાનું ઝાડ છે તેની જખોલમાં મત્ર ભણીને સતાડી ગખી છે, એ મત્ર કરીથી ખોલુ તો એ મોટી થઈને હાજર થાય પણ હવે એ મત્ર ભૂલી ગયો છું’ ત્યાં નાયિકા સુખ્યન કરીને એ મત્ર પોતે ગ્રહી લે છે અને ત્યાં વાર્તા પૂરી થાય છે કોઈને નાયિકા પ્રગલ્ભ લાગે પણ એ વર્ણન જોઈશું તો બાળકની ક્રીડાનું જ વર્ણન લાગે છે તેની અતિમ ઉક્તિમાં પણ શિશુસહજ વિસ્મય છે

‘ગદ્યસ’ વાર્તામાં આ અદ્ભુત અને લયનાકથી ભરેલી સૃષ્ટિ ખોઈ નાખ્યાની વાત આવતી હતી, ત્યાં આપણા જીવનની કપરી વાસ્તવિકતા, મગ્ન વગેરે એ સૃષ્ટિને ખત્મ કરી નાખે છે, જ્યારે અહીં આગળ એ સૃષ્ટિની પુનઃપ્રાપ્તિની વાત છે શીર્ષક દેખીતી રીતે લવગિડાને થતા વરની પ્રાપ્તિની વાત કહે છે પણ વાર્તાનો સદર્શ જોતા નાયકને જે પ્રાપ્તિ થાય છે મહત્ત્વની બની જાય છે. નાયક નાયિકાને પામતા અધકારમય બનવા તૈયાર છે, અધકાર એટલે જાળવણીની સૃષ્ટિ અને જ્યાં સંસ્કૃતિનો પ્રકાશ થયો નથી એવી આદિમ સૃષ્ટિ એ રીતે આ વાર્તાની ઘટનાનું સ્તર સામાન્ય રહેવાને બદલે વિસ્તરે છે એ વિસ્તાર થાય એટલે ઘટનાહાસ થાય ઘટનાહાસ કરવા માટે ઘટનાને આગાળી નાખવાની કોઈ જરૂર નથી, પણ એ ઘટનાને જ્યારે આવા સૂક્ષ્મ સ્તર પર પ્રયોજીએ ત્યારે એ પેલા વિશિષ્ટ કાળ કે સ્થળની બની રહેવાને બદલે સર્વકાળ સર્વસ્થળની બની જાય છે, આપણે જોયું તે પ્રમાણે ઘટનામાંથી બીજી બધી વિગતો

બાદ કરી નાખવામા આવી છે, આપણને ચોકાવી નાખે એવું કશું અસાધારણ બનતું નથી ઘટનાએ, વિગતો પ્રથમ દૃષ્ટિએ તો સામાન્ય જ છે વાર્તા પ્રથમ પુરુષના કથનકેન્દ્ર પરથી આવેખાઈ હોવા છતાં નાયકના ચિત્તમા જે કંઈ વિચારપ્રવાહ ચાલે છે તેનો આપણને પરિચય કરાવવામા આવતો નથી એટલે વાર્તાનો વિચાર પાત્રપ્રધાન વાર્તા તરીકે કરવાનો નથી એ સૂચવાઈ જાય છે નાયક લવ ગિકાને ચાહે છે આપણે ઘડીભર આ ઉપલા ગ્તરને સ્વીકારી લઈએ. આ સ્તરને પણ વાર્તાકાર સફળતાપૂર્વક ચાલેખી શક્યા છે. લવ ગિકાને નાયક ચાહે છે પણ વચ્ચે અતુલ છે આ અતુલનો ઉલ્લેખ ક્યા ક્યા અને કેવી રીતે કરવામા આવ્યો છે તેને જો તપાસીએ તો નાયકની સમગ્ર સમજ શકાય પહેલી વાર જ્યારે અતુલનો ઉલ્લેખ આવે છે ત્યારે એ પૂર્વે અન્ધકાર અને સમુદ્રનો સદર્શ આવે છે પ્રકૃતિના આ તત્વો વિશે કોઈ પ્રકારનું ચિંતન નથી પણ તેમના ઇન્દ્રિયગોચર વિશ્વ પ્રગટાવી આપવામા આવ્યા છે લવ ગિકા પણ સમુદ્રના માધ્યમ દ્વારા આપણી આગળ પ્રગટે છે. આ પરિવેશના સન્દર્ભમા અતુલનો પહેલો ઉલ્લેખ આવે છે ‘આથી રખેને બધું બૂલી જાઉં એ બીકે હું એકાએક ખોલી પડ્યો “અતુલ કાલે આવે છે. તને બખર છે ?” આ ઉક્તિ સામે લવ ગિકાનો પ્રત્યાવાત જુઓ. ‘લવ ગિકાએ અન્ધકારમા જ મારી તરફ મોહું ફેરવ્યું, કશું ખેલી નહીં’ હવે જો ખરેખર અતુલ નામની વ્યક્તિમા, વાસ્તવિકતા પ્રત્યે નાયક ગભીર હોત તો આ વાતચીતની ભૂમિકા તેણે આગળ ચલાવી હોત પણ તેને બદલે પોતાના તરફ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવામા પરિણમતો પ્રશ્ન પૂછી નાખે છે ‘તને બીક નથી લાગતી ?’ પછી તો બાળકથાની સૃષ્ટિમા નાયિકા સરી જાય છે. એટલે ઇન્દ્રિયગોચર વિશ્વ અને બાળકથાના વિશ્વનો વચ્ચે અતુલની વાસ્તવિકતાને મૂકવામા આવેલી છે બીજી વખત પણ અતુલના ઉલ્લેખ પ્રત્યે ધ્યાન આપતી નથી ત્રીજી વખત તે ત્યાંથી

ચાલી જાય છે પછી તો નાયક નાયિકાને છેડવા ઇછેડવા જાણી જોઈને અતુલની વાત કરે છે આ સ્તરની ગ્વાભાવિકતાએ થોડી મુશ્કેલી ઊભી કરી સામાન્ય વાયક માટે. એ વાયક આ સ્તરને જ એક માત્ર સ્તર તરીકે સ્વીકારીને ચાલે છે, આ સ્તર પર દુર્બોધિતા નથી એટલે પર પરાધી દેવાયેલા વાયકને એ ગમી જાય પણ એનો ધ્વનિ ખીજ સ્તર પર વિકસે છે આ ખીજ સ્તર પર વિકસતા ધ્વનિને તેમની અન્ય વાર્તાઓના વિશ્વ સાથે સાકળીએ ત્યારે જ તેની સમૃદ્ધિનો ખ્યાલ આવે. □

સાભાર સ્વીકાર

ઐકાંત મારા ભડકે બળે (નવલકથા) નવીન કા મોદી,
શબ્દલોક પ્રકાશન, ૧૦૫, સર્વોદય કોમશિયલ સેન્ટર પહેલે માળે,
સલાપસ રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧, મૂ. ૧૯-૫૦

કંઠિ : (નાટ્યસંગ્રહ) હરૂમતરાય દેસાઈ, મૂ. રૂ. ૬.

સીતામ્ મહાભારત (નાટ્યસંગ્રહ) હરૂમતરાય દેસાઈ, મૂ. રૂ. ૫
બનેના પ્રકાશક, સાહિત્ય સંગમ, બાવાસીદીનો ટેકરો, ગોપીપુરા, સુરત.

બાટી બિલ / મર્નિડ માલામૂડ

અતુ વિજય શાસ્ત્રી

એ શેરી નદીના કાઠા વિસ્તારમાં આવેલી હોવા છતાં ચારે બાજુએ ખુલ્લી જમીનોથી ઘેરાયેલી અને ઠેરઠેર જૂની ખખખ ઘટોના બનેલાં ટૅનામેન્ટની વાકીચૂકી હારમાળાઓ હોવાથી સાકડી બની ગઈ હતી. આકાશ તરફ દોડે ઉછાળના છોકરાને, શેરીમાંથી બિઠતા ધુમાડાને કારણે આકાશ નિસ્તેજ લાગતું વિધી શ્લેગલ બન્યા પગી તરીકે કામ કરતો હતો તે નાકા ઉપરના કાળા પડી ગયેલા ટૅનામેન્ટની બરાબર સામે તેના જેવું જ બીજું એક ટૅનામેન્ટ હતું ફેર માત્ર એટલો જ હતો કે તેમાં શેરીનો એક માત્ર સ્ટોર ચાલતો. એમાં તૈયાર ખાદ્ય-સામગ્રી વેચાતી મિસ્ટર એન્ડ મિસિસ પેનેસ્સા એના માલિક હતા. સ્ટોરમાં જવા માટે પાચ ચણેલા પગથિયા હતા દીવાલમાં બાંધેલા હતા.

પેનેસ્સા દપતીએ તેમની છેલ્લી મૂડી ખરચીને એ સ્ટોર હમણા જ ખરીદ્યો હતો. એ વાત મિસિસ પેનેસ્સાએ થોડા દિવસ પર જ પગીપત્નીને કહી હતી. એમના કહેવા મુજબ ધરડે ઘડપણ બે દીકરી-ઓને ત્યાં આશરો લેવો પડે એ તેમને પસંદ નહોતું. પગીપત્નીને કંઈક બંધામાં આવ્યું હતું તેમ એમની બંને દીકરીઓ બહુ સ્વાર્થી માણસો. વેરે પરણી હતી એમના સ્વભાવ પણ બહુ વિચિત્ર હતા. એમના પાડમાંથી છૂટવા માટે મિસ્ટર પેનેસ્સાએ તેમની કારખાના કામદાર તરીકેની બચતના ત્રણ હજાર ઉપાડી લીધા હતા અને તેમાંથી આ નાની અમથી ખાદ્ય સામગ્રીની હાટડી શરૂ કરી હતી, મિસિસ શ્લેગલ અને તેનો ધણી વિધી વરસોથી આ જ શેરીમાં પગીપણું

કરતા આવ્યા હોવાને કાગણે દુકાનથી સારી રીતે માહિતગાર હતા હતા કોઈકે વાગ ચોતરફ આખો ફેગવતા પૂછતા કે “આ દુકાન તમે શા માટે શરૂ કરી ?” ત્યારે મિસિસ પેનેરસા ઉત્સાહપૂર્વકે જવાબ આપતા કે એ નાની હોવાથી અમારે આગ્રી મહેનત કરવી નહિ પડે ખીજુ એમની (મિસ્ટર પેનેરસાની) ય હવે ત્રેસઠ જેટલી ઉંમર થઈ હોઈ કમાવા માટે નહિ પણ એછી મહેનતે ગુજરાન ચલાવવા પ્રરતો જ આ ધ ધો શરૂ કર્યો છે. લાખા સમય સુધી રાતદિવસ વિચાર કરીને એમણે નિર્ણય કર્યો હતો કે આવી એકાદી દુકાન તેમને પેટપૂરતુ તો રળી આપશે જ આમ બોલતી વખતે એ વૃદ્ધા એટલા શ્લેગતની નિસ્તેજ આખોમા બેઈ રહેતી અને એટલા કહેતી કે તેને પણ આ વાત બરાબર લાગે છે

એટલાએ તેના ધણીને મહોદ્દતાને નાકે શરૂ થયેલી એ નવી દુકાનની જાણ કરી એટલું જ નહિ પણ ક્યારેક જરૂર પડે તો ત્યાંથી જ ખરીદી કરવાની ભલામણ પણ કરી ખીજા શબ્દોમા, હાલમા જ્યાંથી ખરીદી થતી હતી તે ‘સેક્સર્વિસ’માંથી તો ખરીદી ચાલુ જ રાખવી પણ કોઈ વાર એચિતા કશાની જરૂર પડે યા કોઈ વાર કોઈ વસ્તુ લાવવી ભૂલી જવાય ત્યારે આ પેનેરસાની દુકાનેથી લાવવી વિલી કહ્યા મુજબ જ કરતો.

વિલી જીયો અને પહેળા ખલાતળો, ભારેખમ ચહેરાવાળો, શિયાળામા કોલસા અને રાખોડી ઉલેચવાના કરવા પડતા કામને લીધે કાળો પડી ગયેલો આદમી હતો કચરાગાડીમા રાખોડીના ખીપ ચડાવતી વખતે દૂકાના પવનને લીધે જીડી ભરાતી રાખને લીધે તેના વાકડિયા વાળનો રંગ ભૂખરો પડી ગયો હતો. તે હમેશા કામ કરવાના પોશાકમા જ રહેતો, કેમકે તેની ફરિયાદ હતી કે તેને હમેશા’ કામ જ કરતા રહેલું પડતું હતું. જ્યારે કંઈ પણ જરૂર પડતી ત્યારે ગેરી વટાવી, નાકે પહેચી, પાઈપ સળગાવી તે મિસિસ પેનેરસા સાથે વાતો કરવા પહેચી જતો અને તે વારે દીગણા કદના

મિસ્ટર પેનેસ્સા, અવારનવાર રિમત ફરકાવના, આ એની લા . ખી વાતમા ક્યારે વિરામ આવે એની ગહલા પાછળ જિભા જિભા રાહ જોતા અને માડ એક ડાઈમનો ધધો કરતા એમના દૈનિક વકરાનો આકડો લાગ્યે જ અડધા ડોલર પર ચે પહોચતો, વાતમા ને વાતમા એક દહાડો વિલીએ પોતે જ્યા રહેતો હતો તે પાચ માળની 'અધારકોટડી'ની, ત્યાના લાફૂતો તેને કેવો ત્રાસ આપતા તેની અને મકાનમાલિક પોતાને વિશે કેવું કેવું બોલતો હતો એની વાત કાઢી વાત કરતા કરતા તે અત્યંત ગળગળો થઈ ગયો અને સાથે જ તેણે તે દિવસે કરેલી ખરીદીનું ગિલ ત્રણ ડોલર પર પહોચી ગયું . જો કે એના ખીસામા તો તે વેળા માત્ર પચાસ સેન્ટ જ હતા હમણા જ માર ખાઈને આવેલા કૂતરા જેવો વિલી લાગતો હતો પણ મિસ્ટર પેનેસ્સાએ તો ગળુ ખોખારીને આનંદી સ્વરે જણાવ્યું કે 'કંઈ વાધો નહીં, તારે જ્યારે જોઈએ ત્યારે હું ઉધાર આપીશ, ખસ ?' એણે કહ્યું કે 'આજે ખધું વિશ્વાસ પર, ઉધારી પર જ ચાલે છે પછી એ વેપાર હોય કે વ્યવહાર હોય. ઉધારી એટલે જ લોકો પણ આખરે 'માણસો' છે એ હકીકતની સાબિતી અને જો તમે સાચા માનવી હો તો તમે ખીજ પર વિશ્વાસ રાખો જ રાખો અને સામે પક્ષે ખીજ પણ તમારી પર વિશ્વાસ રાખે જ.' પેનેસ્સાના આવા બોધદાયક વચનો સાલળાને વિલીને અપાર આશ્ચર્ય થયું કેમકે અત્યાર પહેલા આવી સરસ વાત કોઈ 'વેપારી'ના મોએથી તેણે સાલળા નહોતી. થોડા દિવસ પછી એણે જો ડોલર પચાસ સેન્ટ તો ચૂકવી પણ દીધા પણ પેનેસ્સાએ જ્યારે કહ્યું કે 'તને જ્યારે પણ જરૂર પડે ત્યારે હું ઉધાર આપી શકીશ' ત્યારે વિલીએ તેની પાઈપનો જીડો દમ લગાવ્યો અને ભાત ભાતની વસ્તુઓના ઓડર આપવા લાગ્યો .

—એ મોટા થેલાઓ ભરીને વસ્તુઓ લઈને વિલી ઘેર આવ્યો ત્યારે એ જોઈને એટલાથી તો ચીસ જ પડાઈ ગઈ કે 'ઓ મા, તારુ

ચસકી ગયું છે કે શું ?' વિકીએ કહ્યું કે પોતે ગધાનો ઓડર આપ્યો છે પણ એકે યના પૈસા રોકડા ચૂકવ્યા નથી

‘પણ ત્યારેત્યારેય આપણે રોકડા ચૂકવવા તો પડશે જ ને ?’ એટલાએ ધાટો પાડી પૂછ્યું. ‘અને ‘સેલ્ફસર્વિસ’મા આવી વધારે કિંમત ચૂકવવી પડશે તે જુદી’ અને હમેશ જે કહેતી આવી હતી તે વાક્ય બોલી, ‘આપણે રહ્યા ગરીબ માણસ વિકી, આપણને આ બધું નહિ પોસાય’

વિકીને અદ્યપત્ત તેની ટપકાપૂર્ણ વાતો ન્યાયી અને સાચી લાગતી છતાં તે શેરીને નાકે આવેલી દુકાને જતો જ રહ્યો અને ઉધાર વસ્તુઓ ખરીદતો જ રહ્યો એક વાર તો તેના પાટલૂનના ખીસામા દસ ડોલરનું બિલ ચોળાયેલી સ્થિતિમા હતું અને એની પાસે રોકડા ડોલર ચાર હતા છતાં એ બિલ થોડું ધણું ચૂકાવવાની નેની મરજી થઈ નહીં અને પેનેસ્સાએ તેના ખાતામા એટલી રકમ ઉધારી દીધી એટલાએ જ્યારે બધું કે પૈસા હોવા છતાં વિકીએ ઉધાર ખરીદી કરી છે ત્યારે તે ધૂધવાઈ બિડી-

‘પણ આવું કરવાની કંઈ જરૂર ? તારી કને પૈસા હતા તો પછી પૈસા આપીને જ લાવવું ‘તું ને બધું’.

પહેલા થોડી વાર તો તે મૂંગો જ રહ્યો, પછી બોલ્યો કે એણે બીજી વસ્તુઓ ખરીદવાની હોઈ આવું કર્યું પછી તે સગડીવાળા ખડમા ગયો અને એક ગોળ વાળેલું પેકેટ લઈને પાછો આવ્યો આવીને પેકેટ ઉઘાડ્યું તો અદર મોતીભરેલો પોશાક હતો

એટલા આ પોશાક જોઈ રડી પડી, બોલી કે એ પહેલી જ વાર પોતાને માટે કશુંક ખરીદી લાવ્યો હતો અને તેય ખોટું કરીને ! પછી પણ એટલાએ તેને કરિયાણાની દુકાનેથી બધી વસ્તુઓ આણવા દીધી અને ઉધાર ખરીદી પર એ હરફ પણ બોલી નહીં

વિલીએ પેનેસ્સાને ત્યાથી પણ હિંદાર ખરીદી ચાલુ જ રાખી પેનેસ્સા દપતી વિલીને બાણે હ મેશા રાહ જોતા હોય એમ લાગતું. તેઓનું રહેઠાણ દુકાનના માળ ઉપર આવેલા નાનકડા ત્રણ ઓરડામાં હતું અને જ્યારે મિસિસ પેનેસ્સા ખારીમાંથી વિલીને આવતો જોતી કે તરત નીચે ઊતરી આવતી વિલી પોતાના ભોયતળિયાના રહેઠાણમાંથી બહાર નીકળી, શેરી વટારી, મગથિયા ઊતરી દુકાનમાં જતો અને દુકાનનું ખારણું ઉઘાડતો ત્યારે ભયાનક લાગતો. દરેક વખતે એ બેથી ઓછા ડોલરની ખરીદી કર્યા વગર રહેતો નહોતો, અને કોઈ કોઈ વાર એ આકડો પાચ પર પણ પહોંચી જતો. મિસ્ટર પેનેસ્સા છૂટા પડી ગયેલા પાનાવાળા નોટપુકમાં ગદા અક્ષરે કાળી પેનિસલથી દરેક ચીજ, તેની સામે કિંમત મૂકી, નોંધી દેતા અને પછી જ મિસિસ પેનેસ્સા બધી જ વસ્તુઓને કાળજીપૂર્વક સરસ ઊડો થેલીમાં પેક કરી આપતી વિલી જ્યારે પણ દુકાનમાં જતો ત્યારે પેનેસ્સા એ નોટપુક ઉઘાડતો, આગળી જાહેર અડાડી ભીની કરતો, વિલીના ખાતાવાળું પાનું ઉથલાવ્યે જતો વસ્તુઓ પેક થતી અને પેનેસ્સા દરેક આંકડાને પેનિસલની અણીથી ઘૂંટતો, અર્ધરૂકટ સ્વરે ગણતો જતો અને મિસિસ પેનેસ્સા પ ખી જેવી તીક્ષ્ણ દષ્ટિથી એ ગણતરીનો પીછો કરતી અ તે સરવાળો થતો (દરમિયાન પેનેસ્સા વિલી ભણી નજર નાખી લેતો ત્યારે વિલી પણ આ ગણતરી બરાબર જોઈ રહ્યો હોવાનું તે જોઈ શકતો) આખરે નવો સરવાળો બે વાર અદર લાઈન થતો અને પેનેસ્સા નોટપુક મધ કરતો વિલી, હોલવાઈ જવા આવેલી અને બે હોઠની વચ્ચે લપડી પડેલી પાઈપ સાથે નોટપુક બધ થઈને ગલ્લાની અદર મુકાઈ ન જાય ત્યાં જ થોભતો. પછી ઊભો થઈ પેકેટને છાતીસરસ દબાવી દુકાનની બહાર નીકળતો. પેનેસ્સા દપતી દર વખતે આ પેકેટ ધર સુધી મૂકી જવાની ઓફર કરતું પણ વિલી એનો અસ્વીકાર કરતો.

એક દિવસ એ આકડો ત્યાંની ડોલર અને ઉપર થોડાક સેન્ટ પર પહોંચ્યો ત્યારે પેનેસ્સાએ માથું ઊંચું કરી, મદ સ્મિતપૂર્વક

વિલીને કહ્યું કે હવે આમાથી થોડી થોડી રકમ ચૂકવાય તો સારું. બીજા જ દિવસથી વિલીએ ત્યાંથી ખરીદી કરવાનું બંધ કરી દીધું અને એટલા પોતાની દોરીની બનેલી થેલી લઈને ફરીથી ‘સેલ્ક્સવિંસ’ ખાતે ખરીદી કરવા જવા લાગી. બેમાથી એકેય જણ શેરી વટાવી, નાકે આવેલી આ દુકાને જતા નહોં, તે કયા સુધી કે દરખ કે મીઠાના પેકેટ જેવી વસ્તુ પણ ત્યાંથી ખરીદવાનું તેઓ ભૂલી ગયાં.

સેલ્ક્સવિંસ પરથી ખરીદી કરાંને પાછી વળતી એટલા પણ પેનેસ્સાની દુકાનેથી અને એટલું દૂર રહેવાય એ રીતે દીવાનસરસી ચાલતી.

એક વાર એણે વિલીને પૂછ્યું પણ ખરું કે તેણે થોડીક રકમ યે ચૂકવી હતી કે કેમ ?

વિલીએ ના પાડી.

‘તો ક્યારે ચૂકવશે ?’

વિલીએ કહ્યું કે, ‘કહી શકું એમ નથી.’

બીજા એક મહિનો વીતી ગયો. એટલા એકવાર મિસિસ પેનેસ્સાને શેરીના વળાંક પાસે મળી ગઈ મિસિસ પેનેસ્સા એ વખતે કંઈક દુઃખી જણાતી હતી છતાં બિલ વિશે બોલી નહીં એટલાએ ઘેર આવીને વિલીને બિલની યાદ અપાવી

‘મને એકલો છોડ’ એ ધુરંકચો, ‘મારે મારી પોતાની ધણી ચિંતાઓ છે.’

‘તને વળાંક કંઈ ચિંતા છે, વિલી ?’

‘આ લડકિયાના લાડૂતો ને લડકિયાનો માલિક વળી, બીજી કંઈ ! એણે ઘાટા પાડતા કહ્યું. અને ખારણુ અક્ષાળીને બંધ કરીને ધબ ધબ કરતો ચાલી નીકળ્યો.

પાછો ફરીને બોલ્યો “હું શેમાથી બિલ ચૂકવવાનો હતો ? દિવસે દિવસે હું વધુ ને વધુ ગરીબ નથી થતો જતો ?”

ટેબલ પાસે હથેળી પર હડપચી ટેકવીને બેઠેલી એટ્ટાએ આ સાલળી હાથ ટેબલ પર પ્રસાર્યા ને માથુ ટેબલ પર ઢાળી રડી દીધું

“ભસને, શામાથી ચૂકવવાનું છે ?” કહેતો એ ફરી ઘૂરક્યો, એનો ચહેરો વધુ કાળો અને કરચલિયાળો બની ગયો હતો ‘મારા હાડકાનો ખીમો બનાવી વેચુ ? આખમા ભરાતી રાખથી ? ભોય પર લૂછુ છુ તે પેશાબથી કે બિઘતી વેળાએ કેફસામા ભરાતી શરદીથી ? શેમાથી ?’

એને ધીમે ધીમે પેનેરસા અને તેની ધણિયાણી માટે ચીડ અને ધૂણા ઉત્પન્ન થવા માડ્યા તેમને માટે અને ખાસ કરીને ગલ્લા પાછળ થોભતા ખુધા ખુદ્દા માટે ભયકર તિરસ્કાર બિખજવા માડ્યો. હવે જો એક પણ વાર એ ખુદ્દો એની લુચ્ચી આખો વડે ફરીથી હસ્યો તો આવી બન્યું જાણજો, એને ભોયેથી બિચકાને એવો તો પછાકુ કે હાડકાનો ભૂકો કરી નાખુ

તે રાત્રે તે બહાર ગયો બેહદ દારૂ ઢીંચ્યો અને સવાર સુધી ગટરમા પડ્યો રહ્યો, ગદા કપડા અને લાલધૂમ આખો સાથે તે ઘેર આવ્યો ત્યારે એટ્ટાએ ડિપ્થેરિયામા મૃત્યુ પામેલા તેમના બાળકનો ફોટો તેને બતાવ્યો એ જોઈ વિલી ધૂસકે ધૂસકે રડી પડ્યો અને ફરી કઠીય દારૂને ન અડવાની પ્રતિજ્ઞા કરી.

દરરોજ સવારે રાખના પીપ ગોડવવા જતો પણ ક્યારેય આખ બિચી કરીને શેરીના નાકા સુધી નજર નાખવાની એની હિમત ચાલતી નહીં

‘ઉધાર આપો.’ એ બગડતો ‘ઉધાર આપો.’

વસમા દિવસો હતા એ મકાનમાલિકે વિદ્યુતપુરવઠો ઘટાડી નાખ્યો હતો, ગરમ પાણી આપવું બધ ક્યું હતું, વિલીના વેતનમા અને ખીસાખરચમા કામ મૂકી દીધો હતો ભારૂતો ગુસ્સે થયા આખો દિવસ તેઓ માખીઓની જેમ બણબણાટ કરી ‘વિલીનું’ માથુ ખાઈ જતા, જવાબમા વિલી તેમને મકાનમાલિકના હુકમો કહી સભળાવતો પછી

તેઓએ વિલીને ગાળો લાડવી શરૂ કરી અને વિલીએ તેમને, લાડૂતોએ
 ટોન કરી આરોગ્યસમિતિને પરિસ્થિતિથી વાકેફ કરી પણ જ્યારે તપાસ
 અધિકારીઓ આવ્યા ત્યારે એમણે ગરમીનું પ્રમાણ ન્યૂનતમના કાયદા
 પ્રમાણે બરાબર હોવાનું કહ્યું આમ છતાં લાડૂતો ગાઠયા નહીં એમણે
 વિલીને ફરિયાદો કરવી ચાલુ જ રાખી વિલીએ કહ્યું કે પોતાને પણ
 કંડી લાગે જ છે પણ કોઈએ એની વાત માની નહીં

એક દહાડો દૂકમા ચડાવવા માટે એ રાખના પીપ લાઈનબધ
 ગોઠવી રહ્યો હતો ત્યારે તેણે મિસ્ટર અને મિસિસ પેનેસ્સાને દુકાનમાંથી
 પોતાના ભણી તાકતા જોયા આગલા દરવાજાના કાચમાંથી બંને તેને
 જોઈ રહ્યા હતા અને જ્યારે વિલીએ પહેલી વાર એમના તરફ નજર
 માડી ત્યારે તેઓ તેને બે ફિક્કાં, સૂકા બીલા પીછાવાળા પખીઓ શા
 લાગ્યા.

કથુક સાધન લેવાને બહાને વિલી ત્યાંથી ખીજ પગી પાસે સરકી
 પાછો ફર્યો ત્યારે પેનેસ્સા-દ પત્ની તેને પર્ણુડીન, ઉજ્જડ વૃક્ષ શા દેખાયા.
 જે વૃક્ષોની આરપાર એમને ખાલી થઈ ચૂકેલી અભરાઈઓ દેખાતી હતી.

વસ તમા જ્યારે રસ્તાની બાજુ પર આવેલી પગદડીઓ પર કુમળું
 ધાસ ફૂટી નીકળ્યું ત્યારે વિલીએ એટલાને કહ્યું, “બધું દેવું ચૂકવાઈ જાય
 એની હું રાહ જોઉં છું ”

“કેવી રીતે, વિલી ?”

“આપણે બચત કરીશું ”

“કેવી રીતે ?”

“આપણે દર મહિને કેટલું બચાવીએ છીએ ?”

“કથુ જ નહીં.”

“તારી છૂપી બચત કેટલી છે ?”

“બિલકુલ નહીં.”

“હું પાઈયે પાઈ ચૂકવી દઈશ ઈશુના સમ ખસ ?”

પણ મુશ્કેલી એ હતી કે પૈસા મેળવવા માટે કોઈ રગ્તો જણાતો નહોતો. ફેટલીક વાર કોઈની પાસે ઉછીના લેવાનો વિચાર આવી જતો પણ તરત જ એ ઉછીના પૈસા પાછા કેવી રીતે ભરપાઈ કરી શકાશે એ વિચાર સતાવી જતો.

બધા ખિલોની થોકડીને ગોળ વાળીને તેની પર રખર ચડાવવું, પછી પગથિયા ચડવા, પછી શેરી વટાવવી અને દુકાનના પાચ પગથિયા ઊતરવા અને પેનેરસાને કહેવું કે “આ રહ્યા તારા પૈસા, છુટ્ટા, બટકા માણુસ હું શરત મારીને કહી શકું એમ છું કે આ હું ચૂકવી શકીશ એવું તે ધાર્યું પણ નહીં હોય કેમ ? અને મારી જગ્યાએ ખીજે કોઈ હોત તો આ ચૂકવ્યા હોત એમ પણ હું માની શકતો નથી અરે ફેટલીય વાર તો હું પોતે પણ આ ચૂકવી શકીશ એ માની શકતો નહોતો પણ આ રહ્યા એ બધા જ ખિલ, જડા રખરથી બાધેલા” આમ બબડી ખિલતો વીંટો સહેજ પછાડી, વળી જાયકી, શેતરજના પ્યાદાની જેમ ગદલાની મધ્યમા મૂક્યો અને પેલા ઠીંગણા માણુસ તેમ જ તેની વહુએ તે ખોલી નાખ્યો વીંટો પર વીંટો ખોતતા બચ ને જીંહકારા નાખતા બચ આટલા બધા ખિલ એક જ વીંટામાં ! એહ !

આવા આવા સપના વિલીને આવ્યા કરતા, જે કદીય એનાથી સાચા પાડી બતાવાયા નહીં.

એણે મહેનત પણ, ખરેખર, ખૂબ જ કરી. ઉપરથી નીચે સુધીના પગથિયા સાણુના પાણી ને બ્રશથી વહેલા સવારે ઊડીને ધોતો લજ્જકામ સાફ કરતો અને દાદરેને ધોતો. દીવાનખાનામાની ટપાલ-પેટીઓ તેમાં મો દેખાય એ રીતે ધસીવસીને ચસકાવતો એણે એમાં પોતાનો જ ચહેરો કઠોર બનેલો અને તાજેતરમાં વધારેલો બૂખરી મૂછો-વાળો બોયો એક ભાડૂત ઘર ખાલી કરતી વખતે કબાટ ભરીને

જે ચીથરા મૂકી ગયો હતો એમાથી જડેલી કથ્થઈ રંગની ટોપી હમણાનો વિલી પહેરતો હતો, એટલાની મદદથી એણે આખા ભોય-તળિયેનો અને અધારિયા વરડાનો તમામ કચરો સાફ કરી નાખ્યો. ધાકીને લોથ થઈ જવાય ત્યાં સુધી વિલી-એટા કામ ક-તા, પણ બને શરૂઆતથી જ બાણતા હતા તેમ વધારાનો એક્ટ્રેય પૈસો એમના હાથમા આવ્યો નહીં.

એક દિવસ સવારે વિલી ટપાલપેટીઓ ચમકાવી રહ્યો હતો ત્યારે તેમા તેણે પોતાના જ નામનો પત્ર જોયો. ફેડીને માહેનો કાગળ બહાર કાઢ્યો અને વાચવા માટે અજવાળે ધર્યો તો એમા ધૂજતા હાથે લખાયા હોય એવા અક્ષરો નજરે પડ્યા એ મિસિસ પેનેરસાએ એના પતિ વતી લખેલો પત્ર હતો એનો પતિ ખીમાર હતો અને એટલે ફક્ત દસેક ડોલરની ચૂકવણી તાત્કાલિક કરવા અને બાકીનાની અનુકુળતાએ કરવા એણે વિનતી કરી હતી.

એણે કાગળના દુકડેદુકડા કરીને ફેડી દીધા અને આખો દહાડો ભોયતળિયે છૂપાઈ રહ્યો એને શોધવા નીકળેલી એટા એને શેરી આખીમા શોધી વળી. અતે સગડીની વચ્ચે બજેલી પાઈપેના ઢગલા વચ્ચે ભોયતળિયે બેઠેલો તે જડ્યો.

‘કેમ અહીં ? એટાએ પૂછ્યું.

જવાબમા તેણે પેલા પત્રની વાત કહી.

‘છૂપાઈ જવાથી કોઈ ઉપાય જડવાનો નથી.’ એણે નિરાશાભર્યા સ્વરે કહ્યું.

‘તો પછી મારે કરવું શું ?’

‘ઊઘી જા’

તે એ ખરેખરાત ઊઘી જ ગયો. ખીજે દિવસે ઊઠતાવેત તોફાન મચાવ્યું ગલેફે કાઢી નાખ્યા, ગાઉન ખેચી કાઢ્યો અને ઓવરકોટ ખભે નાખી શેરીમા નીકળી પડ્યો. ખૂણામા આવેલી શરાફની દુકાને

જઈ દસ ડોલર આવરકોટ ગીન્વે મૂકીને મેળવ્યા ને પ્રુથ થતો
પાછો ફર્યો

પાછા ફરતા રોરીમા તેણે મડાગાડી નેઈ જે માણસો નાનકડી
અને સાકડી પાઈનના લાકડાની શળપેટી બહાર કાઢી રહ્યા હતા

‘કાણુ ગુજરી ગયું ? કોઈ બાળક ?’ એણે ત્યાં એકઠા થયેલા
રહેવાસીઓમાના એકને પૂછ્યું

‘ના પેનેસ્સા નામનો કોઈ માણસ.’

વિલી આ સાલળી ઘડીલર અવાક બની ગયો એના ગળે ડચૂગે
ભરાઈ આવ્યો

મુખ્ય ઓરડામાથી બહાર લવાતી શળપેટીની પાછળ લથડતા
પગલે મિસિસ પેનેસ્સા ચાલો ગઈ હતી. પોતાની નવી ઉગાડેલી મૂઠ
અને કથ્થઈ ટોપીને લીધે મિસિસ પેનેસ્સા પોતાને ઓળખી શક્યો
નહી એની ખાતરી હોવા છતાં વિલીએ મો ફેરવી લીધું

‘શા કારણે ગુજરી ગયા ?’ એણે ત્યાં બિલેલાઓમાના એકને પૂછ્યું
‘ખબર નહીં’

—પણુ શળપેટીની પાછળ ચાલતી મિસિસ પેનેસ્સાએ આ પ્રશ્ન
સાલળ્યો હતો.

‘ઘડપણને લીધે’ રુદનમા ફાટી પડતા સ્વરે તે બોલી.

આવાસનના મીઠા શબ્દો બોલવા વિલીએ મહેનત કરી પણ એની
જીભ બાણે કેટલું કરતી નહોતી એ (જીભ) વૃક્ષ પરના ફરમાઈ ગયેલા
ફળ જેવી બની ગઈ હતી અને હૃદય કાળા રંગે રંગેલી બારી જેવું

મિસિસ પેનેસ્સા ત્યાર બાદ પહેલા કઠોર કરડા ચહેરાવાળો
દોકરીને ત્યાં અને બાદમા બીજી દોકરીને ત્યાં રહેવા ચાલી ગઈ

- અને બિલ કદી ચૂકવાયા જ નહીં

તા ૨૩ એપ્રિલ, ૧૯૮૦

[મેન્જિક બૅરન’ વાર્તાસંગ્રહમાની
‘The Bill’ વાર્તાના અવગ

ત ત્રીશ્રી 'ક કાવટી',

બર્ટ્રાન્ડ રસેલ પોતાના એક નિબંધમાં સાચા શિક્ષકનું કામ વિદ્યાર્થીઓને કશા પણ એકપક્ષી વિધાનની સામે ચેતવાનું છે એમ જણાવતા લખે છે કે “to be on their guard against accepting exparte statements at their face value.”

સામા પક્ષની ગેરહાજરીમાં પોતાના પક્ષ વિશે થયેલા વિધાનો ક્યારેય જેમના તેમ સ્વીકારી ન લેવાવા જોઈએ એ બર્ટ્રાન્ડ રસેલની ચેતવણી એટલા માટે યાદ આવી કે સૂરતની ન હો અવેરી જૈન હાઈસ્કૂલે તેના માર્ચ/૧૯૮૦ના મુખપત્ર ‘પ્રતિભા’માં સૂરતના કેટલાક સાહિત્યકારોની મુલાકાતો અને પ્રશ્નોત્તરી પ્રગટ કર્યા છે.

આ પ્રશ્નોત્તરી વાચનાર, સૂરતના સાહિત્યકારો વિશે સાવ કોરો-કટ વાચક તો બરાબરનો ભોળવાઈ જાય. કેમ કે જે કશું જ ન જાણતો હોય તે તો જેટલું ને જેવું જણાવીએ તેટલું ને તેવું જ પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી સ્વીકારી જ લે. એટલે નિર્દોષ વાચકોને ગેરરસ્તે દોરવાનું કામ, જે બહુ સહેલું છે, તે અહીં થયું છે એ જાણીજોઈને થયું છે કે અજ્ઞાનથી થયું છે તે વિચારવાનો પ્રશ્ન છે.

જાણીજોઈને જો એમાં કેટલાક સાહિત્યકારોનો ઉલ્લેખ ટાળવામાં આવ્યો હોય તો તે વિષયને અધૂરો અને એકપક્ષી ન્યાય આપે છે અને જો અજ્ઞાનને કારણે આમ થયું હોય તો એવા અજ્ઞાન સાથે વિષય ચર્ચાએ એ ધૃષ્ટતા કહેવાય

દાખલા તરીકે એક મૂર્ધન્ય સાક્ષરશ્રીએ તેમની મુલાકાતમાં જે કેટલાક નામો ગણાવ્યા છે તેમાં કેટલાક દક્ષિણ ગુજ.ના સાહિત્યકારોના નામો છે. હવે દ. ગુજ ના નામોમાં જેમનું સાહિત્યક્ષેત્રે મહત્વનું

કહેવાય અથવા પ્રભાવક કહેવાય એવું ખાસ કોઈ પ્રદાન નથી એવા ફેટલાક નામો પણ એમને ઝટ સૂઝે છે એમની પ્રીતિ એમના પર હશે તેથી કે ‘ગમે તેમ’ પણ વ્યારા/વાલોડ દક્ષિણ ગુજરાતમાં જ આવેલા હોવા છતાં સુરેશ જોષીનું નામ એમણે દેવાનું ટાળ્યું છે, ત્યારે જે સાહિત્ય વિશે કશું જ ન જાણતો હોય એવો વાચક તો એમ જ માની ખેસે કે અહીં ઉલ્લેખેલા નામો જ સાહિત્યકાર્ય કરે છે, બાકીના નહીં ।। આ સિવાય કોઈ છે જ નહીં ।।

આમ, ભોળા વાચકોને ભોળવવા પોતાની પોતાનાઓએ સ્થાપી આપેલી પ્રમાણભૂતતા અને પ્રભાવકતાને કામે લગાડવી પડે એવું થયું છે

ટૂંકમાં, આવું વિધાન ex-parte statement [સામા પક્ષની ગેરહાજરીમાં સામા પક્ષ વિશે કરેલું વિધાન] ઠરે છે કોઈપણ વિધાનનું વજૂદ ત્યારે જ પરખાય જ્યારે બેઉ પક્ષો તેને સમતિ આપે સાચો અને સુદઃ અભ્યાસી એકતરફી વિધાનોને વકીલાત જ ગણશે, ચુકાદો નહીં.

*

‘પરખ’ના મે, ૧૯૮૦ના અકમા ‘શૈલી અને તત્પુરુષ’ લેખમાં ‘રીતિ વિશિષ્ટતાથી ખાસ ધ્યાનપાત્ર’ કહી શકાય એવા ગદ્યકારોમાં ઉમાશંકર, કિશનસિંહ અને યશવંત શુક્લના નામો ગણાવાયા છે. ત્યારે એ સિવાય ખીજા કોઈ ગદ્યકારો છે જ નહીં ? એમાં કિસનસિંહના ‘હિમાલયની પત્રયાત્રા’માંથી લીધેલા અવતરણો ખરેખર ‘એક પ્રકારની નવનીત જેવી મૃદુતા કે ચમેલી જેવી ચારુતા’યુક્ત ‘માધુર્ય’ના ગુણ દાખવે છે, એ વાત જાણે ખરોખર છે, પણ ઉમાશંકરની શૈલીના ઓળસનું નિદર્શન એમણે ‘સંસ્કૃતિ’ના ઓક્ટોબર, ૧૯૭૯ના અકમા જ્યોત્સ્નાશીલા નિધન પરત્વે લખેલા લેખમાંથી આપ્યું છે “એમાં એકાધિકારવાદનો જરૂરે અક્ષોસ પ્રગટ ન કરનારા નેતાઓ પણ ત્યા

હાજર હતા” એ વાક્યમાં લેખકને ‘કંઈક કટુતા’ લાગે તો છે પણ “ગ્રીલીના ઓજસમાં કટુતાની માત્રા આહ્વાદક અશ બને છે” (પરખ મે, ૮૦, પૃ ૨૮૯) કહી એ કટુતાને ‘આહ્વાદક’ ગણે છે.

અને એના પછી લેવાયેલા યશવત શુકલના ‘નિરીક્ષક’ (૨૦-૧-૧૯૮૦)માંના અવતરણમાં ઉગ્રતા, કટુતા વગેરે પૂરતા પ્રમાણમાં અલગ છે પણ બંને અવતરણો રાજકાલમાં દર્શાવાતી વાગ્મિતાના લપટા નમૂના પૂરા પાડે છે યુયુત્સા ઓજસ માટે જરૂરી હોય અને ગાંડારણ યુયુત્સાને પોપત્તુ હોય તેમ અહીં ચૂટણી/રાજકારણનિમિત્તનું વકતવ્ય ‘ગદ્યસૌત્રી’ની ઓજસ્વિતા માટે પસંદ કરવું પડ્યું છે

દુર્ગારામે મહિપતરામે [ખાસ તો મહિપતરામે] તેમના જમાનામાં હિન્દુ ધર્મના મિથ્યાચારો પરત્વે અત્યંત ઉગ્રતાપૂર્વક પ્રહારો કરેલા પણ તેમને તેઓએ ગ્રીલીની ઓજસ્વિતા જોવાને બદલે “કટાક્ષ કરવામાં જાતે ક્ષુલ્લક થવાય છે” એમ લાડીને પ્રશસવાનું માડી વાળેલું મહિપતરામના ઉદ્દગારોને અને તેમાંના ઉદ્દેકને સમજાવેલા અભાવ અને ઊડાણનો અભાવ ગણાવેલા ન્યારે પ્રખુલ્લ ગદ્યકારોના લખાણો/વકતવ્યો ‘વિશિષ્ટ ગદ્યરીતિ’વાળા ગણાવાય છે ! એમાંથી ફક્ત થતું અનુમાન એ હોઈ શકે કે આપણી જેને સમતિ હોય અને આપણી માન્યતાને જે અનુકુળ હોય તે પ્રશસ્ય અને ઇષ્ટ, પણ એ જ પ્રકારનું [કદાચ એથી વધુ જીવ્યું] પણ જે આપણી સમતિ વગરનું અને આપણી માન્યતાને પ્રતિકુળ હોય તો તે નિઘ ! એટલે વાત આખરે આપણા અગત ગમા અણગમા પર આવી જાય છે અને અગત ગમા અણગમા પ્રેરિત વાત વા વિધાનની Validity કેટલી ? □

નવલકથા / વાચકે

નવલકથા શા માટે લખવી જોઈએ એવો વિચાર કરનાર નવલકથા ન લખવા વિશે એક નિબંધ લખી શકે, નવલકથા નહીં નવગ લોકોને કામ મળતું નથી એવું કહેવાય છે, પરંતુ નવલકથા વાચતા એ વાત સાવ અફવા જેવી લાગે પાત્રોને ધણુ બધુ કામ મળેલું જોઈને આશ્ચર્ય પણ થાય જગ્યાની તગીની ફરિયાદ પણ નવલકથા હાથમા લીધા પછી વ્યસ્તીઓના બડબડાટ જેવી લાગે કશું ન કરવાનું હોય ત્યારે શું કરી શકાય એનું માર્ગર્શન નવલકથામાથી મળતું હોય છે કશું ન કરવાનું હોય ત્યારે કરવામા આવતા કામ લોકપ્રિય થવાની મહત્વાકાંક્ષા રાખી શકાય એ પણ લોકપ્રિય નવલકથાના પાત્રો સૂચવે છે

આપણને મહત્વની વાતોમા જ રસ પડે છે એવી અફવા આપણે શિષ્ટતા ખાતર દેલાવ્યા કરીએ છીએ, કારણ કે આપણી આસપાસ જે કંઈ થઈ રહ્યું છે અને એમા આપણે રસ લઈ રહ્યા છીએ એ બધું હુલ્લક અને અર્થહીન છે એવું જણાય તો આપણે સાવ ભોઠા પડી જઈએ, આપણી બુદ્ધિમત્તા વિશે સદેહ જિભો થાય

દોષ વાસણનું ઢાંડણું સજ્જડ ફીટ થઈ ગયું હોય એ ખરેખરી કટોકટી હોય છે, અને તેના નિવારણ માટે ઘણીવાર ધરના બધા જ માણસો પરિશ્રમ કરે એનો અર્થ તો હોય જ છે, એ વાસણ આપણે ખોતવું હોય ત્યારે તે ખૂલવું જોઈએ એવી શરતે તો તે ખરીદેલું હોય

છે, તે શરતનો તે ભગ કરે તે એક એલેજ અને કટોકટી હોય છે, પરંતુ હવે વાસણો આજ્ઞાકિત હોય છે અને વસ્તુજગત તરફથી વાર-વાર કટોકટી સર્જાતી નથી, આપણે નવરા થઈ જઈએ છીએ, એથી આપણને આઘાત લાગે છે, ત્યારે શી રીતે કટોકટી સર્જાય અને આપણને એલેજ મળે ? આનો ઉત્તર નવલકથામાંથી મળે છે અને પ્રત્યેક કટોકટી આપણી કસોટી કરે છે એવું પણ હવે સ્વીકારવા જેવું નથી, નવલકથા એ કઈ શાસ્ત્રીય સંગીત નથી કે તે આપણી કસોટી કરે, પાત્રો પણ કસોટીમાં સપડાય છતાં તેમની વાસ્તવિક કસોટી થતી નથી, તો વાચકની થાય જ શી રીતે ? છતાં પાત્રોની સાથે વાચક પણ કસોટીમાંથી પસાર થતો રહે એવા ભ્રમ ને આનંદ ચાલુ રહે છે, આથી નવલકથા કળાવિહીન હોય છે એવો કોઈ આરોપ ટકી શકતો નથી.

દીર્ઘાયુષ્યની ઝખના તો ઋષિઓની સાથે જ ચાલી આવી છે. ઋષિઓના મ્મરણ સાથે જ હજાર વર્ષના તપ, તો આયુષ્ય ફેટલું એવો વિચાર આવે છે નવલકથાનો વિસ્તાર થતો ગયો-પ્રસ્તાર પણ કહી શકાય-તેમાં પાત્રો એમની નિરર્થકતાનો ખોધ દર ડરવા પાનાના પાના સુધી જે કઈ કરીને જીવતા જ જાય છે, જીવે જ જાય છે એવા જીવનન્યાપાત્રી દીર્ઘાયુષ્યની પ્રેરણા મળે છે. સારા ખોરાક અને આરોગ્યની વધારે સારી વ્યવસ્થાથી આયુષ્યનો દર વધતો જાય છે એવી સ્થાપનાનો, ગભ્યમ સ્થા પણ નિરર્થક નથી એવી સમજણ માટે, અસ્વીકાર ન કરીએ, પરંતુ અનેક લાગોમાં નવલકથા વિસ્તવા માડી, પાત્રોના ખામ કોઈ કાર્યો કે કાર્યક્રમ વિના, તેની અસર આપણા સમાજ પર પડી છે અને કેવી રીતે જીવન લખાવી શકાય એની સિદ્ધતો પણ એમાંથી આપણને સાપડી લાગે છે, પરિણામે આયુષ્યદર વધ્યો છે

અન્ય સાહિત્યસ્વરૂપો કરતા નવલકથા વધારે વ્યાપ છે, એ જ લોકપ્રિય થાય છે, એ પરિણામનો સાગમા સારો બોધ રાજપુરુષોએ ભારતમા લીધો લાગે છે. કેટલી બધી નિરર્થકતાએ લોકપ્રિય થવા માટે જરૂરી છે, વળી લામા સમય સુધી કારકિર્દી ચાતુ રાખવા માટે નિરર્થકતાના પુનરાવર્તનો કરવા જરૂરી છે, એ પણ એમને નવલકથાના પાત્રો પાસેથી જ બહુવા મળ્યું લાગે છે ?

આપણને સમય મળ્યો છે, વળી હાથપગ મળ્યા છે તેનો ઉપયોગ થવો જોઈએ, એમ તો બુદ્ધિ પણ મળી છે તેનો ઉપયોગ પણ થાય તો બોદુ નહીં, પણ અર્થ કે સાર્થની ચિંતાથી નિષ્ક્રિયતા આવે છે, કરતા હોઈએ તે અટકી પડે છે અને શૂન્યના વ્યાપે છે. અસ્તિત્વનો અર્થ આ ખત્રસ હોઈ શકે નહીં એટલે કર્મકાણડ ચાલવા જોઈએ જાની બ્રાહ્મણ કરતા કર્મકાણડી બ્રાહ્મણના ઘરની કોડીમાં વધારે અનાજ હોય છે, અને બધા બ્રહ્મમા અનાજ ત્રેષ્ઠ બ્રહ્મ છે, એ અસ્તિત્વબ્રહ્મ છે કર્મકાણડમા જ્ઞાનના શ્લોકો ચપોચસ બોવાય છે, પણ તેના અર્થો બહુવાના હોતા નથી, તો આપણા કર્મોમા જ્ઞાનના પોપટિયા પાઠ પણ ઉચ્ચારાતા રહે પણ તેના અર્થો ખેસાડવાના હોય નહીં. નવલકથામા નીતિ, ધર્મ, પ્રમાણિકતા, પ્રેમ, ત્યાગ, બલિદાન, આહુતિ, જીર્ણ આદિ બાબતો શાબ્દિક રૂપે આવે છે, અને પાત્રો કર્મકાણડી (ઘટનાપરસ્ત) બની રહે છે, એમ આપણે જીનીએ તો આજની નવલકથા કરતા આપણુ આયુષ્ય એણુ નહીં હોય !

□

દક્ષિણ ગુજરાતના સાહિત્યકારો !

તેમને (શ્રી વિષ્ણુપ્રસાદ ર. ત્રિવેદીને) મતે ગુજરાતી સાહિત્યકારો પૈકી આંતરરાષ્ટ્રીય કક્ષાએ મહાત્મા ગાંધીજી, ગોવર્ધનરામ અને ઉમાશંકર નોંધપાત્ર છે.

અર્વાચીન સાહિત્યકારોમાં આપણા દક્ષિણ ગુજરાતના ઉગનસૂ, જયંત પાઠક, જયમનબહેન, ભગવતીકુમાર, રમણભાઈ પાઠક, સરોજ પાઠક, પ્રિ. મહેતા, દહીવાળા, રતન માર્શલ, દાક, ચન્દ્રવદન શાહ વગેરે સુપ્રસિદ્ધ લેખકો છે. પ્રીતમલાલ મઝમુદાર, પ્રિ વ્યાસ, ચંપકલાલ વ્યાસ, પ્રો. વાળદ, પ્રો. ગુણવંત શાહ, ચન્દ્રકાન્ત પડયા, ઇશ્વરલાલ ભટ્ટ, શ્રીમતી ઝવેરી વગેરે પણ જાણીતા લેખકો છે ચન્દ્રવદન મહેતા, જ્યોતીન્દ્ર દવે, જયજ્ઞાણ દવે, કૃષ્ણચીર દીક્ષિત વગેરે આપણા જ ગણી શકાય

*

સાહિત્યના નકશામાં નર્મદ-નવલરામથી આરંભી સર્વશ્રી વિષ્ણુપ્રસાદ ર ત્રિવેદી, જ્યોતીન્દ્ર દવે, ચન્દ્રવદન મહેતા, ગતીભાઈ, ભગવતીકુમાર આદિનું પ્રશસ્ત પ્રદાન છે એમ કહી શકાય.

—જયંત પાઠક

(‘પ્રતિભા’ વાર્ષિક, માર્ચ ૧૯૮૦)

**બૂપત યડોદરિયાની
નવલકથાઓ**

પલ પલ વ્યાકુળ પ્રાણ	૧૯-૫૦
તારા હૈયે મારો પ્રાંત	૧૯-૫૦
જપતપ જૂઠા, સાચી પ્રાંત	૧૫-૫૦
ભવોભવની પ્રીત	૧૯-૫૦
મોતના પીંગળે	
તરસ્યા પ ખી	૧૫-૦૦
સ્વપ્ના ખી	૧૩-૦૦
એક નકારી છોકરી	૧૩-૦૦
બીજુ યોવન	૧૨-૦૦

શાળા-ઉપયોગી નાટકો

નાટકોની દુનિયા — ચશ્વત મહેતા	
શાળા-ઉપયોગી નાટકો — રજની શેઠ	
બજવો નાટકો — બજદેવ મોલિયા	
સહેલા નાટકો — સુરેશ ગાંધી	
કિશોરોનાં નાટકો — પ્રા. હસિત બૂચ	
(દરેકના ૩ અઢી, સેટના ૩ ૧૫)	
તિતરબિતર જનક નાયક	૬-૦૦
ઈતરેતર : વિજય શાસ્ત્રી	૧૫-૦૦
ધરેબાહિરે (ચિંતનલેખો)	૧૨-૦૦
પ ચગવ્ય (ચિંતનલેખો)	
પ્રીતમલાલ મજમુદાર	૮-૦૦

કાવ્યસંગ્રહો

સૂરના ગોળાને ભેટવા	
જતા — નાગરાજ	૩૦-૦૦
કાલિન્દી — જનક નાયક	૧૨-૦૦
કૂલડા — લેતલ મોદી	૨-૦૦

વજ્રમાતરીની નવલકથા

જિ હા ફૂલા ને ૪ કાં દોરડાં	
મૂલ્ય ૧૮ રૂપિયા	

કાળરાત્રિની ધૂણતી ભૂતાવળ

મૂલ્ય : સાડાતેર રૂપિયા

ભજવવાલાયક નાટકો

નવાં નવા નાટકો — પ્રા. હસિત બૂચ	
તખ્તાલાયક નાટકો — રજની શેઠ	
નાટકો જ નાટકો — સુરેશ ગાંધી	
રંજવોના — ચ. ચી. મહેતા	
હસાહસના નાટકો — હરીશ નાયક	
(દરેકના ૩. ૫ સેટના ૩ ૩૦-૦૦)	

આયુર્વેદનાં પુસ્તકો

લાભશ કર ઠાકર 'પુનર્વસુ' ની બાર	
રોગપુસ્તિકાઓ. સેટના ૩	૨૪-૦૦
ધર ધરનો વૈદ	૧૩-૫૦
ધર ધરનાં ઔષધો	૧૩-૫૦
અભિનવ કુદરતી ઉપચાર	૧૩-૫૦
યોગાસનો અને આરોગ્ય	૧૩-૫૦

સાહિત્ય-સંગમ, બાવા સીદી, ગોપીપુરા, સુરત-૧.

*With Best Compliments
From :*

**HIRALAL MANCHHARAM
& SONS LTD.**

**Hiralal Colony,
A. K. Road,
SURAT - 395006
Tele No. • 24935 / 36 / 37 / 38**

કકાવટી

જુલાઈ,
૧૯૮૦

કવિતા

અજિત ઠાકોર

યામાઝાફી એઈશુ
(યોગેશ જોષી)

વિવેચન

સુરેશ હ. જોષી

વાર્તા

‘ ચ પૂ ’ વ્યાસ

નાટિકા

મતીશ વ્યાસ

વિનોદ

ગતિલાલ ‘અનિલ

ચિંતન

બટ્રાન્ડ રસેલ

(કિરણ શાસ્ત્રી)

પત્રચર્યા

વિજય શાસ્ત્રી

અભદ્ર

“ મનની શક્તિ પરમાણુથી થે અધિક છે ”

ભારતમાં સર્વપ્રથમ

હિપ્નોટીઝમ વિશે વૈજ્ઞાનિક અને પ્રેક્ટીકલ જ્ઞાન આપતું
એક અનોડ મથક એટલે જ

સ્કૂલ ઓફ હિપ્નોટીઝમ

(એક માસનો કોર્સ - ફી રૂ. ૧૦૦/-)

તથા

દક્ષિણ ગુજરાતમાં સર્વપ્રથમ

માનસિક રોગો જેવા, કે માથાનો દુખાવો, અનિદ્રા, કુટેવો વગેરેનો
ઉકેલ આપતું એક અનોડ મથક એટલે જ

હિપ્નોટીક સેન્ટર

(મુલાકાત - ફી ત્રણ રૂપિયા)

પ્રોફેસર જરીવાલા

(દેસાઈશેરી, સગરામપુરા-સૂરત-૨)

મળવાનો સમય બપોરે ૧૨ થી ૩, રાત્રે ૮ થી ૧૦

કકાવટી

જુલાઈ
૧૯૮૦

સાહિત્યસર્જન
અને વિચારોનું
સર્વલક્ષી માસિક

વર્ષ ૨૨ : અ ક ૨૫૬ : મૂલ્ય : દોઢ રૂપિયા

દર માસની ૫ દરમી તારીખે પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ

દેશમાં રૂપિયા ૧૫, બે વર્ષના રૂ. ૨૮, વિદેશ શિલિંગ ૩૦
(દરિયાઈ ટપાલથી), પાંચ પાઉન્ડ (હવાઈ ટપાલથી), મેંગ્રોન
એજન્સીઓ અને બાણીતા અથવા વિક્રેતાઓને ત્યાં લવાજમ ભરી શકાય
છે. દોઈ પણ માસથી ગ્રાહક થઈ શકાય છે. લવાજમ અને વ્યવસ્થા
અંગેના તમામ પત્રવ્યવહાર રતિલાલ 'અનિલ', ૩, આનંદનગર,
સગરામપરા, સૂરત-૩૬૫ ૦૦૨ સરનામે જ કરવો.

'કકાવટી' કવિતા, વાર્તા, ગદ્યખણક, નિબંધિકા, વિવેચન આદિ
સાહિત્યિક ધારણાની કૃતિ સ્વીકારે છે, કૃતિ સાથે સરનામા-
ટિકિટવાળું કવર અવશ્ય ખીડવું. કૃતિ રતિલાલ 'અનિલ',
૩, આનંદનગર, સગરામપરા, સૂરત-૩૬૫ ૦૦૨ સરનામે જ મોકલવી.

ત્રી-મુદ્રક-પ્રકાશક

રતિલાલ મૂ, 'અનિલ'

પ્રકાશનસ્થળ ૩, આનંદનગર, સગરામપરા, સૂરત-૩૬૫ ૦૦૨

મુદ્રણસ્થાન અમલવી મુદ્રણાલય, બાવાસીદી, ગોપીપરા સૂરત-૩૬૫ ૦૦૧

ગ્રામસ્વરાજની કુટીએ અગ્રેસર

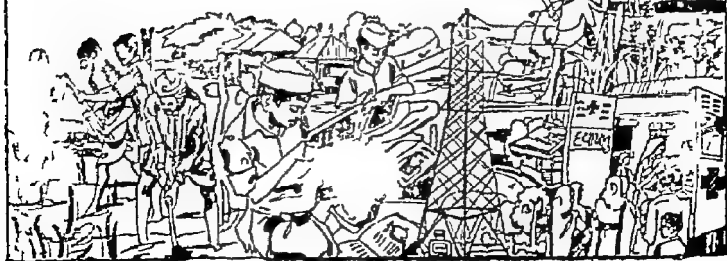
ગ્રામસ્વરાજ ગોમટા

ગોમટાના ૭૨૦ કુટુંબોનો સામુહિક પુરુષાર્થ સફળતાને વર્યો છે. સર્વકોટ જિલ્લાના આ ગામની પચાસે ૧૯૭૭ '૭૮ની મળ્યની સર્વશ્રેષ્ઠ પચાસતનુ જાહેરાત મેળવ્યું છે ગોમટાની ગનિશીલતાના આ રહ્યા મહત્વના ઝિંધ-નોપાને.

* ૨૮૮ પિયતના ફૂવાઓ * ૧૬૫ વીજળીક મોટરો * ૮૫ ઓઈલ એન્જીનો * ૩ અનુથવલ તળાવો * ઘેર ઘેર પાણીના નળ * ૩૫૦ રબર ટાયરના ગાડાઓ * ગ્રામમિક આગેચ્છ કેન્ડ * ૫૪ નાસ્વાર કેન્ડ * ગોશાળા * ગાલમ દિરથી ટ્રેસ માધ્યમિક મુધીની ગાળાઓ * પુત્રકાલય વાચનાલય * ટેલિફોન એક્સચેન્જ * બે બેન્કો * ટીન ફેક્ટરી * ખેતીના ઓનરો બનાવવાના રકાગખાના * તેલની ઇ મીલો * ગ્રામ-લક દળ * ખેતી વિષયક સહકારી મંડળી * ગ્રામના હુજિન કુટુંબો અને માણ મેનિટો માટે આવણીના જમીન * ગ્રામોગોળ, હુટુ બનિયોજન, ગરર યોજના, મમજ મુવારખા વગેરે સર્વાંગી વિકાસના અગ્રે

ગોમટા સાકાર કરે છે —

ગ્રામસ્વરાજનું સ્વપ્ન

શેરી / અજિત ઠાકોર

અત્તાર લગી

ગામના ઘરેઘરની બારસાકે

આસોપાલોના તોરણની જેમ જૂલતી

આ શેરી

અત્તારે

કશુક ગળી ગયેલી સાપણની જેમ પડી છે

એનું ફૂલેલું પેટ પારેવારે થરકા કરે છે

એની ચોક્કેર ઘરો

કાણે ગયા હોય એમ

માથેમોઝે કાળું મેશ કપડું બોલી

ફાનસિયા આપો ઢાળી ઉકળા બેઠા છે

ઘડી પહેલા કાળી રીબીનમા ફરફરતુ ચૂ થાતુ

સામેનું આ ઘર

શેરીના મોમા ખલવાઈ પડ્યું છે

આમ જ

શેરીની ચોક્કેર ટોળે વળીને બેઠેલાં

આ ઘરો

શેરીના મોમા ખલવાઈ પડે છે કોઈ ને કોઈવાર

ને તોય
 કૂબ ફરકવાની મછામા ને મછામા
 ગુમસુમ બેસી ગહે છે
 પણ આ શેરી તો
 આ અંધારામા
 કદાગ બધાની નજર ચૂકવી
 કાચળી ઉતારીને સરકી જશે
 ને કાલ ખેડો ફાટા તો
 આ બેબાકળા ઘરોને
 આમતેમ હાલ્યા કરતી કાચળી જ બેવા મળશે ..
 બાણુ છુ કે
 થોડા દા'ડામા તો આ શેરી
 ગામના ઘરેઘરની ભીંતોએ
 મોગરવેલની જેમ
 ચઢી ગઈ હશે...
 પણ અતારે તો બસ
 મને એનું કૂંચેલું પેટ જ
 થરકા કરતું દેખાયા કરે છે ..

બે દુનયા યામાઝાકી એઈછી
અનુ. યોગેશ જોષી

હું શોધુ છું તારો
સાજના આકાશમા
તે આવીને કહું છું તને તે વિષે
ત્યારે તું કહે છે તું પણ જુએ છે જેને
હું ચીધું છું પળી
ધૂધળા વૃક્ષોની ડાળીઓમાં
ખોળી રહ્યું છે વિસામા માટે જગ્યા
ત્યારે તું કહે છે એ પણ તું જુએ છે
કોણ જાણે તું જુએ છે તે દુનિયા
ને હું જોઉં છું તે
એકસરખી જ લાગે છે

હું આપણે આખોની બે જોડ નથી
એક જ દેહમા ?

તો પછી
બધું ય જોવાની ક્રિયાને હું છોડી દઈ ન શકું
તારા પર ?

હું મીઠું છું મારી આખો
મારી દુનિયા ઓલવાઈ જાય છે એકદમ
પણ એક એવી જ દુનયા
ઝળકયા કરે છે તારી આખોમા.

તે કયું સત્ય ? / સુરેશ હ જોષી

ફિયેફગાર્ડે પણ એના સમકાલીનો સામે ફરિયાદ કરતા કહેવું, 'એમની નૈતિક આચારસહિતા પોલિસ ખાતાના નિયમોના સારસક્ષેપ જેવી છે, એમને માટે સૌથી મહત્વની વસ્તુ તે રાજ્યવ્યવસ્થા માટે ઉપયોગી થઈ પડવાની તક છે દરરોજ સાંજે કલ્પમા પોતાના અભિપ્રાયો વ્યક્ત કરવા તે એમનો પ્રિય વ્યવસાય છે, કથાક અગાતને માટે, કથાક સુદ્ધરને માટે, એઓ કદી તકસ્યા કે ખૂર્ચી નથી, કથુ ન બની શક્યા હોવાના ભાનથી જે છીડાણનો અનુભવ થાય છે તે પણ એમને થયો હોતો નથી' આપણા ઘણા સમકાલીનોને પણ આ વર્ણન લાગુ પડી શકે એમ છે

હૃદયબંડ કે બુદ્ધિબંડ લોકોને તો સહી લઈ શકાય, પણ જેઓ હૃદયને પામીને ય સહિષ્ણુતા અને સમુદારતા કેળવી ન શકે, જેઓ બુદ્ધિને પામીને એને પોતાની સર્વોપરિતા સ્થાપવાને માટેના નાના નાના પ્રયત્નો અને વ્યૂહો રચવામા જ ખરચી નાખે તેને સહી લઈ નહિ શકાય. પોતાનું અતિરેકી ચિત્ર આકર્ષણની વૃત્તિ માનવસહજ

નિર્જળતાનું પરિણામ છે એ આપણે સ્વીકારી લઈએ, પણ એની સાથે ખીમ્મતી નિર્ગર્હકતા અને નહિવતાનો પ્રચાર કરવાનો આસુરી ઉત્સાહ લળે ત્યારે માનવ્યતા મૂળ પર જ કુદારાધાત થતો હેવાથી એને સહી નહિ લેવાય.

કૃતિને પ્રકટ કરીને ધીમે ધીમે કર્તૃત્વનો વિલય સિદ્ધ કરવો એ એક કલા છે. કૃતિ દ્વારા જે પ્રકટ થાય છે તેને ટકવાને માટેના આધાર-સ્તંભ આત્મપ્રચારથી જીલા નથી કરી શકાતા. પછી કૃતિને ખીલી જાડવાને માટે જે રિક્ત અવકાશ જોઈએ તે મળતો નથી. પોતાની જ કૃતિ આગળ પોતે વામણા લાગે તો એ હકીકતનો સચ્ચાઈથી અને પ્રમાણિકતાથી સ્વીકાર કરવો જોઈએ. પરિમિત પ્રયોજન જ આપણા વ્યક્તિત્વને સકીર્ણ કરે છે. નાની નાની પ્રાપ્તિના લેખા જોખામા જ રચ્યોપચ્યો રહેનાર હાટડી માડીને ખેસનારા મારવાડીથી સહેજે ય જુદો નથી. આ બધો નિરર્થક ઉદ્વેગ ચાલ્યા કરતો હોય છે! તે દરમિયાન જ સાચી પ્રાપ્તિ તો એના હાથમાંથી સરી પડી હોય છે, લાલસા જેવું માણસને દયામણા બનાવનાર ખીજું કશું નથી.

ઈન્ડો-ઈન્ડમા પચાસની આસપાસ કવિતાના ક્ષેત્રમાં ‘ધ મુવમેન્ટ’ની સજ્ઞાથી ઓળખાતું આન્દોલન થયેલું. એના એક અગ્રણી કવિ તે દિલિપ લાર્કિન્ ‘લડન મેગેઝિન’માં એમની મુલાકાતનો અહેવાલ છપાયો છે એમાના કેટલાક મુદ્દાઓ આજના આપણા સાહિત્યિક સદર્ભમાં વિચારવા જેવા છે. આપણે ત્યાં આદેશ અને ઉપદેશ આપવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરી ચૂકેલા એક વાતનું વાગે વારે રટણ કર્યા કરતા હોય છે. સાહિત્ય દ્વારા સત્ય અને રમણીયનો અવિષ્કાર થવો જોઈએ. આ સત્ય તે કયું સત્ય? કશું કે ત્રિકાલાળાધિત સત્ય? કે કવિને જે અનુભૂતિ થઈ છે તેનું સત્ય? લાર્કિન્ કહે છે કે આ વાતને ખોટી રીતે મૂકવામાં આવે છે. દરેક કાવ્ય કયા તો સત્ય કયા તો સૌન્દર્ય તરફ ગતિ કરતું હોય છે. પણ સત્ય સુંદર બની શકે, સૌન્દર્યને ય એનું આગવું સત્ય

હોય એની આ સચ્ચાઈ તે ધર્મ પ્રમાણિત કે દર્શન પ્રમાણિત હોતી નથી એ કાવ્યમાંથી જ ઉત્કાન્ત થતી હોય છે. કવિના મનમાં થતો પહેલો સ્ટેટ કદાચ એને સૌન્દર્યથી અભિમૂત કરી નાખે પણ એ જ તે સાવધ રહેવાની ક્ષણ છે અનાયાસ સ્વર્ગીકૃત સત્ય એ કાવ્યનું સત્ય નથી, અ અભિપ્રાય કે વિચાર નથી. એને કાવ્ય નેડે મજબૂત સમ્બંધ હોય છે, ધર્મ કે દર્શન નેડે નહિ

દાર્કિને એક ઝાંખમા કહ્યું છે, 'જીવન પ્રથમ તો વિરતિ આણે છે, પછી ભય આપણે એનો વિનિયોગ કરીએ કે ન કરીએ, એ તો વીતવાનું જ છે. આપણામાં પ્રચ્છન્ન રહીને કંથુ કે બે પસદ ક્યું હોય છે તેને એ આવશેષરૂપે મૂકી ભય છે. પછી જીવન પૂરું થતું નથી પણ સમયનો અમુક ગાળો કે યુગ પૂરો થાય છે. આ પક્તિઓમાં કવિના અનુભવનું સત્ય પ્રકટ થયું છે, એ સત્યને સર્વસમ્મતિની કે ત્રિકાલા-બાધિતતાની અપેક્ષા નથી. એનું જીવાતુમૂત તત્ત્વ ધર્મના પર આધાર રાખતું નથી.

કવિ પ્રભુએ અને વિવેચકોએ પ્રશ્ન સેવી પોતાની કાઈ કૃતિને જો નખળી ગણતો હોય તો, તે સમયે પ્રવર્તતી સાહિત્યિક ફેશનને અનુરૂપ હોવાને કારણે જ વખણાયેલી, કૃતિની મર્યાદાને એણે ચીંધી બતાવવી જોઈએ આત્મચરિત્રને કારણે, કે સાહિત્યમાં તે ગાળામાં વર્ચસ ધરાવનારા વર્ગનું સમારાધન કરવાને માટે, એ ખોટા સાહિત્યિક મૂલ્યોનો પ્રયાગક ન બની રહેવો જોઈએ

સર્જક પોતાની કૃતિ વિશે કશો દાવો ન કરી શકે, એની ગુણવત્તા વિશે ખોટવાનો અવિવેક એણે દાખવવો નહિ જોઈએ પોતે કૃતિ દાગ થુ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે તેનો પ્રામાણિક અહેવાલ માત્ર એ આપી શકે. વિવેચકોને પોતાના અમુક સૈદ્ધાંતિક દુરાગ્રહો અને હાઝરોના ચોકડામાં અમુક કૃતિને ગોઠવવાનું અનુરૂણ થઈ પડતું હોય છે તો, કૃતિને અન્યાય થાય તેની પરવા કર્યા વિના, એઓ એનું

કરવાને પ્રેરાય છે વિવેચકોના આવા ખોટા પ્રભાવનો વિરોધ કરવાનું પણ કવિનું કર્તવ્ય બની રહે છે.

લાકિંનને વિવેચકોનો સારો અનુભવ થયો નથી એઓ કેટલીક વાર કૃતિ આડે અવગેધક ગળા જીણું કરે છે કેટલીક વાર એઓ તમને તમારા જેવું નહિ પણ બીજા કોઇકના જેવું લખવાને લલચાવે છે. કવિતાનો રસ માણવાનું બાજુએ રાખીને એઓ તમને જીવનશત્રુ, નિરાશાવાદી, હતાશાવાદી જેવી ગાળો દેવાનો આનંદ માણતા હોય છે.

સર્જકને માટે કશું આસાન નહિ બની રહેવું જોઈએ દરેક પ્રકારની આસાનીથી એણે તો સાવધ રહેવાનું છે પ્રચલિત રુચિ અને રસવૃત્તિને અનુકૂળ થઈને રહેવાનો માર્ગ સહેલો છે પણ વાસ્તવમાં ગજુ ધરાવનારો સર્જક પોતાની કૃતિને માણવા માટેની રુચિ પણ ઘડી આપતો હોય છે. લાકિંન 'ધ મુવમેન્ટ' ના એક અગ્રણી કવિ તરીકે ઓળખાવાની પણ ના પાડે છે એઓ કહે છે, 'હું કોઈ મોટો કવિ નથી, નજરે ચઢુ એવો છું ખરો. અત્યારે અમે કેન્દ્રમાં છીએ એટલે અમારા પર ધ્યાન જાય છે ચાણીસ વરસ પહેલા ટ્રેટસ, એલિયટ રોબર્ટ ગ્રેન્સ, સ્પેન્ડર, ઓડેન, મેકનિસ, બેન્જમિન, ડાયલન, ટોમસ એ સ્થાને હતા અને હવે આજે અમે ય કેન્દ્રમાં રહ્યા નથી. આજે હવે એ સ્થાને કોણ છે ? બીજા જે છે તે કદાચ મારાથી ય નમળા હશે, માટે હું સારો લાગતો હોઈશ.'

કવિને માટે એક બીજું મોટું પ્રલોભન તે પયગમ્બર કે ફિરસ્તા થવાનું છે એ પ્રલોભન કવિતાને માટે તો અનિષ્ટકારક જ નીવડે છે. નીતિની ખારાખડીથી કવિતાની ખારાખડી જુદી હોય છે એ પાયાની વાતનું વિસ્મરણ ન થવું ઘટે કવિને લગાડાતા બીજા લેખક પણ ઘણી વાર કાવ્યઘાતક નીવડવાનો જ સમ્ભવ રહે છે લાકિંન તો માને છે કે કવિતાના મૂળમાં સ્વસ્થતા રહી હોવી જોઈએ કશા ઉદ્વેગ અભિનિવેશોના પર આધાર રાખતી કવિતા અમુક ગાળા પૂરતી અગ્રસ્થાન

ખમે છે, પણ પછી તરત જ પ્રજા એને ભૂલી જાય છે, કારણ કે પ્રજા દમેશા ઉગ્ર ભાવાવેગની સ્થિતિમાં ટકી રહી શકતી નથી. ધૈર્ય કે તિતિક્ષા રાખનાર જડ જ થઈ જાય છે એવું નવી

‘અમે જે રૂપે ઓળખાવીએ છીએ તેવું જ જીવન છે’ એવું ભોળા પ્રજા માની લેશે એવું માનનારો સર્જક તો પ્રજાથી પણ ભોળો હોય છે. વાસ્તવમાં પ્રજાનો શિક્ષિત વર્ગ પણ સાહિત્યન એટલું મહત્ત્વ આપતો નથી. આજે તો સાહિત્યનું મહત્ત્વ સ્થાપવા માટે સાહિત્યકારોને જ પોતાના પ્રચારક બનવાની ફરજ પડે એવું વાતાવરણ છે. જીવન વિશેની પ્રકટ થતી દરેક વિચારણાને પ્રમાણભૂત ઠરાવવા માટે પોતાના અનુભવની સમ્મતિ પણ આવશ્યક બની રહે છે કવિ તમારા અનુભવની અવેશમાં કામ નહિ આવી શકે

નિરાશા કે હતાશાને નામે ગોઠીએ મર્યાદી મૂકનારા કેટલાક હોય છે. વૃદ્ધાવસ્થા, મૃત્યુ, નિષ્ફળતા, નિર્મિતિ - આ મધી કંઈ કવિકલ્પનાની નીપજ નથી. એ બધું તો આ નૃષ્ટિમાં છે જ. તમે એને રૂપાળા શબ્દોની મોહમળથી, ધર્મના ધૂપદીપથી કે ઉત્પટાગ તર્કથી ઢાકી દઈ શકો નહિ. કવિને તો એની પ્રવંચના આત્મવિચારક નીવડે. પછી માગદ્યનું અને શ્રદ્ધાનું ગાણું ગાનારા છે તે ધર્મને ખંડણી ભર્યા કરે અને કવિતાની ઉપેક્ષા કર્યા કરે

વિવેચક કાવ્યસર્જન અને કાવ્યાસ્વાદને માટેની અનુકુળ આબોહવા રચી આપે નહિ તો બલે, એણે કાવ્ય સામે શત્રુવટ કેળવીને વીરત્વ નિષ્પન્ન કરવાની પ્રવ્રત્તિમાં પડવું નહિ જોઈએ. અગત રુચિને જ માત્ર સાચા ધોરણ તરીકે ઠસાવવાનો દુરાગ્રહ એણે નહિ સેવવો જોઈએ. એહોરે કહેલું વધુ સાચું લાગે છે ‘કવિ કે સર્જક જોડે મતભેદ હોય તો તે હું પ્રકટ કરું, પણ એ કવિ કે સર્જક પોતાની આગવી રીતે પોતાને અભિવ્યક્ત કરે એની આડે જો સમાજ અન્તરાય ઊભા કરે તો હું એનો પક્ષ લઈને સમાજ સામે લડું’

□

ચીતરેલો બાદશાહ / ચંપૂ બ્યાસ

બચુએ પત્તાનો એક મહેલ બનાવ્યો ટિલિયો, મિલિયો, ટિકુડી લખુડી બધા સમજ્યા વગર મનદ કરવા લાગ્યા મહેલ તો તૈયાગ થઈ ગયો. થોડા પત્તા વધ્યા. એમાંથી જોડરને કાઢીને મહેલને મથાળે ગોઠવ્યો. જોડર તો લીલી ઝડી ફરકાવતો પત્તાના મહેલને સાતમે માળે ઝડખામાં ઉભો રહ્યો. બાકીના પત્તાની થાપી કરી, બચુ તો, રાત પડી એટલે જાગી ગયો રાત પડી એટલે ટિલિયો, મિલિયો, ટિકુડી, લખુડી બધા જાગી ગયા.

બધે અધારુ અધારુ થઈ ગયું. અધારામાં પત્તાનો મહેલ જિભો હતો અને મહેલને સાતમે માળે ઝડખામાં જોડર અડીખમ જિભો હતો.

બાકી વધેલા પત્તાની થાપીમાંથી સૌ પ્રથમ અધારે અધારે ચોકટની ગણી બહાર નીકળી અને અધારે અધારે મહેલમાં પેસી ગઈ. તેણે તા રસોડાની અને દીવાનખાનાની વચમાં સિંહાસન જમાવી દીધું. એ ચોકટની ગણી તો ચોકટની ગણી બનીને જમી ગઈ મહેલમાં.

તેની પાછળ પાછળ થાપીમાંથી નીકળ્યો ફૂલ્લીનો શુભામ. અધારે અધારે તેણે જીધતા બચુની ગગપેટી શોધી કાઢી ફૂલ્લીના શુભામે અધારે અધારે મહેલની આસપાસ ફૂલફૂલ ચીતરી દીધા અધારે અધારે તેણે પોતાના પિંગળકેશને કાળા બનાવી દીધા અધારે અધારે તેણે માથે રંગેલો નાજ પળ પહેરી દીધો. પીળાનું કાળું ને કાળાનું ઘોળું બધું ચીતગઈ ગયું, એટલે ફૂલ્લીનો શુભામ તો ફૂલ્લીનો બાદશાહ

બી ગયો-ચીતરેતો બાદશાહ, તેણે તો આસપાસથી ઘોડા રત્તી ઢાગળિયાં એકઠા કરીને એમાંથી ગુલામના કાટા વગરના ફૂલ બનાવ્યા અને ફૂલને ૨ ગી દીધા ગુલામી ગુલામી. આટલું થયું એટલે હાથમા કાટા વગરના ગુલામનો ગુરુ જાણી ચીતરેતો બાદશાહ તો સીધો પેસી ગયો પતાના મહેલમા ને ચોકઠાની રાણીની બાજુમા સિંહાસન ગોઠવીને ચઢી બેઠો અધારે અધારે.

ચોકટની રાણીને ચોકટના બાદશાહની જરૂર હતી પણ એ તો મહેલની એક ઘંટ બની ગયો હતો બાલ બાલ બચી ગયાનો સતોપ ઘંટ બની ગયેલા બાદશાહના ચહેરા પર હતો. હવે એ આવવાનો નહોતો, એની રાણીને ખબર હતી. ચોકટની રાણીની બાજુમા અત્યારે તો ચીતરેતો ગોઠવાઈ ગયો હતો રાણીએ એકવાર તેની સામે નજર કરી કે તરત જ ચીતરેલાએ ગુલામનો ગુરુ ધર્યો ગુલામના ગુરુ તરફ એક તિરસ્કાર ભરેલી નજર નાખી રાણીએ જાહેર કયું કે પોતે તો કાયમંડ કિવન છે એટલે ગુલામથી નહિ આલે ગુલામ જોઈએ હાઈ-કિવનને, કાયમંડ કિવનને તો હીરા જોઈએ હીરા ચીતરેલાએ તો હીરાની હારમાળા અગે તપાસ આદરી. આખો ને આખો સર્વસગ્રહ ઉચ્ચારીને હીરાની જતો વિષે, હીરાના ગુણો વિષે, હીરાની તેજસ્વિતા વિષે, હીરાની કિમત વિષે જાત જાતની માહિતી એકત્ર કરી. એ માહિતીની પાકી નોટને પાકુ પૂકું ચઢાવ્યું. પૂઠા પર જતજતવું ચિતરામણ ચીતરી દીધું હીરા વિષેની પાકી નોટ ચિતરામણથી હીરામઢી હોય એવી લાગવા માડી. પછી એ પાકી નોટ ચીતરેલાએ કાયમંડ કિવનને ચરણે ધરી રાણી તો વાહવાહ વાહવાહ કરવા લાગી વાહવાહના પોકારો પાડતી રાણીને પડતી મૂકાને ચીતરેલો તો નીકળી પડ્યો મહેલની બહાર અધારે અધારે.

ચોકઠાની અદર રહી ચોકઠાની રાણી ચીતરેલાએ બહારની થાપીમાંથી જગાડી લાલની રાણી અધાર અધારે ચીતરેલાએ તો ગુલામ

આપ્યા. લાલની રાણી કહે - 'કેવા છે આ ગુલામ ?' ચીતરેલો કહે -
'કાઠા વગરના ગુલામ.'

અધારે અધારે ચીતરેલાએ તો છાટણા છાટયા લાલની રાણી
પર લાલની રાણી કહે - 'શેના છે આ છાટણા ?' ચીતરેલો કહે - 'કુતરણા
અમીછાટણા.'

અધારે અધારે ચીતરેલાએ તો બાથ લીડી. લાલની રાણી કહે -
'શેના છે આ આલિંગન ?' ચીતરેલો કહે, 'વસતના બાદશાહના
પ્રેમભીના આલિંગન.'

એવામા મહેલમા હાહાકાર મચી ગયો - બૂમરાણ થઇ ગઇ - બાદશાહ
ક્યા ? બાદશાહ ક્યા ? ચીતરેલાએ તો દોટ દીધી - પહોચી ગયો મહેલમા -
ચોકઠાની રાણીએ સવાલ કર્યો - 'ક્યા પધાર્યા હતા, મારા રાજ ?'
ચીતરેલાએ કહ્યું - 'તારા માટે હીરા શોધવા ગયો હતો, રાણી.'
ચોકઠાની રાણીએ હીરા વિષેની પાછી નોટ દેખાડનાં કહ્યું - 'આટલા
તો ધણા મારા રાજધિરાજ !' ચીતરેલાએ કહ્યું - 'અરે હોય, પ્રાણપ્યારી ?
દોમદોમ હીરાહીરા લાવીશ તારે કાજ.'

ચોકઠાની રાણીએ કહ્યું - 'જવ ત્યારે પધારો ને ફરો કરો મહારાજ !'
ચીતરેલો કહે - 'જીવી જ, તો આપુ તને સપનાના સાજ.'

ચીતરેલાએ રાણીને પલગ પર સૂવાડી, પછી ખાસ્સી થપથપાવી.
અડધી જીંઘની અડધી જંગલી ચોકઠાની રાણીને ચીતરેલાએ સપનુ
આપ્યું - 'હું ને કાઈ છું તે તારે લીધે છું. આ ને કાઈ છે તે તારે
લીધે છે. આ હું, આ હીરા, આ મહેલ અને આ સુખના શીરા...
એ ને કાઈ છે તે તારે લીધે છે.'

ગણી તો સપનુ વાગેળતી વાગેળતી જીંઘી ગઈ. ગયો ગયેલા
શબ્દોને દાઢ નીચે દબાવી ચીતરેલો તો ફૂદી પડ્યો મહેલની બહાર

બહાર લમણે હાથ દઈ લાલની રાણી વાટ જુએ. હાટકિવન
સામે આવી ચીતરેલાએ તો દાઢ ખેતરી ચીતરેલો કહે - 'આજકાલ

તારા બસ નશામાં ચકચૂર આજકાલ તેને બસ પાંચું તો જ શરૂ.
આજકાલ ચઢ્યા અને પ્રણયના પૂર ..’

લાલની ગણી તો ઘેનમાં ડોલવા લાગી. ચીતરેલાએ તે: હાથમાં
લીધા હાથ અંતે પગ પર ડાબ્યા પગ આ ધમાકામાં ખાડી વધેલા પત્તાની
થાપીમાંથી બિઘતી ફૂલ્લીની દૂરી જાગી ને કાળીની તીરી પણ જાગી. બન્ને
ધુસધુસે ધુસધુસ હસવા લાગી. ફૂલ્લીની દૂરી કહે-‘આ ચીતરેલો તો એક-
વાર મનેય આવું કરતો’ તો ‘કાળીની તીરી કહે-આવું આવું તો મનેય
કરતો તો’ ફૂલ્લીની દૂરી કહે-‘પણ આજે તો સાવ નવોનશોર
લાગે છે.’ કાળીની તીરી કહે-‘જાણે ખીજે ખાદશાહ જોઈ લે અલિ !
અદ્ય ખાદશાહ જ લાગે છે હોકે.’

એ બેની વાતમાં કાળીનો ગુલામ જાગી ગયો. તેણે તો આ બધું
જોઈને ખૂણાના ખુરશીએવલ પર જમાવી દીધું ને બિધુ માયુ ઢાળી
આક્રંદ આગળ - ‘અહ હહહ મારે કાઈ બોનવું નથી, મારે કાઈ
કહેવું નથી. મારું દુ:ખ હું જ જાણું, હું તો બસ બહુ દુ:ખી છું.
હું તો બસ દૂરી, તીરી, હેલી, પેલી વગેરે સાથે લાલની રાણી પણ
તેની આજુમાજુ કરવા લાગી તે તો આ બધું જોઈ લીલો ને લીલો
વવા લાગ્યો ને જોરદાર રડવા લાગ્યો.

લાલની રાણીએ ખાલો ભરી પાણી પાયુ પાણી આપતા આગળી
એડકી આંગળી અડકતા પોચો પકડ્યાની ખૂંસરાણ મચાવી દીધી કાળીના
ગુલામે - ‘દાળમાં કંઈક કંઈ છે, કાળામાં ઘોળું છે.’

ચીતરેલાને આ બધી વાતની ખબર નથી એ તો એક નવી
આપત્તિમાં ફસાઈ ગયો છે ચીતરેલાની ગણીએ રુસણાં લીધાં છે-‘બદલાઈ
ગયા છે મહાગજ, સાન બદલાઈ ગયા છે.’ ચીતરેલો કહે ‘કહો ગણી,
શો થયો છે અપેગધ ?’ ગણી કહે-‘જ્યા ને ત્યાં ભંટ ચા કરો છે
એના માટો ખાધ’ ચીતરેલો કહે-‘બહાર જો જાઉં નહિ, તો પંડે

હીરાની ખાધ' ચોકઠાની રાણી કહે- 'ઓહો ! તો તો વાહ, જવ જવ જલદી જવ ને કરો કશે મહારાજ !'

ચીતરેલો બહાર આવ્યો તો વાત રંગેચંગે જમી હતી, બચુના રમકડાની ટોપલીમાંથી લાકડાનું લાલચટક સફરજન કાઢીને દૂરી, તીરી, હેલી, પેલી, લાલની રાણી ને કાળીના ગુલામ બધા ઊછળકૂદની રમત રમતા હતા. ચીતરેલાએ તો સફરજન ખૂચવી લીધું ને લાલની રાણી ગવવાઈ-બધવાઈ ગઈ લાલની રાણી કહે- 'કયા હતા રણવીર ?' ચીતરેલો કહે- 'બહી વાત પગી. પરથમ પહેલા તો ખાઈ લે આ સફરજનની ચીર.' લાલની રાણીએ તો ફળ માત્ર સ્વદ્યુ અને એનું ભવન ફરી ગયું. ચીતરેલા સાથે એ તો અહીં ફરી, તહીં ફરી વેરણુછરણુ. રમણુભમણુ ચીતરેલાએ તો લાલની રાણીના હૃદયમાંથી ખેંચ્યો લાલ રંગ...ઓઈઈઈઈઈ

—પત્તાની થાપીમાંથી કોઈએ વેદનાનો ઊલકારો કર્યો લાલની રાણીના ઓઈઈઈઈઈથી જુદા મડયો ઊલ્લે ઊલ્લેનો અવાજ.

ઐસીતૈસી. લાલની રાણીની આખે ચીતરેલાએ લાખ્યા ખેઉં હાથ, એનધેન દીવાધેન. તારા મનમાં કોણુ છે ?

—કાળીના ગુલામે ખુરશીમાં ખેઠે ખેઠે ટેબલ પર માંયુ પછાડયું અને પગી લારેનું એક ટુસકું લીધું.

પાણીથી છલેલોછલ પુવાલુ આપતા આગળી અડી, પાણી છલ્યુ અલ્લકે દલ્લકે અંજર અલ્લકે..ચીતરેલાએ લાલની રાણીના હૃદયમાંથી ખેંચ્યો લાલ રંગ. ઓઈઈઈઈઈ..

—પત્તાની થાપીમાંથી કોઈએ મરણુતોલ ખાસી ખાધી. ખાતા ખાતા પનું અવળું થઈ ગયું.

ઐસીતૈસી ચીતરેલાએ લાલની રાણીની આખે બાધ્યો લાલ રમાલ, અબ તરે સિવા કોન મેરા.. ધા ધિન્ના તા તિન્ના...

—કોઈએ ખૂખાર ખોખારો ખાધો.

જાનના આગળીઓ ધાકીને પછી યા હૂ . ચાહે કોઈ મુળે જ ગતી
કહે.. ચીતરેલાએ લાલની રાણીના હૃદયમાથી ખેચ્યો લાલ રંગ...
આઈઈઈઈ...

— ભગતે રહોઓઓઓ ચોકીદારની ચીસે અધારું ચીરવા માયું
માયું .

એસી તૈસી ચીતરેલાએ આ વખતે ફળ ખાતા દુરાગ્રહ કર્યો
લાલની રાણીએ લાકડાના લાજ્યદ્વક સફરજનને ખટકુ ભર્યું . એ તો
સાવ બેમાન થઈ ગઈ ચીતરેલાએ જાનની રાણીના હૃદયમાથી ખેચ્યો
લાલ રંગ ખસ ખેચ્યો લાલ રંગ ..ખેચ્યા ખાત લાલ રંગ . ના
ઓઈ . ના વોઈ કઈ જ નહિ ખસ ખેચ્યો લાલ રંગ ..

વળી પતાના મહેનમા હાહાકાર મચ્યો ગયો - ‘બાદશાહ કયા ૨
બાદશાહ કયા ?’ ચીતરેલાએ લાલની રાણીના હૃદયના રંગમાથી ખે
છીંગ બનાવ્યા ને દોડતા દોડતા મહેનમા પહોચી ચોકઠાની રાણીને
ચંગણે ધર્યા પણ ચોકઠાની રાણીને હૃદયના રંગની મધ કાઈ ગમી નહે
નેણે ઉદારમાને છીંગ બાદશાહના શય્યાગ મારે પરત આપ્યા ચીતરેલાએ
એક છીરો જમણા ખભે લગાડ્યો ને ખીન્ને છીંગ ડાગ્યા પગે ચોટાડ્યો
ચીતરેલા હવે ઓર ચીતરેલા બની ગયો. એ તો ચોકટનો બાદશાહ
બની ગયો - ચોકઠાનો બાદશાહ !

—અને પ્રભાતનું પહેલું કિંગ્ડમ ફૂટ્યું .

—વાળમૂડ કરેલ મા નિષ્ણાત લલ્લુએ કચરો વાળતા વાળતા
કટકી ગયેલા રંગવાળી લાલની રાણીને ખારી ગહાર કેકી દઈ બચુને
જગાડતા કહ્યું - ‘બચુમઈ બચુમઈ આ તમારો લાલની રંડી ધોળી ફક્ક
થઈ ગઈ તે મે તો ખારી બકાર કટકી દીધી ,લાલની રંડી ’

—બચુએ અડવીપડખી ઊઘમા જ જવાળ આપ્યો-‘રંડી નહિ,
રાણી કહેવાય રાણી ’

—મહેનને માથે રહીને આખી રાત અધારામા મરક મરક હમી
રહેલો જોર હવે દિવસના અજવાળામા ખડખડાટ હસી પડ્યો □

નિષ્કલાદ્વય યોગાયોગ / સતીશ વ્યાસ

સ્ત્રી - બગાસાનો અવાજ કરે પાટ પરથી ભેડે પાછળ બેસે, શ્વ-ય-
મનસ્ક

પુરુષ - બેઠો બેઠો છાપુ વાગે

સ્ત્રી—ઓહ . કહુ છુ (વિરામ) હ . (વિરામ)

પુરુષ—હ ? (વિરામ)

સ્ત્રી—વગેરે . કંઈ નહોં (વિરામ) . છુ કહુ (વિરામ)

પુરુષ—હ

સ્ત્રી—દદ . કારણ કે જવા દા

પુરુષ—હ (વિરામ)

સ્ત્રી—જ અહ . અતાવવુ .. હવે નહી

પુરુષ—હ

સ્ત્રી - ઉપગવાળો (વિરામ) હશે

પુરુષ—હ

સ્ત્રી—તમે તમને હોય કંઈ ? નહી નહીં જ.

શ્રી—(ઊઠવાનો પ્રયાસ, ઊંડે લડખડાય)

પુરુષ—(છાપાના પાના ફેરવે)

શ્રી—ગોળ ગોળ સામળો કઈ છે ?

પુરુષ—હ (વિરામ)

શ્રી—કઈક ગૂચવાય . ગોળ છે ગોળ .. (વિરામ) ના ના .

પુરુષ—હ

શ્રી—તો . સ્વપ્ન . ગદરાત્રે .

પુરુષ—હ (વિરામ)

શ્રી—પાખો પ્રદેશ . પગલી પરીઓ...પાપા .

પુરુષ—હ (વિરામ)

શ્રી—તે . આજે પણ . ના જ . નહી

પુરુષ—હ (વિરામ)

શ્રી—(ઝડપથી) હું ખોલ કહું ક્યારનીય !

પુરુષ—હ .

શ્રી—કેમ જનાય તમે ?

(પુરુષ છાપામાથી ઊંચી નજર કરી જુએ. શ્રી મૂક ચેતના પ્રવેશીને પુરુષને સંબોધે)

ચેતના—ચાલો ચાલો જાજાજા ! તમારુ, આઈમીન તમારે માટેનુ પાણી
ગરમ થઈ ગયુ ચાલો નાહી લો

(પુરુષ ઝડપથી છાપુ ટીપોય પર મૂકી ધીમે ધીમે ચેતના સામે
હસતો હસતો ગતિ કરે સ્નાનાર્થે)

ચેતના—દીદી, આ સાડી મને ફેવી લાગે છે ?

શ્રી—સ...ર સ

ચેતના—આ બ્રાહ્મિ ?

શ્રી—સુ ૬ . ૨.

ચેતના—ને એની સાથે આવી હેરસ્ટાઈલ ?

ત્રી—સા રી સારી

ચેતના—નહી દીદી તારા ચહેરા પર તો તુ કહે છે એવા ભાવ
દેખાતા જ નથી

ત્રી—હ—ના . ના હરો...સારુ . સરસ . સુદર હશે જ છે

ચેતના—એવું જ ! (થોડીવાર અચકાઈ) ચાલને દીદી, આજે શુક્રવાર
છે ને ! આજે પેલા ડોક્ટર મળશે

ત્રી—(મક) (વિરામ)

ચેતના—કેમ જવું છે ને ?

ત્રી—(મૂક વિરામ)

ચેતના—ખોલ તો ખરી દીદી ! આમ મૂકા રહે કેમ ચાલશે !

ત્રી—નહી.. પણ શુકર . શુક્ર પણ એટલે.. નથી જ . ખાતરી

ચેતના—હું જોઉં છું કે હું આવી છું ત્યારની તુ ઉદાસ છે ?

આમ કેમ ચાલશે ? ખોલ, જઈશું ને ?

ત્રી—જઈએ...ન . ન નહીં ચાલશે.

ચેતના—એ જ જવાળ, જૂનો જેવી તારી મરણ પણ જો જીવણ
નાહી લે પછી તારે નહાવાનું છે સમજી !

ત્રી—નહીં. ચાલે ? નહીં ના હું નાહું તો...ચાલશે નહીં

ચેતના—છી ! નહાવું તો જોઈએ ને ? આમ ને આમ તો શરીર
વધારે ખગડે !

ત્રી—જ . લલે...ત્યારે...ખગડે...

ચેતના—જો હું સાંજે તારે માટે સ-રસ ફળો લેતી આવીશ હું .

ત્રી—ફળ સ.. ફળ ન . ફલ અ ..ફલ . સન્સ . સ રસ ?

ચેતના—હા, સ-રસ.

ત્રી—સા રુ ...

ચેતના—તને ગમ્યું ને દીદી ?

ત્રી—સુ ૨

(ચેતના ત્રીનો હાથ પકડે)

ચેતના—દીદી, તારુ શરીર તો અત્યંત ઠંડુ છે, બાણે ગેરડીનો સાઠો !

ત્રી—કૃયો હ ...કહે . કૃયો . સાઠો નહીં અહ નહીં.

ચેતના—કંઈ ગરમાવો કરવો છે ?

ત્રી—ભરમાવો...હવે તો . કરમાવો

ચેતના—શુ ખોલે છે આ તુ ?

ત્રી—શરીર આ.. શરમાવો હવે તો

ચેતના—શુ હવે તો ?

ત્રી—ઉપરવાળો જેવો . ચે...જે

ચેતના—જે ગાડી, ઉદાસ ન થા, જરા સ્નાન કરી લે

સ્કૂર્તિ આવી જશે

ત્રી—હં સ્કુ પ્કુ ..રતિ નથી.. સ્કુરતી નથી નથી રતિ
સ્કૂર . સ્કૂર

ચેતના—ઓહો ! જે હુ રસોઈ બનાવવા બહ છુ જીભજી નાહીને
આવે પછી તુ તરતજ સ્નાન કરવા જતી રહેજે સાને
હુ ફળો લેતી આવીશ . (પુરુષ આવે)

પુરુષ—કયા મૂકી દીધુ મારુ ઘડિયાળ ? જડતુ જ નથી

ત્રી—હ . (વિરામ)

પુરુષ—તને ખબર છે ? પણ કયાથી હોય ?

ત્રી—હ (વિરામ)

પુરુષ—ઓહ ! કશુ જ જડતુ નથી આ ધરમા ! ને બધુ જ હોય છે
ધરમા ! આ તે કંઈ ઘર છે !

ત્રી—હ (વિરામ)

પુરુષ—કયા જતી રહી ? પછી મારે ઓફિસ જવુ કે નહીં ! લાગે
છે આને એમ ને એમ જવુ પડશે એક તો ટાઈમકીપરની
નોકરી ને ઘડિયાળ જ નથી !

સ્ત્રી—હ (વિરામ)

પુરુષ—ઓફ હો . તારી પથારી નીચે તો નથી ને ? (ખેાળ) નથી.

તારી પથારીમા પણ નથી !

સ્ત્રી—નથી ય મારીમા ને . તમારી ..(વિરામ).

પુરુષ—ક્યા હશે ? ચેતનાને ખબર હશે ?

સ્ત્રી—હ ? (વિરામ)

પુરુષ—ચેતના ! ઓ ચેતના !

ચેતના—(આવીને) મને ખબર જ હતી કે તમે મને બોલાવશો જ
બોલો ક્યાથી ખબર ?

પુરુષ—હવે અત્યારે આવા સવાલ-જવાબ જવા દે મારુ ઘડિયાળ
નથી જડતુ

ચેતના— હ પણ એ જ કહેતી'તી કે તમે બોલાવશો જ !

પુરુષ—પણ મને જગ ઘડિયાળ શોધાવ ને ?

ચેતના—(કેડમાથી કાઢી) આ રહ્યું હો પોતે ક્યાં ભૂલી આવો છો
એ ખબર નથી ને પછી કહો છો આ સાળાને ! હો હવે
મોઢુ થશે નહીં તો પાછું ઓફિસ જવાતુ .

સ્ત્રી—ઓફિસ નિયમિત . રાત્રે.

ચેતના ને ગત્રે મોઢુ ન કરતાં દીદી મોઢે સુધી ઊઘતી નથી ને
એની તમિયન પર અમર થાય છે.

સ્ત્રી—નહોં નહોં અરસ સારી . તબિયત ..સુદર ..તો..

ચેતના—ન સાળે દીદી માટે ફળો લાવશો ?

સ્ત્રી—ના, ના નહોં...એ એમને

પુરુષ—મને કદાચ ઓફિસમાશ્રી છૂટતા મોઢુ થાય ને ત્યારે કુદરસ-
મારકેટ બધ

ચેતના—તો તો હુ જ જઈ આવીશ તમે રહેવા દેજો

સ્ત્રી—હ બરાબર.. પણ . મારે...નહોં ફળ . ફળ નહોં જ

પુરુષ—ચાલો ત્યારે . બને તો વહેલો .

ત્રી—અ હ ત્યારે ગમે (પુરુષ જાય)

ચેતના—દીદી, ચાલ નાહવું છે ને ?

ત્રી—દારણ કે ..વગેરે નહોતર હશે.

ચેતના—પાછો બકવાસ ! ચાલને સ્નાન કરી લે પાણી ઠરી જશે.

ત્રી—ગયું .. છે...જ.

ચેતના—શું ગયું છે ?

ત્રી—નહી જ કશું . ગરમ છે ને ?

ચેતના—હા, હા, કશું તો ગરમ હશે પછી ઠરી જશે ને કેરોસીનની તગીમા વધારે .

ત્રી—ના ના...છુ. .આવું...ચાલ—પકડ.

(ચેતના હાથ પકડી ધીરે ધીરે ત્રીને લઈ જવા જાય છે ત્યાં એક છોકરો બહારથી આવે)

છોકરો—ચેતના બહેન, મારા મમ્મીએ બપોરે તમને ઘેર આવવાનું કહ્યું છે .

ત્રી—આવ (હાથ લખાવે) .. આવ...આવ...

છોકરો—ના . ના

ત્રી—(દોડવા જાય) આવને યુ ..ચોકલેટ ..

ચેતના—આવ બસ, દીદી બોલાવે છે પાસે આવ

ત્રી—આવ હ . બસ . યુ...લે . ઢોંગલી...આ (ટેબલ પરની ઢોંગલી જાયકે)

છોકરો—મને . મને ખીક લાગે છે !

ચેતના—અરે ભણવા ! આ તો મારા બહેન છે !

છોકરો—પણ માદા છે ને ? મારી બા કેતી?તી કે એમની નજર લાગે !

ચેતના—અરે એવું તે હોય ગાડા ! માદાથી ડરાય !

ત્રી—ડરાય . ન . જ . ડરાય

એતના—આવ . લે

(છોકરો પાસે આવવા જાય. સ્ત્રી લયલીત અગાગ તૂળે)

સ્ત્રી—નહોં નહોં . અધિકાર... ઓહ (પડે છોકરો ડરીને બહાર જાય)
યોગ નહોં જ ગયો આમ જ યોગ ગયો

(શુસ્સામા ઊભી થઈ ઢોંગલાના લીરેલીરા ઉડાડી મૂકે. ટેબલના રમકડા વેરવિખેર કરી દે-તોડકોડ.)

એતના—શુ કરે છે તુ આ દીદી ? જરા તો ...

(થોડીવાર પછી સ્ત્રી એક એક કરીને રહતી, તો ક્યાગેક હમતી બધા રમકડા પાછા ગોઠવવા પ્રયાસ કરે-પાડે-ગોઠવે-પાડે .. ગોઠવે . ને અધકાર)

મોઢવાડા, ધન્ધૂકા, ૩૮૨ ૪૬૦

કોઈ સાહિત્યસ્વરૂપ વિકસતુ જાય, એમા વધુ સૂક્ષ્મતા આવતી જાય ત્યારે એ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કર્યા પછી કશી પીછેહઠને અવકાશ ગહેતો નથી આથી દરેક સર્જકને આગળ નવું ડગલું ભરવાનું જ ગહે છે બધામા એકસરખી આવી ક્ષમતા હોતી નથી, છતાં નવીનતાના સર્વસાધારણ લક્ષણો પોતાને હાથવગા છે એમ માનનારો એક વર્ગ ઊભો થયો. જે કળા હતી તે તદબીર બની ગઈ જે ક્ષમતા હતી તે ચાલાકી બની ગઈ કૃતક અને સાચુ - એ વચ્ચેનો વિવેક કરી આપનારો વિવેચકોનો વર્ગ બહુ ક્રિયાશીલ રહ્યો નહીં એને બદલે લક્ષ્યામણપત્ર લખી આપનારો એક નવો વર્ગ ઊભો થયો. વાર્તાસંગ્રહમા જ જુદી જુદી રુચિશક્તિ સજ્જતા ધરાવનારી ત્રણુચાર વ્યક્તિએ ના ‘આસ્વાદ’ સ્થાન પામવા લાગ્યા પોતાની કૃતિનું હિ સક વિવેચન કરે એવો જેને વિશે લય લાગ્યો નેવાને પ્રથમથી જ આ રીતે અનુકૂળ બનાવી લેવાના પ્રયત્ન થયા. દિલચોરીથી અને કંઈક અંશે પ્રમાણિકતા છોડીને આવું લખી આપનારા પણ નીકળ્યા. સર્જક આવું કરવા લલચાય એ ખેદજનક છે. દુરારાધ્ય વિવેચકો હોય તે જ સર્જકનું તો સદમાગ્ય

— સુરેશ હ. જોષી

સાસુડી / રતિલાલ 'અનિલ'

‘સાસરે બહાલી રે, મારી સસુડી’ એ પદ્ધતિ સામળતા જ ડાવ ન્હાનાલાલ, એમનું વાતસલ્ય અને ગૌરવભાન સામરી આપ્યા એમણે વીજળી, કાયલ જેવા ત્રીઅક્ષરી શબ્દો પાછળ ‘ડી’ લગાડીને પોતે વડીલ છે, વડીલ વહાલ વરસાવે નહીં તો વડીલ ગેના ? એણે લાડ મરવા જોઈએ એવી સભાનનાથી વીજળીને વીજળડી અને કાયલને કાયલડી કહી ।

એમ તો એ વીજળીજ, કાયલજ પણ કહી શક્યા હોત, પણ પોતે વડીલ છે અને દિવસે દિવસે વડીલપણું વધતું જ જાય છે અને વીજળી અને કાયલ મારે માટે તો બહાલી દીકરી જેવી જ રહેવાની ।

માસુજી, ભાભુજીને પણ વહાલ વરસાવવા સાસુડી, ભાભુડી કહી શકાય પણ કોણ જાણે કેમ, કવિ ન્હાનાલાલ એવા પ્રગોગો કરી શક્યા નહીં । એ હિંમત તો લોકગીતની વહુએ જ કરી, ખાસ તો તે યુવાન હોવાને કારણે જ !

પુરુષો ક્યારેક ઉત્કૃષ્ટ કહે કે દયાતા સાદે ‘સસરી’ શબ્દપ્રયોગ કરે છે ત્યારે હિન્દી ખરેખર રાષ્ટ્રભાષા છે એ અનુભવાય છે, તેમ જ ગુજરાતી, હિન્દીભાષીની નિકટ છે એ પણ સમજાય છે, કેમકે સસરી એ ‘સસુરી’નું જ આશ્રય સ્વરૂપ છે

‘સાસુ’ શબ્દ મૂળ કઈ ધાતુમાથી બન્યો છે તે વિશે ભાષાશાસ્ત્ર સાહેબને પૂછવું પાછી છે, પણ એ કોઈ અદ્ભુત ધાતુ હશે । તે ચિત્રકારની પાછી જેવી તો નહીં જ હોય, તે ચિત્રકર, કોમર્શિયન પેઈન્ટર વત્તા કાર્ટુનિસ્ટની પાછી જેવી હશે

‘સાસુડી’ શબ્દઘોષથી ચિત્ત પર પડતો પ્રભાવ વ્યાપક ચિત્તન-
વ્યાપારનો પ્રેરક બને છે. આમ પણ કેવળ ‘સાસુ’ શબ્દ પણ
સસારીઓ માટે ચિત્તનપ્રેરક રહ્યો જ છે, પરંતુ એવું ‘સાસુડી’
સ્વરૂપ વહુના નહીં પણ સાસુના વિશિષ્ટ સ્વરૂપનો નિર્દેશ કરે છે.

વહુ તેની સખી લક્ષ્મી—લક્ષ્મીને લાડના લહેકામાં લખુડી કહે
એમ એ સાસુને ‘સાસુડી’ કહે છે—એ વ્યંજના ખાસ તો સાસુને
સમજવામાં માર્ગદર્શક નીવડે છે સાસુને લાડ કરતી નિખાલસતા
વહુને વિશિષ્ટ મૂલ્ય છે તે કે વહુની નિખાલસતાને સાસુ કેટલી
આવકારે છે તે જાણવાના કશા સંગઠ મળતા નથી સામાન્યપણે
વહુ માત્ર વહુ હોય, નિખાલસ નહીં, એટલું જ સાસુને અભિપ્રેત હોય
છે પરંતુ વહુ સોદસાસ, ‘સાસરે વહાલી રે, મારી સાસુડી’ ગાય છે
તે સાસુની ચારું છગિ આકે તો છે જ, પણ એ ‘બેન સાસુની
ગેરહાજરીમાં, પિયેરમાં બોલાયલા સમંજય છે, એથી સાસુની પિછાન
ભાવક પક્ષે સંપૂર્ણ બનતી નથી કારણ કે કહાગરી’ વહુ પણ પિયેરમાં
સાસુ વિરો બોલતા ખૂબ જ નિખાલસ બની રહે છે. એણે ‘સાસુડી’
શબ્દ પિયેરમાં, સાસુની ગેરહાજરીમાં ઉચ્ચાર્યો છે, એમ બોલનારની
સ્ફૂર્તિ સાથે સાસુની ગતિશીલતાનો પણ અવંબોધ થાય છે

પોતાની સખી અમકુને અમકુડી કહે એવા લાડના વહેકામાં વહુ
સાસુડી કહે છે તે ખૂબ જ વિચાર માગી લે છે. વહુનો એવો લાડનો
ભાવ સાસરે, સાસુની હાજરીમાં સહ્ય ન પણ બને, આથી વહુ માટે
એ ભાવ એની ગેરહાજરીમાં વ્યક્ત કરવો પડ્યો છે, કારણ કે સખી
અને સાસુની ઈમેજ અને પ્રતિભા જુદા છે.

વહુ સાસુ પ્રત્યેના લાડનો ગૌરવપૂર્ણ લહેકો સાસુજી’ શબ્દ દ્વારા
બતાવી શકી હોત, પરંતુ તે તો સાસુડી જ કહે છે તે સાસુ લગભગ સમવયસ્ક
હોવાના તકને પુષ્ટિ આપે છે એ કેમ બને ? વર પચ્ચીસનો હોય
તો સાસુ પિંસ્તાણીસની હોવી જ જોઈએ એવી પ્રાદ સાસુને સાસુડી

કહેવામાં ઔચિત્ય નહીં, એના પ્રત્યે સખીલાવ અને લાડનો લહેકો પ્રગટે નહીં સભવ છે કે, સસરા ફરી અદરાયા હોય અને યુવાન વહુ લઈ આવ્યા હોય અને દીકરાની વહુ બેઠી બેઠી હોય કે 'મૂર્છ', છે તો મારા બેવડી, ને સાસુડી થઈને આવી !'

પીઠ કમચારીઓ જુવાન મેનેજરને બેઠને કહી બેઠે છે, 'લો આ 'સાહેબડો' થઈને આવ્યો !' માનવસ્વભાવનુ એ સહજ પ્રાગટ્ય ઉપસા તર્કને પુષ્ટિ આપી રહે છે

વહુએ 'નવી સાસુડી' નથી કહી એનું કારણ ગીતના લય 'નવી' શબ્દને સમાવી સકે એમ જ નથી આમ પણ લેખકી ગદ્ય દ્વારા બધું જ સ્પષ્ટ કરી દેવામાં કાવ્યકલાનો અભાવ રહેલો છે એ ગાંધીયુગના કવિ કરતાં લોકગીતની વહુ વધારે સારી પેઠે બજાવી હોવાનું સમજાય છે.

વહુ સાસુડીને બદલે 'સાસડી' પણ કહી શકી હોત, પણ એણે સાસુડી શબ્દ જ પ્રયોજ્યો છે તે, 'સાસુ મારી સાગનો સોટો' એમ કહી ન શકાય એવી શરીરે ભરાઈ છે, માટે સાસુડી કહેવામાં જ ઔચિત્ય રહેલું છે એવું ચતુર સુજાણ વહુ સમજે છે

'સાસુડી, શબ્દ ગતિસૂચક તેમ ચૈતન્યસૂચક છે. 'ભમરડી' શબ્દના શ્રવણ સાથે તે રમકડાની ગતિશીલતા, ચૈતન્ય સાકાર થઈ બેઠે છે તેમ 'સાસુડી' શબ્દના શ્રવણ સાથે જ તે પગ, બતકે પલાઠો વાળીને સોપારી કાતરતા ચોવટ કરતી સાસુ કરતા જુદી જ છબિ ઉપસાવે છે લક્ષ્મી શબ્દની સ્તિગ્ધ સૌમ્યતા લખુડીમાં નથી, તે તો તેનું રમતિયાળપણુ સૂચવે છે સાસુડી શબ્દ સાથે 'ઉદરડી' શબ્દ પણ સાબરે તો એ સાસુની છબિ વધારે સ્પષ્ટ થાય એવું લાગે છે.

કવિ ન્હાનાલાલ, શબ્દોના અર્થ કરતાં એ વ્યંજિત ગૌરવ વિશે વધારે સલાન હતા. પોતે વડીલ અને સૌને બહાલસોયા સ્વીકારે છે એ વિશે તેઓ સદા બગૃત હતા. તેઓ આખને આખલડી કહે છે ત્યારે

તેઓ નાની, ઝીણી (ઝીણકી) આખનો નહીં, પણ બહાલ વરસાવી શકાય એવી આખનો ઉલ્લેખ કરે છે એ વિશે તેઓ પોતા પૂરતા અપ્પટ જ હતા રાતને રાતલડી' કહે ત્યારે તે નાનકડી નહીં પણ વહાલ વરસાવાય એવી હોવાનો નિર્દેશ કરે છે

જ્યોતીન્દ્ર દવેએ પ્રતિ નાનાલાલ થવાનો લઘુ (લઘુકડો) પ્રયાસ કરતા લખ્યું હતું -

લેસલડીની આખલડીમાથી ટીપલડુ ટપક્યુ !

આમા લેસલડી, 'પ્રીતલડી' જેવી બહાલસોઈ ધ્વનિત થાય છે. લેસનું મૂળભૂત સ્વરૂપ જ અહીં ઓગળી જાય છે લેસ શબ્દ ખોલતા લેકાર શબ્દ ખોલતા લે અ. એ કે લેકડો તાણુતા નીકળતા દીર્ઘ સ્વર જેવો સ્વર નીકળે છે, પરંતુ લેસલડીમા એ સ્વર સોલિડ અનુસ્વારને બદલે ૦ પોલો અનુસ્વાર બની જાય છે બ. ક. ઠા. એ 'કાવ્યસમૃદ્ધિ'મા આ પ કિત લીધી હોત તો એમણે 'લે' માથે પોલો અનુસ્વાર જ મૂક્યો હોત ! લેસ, લેસલડી શબ્દથી કેવી સૌમ્ય, ફેબાલ-મોઈ બની રહે છે ! પણ એ પકિતમા 'ટીપલડુ' શબ્દ 'છોકરડુ' જેવો છે ! કરુણાદ્ર બનવા જતી પકિત અહીં આવીને લવ્ય ઉદાત્ત ભાવને લઘુ છતાં (બહાલેરો) કરી મૂકે છે 'ટપક્યુ' પાણીની શિયિલ ચકલીનો યે અવબોધ કરાવે છે. આમ કેમ બન્યું ? જ્યોતીન્દ્ર દવે માત્ર અડધા ન્હાનાલાલ જ બની શક્યા છે, તે પછી એમની ચેતનામા લેસનું મૂળ સ્વરૂપ તાદ્દશ થતા 'આવડી મોટી લેસ થઈને ટીપુ ટપકાવે છે ?' એવો આશ્ચર્યભાવ (જ્યોતીન્દ્ર દવે 'પ્રમાણશાસ્ત્ર પ્રવેશિકા' લખ્યા જ હોવા જોઈએ !) જાગી ગયો જણાય છે

જ્યોતીન્દ્ર ખરેખર કરુણાદ્ર કવિ હોત તો, 'લેસલડી બાપલડીની આખલડીમાથી આસુકુ ઓ. સયુ' લખ્યું હોત. એમણે મેઘાણીને, પોતે નાગર છે એ સભાનતા ખોઈને વાગ્યા હોત તો આસલડુ શબ્દ પ્રયોજ્યો હોત !

ગાવડડી, માવડડી-શબ્દોમા ભારતીય સંસ્કૃતિના પ્રાણ સપો, તુલસીદાસજોધ્યો ધર્મભૂળ દયાભાવ પ્રગટે છે તે સાસુડી શબ્દમાથી ખસૂસ જ પ્રગટતો નથી, 'સાસડી' કહી હોત તો તો દયાનો અભાવ આપોઆપ જ તીવ્રપણે ધ્વનિત થયો હોત । સાસુને 'સાસ' કહેવાનો સૌરાષ્ટ્રમા ચાલ છે-આથી વહુ 'સાસડી' કહી શકી હોત, જતા નથી કહી તે સાભિપ્રાય છે.

બેટમજી' શબ્દના શ્રવણ સાથે હિન્દી/ગુજરાતી સંસ્કૃતમાથી જીતરી આવ્યાનો મઘબોધ થાય જ છે પણ અહીં 'જી'નું વળગણ કેમ ગૌરવપ્રદ બનતું નથી ? મ'એ આગળ આવીને 'જી'ના ગૌરવનો હામ કર્યો સમજાય છે બેટીજી' કહેવાય છે તેમ બેટાજીનું 'બેટજી' કહેવાય તો તે પણ પ્રણાલિકાગત જ હોય 'સ્વય' શબ્દ 'સ્વયમ્' લખવા બોલવા પહેલાં ગલીંગ વિચાર કુવા જેવો છે. પોતે યમ સમાન છે કે પોતે યમ છે એવો 'ધ્વન્યાર્થ' રજકે કે આહ્વાદકે પેતાને મારે નથી જ

સાસુનું અદ્ભુત પાત્ર સ્ત્રી-પુરુષ મૌને મારે સદાય ધ્યાનાર્હ, વિચારણીય તેમ ચિત્તનક્ષમ ગ્રંથુ છે એ ચિત્તનવ્યાપારમાથી સાસુ' શબ્દના અનેક વાગ્રૂપો પ્રગટ્યા છે સાસુ શબ્દ સાથે જ નવોન્મેષશાળી છે.

ગઝલકાર રૂપે મને તો સાસુડી શબ્દ સામળતા વેત પૂર્વકડીમા ખીજો પ્રાપ્ત બની શકતો 'શાહુડી' શબ્દ સામર્યો 'હતો એટલું મારે નિખાલસપણે નોંધતું જ રહ્યું-એમા માત્ર ગઝલરચના સિવાયના ખીજા કોઈ સસ્કારે મને ઉશ્કેર્યો હોવાની સભાવનાનો મારે સ્પષ્ટ ઈન્કાર કરવાનો રહે છે.

સાસુડી શબ્દમા જે ગતિબોધ-સ્વરૂપબોધ, પ્રખ્યતાબોધ ગ્રહેલા છે તે શાહુડી શબ્દમા યે રહેલા છે તેને યોગાનુયોગ જ ગણીએ

એક વહુ એક ભોળામને ભાસુડી અને ખીજીને ભાલુજી કહે ત્યારે ભાલુડી સમવયસ્ક અને ભાલુજી મોટા છે એ સ્પષ્ટ થાય છે તેમ, વહુ સાસુડી કહે છે ત્યારે તે તેની સમવયસ્ક જ હોવાનો મારો આધીન મત છે ।

‘સાગં’ માણસો વડે થતું નુકસાન !

○ લે બદ્ધનિ રસેલ

○ અનુ કિરણ શાસ્ત્રી

સોએક વર્ષ પહેલા આખી દુનિયા જેને દુષ્ટમા દુષ્ટ અકિત તરીકે ઓળખતી હતી તે જેરેમી બેન્થમ નામનો ફિલસૂફ થઈ ગયો. બાળપણમા જે સમયે મને એના નામનો સૌ પ્રથમ પરિચય થયેલો તે સમય આજે પણ મને બરાબર સાલરે છે રેવરન્ડ મિડની ગ્રિમથે ટાકેલા બેન્થમના એક વિધાન અનુસાર ‘લોકોએ પોતાની હાદીઓનો મૂલ્ય બનાવીને પાવો જોઈએ’ આ વિધાન દ્વારા જ મેં જેરેમી બેન્થમનો નામો લેખ સૌ પ્રથમ જોયેલો. જોરાક અને નીતિની દૃષ્ટિએ મને આવો ઉપદેશ અનિચ્છનીય લાગ્યો એટલે મારા મનમા બેન્થમ વિશે બહુ સાગે અભિપ્રાય પ્રગટ્યો નહીં લાગ્યા સમય બાદ મને સમજાયું કે સદૃશ્ય વિશે વાતો કરતી માનાહર્ અકિતઓ જે બેન્થમ જૂઠાણાઓ ચલાવે છે તેમાનું જ આ પણ એક જૂઠાણું હતું. આ ઉપરાંત તેની પર મુકાતા વજૂદવાળા આક્ષેપો કયા હતા તે પણ મેં જોધી કાઢ્યું હતું જે મુજબ તે એક દુષિત વ્યાખ્યા બાધનારો હોયો હતો તેણે ‘મારા’ માણસની વ્યાખ્યા આપતા કહેલું કે ‘મારો માણસ તે છે, જે સારું કરે છે’ વાચક તરત જ જોઈ શકશે કે આવી વ્યાખ્યા કોઈ પણ નૈતિક ચોક્કામા બધખેસતી આવે તેમ નથી

કેન્ટની વ્યાખ્યા આના કરતા ઘણી જી ચી છે તેના મતે કોઈક વ્યક્તિ માટેના મોહને કારણે જો તમે સારું કાર્ય કરતા હો તો તે કાર્યને સાચેસાચ સારું કહી શકાય નહીં. કેન્ટના મતે તો જે કૃત્ય નૈતિકતા-માર્ગી પેદા થયું હોય તે જ ખરેખર સારું કૃત્ય ગણાવ અન્યતઃ નૈતિક પ્રેરણાથી થતું કાર્ય કોઈકવાર 'ફૂ' પણ હોઈ શકે છે આપણે જાણીએ છીએ કે નીતિમય આચરણ એ પોતે જ તેના બદલો છે અને નીતિનો અભાવ એ જ અનીતિની મજા છે તેથી કેન્ટ, બેન્થમ કરતા વધુ સાચો નીતિશાસ્ત્રી છે અને જે લોકો સદ્ગુણને સદ્ગુણ ખાતર જ ચાહે છે તેમની પ્રશંસા કેન્ટ કરે છે

‘સારા માણસ’ની પોતાની વ્યાખ્યા બેન્થમે પોતે પણ ચરિતાર્થ ડગી બતાવી છે તેણે ઘણા સાગ કાર્યો કર્યા હતા. ઓગણીસમી સદીના મધ્યભાગના ચાળીસ વર્ષ દરમિયાન ઇંગ્લેન્ડમાં નૈતિક, બૌદ્ધિક અને ભૌતિક ક્ષેત્રે માન્યામા નહીં આવે એટલી ઝડપી પ્રગતિ થઈ, આ વર્ષોના આરંભે ઘડાયેલા ‘રિફોર્મ એક્ટ’ વડે પાર્લામેન્ટ અમીર ઉભાગવોનો અફો મરીને મધ્યમવર્ગના પ્રતિનિધિઓની સંસ્થા બની ગઈ લોકશાહીની દિશામાં લેવાયેલા પગલાઓમાં, ઇંગ્લેન્ડમાં આ જ પગલું સૌથી વધુ દુબકર હતું અને આ પગલાના અનુગામી પગલા તમકે જમૈડા ખાતે ગુલામીનાખૂરીનું પગલું પણ ભરાયું. આ તમકાના આ લે નાની નાની ચોરાઓના ગુનાઓ માટે પણ ફાંસીની સજા થતી હતી અને થોડા જ વખતમાં તેમાં ય સુધારો થયો અને દેહાન્તદણ્ડની સજા માત્ર ખૂનીઓ તેમ જ દેશદ્રોહીઓ પૂરતી જ મર્યાદિત કરી દેવાઈ ૧૮૪૬માં, અનાજની મોવવારી તેમ જ ભથ્થકર ગરીમાઈ પ્રવર્તાવનાર ‘ડોર્ન લોઝ’ નાખૂદ થયા ૧૮૭૦ માં શિક્ષણ ફરજિયાત બનાવાયું વિક્ટોરિયન યુગની મસ્કરી કરવાની આજે તો જાણે ફેશન થઈ ગઈ છે પણ તેમ છતાં તેના જમાનાની અડધી પણ પ્રગતિ આપણા યુગે કરી હોત તો સારું થાત જો કે આ તો વિષયાન્તર

થાય છે. સારો ખરો મુદો એ છે કે તે જમાનામાં થયેલી પ્રગતિનો મોટા ભાગનો યશ બેન્યામના પ્રભાવને મળ્યો. જોઈએ જો બેન્યામ ન થયો હોત તો સૈકાના ઉત્તરાર્ધમાં ઈંગ્લેન્ડમાં વસતા લોકોનો નવશ્શાશ ભાગ વધુ સુખી થઈ શક્યો ન હોત એમાં શંકા નથી. એની ફિલસૂફીના છીછરાપણા કારણે એણે કદાચ આ વસ્તુને પોતાના બચાવ માટે જ ઉપયોગમાં લીધી હોત નવજનગૃતિયુગના સત્તાનું એવા આપણે જોઈ શકીશું કે આ દૃષ્ટિકોણ કસમયનો છે, પણ આ દૃષ્ટિકોણથી જ આપણે બેન્યામ જેવાના ઉપયોગિતાવાદને નકારવા માટેની ભૂમિકા તૈયાર કરીને સંજ્ઞા પણ થઈએ છીએ.

‘સારો માણસ’ એ શબ્દપ્રયોગનો અર્થ આપણે બધા જાણીએ છીએ. આદર્શરૂપ ગણાતો સારો માણસ ધૂંધ્રપાન નથી કરતો, દારૂ નથી પીતો, અપશબ્દો બોલતો નથી, સ્ત્રી કે પુરુષની હાજરીમાં તેની વાણીમાં ફેર પડતો નથી, નિયમિત રીતે તે ચર્ચામાં જાય છે અને કાંઈ પણ ખામતમાં સત્યનિષ્ઠ અભિપ્રાય જ આપે છે. ખરાબ કાર્ય કરવાથી તે ડરતો હોય છે એટલું જ નહીં પણ તે સમજે છે કે પાપીને શિક્ષા કરવી આપણી પવિત્ર અને આકરી ફરજ છે. ખરાબ વિચારોનો તે એને આત્મીય વધુ ડર છે અને તે માને છે કે પીઠ વયના ‘સક્રમ’ નાગરિકોની માન્યતાઓમાં રહેલા ડહાપણ તરફ શંકાસ્પદ નજરે જોતા યુવાનોનું રક્ષણ કરવાનું કાર્ય સત્તાધીશોનું છે. પોતાના બ્યવસાયમાં ખતપૂર્વક ધ્યાન આપવા ઉપરાંત તે સારા કામો માટે પણ ઘણો અમય કાજન પાડે છે. દેશભક્તિ અને લશ્કરી તાલીમને તે ઉત્તેજન આપે છે. નોકરિયાત માણસો અને તેમના બાગકોમાં શ્રમ, સ્વસ્થતા અને સદ્ગુણો પેદા થાય તેની તે તકેદારી રાખે છે અને આવી તકેદારી રાખવાના જ એક બાગરૂપે તેને જ્યાં પણ ઉપરોક્ત ગુણોનો અભાવ વરતાય ત્યાં શિક્ષા પણ ફરમાવે છે. તે યુનિવર્સિટીમાં હોદ્દો પણ ધરાવે છે અને શિક્ષણપ્રવૃત્તિને બદનામ થતી અટકાવવા ઉગ્ર વિચારો ધરાવનાર

પ્રાધ્યાપકોની નિમણૂક ન થાય તેનું ખાસ ધ્યાન રાખે છે. આ બધું છતાં તેના નૈતિક ધોરણો, સંકુચિત અર્થમાં જોઈએ તો નોંધપાત્ર ન હોય.

ઉપર જણાવેલા લક્ષણો મુજબનો એક ‘સારો’ માણસ તેમ છતાં ‘ખરાબ’ ડહોવાતા માણસ કરતા, સરવાળે કંઈ વધુ ‘સારું’ કરે છે કે કેમ તે બાબત શકાસ્પદ છે. ‘ખરાબ’ માણસ એટલે ઉપરના લક્ષણોથી બિનચાલ લક્ષણો ધરાવતો માણસ, જે ધૂમ્રપાન કરવા, અવારનવાર નગો કરવા અને બાર વાર અપશબ્દો બોલવા માટે પકાઈ ચૂક્યો હોય તે એના સંભાષણો મુદ્રિત કરી શકાય તેવા હોતા નથી અને તે અવારનવાર પોતાના રવિવારો ચર્ચામાં ગાળવાને બદલે ગમે ત્યાં રખડપટ્ટી કરવામાં વીતાવે છે. તેના ક્રેટલાક અભિપ્રાયો ગેરરસ્તે દોરવાના હોય છે દાખલા તરીકે તે એમ માને છે કે ‘જો તમે શાંતિ ઇચ્છતા હો તો તમારે શાંતિ માટે તૈયારી કરવી જોઈએ, યુદ્ધ માટે નહીં’ ખગડેથી મોટરકાર પ્રત્યે તે જેવું વૈજ્ઞાનિક વક્તવ્ય ધરાવે છે તેવું જ વૈજ્ઞાનિક વક્તવ્ય તે ખરાબ કાર્યો પ્રત્યે પણ ધરાવે છે ફાટેલા ટાયરને બોધપાઠ અને જોડની સમ્મતી સુધારી શકાતું નથી તેમ માનવાના દુર્ગુણોને પણ શિક્ષા શિખામણોથી સુધારી શકાતા નથી. ખોટા વિચારો અંગેનું તેનું વક્તવ્ય તો આના કરતાં વધુ ક્રૂર હોય છે તે માને છે કે ‘ખોટું વિચારવું’ એ માત્ર વિચાર જ છે અને ‘સાચું વિચારવું’ એ પણ શુકપાડી પુનરોચ્યારણ જ છે આવા વિચારો તેને ધૂની અને વિચિત્ર માણસોની સહાનુભૂતિ મેળવી આપે છે આવા માનવી પોતાના કામના કલાકો સિવાયના સમયે મોજમજની પ્રવૃત્તિઓમાં પણ રચ્યોપચ્યો રહી શકે, કદાચ આથી યે વધુ ખરાબ એવી અસંતોષ પેદા કરવાની પ્રવૃત્તિ દ્વારા સત્તાવાળાઓને મુશ્કેલીમાં ન મૂકે એવી નિરુપદ્રવી ચેષ્ટાઓ પણ આદરી શકે નૈતિકતાની બાબતમાં એક સદ્ગુણી વ્યક્તિ જે કાળજીપૂર્વક પોતાના દોષો ટાકવાનું કામ કરે છે તેમ, તે કદાચ ન કરતો હોય. કારણ કે તે એમ માને છે કે સારો દાખલો ખેસાડવા કરતાં પ્રામાણિક

રહેવું વધુ સારું છે જો કે આ જ કારણે તેને સામાન્ય, માનનીય, નાગરિક ‘ખરાબ’ ગણે એવો પણ સમ્ભવ છે. આવી વ્યક્તિને ‘ન્યાયાધીશ’, ‘ધારાશાસ્ત્રી’ કે ‘શાળાશિક્ષક’ જેવી કોઈ સત્તા નહિ સોંપાય આવી પદવીઓ માત્ર ‘સારા’, માણસો માટે જ અનામત રખાયેલી હોય છે.

આ પ્રકારની પરિસ્થિતિ ઓછેવત્તે અશે આધુનિક છે. ઇંગ્લેન્ડમાં કોમવેલના સમયમાં પ્યુરીટનોના દૂકા અમલ દરમિયાન આ જ પરિસ્થિતિ હતી અને પ્યુરીટનોએ તેને અમેરિકા રવાના કરી અને તે છેક ક્રેય ક્રાંતિ પછીના સમય સુધી ઇંગ્લેન્ડમાં સક્રિય સ્વરૂપે પાછી દેખાઈ નહોતી જેને આપણે હાલમાં બોલશેવિઝમ કહીએ છીએ એવા ‘જેકોબિનિઝમ’ના પ્રતીકારાર્થે તેના એક ‘સારા પદ્ધતિ’ લેખાને ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો. વર્ડઝવર્થનું જીવન આવા પરિવર્તનનું ઉદાહરણ પૂરું પાડે છે યુવાનીમાં તેને ક્રેય ક્રાંતિ પ્રત્યે સહાનુભૂતિ હતી. તે ક્રાન્સ ગયો, કેટલાક ઉત્તમ કાવ્યોની રચના કરી અને ત્યાં એને પુત્રપ્રાપ્તિ પણ થઈ આ તણકા દરમિયાન એ ‘ખરાબ’ માણસ હતો ત્યાર પછી એ સારો બન્યો । તેણે પોતાની પુત્રીને ત્યજ દીધી, સાચા સિદ્ધાંતો અપનાવ્યા અને ખરાબ કવિતા લખી કોલરિજ પણ આવા ફેરફારોમાંથી પસાર થયો હતો. જ્યારે તે ‘દુષ્ટ’ હતો ત્યારે તેણે ‘કુળનાખાન’ લખી અને ‘સારો’ બન્યો ત્યારે થિયોલોજ લખી ।

ઉત્તમ કવિના રચવાના સમયે સારો હોય એવા એક પણ કવિને દાખલો જડવો મુશ્કેલ છે દાન્ટેને તેના અવળા વિચારો માટે દેશનિકાલ કરનામાં આવ્યો હતો શેક્સપિયરના સોનેટો પરથી તો એવું લાગે છે કે ન્યુયોર્કની જૂમિ પર પગ મૂકવા દેવાની તેને અમેરિકન ઈમિગ્રન્ટ અધિકારીઓ પરવાનગી જ નહિ આપે । ‘સારા’ માણસનું પહેલું લક્ષણ એ છે કે તે સરકારને ટેકા આપે છે તથા જ કોમવેલના સમય

દરમિયાન મિલ્ટન 'સારો' હતો. ત્યાર પહેલાં અને ત્યાર પછી 'ખરાબ'!!!
 પણ મિલ્ટને તેની કવિતા આ 'પહેલાં' અને 'પછી'ના સમયમાં જ
 લખી હતી ! હકીકતમાં, બોલ્ગેવિકે તરીકે ફ્રાંસીસે માયડેથી બચી છૂટ્યા
 બાદ જ મિલ્ટને મોટા ભાગની કવિતા લખી હતી. સેન્ટ પોલ
 (દેવળ) નો મુખ્ય ધર્માધ્યક્ષ બન્યા પછી જ કવિ ડન પણ
 સદ્ગુણી બન્યો હતો ! પણ એના બધા કાવ્યો તો તે પહેલાં જ
 લખાયા હતાં. અને તેથી એની ઉપરોક્ત નિમણૂક ટીકાવિષય બની
 હતી. સ્વિનબને યુવાનીમાં બ્યારે સ્વાતંત્ર્ય માટે લડતા સોક્રાના
 માનમાં 'મોઝ પીકાર સનરાઈઝ' ગ્રંથ ત્યારે તે દુષ્ટ હતો અને
 અમાનુષી હુમલાઓ સામે સ્વાતંત્ર્યરક્ષા કરતા બોઅર્સ પર ઘડપણમાં
 એણે જ ગી હુમલાઓ કર્યા ત્યારે એ 'સદ્ગુણી' ઠર્યો ! ઉદાહરણો
 લખાવી શકાય તેમ છે, પણ એ જરૂરી નથી. નીતિના ધોરણોને કાવ્ય-
 સર્જનની સાથે કશું સ્નાનસૂનક નથી એવો ધ્વનિ ઘણે ઠેકાણેથી
 સૂચવાયો છે જ.

ખીજ દિશાઓમાં પણ આ સિદ્ધાંત સચો છે આપણે બધા જ
 જાણીએ છીએ કે ગેલિલિયો અને ડાર્વિન ખરાબ માણસો હતા
 સ્પિનોઝાને તો તેના મૃત્યુ પછી પણ એક સદી સુધી ભયકર દુષ્ટ
 માનવી તરીકે ઓળખાવાતો હતો જુલમભયથી દેકાર્ત પણ પરદેશગમન
 કરી ગયો હતો. અરે, નવજાગૃતિદાળના લગભગ બધા જ કળાકારો
 લગભગ ખરાબ માણસો હતા સીધી રીતે કહીએ તો, જેઓએ સામાન્ય
 પ્રચલિત નીતિનો વિરોધ કર્યો તેઓ બધા જ દુષ્ટ હતા ! લડન ખાતે
 હું બધા રહેતો ત્યાની વસ્તીના અર્ધો ભાગ શ્રીમત અને બાકીનો
 ગરીબ હતો બાળમરણનું પ્રમાણ અનિશ્ચય જીત્યું હતું. શ્રીમત વર્ગ
 સ્થાનિક સત્તાવાળાઓને ધાકધમકી યા લાયરુસ્વતથી પોતાના કબજામાં
 રાખ્યા હતા બાળકોની સુખાદારી અને તેમના બહેન આરોગ્ય પછવાડે
 થતો ખર્ચ ઘટાડવા માટે તેઓ પોતાની 'આવી' સત્તાનો ઉપયોગ

કરે છે તર્જીબી અધિકારીને, તે પોતાના નિયત સમય કરતા અડધો જ સમય આપે છે, એમ કહીને ઓછું વેતન અપાય છે. મહત્વની સ્થાનિક વ્યક્તિઓનાં માનાદર જીતવા માટે એ જરૂરી છે કે તમે શ્રીમંતો માટે સારા ભોજનો ગરીબોના બાળકોના જીવન કરતા વધુ જરૂરી છે એવી માન્યતા ધરાવો. હું જાણું છું કે દુનિયાના દરેક વિસ્તારમાં આવું જ બને છે. આ સૂચવે છે કે આપણે સારા માણસની વ્યાખ્યા વધુ સરળ બનાવવી પડશે. અર્થાત્ સારો માણસ એ છે કે જેના અભિપ્રાયો અને પ્રવૃત્તિઓ સત્તાધીશોને ખુશ રાખે છે !

ભૂતકાળમાં દુર્સાગ્યે ખ્યાતિ મેળવનાર ખરાબ માનવીઓનું આવું પિણ્નપણ્નકૃત્ય દુષ્કર્મ છે તો હવે આપણે ‘સદ્ગુણી’ઓ વિશે વધુ સુખદ ચિન્તન કરીશું.

જ્યોજી ત્રીજો સદ્ગુણી વ્યક્તિનો લાક્ષણિક નમૂનો પૂરો પાડે છે. જ્યારે પિટે તેને કેથોલિક લોકોને મુક્તિ આપવાનો અનુરોધ કર્યો (તે વખતે કેથોલિકોને મતાધિકાર નહોતો) ત્યારે એમ કરવું તેના રાજ્યલિષ્ટકવેળાનાં સોગંદની વિરુદ્ધ હતું માટે તે સમત થયો નહીં. તેમની મુક્તિ તેમને માટે લાલદાયક બનશે એ દલીલથી ઓટી રીતે દોરવાઈ જવાની એણે યોગ્ય રીતે જ ના પાડી આવી મુક્તિ એમને માટે લાલદાયક છે કે નહીં તેનો પ્રશ્ન તેને નહોતો. પરંતુ એક અમૂર્ત, સિદ્ધાંત તરીકે આવી મુક્તિ યોગ્ય છે કે કેમ તેના જ તેણે વિચાર કર્યો હતો. રાજકોરણમાંની તેની આવી દખલગીરીને પરિણામે એવો અમલ ચલાવાયો કે જેને પરિણામે અમેરિકાનો સ્વાનઅંચસગ્રામ શરૂ થયો તેમ જતાં આવી દખલગીરીઓ ઘણા ઉચ્ચ આદર્શો અને હેતુઓથી પુગ્ગૃત હતી કેહવું વિશે પણ આવું જ કહી શકાય તેમ છે કેહર ઘણી ધાર્મિક મનોવૃત્તિવાળા માનવી હતાં અને એના પતન સુધી એને ખાતરી હતી કે ઈશ્વર એના જ પક્ષે હશે. વ્યક્તિગત દુષ્ણતાથી કેહર પણ સર્વથા

મુક્ત હતો છતાં પણ આપણા સમયમાં એના-કરતા વધુ પીડા ઉત્પન્ન કરનાર ખીણ વ્યક્તિ જડવી મુશ્કેલ છે.

ગાંધીજીની વ્યક્તિઓ પણ સાગ માણસોનો ઘણી રીતે ઉપયોગ કરતી હોય છે એમાંનો મુખ્ય ઉપયોગ એ કે (આવા સારા માણસોને વચ્ચે રાખી) એવું ધુમ્મસિયું આવગણ રચવું કે જેની પાછળ તેઓની પ્રવૃત્તિઓ શકારપદ બન્યા વગર નિર્બંધપણે ચાલી શકે. પોતાના મિત્રો કોઈ અનિચ્છનીય પ્રવૃત્તિ કરે છે એવું સારા માણસો કદી કદખી યે શકતા નથી. આ તેમના સાગપણાનું જ પર્ણિણામ છે પોતાના સાગપણાનો ઉપયોગ કરી તે દુષ્ટોની પ્રવૃત્તિઓને ઢાકી રાખે છે એવી શકા પણ જાહેર પ્રજા સારા માણસ વિશે કરી શકતી નથી આ પણ સાગ માણસોનો એક ઉપયોગ છે. જ્યારે જ્યારે પણ સંકુચિત મનોવૃત્તિવાળી પ્રજા, જાહેર નાણાની લાયક અમીરોના હાથમાં થતી ફેરબદલીનો વિરોધ કરે છે ત્યારે આવા ગુણોનું મિશ્રણ ધરાવતા સારા માણસોની ખૂબ જ જરૂર પડે છે એ સ્પષ્ટ છે અને કહેવામાં આવ્યું છે-જો કે આ વિધાનને હું સમર્થન આપી શકું તેમ નથી કે તાજેતરના ઇતિહાસમાં એવો એક 'સારો' અમેરિકી પ્રમુખ થઈ ગયો કે જે આવો હેતુ સુપેરે પાર પાડતો હતો ઈંગ્લેન્ડમાં વિકટર રાઈટ જ્યારે કીર્તિના શિખરે હતો ત્યારે તેનું અકગણિત જેઓ સમજતા નહોતા કે સમજવાને અશક્ત છે એમ જાણતા નહોતા, એવા સાથી-ઓની વચ્ચે પોતાની જાતને ઘેરાયેલી રાખતો.

વળી કોઈ પણ અનિચ્છનીય તત્ત્વને રાજકારણથી દૂર રાખવા યા નિદા અને ખદનક્ષીનો ભોગ બનના અટકાવના માટે પણ સારા માણસોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. મોઝે નવ્વાણુ જેટલી બાબતમાં નીતિમત્તાનો ભગ થતો હોવા છતાં સાધારણતયા આ વસ્તુ જાહેર સમક્ષ છતી થતી નથી અને જ્યારે નવ્વાણુ મી વખતે કોઈ એક વ્યક્તિની બાબતમાં આવું પોણા ખુદ્દુ પડે ત્યારે સોમાથી જે એક ખરેખર

નિર્દોષ હોય છે તે લય ખતાવે છે અને ખીજ અઘ્ઘાણું ખુલ્લા પડી જવાના ડરથી એનું અનુકરણ કરે છે. તેથી જ્યારે કોઈ ડાખેરી વિચારે ધરાવતી વ્યક્તિ રાજકારણમાં ઝપલાવવાનું સાહસ કરે ત્યારે જૂના વિચારોને વળગી રહેતી વ્યક્તિઓ માટે એ ખાસ જરૂરી બને છે કે તેઓ આવી વ્યક્તિની ખાનગી પ્રવૃત્તિઓનું ધ્યાન રાખે, જે ખુલ્લી પડતા જ તેની રાજકીય કારકિર્દીનો અત આવે પછી તો આવા લોકો માટે ત્રણ માર્ગો ખુલ્લા થાય છે કયા તો હકાકતો બહાર લાવી આ વ્યક્તિને બદનામીના વાદળ પાછળ અદશ્ય કરવી અથવા તો ખુલ્લા પાડવાની ધમકીઓથી એને અગત ,એકલવાયુ જીવન જીવવાની ફરજ પાડવી અથવા તો એને બંદેકમેલ કડી પોતાને માટે સારી એવી અવકાશ કરવી આ ત્રણમાના પહેલા બે માર્ગ પ્રજાનું રક્ષણ કરે છે, જ્યારે ત્રીજો, જેઓ પ્રજાનું રક્ષણ કરે છે તેમનું રક્ષણ કરે છે। તેથી ત્રણે પ્રશસાપાત્ર છે. આ ત્રણ માર્ગો સારા માણસોના અસ્તિત્વને કારણે જ આચરવા શક્ય બને છે

જાતીય રોગ જેવી બાબતોના વિચાર કરીએ તો પૂરતાં અને યોગ્ય સાવચેતીના પગલા અગાઉથી લેવાય તો આ રોગ સપૂર્ણ રીતે દૂર કરી શકાય છે એ બાણીતું છે. પણ સારા માણસોની પ્રવૃત્તિને લીધે આ રોગ વિશેની માહિતીઓનો ફેલાવો બને એટલો ઓછો થયો છે અને હરેક પ્રકારના વિદ્ધો આ જ્ઞાનના ઉપયોગના માર્ગમાં નખાયાં છે. પરિણામે હજુ પણ ‘પાપ’ને એની કુદરતી શિક્ષા મળે છે અને બાઈબલમાં સૂચવ્યા મુજબ બાળકોને હજુ પણ તેમના પિતાઓના પાપોની શિક્ષા થાય છે જે આમ નહિ હોત તો કેટલું લય કર પરિણામ આવત ! કારણ કે જે પાપની શિક્ષા ન થતી હોત તો એવા ઘણા લોકો મળી આવત કે જેમની દૃષ્ટિએ એમાં કશું જ પાપ નથી ! અને નિર્દોષને પણ જે શિક્ષા ન થાત તો એનો ડર કયાથી લાગત ? તેથી આપણે તો એવા સારા માણસોના ખૂબ ખૂબ આભાર માનવો

જોઈએ કેમ કે આપણા અજ્ઞાનના દિવસો દગમિયાન કુદરતે ફગાવેલા પશ્ચાત્તાપના કડક કાયદાઓ આને, અવિચારી વૈજ્ઞાનિકોએ મેળવેલા અશુદ્ધ જ્ઞાનની હયાતીમાં પણ અમરમાં મૂકી શકાય તેમ છે એની તેઓ ખાતરી આપે છે ।। સાચી રીતે વિચારનાર સવળા માણસો જાણે છે કે ખરાબ કૃત્ય એ ખરાબ કૃત્ય જ છે એમાંથી દુઃખ જન્મે છે કે નહિ એ પ્રશ્ન સાથે એને કોઈ સંબંધ નથી પરંતુ જ્યાં જ માણસો આ પ્રકારના શુદ્ધ નૈતિક કાયદાને સમજી શકતા નથી તેથી તેઓ માટે એ જરૂરી બને છે કે પાપની પાછળ કબૂત આવે છે તેની સમજ તેમનામાં પેદા થાય જેથી સદ્ગુણની પ્રાપ્તિ માટે તેઓ પ્રયત્ન કરે. અનૈતિક કૃત્યો માટે પ્રાગૈજ્ઞાનિક યુગમાં થતી આવી સજ્જમાવી ઊગરવાના દરેક માર્ગથી માણસોને અજાત રાખવા જોઈએ. આ પ્રકારના હાનિકારક જ્ઞાનથી રક્ષણ મેળવવા આપણા સારા માણસો જે જ્ઞાન પૂરું પાડવાની મહેરબાની કરે છે તે સિવાય આપણા માનસિક અને શારીરિક આગેય વિશે આપણે કેટલું જાણવું જોઈએ એ વિચારે હું ધ્રુજી જીકું છું.

સારા માણસોના થતા ખૂન પણ તેમના ઉપયોગનું એક સરસ ઉદાહરણ છે દાખલા તરીકે બે મિશનરીઓના શેન્ટુગ પ્રદેશમાં ખૂન થવાની સદ્દલાગી ઘટનાએ જ જર્મનીને પ્રદેશ મેળવી આપ્યો હતો સારાજેવો ખાતે જેનું ખૂન થયું હતું તે આર્ક ડયુક સારો માણસ હતો. આપણે તેના ખૂબ ખૂબ આભારી છીએ કારણ કે તે જે રીતે મર્યો એ રીતે ન મર્યો હોત તો આપણે કુધ્ધ જોવા પામત નહીં. અને જગત લોકશાહી માટે ભયમુક્ત બન્યું હોત નહીં. લશ્કરવાદનો અંત આવત નહીં અને તો પછી અત્યારે આપણે રપેન, ઈટાલી, હંગેરી, જર્મોરિયા અને રશિયાની લશ્કરી આપખુદીની મજા માણતા ન હોત

ગમ્બીરતાપૂર્વક કહીએ તો મોટે ભાગે સામાન્ય પ્રજા દ્વારા થયેલા 'સાગપણ'ના ધોરણે દુનિયાને વધુ સુખી બનાવનારા નથી જ નીવડ્યા

આના કારણે અનેક છે, જેમાંનું એક મુખ્ય કારણ છે પરંપરા અને
 ખીજું છે સત્તાધારી વર્ગની ગેરવાજખી સત્તા આદિકાળનો નીતિવિકાસ
 નિષેધની વિભાવના પર થયેલો છે. એટલે કે શરૂઆતમાં આ 'નીતિ'
 માત્ર વહેમ અને પાપપણને જ ગૃહિત તરીકે સ્વીકારીને ચાલતી હતી.
 અમુક સમ્પૂર્ણપણે નિર્દોષ ગણાય એવા કૃત્યો પર પણ આ નીતિ
 પ્રતિબંધ મૂકતી. [દા. ત. ઉપરીની થાળીમાંથી ખાવું] એને માટે
 એમ મનાતું કે આવા કાર્યો ચમત્કારિક સાધનો દ્વારા સકટ નોતરે
 છે. આવા નિષેધોએ, જે કાળે આવા નિષેધોના કારણે સુદ્ધા બૂઝાઈ ગયા
 તે કાળે પણ લોકલાગણી પર સત્તા જમાવી રાખી હતી. મોટા ભાગની
 પર્વતમાન નીતિ આ પ્રકારની છે કે અમુક પ્રકારનું વર્તન ભયની
 લાગણી જન્માવે છે માટે તે પ્રતિબંધિત ગણાય છે પછી એ કાર્ય
 ખરાબ અસર ઉત્પન્ન કરે છે કે નહિ એ પ્રશ્નની તો કોઈ તપાસ થે
 કરતું નથી. જો કે ઘણી વાર ભયોત્પાદક લાગણીઓ નુકશાનકારક પણ
 હોય છે જે આમ ન હોત તો આપણા નૈતિક ધોરણોની ફેરતપાસ ॥
 આવશ્યકતા વધુ વ્યક્તિઓએ સ્વીકારી હોત માનવહત્યાનું કૃત્ય શિષ્ટ
 સમાજમાં ચલાવી લેનાય એવું નથી છતાં પણ માનવહત્યા પર પ્રતિ-
 બંધનું મૂળ માત્ર વહેમમાંથી ઉદ્ભવ્યું છે. એમ મનાતું કે હત્યાનો
 ભોગ બનેલ વ્યક્તિનું લોહી (અથવા તો પાછળથી એવું બૂત) ખદલો
 લે છે અને માત્ર હત્યારાને જ નહીં, પરંતુ તેના તરફ સહાનુભૂતિ
 ખતાવનાર વ્યક્તિને પણ શિક્ષા કરે છે. પરંતુ લોહી વહેવડાવવાના
 આ પાપમાંથી આત્મશુદ્ધિ મેળવવી શક્ય હતી. આને માટે અમુક
 ધાર્મિક વિધિઓ થતી. હત્યારાને એવા છૂપા વેશમાં રખાતો જેથી બૂત
 એને ઓળખી શકે નહીં. આ પરથી હત્યા પરના પ્રતિબંધ પાછળની
 વહેમી વિભાવના સ્પષ્ટ થાય છે. સર જે જી. કેઝરનો સિદ્ધાંત પણ એટલું તો
 કહે જ છે કે પ્રાચીન કાળમાં લોહીના ડાઘાઓ દૂર કરવા તેને ખરેખર
 ધોવામાં આવતા અને જ્યારે અર્વાચીનકાળમાં આપણે પ્રશ્નાત્-તાપ

એટલે 'પાપ ધોનુ' એમ કહીએ છીએ ત્યારે હકીકતમાં આપણે આ જ જૂના રૂપકનો ઉપયોગ કરીએ છીએ. આદિકાળ સાથે સંકળાયેલા આવા 'પાપ' અને 'દોષ'ના ખ્યાલો લાગણીમાંથી ઉદ્ભવેલા છે કોઈ ખુદ્ધિવાદી નીનિશાસ્ત્રી હત્યાની ખાખત પરત્વે કોઈ જુદો જ મત ધરાવતો હોય એ સમ્પૂર્ણ શક્ય છે. જે મત રોગની જેમ હત્યાના નિરોધ અને દૂરીકરણના ઉપાયો સૂચવતો હશે, પાપ, શિક્ષા અને પ્રત્યાપ્તિ એ ગે તેમાં કશુંય કહેવાયું નહીં હોય.

સામ્રાજ્ય નીતિવિષયક માન્યતાઓ એ વહેમો અને ખુદ્ધિતત્વના વિચિત્ર સંમિશ્રણમાંથી પેદા થઈ છે. ખૂન એ એક પ્રાચીન ગુનો છે અને યુગજૂના ભયના ધુમ્મસમાંથી આપણે તેના તરફ જોઈએ છીએ. હાઈ એ અર્વાચીન ગુનો છે અને તેના તરફના આપણો દૃષ્ટિકોણ બૌદ્ધિક છે. હાઈ કરનારાને આપણે સજા કરીએ છીએ પણ ખૂનીની જેમ આપણે એને આપણાથી જુદી વ્યક્તિ તરીકે અનુભવતા નથી. આપણો સિદ્ધાન્ત ગમે તે હોય છતાં સામાજિક વર્તનમાં તો આપણે સદૃશ્ય એટલે કોઈ નકામતમક વર્તન એમ જ માનીએ છીએ. 'પાપ'નું ભેખલ ધરાવતા કેટલાક કૃત્યો માનવી 'ન કરે' એટલે તે માણસને આપણે નીતિગુણવાન માનીએ છીએ. પછી ભલે તે ખીબના કલ્યાણ માટે કશું ન કરતો હોય. 'ગોસ્પેલ્સ'માં અલગ્યત્ત આવેલ અભિગમ દાખવવામાં આવ્યો નથી. 'તમારા પડોશીને તમારી જેમ જ ચાહો' એ એક વિધેયાત્મક વિધાન છે, પણ તેમ છતાં પ્રત્યેક વિશ્વાસી-સમાજમાં આ વિધાનનું પાલન કરનાર પર જુલમ જ ગુન્જરાય છે. એણે ગરીબાઈ, જલ અને કોઈ કોઈને તો મોત સુદ્ધા સહન કરવાં પડે છે. જગત અન્યાયોથી ભરપૂર છે અને જેઓ અન્યાયો કરવાને કારણે મુખી થઈ ગયાં છે તેઓ સજા/ઈનામોનો વહીવટ કરે છે. અસમાનતાઓને ન્યાય ઠરાવવા માટે જે લોકો સયુક્તિક સમર્થનો શોધી કાઢે છે તેમને ફાળે ઈનામો ભથ્થે છે અને જેઓ

અસમાનતાઓ મિટાવવા પ્રયત્ન કરે છે તેમને ફાળે સળગે. એવો કોઈ દેશ હોય એમ હું જાણતો નથી કે જ્યાં પોતાના પડોશીને પ્રેમ કરનાર વ્યક્તિ બદનામીમાંથી બચી હોય. પેગિસમા યુદ્ધ કાટતા પહેલાં દાન્સના સૌથી સારા નાગરિક જ્યાં જોરેનું ખૂન થયું હતું અને ખૂની નિર્દોષ છૂટી ગયો હતો. કારણ કે એણે જાહેર સેવાનું કામ કર્યું હતું । આખો ખટલો નાટકીય ઢબે ચલાવાયો હતો પણ .આવું બધે જ બને છે.

પરમ્પરાનીતિનો બચાવ કરનારા પણ કેટલીક વાર તેની અપૂર્ણતાનો સ્વીકાર કરે જ છે, પણ તેમ છતાં તેના પર થતા પ્રહારો તેનો સમ્પૂર્ણ નાશ કરશે એવી ભીતિ પણ સેવે છે આવા પ્રહારો જો રચનાત્મક અને વિધાયક હશે તો વાઘો નથી પણ માત્ર મજાક ખાતર કંગેલા હશે તો તેનો કોઈ અર્થ નથી. બેન્થામને પાછો મ્મરીએ તો મહત્તમ વ્યક્તિનું મહત્તમ કલ્યાણ' એ સૂત્ર જ સવળી નીનિમત્તાનો પાયો છે આ સૂત્રને અપનાવનાર વ્યક્તિ, માત્ર પરપગત નીતિ-ઉપદેશને અનુસરનાર વ્યક્તિ કરતા વધુ ખતીલુ જીવન જીવે છે. આવી વ્યક્તિ અનિવાર્યપણે પીડિતોની ઉદ્ધારક બનશે અને મોટા માણસોની શત્રુતા પણ નોતરશે સત્તાધારીઓ છુપાવવા ઇચ્છતા હોય એવી ઘણી હકીકતો તે ખુલી કરશે સહાનુભૂતિયોગ્ય વ્યક્તિઓને વચિત રાખતા જુઠ્ઠાણાઓ એ નહીં ચલાવે. જીવનનો આદો અભિગમ સાચી નીતિનું પતન કરનારો નથી. સત્તાવાર નીતિ-મત્તાના ધોરણો મોટેભાગે જુલમી અને નકારાત્મક જ રહ્યા છે આવી નીતિ કહે છે 'તું આમ ન કરીશ' પરંતુ જેના પર સત્તાવાર પ્રતિબંધ નથી મૂકાયો એવી પ્રવૃત્તિઓની અસર કેવી પડે છે તે તપાસવાની તમ્હી તેણે કદી લીધી નથી હોતી. આ પ્રકારની નીતિ સામે બધા મહાન અજેયવાદીઓ અને ધર્મપુરુષોએ વિરોધ ઉઠાવ્યો છે પણ તે વધ્ય જ રહી ગયો છે. એમના જ અનુયાયીઓએ તેમના સ્પષ્ટ ઉપદેશોચ્ચારણો તરફ ઉદાસીનતા દાખવી છે અને તેથી તેમની પદ્ધતિઓ કોઈ મોટા સુધારાઓ લાવવામાં પરિણામકારી નીવડી નથી

બૌદ્ધિક અને વૈજ્ઞાનિકક્ષેત્રે થતી પ્રગતિ ક'ઈક આશા આપી શકે તેમ છે. ધીમે ધીમે લોકોને ભાન થશે કે ધિક્કાર અને અન્યાયના પાયા પર રચાયેલી સંસ્થાઓથી ભરેલું જગત સુખ અર્થે એ શક્ય નથી છેલા યુદ્ધે થોડાકને તો આ ભાન કરાવ્યું છે અને એ યુદ્ધ જે 'હો'મા પરિણમ્યુ તો ખીજ વધારે માણસોને આ ભાન થયું હોત. જીવનના પ્રેમથી ખચિત એવી નીતિમત્તાની આપણને આજે જરૂર છે આજે પ્રગતિનો આનંદ અને નિશ્ચિત ધ્યેય જેના પાયામા રહેલા છે એવી નૈતિકતાની જરૂર છે દબાણો અને પ્રતિબંધોવાળી નૈતિકતાની નહો. અન્યને સુખી નિહાળી જે વ્યક્તિ પોતે સુખી, વિશાળદૃષ્ટિ અને આનંદી બની શકે તેને જ 'સારો' માણસ ગણવો જોઈએ આમ થશે તો નાની બૂલો, વાકદેખાપણુ દૂર હઠશે આજે જેને આપણે અનીતિમાન'તુ બિરુદ આપીએ છીએ તે માત્ર દૂરતા અને શોષણ દ્વાગ વૈભવપ્રાપ્તિ કરનાર વ્યક્તિને જ મળવું જોઈએ, પછી ભલે તે નિયમિતપણે ચર્ચમાં કેમ ન જતી હોય યા અનૈતિક માર્ગે મેળવેલા ધનને 'થોડાક' ભાગ જાહેર હિતના કાર્યો માટે કેમ ન ખર્ચતી હોય (છતાં પણ એને આપણે 'અનીતિમાન' ગણવી જોઈએ) આ બધી વસ્તુઓ કાર્યક્ષમ બનાવવા માટે વહેમ અને બૌદ્ધિકતાના મિશ્ર રૂપ એવી, જેને હજુ પણ આપણા મહાનુભાવો 'સદ્ગુણ' તરીકે ઓળખે છે તેવી નીતિમત્તાતો ત્યાગ કરીને બૌદ્ધિક વલણયુક્ત અભિગમ જ અપનાવવો યોગ્ય છે છુદ્ધિવાદને આજે નિર્બળ સાધન ગણવામા આવે છે છતાં હું પોતે તો તેમા અચલનિષ્ઠ છું તર્કની શક્તિ ભલે ઓછી હોય પણ તે નિરતગયુક્ત છે અને ને માત્ર એક જ નિશ્ચિત દિશામા કાર્ય કરે છે, જ્યારે અબૌદ્ધિક પરિણામો અનેક દિશામા કામ કરે છે અને તુરંત સંઘર્ષોમા નાશ પામે છે તેથી અતમા તો અબૌદ્ધિકતાને પ્રત્યેક ઉત્સવ બૌદ્ધિકતાને જ દહેતા અર્પતો જાય છે અને દરેક વખતે પુરવાર કરી આપે છે કે બૌદ્ધિકતા એ જ માનવતાનો એકમાત્ર સાચો મિત્ર છે.

(HARM THAT GOOD MEN DO'

—નિબંધનો અનુવાદ)

પત્રચર્યા

તત્રીત્રી 'કકાવટી'

'કકાવટી'ના જૂન ૧૯૮૦ના અકના ૪૮મા પાને ડૉ જયન્ત પાઠકનું એક અવતરણ 'પ્રતિભા' વાર્ષિક, માર્ચ, ૧૯૮૦ના અકમાથી લઈને મૂકાયું છે તે આ પ્રમાણે છે—

'સાહિત્યના નકશામા નર્મદ-નવલરામથી આરભી સર્વશ્રી વિષ્ણુ-પ્રસાદ ર. ત્રિવેદી, જ્યોતીન્દ્ર દવે, ચન્દ્રવદન મહેતા, ગનીલાઈ, લગવતી-લાઈ આદિનું પ્રશસ્ત પ્રદાન છે એમ કહી શકાય'

દેખીતી રીતે જ દ ગુજ ના સાહિત્યનકશાની જો આ વાત હોય તો એમા ખીલ પણ કેટલાક નામો હોવા જોઈએ માત્ર આટલા જ નામોથી તો યાદી અધૂરી જ ગણાય

આ અંગે ડૉ જયન્તલાઈએ મને રૂબરૂમા કરેલી અષ્ટતા આપ 'કકાવટી'મા પ્રગટ કરશે. એમના કહેવા મુજબ ન. લે. ઝવેરી શાળાના વિદ્યાર્થીઓએ પ્રશ્નોના જવાબો ટેપ કર્યા હતા અને પછી એ ટેપ કરેલા જવાબો પરથી મુલાકાત અકમા છાપી છે ડૉ જયન્તલાઈએ તો દ ગુજ ના સાહિત્યનકશામા કોણ કોણ સમાવેશ પામી શકે એના જવાબમા બે કે. ઠાકોર, કે મા. મુનશી, રતિલાલ 'અનિલ' ઈત્યાદિ ખીલ પણ ઘણા નામો ગણાવેલા. પણ ટેપ પરથી લખાણ તૈયાર કરતી વખતે લખાણ તૈયાર કરનારાઓએ એ અનેક નામોમાથી ઉપરના જ નામો ઉતર્યા અને બાકીના નહીં, તેથી આ ગેરસમજ બિલી થઈ છે એટલે જો ડૉ. જયન્ત પાઠકનાં ઉપરોક્ત વિધાનો પરત્વે પહેલેથી તત્રીત્રીએ તેમને પૂછીને ચોક્કસાઈ કરી હાત તો આવી ગેરસમજ બિલી ન થાત

જો કે, 'લખાણુ તે વચાણુ' એ ન્યાય ક્યારેક આવી ગેરસમજ પણ પેદા કરે છે એટલે મુલાકાત-ટેપ પરથી લખાણુ તૈયાર કરનારાઓએ પૂરી ચોક્કસાઈ રાખવી જોઈતી હતી એ પણ સાચુ

—વિજય શાસ્ત્રી

બૌદ્ધિક અને વૈજ્ઞાનિકક્ષેત્રે થતી પ્રગતિ ક'ઈક આશા આપી શકે તેમ છે. ધીમે ધીમે લોકોને લાન થશે કે ધિક્કાર અને અન્યાયના પાયા પર રચાયેલી સંસ્થાઓથી ભરેલું જગત સુખ અર્થે એ શક્ય નથી. છેલ્લા યુદ્ધ થોડાકને તો આ લાન કરાવ્યું છે અને એ યુદ્ધ બે 'ડો'મા પરિણમ્યું તો ખીજ વધારે માણસોને આ લાન થયું હોત જીવનના પ્રેમથી ખચિત એવી નીતિમત્તાની આપણને આજે જરૂર છે. આજે પ્રગતિનો આનંદ અને નિશ્ચિન ધ્યેય જેના પાયામા ગ્રહણ છે એવી નૈતિકતાની જરૂર છે દબાણ અને પ્રતિબંધોવાળી નૈતિકતાની નહો. અન્યને સુખી નિહાળી જે વ્યક્તિ પોતે સુખી, વિશાળહૃદય અને આનંદી બની શકે તેને જ 'સારો' માણસ ગણવો જોઈએ. આમ યને તો નાની બૂલો, વાકદેખાપણું દર હઠશે. આજે જેને આપણે 'અનીતિમાન'નું બિરુદ આપીએ છીએ તે માત્ર કૂરતા અને શોષણ દ્વારા વૈભવપ્રાપ્તિ કરનાર વ્યક્તિને જ મળવું જોઈએ, પછી ભલેને તે નિયમિતપણે ચર્ચામાં કેમ ન જતી હોય. આ અનૈતિક માર્ગે મેળવેલા ધનનો 'થોડોક' ભાગ બહાર હિતના કાર્યો માટે કેમ ન ખર્ચતી હોય (હતા પણ એને આપણે 'અનીતિમાન' ગણવી જોઈએ) આ બધી વસ્તુઓ કાર્યક્ષમ બનાવવા માટે વહેમ અને બૌદ્ધિકતાના મિત્ર રૂપ એવી, જેને હજુ પણ આપણા મહાનુભાવો 'સદ્ગુણ' તરીકે ઓળખે છે તેવી નીતિમત્તાનો ત્યાગ કરીને બૌદ્ધિક વલણયુક્ત અભિગમ જ અપનાવવો યોગ્ય છે. બુદ્ધિવાદને આજે નિર્બળ સાધન ગણવામા આવે છે છતાં હું પોતે તો તેમા અચલનિષ્ઠ છું તર્કની શક્તિ ભલે ઓછી હોય પણ તે નિરંતરયુક્ત છે અને ને માત્ર એક જ નિશ્ચિત દિશામા કાર્ય કરે છે, જ્યારે અબૌદ્ધિક પરિબળો અનેક દિશામા કામ કરે છે અને તુરંત સંઘર્ષોમા નાશ પામે છે તેથી અતમા તો અબૌદ્ધિકતાનો પ્રત્યેક ઉત્સવ બૌદ્ધિકતાને જ દબાવે અર્પતો બન્યો છે અને દરેક વખતે પુરવાર કરી આપે છે કે બૌદ્ધિકતા એ જ માનવતાનો એકમાત્ર સાચો મિત્ર છે. □

(HARM THAT GOOD MEN DO'

—નિબંધનો અનુવાદ)

પત્રચર્યા

તત્રીશ્રી . 'કકાવટી'

'કકાવટી'ના જૂન ૧૯૮૦ના અકના ૪૮મા પાને ડૉ. જયન્ત પાઠકનું એક અવતરણ 'પ્રતિભા' વાર્ષિક, માર્ચ, ૧૯૮૦ના અકમાથી લઈને મૂકાયું છે તે આ પ્રમાણે છે-

'સાહિત્યના નકશામા નર્મદ-નવલરામથી આરંભી સર્વશ્રી વિષ્ણુ-પ્રસાદ ર ત્રિવેદી, જ્યોતીન્દ્ર દવે, ચન્દ્રવદન મહેતા, ગનીભાઈ, ભગવતી-ભાઈ આદિનું પ્રશસ્ત પ્રદાન છે એમ કહી શકાય'

દૃષ્ટીતી રીતે જ દ ગુજ ના સાહિત્યનકશાની જો આ વાત હોય તો એમા બીજા પણ કેટલાક નામો હોવા જોઈએ માત્ર આટલા જ નામોથી તો યાદી અધૂરી જ ગણાય

આ અંગે ડૉ. જયન્તભાઈએ મને રૂબરૂમા કરેલી સ્પષ્ટતા આપ 'કકાવટી'મા પ્રગટ કરેશો. એમના કહેવા મુજબ ન. ઘે. ઝવેરી શાળાના વિદ્યાર્થીઓએ પ્રશ્નોના જવાબો ટેપ કર્યા હતા અને પછી એ ટેપ કરેલા જવાબો પરથી મુલાકાત અકમા છાપી છે ડૉ. જયન્તભાઈએ તો દ ગુજ ના સાહિત્યનકશામા કોણ કોણ સમાવેશ પામી શકે એના જવાબમા બી. ડ. ઠાકોર, કે. મા. મુનશી, રતિલાલ 'અનિલ' ઈત્યાદિ બીજા પણ ઘણા નામો ગણાવેલા. પણ ટેપ પરથી લખાણ તૈયાર કરતી વખતે લખાણ તૈયાર કરનારાઓએ એ અનેક નામોમાથી ઉપરના જ નામો ઉતર્યા અને ખાકીના નહીં, તેથી આ ગેરસમજ ઊભી થઇ છે એટલે જો ડૉ. જયન્ત પાઠકના ઉપરોક્ત વિધાનો પરત્વે પહેલેથી તત્રીશ્રીએ તેમને પૂછીને ચોક્કસાઈ કરી હાત તો આવી ગેરસમજ ઊભી ન થાત

જો કે, 'લખાણુ તે વચાણુ' એ ન્યાય ક્યારેક આવી ગેરસમજ પણ પેદા કરે છે એટલે મુલાકાત-ટેપ પરથી લખાણુ તૈયાર કરનારાઓએ પૂરી ચોક્કસાઈ રાખવી જોઈતી હતી એ પણ સાચુ

—વિજય શાસ્ત્રી

બૌદ્ધિક અને વૈજ્ઞાનિકક્ષેત્રે થતી પ્રગતિ ક'ઈક આશા આપી ગ'ડે
 તેમ છે ધીમે ધીમે લોકોને ભાન થશે કે ધિક્કાર અને અન્યાયના
 પાયા પર રચાયેલી સંસ્થાઓથી ભરેલું જગત સુખ અર્પે
 એ શક્ય નથી. છેલ્લા યુદ્ધ થોડાકને તો આ ભાન કરાવ્યું છે અને
 એ યુદ્ધ જે 'ડો'મા પરિણમ્યું તો ખીજા વધારે માણસોને આ ભાન થયું
 હોત જીવનના પ્રેમથી ખચિત એવી નીતિમત્તાની આપણને આજે જરૂર
 છે આજે પ્રગતિનો આનંદ અને નિશ્ચિત ધ્યેય જેના પાયામા રહેલા છે
 એવી નૈતિકતાની જરૂર છે દબાણો અને પ્રતિબંધોવાળી નૈતિકતાની
 નહીં. અન્યને સુખી નિહાળી જે વ્યક્તિ પોતે સુખી, વિશાળહૃદય
 અને આનંદી બની શકે તેને જ 'સારો' માણસ ગણવો જોઈએ આમ
 થશે તો નાની ભૂલો, વાકદેખાપણુ દૂર હકશે આજે જેને આપણે
 અનીતિમાન'નું બિરુદ આપીએ છીએ તે માત્ર કૂરતા અને શોષણ
 દ્વારા વૈભવપ્રાપ્તિ કરનાર વ્યક્તિને જ મળવું જોઈએ, પછી ભલેને તે
 નિયમિતપણે ચર્ચામા કેમ ન જતી હોય વા અનૈતિક માર્ગે મેળવેલા
 ધનનો 'થોડોક' ભાગ જાહેર હિતના કાર્યો માટે કેમ ન ખર્ચતી હોય
 (હતા પણ એને આપણે 'અનીતિમાન' ગણવી જોઈએ) આ બધી
 વસ્તુઓ કાર્યક્ષમ બનાવવા માટે વહેમ અને બૌદ્ધિકતાના મિશ્ર રૂપ
 એવી, જેને હજુ પણ આપણા મહાનુભાવો 'સદ્ગુણ' તરીકે
 ઓળખે છે તેવી નીતિમત્તાતો ત્યાગ કરીને બૌદ્ધિક વલણયુક્ત
 અભિગમ જ અપનાવવો યોગ્ય છે બુદ્ધિવાદને આજે નિર્બળ
 સાધન ગણવામા આવે છે છતાં હું પોતે તો તેમા અચલનિષ્ઠ છું
 તર્કની શક્તિ ભલે ઓછી હોય પણ તે નિરતરાયુક્ત છે અને ને માત્ર
 એક જ નિશ્ચિત દિશામા કાર્ય કરે છે, જ્યારે અબૌદ્ધિક પરિબળો
 અનેક દિશામા કામ કરે છે અને તુરંત સંઘર્ષોમા નાશ પામે છે તેથી
 અતમા તો અબૌદ્ધિકતાનો પ્રત્યેક ઉત્સવ બૌદ્ધિકતાને જ દબતા અર્પતો
 જાય છે અને દરેક વખતે પુરવાર કરી આપે છે કે બૌદ્ધિકતા એ જ
 માનવતાનો એકમાત્ર સાચો મિત્ર છે.

(HARM THAT GOOD MEN DO'

—નિબંધનો અનુવાદ)

પત્રચર્યા

તત્રીશ્રી - 'ક કાવટી'

'ક કાવટી'ના જૂન ૧૯૮૦ના અકના ૪૮મા પાને ડૉ. જયન્ત પાઠકનું એક અવતરણ 'પ્રતિભા' વાર્ષિક, માર્ચ, ૧૯૮૦ના અકમાથી લઈને મૂકાયું છે તે આ પ્રમાણે છે—

'સાહિત્યના નકશામા નર્મદ-નવલરામથી આરભી સર્વશ્રી વિષ્ણુ-પ્રસાદ ર. ત્રિવેદી, જ્યોતીન્દ્ર દવે, ચન્દ્રવદન મહેતા, ગનીભાઈ, ભગવતી-ભાઈ આદિનું પ્રશસ્ત પ્રદાન છે એમ કહી શકાય'

દેખીતી રીતે જ દ ગુજ ના સાહિત્યનકશાની જો આ વાત હોય તો એમા ખીજ પણ કેટલાક નામો હોવા જોઈએ માત્ર આટલા જ નામોથી તો યાદી અધૂરી જ ગણાય

આ અંગે ડૉ. જયન્તભાઈએ મને રૂબરૂમા કરેલી સ્પષ્ટતા આપ 'ક કાવટી'મા પ્રગટ કરશે. એમના કહેવા મુજબ ન. ઘે. ઝવેરી શાળાના વિદ્યાર્થીઓએ પ્રશ્નોના જવાબો ટેપ કર્યા હતા અને પછી એ ટેપ કરેલા જવાબો પરથી મુલાકાત અકમા છાપી છે ડૉ. જયન્તભાઈએ તો દ ગુજ ના સાહિત્યનકશામા કોણુ કોણુ સમાવેશ પામી શકે એના જવાબમા ૫ ક. ઠાકોર, ક મા. મુનશી, રતિલાલ 'અનિલ' ઈત્યાદિ ખીજ પણ ધણા નામો ગણાવેલા. પણ ટેપ પરથી લખાણ તૈયાર કરતી વખતે લખાણ તૈયાર કરનારાઓએ એ અનેક નામોમાથી ઉપરના જ નામો ઉતર્યા અને બાકીના નહીં, તેથી આ ગેરસમજ ઊભી થઈ છે એટલે જો ડૉ. જયન્ત પાઠકના ઉપરોક્ત વિધાનો પરત્વે પહેલેથી તત્રીશ્રીએ તેમને પૂછીને ચોક્કસાઈ કરી હાત તો આવી ગેરસમજ ઊભી ન થાત

જો કે, 'લખાણુ તે વચાણુ' એ ન્યાય ક્યારેક આવી ગેરસમજ પણ પેદા કરે છે એટલે મુલાકાત-ટેપ પરથી લખાણુ તૈયાર કરનારાઓએ પૂરી ચોક્કસાઈ રાખવી જોઈતી હતી એ પણ સાચુ

—વિજય શાસ્ત્રી

૨ થો ને અર્પણ.

શિકાર કરને કો આયે થે શિકાર હો કે ગલે ।

સુઅર્ધમા ગઈ તારીખ ૧૪મી જૂને, ભારતીય વિદ્યાભવનના ઉપક્રમે 'ધણુ ઉઠાવ મારી લુખ' નામે પરિસવાદ થઈ ગયો. જેમા ડૉ. ચિતુ મોદી, પ્રા. ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા, પ્રા. જયન્ત પારેખ અને શ્રી રસિક શાહે જુદા જુદા વક્તાઓ રજૂ કર્યા. એમા 'પરિષદ્વતુ પચોતેરસુ' અને 'અકાદમી પુસ્કૃત કાવ્યસંગ્રહો' જેવા વિષયો પર થયેલી ચર્ચાએ રઘુવીર ચૌધરીને ઉશ્કેર્યા અને તેમણે 'સદેશ'ની પોતાની 'કટાર'નો ઉપયોગ કરી રમણ ચમાર જેવું નામ ધારણ કરી સાવ નબળો પ્રતિકાર કર્યો. એમને ન ગભીર થતાં કાવ્યુ ન કટાક્ષ કરતા કેમ કે ખતેમા કુશાગ્ર મેધાની જરૂર હોય છે તે તેમને સાપડી નહીં એટલે જાસિયા જેવા જવાન આપવા પડ્યા એમા એમણે પરિષદવિરોધીઓમા સુરેશ જોષી અને રસિક શાહ, જયન્ત પારેખને ગણી લઈ એમને હલકા પાડ્યા

જન્મના જાયતે શુદ્ધ સંસ્કારાત દ્વિજ ઉચ્ચતે

પ કિતની પેરોડી કરી કે

જન્મના જાયતે દ્વિજ સંસ્કારાત શુદ્ધ ઉચ્ચતે

એવો વિખ્યાસ કરી આવા પરિસવાદમા ભાગ લેનારાઓને 'શુદ્ધ'મા ખપાવવા પ્રયત્ન કર્યો. પણ ત્યાં એમનું અજ્ઞાન અને અહમ્ તેમને નડ્યા, કેમકે 'શુદ્ધ'નું કાર્થ 'મનુસ્મૃતિ'મા વર્ણવાયું છે તે મુજબ

એકમેવ તુ શુદ્ધસ્ય પ્રભુઃ કર્મ સમાદિશાત ।

એતેષામવ વર્ણનાં શુશ્રૂષામનસૂચયા ॥

(મનુ. ૧/૯૧)

અર્થા પ્રભુએ શુદ્ધોને સારુ કેવળ એક જ કર્મ નિર્માણ કર્યું. તે એ કે કોઈ પણ પ્રકારના સંક્રોચ, હઠ કે આળસ વગર શુદ્ધ અત કરણથી આ ત્રણે વર્ણોની સેવા કરવી

આમ ‘શુદ્ર’નું કાચું તો સ કોચ વગર, હઠ વગર અને શુદ્ધ અત-
કરણીયા બાકીના વર્ણોની સેવાનું ઠરે છે. એટલે શૂદ્રકાચું ખરેખર તો
ગૌરવયુક્ત અને સ્પૃહણીય, -ગણાવાયુ છે

પણ ર. ચૌ. એ શૂદ્ર શબ્દ પકડી લીધો અને એની સાથે સ કળા-
યેલી મૂળ ભાવના શી હતી ને ખરેખર શુદ્ર એટલે કેની હિચ્ચ કામગીરી
બળવનાર વર્ગ એનું કંઈ ભાન રહ્યું નહીં એટલે દેવા ગયા ગાળ પણ
અપાઈ ગયું માન. અબળપથે પણ ‘શુદ્ર’ કહી પરિસવાદવક્તાઓને
સન્માનવા બદલ ર. ચૌ.ના આપણે સૌ આભારી છીએ અને બીજી
વાર આવું અતેડું કરવા જતા પોતાની જ બળમા પોતે જ ન ફસાઈ
જાય એટલી તકેદારી રાખે, સબજતા કેળવે અને કંદેડી સ્થિતિમા મૂકાતા
ભિગરે એટલું ‘શૂદ્રકર્મ’ કરી વિરમીએ.

—અભદ્ર

મારી આંખમાં ઊંઘ નથી • વાર્તાસંગ્રહ . લે જનક નાયક :
પ્ર. સાહિત્ય સંગમ, ગોપીપરા, સુરત-મુ. આઠ રૂપિયા

સાહિત્ય-વૃત્ત

ભાગતીય વિદ્યાભવન (મુખર્ષી)ના સંગીત દ્રુષ્ટના ઉપક્રમે ૧૪ મી જૂને 'ધણ ઉઠાવ, મારી ભુજ' પરિસવાદ યોજાયો હતો. સંયોજક શ્રી અજિત શેઠે પરિસવાદનો હેતુ 'ગ્રંથની સાહિત્યચેતનાને ઢલેળવાનો, સામ્પ્રત સાહિત્યક પરિસ્થિતિ સુધારવા અને નિરામય આબોહવાનું નિર્માણ કરવાની ભાવના' જણાવ્યો હતો. પ્રમુખ હતા શ્રી રસિક શાહ

ડો. ચિનુ મોદીએ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની ગતિવિધિની વિશદ ચર્ચા કરી. સારા સર્જકો પરિષદની માયાભળમા કસાઈ બળ્ય છે, અને જે કાર્યકરો છે, તેઓ વ્યક્તિગત ઈમેયજ અને વગ વધારવાનો પ્રયાસ કરી રહ્યા છે' એવો મત વ્યક્ત કરી વ્યવસ્થા સુધારવાનો આગ્રહ કર્યો હતો, ત્યારે ખીજ વક્તા શ્રી ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળાએ સાહિત્ય અકાદમીની ગતિવિધિ અને તેની ઈનામ-વહેચણીની યોગ્યાયોગ્યતા ઉદાહરણો સહિત વિશદ ચર્ચા કરી હતી. 'અશ્વત્થ', 'વમળના વન' અને 'હયાતી' કાવ્યસંગ્રહોને અપાયેલા ઇનામોની યોગ્યતા વિશે સાધાર શકા વ્યક્ત કરી, 'અકાદમીએ મૂલ્યપ્રમ ઊભો કરવાની પ્રવૃત્તિ' કર્યાનું જણાવ્યું હતું,

શ્રી જયન્ત પારેખે લોકસપ્કના માધ્યમ અને જૂઠા મૂલ્યો' એ વિષય પર ખોલતા દૂરદર્શન, આકાશવાણી, ફિલ્મ અને વર્તમાનપત્રો જૂઠા મૂલ્યો ઊભા કરી રહ્યા છે એવું નિદાન કરી જણાવ્યું કે, 'સાહિત્યકૃતિઓના યોગ્ય મૂલ્યાકનની ભૂમિકા ઊભી કરવામા અખબારો નિષ્ફળ નવડ્યા છે એમના સાહિત્ય વિભાગો રાગદ્વૈપથી પર નથી'

સમગ્ર ચર્ચાનો ઉપસહાર કરતા શ્રી રસિક શાહે કહ્યું કે, 'ધણ ઉઠાવવાની વેળા આવી લાગી હોય એવું મને લાગતું નથી. ચર્ચિત બાબતો અગે નાના નાના અસતોષો ધણા છે, પણ ધણ ઉઠાવવા જેવી ભીંસ અનુભવાતી નથી. પરિષદ પ્રત્યેના અસતોષોનું નિદાન એમને યોગ્ય ન લાગ્યું. એમણે સામાજિક પરિસ્થિતિના સદર્ભમા સાહિત્ય સંસ્થાઓની ગતિવિધિ તપાસવાનું જણાવી, સાહિત્ય

અકાદમી ઈનામ જ શા માટે આપે છે ? એવો પ્રશ્ન કર્યો હતો એમણે 'રીડર્સ ક્લબ' અને 'ક્રિટીક્સ ક્લબ'ની જરૂર પડતી હતી એમણે પ્રશ્ન કર્યો કે આપણી સામે બૂલ્યો છે ખરા ? બહાર માધ્યમો વિશે એમણે કહ્યું કે આપણા ડરના ટેકનોલોજી વધારે ઝડપે આગળ વધે છે

સર્વશ્રી અનિલ જોશી, હરીશ ભીમાણી અને પ્રભોદ પરીખે તેમની કવિતાનું વાચન કર્યું હતું.

—નર્મદ સાહિત્ય સભા (સરત) એ ૧૯૭૨થી ૧૯૭૬ દરમિયાન પ્રગટ થયેલા ગુજરાતી નાટકોમાં શ્રી મધુરાય લિખિત 'કુમારની અગાશી'ને શ્રેષ્ઠ ગણી 'નર્મદ સુવર્ણચન્દ્રક' આપવાનું બહાર કર્યું છે

ઉત્કૃષ્ટ **K HARVARS**

ઇલેક્ટ્રિકલ

એકસેસરીઝ

ટ્રિપલસિકન્સ

ઇલેક્ટ્રો વેલ્ડિંગ મશીન

લીમડા ચોડા, ખરના તારો
સુરત (ભાત)

ભૂપત વડોદરિયાની નવલકથાઓ

પલ પલ વ્યાકુળ પ્રાણુ ૧૯-૫૦

તારા હૈયે મારી પ્રીત ૧૯-૫૦

જપતપ જૂઠા, સાચી પ્રીત ૧૫-૫૦

લવોલવની પ્રીત ૧૯-૫૦

મોતના પીંજરે

તરસ્યા ૫ ખી ૧૫-૦૦

સ્વપ્નપ ખી ૧૩-૦૦

એક નકારી છોકરી ૧૩ ૦૦

ખીજુ યોવન ૧૩-૦૦

શાળા-ઉપયોગી નાટકો

નાટકોની દુનિયા-યશવત મહેતા

શાળા-ઉપયોગી નાટકો-રજની શેઠ

લજવો નાટકો-અળદેવ મોલિયા

સહેલા નાટકો-સુરેશ ગાધી

કિરોરેના નાટકો-પ્રા હસિત ખૂચ

(દરેકના રૂ. અઢી, સેટના રૂ ૧૫)

તિતગપિતર જનક નાયક ૬-૦૦

ઈતરેતર વિજય શાસ્ત્રી ૧૫-૦૦

ધરેબાહિરે (ચિંતનલેખો) ૧૨-૦૦

પ ચગચ (ચિંતનલેખો)

પ્રીતમલાલ મળમુદાર ૮-૦૦

કાવ્યસંગ્રહો

સૂર્યના ગોળાને ભેદવા

જતા - નાગરાજ ૩૦-૦૦

કાલિન્દી - જનક નાયક ૧૨-૦૦

ફૂલકા - હેતલ મોદી ૨-૦૦

વજ્રમાતરીની નવલકથા

ભીડા ફૂવા ને ફૂકાં દોરકાં

મૂલ્ય : ૧૮ રૂપિયા

કાળરાત્રિની ધૂણતી ભૂતાવળ

મૂલ્ય સાડાતેર રૂપિયા

લજવવાલાયક નાટકો

નવાં નવા નાટકો-પ્રા હસિત ખૂચ

તખ્તાલાયક નાટકો -રજની શેઠ

નાટકો જ નાટકો -સુરેશ ગાધી

ર ગલીલા -ચ ચી મહેતા

હસાહસના નાટકો -હરીશ નાયક

(દરેકના રૂ ૫, સેટના રૂ ૩૦-૦૦)

આયુર્વેદના પુસ્તકો

લાભશકર ઠાકર 'પુનર્વચ્ચ'ની ખાર

રોગપુસ્તિકાઓ સેટના રૂ. ૨૪-૦૦

ધર ધરનો વૈદ ૧૩-૫૦

ધર ધરના ઔષધો ૧૩ ૫૦

અભિનવ કુદરતી ઉપચાર ૧૩-૫૦

યોગાસનો અને આરોગ્ય ૧૩-૫૦

સાહિત્ય-સંગમ, બાવાસીદી, ગોપીપુરા, સૂરત-૧.

કૃ
ષ્ણ
રા
મ
/
કે
પ્રિ
કેસ

કૃષ્ણારામની સાડીઓ એટલે વૈવિધ્યપૂર્ણ રંગો અને ડિઝાઇનોનું સુરેખ આયોજન. હવાદાર અને શીતળ કૃષ્ણારામની સુવિખ્યાત સાડી એટલે આધુનિક યુગની ફેશન અને આવતી કાલનું અનુપમ સ્વપ્ન

કૃષ્ણારામ મિલ્સ
લેખડિયાવાડી, સલાખતપરા, સુરત

With Best Compliments
From :

|

HIRALAL MANCHHARAM
& SONS LTD.

|

Hiralal Colony,
A. K. Road,
SURAT - 395006
Tele No. : 24935 / 36 / 37 / 38

કંઠાવટી

ઓગસ્ટ,
૧૯૮૦

કાવ્ય

કરનાન્દો પેસોઆ
(અનિત ઠાકોર)
ચન્દ્રવદન મહેતા
અમીત આઝાદ
શૂન્ય પાલનપૂરી
અમૃત ધાયલ

વિવેચન

શિરીષ પ આલ

વાર્તા

યુનિત આયોનેસ્કો
(પ્રમોદકુમાર પટેલ)

પત્રચર્યા

અનિત ઠાકોર

કૃ
ષ્ણ
રા
મ
/
મિ
સ

કૃષ્ણારામની સાડીઓ એટલે વૈવિધ્યપૂર્ણ રંગો અને ડિઝાઈનોનું સુરેખ આયોજન હવાદાર અને શીતળ કૃષ્ણારામની સુવિખ્યાત સાડી એટલે આધુનિક યુગની ફેશન અને આવતી કાલનું અનુપમ સ્વપ્ન

કૃષ્ણારામ મિસ
લેખકિયાવાડી, સલાખતપરા, સુરત

કંકાવટી

ઓગસ્ટ
૧૯૮૦

સાહિત્યસર્જન
અને વિચારોનું
સર્વલક્ષી માસિક

વર્ષ ૨૨ : અંક ૨૫૭ : મૂલ્ય : દોઢ રૂપિયો

દર માસની ૫ દરમી તારીખે પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ

દેશમાં રૂપિયા ૧૫, બે વર્ષના રૂ. ૨૮, વિદેશ શિલિંગ ૩૦ (દરિયાઈ ટપાલથી), પાચ પાઉન્ડ (હવાઈ ટપાલથી), મેગેઝીન એન્જન્સીઓ અને જાણીતા ગ્રંથવિકેતાઓને ત્યાં લવાજમ ભરી શકાય છે. કોઈ પણ માસથી ગ્રાહક થઈ શકાય છે. પત્રવ્યવહારમાં ગ્રાહક નબર અવશ્ય લખવો. લવાજમ અને વ્યવસ્થા અંગેના તમામ પત્રવ્યવહાર રતિલાલ 'અનિલ', ૩, આનંદનગર, સગરામપરા,

સુરત-૩૯૫ ૦૦૨ સરનામે જ કરવો.

'કંકાવટી' કવિતા, વાર્તા, ગદ્યખણ્ડ, નિબંધિકા, વિવેચન આદિ સાહિત્યિક ધોરણની કૃતિ સ્વીકારે છે, કૃતિ સાથે સરનામા-ટિકિટવાળું કવર અવશ્ય ખીડવું. કૃતિ રતિલાલ 'અનિલ', ૩, આનંદનગર, સગરામપુરા, સુરત-૩૯૫ ૦૦૨ સરનામે જ મોકલવી.

ત્રી-મુદ્રક-પ્રકાશક

રતિલાલ મૂ. 'અનિલ'

પ્રકાશનસ્થળ : ૩, આનંદનગર, સગરામપરા, સુરત-૩૯૫ ૦૦૨

મુદ્રણસ્થાન : શ્રમશ્રી મુદ્રણાલય, ખાવાસીદી, ગોપીપરા સુરત-૩૯૫ ૦૦૧

ત્રણ કાળે / ફરનાંડો પેસોઆ
અનુ અજિત ઠાકોર

જાણું છું .

જાણુ છું , હું અદ્રૂલો છું

આ વાત કેટલી તો

હુલાવે છે, આ હૈયું

કશીય આસ્થા વગરનું

કશાય નીતિનિયમ વગરનું

કશાય સૂર વગરનું

કશાય વિચાર વગરનું

કેવળ હું , કેવળ હું

ને આ બધામાંથી હું તો કૈએ કહી શકતો નથી

કેમકે, લાગણી તો આકાશ જેવી છે—

દેખાય ખરી,

પણ એમાં જોવાય એવું તો કશું હોય નહીં,

આ ...

તેઓ કહે હું જે કંઈ લખું છું
તે તો બધો ડોળ કરુ છું કે પછી જોટું કહું છું
વાત એમ નથી
સીધીસાદી રીતે કહું તો

હું કલ્પના કરતા કરતા અનુભવ છું.
હું હૃદયવીણાના તારનો ઉપયોગ કરતો નથી
હું જે બધાના સપના સેવું છું કે પછી જે બધું ખોટું છે,
તે બધું મને વિફળ કરી મૂકે કે પછી
મારી ઉપર ને ઉપર જ ખતમ થઈ જાય છે,
એ બધું અગાસી જેવું છે, જે
તે પાસની બીજી વસ્તુ પર નજર ઠેરવે છે
આ જ તે વાત છે, જે મને આગળ ને આગળ દોરી જાય છે
ને તેથી હું વસ્તુઓની વચ્ચેમાં રહીને લખું છું
મારા પગની પાસે રહીને નહીં,
મારી પોતાની જાડાઓથી અળગો રહીને,
જે નથી તેને માટે ચિતિત થતો.
સ્પર્શી જવું ? વાચકને જ અનુભવ દો !

❧

હળવે હળવે

સાવ જ હળવું ફૂલ કશું કે જાય મરી
ને આશુ જાયે દૂર દૂર સુદૂર,
હજુય હળવે સાવ.

કશું ન જાણું

જે હું વિચારું,

ને જાણવાની

ઈચ્છા કરી ના.

* પેસોઆએ આદ્યર્થો કેઈરોના નામે લખેલી 'ક્રીપર ઓવ શીપ'ની
નેરમી રચના.

એક પ્રતિભાવ / ચન્દ્રવદન મહેતા

ઝેરી (અજિત ઠાકોર કાવ્યકી જુલાઈ ૧૯૮૦)

ગદ —

‘અતાર લગી

ગામના ઘરઘરની ખારસાંકે

મને એવું કુલેલું પેટ જ

થરકા ટરતું દેખાય છે,’ છેડો

હવે આગળ, ચન્દ્રવદન મહેતા

હિમેગણ કરતાં, ઢહિતા

અને એમ ગામ, કપક ગામ, આમ

મળેલા પોતાના જ ભેર, અજગર જેમ સુમસામ

ન હાલે, ન ચાલે, ન હોય બહુ અધમરણી દશા

અને નહોતા કોઈ કાળના લાન કે આવતી કાલના કશા

તેમ જ શહેર, ગ્રામી ને ગામ, અજગર જેમ, આમ

એક દિવસ ન જળને અભાવે, ન રોગને દારણે

અન્ન થકી ભર્યા વિવિધ પ્રકારના ભાણે

ગુજરાતી થાળી ભારોભાર, મસાલે ભરપૂર

મદ્રાસી વાનગી ઈંડની ઠોસા મરચે ચકચૂર

બગાળી રસગુલ્લા, સદેશ ચમચમ, મિવટી મત્સ્યકુગ

રબડી, દાળ, લસસી, છલની,

પેડા, ભાગ ચકાચકે

મૂપ કટલેશ, બોધ વેશટેબલ અને નોન

ચિકન ખીંક મટન, બિરીયાની, બોખે ઠક પ્રોમ્કેટ, પોન

શહેરે શહેરે ભરચક, અન્નજળ દૂધ ખિયર બહીસ્કીની લહેર
તળાવોના પાણી પણુ દડદડશે-ભલેને દૂર-પાઈપોની હેરફેર,
અખૂટ છાનાછપના લડાર અન્નકૂટ

દેવમદિરો માટે પ્રસાદના વિવિધ સપૂટ

પરતુ એકઠા, એકાએક, શ્વાસોચ્છવાસમા ખૂટશે ઐર
ન સ્વચ્છ, ઝેરી ગેસથી ભરપૂર, છાતીમા અધેર

ભારે મારશે હવાતિયા, શહેરે શહેર

હા, હા, છે દસ વીસ દુકાન, ત્યાં છે ઓકિસજન સિલિડર
પણુ એ બધા બની બેઠા છે બાણે ગિલિન્ડર

ફટકારો નોટ, સોનુ, રોકડ દામ

પણુ ગિલિન્ડરો પણુ પડ્યો હશે બેકામ

'ક્યાં છે હવા, ભાઈ, ભરો કોઈ પપ,

શ્વાસોશ્વાસમા હવા

રૂઘાય છે જીવ, પણુ પ્રાણ જ નય છે, છે કોઈ દવા

કેણુ લાઈન બહાર, નથી પેટ્રોલ, નથી તેલ,

મેટર ટ્રેન ઐરોપ્લેન એણે જ રચ્યો છે આ ઝેરનો બેલ,

સૌ કોઈ થાય છે હવા વગર હૃદય, જીવ

ધીમે ધીમે શહેરે શહેર બધા નિર્જીવ,

હે શિવ !

શિવ ! શિવ ! નમોનમ ક્યાં છે જીવ

ગામ શહેર લોક દેશ માનવ સર્વ અજીવ. '

ગઝલ / અમીન આઝાદ

જેલુ જીવન મળ્યું જીવી નાજ્યુ

એ, સગવડ, બધું જ પી નાજ્યુ

કેમ છે? એમ પૂછી પૂછી તમે

દોસ્ત, ગળતામા બાંધે ધી નાજ્યુ ।

ક્યા ખરીદી શકી મને દુનિયા ?

મેલુ કસવુ હતું, કરી નાજ્યુ ।

કઈ વેળા થયું ગડું સુજ પગ

કઈકે વેળા પછી હમી નાજ્યુ

સોય, મહેનતવું ગમ્મ છે મારુ

ભાગ્ય જ્યાં કાટ્યુ ત્યાં સીવી નાજ્યુ

મારું જીવન અમીન, જીવન ક્યા ?

પ્રેમના દાવ પર રમી નાજ્યુ ।

સર્વશી અમીન આઝાદ, શબ્દ પાલણપુરી અને અમૃત ધાયલની
ગઝલો 'આતર્પિ' સરથા (સુરત)એ ૧૪ મી ઓગસ્ટે થોળેલા મુશાવગ
પ્રસંગે પ્રગટ થયેલા સુવેનીરમાંથી સાલાર હિદ્દુત

ગઝલ / શૂન્ય પાલણપુરી

જે નયને કરુણા તરછોડી
એની કિમત કૂટી કોડી

પ્રીતની પેલે પાર મધુવન
બાધો સેતુ હૂંચા ભેડી

દાગ દીસે એ દોષ છે કોનો ?
રોષનું ન કાઢો દર્પણ ફેડી !

‘નેતિ’નો કંઈ મર્મ તો સમજો,
અમથી શાને જાણાવોડી ?

ચારેકોર છે મનનો ખેડો
થાકી મરશો દોડી દોડી

મૃગજળની નદીઓને તરવા-
મૂરખ હો એ બાધે હોડી

થાઓ છો નાહક રાતાપીળા
રંગ અસલ તો છે રાખોડી !

જ્યાં દેખો ત્યાં પથ્થર - ફેડા
‘શૂન્ય’ તમે ક્યા ખાલી ખોડી !

‘જીવનદર્શન’ વિશે એક નોંધ

—શિશીપ પંચાલ

આધુનિક સાહિત્યવિવેચનમાં વૈજ્ઞાનિક અભિગમના પ્રસારના દાગણે વિવેચકનું ધ્યાન કર્તા અને ભાવકને બદલે કૃતિ પર કેન્દ્રિત થયું છે એ વાત સાચી, પણ અત્યાર સુધી પૂર્વપશ્ચિમની કાવ્યચર્યામાં સર્જકને કેન્દ્રમાં મળીને, કાવ્યતત્ત્વની વિચારણા થતી આવી હતી. સર્જકના ચિત્તને સામાન્ય માનવીના ચિત્તથી જુદું માનીને તેના ચિત્ત પર, તેના વ્યક્તિત્વ પર વિશેષ ભાર મૂકવામાં આવ્યો હતો જે યુગમાં કળા અને કૃમળ વચ્ચે સૌન્દર્ય અને ઉપયોગ વચ્ચે અન્તર ભેદ મળતું ન હોય તે યુગમાં સાહિત્ય, તત્ત્વજ્ઞાન, ધર્મ, નીતિના ક્ષેત્રો વચ્ચે સ્પષ્ટ ભેદરેખા પાડવામાં ન આવે તે સ્વાભાવિક છે. આ કારણે કવિને એકી સાથે ઘણા બધા કર્તવ્ય બજાવવાના આવતા હતા. કવિ કવિ હોવા ઉપરાંત ઋષિ, તત્ત્વજ્ઞાની, નિતંબ, ઉપદેશક પણ મનાયો. આના મૂળમાં જ્ઞાન અને આનંદ વિરોધાભાસ નહીં પણ સમાનાર્થી સંજ્ઞાઓ છે એવી, ઉપનિષદોમાં વ્યક્ત થયેલી માન્યતા જવાબદાર છે જે સમ્યક્દાનદની વાત કરવામાં આવે છે તેમાં સદ્ એટલે સંપૂર્ણ સત્ય, ચિદ્ એટલે સંપૂર્ણ ચેતના અને આનંદનો સમન્વય છે, આ

રીતે કળાકૃતિ સર્જિતદાન દની લીલા છે એમ કોઈ કહે તો આ અર્થમાં માયુ ગણાય સર્જક જ્યારે બહિર્મુખ મટીને અતર્મુખ બને છે ત્યારે જે દર્શન અથવા intrinsic perception વ્યક્ત કરે છે તેજ તેની અનુભૂતિ છે આને ધ્યાનમાં ગણીને સ્નેહ પડિત કહે છે 'An act of intrinsic perception (darshan) is also an act of intrinsic experience'¹

ભારતીય દર્શનશાસ્ત્રોમાં વાર વાર અખિલાઈનો આગ્રહ ગાખવામાં આવ્યો છે આ રીતે ક્વિલસૂક્ષ્મ અને કળામાં માનવચેતનાની સમગ્રતા ઉપર ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે ઔન્દર્યાનુભૂતિ માત્ર આનંદ પૂરતી નહિ પણ સત્ય અને શિવ સહિત આપણી સમગ્ર ચેતનાને સ્પર્શતી હોતી જોઈએ. અહીં નોંધવું જોઈએ કે શિવનો અર્થ માત્ર કલ્યાણ તરીકે લેવાનો નથી, પણ શિવ એટલે પૂર્ણત્વ 'The law of morality is an invitation to become perfect, even as your heavenly Father is perfect. To live in perfect goodness is to realize one's life in all'² 'પ્રત્યક્ષિના'માં શિવની આખ્યા આ રીતે આપવામાં આવી છે 'Shiva the only reality of the universe, is infinite consciousness. He is the subject as well as object.'³ આ રીતે સત્ય, શિવ, સુદરની વાત કરનારા આપણા આલકારિકોના મનમાં શિવનો અર્થ, સકુચિત રીતે માત્ર કલ્યાણનો ન હતો, આપણે પાછળથી એવો અર્થ ઘટાડ્યો એ જુદી વાત છે

ભારતીય તત્ત્વજ્ઞાન પ્રમાણે રસાનુભવનો આધાર દર્શન છે દર્શન સર્જકને અતર્મુખ બનાવે, તટસ્થ બનાવે અને શુદ્ધ અનુભૂતિ-ચૈતન્યની ભૂમિકા સુધી લઈ જાય,⁴ સર્જક અતર્મુખ બને અને એને કારણે પ્રજ્ઞાનંદ અર્થાત્ નિર્વિઘ્ના સવિત્તિનો અનુભવ કરે. આ રીતે રસાનુ-

બૂતિનું તથા intuitive Knowledgeનું ક્ષેત્ર નિઃકલ્પતી જતી રહે છે. અનુભૂતિની આ વ્યાપ્તિ વ્યક્તિગત બુદ્ધિમાં મહત્ત્વ રહેતું નથી અને એટલા જ માટે આધ્યાત્મીકરણ પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો. અનુભૂતિનું ક્ષેત્ર જેમ વિસ્તરે તેમ દર્શન જોડું અને નવકલ્પિત વિદ્યેએ આપેલી શિખામણ આ સદર્શમાં યાદ આવે^૫ દર્શનને કારણે કવિ સપાટી પરના સમ્બન્ધો પર ધ્યાન આપતો અટકે છે. 'Inasmuch as the aesthetic experience expands perception and awareness adding depth and dimension to superficial experiences and widening the horizons of the personality, its value for human beings is equal to if not more than that of scientific knowledge'^૬ સાથે સાથે આપણે એ પણ ધ્યાનમાં રાખવાનું કે આ દર્શન અરાજકતાભર્યું, ઇન્સલિન હોય તથા બાહ્ય નિર્વોધી પ્રભાવિત થતું હોય તો કૃતિ પ્રભાવશાળી ન તીવડે સાથે સાથે એ પણ સાચું કે માત્ર દર્શનને કારણે જર્જન પ્રક્રિયા આપોઆપ શક્ય જતી જતી નથી, નહીંતર તો સર્જનપ્રક્રિયા યાત્રિકતામાં સરી પડે માટે જ સ્નેહ પડિત કહે છે- 'A perfect clarity of vision does not make the externalizing process an automatic one, as the medium has problems peculiar to itself and these can only be mastered by a studied application of technique'^૭

અતઃ સ્ફુરણા કે દર્શન એટલે જ અભિવ્યક્તિ એવી વ્યાપ્તિ આ રીતે ખોટી પડે છે. આનો ખીલો અર્થ એવો પણ ઘટાવી શકાય કે કાવ્યનું અસ્તિત્વ કવિચિત્તમાં હોઈ શકે નહિ. દરેક સર્જકે માધ્યમની સમસ્યાઓનો સામનો કોઈ ને કોઈ રીતે તો કરવો જ પડતો હોય છે

અને આ સમસ્યાઓ ઉકેલવા માટે કોઈ ધોરી માર્ગ હોતો નથી ઉપનિષદોને અનુસરીને કહી શકાય કે કવિ સત્ય શોધે, સૌંદર્ય શોધે અને તે દ્વારા શિવને પણ પામે છે પણ આનો અર્થ એવો નથી કે કવિના દર્શનમાં અને ઋષિના દર્શનમાં કોઈપણ પ્રકારનો ભેદ નથી ઋષિના દર્શનમાં તો વેદનાનો અંશ પણ જોવા ન મળે; ઋષિનું ચિત્ત તો સંપૂર્ણ વિગલિત અવસ્થામાં હોય છે, તેની પાસેથી તો આપણને સંપૂર્ણ સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત થતી હોય છે જ્યારે કવિનું દર્શન તો આપણને અસ્વસ્થ કરી મૂકતું હોય છે રમ્ય વસ્તુઓ જોઈને કે મધુર શબ્દો સાંભળીને પણ ચિત્ત તો વેદના અનુભવી શકે છે. આનન્દ-વર્ધનના શબ્દો અહીં યાદ કરવા જેવા છે રસોના આસ્વાદમાં પ્રવૃત્ત એવી કવિની જે દષ્ટિ અને પ્રમાણસિદ્ધ અર્થોને પ્રગટ કરનાર વિદ્વાનની દષ્ટિ-એ બંને દ્વારા આ વિશ્વને જોઈ જોઈને અમે થાકી ગયા પણ તમારી ભક્તિના જેવું સુખ, હે શેષશાયી ભગવાન અમને ન મળ્યું '૮

અભિનવગુપ્તે પણ રસાનુભવ અને ધર્માનુભવને એક જ અનુભવમાથી પ્રગટતા કહ્યા છે કલાઈવ બેન જેવાએ પણ કહ્યું છે .
' A work of art is ethical because it is a means to a good state of mind. Art is above morals or rather all art is moral, because works of art are immediate means to go . A work of art has immense ethical value because it provokes aesthetic ecstasy ' ૯

ભારતીય અન્ન કારશાસ્ત્રમાં રસાનુભવને અઔદિકિક કહેવામાં આવ્યો છે ભાવક રસાનુભવ દરમિયાન ચેતના અહ કારને ગલિત કરે છે, તેના દુ ખનું પણ રૂપાતર થઈ જાય છે, વ્યક્તિગત ચેતના વૈશ્વિક ચેતનામાં ફેરવાઈ જાય છે આ રસાનુભવ શાને કારણે જન્મે છે એ પ્રશ્નનો ઉત્તર સરળ નથી. માત્ર કેટલીક અવસ્થાઓ જ રસાનુભવને

શક્ય બનવે છે આમાની એક અવસ્થા દર્શન દર્શન શાને કારણે જન્મે છે એ પ્રશ્નનો ઉત્તર છે ધ્યાન ધ્યાનનો અર્થ ગદ્યાકૃષ્ણનની મદદથી સમજીએ. 'Dhyan is a cultivated state of contemplation wherein the mind is not allowed to wander. In normal life ideas come and go and concentration is usually brief. Through dhyan the mind is deeply concentrated in an even current of thought and the full nature of the object is revealed Religious dhyan culminates in samadhi' ૧૦ આવા ધ્યાન કે સમાધિ સામે ભાગ્યે જ વાંધો લઈ શકાય આ જ કારણે સર્જક એકાન્તવાસ ઇચ્છે છે, એકાન્તને કારણે જ પદાર્થ કે અનુભવનું માયુ રૂપ તે પ્રતી શકતો હોય છે. આવા દર્શન વડે જ શુદ્ધ અનુભૂતિને માણી શકાય પણ આનો અર્થ, એવો નથી કે સર્જક તટસ્થ બની જવાનું નથી તટસ્થતાનું ખગિલામ ઉદામીનતામા આવે, તાદાત્મ્ય વિના સર્જન શક્ય જ નથી, કિંવિ ભલે એકાન્તવાસ માળે પણ તે સમાજની વચ્ચે, જીવાતા જીવનની વચ્ચે રહે છે અને એ કારણ તે જીવનની ઉપેક્ષા કરી શકતો નથી જીવન અને કવિતા વચ્ચે પ્રત્યક્ષ સમબંધ નથી આખે ભલે જોઈ ન શકાય પણ આ સમબંધ વિના કાવ્યસર્જન શક્ય નથી

કવિને થતો શુદ્ધ ચૈતન્યનો અનુભવ અસ્તિત્વની બંધી જ કક્ષાઓને વટાવી જતો હોય છે પણ આ શુદ્ધ ચૈતન્ય અથવા દર્શન પ્રમાણે કાવ્ય જન્મે ખરું ? બીજા શબ્દોમા દર્શનને અનુરૂપ વર્ણન યાદ શકે ખરું ? ઉમાશંકર જોષીના જેવો મત રનેલ પડિતે વ્યક્ત કર્યો છે 'Artistic truth is attained when, the outward embodiment conforms to the inner visualization, hence the work of art is not simple expression but the complex process, discovery and self-

discovery' ^{૧૧} પરંતુ મૂળ સમસ્યા તો એ છે કે દર્શન પ્રમાણે વર્ણનની ભૂમિકા સ્વીકારવા જતા લગભગ કોયેના મતને સ્વીકારી લેવો પડે છે અને કવિતા સર્જકને થયેલા દર્શનની બ્લ્યૂ-પ્રિન્ટ બની જાય છે પરંતુ દર્શનને પૂર્વસ્વીકૃત માની નથી શકાતું કારણ કે દરેક સર્જકનું દર્શન અથવા ચૈતન્ય વ્યક્તિગત હોય છે દરેક કૃતિના જગતને સ્વાયત્ત લેખે છે, પણ બીજા કુટલાક કૃતિઓમા રહેલી વિશિષ્ટ દૃષ્ટિને કવીકારે છે અને એને સર્જકની બધી કૃતિઓનો સમગ્ર રીતે વિચાર કરે છે

પણ જ્યારે આપણે કવિના દર્શનની વાત કરીએ છીએ ત્યારે કવિની વિશિષ્ટ પ્રતિભાનો સાથે સાથે સ્વીકાર કરીએ છીએ આ વિશિષ્ટ પ્રતિભાને કારણે જ તે પદાર્થોના મર્મ, જે પદાર્થો વચ્ચેના સમબંધોની અનતવિધ શક્યતાઓ જોઈ શકે છે કવિની આ શક્તિને કારણે શકરાચાર્યે તેને ક્રાન્તદષ્ટા કહ્યો. ક્રાન્તદષ્ટાનો અર્થ ભવિષ્યવેત્તા કે પયગબના સદર્શમા ન લેતા આ સદર્શમા લેવો ઘટે કવિ આ શક્તિને કારણે જ માનવજીવનની ગમે તેવી ક્ષણિક, ભગ્ન વિગતનો સબધ વૈશ્વિક ચેતના સાથે બાંધી શકે છે આ દાર્શનિક શક્તિને કારણે જ કળા જીવનના મૂળમૂત હેતુઓ સાથે ગુથાયેલી રહે છે. એટલે પછી કળાકારને બિનજવાબદાર, સ્વચ્છદી કહી શકાતો નથી એ સર્જન કરે છે એ જ સૌથી મહત્ત્વની જવાબદારી. પણ આનું એક અતિમવાદી પરિણામ કાવ્યને જીવનના દાસ ગણવામા આવે અને બીજું એક પરિણામ કાવ્ય અને જીવનના પરસ્પર વિરોધમા આવે કવિ પોતાની આસપાસ જે જગત જુએ છે તેને બાણે કે રૂપ આપીને નવેસરથી પામવાનો પડકાર ત્રીસી લે છે આ આસપાશના જન્મત વિના તો સર્જન થવાનું જ નથી-પણ એ સર્જકે હોવાને કારણે સાહસ કરે છે અને એક બીજી સૃષ્ટિ જાલી કરી આપે છે સરકૃત આદ્ય કારિકાએ હંમેશા કવિની સૃષ્ટિને વધારે ચડિયાતી ગણી છે એ તો સર્વવિદિત છે

પોટોના જમાનામા ડવિઓ અને ફિલ્મસ્ટો જાનનો ઈન્તેજ
 ધરાવવાનો દાવો કરતા હતા. પોટોના પુરોગામીઓ પણ માનતા હતા
 કે કવિ કાવ્યમા જ્ઞાન અને સત્ય પ્રગટાવે છે આ રીતે કવિતા ફિલ્મ-
 મૂકીની પ્રતિરૂપણા બનીને આવી હતી આ પ્રકારની માન્યતાઓએ
 કાવ્યવિવેચન પર ખાઓ પ્રભાવ પાડ્યો હતો પોટોના જમાનામા
 સંપ્તિનું અચાસન કરનારા જે પશ્ચિમજોની વાત કરવામા આવી હતી
 તેમા એક પશ્ચિમ અવિચળ તત્ત્વનું પણ હતું જગતભરના પશ્ચિમીઓની
 પકડે આ અવિચળ તત્ત્વ મૌથી મહત્ત્વનું લેખાતું આ જ પરમ
 વાસ્તવિકતા તેની ગોધ ડવિ પણ કરે, ફિલ્મસ્ટુક પણ કરે જે કવિ
 આ પગમ વાસ્તવિકતાની ગોધ નથી કરતો તેની કૃતિઓ ગાજ્યમાથી
 હદપાર થવી ભેષ્યો પોટોએ ડવિઓના ડગેના બહિષ્કાર પાછળ આ
 ભૂમિકા રહેલી છે આ પરમ વાસ્તવિકતાની ગોધ કરનારાને કોઈ
 પયગબર તરીકે પણ ઓળખાવે પણ આ પયગબરોપણાને ધર્મ કે
 ભવિષ્યવાણી સાથે સંબંધ નથી આપણા જમાનાના મહા તરફ,
 મૂલ્યહાસ તરફ એતિયદે ધ્યાન દોર્યું હતું માટે કોલિંગવુડ તેને પયગબર
 તરીકે ઓળખાવે આ અર્થમા દરેક કવિ પયગબર ગણાય, દરેક કવિ
 આ અર્થમા આપણા જીવનમુલ્યોને ઘાટ આપે અને તેમને દહ
 પણ બતાવે

પાઠટીપ

૧. સ્નેહ પડિત કૃત 'એન એપ્રોપ્રિય ટુ એન ઈન્ડિઅન થિયરી ઓવ
 આર્ટ્સ એન્ડ એથેટિક્સ'-૫ ૫
૨. સર્વપલ્લી ગણાકૃષ્ણનકૃત 'ઈન્ડિઅન ફિલ્મોલોજી'-૨, પૃ ૨૦૮ ૯
૩. સ્નેહ પડિતમાથી ઉત્તૃત-૫. ૨૦
૪. એજન. ૫ ૨૭
૫. 'કવિની સાધના'-૫. ૨૦-૧.

- ૬ સ્નેહપંડિતમાથી ઉદ્ધૃત-૫ ૨૯
૭. એજન-૫ ૫૩
૮. અનુ નગીનદાસ પારેખ એતદ્-દેષુઆરી-૭૮
- ૯ સ્નેહ પંડિતમાથી ઉદ્ધૃત-૫ ૧૩
- ૧૦ એજન
- ૧૧ એજન

નક્ષત્ર (કાવ્યસંગ્રહ) જિતેન્દ્ર તળાવિયા

ધ્રુવવલય (નવલકથા) જિતેન્દ્ર તળાવિયા

પ્રકાશક પ્રણવ પ્રકાશન ટ્રસ્ટ, ચરખડિયા (૩૬૪૫૧૫) જિ ભાવનગર

મૂલ્ય-નક્ષત્ર : સાત રૂપિયા, ધ્રુવવલય આઠ રૂપિયા

કર્નલની છબી

લેખક યુજિન આયોનેન્કો

અનુ પ્રમોદકુમાર પટેલ

એક દિવસ નમતે પહોંચે મ્યુનિસિપાલિટીના આર્ટિસ્ટ અને હું એમ બે જણ ગહેરના શ્રીમત લોકોનો વિસ્તાર તોવા નીકળી પડ્યા તેજમા ઝલમલતા શ્વેત બગલાઓ, ફૂલવેનથી લયી રહેલા આસપાસના બાગબગીચાઓ અને બને બાજુએ વૃક્ષોની કતાગથી ગોલતી વીથિકાઓ બગલાના પોચા આગળ પ્રવેશમાર્ગો પર બગબગીચાની દોરે દોરે, ન્યા જુઓ ત્યા ઝગારા મારતી નવી માડીઓ, નીલા આઠાશમાયી અજલજલતો પ્રકાશ રેલાઈ ગ્હી હતો. મારો કોટ કાઢીને મે તે હાથમા લઈ લીધો

“શહેરના આ વિસ્તારમા-” મારા માથીદાર મને કહી રહ્યા, “હવામાન હમેશા ખુશનુમા રહે છે અહીંની જમીનના ભાવ પણ ધણા ઊંચા પોલાતા હોય છે અને આ બધા મકાનો ઉત્તમોત્તમ મટીગ્યલના બન્યા છે, કેવળ સાધનસપ્તનવાળા સુખી નિરોગી અને ગમી બધ એવા લોકો જ અહીં રહે છે”

“એ વાત તો મને સમજાય છે,” મેં સમતિ પૂરી, “—જુઓને, વૃક્ષો અને વનગાજીઓ અહીં કેવાં તો નવપદ્મવિત બની ગયા છે ! અને એની ઘટાઓમાથી સૂર્યકિરણો બહારે ગળાઈ-ગળાઈને વહી આવે છે પણ તેથી બગલાના પોચાના લાગો કંઈ અધકાગમા ઢકાઈ જતા

નથી ગહેરના ખીન્ન મધા વિસ્તારના અત્યાગે આકાશ વૃક્ષના મૃદા
 જેવું મનાતું મૂખરુ લાગે છે, પગડીઓની કોરે હથ ત્યાં બંધની
 ડણીઓ વળગી રહી છે, અને ટો પગના ત્યાં સૂચવાઈ ગયો છે આને
 મવાગે દુ બિચો ત્યાં જ મારી નાખે એટલી કાન્મી ઠડી જિનરી પડી
 હતી પણ આજે જાણે કે એકાએક જ દક્ષિણમાં સે ડો માર્ચન ખમી
 આન્યા હોન ને એમ, વચ્ચે તની પહાડ નચે આપણને આની બિભેચા જોઈને
 મને તો જેવું અચરજ થયા હો છે ' તમે વિમાનમાં ઉડ્યન કરતા હો
 ત્યાર તમને વાગવાર એની લાગણી થાય કે આપણી આ પૃથ્વીની
 કાયાપ દ થઈ ગઈ છે પણ એ અનુભવ માટે તમાર છેડ એરોડ્રોમ
 સુધી જવું પડે, અને કમમાં કમ જે કંતાકની વિમાની સફર કરી
 ત્યારે જ આ પ્રકૃતિના દરપટને 'ગિવિયેગ'માં પનટાના જેવા પામે
 પણ અહીં તો થોડી મિનિટ ટ્રામની મુસાફરી કરી-તો એને તમે
 મુસાફરી કહેતા હો તો-અને તમે મને આવો વાણીપ્રયાગ કયા દે
 તો કહું કે, આ સ્થળોમાં મે મુસા રી આદરી, હુ ખાતરી આપ
 'હુ કે આવો પ્રયોગ એના ખાસ કોઈ પ્રયોજન વિના હુ કરવા ચાહું
 છું " મે સ્મિત કરતા કહ્યું એમાં વ્યગ હતો તો સયમ પણ, "તમે
 આ વિસ્તારની અસામાન્ય પરિસ્થિતિનો મો ખુલાસો આપશો ? હુ
 આ વિસ્તાર વધુ સુગંધિત છે ? પણ ખગલ હવામાનથી રક્ષણ
 આપે એવી કોઈ ટેકરીઓ તો હુ જોતો નથી ગમે તે હો,
 બધાનેય ખબર છે કે ટેકરીઓ કઈ ધમી આવતા વાદળોને હમાની
 શકતી નથી કે વરસાદી ઝાઝાથી મક્કણ આપી શકતી નથી તો અહીં
 શું ભોયતળમાવી પણ તેજ અને ઉભામર્ચા પવન વહી આવે છે '
 પણ એવું હોત તો તો નહીં આપણે એના સૂચવાટો જેવું સામળ્ય
 હોત ના, અહીં એવો કોઈ પવન વહેતો નથી એટલું કે હવામાં
 મૃત્તિ વરતાયા કર છે એ પણ વિચિત્ર નહિ ?"

"આ તો કેવળ એક ટાપુ છે," મ્યુનિસિપલ આડિટરે કહ્યું
 આથી, "કહો કે ગણદીપ છે, ક્યારેક ક્યારેક રણપ્રદેશમાંયે વધ્ય

મૂકા રતા વચ્ચે આશ્રયજનક રીતે તાબ તાબ ગુપ્ત ચિંતા છવાઈ જતા ને કુબ્ધારાઓ અને જળમીકરોથી ભીજતા શહેરો જગી નીકળતા જોવા મળે છે ને, તેવું જ કંઈક...”

‘અહો, સાચું છે આપણે ‘મૃગજળ’ તરીકે ઓળખાવીએ છીએ એ પ્રકારના શહેરો ને ?’ હું સાવ કંદોળ ન હતો, એમ બતાવવા મેં કહી નાખ્યું.

આ વેળા અમે એક ખગીયાની કિનારી કિનારીએ હળવે પગલે ફરી રહ્યા હતા ત્યાં મેં જોયું કે ખગીયાની વચ્ચેવચ્ચે એક તલાવડી હતી ખગલાઓ ને મહોલાતો, ને બાગખગીયાઓ ને લતામડપો વચ્ચે થઈ માર્બલ દોઢ માઇલ જેટલું અમે ચાલ્યા હોઈયું હવે અત્યંત નિર્મળ અને પ્રશાંત લાગતી હતી કશીક સુસ્તી હવામાં તર્યા કગતી હોય એમ પણ લાગે, કદાચ પણ એ વાતાવરણ જાડે જાડે મને કંઈક બેચેન કરી જતું લાગ્યું.

‘અહીંની જગાઓમાં કેમ કોઈ દેખાતું નથી ?’ મેં પ્રશ્ન કર્યો, “અહીં તો આપણે બે જ જણ લટાર મારી રહ્યા હઈશું સાચી વાત છે કે બપોરના ભોજનનું ટાણું થયું છે એટલે સો કોઈ પોતપોતાના મકાનમાં જ હોય પણ તોયે ક્યાય કહેતા ક્યાય હસીખુશીનો કિલકિલાટ કે રડાખીખાતોનો ખલખલાટ કશું કે સાક્ષળવા મળતું નથી ક્યાય કંઈ અવાજ નથી અને બધી જ ખિડકીઓ બંધ છે !”

અને અમે ત્યાં અર્ધચંદ્રાકૃતિએ મકાનો આગળ આવી જોવા બંને મકાનોનું બાંધકામ ચાલતું હતું, ત્યાં એ જ સ્થિતિમાં અધૂરા રહી જવા પામ્યાં હતા-અડધાપડધા ચણાયેલાં, હરિયાળી વચ્ચે શ્વેત ઝિલ્કિલાટ ધરતા એ મકાનો બાણે એના સલાટોની ગાંઠ જોઈ રહ્યા હતા

‘કેવો સરસ મકાનો આ વિસ્તાર છે !’ મેં કહ્યું, “જો હું ગર્ભશ્રીમત હોત,-હાલ, મારી આવક જ જના સોવ ટૂંકી છે ત્યાં-તો તો અહીં એકાદ જગ્યા ખરીદી લેત થોડા જ દિવસોમાં મકાન ચણી

દેત શિયાળાના ખરૂં માટી ને ધૂળથી ઝ બવાતા કારખાનાઓવાળા ગદા લતામા રિખાતી જિ દગી ચુન્નવાની ન રહે. પછી જુઓને, અહીંની હવામા કેવી તો સુવાસ પમરી રહો છે !” પ્રાણવાન ને ચૂર્તિદાયક હવા શ્વાસમા લેતા હિતેજનની લાગણીથી મે કહ્યું

માગ સાધીએ લવા ખેચી કહ્યું ‘પોલિસ ખાતાએ આ વિસ્તારના બધા જ બાધકામો હમણા અટકાયાં છે જે કે આ બતવુ નિયંત્રણ જરૂરી નહોતુ આને અહીં કોઈ જગ્યા ખરીદતુ જ નથી. બલકે આ વિસ્તારના લોકો જ ખીજે રહેવા જવા ઝખે છે પણ તેમની પાસે ખીજ નિવાસસ્થાનો નથી આવા કોઈ નિવાસો હોત ને, તો એ બધા જ લોકો સૌ પોતપોતાનુ ગયરચીલુ લઈને ચાલી નીકળ્યા હોત કદાચ અહીંથી લાગી છૂટવામા તેમને હવે પ્રતિજ્ઞાનો પ્રશ્ન બની ગ્હો છે એટલે પોતાના ગળિયામણા મકાનોમા ભગઈ રહેવાનુ જ તેઓ પસંદ કરે છે સામાન્ય રીતે તેઓ બહાર નીકળતા જ નથી, સિવાય કે એવી કઈ ખાસ જરૂરિયાત બિલી થઈ હોય, અને જે નીકળવુ જ પડે છે તો તેઓ દશ પદરના સમૂહમા જ નીકળે છે, અને તે છતાય તેમના માથા પર લય તો તોળાઈ રહ્યો હોય જ છે”

“તમે શુ મજાક કરી રહ્યા છો ? તમે આ રીતે આખી વાતને ગભીર શા માટે બનાવી દેવા માગો છે ? તમે તો મધ્યાહને અધગર છાઈ રહ્યા છો, આ રીતે તમે મને નિરાશ કરી દેવા ચાહો છો ?”

“હુ કઈ મજાક કરતો નથી. ખાતરીપૂર્વક તમને આ કહુ છુ.”

એકાએક મને શૂન શી વેદના ઉપડી આની બધુ ય મને જાણે કે વાદળો પાછળ ઢકાઈ જવુ લાગ્યુ. ઝળહળતા જે પ્રાકૃતિક દશ્યમા જીવ લગાડીને હુ રોપાઈ રહ્યો હતો, જે દશ્ય મારા જીવનનો એક જીવંત ભાગ બની રહ્યુ હતુ, કહેો કે હુ એનો જીવંત ભાગ બની ગ્હો હતો, તે આખુ ય દશ્ય મારાથી વિચ્છિન્ન બની ગયુ, મારાથી છુટુ અલગ પડી ગયુ. મારે માટે એ દશ્ય હવે ક્રેમમા જડાયેલુ કેરળ

નિશ્ચય દૃશ્ય થના ગયુ સવ કંઈયા વાચ્છન્ન નિશ્ચય વશદતામા
હુ મને ખોવાયેલો લાગ્યો એકલતાની તીવ્ર લાગણી મને ઘેરી વળી

“આ વાતનો તમે મને ખુલાસો કરશો ?” મેં જિજ્ઞાસાથી પ્રશ્ન
કર્યો કેમકે, ખુશનુમા સફળની હુ તો પ્રતીક્ષા કરી રહ્યો હતો “થોડીક
ક્ષણો પહેલા જ હુ કેવો તો સુખી હતો !”

અને ત્યાં એમ બન્યું કે પેલી તલાવડી તરફ જ અમે પગલા
ભરી રહ્યા હતા .

“આ જગ્યા જોઈ લો” પેલા મ્યુનિસિપલ આર્કિટેક્ટે કહ્યું,
આ એવી જગ્યા છે જ્યાં રોજ રોજ બેઝલ માણસો ડૂબી મરે છે”

“ડૂબી મરે છે ?”

“હુ કંઈ અતિશયોક્તિ કરતો નથી તમે જાતે જ તપાસ
કરી જુઓને ”

તેમની પાછળ પાછળ હુ ચાલ્યો, તલાવડીને કાઠે જઈને જોઉં
છુ તો સાચે જ ‘એનિનિયરીંગ કોમ્પ્સ’ના વર્ગના કોઈ અધિકારીનું
ફૂલી ગયેલું શબ પાણીની સપાટી પર તરી રહ્યું હતું તેનાથી થોડેડ
દૂર જ પાંચ છ વરસના બાળકની લાશ તરી રહી હતી. ટૂંક સમય
વગાળે તે પડ્યું હતું, અને તેની મૂઠીમા પેલી લાકડી સખત જકડાઈ
રહી હતી

“આજે તો ત્રણ શબ પડ્યા છે,” મારા એ ગાર્ડ ગણગણી
ભડક્યા, “પણ જુઓ, ત્યાં બીજું એક શબ પડ્યું છે” તેમણે આગળી
ચીંધી ખતાવતા કહ્યું

નિમિષ મરતકે ક્ષણભર તો એ જળવેલ જેવું હશે એમ જ
માની લીધું, પણ ત્યાં તો આશ્ચર્ય શબ તળિયેથી ઉપર તરી આવ્યું,
અને તલાવડીની પથ્થરિયા પાળની કિનારે પોલાણ આગળ ભરાઈ રહ્યું

“કેટલું ભયંકર ! મને તો આ કોઈ સ્ત્રીનું શબ લાગે છે”

“એવું જ છે” ખલા સકોડતા તેઓ બે ત્યા, “પેલુ તો પુરુષનું છે, અને ત્યા પેલુ બાળકનું છે આટલું જ આપણને સમજાય છે”

“અને એમ હોય કે એ સ્ત્રી પેલા બાળકની મા હોય કેવું તો હૃદયભેદક ! કોણે આ કૃત્ય કર્યું હશે ?”

‘છે એક ખૂની એ આદમી જ હમેશ ખૂન કરતો ફરે છે, પણ લોકો તેને પકડી ગડતા નથી’

“પણ અહીં તો આપણી પોતાની જિંદગી જ નોખમમા છે ચાલો આપણે જલદી અહીંથી ભાગી નીકળીએ” મે ચિત્કાર કરતા કહ્યું

‘તમે જ્યાં સુધી મારી સાથે હો, ત્યાં સુધી તમારે જરાકે કરવાની જરૂર નથી, હું મ્યુનિસિપાલિટીનો આકિટેક્ટ છું, કહો કે આ શહેરનો અગ્રણી અધિકારી અને વહીવટી ત્રણ પર તે હુમલો કરતો નથી જો કે હું નિવૃત્ત થાઉં ત્યારની વાત અલગ છે, પણ હમણાં તો ...”

“ગમે તેમ, અહીંથી આપણે ભાગી જ નીકળીએ” મે સૂચવ્યું

અમે ઉતાવળે પગલે ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા શ્રીમત લોકોનો એ વિચાર છોડી ભાગી છૂટવાની મને ઉતાવળ હતી જાડે જાડે હું કશીક અકળ વ્યથા અનુભવી રહ્યો હતો, આ શ્રીમતો પણ હમેશા સુખી હોતા નથી, એમ મને થયા ક્યું હું એકાએક ધાકથી ભાગી પડતો હોઉં એમ લાગ્યું હૈયામા ભારે વેદના ઉપડી હતી અગ્નિતત્વ જ નિરર્થક બની જતું હોય એમ મને લાગ્યા ક્યું. “આ રીતે જ જો બધી વસ્તુઓનો અંત આવી જતો હોય તો પછી સારું શું રહ્યું ?” મનોમન હું મૂઝાઈ રહ્યો

“તમે નિવૃત્ત થાઓ તે પહેલાં એ ખૂની પકડાશે, તેની તમને ખાતરી છે ?” મે પૂછ્યું

“એ એટલી સહેલી વાત નથી તમારે એટલું સમજી લેવું જોઈએ કે અમારાથી શક્ય તે બધું જ કદી છૂટવા અમે તૈયાર છીએ”

ઉદાસ સાદે તેઓ બેલી ગયા. પછી ઉમેડું “ના, એ રસ્તે આ નથી જવાનું, દિશા ચૂકી જવાય, ચકરાવામાં લુલા પડી જવાય.”

“તો મને માર્ગ બતાવો... . અરે, દિવસ કેવો તો ગળિયામાં ભગ્યો હતો. પણ હવે આ ફૂળી ગયેલા માણસો જ હમેશા નજર ખૂંપી જશે કેમે કરી એ દશ્ય મારા સ્મરણમાંથી કદી ય હઠશે જ નહિ.

“મારે તમને એ દશ્ય જોવા દેવું જોઈતું નહોતું ”

“પણ એ સિવાય ખીજે કોઈ માર્ગ નથી સારો માર્ગ તો છે કે પ્રત્યેક વાત જાણતા રહેવું, પ્રત્યેક વાત ”

થોડીક હાથોમાં આ વિસ્તાર છોડી વિગાળ રાજમાર્ગ વીધ દ્રામગાડીના સ્ટોપની સામેની બાજુએ અમે ચાલવા લાગ્યા. ત્ય ક્રેલાક લોકો પ્રતીક્ષા કરતા બિલા હતા આકાશ એકદમ સ્થાન વિષાદ ઘેરુ લાગતું હતું મને ભયકર ઠડી લાગી રહી હતી લગભગ ઠરી ગયે હોઉં એમ જ લાગ્યું મારો કોટ મે ચઢાવી લીધો અને ગળામાં મફલર પણ વીંટી લીધો આછી ઝરમર વર્ષા ચાલુ હતી જળસિકરે બગ્ગની કણીઓ એક સાથે વરસતા હતા અને પગથી એકદમ ભીંજાઈ ગઈ હતી

“તમારે સીધા જ ઘરે જવું પડે તેમ છે!” કમિશ્નરે મને પ્રશ્ન કર્યો (હવે જ મને સમજાયું કે તેઓ કમિશ્નર પણ હતા)

“મારી જોડે તમે આપાણી માટે આવશો ને ”

મે જોયું કે કમિશ્નરના ચહેરા પર પહેલાના જેવી જ પ્રસન્નતા છવાઈ ગઈ હતી, જ્યારે મારા મનની ગમગીની જરીકે ઓછી થઈ નહોતી

“ત્યા પેલા કપ્પરસ્તાનથી એકાદ બે ડગલા આગળ દ્રામના સ્ટોપની બાજુમાં જ ‘બાર’ છે. ફૂલના ગુચ્છા પણ ત્યા વેચાય છે.”

“પણ મને હમણા કંથુ તગસ જેવું નથી તમે માનશો ?”

“આવી બધી ચિતાઓ તમે ન કર્યા કરો. માનવજાતના બધા દુ ખોનો જ વિચાર કરવા જઈએ તો તો આપણે ક્ષણભર પણ જીવી ન શકીએ. રોજ રોજ બાળકોની કલ્યાણમાં થાય છે, વૃદ્ધો બૂખથી મરે છે, વિધવાઓ, અનાથો, સૌ કોઈ મરતુ જ હોય છે ”

“સાચું છે મિ કમિશ્નર પણ આ દૃશ્યને આટલી નિકટતાથી, સગી આંખે નિહાળ્યા પછી શી રીતે હું હિંદાસ ન રહી શકું ?”

“તમે વધુ પડતા લાગણીશીલ જણાઓ છો,” મારે ખભે મૃદુતાથી થપકી આપતા મારા એ સાથીદાર બોલી રહ્યા

અમે ‘બાગ’માં દાખલ થયા

“તમે પુશમિજીવમા આવી જાઓ, એવું કંઈક મ ગાવીએ બે બિયર્સ !” તેમણે ઓર્ડર આપ્યો

બારીની નજીકમાં અમે બેઠા હતા ત્યાં કદાવર કાયાવાળો માલિક આવી બિલો ‘વેસ્ટ’ અને શર્ટમાં સજ્જ, તેના માસલ હાથ પર કાળા વાળના ગૂંચળા દેખાતા હતા.

‘હો, તમારે માટે આ અસલી બીયર છે !’ મે તેને બીલ આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો

“નહિ, નહિ.” કમિશ્નરે મને રોક્યો, “એ તો મારા તરફથી છે”

હજીય મારું મન ભારે ભારે લાગતું હતું

“પણ તમારી પાસે એવું વર્ણુન જો હોય ને !” મે કહ્યું

“અમારી પાસે એવું વર્ણુન છે. કમ સે કમ, જે વેશમાં તે આવા ફૂલ્યો કરી રહ્યો છે તે વિશેષ બયાન અમારી પાસે છે- તેની છબીવાળા પોસ્ટરો આખા શહેરમાં લગાડી દેવામાં આવ્યા છે.”

“એ ‘છબી’ તમે કેવી રીતે મેળવી !”

“રૂબી ગયેલા માણસો પાસેથી તેના પિશાચકૃત્યનો ભોગ બનેલા કેટલાક લોકો અત્યંત વેદના ભોગવતા ક્ષણ બે ક્ષણની સન્માનતા પામ્યા હતા, અને એવી ક્ષણે વધારાની માહિતી તેઓ આપી શક્યા હતા

એ ખૂની પોતાનો દાવ શી રીતે ખેલી રહ્યો છે તે અમે પણ જાણીએ છીએ સાચી વાત એ છે કે આ વિસ્તારમાં સૌ કોઈ એ વાત જાણે છે ”

“તો પછી તેઓ કેમ શાણપણનો માર્ગ લેતા નથી ? તેમણે માત્ર ભેગા થઈને ચોક્કી કરતા રહેવાનું છે ”

“નહિ, નહિ, દેખાય છે એટલી સહેલી વાત નથી તમને માટે કહેવું જોઈએ કે રોજ સવારે બે ત્રણ જણ તેના સકળમાં સપડાયા વિના રહેતા નથી પણ એ આદમી, ના ના એ કઠીય પકડાતો જ નથી.”

“હજીય મને આ બધું કંઈ સમજતું નથી ”

આકિંટકટને મારી વાતથી રમૂજ થઈ હોય એવું વરતાઈ જતા વળી મને અચરજ થયું

“જુઓ,” તેઓ કહેવા લાગ્યા, “ત્યા પણે પેલું દ્રામગાડીનું સ્ટોપ છે ત્યા જ તે દાવ ખેલે છે ઘરે આવવા નીકળેલા ઉતારુઓ દ્રામગાડીમાંથી નીચે ઉતરતા જાય છે ત્યા તે ભિખારીના વેશમાં સામે જ ખડો થઈ જાય છે તે હાક લે છે, પૈસા માટે હાથ લખાવે છે, તેમના અંતરમાં દયાભાવ જાગે તેવી મુઠા ધારણ કરે છે, તેની હમેશની આ રીતભાત થઈ. તે એમ પણ કહેશે કે તેને હમણા જ હોસ્પિટલમાંથી છુટ્ટી આપવામાં આવી છે. કશો કામઘ ધો નથી પણ રોધમાં છુ રાત ગાળવાને ક્યાય કોઈ આશ્રય પણ નથી પણ આ તો માત્ર આરભ જ થયો કોઈ દયાળુ સ્ત્રીને તે ઝાળખા લે છે તેને વાતચીતમાં ખેચે છે, પોતાની નજરથી તેને ખરેખર જશ્વડી રાખે છે, ક્ષણ પણ તેને ચસવા દેતો નથી પોતાની ખારકેટમાંથી પછી ખનાવટી ફૂલો, કાતર, અન્ધીલ ચિત્રો એમ બધી જાતની વસ્તુઓ તે વેચવા કાઢે છે સામાન્ય રીતે સૌ કોઈ તેની માગણીનો ઈન્કાર કરતું હોય છે. પેલી દયાળુ સ્ત્રી ઘરે પહોંચવાની ઉતાવળમાં છે. ક્ષણનો પણ સમય તેની પાસે નથી. આ બધી ક્ષણો દરમ્યાન તેની સાથોસાથ જ તે ચાલતો રહે છે અને પેલી તલાવડી તંમે જોઈ ને, ત્યા મુઠી તે આવે છે અને

એકાએક તે પોતાનો પાસો ફેંકે છે પેલી સ્ત્રીને, પોતે કર્નલની છબી બતાવશે, એમ કહે છે અને પેલી સ્ત્રીને મારે છબીની લાલચ રોકવાનું મુશ્કેલ બની જાય છે હવે અજવાળું પણ હોલવાઈ રહ્યું છે, એટલે પેલી લલી બાઈ કર્નલની છબી સાફ દેખાય તે મારે માયુ નમાનીને જોવા લાગે છે ટીકીટીકીને તે જોઈ ગઈ છે, એ તકનો લાલ લઈ તે તેને ધક્કો મારી દે છે અને પેલી બાઈ તલાવડીમા જઈ પડે છે અને તલ્લિણુ જ તે ત્યાં ડૂબી જાય છે ખસ, તેનો દાવ પૂરો થયો, હવે ખીજ નવા શિકારની શોધમા નોકળવા સિવાય તેને ખીજુ કશું રહેતું નથી ”

“વિસ્મય તો એ વાતનું થાય છે કે તેઓ સૌ એ ખૂનીને ઓળખે છે, અને છતાં ય સૌ તેને આ રીતે આનરવા દે છે ”

“આ તો એક સકળે જ છે, ખીજુ કશું નહિ ખરેખર એ જાદુગર જ કહેવાય આ કૃત્યો કરતા તે કદીયે પકડાયો નથી.”

સાવ નિશ્ચેષ્ટપણે જ મેં પારીમાથી બહાર નજર કરી તો હમણાં જ એક ટ્રામગાડી આવી જિભી હતી, અને પેલા ઉતારુઓ તેમાથી જિતરી રહ્યા હતા પણ મને ત્યાં કોઈ લિખારી જેવું દેખાયું નહિ

મારા મનનો લાવ કળી ગયા હોય તે તેમ, કમિશ્નર કહે “તમે એને જોઈ શકવાના નથી આપણે અહીં છીએ એ વાતની તેને ખબર છે એટલે હમણાં તે દેખાશે જ નહિ ”

“તો તો કદાચ આ સ્થાને સાદા વેશમા કોઈ પોલિસ કાયમી ધોરણે ગોઠવ્યો હોય તો સારું પડે.”

“એ તો શક્ય જ નથી અમારા ઈન્સ્પેક્ટરો કામના બોજથી દબાઈ રહ્યા છે. ખીજુ ઘણી ફરજો તેમને બજાવવાની છે અને વળી તેમને પણ કર્નલની છબી જોવાની લાલચ ધઈ આવે પાચ ઈન્સ્પેક્ટરો એ રીતે ડૂબી ગયા છે. ઓહો થોડાક પણ પુરાવાઓ અમને મળી જાય ને, તો તો એને શોધી કાઢવામા અમને આઝી તકલીફ નહિ પડે ”

મારા એ સાથીદારની વિદાય લેતા, શ્રીમતોનો વિગ્તાર જોવા
 સઘં જવા બદલ તેમ જ આવા બધા અક્ષય ગુન્હાઓ અંગેના મારા
 પ્રશ્નોના ઉત્તરો આપવા બદલ મેં તેમનો આભાર માન્યો અરે, તેની
 આવી બધી બાજુવા જોગ માહિતી છાપાઓમા કદીયે પ્રગટ થવાની જ
 નહિ ને હું કાંઈ પત્રકાર નથી, પત્રકાર હોવાનો મેં ક્યારેય કાંઈ દાવો
 કર્યો નથી આર્ટિસ્ટિક કમિશનર તરફથી મને તો આ બધી માહિતી
 મફતમા જ મળી હતી, મારા અંતરમા આથી ભારે વ્યથા અને જડતા
 વ્યાપી વળી ન સમજાય તેવી ખેંચેલી લાઇને જેમ તેમ હું ધરે પહોચ્યો.

ત્યા પહોચતા જ જોઈ છું તો મારી એ નીચી છતવાળી વેરાન ને
 ઉદાસ લાગતી એરડીમા એકવડે મારી રાહ જોઈને જ ખેઠો હતો,
 (દિવસના સમયે બીજાની પૂરવઠો પણ બધો હતો) ત્યાં ખારીની નજીક
 તે ભારેખમ પેટી પર ખેઠો હતો કાળા વસ્ત્રોમા સજ્જ, પાતળી
 કાયા, ફિક્કા ચહેરા પર વિપાદની છાયા, આખોમા દહન, એમ હોય
 કે તેના શરીરમા થોડી તાવની અમર ગી ગઈ હોય હું વિચારમૂઢ
 શો લાગતો હતો, એ તેણે જોઈ લીધું હશે એટલે જ તેણે મને એ
 વિશે કારણ પૂછ્યું, જ્યારે મેં તેની આગળ મારા અતુલવની ડયા
 શરૂ કરી કે પહેલાં જ વાક્યે તેણે મને રોક્યો. નેને આખીય કથાની
 ખબર હતી એમ કે પતા શિશુસહજ અવાજે તેણે મને કહ્યું, અને મને
 આ અગાઉ આ વાતની કશી ખબર જ નહોતી એમ જણ્યું ત્યારે તેને
 ખૂબ અચરજ થયા કહ્યું કે, “આખું ય શહેર જાણે છે ને !” અને
 એટલે જ તો તેણે મને આ વિગે અગાઉ કદી કહ્યું નહોતું લાખા
 સમય સુધી ખરેખર તો બધા એની જ વાતો કરતા રહ્યા હતા, અને
 હવે તો એ આખીય કથા જૂની પુરાણી થઈ ગઈ હતી સૌના
 મનમા તે હવે ઢબૂરાઈ પણ ગઈ હતી ગમે તેમ પણ
 દિલગીરી થાય એવી એ વાત તો ખરી જ મેં કહ્યું, “ખરેખર,
 દિલગીરી વાય તેવી આ વાત છે.” પણ આ સાંભળીને તેને કશીય

બેચેની થઈ નહિ એટલે એ બાબત મેં મારું આશ્ચર્ય તેની આગળ પ્રગટ કર્યું. પણ હું કદાચ તેને ન્યાય કરતો ન હોઈ એમ પણ હોય. એ રહ્યો ક્ષયનો દર્દી, ક્ષયનો વ્યાધિ તેને ગેજરોજ ગ્રસી રહ્યો હતો એટલે તેના ખ્યાલમાં તે ફૂળેલો હોય એમ બને. પાસેની વ્યક્તિના અતરની વાત હંમેશા બાણી શકાય જ એવું ઓછું છે ?

‘આપણે થોડે સુધી ફરી આવીએ તો કેમ !’ તેણે કહ્યું, ‘લગભગ કલાકેકથી તારી રાહ જોતો બેઠો રહ્યો અને તારા આ ધર્મમાં હું તો સાવ ફરીને શિગડું થઈ જઈશ, બહાર આવી કંઈક વધુ ઉખા તો હશે જ’

જો કે હું સાવ ખિન્ન બની ગયો હતો અને થાકીને લેધ-પેધ થઈ ગયો હતો. (મને ખરેખર તો પથારીમાં પડવાની તીવ્ર ઈચ્છા થઈ આવી હતી) તો પણ તેની જોડે ફરવા નીકળવાની તત્પરતા મેં બતાવી

તે જાણે થયો, કાળા ગિબ્બનવાળા હેટ માથે મૂકી અને ભૂખરો ક્રાંત પહેરી લીધો તે પછી પોતાની ભારે વજનદાર ને ફૂલી ગયેલી પ્રિફ્રેસ લેયકી, પણ ડગલુ ભરે તે પહેલાં તે નીચે ફસડાઈ પડી. જેવી તે ફરસ પર પછડાઈ કે તરત જ તે ફાટનીક ખૂટી ગઈ એ ક્ષણે અમે બંને એક સાથે વાકા વળ્યા પ્રિફ્રેસમાના એકાદ ખિસામાંથી કેટલીક છખીઓ સરકી પડી હતી એમાં પેલો મૂછાવાળો ને પૂરા ગણવેશમાં સજ્જ એવો કર્નલ હતો થઈ ગયો આમ તો એ એક સામાન્ય કર્નલ જેવો કર્નલ, પણ એવું ધ્યાન ખેંચે એવું મગ્નક ખરું. એ છખીઓ સરળતાથી જોઈ શકાય તે માટે અમે પ્રિફ્રેસ ટેબલ પર ગોઠવી એ વ્યક્તિની જ અસખ્ય છખીઓ અમને ત્યાં જોવા મળી.

“આ બધું શું છે ?” મેં તેને પ્રશ્ન કર્યો, “આ તો એ જ, પેલા કર્નલની છખી, ખ્યાતનામ છખી ! તારી પાસે એ છખી હતી તો તે એ વિશે મને ક્યારેય કશું કહ્યું જ નહિ !”

હું હ મેશ કંઈ મારા બ્રિકકેની તપાસ રાખતો નથી” તેણે ઉત્તર આપ્યો.

‘પણ આ તો તારી બ્રિકકેસ છે અને હ મેશ તું એને સાથે લઇને ફરે છે તેનું શું ?’

‘ના, ના, એ કંઈ પ્રશ્ન નથી’

‘ગમે તેમ, હવે આ તક આવી મળી જ છે, તો આપણે કેમ એનો લાભ ન લઇએ ! આપણે આગળ નજર કરીએ’

એ માણસે એની એ કાળી પહેાળી બ્રિકકેસના બીજા ખિન્સા-ઓમાં પોતાના ફિક્કા આગળાવાળો કુટિલ હાથ નાખ્યો. અને તેણે એમાંથી કોઈ સાચું માનવા તૈયાર ન થાય તેટલી અજબગજબની વસ્તુઓ બહાર કાઢી. બનાવટી કુલો, અશ્લીલ ચિત્રો, કેન્ડી, ટોટા બેક, બાળકોના ઘડિયાળ, બૂચીઝ, પેન, કાર્ડ્‌બોર્ડના ખોખા (અને આ બધું એમાં કેવી રીતે સમાઈ શક્યું હશે ?) -અને આ બધું હું બહુ ય શી રીતે શકું, સે કડો તરેહની વસ્તુઓ સિગારેટ્સ, એ બધુંય તેણે બહાર ખેંચી આણ્યું (‘આ બધી જ મારી વસ્તુઓ છે’ એમ તેણે કહ્યું,) આખું ય ટેબલ એનાથી ખીચોખીચ ભરાઈ ગયું.

‘હા, એ દૈત્ય આ જ બધી વસ્તુઓને ખપમાં લે છે !’ મે ચિત્કાર સાથે કહ્યું “અને એ બધી વસ્તુઓ અહીં તારી કને પડી છે !”

‘ના, મને કંઈ એની ખબર નહોતી”

“એ બધી ય અહીં ઠાલવી નાખ” મે તેને પ્રોત્સાહિત કરતાં કહ્યું, “હવે આગળ ચાલો”

તે વધુ ને વધુ વસ્તુઓ બહાર કાઢતો જ ગયો. પછી તો પેન્ના ખૂનીનું નામ સરનામું ને મુલાકાતી કાર્ડઝ, છબી ચોટાડેલો તેનો આઈડેન્ટીટી કાર્ડ, અને એક નાનકડા દાખડામાં કાગળના થોડા ટૂકડાઓ. એના શિકાર બનેલા સૌ માણસોના નામ એ ટૂકડાઓ પર

લખાયેલા હતા સાથે જ તેની અગત નોધવાળી ડાયરી પણ. એમાં નાની મોટી વિગતો, વ્યૂહરચના, કાર્ય કરવાની યોજના-દરેકની નાનામાં નાની વિગત, પોતાની ધર્મ વિષયક માન્યતા, સિદ્ધાંત, એવું બધું ય ખરું

“એને લગતા બધા જ પૂરાવાઓ અહીં તમારી પાસે પડ્યા છે આપણે એની ધરપકડ કરાવી શકીએ.”

“પણ હું કેઈ જ જાણતો નહોતો, ના, કેઈ જ નહિ,” તેના હોઠ ફફડતા રહ્યા

“તું અસખ્ય માનવીઓના જીવન બચાવી શક્યો હોત,” મેં ઠપકાના સ્વરમાં તેને કહ્યું.

“મને ઘણી બેચેની લાગે છે ના, મને કેઈ જ ખબર નહોતી મારી પાસે ખરેખર શું શું પડ્યું છે તે હું કદીયે જાણવા પામ્યો નથી મારી બ્રિફકેસમાં તપાસ કરવાની મને ટેવ જ પડી નથી”

“પણ એ જાતની બેકાળજી તો ધિક્કારપાત્ર જ ગણાય ને?” મેં કહ્યું

“એ માટે હું ક્ષમા માગું છું ખરેખર હું દિનગીરી વ્યક્ત કરું છું”

“પણ એડવર્ડ, આ બધી વસ્તુઓ કેઈ આપમેળે તો તારી બ્રિફકેસમાં દાખલ થઈ ગઈ ન હોય ને? તને એ ક્યાકથી જડી આવી હોય કે કોઈ પાસેથી તે એનો સ્વીકાર કર્યો હોય.”

મને એની દયા આવી. તે અત્યંત લજ્જિત બની ગયો હતો ચહેરા પર શરમના લાવ સાથે રતુમડી આખ પથરાઈ હતી

કશું કે યાદ કરવાનો પ્રયત્ન તે કરી રહ્યો

થોડી ક્ષણો પછી તે ખોલી ભૂંચ્યો, “હા, હા, હવે મને યાદ આવે છે એ ખૂનીએ એની અગત ડાયરી, નોંધ, યાદીઓ, એ બધી સામગ્રી તો ઘણા લાંબા સમય પર કોઈ સાહિત્યિક ‘રિવ્યૂ’માં સ્વીકારાય તે માટે મને મોકલી હતી આ બધા ખૂનો કર્યા તેના ઘણા સમય પહેલાં આ બધી સામગ્રી તેણે મોકલી

હતી પણ હું એ વિશે સાવ જ ભૂલી ગયો હતો એ વખતે મને કદીય મનમાં ઊઠ્યું નહોતું કે ખૂનની આ બધી યોજનાઓ તે કયાંય પાર પાડશે એ યોજનાઓ પર લાવવાનું તેણે ઘણા સમય પછી નક્કી કર્યું હોવું લેઈએ અને મારી વાત કરું તો, આ બધું તો મેં કેમળ દ્વિવાચન જેવું જ ગણી કાઢ્યું હતું વારતવિક્રતા જોડે એને કયાય કળો સંબંધ હોય એવું મેં બંધ્યું નહોતું કોઈ સાયન્સ ફિક્શન જેવું જ લાગે. અસમ્ભવ, આજે મને એ વાતનો પગલાવો થઈ રહ્યો છે કે આખી વાતને મેં બેરબર ધ્યાનમાં લીધી જ નહોતી તેના એ બધા કાગળિયાને પછીથી બનતી ગહેલી બધી ઘટનાઓ જોડે સાકળવાનું મારાથી બન્યું જ નહિ ”

“ગમે તેમ, આ આખીય બામત વ્યક્તિનો આશય અને તેની મિહિના સંબંધને લગતી છે, તેથી ન જરીકે ઓછી ન વત્તી દીવા જેવા એકદમ સપાટ ”

પેલી પ્રિફ્રેસમાંથી એક મોટું પરમિડિયું તેણે બહાર કાઢ્યું અને અમે તે ખોલી નાખ્યું એમાં એક નકશો હતો તેની શિકારી વૃત્તિનો ભોગ બનનાર સૌ માણસોને કયા કયા આતની લેવા તે સ્થાનોને લગતી ઝીણી ઝીણી વિગતો તેમાં નોંધવામાં આવી હતી એમાં બધા ખૂનના કાર્યક્રમની ક્ષણેક્ષણની વિગતો આલેખવામાં આવી હતી.

“બહુ સહેલી વાત છે,” મેં કહ્યું, “આપણે પોલિસને ખબર કરીશું અને હવે તેમનું કામ માત્ર એને પકડી લેવાનું છે આપણે હવે ક્રિતાવળ કરવી પડશે સાજ થતા મુખ્ય અધિકારીની ઓફિસ બંધ થઈ જશે આપણે મોડા વર્ષથી તો પછી ત્યાં કોઈ મળશે જ નહિ અને આવતી કાલ સુધીમાં તો તેણે પોતાનો નિયત કાર્યક્રમ બદલી નાખ્યો હશે તો ચાલો, આપણે આર્કિટેક્ટને મળવા જઈએ અને તેને આ પુરાવાઓ બતાવીએ ”

“સારી વાત છે,” ઠંડા સ્વરે એડવર્ડ બોલ્યો.

અમે એકદમ ઉતાવળે પગલે નીકળી પડ્યા પ્રવેશદ્વારે મજૂરો
ખાઈ સામે મળી, તેણે મોટે સારે પૂછ્યું, ‘તમે શાને ’’ અને તેના
ખાકીના શબ્દો હવામાં ઝોગળી ગયા.

અમે વિશાળ વીથિકા પર પહોંચીએ તે પહેલા પવનના ઝપાટામાં
ઘેરાયા અને અમારે એકદમ ધીમા પડવું પડ્યું, જમણી બાજુએ જુઓ
તો નજર પહોંચે ત્યાં સુધી ખેડાયેલા ખેતર પથરાયા હતા, બ્યારે
ડામી બાજુએ શહેરના છેક આરભ સમયના મકાનો ઊભા હતા,
અને અમારી બગેચર સામે, ક્ષિતિજમાં આથમતો સરજ આકાશમાં
જળખલો રંગ પૂરી રહ્યો હતો. વીથિકાની બંને બાજુએ કેટલાક દૂકા
વૃક્ષો ગમે તેમ ડોકાઈ રહ્યા હોય તેવા લાગતા હતા આ વેળા બહુ
ઝોછા લોકો ટહેલવા નીકળ્યા હતા.

ટ્રામગાડીને પાટે પાટે અમે માર્ગ કાપ્યો (તો શું અહીં ટ્રામ
બંધ પડી ગઈ હતી કે શું ?) અને પાટાઓ દૂર દૂર અનંતમાં
વિસ્તરી રહ્યા હોય એમ લાગતું હતું.

એવામાં ત્રણ ચાર લશ્કરી ટ્રકો ધસી આવીને અમારો માર્ગ
આતરી ગઈ (એ ટ્રકો કયાથી આવી તે કંઈ મને સમજાયું નહિ).
પછી બાજુની પગથી પાંચે એ ટ્રકો થોભાવવામાં આવી. અહીં પગથી
ટ્રામના પાટાઓથી નીચાણમાં હતી એટલે સપાટીઓના ભેદને લીધે
ટ્રામની ટ્રેક જિંચે હોય એવું લાગતું હતું.

શ્વાસ ખાતા અમે ઘડીભર થભ્યા, એક રીતે એ સારું
થયું. કેમકે મને એકદમ દેખાઈ ગયું કે મારા મિત્ર પાસે એની બ્રિક્કેસ
હતી જ નહિ.

“શું ક્યું” તે એવું ? મને એમ કે તારી સાથે જ તું એને
લઈને નીકળ્યો હતો” મેં કહ્યું કેવો મગજનો અસ્થિર ! ઉતાવળમાં
ને ઉતાવળમાં તે પેટી બ્રિક્કેસ ધરે જ ભૂલી અગ્યો હતો ! અને
અમારી પાસે જે પુરાવાઓ હતા તે લીધા વિના કમિશનરને મળવાનો

તો કોઈ અર્થ જ નહોતો. “તુ શુ વિચાર્યા કરે છે? મને તારી કોઈ વાત કળાતી નથી, ઉતાવળે પાછો જા અને ખોળી લાવ. હું આગળ જઈ પહોંચુ છું, કમિન્નરને ખગર કરી દઉં અને તેઓ ગેકાઈ જાય તે માટે તેમને કહું, જા, જલદીથી ઘરે જા અને બને તેટલો વહેલો પાછો આવ, ત્યાં શેરીના નાકે ઓફિસ છે આવા કારખાનામાં મને એકલાને રુચતું પણ નથી મારાથી નામીપાસ થઈ જવાય છે, સમજાયું ને?”

એકવર્ડ દેખાતો બધ થયો. મારા અંતરમાં ઊંડે ઊંડે બ્યની લાગણી કંપી ઊઠી. હવે પેલી પગથી અહીં વધુ નીચાણમાં લાગતી હતી રાહદારીઓએ પગથી પર ઊતરી શકે તે માટે ચારેક પગથિયાઓ બાધવાની અહીં જરૂરિયાત ઊભી થઈ હતી હવે હું લાઇન વચ્ચેની મોટી ત્રણ ફેક્ટો પૈકીની એક દૂર આગળ આવી ગયો હતો.

(એ પૈકી એક આગળ હતી, જ્યારે બીજી પાછળ હતી) આ દૂર ઉપરના ભાગે ખુલ્લી હતી અને એમાં ઘેરા રંગના ગણવેશમાં સજ્જ, ચાળીસ જેટલા તરુણ સૈનિકો બાકડાઓ પર દબાઈને ગોઠવાયા હતા. એમાંના એકે રતુમડા રંગનો ફૂલગુચ્છો હાથમાં પકડ્યો હતો, અને હમણાં તે તેને પાખા તરીકે વાપરતો હતો.

એવામાં જેટલાક પોલિસો જોરથી બહીસતી વગાડતા ટ્રાફિક કન્ટ્રોલ કરવા આવી પહોંચ્યા તેમની સહાય માટે મારા અંતરમાં આભારની લાગણી હું અનુભવી રહ્યો. કેમ કે ટ્રાફિક જામ થઈ જતા મને માર્ગ મળતો નહોતો. આ બધા પોલિસો અસામાન્ય ઊંચાઈ ધરાવતા હતા. એમનો એક જે વૃક્ષની બાજુએ ઊભો રહ્યો, તેણે જ્યારે પોતાની નાઈટ્સ્ટીક ઊંચી કરી ત્યારે એ વૃક્ષ કરતાયે વધુ ઊંચો લાગ્યો.

એવામાં એક પોલિસ આગળ મેં ઠીંગણા માણુમને ઊભેલો જોયો. એના વાળ સફેદ થઈ ગયા હતા સામાન્ય વેશ હતો, અને પોતાની હેટ તેણે પોતાના હાથમાં ધરી રાખી હતી, એ પોલિસની આગળ તે વધુ ઠીંગણો લાગતો હતો. પેલા પોલિસ પાસેથી નમ્રતાથી, કદાચ વધુ

પડતી નમ્રતાથી, પણ અકોચના લાવ સાથે કંઈક માહિતી માગી ગ્લો હતો દ્રાક્ષિક કન્દ્રોલના પોતાના સહેતો ચાનુ રાખતા એ પોલિસે કઠોર અવાજે એ મહાશયને ઉત્તર આપ્યો (તેમની વચ્ચેના માત્ર ઉચ્ચરણ જ લક્ષમાં લઈએ, અને બંનેના મોલોના કેન્દ્રને બાદ રાખીએ, પેલા આધેડ પુરુષને તો એવો કોઈ મોલો જ નહોતો, -તો એ તેના પિતા સમાન લાગતો હતો !)" અને એને તેણે માર્ગ પકડાવી દીધો અને બહીસલ વગાડતો તે પોતાના કામમા ગમગૂલ બની રહ્યો

પોલિસનુ આ બતનુ વર્તન જોઈ હું ક્યારેય જ ગયો ગયે તે હો, આમજનો સાથે નમ્રતાથી વરતનુ એ તેને માટે ફગ્ગ હતી, તેની તાકરીના નિયત થયેલા ધારાધોરણોમા જ એ વાત સ્વીકારાયેલી હતી "એના મુખ્ય અધિકારી, પેલા અડિટેક્ટને મળવાનુ થશે ત્યારે તેમને આ વિશે કહેવાનુ હું ભૂલીશ નહિ," હું મનોમન નક્કો કરી ગ્લો આપણે તો પોલિસો સાથે અતિ વિનમ્ર બનીને, ભીરુવૃત્તિથી વર્તતા હોઈએ છીએ, આપણે જ નેમની આ બધી ખોટી ટેવોને પોખ્યા કરી છે, અને આપણી એ પાયાની ભૂલ છે

એ પોલિસના જેવો જ ભારે કાયાવાળો બીજો પોલિસ ત્યા આબ્યો અને પગથી પર મારી બાજુમા આવી જીલો દ્રાક્ષિક જમ થઈ જતા તે ભારે અકળામણુ અનુભવી રહ્યો હતો હતો એ રીતે અકળાઈ જીઠવાનો તેને અધિકાર પણ હતો, ખગથી પરથી દ્રામની ટ્રેડ પર પહોંચવાને તેને પગથિયાની જરૂર ન લાગી, તરત તે પેલી સૈનિકોવાળી દૂક આગળ જઈ પહોંચ્યો, તેના અને મારા ચરણ એક જ સપાટીએ હતા છતાં તેનુ મમ્મતક પેલાઓ કરતાં જિયુ લાગતું હતુ, 'દ્રાક્ષિક જમ'ની પરિસ્થિતિ માટે તેણે સૈનિકોનો વાક કાઢ્યો, કઠોર શબ્દોમા તેમને હપડાર્યાં જો કે એ સૈનિકોનો એવો કંઈ વાકશુનો નહોતો, તેમાયે ફૂલોના ગુચ્છવાળા તરુણ સૈનિકો તો કંગોયે નહિ

"આ રીતે હસીમબક સિવાય તમારે બીજુ કામ પણ શું છે ને ?" તેણે તેને સંભળાવ્યુ

“મે કશું જ ખોટું કશું નથી, મિ પોલિસમેન,” વિનમ્રતાવે
સૈનિકે કહ્યું, “આ કંઈ દ્રુતના રોકાવાનું કારણ નથી.”

“કેવી ઉદ્ધતાઈ ! આ જ તો મોટરને રોકી રહ્યું છે.” પોલિસમેને
ખરાડો પાડ્યો અને પેના સૈનિકને થાપટ લગાવી દીધી. પણ એ કંઈ
બે લ્યો નહીં. પછો પોલિસમેને તેના હાથમાથી ગુસ્સો ખૂંચવી લઈ તેને
દૂર ફગાવી દીધો. તેઓ હવે દેખાતા બધ થયા.

મને પોલિસનું આ જાતનું વર્તન જોઈ ત્રણે રોપ ચઢ્યો, જે
દેશમાં પોલિસખાતાના માણસો સૈનિકો પર આ જાતનો રૂઆબ
દાખવતા હોય તે દેશ માટે કોઈ જ લાભ નથી, એમ હું નિશ્ચિત-
પણે માનું છું.

“તમે શું કામ વચ્ચે માયુ મારો છો ? તમારે ખીજે કંઈ
ધ ધો છે કે નહિ ?” મારા તરફ વળીને તેણે મને કહ્યું.

મારો ખ્યાલો મે જાણે સાદે રજૂ કર્યા હોત પણ મે જોયું કે
એમાં શાણપણ નહોતું હું અહજ રીતે એમાં ચમત્કારિક સ્પર્શ
આણી શક્યો હોત.

“ખહેલા તો એ કહો કે તમે અહીં શું કરી રહ્યા છો ?”

તેના આ પ્રશ્ન ઉપાડી લઈને મારો ‘ક્રેસ’ રજૂ કરવાનું નિમિત્ત
મે શોધી લીધું. જની શકે તો તેની એ વિશે સલાહ લેવી, બને તો
સહાય પણ એવું વલણ મે ધારણ કર્યું.

“મારી પાસે બધા જ પુગવા છે” મે કહ્યું, “હવે ખૂનીને પકડી
લઈ નકારો મારે હવે ઝડપથી મુખ્ય ઓફિસે પહોંચી જવું જોઈએ
અહીંથી તે બહુ દૂર પણ નથી, તમે ત્યાં મારી સાથે આવી શકશો ?
કમિશ્નર - આર્કિટેક્ટનો હું મિત્ર છું.”

“એ કંઈ અમારું ખાતુ નથી, હું તો દ્રાફ્ટ્સ-મેન છું.”

‘એ ખરું, પણ...’

“એ કંઈ મારુ કામ નથી તમે કેમ સમજતા નથી ! જાઓ, તમારાં વાતમા મને જરીકે ગમ નથી તમે ખાતાના વડા માથે મીઠા સળધમા છો તો પહેાચો સીધા અને મળો તેમને, જાઓ, નીકળો અહીંથી રસ્તાની તો તમને ખબર જ છે, તો પછી કોણ ગેરે છે તમને, નીકળો - ને !”

“મારી વાત, મિ પોલિસમેન” અને તેટલી નમ્રતાથી પળું અનિચ્છાએ મે કહ્યું, “ભલે, એમ”

એ પોલિસે પોતાનો જે સાથીદાર વૃક્ષની બાજુએ બેસેલો હતો તેના તરફ વળીને કઠોર અગમા કહ્યું, “જવા દો ત્યારે આ મહાશયને”

હું વૃક્ષની ડાળીઓમાથી એનો ચહેરો જોઈ શકતો હતો એણે મને આગળ વધવાને ઈશારો કર્યો. જ્યારે હું તેની નજીકથી પસાર થવા લાગ્યો ત્યારે ગેષમા તેણે બરાડો પાડ્યો, “હું તને ઘિસ્કારુ છું !”

જો કે આ શબ્દો બોલવાનો તેના કરતાયે મને વધારે અધિકાર હતો

મે જોઈ લીધું કે હું રસ્તાની વચ્ચેવચ્ચ એકલો બેસેલો હતો અને પેલી દ્રઢ મારાથી ઘણી પાછળ રહી ગઈ હતી ઉતાવળે હું આગળ ધસતો જ રહ્યો ખસ, પેલી ઓફિસની દિશામાં, ગત પડવા આવી હતી અને અધિકાર ઝડપથી બિતરી રહ્યો હતો ઠારી નાખે તેટલા ઠડા ઓતરાદા વાયરા વાઈ રહ્યા હતા ચિતામા મારુ મન ઉદ્વિગ્ન બની ગયું હતું એડવર્ડ મને સમયસર આવી મળશે ખરો ? મને પોલિસો સામે ભારે રોષ જાગી પડ્યો. આ લોકો સાવ નકામા છે. આપણને ચીઠવવા સિવાય બીજું કશું તેઓ કરતા નથી આપણને ખરેખર જ્યારે એ લોકોની ગરજ બીજી થાય છે, આપણને બચાવી લેવાનો પ્રસંગ આવી બેસે છે, ત્યારે જ કહી બેસે ‘જાઓ મળો ફલાણાને’ એ રીતે હમેશા તેઓ આપણને પાછા પાડતા હોય છે !

મારી ડાબી બાજુએ હવે ક્યાય મકાનો દેખાતા નહોતા. રસ્તાની બન્ને બાજુએ માત્ર ભૂખરા ખેતરો જ ખેતરો દ્રામનો માર્ગ અને આ

વીથિકાને બાણે કોઈ અત જ ન હોય તેવું લાગતું હતું. હું ચાલતો જ રહ્યો, ચાલતો જ રહ્યો “એ મોડો ન પડે તો મારું, મોડો ન પડે તો ” મનોમન હું વિચારી રહ્યો

અને ત્યાં એકદમ જ તે માગી સામે પ્રગટ થઈ ગયો ના, ના, એ અગ્રે શકાને જગીર રથાન નહોતું એ જ પેલો ખૂની અને અમારી આસપાસ માન અધારણી મેદાન, મિહામણા રક્ષતા યડની આજુબાજુ પવનનો અપારો છાપાનું ડાગળ રીટાળી રહ્યો હતો એ માનવાદૃતિની પાછળ હૃત્પ્રેરક માર્છલના અત્રે આયમી ગહેના મૂળજની પચાદ્મમિદા પર મુખ્ય ઓફિસના મકાનની છયાદૃતિ નિહાળી રહ્યો હમણા જ એક દ્રામગાડી જ્યાં આવી બિમી હતી એ સ્ટોપથી ઝાડું અતર નહોતું મે કટલાઈ માણસોને દ્રામમાવી બિતરના જોયા આટના અત્રેથી તેઓ એકદમ નાના લાગતા હતા તેમને કોઈ પણ જાતની મહાય હવે શક્ય નહોતી, નાગથી તેઓ ડીક ડીક દૂર હતા મારે અવાજ તેઓ માનળી શકવાના નહોતા

હું દ્રામની ટ્રેડ પર જ એકદમ ઠરીને થલી ગયો “આ બદમાશ પોનિસો !” હું વિચારતો રહ્યો “એ લોકોએ ઈરાદાપૂર્વક અહીં મને એકલો કાઢ્યો છે લોકો એમ માને કે આ તેમનો અગત અવડો છે, એમ તેઓ ઈચ્છતા હશે ”

અમે બંને સામસામા આવી બિલા, માત્ર એક બે કમલા જ દૂર, શાંતિથી ટીકાટીકાને હું તેને નિહાળી રહ્યો હું સાવધ બની ચૂક્યો હતો તે પણ મને એકી ટસે જોઈ રહ્યો હતો અને તે લગભગ અફહાસ્ય કરવા જતો હતો,

ઉમરમા આધેડ, ઠંડાન શી કાપ, ડીંગણો ગો, અને દાઢી વધી ગયેલી અને તે મારા કરતાં થે વધુ અશક્ત લાગ્યો મને ચીથરહાન ગેમડીનનો કોટ તેણે ચઢાવ્યો હતો ખિસ્સાના ભાગમા કાણું પડી ગયા હતા અને તેના ફાટેના જોડામાંથી પગના આગળા બહાર ફૂટી

નીકળ્યા હતા વળી સાવ ઢગધડા વિનાની હેટ માથે મૂકી રાખી હતી તેનો એક હાથ ખિસામા હતો, બીજા હાથમા છરો હતો. છગની કાળી ભૂરી ઝાંચવાળી પહોળા ખલેડ અગઝગી રહી હતી. ઠડી નજીકથી તેણે મને નોધી રાખ્યો. જે ધાતુનું તેનું શસ્ત્ર હતું, અને જે બાતને પ્રકાશ તે કેન્દ્ર હતું, તે જ ધાતુની તેની દૃષ્ટિ હતી, તેજ બાતને પ્રકાશ તેમાંથી ખગતો હતો.

આટલી વજકઠોર અને કૂર રેખા અગાઉ મેં ક્યાંયે જોઈ નહોતી, અને એમ શા માટે? આવી કરાત હિંત્રતા ય મને ક્યાં જોવા મળી હતી? આ તો હતી કોઈ વિચિત્ર નજર, બાણે કોઈ સર્પની હોય, કદાચ કોઈ વાવની હોય, કે કોઈ નિષ્કુર ખૂનીની સહદયતા કે અત્યાચાર કોઈ પણ શબ્દ કોઈ પણ દલીલ તેને હવે ગેડી શકશે નહિ સુખનો કોઈ શબ્દ કે આ વિશ્વનો સમસ્ત પ્રેમ પણ તેને હવે ખર્ચા નહોતો નહિ કે સૌંદર્યની કોઈ મુદ્રા પણ તેને પરાજિત કરી શકશે નહિ, કે કોઈ વ્યગકટાક્ષની ભિન્ન પણ તેને શરમાવી શકશે નહિ જગનમંગના સતો તેના અપરાધની વ્યર્થતા-જે દાનધર્મ જેટલી જ વ્યર્થ છે-તેને ગળે ઉતારી શકવાના નથી. એ ભ્રમવિહોણી આખ પગ, એની નિશ્ચિત નિશ્ચલ નજર પર, સતેના અશ્રુ ખરે તો પણ એ જરૂર કે મૃદુ બનને નહિ, ઈશુઓના સઘના સઘ પેલી કેલ્વેગિઓ પર આવી ચઢી આવે તોય વ્યર્થ ...

મેં હળવેકથી મારા ખિસામાંથી મારી બે પિસ્તોલ ખહાડ કાઢી અને શાત દૃષ્ટિએ તેની સામે ક્ષણ બે ક્ષણ તકીજ રહ્યો તે જરૂર કે કચે નહિ. મેં પિસ્તોલ નીચે ઢાળી, મારા બંને હાથ હેઠા પડ્યા હું પોતે જ શસ્ત્રહીન અને મરણિયો હોઉં એવી ભીતિ મને પોતાને ફરી વળી. મારી ક્ષીણ શક્તિ કરતાય આ ગોળાઓ—પ્રહ અને કરુણાભાવ વિનાના કેવલ ઠડા ધિક્કાર અને નિશ્ચેષ્ટતા સામે, મૂર્તિમત કૂરતાની અનત સત્તા સામે શું કરી શકવાની હતી? □

(સરદાર વલ્લભભાઈ યુનિવર્સિટી, વલ્લભ વિદ્યાનગર)

બુદ્ધિશીલ એટલે ઠાણ ?

—ડૉ. મુરેશ જોષી

જીવનનો કોઈ પણ ગાળો એવો નથી હોતો જ્યારે સામાજિક, રાજકીય કે નૈતિક ક્ષેત્રમાં સઘર્ષ નહિ હોય આથી બુદ્ધિશીલોએ આ પરિસ્થિતિમાં જ બૌદ્ધિક રીતે સક્રિય બનવાનું રહે છે આને અનેક પ્રકારના ‘અવાજો’ ઉઠાવવાનો પ્રયત્ન થતો હોય ત્યાં બુદ્ધિશીલનો અવાજ સભળાશે ખરો ? એ હમેશા વગ ધરાવનારા વર્ગનું જ સમર્થન કરે એવું નહિ પણ બને આવી બુદ્ધિશીલોના અવાજને રૂધી નાખવાના વ્યવસ્થિત પ્રયત્નો થતા રહે છે આ અવાજ વિદ્રોહનું રણશિગું હોય છે એવું નથી, એ તો પ્રજાના અન્તગતમાને વાચા આપનારો અવાજ છે બૌદ્ધિક પ્રમાણિકતાને અનુસરીને વર્તનારને સમાજની પ્રવર્તતી મૂલ્યવ્યવસ્થાનો વિરોધ કરવો પડે એટલું જ નહિ, કેટલીક વાર તો એમ પણ લાગવા સમ્ભવ છે કે બુદ્ધિશીલો સમાજમાં સહુ કોઈનો

વિગેધ કુગી રહ્યા છે આમ છતાં એઓ બધાના વતી અવિચલપણે વિચારી રહ્યા હોય છે સમાજ કે રાજસત્તા એ કદાચ તેઈ ન શકે અને બુદ્ધિશીલોને દબડે, એમની અવમાનના થાય એવું પણ બને. તેમા રોલાએ બુદ્ધિશીલોના આવા આદર્શને પુરસ્કાર્યો હતો.

અહીં ચિંતા અગત સ્વપ્રવૃત્તિ લેખવાની નથી, એને અસ્થિતિગત સુખદુઃખ સાથે સમ્બન્ધ નથી એમા પ્રજ્ઞસમસ્તતા સુખદુઃખનો મદર્શ ગ્રહીતો હોય છે. ગમે તેટલું જોખમ ખેડીને ત્યારે બુદ્ધિશીલો પોતાનો અવાજ પ્રકટ કરવો જ રહ્યો અહીં એમિલ દુકલોની વાત યાદ આવે છે. અન્યાય થવાની સમ્ભવિતતાનો ખ્યાલ એને એટલો પીડનો હતો કે એ વિશેની એની ચિંતા બહેરમાં પ્રગટ કર્યા વિના એને ભાવ સંગ્રામ આવી નહિ સમાજ સામે પોતાને અગત રીતે કશો વિરોધ હોય તેને પરિણામે એ યૌદ્ધિક રીતે પ્રવૃત્ત થતો હોય છે એવું નથી એની યાતના બધાના વતીની હોય છે એ સમસ્ત પ્રજાનો અન્તરાત્મા બનીને વર્તે છે રાજકાંચુના લોકોને હોય છે તેમાં વિશેષ આત્મીયતા એને પ્રજા સાથે હોય છે આથી જ તો કેટલીક વાર એ આખા યુગનો અવાજ મની ગહે છે.

સીમોન દ હુગારની નવલકથા ‘ધ મેન્ડેગિન્સ માનુ’ એક ખાત્ર પોતાને પ્રશ્ન પૂછે છે ‘માનવી કદી પોતાને વિશે વાતો કરતા અટકતો નથી એનો અર્થ શો ? અને કેટલાક ખીખના વતી ખોલવાનું નક્કી કરે છે તે શા કાગળે ? ખીજી રીતે કહું તો બુદ્ધિશીલ એટલે કાણ ? આ પ્રશ્ન એવી રીતે પૂછવામા આવ્યો છે કે એની અદર જ જવામ સમાઈ ગયો છે જેણે માનવતાના વતી ખોલવાનો નિર્ણય કર્યો છે અને જે એવી ગતે ખોલી શકે છે તેની વ્યક્તિને પણ બુદ્ધિશીલોની હામી ઉડાવનારા આ માટે જ એને ‘દુબલે કાઝી’ કહે છે અક્ષયત્ત, આથી કેટલીક વાર અભિમાન પણ પોષાય છે, ‘હું જ બધા વતી બોની શકું એવો છું’ એવો વિચાર એને આવે છે. પણ બુદ્ધિશીલ ડશીડ

અનુચિત મહત્વાકાંક્ષાને સન્તોષવાને જ બધાના વતી ખોતવાની જવાબદારી
 લે છે એવું માનવું તે એને અન્યાય કહ્યા જેવું છે એમાં તાટસ્થ,
 વિગદતા, નૈતિક હિમ્મત અને માનેવમાત્ર સહિતની ખોતાની આત્મીયતાની
 તીવ્ર અનુભૂતિની પણ અપેક્ષા રહે છે

આવા બુદ્ધિશીલોની જુદી પ્રજા જ હોઈ શકે ? માનશે ? એક
 નવલકથાનો નાયક વિન્સેન્ટ બર્નર ક્લિમ્મકોના એક પરિસવાદને વર્ણવે
 છે એ બધા જુદા જુદા દેશોમાંથી આવ્યા છે દેશ પ્રમાણે એમની
 મુખમુદ્રા જુદી જુદી છે ને તે છતાં બધાના મુખમાં એક પ્રકારનું
 સરખાપણું છે. એ કહે છે, ‘બુદ્ધિશીલો કટલે અથે એક જુદી જ
 પ્રજા છે એ મારા પિતાએ શોધી કાઢ્યું’ પણ આ પ્રજા શારીરિક
 લક્ષણોથી નથી વર્તાતી નૈતિક લક્ષણોથી પરખાય છે

તો આ લક્ષણો ક્યા ? એ લક્ષણો ગણાવવાનું કામ સહેલું નથી
 એમની સવેદનશીલતા બુદ્ધિના આધારે વડાની હોય છે વિચારોની
 ક્રિયાશીલતામાં એમને વિશ્વાસ હોય છે આ ઈન્દ્રિયગોચર જગતમાં
 વિચારો એક સુઅચિત શક્તિ તરીકે ક્રિયાશીલ બની શકે છે એમ એ
 માનતો હોય છે પરંપરાની આલોચના કરવા માટે સંસ્કૃતિનો એક
 સાધન તરીકે વિનિયોગ થઈ શકે છે નિસ્વાર્થપણે કશા લાભની
 આકાંક્ષા વિના, સત્ય પામવાનો પ્રયત્ન થઈ શકે છે સાથે સાથે
 માનવતાના આદર્શને ઉવેખવામાં નથી આવતો નૈતિક મૂલ્યોની
 અભિજ્ઞતાને સંક્રાન્ત કરી શકાય છે બુદ્ધિશીલો કદીક ગૌરવની કે કનીક
 અવમાનનાની લાગણી અનુભવતા હોય છે કેટલીક વાર સામાજિક
 માળખાની બહાર રહી ગયા જેવું એમને લાગે છે આમ છતાં એક દે
 દેશના શ્રમિકો માટે એને સ્પષ્ટ સહાનુભૂતિ હોય છે અને એને પરિણામે
 એ ધણુ ખરું ડાબેરી રાજકીય પક્ષો તરફ ખેંચાતો હોય છે કદીક એને
 અનિકેન હોવાનો અને વન્ધ્યતાનો પણ અનુભવ થાય છે અમાજમાં
 કર્મઈ તરીકે માન પામતી વ્યક્તિઓની એને ઈર્ષ્યા પણ થાય છે વિદ્રોહ

અને અરાજકતામાં જે રોમાયક તત્ત્વ રહ્યું છે તે એને આકર્ષે પણ
છે પોતે ગમે તે અન્યાય કરનારા વર્ગભેગો અડપાઈ જાય એવી ભીતિ
પણ રહે છે. સમાજના વિશિષ્ટ અધિકાર ભોગવનારા વર્ગમાં એની
ગણના થાય તો એ શરમ અનુભવે છે ચિન્તક હ મેશા એકદમિડ્યા
મહેલમાં રહે છે એવી માન્યતાને એ તોડવા મથે છે. □

ભોળાભાઈને પત્ર

—અજિત ઠાકોર

પ્રિય ભોળાભાઈ,

કુશળ હશે! જૂસાઈ '૮૦ના 'પરજ'માં તમારા સપાદકીય 'ઢોળનામું મૂર્તિભજ્જો' વિશે થોડી વાત કહી છે તમારા સપાદકીયમાં તમે ઉત્પટાગ તર્ક દોડાવ્યા છે એની ભાષા પણ નિદકની, મરડાયેલી ભાષા છે એની રજૂઆત પણ ઉપસડ અળવીતરી અને વિવેકશૂન્ય છે એનાથી સ્વસ્થ વિવેચક-વિચારક તરીકેની તમારી પ્રતિભા વધુ ઝખવાઈ છે,

સપાદકીયના આરભે તમે 'વિદ્રોહીઓની જરૂર' મહેસૂસ કરો છો. પણ પછી વળી 'સમય એવા વિદ્રોહીઓને જન્મ આપતો હોય છે'—એમ કહી વિદ્રોહીઓના વ્યક્તિત્વની ઉપેક્ષા કરો છો. જો સમય જ વિદ્રોહીઓને જન્મ આપતો હોય તો અમુક જ વ્યક્તિઓ વિદ્રોહી કેમ બને છે? એટલે સમય તો એક પરિણામ છે જ પણ એ સમયને તીવ્રપણે અનુભવતું પ્રમાણિક સવેદનતાનું અને એને પ્રગટ કરનારું 'વ્યક્તિત્વ' એ પાયાના તત્ત્વોની ઉપેક્ષા તમે જાણી જૂઝીને કરી છે એટલા માટે

કે વિદ્રોહીઓ સામેનો તમારો કેસ મજબૂત બને. પણ એથી તથ્યને મરડી ન શકાય વાસ્તવમાં વિદ્રોહીઓ સમયનું સાધન કે ગમકડું નથી સમયને ઘડનાર એક મહત્ત્વનું પરિણામ છે વળી તે સમયના અમુક તબક્કે જ જન્મતા હોય છે કે પ્રવૃત્ત થતા હોય છે, એવું પણ નથી. તે સતત પ્રવૃત્ત રહેતા હોય છે. વળી સમાજ કે સંસ્થાઓના જરૂરીપુરાણા અશો સામે જ નહીં પણ પોતાના ‘અવિકાસશીલ અશો’ સામે પણ તેમનો વિદ્રોહ હોય છે કોઈપણ સમયખંડ વિદ્રોહીઓ વિનાનો હોય એવું બનતું નથી જો કોઈપણ સમયખંડ વિદ્રોહીઓ વિનાનો હાગવા માટે તો તે ચિતાનો વિપય ગણાવો જોઈએ. ક્યારેક દરબારીઓની આટૂકિતઓના શોરમા તેના અવાજ વ્યર્થ ગયેલો જાગે પણ તેનાથી આકૃત થતું ‘સસ’ બીજા કોઈ પાસે હોતું નથી એ સત્ય એને સમય પાસેથી મળતું નથી પણ જાતને જગતને જોવા/મૂલવવાના એના આગમ દષ્ટિકોણથી અને સાધનાથી એને પ્રાપ્ત થતું હોય છે.

તમારા સપાદકીયનો બીજો પરિચ્છેદ નિંદકની મરડાયેલી ભાષાનો નમૂનો છે “પરંતુ ઘણીવાર કેટલાક જનો વિદ્રોહીઓનું ચામડું ઓઢી લેતા હોય છે ત્યારે હસવું આવે છે. ધરને ખૂણે મૂર્તિ સ્થાપી, મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરી એના આશીર્વાદ મેળવી જાહેરમાં મૂર્તિભજન કરીને સુકું પહેરી સમુદ્રમંથન કરવા નીકળનાર, પવનચણી સામે ઘડતા હોન કિવકેઝોટો અને સાંકો પાનજાના જ સહોદરો કહેવાય” તે જ પ્રમાણે “આમ તો થાય કે આ કાર્યક્રમ સ પન્ન થાય ન થાય ત્યાં સુધીમાં તો સમુદ્ર ખગમળી ભડી માઝા મૂડી કિનારા તોડી નાખી ધગતીને આપ્ત્સાવિન કરી દેશે પણ આ સમારભ થયા પછી સાગરમાં કાકરી પડ્યા જેટલી પણ હલચલ મચી નહીં પણ રાજ કેન્યુટના દરબારીઓએ સાગરને વશવર્તી જોયો!”

કશાય આધાર વિના આરોપણ કરવું, વિરોધીઓની સિદ્ધિ વિશે અતિ તર્ક કરવો અને ચૂડાદો આપી દેવો-નિંદકોની તર્કસરણીનો આ

મરસ નમૂનો છે વળી અપ્રસ્તુત પાત્રો-પ્રસંગો સાથે આખી વાતને ગૂંચળી મારવાની તમારી રીત પ્રસ્તુત મુદ્દાને ઉચિત પરિપ્રેક્ષ્યથી ચકાસવાની જવાબદારીમાયી છટકી જવા માટે યોગ્યવેલી જણાય છે. તમે જેને વિદ્રોહીઓનું આમકુ ઓઢી લેનારા જનો કહો છો તેમણે તો પ્રવર્તમાન પરિસ્થિતિની વિશદ વિચારણા થઈ શકે તે માટે પરિમંવાદનું આયોજન કરવારૂપ વ્યવસ્થિત કાર્યપદ્ધતિ યોજી છે. જ્યારે તમે તો આ ‘પ્રસંગ’ને ચકાસવાનો અભિગમ બાજુ પડી મૂકી નિદેશોની આરોપણો અતિતર્ક, ચૂકાદા અને અપ્રસ્તુત પાત્રો-પ્રસંગોની સેપ્રભેજ કરવાની રીતરસમો યોજી છે તમે એ પરિસવાદના વક્તવ્યો તમારા મુખપત્રમાં પ્રગટ કરી સાહિત્યરસિકોના વિવેકનિકષ પર એને મૂકી શક્યા હોત. સપાદક તરીકે તમે પોતે પણ એની મીમાસા કરી શક્યા હોત પણ કમલાગ્યે તમે મીમાસક નહોં પણ ઈજ્ઞરદારના અગરક્ષક મની ગયા છો.

તમે આ આખા પ્રસંગના મૂળમા રહેલી સમસ્યાની સાચ ઉપનક રજૂઆત કરી છે. તમે પૂછો છો ‘કોણ છે સાહિત્યના ઈજ્ઞરદાર ? કોણ કોને પોતાની મરણ મુજબ સાહિત્ય લખતા રોકે છે ? કવિતા, વાર્તા કે નવલકથા લખવાની કોણે ‘મેનોપોઝી’ લીધી છે ? દરેકને છૂટ છે” તમારા આ પ્રશ્નોત્તરમા અજ્ઞાન કે ભ્રાણપણ નહોં પ્રશ્ન આખી વાતને ઉઘાડી દેવાનો ઘૂણ્ટ વ્યૂહ રહેલો છે. તમારા માટે આ અજ્ઞાનને જળવી રાખવું જ હિતસાધક છે એટલે જ વિદ્વાનોના ‘આવા અજ્ઞાન’ને દૂર કરવું અતિ મુશ્કેલ મનાયું છે.

તમે ઉદપટાગ તર્કો, વિચિત્ર દલીલો અને ગતત ચૂકાદાઓનો આશરો લો છો જેમકે, “ચિત્ર મોઢી ધણુ ઢિઠાવવા પ્રવૃત્ત થાય છે પણ એકદેમીની ફેલોશીપ મેળવવામા સકાર્ય અનુભવતા નથી.” એકદેમી જાહેર નાણાથી ચાલે છે, અને તેણે નિશ્ચિત કરેલા સાહિત્યિક કાર્ય માટે પાત્ર અક્ષિતઓને શોધી તેમનું સન્માન તથા સ્વતંત્રતાની અદ્ય રાખી કાર્ય સિદ્ધ કરવાનું હોય છે તે ફેલોશીપ આપીને ઉપકૃત

દત્તી હોય છે તે સંશોધકને ખરીદી લેવા કેલોશીપ આપતી નથી
 આથી સંશોધકને તેની કાર્યપદ્ધતિ કે માળખા વિશે કશું કહેવાનું
 પ્રાપ્ત થતું હોય તો તેણે અમહિષ્ણુ બનવાનું નથી. જે કાર્યપદ્ધતિ કે
 માળખાની સંશોધક ટીકા કરતા હોય તેની સામે તેના ભાગીદાર ન
 થઈને વિરોધ પ્રગટ કરવાનો પણ એક તરીકા છે એ સ્પષ્ટણીય પણ
 ગણાય. ખીજે તરીકા પોતે જે કામ સ્વીકાર્યું છે તે પૂરી નિષ્ઠા
 સાથે કરતા રહીને કેલોશીપ કે એવી તેવી શેઠમાં આવ્યા વિના તેની પ્રગટ
 ટીકા કરવાનો પણ છે પણ સાહિત્ય પરિષદના જવાબમાં આવી દલીલ
 કરે છે, ત્યારે વાત બદલાઈ જાય છે કેમકે, સ્થાપિતોના માન્ય
 પ્રવક્તાની ભૂમિકામાં તમે આ દલીલ કરો છો એટલે એ દલીલમાં
 ધૂષ્ટતા ભળે છે. માળખામાં રહીને પણ સંસ્થાની ટીકા થઈ શકે.
 સરકાર નિયુક્ત સભ્ય હોવા છતાં હિમાશ કરે કટોકટીનો વિરોધ રાજ્ય
 સભામાંથી રાજીનામું આપીને ક્યા પ્રગટ કર્યો હતો ?

તમે આગળ દલીલ કરતા કહો છો “ સાહિત્ય પરિષદની સતત
 ટીકા કરતા રહીને તેના મત પરથી કાવ્યવાચન, નિબંધવાચન કરી
 શકાય છે, તેના ઈનામ સ્વીકારી શકાય છે.” આ વિધાનોમાં સાહિત્ય
 પરિષદના મુખ્યપત્રના સંપાદક જેવા જવામદાર માણસની જે તુમાખી
 જેવા મળે છે, તે અપૂર્વ છે. પરિષદ કોઈ કવિ કે વિવેચક તેની આવી
 ટીકા ન કરે તેમ ધમ્મતી હોય તો તેણે “ પરિષદની ટીકા કરના
 સર્જક કે વિવેચક કાવ્યવાચન, નિબંધવાચન કે ઈનામને પાત્ર ગણાશે
 નહીં ” એવો નિયમ ઘડી કાઢવો જોઈએ આમેય સાહિત્ય પરિષદના
 સમગ્ર માળખામાં, કાર્યક્રમોમાં અને તેના મુખ્યપત્ર ‘પરબ’માં વિરોધી
 દૃષ્ટિબિંદુઓને વ્યક્ત થવા દેવાની ઉદારતા જેવા મળતી નથી. બદલે
 તેને સ્થાન આપ્યા વિના જ તેના પર તૂટી પડવાનું ઝડૂન જોવા મળે
 છે આ સદ્ભેદ ક્ષિતિજ, ઊહાપોહ અને એતદ્ તથા અમુક અશે ગ્રંથ
 જેવા સામયિકોની ઉદારતા યાદ આવે છે. કટોકટીમાં લોકશાહીપરસ્ત

ગણાયેલાઓના પોતાના પ્રભાવમાં રહેલી સ્થાઓ તથા સામયિકોમાં કેટલી લોકશાહી છે, એ પણ વિચારવા જેવું છે. ટૂંકમાં ટાઇ કવિ કે વિવેચક જાતે પરિપક્વતા મળે પરંતુ નથી પડતો નથી કે નથી એ માટે યાચના કરતો એથી જિલ્લું પરિપક્વ તેનો સહકાર મેળવતી હોય છે તમે તો જાણે કાવ્યવાચન કે નિમિષવાચન માટે આમ ત્રણ આપીને તે સર્જક કે વિવેચક પર ઉપકાર કરતા હો, એવી વાત કરે છે તે કાવ્યવાચન કે નિમિષવાચન કરે તેથી જાતને પરિપક્વ પાસે ગીરવે મૂકી દેતો નથી તેને સામે ત્યાં તે ટીકા કરવા પૂરતો હક્ક ધરાવે છે પરિપક્વતા સ્વધારાના મનમાં સર્જકવિવેચકોના ગૌરવ પરત્વે જે વિવેચકશૂન્યતા અહીં ખુલ્લી પડી ગઈ છે, તે જોતા તો હજુ વધુ ને વધુ સ્વમાની સર્જકો અને વિવેચકો એનાથી દૂર રહે તો આશ્ચર્ય નહીં થાય

તમે કાર્યક્રમ વિશે ચૂકાદો આપતા કહો છો. “પણ આ સમાજ થયા પછી રાગરમા કાકરી પડ્યા જેટલી પણ હલચલ મચી નહીં.” જો આ કાર્યક્રમની અસર કશી પણ થઈ ન હોય તો જેની સામે તે તકાલેજ હુલ તે પરિપક્વતા મુખપત્રનો સંપાદક સંપાદકીય માટે લખવું પડ્યું ? પરિપક્વતા મુખપત્રમાં સંપાદક શું સાવ ગિન-મહત્વના મુદ્દાઓની ચર્ચા કરતા હોય છે ? એથી જિલ્લું વહેમ તો એવા જાય છે કે, સ્થાપિતોને ઉઘાડા પડી જવાનો ભય પેઠો છે એટલે તો આવું ઘૂંટ, વિવેચકશૂન્ય, નિદાત્મક ‘સંપાદકીય’ આવી પડ્યું છે.

સંપાદકીયને અતે તમે એક ઉદ્દેશ્ય તર્ક કર્યો છે : ‘કાર્યક્રમમાં જે એક વિષય છે જૂઠા મૂલ્યો જાણ કરવામાં જાહેર પ્રચાર માધ્યમોના ફાળો’-તેનું આ કાર્યક્રમ પોતે જ એક નિદર્શન છે” પરિસ્થિતિની યોજના કરીને અને જૂદી જૂદી ભૂમિકાવાળા અધિકારી વક્તાઓને આમ ત્રણ આપીને સહયોગ તરીકે પરિસ્થિતિની વિશદ સમજ કેળવવી એમાં વળી જૂઠા મૂલ્યો જાણ કરવાની વાત જ ક્યા આવી ? એથી જિલ્લું સાધાર ચર્ચા વિનાનું, નિદાત્મક, ઉદ્દેશ્ય તર્ક કરતું, વિવેચકશૂન્ય એવું તમારું સંપાદકીય જ પરિસ્થિતિના એ વિષયના ઉદાહરણ છે.

યુવાશક્તિના વિકાસ માટે રમત ગમત પ્રવૃત્તિને પ્રોત્સાહન

- યુવાન પેઢીમાં રહેલા શક્તિ અને કૌશલ્યને યોગ્ય અભિગમ આપવા ગુજરાતમાં રમતગમત તેમજ યુવા-કલ્યાણના વિવિધ કાર્યક્રમો પર પરાગત શિક્ષણ ઉપરાત અમલમાં છે.
- ગ્રામ તથા રાજ્યકક્ષાના વિવિધ રમતગમત મંડળોની પ્રવૃત્તિને વેગ આપવા આર્થિક સહાય આપવામાં આવે છે. નગર તથા શહેરોમાં મેદાનો તૈયાર કરવાની યોજના અમલમાં છે. રાષ્ટ્ર અને રાજ્યકક્ષાની સ્પર્ધાઓમાં મહત્વનાં સ્થાન પ્રાપ્ત કરતા ખેતાડીઓને શિષ્યવૃત્તિઓ આપવા ઉપરાત શ્રેષ્ઠ ખેતાડીઓને 'સરદાર પટેલ એવોર્ડ' આપવામાં આવે છે.
- શરદ રમતોત્સવ અને શિયાળુ રમતોત્સવમાં ભાગ લઈ રાજ્યકક્ષાએ આવેલા આશારપદ ખેલાડીઓને પ્રશિક્ષણ શિબિરો યોજી નિષ્ણાતો દ્વારા તાલીમ આપવામાં આવે છે. તે માટે અમદાવાદ અને ગાંધી નગરમાં પ્રાદેશિક અને દેવગઢઆરિયા, સુરત, વડોદરા, પાટણ રાજકોટ અને ભાવનગર ખાતે પેટા પ્રશિક્ષણ કેન્દ્ર શરૂ કરાયા છે. દુલીપ ક્રિકેટ સ્કૂલ, પોરબંદરમાં ક્રિકેટ અગેનું શિક્ષણ અપાય છે.
- પર્વતારોહણ ક્ષેત્રે ગુજરાતની વિશિષ્ટ સિદ્ધિઓની આતંરરાષ્ટ્રીય ખ્યાતિ છે. માઉન્ટ આણુ તેમજ ગિરનાર-જૂનાગઢ ખાતેની રાજ્ય પર્વતારોહણ સંસ્થા દ્વારા ગુજરાતના યુવક-યુવતીઓને તાલીમ આપવામાં આવે છે.
- સમુદ્રના કાઠાના તેમજ જિંડાણના વિસ્તારોમાં રાષ્ટ્ર તેમજ રાજ્ય કક્ષાની તરણ અને હોડી સ્પર્ધા યોજવામાં આવે છે. જિંડા દરિયામાં તરવા માટેની શિબિર પણ યોજાય છે. ગુજરાતમાંથી સાહસિક પ્રવાસ ખેડતી દુકડીઓને અનુદાન અપાય છે.
- માહિતી નિયામક, ગુજરાત સરકાર દ્વારા પ્રકાશિત ●

ભૂપત વડોદરાયાની

નવલકથાઓ

પલ પલ વ્યાકુળ પ્રાણ ૧૯-૫૦

તાગ હૈયે માગે પ્રીત ૧૯-૫૦

જપતળ જૂના, સાચો પ્રીત ૧૫-૫૦

ભવોભવનો પ્રીત ૧૯-૫૦

મોતના પીજ

તરંગ પા પ ખી ૧૫-૦૦

સ્વપ્ન પ ખી ૧૩-૦૦

એક નગર છોડરી ૧૩-૦૦

બીજુ ચીવન ૧૨-૦૦

શાળા-ઉપયોગી નાટકો

નાટકોની દુનિયા — યશવંત મહેતા

શાળા-ઉપયોગી નાટકો — રજની શેઠ

ભજવો નાટકો — બળદેવ મોલિયા

સહેલા નાટકો — મુશ્કેલ ગાધી

કિંગોરોના નાટકો — ગ્રા હસિત બૂચ

(દરેકના ૩ અદી, સેટના ૩ ૧૫)

તિતરબિતર જનક નાયક ૬-૦૦

ઈતરેતર વિજય ગાસ્ત્રી ૧૫-૦૦

ધરેબાહિરે (ચિત્રનલેખો) ૧૨-૦૦

પ યગવ્ય (ચિત્રનલેખો)

પ્રીતમલાલ મળમુદાર ૮-૦૦

સાહિત્ય-સ ગમ, બાવા સીદી, ગોપીપુરા, સૂરત-૧.

હાવ્યસ ગ્રંથો

મૂર્ચના ગોખાને ભેટવા

જતા — નાગરાજ ૩૦-૦૦

કલિન્દી — જનક નાયક ૧૨-૦૦

કૂલડા — હિતલ મોદી ૨-૦૦

વજ્રસાતરીની નવલકથા

ઊંડા કૂવા ને ટૂંકાં દોરડાં

મૂલ્ય ૧૮ રૂપિયા

કાળરાત્રિની ચૂપ્પતી ભૂતાચળ

મૂલ્ય : સાડાતેર રૂપિયા

ભજનવાસાયક નાટકો

નવા નવા નાટકો — ગ્રા હસિત બૂચ

તખ્તાલાયક નાટકો — રજની શેઠ

નાટકો જ નાટકો — ગુરેશ ગાધી

ર ગલીલા — ચ થા મહેતા

હસાહસના નાટકો — હીશ નાયક

(દરેકના ૩ ૫ સેટના ૩ ૩૦-૦૦)

આયુર્વેદનાં પુસ્તકો

લાભશકર ઠાકર 'પુનર્વંશ' ની બાર

ગેગપુસ્તિકાઓ સેટના ૩ ૨૪-૦૦

ઘર ઘરનો વૈદ ૧૩-૫૦

ઘર ઘરના ઔષધો ૧૩-૫૦

અમિનવ કુદરતી ઉપચાર ૧૩-૫૦

યોગાસનો અને આરોગ્ય ૧૩-૫૦

ગઝલ □ અમૃત ધાયલ

રાખે છે એક લાગણી મુજને અમીર જેમ,
 હું એટલે તો આમ ફરુ છું ફરીંગ જેમ
 એ શુ, કે ખાગ મધ્યે રહીએ અમીર જેમ,
 જ નિર તોડી નાંખીએ આવો સમીર જેમ ।
 મન આપનું છે, આપની મરજની વાત છે,
 કચનની જેમ રાખો કે રાખો કથીર જેમ
 મારા સિવાય કોઈ નથી આસપાસમાં,
 આ કોણ મને સ્પર્શી રહ્યું છે શરીર જેમ ।
 ઘર છોડવાનું હોય તો છોડી ખતાવીએ,
 ઘર ફૂંકવાની વાત છે આ તો કબીર જેમ ।
 બીજુ તો કોણ શ્વાસનળીમાં હરેફરે,
 ભટકું છું હું જ પથભૂલ્યા રાહગીર જેમ
 છે આમ તો હજાર પરતુ એ હાથ ક્યાં ?
 જે દોસ્ત થઈને દુઃખમાં ગહે દસ્તગીર જેમ ।
 આજેય આયના મહીં ચણુલણુ થતી હતી,
 આ કોણ છે, જે આમ રહે છે અધીર જેમ ।
 'ધાયલ'ની ખેપમાં હતો શાયરનો દખલો,
 'ગાલિબ'ની જેમ આવ્યો ગયો પાછો 'મીર' જેમ

કવિતા

વેરિમલિસ વિરમેશિમ
(અસાદ બ્રહ્મભટ્ટ)

કિમન ગોમ્મ

વિવેચન

ડૉ. સુરેશ હ જોષી

વાર્તા - વ્યાસવાદ

શિરીષ પ ચાલ

વિજય શાસ્ત્રી

મ ગળ રાકોડ

વાર્તા

હેનરિક ઇયોલ

અમરવરાજની કુટીર અગ્રેસર

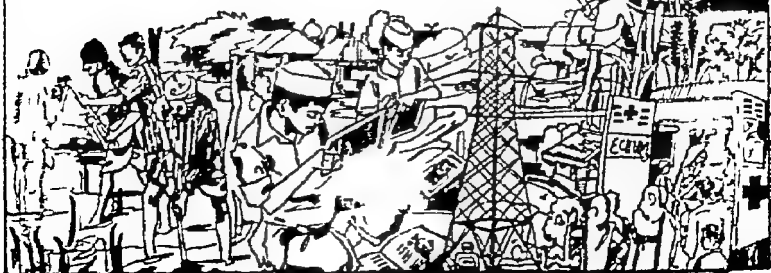
ગોમટા ગોમટા

ગોમટાના ૭૦૦ કુટુંબોને સામુદ્રિક પુરુષાર્થ સંકળવાને વર્ષો છે. સર્વોદય નિધવાના આ ગામની ૫ આયને ૧૯૭૭ ૭૮ની ગરબની સર્વોદય ૫ આયનનુ જાહેરાત મેળવ્યું છે ગોમટાની ગતિશીલતાના આ રહ્યા નહિતરના મિત્ર ૧-ગોપાનો

* ૧૮૮ પિયનના કૂવાઓ * ૧૯૫ વીજળીક મોટરો * ૮૫ ઓઈલ એન્જિનો * ૩ અનુશ્રવણ તળાવો * ઘેર ઘેર પાણીના નળ * ૩૫૦ ગરબ ટાયગના ગાડાઓ * પ્રાથમિક આગેવ્ય કેન્દ્ર * ૫૫ નાનકાર કેન્દ્ર * ગૌશાળા * ગાલમ દિન્થી ટ્રેવ માલ્યમિક મુનીની ગાળાઓ * પુસ્તકાલય વાચનાલય * ટેલિફોન એક્સચેન્જ * બે બેન્કો * ટીન ફેક્ટરી * ખેતીના ઓખરો બનાવવાના કાળખાના * તેલની ૪ મીલો * ગ્રામરક્ષક દળ * ખેતી વિષયક મહુડાની મહળી * ગ્રામના હુન્નિન કુટુંબો અને માણ મૈનિફો માટે સાધલ્લીમ જમીન * ગ્રામોદ્યોગ, કુટુંબનિયોજન, ગરબ યોજના, સમાજ સુવારણા વગેરે સર્વાંગી વિકાસના અગ્રે

ગોમટા સાકાર કરે છે —

ગ્રામસ્વરાજનું સ્વપ્ન

કંકાવટી

સપ્ટેમ્બર
૧૯૮૦

સાહિત્યસર્જન
અને વિચારોનું
મર્મલક્ષી માસિક

વર્ષ ૨૨ : અંક ૨૫૮ : મૂલ્ય : દોઢ રૂપિયા

દર માસની ૫ દરમી તારીખે પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ

દેશમાં રૂપિયા ૧૫, બે વર્ષના રૂા ૨૮, વિદેશ શિલિંગ ૩૦ (દરિયાઈ ટપાલથી), પાચ પાઉન્ડ (હવાઈ ટપાલથી), મેગેઝીન ઓફ-મીઓ અને બાણીતા અથવા વિક્રેતાઓને ત્યાં લવાજમ ભરી શકાય છે. કોઈ પણ માસથી ગ્રાહક થઈ શકાય છે. પત્રવ્યવહારમાં ગ્રાહક નળર અવશ્ય લખવો. લવાજમ અને વ્યવસ્થા અંગેના તમામ પત્રવ્યવહાર રતિલાલ 'અનિલ', ૩, આનંદનગર, મગરામપુરા,

સૂરત-૩૬૫ ૦૦૨ સરનામે જ કરવો.

'કંકાવટી' કવિતા, વાર્તા, ગદ્યખપડ, નિબંધિકા, વિવેચન આદિ સાહિત્યિક ધોરણની કૃતિ સ્વીકારે છે, કૃતિ સાથે સરનામા-ટિપ્પિટવાળું કવર અવશ્ય બીડવું. કૃતિ રતિલાલ 'અનિલ', ૩, આનંદનગર, મગરામપુરા, સૂરત-૩૬૫ ૦૦૨ સરનામે જ મોકલવી.

ત્રી-મુદ્રક-પ્રકાશક

રતિલાલ મૂ., 'અનિલ'

પ્રકાશનસ્થળ : ૩, આનંદનગર, મગરામપુરા, સૂરત-૩૬૫ ૦૦૨

મુદ્રણસ્થાન : અમલી મુદ્રણાલય, ખાવાસીદી, ગોધીપરા સૂરત-૩૬૫ ૦૦૧

બારી / વેસ્ત્રલિસ વિદ્યેક્ષિસ

અનુ. પ્રસાદ બ્રહ્મભટ્ટ

પ્રવેશતા જ મને કહેવાયું
“બારી કનેની સીટ છે અનામત.”
તેથી, સમગ્ર સફર દરમિયાન મેં
કુદરતી દૃશ્યો, પુલો, સ્ટેશનો
તમારી આખો વડે જોયા.

અનામત સીટ ગ્રહણ કરવા કોઈ આવ્યું નહીં
પરંતુ મારી હિંમત ચાલી નહીં

તમારા ચહેરા પર મેં જોઈ
મેદાનોની નીરસતા
અને તેમની અનત નિસ્તબ્ધતા
પુલોની સલામતીની નીચે
શૂન્યતાની (ભયસ્પ્રચક) સાચરનો
સ્ટેશનોની ઉત્તેજનાઓ
તેમની આઠાક્ષાઓ અને વ્યથાઓ .

હવે કે જ્યારે આપણે આવી પહોંચ્યા છીએ
મને ખુશી છે કે મેં હિંમત ન કરી
કારણ કે આ સફર દરમિયાન
મેં ઘણું બધું જોયું છે

આપણે પ્રેમ

□ એગિસ સોટિરાકોપૌલી સ્કિના □ અનુ. પ્રસાદ બ્રહ્મભટ્ટ

ડોકાની લોહુપ નજરથી
ચાલો છુપાવી દઈએ
આપણા નિર્મળ, પવિત્ર પ્રેમને
સર્વેથી અદૃશ્ય થઈને,
સર્વેથી ભુલાઈ જઈને
ચાલો આપણી ક્ષણે
જે મધુર હૈયાની માફક ભવીએ.
ગુલાબોની પાળડીઓ વચ્ચે,
ઝાકળખિટ્ટોની મધ્યે , - ,
ચાલો છુપાવીએ આપણા નિર્મળ, પવિત્ર પ્રેમને.
પરોઢનાં મૃદુ સૂર્યકિરણો
આપણને નગ્ન, અરક્ષિત સ્થિતિમા પકડી 'પાડે' તે પૂર્વે,
મધ્યાહ્ન આવી પહોંચે તે પૂર્વે,
સૂર્યાસ્તની ગમગીન વેળાએ
આપણે હે સગાન પુનરાવર્તિત કરીએ તે પૂર્વે
ચાલો આપણી ક્ષણે ભવી લઈએ

ચાર ગઝલ / કિસન સોસા

૧

ચહેરા ન હવે એ ન હવે નામ મહોદ્દે
સન્નાટો ભડકતો ફરે સરિયામ મહોદ્દે
એક આગ સળગતી રહે શ્રુપચાપ વરોમા
એક ધૂમ ઊભરતો ગહે અવિરામ મહોદ્દે
શૈશવની ફળીના ભેરુ વિખરાઈ ગયા છે
અણુજાણુ નગર-શહેરના શુભનામ મહોદ્દે
ધનશ્યામ હતા, ગવા હતી, ગોપ-ગોવાલણુ.
ગોકુળ સમુ નાનકડું હતુ ગામ મહોદ્દે
એક વૃક્ષ હતુ એ ય વધેરાઈ ગયુ છે
બેઘર, કરે તો ક્યા કરે વિશ્રામ મહોદ્દે
વરમોની બધી બધ પડી બારીઓ ખૂલે
નૃપુર રણકતુ ફરી મુમસામ મહોદ્દે

દુનિયા ચાલી રહી છે જુઓ, ભીંત ફેરીથી
 કે હોઠ ઉપર આવી રહ્યું ગીત ફેરીથી
 કાગળને નલે બેગશે ફેરી સૂર્ય ખરફનો
 ચોમેર ફેરી વળશે પ્રત્યુ શીત ફેરીથી
 શબ્દોને ફડા કાગડાઓ ઠોલી રહ્યા છે
 અજમાવી રહ્યા એ જ જૂની રીત ફેરીથી
 સભળાય ન વિચારતણા ધૂન્દ ટપકતાં
 કે બર્ફ થી થીજી ગયું છે ચિત્ત ફેરીથી
 ભીંજાય ફેરી રૂક્ષ મારો જિભુ ઝરૂનો
 બેઠું ભરી ને નીસરે એ ભીંત ફેરીથી
 ધબકારનો ઘોઘાટ જરા શાન્ત પડે તો
 સભળાય અતિ દૂરનું સંગીત ફેરીથી

૩

સૂરજને ઓશીકે સૂવે ચાલીસ વર્ષથી
 ને અંતરાલમા રૂવે ચાલીસ વર્ષથી
 વણુઝારને પ્રતીક્ષતો મહુરામા બેદુઇન
 બેઠો છે રેતને ઢૂવે ચાલીસ વર્ષથી
 પૂછુ છું કયાય આપણે પહોંચ્યા કે કયાય ને
 અકરાઉ ભમ્મરી કૂવે ચાલીસ વર્ષથી
 સો સૂર્ય ગોરભાય ને વરસે છે ધાધમાર
 તડકાએ છાપરું ચૂવે ચાલીસ વર્ષથી
 મૃગજળ-નદીના ઘાટ પર તડકાતો એક જણ
 ભવકેરુ ચીંથરુ ધૂવે ચાલીસ વર્ષથી
 એવો જ ધૂધળો હજી હું બેઠો આયનો
 ને આયનો મને જૂવે ચાલીસ વર્ષથી

હું ધૂધળા ઉજાસની કદરામા ફરું છું
 કે અર્ધખૂલી આળની તદ્રામા ફરું છું
 વાસ્તવની કહો, કયાથી મને કાઈ ખબર હોય
 મસ્તીમા ઝૂમું છું કે હું સપનામા ફરું છું
 ઘેરી વળી ચોમેરથી છો ભીડ નગરની
 હું તો હજી એ આપણા ક્ષણમા ફરું છું
 આવું છું ખબર પૂછવા ક્યારેક ઘરે હું
 ફરફરતો પવન ચૈ તારા પડદામા ફરું છું
 હું થોર ઉપર બેઠેલું માસૂમ પતંગિયું
 શિશુની નજર લઈને આ દુનિયામા ફરું છું
 ખડેર-ખૂણે બેઠેલો વિતેલો સમય છું
 ચૂપચાપ પવન-પગલે હું પડદામા ફરું છું

આત્મકથા : સાહિત્યપ્રકાર ?/ ડૉ. સુરેશ હ બેધી

સર્જનાત્મક સાહિત્યના પ્રકારોમાં આત્મકથાને લગભગ અપાઝતેય ગણવાનું વલણ હજી સુધી ચાલુ રહ્યું છે એનું એક કારણ એ હોઈ શકે કે આપણે ત્યાં જે આત્મકથાઓ લખાઈ છે, તે મોટે ભાગે દસ્તાવેજ પ્રકારની છે. એ આત્મકથા રાજકારણ કે જાહેરજીવનમાં પડેલી યજ્ઞિત્તિઓની છે. એમાં સમકાલીન પરિસ્થિતિનો જેટલો ચિતાર હોય છે તેટલું સમકાલીન વ્યક્તિઓનું, વ્યક્તિવ્યક્તિ વચ્ચેના માનવીય સંબંધોનું આલેખન નથી હોતું આથી એનું ગદ્ય પણ મોટે ભાગે દસ્તાવેજ લખાણને છાજે તેવું, વ્યક્તિત્વના ઝાઝા સંસ્પર્શ વિનાનું, ગદ્યના જુદા જુદા પોતને પ્રકટ ન કરનારું, એવું હોય છે આખે ય તે હજી આપણું સાહિત્યવિવેચન વસ્તુલક્ષી મોટે ભાગે છે, રૂપલક્ષી ઓછું છે. તેમાં ય અસાધારણ વ્યક્તિઓની જ આત્મકથા હજી લખાતી રહેતી હોવાથી એ જીવન જ ધ્યાનનો વિષય બની રહે છે એમાંથી સમકાલીન રાજકીય કે સામાજિક પરિસ્થિતિ વિશેની માહિતી પ્રાપ્ત કરી લેવાની જ વૃત્તિ મોટે ભાગે દેખાય છે

પશ્ચિમના પણ કંઈક અંશે આત્મી પરિસ્થિતિ છે. ખરી, પણ ત્યાં સાહિત્યિક ગુણવત્તાની દૃષ્ટિએ જિંદગી કક્ષામાં મૂકી શકાય એવી આત્મકથાઓ પણ મળી રહે છે, તો ખીજા સાહિત્યસ્વરૂપોને મુકાબલે આત્મકથાને એક સાહિત્યસ્વરૂપ લેખે મૂલવવી હોય તો એના ધોરણે કેવા હોઈ શકે ? પશ્ચિમમાં વેર્લ્ડન થુમેકર અને જ્યોર્જિસ-ગુસ્ટોર્ડ આત્મકથામાં રસકીય ક્ષમતા રહી છે એમ સ્વીકારીને એનું વિવેચન કરવાના પુરસ્કર્તા છે. એમાં માનવી પરના સાંસ્કૃતિક પ્રભાવ અને વ્યક્તિત્વની મનોવૈજ્ઞાનિક સકુલતાઓ પ્રકટ થતા હોય છે આત્મકથા વીગતોને અવગણીને ચાલી શકે નહિ, છતાં એ વીગતોનું અર્થઘટન, વીગતો વચ્ચેના સંબંધો, વીગતોના સ્વરૂપનું આકલન-આ બધું

કલ્પના વ્યાપાર વિના નિરૂપણ શક્ય બને નહિ તે સ્વીકારવું જોઈએ
ચરિત્રનાયક જે જે વ્યક્તિઓના સમ્પર્કમાં આવે, એ ગ્રંથો સાથે
સમ્બંધોની જે જુદી જુદી ઉત્કટતાની માત્રા હોય, સ્નેહ, સંઘર્ષ
કે ઓદાસીન્યની જે જુદી જુદી ભૂમિકાઓ હોય તેનું નિરૂપણ કેવળ
પ્રણય અને સતેજ સ્મરણને આધારે જ ન થઈ શકે, જો આ બધું
ભાષા વડે જ કરવાનું હોય તો નવલકથાના સર્જકની જેમ એણે પણ
ગદ્યની બધી શક્યતાઓને તાગી પડે.

શુરોદ્ધૃત તો આગળ વધીને એમ કહે છે કે આત્મકથા હ મેશા
કાવ્ય જ હોય છે, સત્ય નહિ. જીવનનું પૂરું સત્ય તો કદી બચી
શકાય નહિ કારણ કે આત્મકથા લખાતી હોય છે તે દરમ્યાન એનો
લખનાર એનો અંશ હોય છે, આથી એ જેનું નિરૂપણ કરે છે તેનાથી
દૂર કે અસંલગ્ન ન રહી શકે. એનો પ્રયત્ન આત્મકથાના લેખન દ્વારા
જીવનની સરચના કે રૂપનો આવિષ્કાર કરવાનો હોય છે. દરેક સર્જક
આ જ તો કરવા મથતો હોય છે.

આત્મકથા વિશે જો કશુંક અર્થપૂર્ણ કહેવું હોય તો વિવેચક
એ સાહિત્યપ્રકારની રસકીય ક્ષમતાની દૃષ્ટિએ એને નવનકથાથી અલિસ
લેખે છે. એનું સાદૃશ્ય નવલકથા સાથે છે તે સાચું છે. એમાં પ્રસંગોનું
નિરૂપણ હોય છે, વસ્તુવિકાસ હોય છે, પાત્રાલેખન હોમ છે, સંવાદ
હોય છે. વાતાવરણ હોય છે અને માનવસદ્ગતિમાં રહેલી
સકુલતા અને વિવિધતાનું નિરૂપણ હોય છે, તવારીખની તાસીર
ઉપસાધી આપનાર કૃતિ કરતા માનવજીવનની કથા કહેનાર આત્મકથા
જ સાહિત્યકૃતિઓની વધુ નજીકની ગણાય. પૌતાના વ્યક્તિત્વનો તાગ
કાઢવા ઈચ્છનારને નવલકથાકારની આલેખન પદ્ધતિનો વિનિયોગ કરવો
પડે. બંનેના લક્ષ્યમાં ભેદ હોય, પણ નિરૂપણરીતિ મળતી આવતી હોય
એવું કાઝીન માને છે. આત્મકથા મટીને નવલકથા બની જતી કૃતિઓને
જ સાહિત્યિક ધોરણોથી તપાસી શકાય એવું બીજા કેટલાક વિવેચકો

માને છે જો આત્મકથાને લેખક પોતાના જ નવી વટનાઓમા રહેતી પ્રતીકાત્મકતાની ઝાંખી કરીને એ વચ્ચેનો અન્વય સ્થાપી ન શકે તો સાહિત્યિક દૃષ્ટિએ એ ક્ષતિરૂપ જ લેખાય. આમ જના આત્મકથાકાર નવલકથા રચી અપતો નથી તે દેખીતું છે.

સાહિત્યસ્વરૂપ તરીકે આત્મકથા પાસે આપણી એ અપેક્ષા રહે છે કે એ કૃતિ સ્વયં પર્યાપ્ત લાગવી જોઈએ, એને ખીજું કશું પામવાના સાધન તરીકે જોવી ન જોઈએ પણ વિવેચક એને ચરિત્રનાયકના જીવનરૂપે જ મોટે લાગે જોતા હોય છે. આથી ગદ્યની 'છટાઓને કેરો અલ્પ કરણરૂપે જોવાની એઓ ભૂલ કરે છે વીગતો પરત્વેની વક્ષદાર શુષ્ક ગદ્યથી જ સાચવી શકાય એવું નથી. દરેક પરિસ્થિતિ સાથે આગવું વાતાવરણ સંકળાયેલું હોય છે, એક ચક્તિ પણ જુદા જુદા મદર્ભા પોતાનું જુદું જુદું રૂપ પ્રકટ કરતી હોય છે. ભાવદશાઓ બદલાતી રહે છે આ બધાને અનુરૂપ ગદ્ય પણ આત્મકથાકારે ખીન-વેલું હોવું જોઈએ.

એરિસ્ટોટલે કહ્યું હતું કે માનવજીવનમા કળાકૃતિમા હોય છે તેવી સુઅચિત એકતા હોતી નથી. વ્યક્તિત્વની અખૂણડતા ચરિત્રનાયકે સિદ્ધ કરી જ લીધી હોય છે એવું પણ બનતું નથી. કૃતિ રચતા રચતા એના ઇગિતો જોઈને એ પોતે પણ અચરજ પામે એ સમન્વિત છે. આવી એકતા કૃતિ લેખે આત્મકથાને આવશ્યક છે, પણ ડાયરી કે અગ્રત નિબંધમા એવી સુશ્લિષ્ટતા જરૂરી લાગે નહિ. આત્મકથા લખતા લખતા કશાક પ્રયોસનને વશ થઈને ચરિત્રનાયક પેટસની જેમ પોતાના વાસ્તવિક જીવનનું ગદ્યકાવ્યમા રૂપાન્તર કરી નાખે કે બેન્જમિન ફ્રેન્કલિનની જેમ પોતાનું ઇશ્વારિય રજૂ કરે એવું પણ બને.

આત્મકથામા ભૂતકાળને-સજીવન કરવાનો પ્રયત્ન રહ્યો હોય છે એને તાદૃશ બતાવવો હોય તો નિરૂપણરીતિમા ભૂતકાળની માત્રા વધારે હોવી ઘટે. ગદ્ય અહેવાલ આપનારું નહિ, પણ છબિઓને તોદશનાથી

અને ગતિશીલ રીતે રજૂ કરવાની ચપળતાવાળું હોય છે, આત્મકથામાં ચરિત્રનાયક પોતાના સમસ્ત જીવનને જ વિષય બનાવે એવું જરૂરી નથી, એ 'અમુક મહત્ત્વના ગાળાનું નિરૂપણ કરે એમ પણ બને આમ આત્મકથા એ સભાનપણે અમુક ચોક્કસ આશયથી, રચનામાં આવતી શાબ્દિક રચના છે. આ આશય તે કૃતિની સરચના માટેનું વિધાયક બળ બની રહે છે સાહિત્યકૃતિ તરીકે આત્મકથાને મૂલ્યવાનતા વિવેચકો એની સરચનાની એકતાને અવગણીને એના, એમની દૃષ્ટિએ, વધુ આસ્વાદ્ય લાગતા છૂટક અંશોની વાત કરતા હોય છે જો આત્મકથાના લેખક પણ અમુક પ્રસંગોને બહેલાવે, સમજાવે, 'મૂકવાના' લોભમાં પડે તો કૃતિની 'સમગ્રતાને' ખમવું પડે, આથી જ 'ચાર્લ્સ' નાઇટરે કહ્યું છે, 'one of the ironies of art is that it is possible to win a war and lose the battles and it is more tragic to lose the battles than the war'.

વાસ્તવિક પરિસ્થિતિ એ છે કે જીવનના અમુક ક્ષેત્રમાં ઠીક ઠીક પ્રતિષ્ઠા પામ્યા પછી, આત્મતુષ્ટિને સારી માત્રામાં માણ્યા પછી ખીજાને પોતાના અનુભવનો લાભ આપવાને બદલે પોતાની મહત્તાનું ચિત્ર આલેખવાનો પ્રયત્ન મોટા ભાગની આત્મકથાઓમાં હોય છે આથી આત્મકથાઓમાં પૂરક 'માહિતી, પત્રો દસ્તાવેજ વીગતો વગેરેના અવિવેકી ઉપયોગ થયો હોય છે. ત્યાં ગદ્ય વિશેની સૂઝપૂર્વકની માવજત નહિ થાય તે દેખીતું છે.

ઢાઈપણ લેખક સભાન બન્યા વિના લખી શકતો નથી. સામગ્રીના ત્રિનિયોગમાં તિરસ્કાર પુસ્કારનો વિવેક એણે કરવાનો રહે છે. એ ઉપરાંત અમુક પર ભાર મૂકવો, શબ્દની પચ્છણી સદૃશને ઉચિત રીતે કરવી, વાક્યવિન્યાસ પ્રયોજન પ્રમાણે બદલવો-આ બધા વિશેના નિર્ણયો પણ એણે સભાનપણે જ કરવાના રહે છે. આથી બહિર્લેખ પોતાના જીવનની ચોટાતી મૂકે એવી કે અશ્વર્યાચકિત કરી નાખે એવી

વીગતો રજૂ કરી હોય છે તે જ આત્મકથા વાચવાનું કારણ બની ગયેલું નથી સાચી કૃતિ એની પ્રાસંગિકતાના ભેરે આપણું મન ખેંચવા મથતી નથી. ભાષાના સર્જનાત્મક ઉપયોગના બળે કરીને એ આપણને આકર્ષે છે એની પ્રાસંગિકતા તો સરી જાય છે. પ્રસંગોનું આકર્ષણ આસરી જાય છે. જે ગદ્ય દ્વારા કથુક અવિસ્મરણીય સિદ્ધ થઈ શક્યું હોય છે તો જ એ કૃતિ ટકી રહે છે અધિકારી વિવેચક સાગી આત્મકથાના શુદ્ધતાને બહાર લાવી તેને વધુ સારી રીતે આસ્વાદ્ય મનારી આપે છે.

આત્મકથાને પ્રકારગત ત્રણ મર્યાદાઓ નડે છે : એક તો એ કે એની સામગ્રી લેખકના પોતાના જીવનમાથી જ આવતી હોવી જોઈએ, બીજી એ કે એણે ભૂતકાળનું નિરૂપણ અનિવાર્યતયા કરવાનું રહે છે અને ત્રીજી એ કે વીગતોના સત્યને એણે વફાદાર રહેવાનું છે. દરેક નવલકથાકાર પણ આમ તો પોતાના અનુભવવમાથી જ સામગ્રી મેળવતો હોય છે, પણ પોતાના જીવનના ઇતિહાસના કેન્દ્રવર્તી પ્રસંગોનું જ નિરૂપણ કરવાને એ, આત્મકથાકારની જેમ, બધાયેસો હોતો નથી આત્મકથા એ સોનેટ કે વ્યંગચિત્રના જેવી સરળ નથી. સોનેટ કે વ્યંગચિત્ર બંને એક જ વિષયનું નિરૂપણ કરી થકે સોનેટ સરળ રચનારીતિ જોડે સમ્બંધ છે. અમુક વિશિષ્ટ પ્રકારની પ્રાસરચના, અમુક પદ્ધતિઓની સમ્યા-આનો નિર્દેશ એથી થાય છે. આત્મકથા સરળ રચનારીતિનું કોઈ પાસું દર્શાવતી નથી, એના વસ્તુતો જ એ નિર્દેશ કરે છે

રચનારીતિ પરત્વે આત્મકથાકારને કશા બંધન નથી. પ્રથમ પુરુષ એકવચનમા લખાતી નવલકથા જેવી એની રચના હોય છે એ પરિપ્રેક્ષ્યને આધારે આત્મકથાનું જગત આપણી આગળ ઉભેલાનું આવે છે એ અવાજમાં એકવિધતા ન આવી જાય એ રીતે એણે ગદ્યનો વિનિયોગ

(અનુસંધાન પાના નં. ૧૬ પર)

યેહુદા આમિચાઈ / ડૉ. સુરેશ હ. જોષી

જે ભૂમિમા પેઢીદરપેઢીથી આપણા મૂળ હોય તેને છોડીને હિજરત કરવાની યાતના આપણા જમાનામા માનવતાને કલક લગાડનારી મોટી ઘટના છે. પોતાના વતનમા, પોતાના સમાજમા, હૃદયાર થયાની સ્થિતિમા રહેવાનું પણ ઘણાના ભાગ્યમા લખાયું હોય છે. રાજકારણનો ઝઝાવાત, આતંકીયાના મનસ્વી તરંગો, ધીમે ધીમે ચેપી રોગની જેમ ફેલાતું જતું અમાનુષીપણું-આ અનિષ્ટ સામે પ્રતિકાર માટે આપણી સમૃદ્ધિએ આપણને સજ્જ કર્યા છે ખરા ?

પશ્ચિમમા તો ઘણા સર્જકોએ આ યાતનાને સમર્થ રીતે શબ્દબદ્ધ કરી છે જેથી માનવીના અંતરાત્મા જગૃત રહે એવા એક કવિ છે યેહુદા આમિચાઈ. મૂળ વુલ્ફસબર્ગ, જર્મનીના-હવે ઈઝરાયેલ વતન હિસ્ત્રી ભાષાને અપનાવીને એ ભાષાના પ્રથમપક્ષિતના કવિ લેખાયા. ત્રણ ત્રણ યુધ્ધોમા ઐનિકની હેસિયતથી એમને સડોવાવું પડ્યું છે. હિટલરનું વર્ચસ્વ વધતું ગયું તે ગાળ મા એમનો ડિગોરકાળ વીત્યો. એમના વડતળના ગાળામા આ પર્વસ્થિતિનો ઘણો પ્રભાવ પડ્યો એમની કવિતામા કાઈકને જીવતા લાગે તો એની કશી નામોશી એમને નથી એમની કવિતાનો સ્થાયીભાવ વિપાદ જ છે. આમ જતા રોતલપાણું કે વાચાળ હતાશામા એ સરી પડતી નથી એમા વ્યગ છે, ઘણી વાર વેદનાની વાત એઓ ખડખડ હસાવતા કરે છે. સદીઓ જૂની યહૂદીઓની યાતનાનો પાસ એમની કવિતાને બેઠેલો છે. યહૂદી પ્રજાની ચેતનામા ઈતિહાસની ધારા સાથે વતનને માટે હિજરાવાની, ઉન્મૂલિત થવાની, વેદના સમાન્તર વહેતી રહી છે.

એમની કવિતામા એક લાગણીશીલ બહાનસોયા આદમીનો અવાજ સભળાય છે. અગત અનુભૂતિને એવા ફલક પર એઓ મૂકી આપે છે જેથી ભાવકને એની અધિકૃતતા તરત વર્તાઈ આવે છે. કાવ્યગ્યના જ બાણે એમના જીવનનો એક મુખ્ય આધાર છે. ઈઝરાયેલ નાનો

દેશ છે પણ ત્યાં કાઝ્યા ॥ પુત્રકો ખરીદીને વાચનાગઓની મખ્યા મોટી છે. એમની કવિતા બહોળા વાચકવર્ગને સ્પર્શે છે યાતના હોવા છતાં, એમની કવિતા એક પ્રકારની શ્રદ્ધાથી અનુપ્રાણિત થયેલી છે એ શ્રદ્ધા તે બીજને અકુરિત થવાની શ્રદ્ધા હોય છે તેવી, વૃક્ષને ફત્તની આશા હોય છે તેવી છે.

હિંદુ ભાષા તો ખૂબ પુરાણી છે આમિયાઈને આ ભાષા વિશે ઘણી મમતા છે એમને મતે એ ભાષા ખૂબ થાકી ગયેલી ભાષા છે ખાઈબલમાં એ પોઢી ચૂકી હતી ત્યાંથી ફરીથી એને સફાળા ઊભી કરી દેવામાં આવી છે આખે પૂરું સૂઝતું ન હોય તેવા આદમીની જેમ એ એક કવિને મુખેથી બીજા કવિના મુખે અડખડિયા ખાતી ફરે છે જે ભાષાએ પ્રાચીન કાળમાં ઈશ્વરના મહિમાને વર્ણવેલો, ચમત્કારોની અદ્ભુતતાને તાદ્દશ કરી બતાવેલી તે આજે મોટરકાર બોમ્બ અને ઈશ્વરના નામ ભેગા બોલે છે એની બારાખડીનો એકેએક અક્ષર તાણ મારીને બધ કરેલા ઓરડા જેવો છે એમાં તમે સદાકાળને માટે વસી શકો, ઊઘી જઈ શકો. એઓ હાઈડેગરની જેમ માને છે કે ભાષા ધડીભગ્નુ વિશ્રામસ્થાન નથી પણ હરહ મેશનુ નિવાસસ્થાન છે. તે ભાષામાં જ કવિતા રચી શકાય. અગ્રેજ કે ફ્રેન્ચ વધુ સમૃદ્ધ ભાષા ભલેને હોય, પણ જો હું એમાં આઠે પહોર વસી શકતો ન હોઉં, જીવી શકતો ન હોઉં, તો એ મારે શા કામની ?

રાજકારણ મિત્રોને એકાએક શત્રુવટની આબોહવામાં ફગોળી દે છે એમને આરબો પ્રત્યે તિરસ્કાર નથી જ્યાં આજે આરબો વસે છે ત્યાં પોતાના પ્રિયજનો દટાયેલા છે. પોતાના પિતાને સ્મરીને એઓ કહે છે, “એઓ મળસૂકે ચાર વાગે જાઠે મને આ વહેલા ઊડવાનો વારસો એમની પાસેથી મળ્યો હું જીંડું, ત્યારે રાત દરમ્યાન આવેના હું સ્વપ્નોનો સ્વાદ હજી હોડ પરથી સૂકાયો નહિ હોય હું જીંડીને એ હું સ્વપ્નોની માવજતમાં પડી જાઉં ” એમના પિતા મૃત્યુ પામ્યા છ

માટે એમનો હિલેખ વાગે વારે કાવ્યમા આન્યા કરે છે બીજાએ લાદેલુ સુદ્ધ પિતા ચાર ચાર વર્ષો સુધી લડ્યા. એઓ એમના શત્રુઓને નહોતા ધિક્કારતા કે નહોતા ચાહતા આ બધા વચ્ચે ય એમની પામે જે ખોખોલર શાન્તિ અને સ્વસ્થતા બચ્યા હશે તેમાથી આ કવિપુત્રની એઓ રચના કરી રહ્યા હતા. એ રચના થઈ ખોખળ વચ્ચે, ધુમાડા વચ્ચે એના ફાટેલા કાથળામા એણે એને સગોપી રાખ્યો એમા સાથે હતો માએ આપેલો મૂકાઈને બગડ થઈ ગયેલો ગેટલો એમની આખે ફેટલાય અજાત મૃતજનોની છબિનો સચય કયો, એ છબિઓનો કવિને વારસો મળ્યો. એમની દૃષ્ટિ પડતાની સાથે એ બધા ચાહવા જેવા બની ગયા. પણ એ બધી એમની લાવના એળે ગઈ. કારણ કે એમના પુત્રને પણ ત્રણત્રણ સુદોમા લડવુ પડ્યુ.

ઈઝરાયેલ જેવો નાનો દેશ એમને ગૂં ગળાવી મૂકતો નથી. એથી બિલકુલ એ દેશમા જ એમને આનન્દિક સ્વતન્ત્રતાનો સાચો અનુભવ થાય છે. અમેરિકા વિશાળ દેશ છે, પણ ઈઝરાયેલનુ માનસ એથી સામે છેડેનુ છે અમેરિકામા તમે પ્રવાહમા ચારે બાજુ તણાતા રહો, ક્યાંક મૂળ નાખવાનુ સ્થાન ઝખતા રહો. ઈઝરાયેલમા કવિતાનુ મહત્ત્વ ઘણુ છે. એના વડે તમે કપરી વાગ્તવિકતાને જેર કરી શકો અથવા એની સાથે જીવવાની કલા શીખી શકો, એનાથી લાગી છૂટવાની કાયરતા છોડી દઈ શકો, કારણ કે લાગી છૂટવાનો તો દોષ રસ્તો જ ઈઝરાયેલમા ક્યા રહ્યો છે ?

ઈઝરાયેલના પ્રબળનો ચારે બાજુથી ઘેરાઈ જવાથી રૂધામણ અનુભવતા હોય તે સાચુ, પણ વાસ્તવમા એ રૂધામણ નથી. એ એક પ્રકારની હિઝરાવાની લાગણી છે જે રૂધામણ-માથી પ્રબળને બહાર કાઢે છે એઓ વાગ્તવિકતાને એના વડે હિલ ઘી બંધ છે. આવનારી મુક્તિની ઝખના અને ભૂતકાળ માટેની આસક્તિ - આ બેને આધારે એ પ્રબળ ટપી - ઢી છે. આમિચાઈએ એક

કવિતામાં કહ્યું છે આ બધી ધૂળ આ મૃત અગ્નિપિન્ડરે — પગે એના નવા જન્મનો વિધિ આરમ્ભી દીધો છે. આ પ્રેમ, આ પથ્થરો ને આ વેદના નવા અવતાર તરફ વળી ચૂક્યા. એમના વડે આજુબાજુની ખોણોને ભરી દો જેથી જેરુસલેમ એક સપાટ પ્રદેશ બની રહે, જ્યાં એક વિમાન ઊતરે ને મને લઈ જાય.

જૂતકાળની ગ્લાનિભરી સ્મૃતિના પટ પર કીડા કરતા શિશુઓનો ઘોઘાટ ખાડના જૂકાની જેમ વેરાયેલો છે હવે તમારું કદી રક્ષણ ન કરી શકે એવી વસ્તુઓ પણ છે. બધ કમરથી પણ વધારે ચુસ્ત એવા ખારણા છે જ્યાં કદી પાછા ન વળી શકાય એવા સ્થાનો પણ છે દિવસે એકાદ વૃક્ષ એને ઢાકી દે છે, તો રાતે દીવો એને અજવાળે છે કવિ કહે છે કે આથી વિશેષ હું કશું કહી શકું તેમ નથી ને હું ખીજું કશું જાણતો પણ નથી.

(અનુસંધાન પાના નં ૧૨ નું ચાલુ)

કરવાનો રહે છે. આ ‘હું’ તે પોતે નહિ, પણ એક પાત્ર છે એ ગીતે જો એ જુએ તો એ વધારે ઉપકારક નીવડે. પણ એક પ્રલોભનમાંથી આત્મકથાના લેખકે હમેશા બચવાનું રહે છે એ પોતાનું જીવન જ એક ઉત્તમ કલાકૃતિ છે એવું આત્મચરિત્રી પ્રેરાઈને ઠસાવવા માટે આત્મકથાનો સાધન લેખે ઉપયોગ કરે તો કૃતિ વણસી જાય અને એ જે છાપ પાડવા માગે છે હોય તે પણ પડે નહિ. આમ ગદ્યની કલ્પના આશયથી થયેલી માવજત અત્યારે તો વિરલ કૃતિઓમાં અગત્ય જ દેખાય છે.

વાંચકોને

ક કાવટીનો આવતો ઓકટોળર નવેમ્બર સંયુક્ત અંક તરીકે પહેલી નવેમ્બરે પ્રગટ થશે

ગૂજરાતી વાર્તા-આસ્વાદ શ્રેણી

ધૂમકેતુ કૃત 'સ્ત્રીહૃદય' / શિરીષ પંચાલ

કિશોરાવસ્થામાં ધૂમકેતુ આકર્ષણ કેટલું બધું હતું! માનવ-જીવનની સકુલતાને સમજવાની એ વય ન હતી. છતાં એવી સકુલતાને સાદી સરળ શૈલીમાં આલેખનારા વાર્તાકારો એક વખત શરૂ કર્યા પછી પડતા મૂકવાનું મન ન થાય. આજે કદાચ ધૂમકેતુની પાંચસોએક વાર્તાઓમાંથી દસપદર વાર્તાઓ જ સાચવી રાખવાનું મન થાય, ભાવુકતાને બાંધુએ રાખીને આજે તો વિચારીએ, એવી ચૂટેલી વાર્તાઓમાં પણ નિવાર્ય ચિન્તન, કૃતક કાવ્યત્વ આવે એટલે ક'ટાળો આવે. તેમ છતાં ગૂજરાતી વાર્તા શરૂ થયાના એકાદ દાયકા પછી આવી વાર્તાઓ ધૂમકેતુ પાસેથી મળી એ હકીકત પણ ઓછી નોંધપાત્ર નથી. ધૂમકેતુના અનુગામી વાર્તાકારો તેમની પાસેથી ધણુ બધુ શીખ્યા એ પણ હકીકત છે

ધૂમકેતુની મોટા ભાગની વાર્તાઓ નવજનના કથનકેન્દ્ર પદ્ધતિ આપેઆર્થ છે તેઓ આ પ્રકારના કથનકેન્દ્રનો સચમપૂર્વક ઉપયોગ કરી ન શકવાને કારણે ઘણી ખરી રચનાઓમા સામગ્રી વેગવિખેર રહી જાય અપ્રસ્તુત વિગતો અવારનવાર આવ્યા કરે, ભાવુકતાની માત્રા પણ વધી જાય ધૂમકેતુની 'ત્રીહૃદય' વાર્તા આ પ્રકારની રચનાઓમાથી જિગરી ગઈ છે. 'પોસ્ટ ઓફિસ', 'લેયાદાદા' કે 'પૃથ્વી અને સ્વર્ગ' જેવી વાર્તાઓની જેમ એ આગ્રી જાણીતી બની નથી, 'ધૂમકેતુની ત્રેણ વાર્તાઓ' નામના સંકલનમા તેનો સમાસ પણ થયો નથી આ વાર્તામા ભાવનાનો અતિરેક, આદર્શ, ચિન્તન જેવા તત્ત્વો નથી એ કારણે પણ એ ઉપેક્ષિત બની હોય એ બનવાભેગ છે. આમેય આખો તો પાછા વાર્તામા ચિંતન કે કવિતા બોધને ગદ્યગદ્ય થઈ જનારા શબ્દ કયા સ્તુતી દષ્ટિએ આ વાર્તા 'હૃદયપ્રવટો'ને કૈક અશે મળતી આવે, બંને વાર્તામા પુત્ર લાગ્યા વિયોગ પડી માને મળે છે. 'હૃદયપ્રવટો' વાર્તામા સન્ની ચમત્કૃતિ હોવાને કારણે એ ભાવુક ભક્તોને વધુ સ્પર્શી ગઈ

આ વાર્તામા પ્રથમ પુરુષના કથનકેન્દ્રનો ઉપયોગ કરવામા આવ્યો છે એક ગન ધર્મશાળામા વીતાવવા માટે તૈયાર થયેલા વાણિયો એ રાતનો અનુભવ આપણને કહી સંભળાવે છે એક રીતે બોધે એ તો આપરીતી હોવા છતાં એમા વાણિયાના અગત્ય જીવનને સ્પર્શે એવું કશું આવતું નથી એ તો સાક્ષીસાથે પોતાના સહપ્રવાસીના જીવનમા બનેલી ઘટના આપણને કહી સંભળાવે છે. એ રીતે ઘટના અને એને વર્ણવનાર વચ્ચે અન્તર છે, આ અન્તર અપજોગ રાખવામા આવ્યું છે વાણિયો સાવ તો અનાસક્ત નથી, એને પોતાની માલમતામા રસ છે એટલે સહપ્રવાસી લૂટી ને એ એટલા પૂરતો તો તે એ પાત્રમા રસ લે છે ગરહ ગાંઠે બાધીને આવેલા આ વાણિયાને સહપ્રવાસી ત્રીમા રસ નથી, બહાર ચડી જિગતો હોય તો એવું વર્ણન કરવામા રસ નથી

એટલે વાર્તામાં કથાય કવિતાના વરખ ચોટાડવા પડ્યા નથી દાણ ચૂકવવું ન પડે એટલા માટે ચોરીછૂપીથી સોનાની લગડી લાગ્યો છે, એટલે કોઈ ભાવના આદર્શ ઉપર આપણને ભાષણ આપવાનો નથી સ્ત્રી ઉપર હુમલો થઈ રહ્યો હોય તો પણ પોતની ભતને એ તટસ્થ રાખી શકે છે. ટૂંકમાં ભાવનાવાદ, આદર્શવાદના ધૂમકેતુશાહી વલણથી તે પીડાતો નથી એ પીડાતો નથી એટલે આપણે બધા એના અતિરેકથી ઉગરી જઈએ છીએ.

વાર્તાના આરભના દૃશ્યમાં ધર્મશાળામાં રાતવાસો કરવા માટે આ વાલિયો અને કોઈ બચ્ચરવાળા સ્ત્રી આવે છે તેની વિગતો છે. ધર્મશાળાનું ચિત્ર વાસ્તવિક વિગતો તુલ્યમીકૃત રામાયણ હરિકેનના પ્રકાશમાં વાચતા મહારાજ વડે ઉપસાવવામાં આવ્યું છે. વાર્તા કહેનાર પાત્ર કંઈ પાચે ઈન્દ્રિયોને સાચુત રાખીને જીવનાગે ઝળાકાર જીવ નથી. એટલે આપણને ખૂબ જ આગળ તરી આવતી વિગતો આપે છે. એથી વિશેષ મોહ ભાવક તરીકે કોઈએ રાખવો પણ ન જોઈએ, શરૂઆતની પ્રશ્નોત્તરી ધર્મશાળાના વાતાવરણને સારી રીતે મૂર્ત કરી આપે છે આ વાર્તાનું મુખ્ય પાત્ર મિયાણી છે. કેળોદમાં પોતાનો વર જમાદારની નોકરી કરે છે અને તેને મળવા નીડળી છે એવું બહાનું કાઢીને તે ધર્મશાળામાં આશરો માગે છે. - પણ પછી જે વિગતો જણાવે છે તે વડે તેનું દુઃખી, કંગાલ જીવન બક્ત થાય છે. ખેતી વગેરે છે કે નહિ તેના ઉત્તરમાં આ સ્ત્રી બોલે છે ‘અરે માડી ! હવે ત્યારે બધું હવે બેક હતી, જમીન હતી, ઢેરઢાખ હતા, બધું હતું’ ‘બધું હતું.’ના પુનરાવર્તનની વચ્ચે સમાયેલી તેની દુનિયા હવે આજે રહી નથી એની વેદના સ્ત્રીના પ્રત્યેક શબ્દમાં મૂર્ત થાય એવી રીતે આલેખાઈ છે એટલું જ નહીં પણ પોતાની પરિસ્થિતિ વણવતી વખતે અતિશયોક્તિ, ભાવુકતાથી તેને ભાગી પડતી નિરૂપવામાં આવી નથી.

ધર્મશાળાના જે ઓગડામા આ બનેને ઉતારે. આપવામા આત્રો છે તે ઓરડામા એક ડોળી પણ પડી રહેયો છે આત્રી પૂર્વભૂમિકા થઈ. વાર્તા કહેનાર વાણિયો, મિયાણી-આટલા પાત્રો હતા હવે તેમા ભિવવાનો ડોળ કરતો ડોળી ઉમેગયાં મધરાતનો સમય છે, પવનને કાગણે બારી ઉવાડબધ થયા કંઠે છે, ધુવડનો અવાજ, ‘માલ-મતા સલાળાને’ કહીને મહાગજે આપેલી ચેતવણી આ બધી વિગતો વડે લયાનકતુ વાતાવરણ રચાય છે. તેમા વળી પેની બાઈ મનોમન બબડચા કરે છે.

હજુ સુધી વાર્તા શાને વિશે છે તેની જાણ આપણને કરવામા આવી નથી. વાણિયા અને બાઈ વચ્ચે જે સવાદ થાય છે તે દ્વારા વગતુ ઉવાડ થાય છે. બાઈનુ પહેનુ જ વાક્ય-‘પેટના જલ્દયા માર્યા છે તે ભિધ કયાથી આવે ?’ તેના જીવનમા બની ગયેલી અસાધારણ ઘટનાનો સંકેત કરી આપે છે પછી તે પોતાની આપવીતી કહી સંભળાવે છે મિયાણા જેવી ક્રોમોમા આ પ્રકારની ઘટનાઓ સામાન્ય હોય છે. આ બાઈ વિધવા થયા પછી આઠેક વરસના દીકરાને રાજીતો મૂકીને કોઈની સાથે નેહ થતા લાગી જાય છે. છોકરો મોટો થયા પછી કોઈની ચઢવણીથી પોતાના આવકા બાપને ભરખખરમા બદકથી મારી નાખે છે. હવે આ સ્ત્રી પોતાના ખૂની દીકરાને રોધવા નીકળી છે, પોતાને પણ છ મહિનાનો દીકરો છે, આ બને સાવકા ભાઈ વચ્ચે તે સુમેળ રાખવા માગે છે.

અહીં બીજી ઘટના પૂરી થાય છે વાર્તામા હજુ કશું બન્યું નહીં હવે ત્રીજી ઘટના શરૂ થાય છે, ત્રીજી ઘટના વખતે તો કશું બન્યું નોંધ્યે પેલા ડોળાને મૂલડાની રાખેયો એનો હવે ઉપયોગ કરવાનો આત્રો છેવટે લટકાની રાખેલી બદક ફૂટી એટલે આપણે જીવ પણ સતોપ પામે છરી લગને આવતો ડોળી મુસાફરને તો લુટારુ લાગે છે પણ એ તો મિયાણીના પહેલા બોળાનો દીકરો નીકળે છે. માતા અને

પુત્રનું આકસ્મિક મિલન-વાર્તાની આ નબળી કડી ધૂમકેતુની ઘણી વાર્તાઓ આવા અકસ્માત ઉપર આધારિત છે પણ આ વાર્તામાં આને માટે આપણને પહેલેથી તૈયાર કરવામાં આવ્યા છે

વેર લેવા માટે મિયાણા કોમ તો પ્રખ્યાત છે અહીં આ સ્ત્રીએ પોતાને વિધવા બનાવનાર દીકરાને મારી નાખ્યો હોત તો ઝુ ખોટું ન હતું. પણ આ સ્ત્રી જુડી મારીની, સહજ કુમાર છે, સાથે સાથે ભૂતકાળની ઘટનાઓથી સ્તબ્ધ બનેલી છે. સૂતી વખતે નજીકે છાપરા પર ખોડાયેલી રાખતી હતી, પૂર્વાર્ધના આ સંકેતોને તે ધ્યાનમાં ગણીશુ તો અહીં તેનું વર્તન અસામાન્ય નહિ લાગે. એ વેર તો લેવાની નથી જ, પણ પોતાની જે આપવીતી મુજબ કરને કહી સભળાવી તે તેના દીકરાએ સાબળી અને તેના આત્માને ઢંટોળ્યો, માની આપવીતી કાળા પાસે ખોલાવડાવે છે એ તારો ગનો કર્યો છે, મડીલું આ છરી લઈને મને મારી નાખ તારા ગનાતું વેર લે.'

હવે અહીં આગળ કથનકેન્દ્રની મર્યાદાને કારણે મિયાણીના ચિત્તમાં શું ચાલી રહ્યું છે તેનું આલેખન કરી ન શકાય ગમે ત્યારે ગમે તે પાત્રના ચિત્તમાં ડુબકીઓ મારતી સર્વજ્ઞના કથનકેન્દ્રની વિશિષ્ટતા ધણું બધાને ગમતી નથી, આપણને લેખક પ્રત્યે હમેશા શંકા રહ્યા કરે છે. હવે કથનકેન્દ્રની મર્યાદાને ઉલ્લંઘી જવા-માટે લેખક શું કરે ? પ્રતિમાશાળી લેખક મર્યાદાઓને હમેશા પડારતો રહે છે. અહીં પણ મુસાફર મિયાણી જે બોલે છે, જે કરે છે તેનું વર્ણન દ્વારા એના મનોગતનો ખ્યાલ આપણને આવી જાય છે. મુસાફર વાણિયો જુએ છે. 'મિયાણી છોકરાની જીવાન દેહ તરફ જોઈ રહી.' હવે આ વાક્યની પડછે ખીજ ખડમાં તેના મોઢે ઉચ્ચારાયેલું વાક્ય મૂકી જુઓ. 'છોકરાને મૂકીને ધરધી. તે દી કાઈ મોટો રોયો છે, કાઈ રોયો છે.' એટલે હવે જ્યારે મિયાણી આઠ વરસના બાળકમાંથી જીવાનત્તેવ બનેલા દીકરાને જુએ છે ત્યારે એના મનમાં ચાલતા વિચારો કઈક

આના હશે-આ છોકરાને મકાને જોવનાઈમાં હું તો બાગી નીકળેલી
પણ મોટો થના સુધી કેટકેટલી આપત્તિઓ વેડી હશે. એટલે એ તરત
જોવી પડે છે. ‘પહેલો શુનો તો મેં કર્યો તઈ નહિ દીકરા ! માગથી
વિખૂટો પડના તું કેવું રોયો’તો, અગે દીકરા ! માગમા આટલું રોવાનું
બળ હોય !

એટલે આ દીકરાને બચાવવા માટે તે તૈયાર થાય છે દીકરાનો
શુનો પણ પોને જોડી લેવા તૈયાર થાય છે હવે આટલે સુધીમા આવના
ખીજ પણ એક મહત્વની વાત આપણે જોઈ શકીશું. અત્યાર સુધી
વાર્તા કહેનાર મુસાદર વચ્ચે વચ્ચે પોતાનો સૂર પુરાવતો હતો, ક્યારેક
કટાક્ષ પણ કરી લેતો હતો પણ મા અને દીકરાના વાર્તાનાં વખતે
તે સહેજ પણ ટીકાટીપણુ કરતો નથી. સહ્યાનમા તો જો ‘ઘટનાઓ
બની હતી તેમા એ પોને પણ સંડોવાયેલો હતો પોતાના જીવ અને
માનમતાની ચિંતા વચ્ચે વચ્ચે તે ક્યાં કરે એ સ્વાર્જીવિક ગણાય
પણ ત્યાર પછી, બનેલી ઘટનાઓ તેને સહ્યાતમા ભયભીત અને
પાછળથી હતપ્રમ કરી નાખે છે એને કારણે તે અતરાય જિભો ક્યાં
વિના વાર્તા કહે છે

વાર્તાના અન્તે મિયાણી, અને તેનો ‘દીકરો’ ગાથા જાય છે,
મિયાણી હવે પોતાના જીવાન દીકરાને જોવા તૈયાર નથી, ‘જીવતા અમારા
આંખને’ તે ખીજને જવાડવા તૈયાર થઈ છે. વાર્તાને અન્તે કોઈ ઉપદેશ
આદર્શ નથી, માનવજીવનની કંટાળતા કે વિષમતાને વધુ ઘેરી બતાવવા
માટે પ્રકૃતિને સાદ પાડવામા આવ્યો નથી એક સ્ત્રીના જીવનમા બની
ગયેલી ઘટનાને દુતાના માધ્યમ દ્વારા આલેખીને તેને ચિરંજીવ રૂપ
આપવામા આવ્યું છે

(૨૧-૭-૮૮)

□

પ્રતિદ્વન્દ્વી

(સુનીન ગંગોપાધ્યાયની નવલકથા)

— વિજય શાસ્ત્રી

અગાળી નવલકથાસાહિત્યની બહુચર્ચિત કૃતિઓમાં સુનીન ગંગોપાધ્યાયની ‘અર્ચની નીચે મનુષ્ય’ (ગુજરાતી અનુવાદ : ભોળાભાઈ પટેલ) ની જેમ ‘પ્રતિદ્વન્દ્વી’ નો પણ સમાવેશ થાય છે. સત્યજિત રાયે જેનું દ્વિભીકરણ કર્યું અને ચોરીએન્ટ લોગમેને જેનું અગ્રેજી લાંબાતર પ્રગટ કર્યું (ગુજરાતીમાં અનુવાદ થયો જોઈએ) એ નવલકથા પ્રથમ વાચને તો કદાચ રેદિયાળ અને પરમ્પરાગત જ લાગે, પણ સત્યજિત રાયે અરસોડકયુ છે તેમ ‘If the surface appears simple, there is depth and density underneath’

આ ઊરડાણ ને સઘનતા કયા અનુભવાય છે તેની તપાસ કરીએ તો માનવીની છાતીને તેની સંપૂર્ણતામાં ઉપસાવવી એ ગંગોપાધ્યાયની નેમ રહી છે ‘સંપૂર્ણતા’નો અધ્યાત્મની પ્રિલાપામાં સદ્-વૃત્તિ અને સદ્-શુદ્ધોપી ખચિત એવો જે અર્થ થાય છે તે અહીં અભિપ્રેત નથી.

પણ 'આહારી સપત્તિને નામે અધ્યાત્મની પરિભાષામાં વગોવાયેલા
 દૃષ્ટિ આવેગ-આવેગો સહિતની માનવીની છબી જ 'સપૂર્ણ' સજાને
 સાર્થક કરી શકે

સાર્થકતાની વાત એટલે બીજા શબ્દોમાં અર્થની સિદ્ધિની વાત
 તો કયો અર્થ અહીં નવવક્ત્રવાના નાયક માટે મિદ્ધ થાય છે તે પ્રશ્ન
 બોલો થાય, કેમ કે નવવક્ત્રવાના નાયકનું નામ છે સિદ્ધાર્થ હરમ ન
 હોસ જેવા જર્મન લેખકે આ નામની નવવક્ત્રવા લખેલી ને
 નવા યુગની નવી અર્થમિદ્ધિ તેમાં આલેખેલી પણ આ સિદ્ધાર્થના
 જીવનમાં એની એકેય ઇચ્છા કૃણી નથી, નથી એને સુતપાતો પ્રેમ મળ્યો,
 નથી એને પૈમા મળ્યા જીવન આખું આથી 'એને માટે' વ્યર્થ ઠસરકારપ
 બની રહે છે અહીં 'એને માટે' શબ્દો અવતરણચિહ્નમાં એટલા
 માટે મૂક્યા છે કે હતાશા, નિરાશા, ગન્યતાની ઠેકડી કરનાગઓ પણ
 સિદ્ધાર્થને મળે છે હતાશા એ "સિદ્ધાર્થની" છે એટલે સિદ્ધાર્થની
 સ્થિતિમાં મૂકાયા વિના એની ઠેકડી કરી અયોગ્ય છે તો પ્રશ્ન એનો
 એ છે કે જીવનમાં કયો અર્થ મિદ્ધ થયો છે? યા થાય છે? જે
 સમાજ, જે દુનિયા, જે વ્યવસ્થામાં એ જીવવા મથે છે એ સમાજ
 એને સ્વીકારતો નથી અને 'સ્વર્ગની નીચે મનુષ્ય'માં જેમ નાનક-
 નાવિકાની સમાજ સાથેની દૂરતા દર્શાવવા તેમને પર્વતીન પ્રદેશ પર
 જતા બતાવ્યા છે તેમ અહીં પણ સિદ્ધાર્થ સમાજ છોડી એક નાનડા
 કમળામાં જઈ રહે છે સમાજ સાથેનું-confrontation-
 પ્રતિદ્વંદ્વીપણું ગંગોપાધ્યાયની આ નવવક્ત્રવામાં પણ આમ આવે છે જ

સિદ્ધાર્થને કડવા અનુભવો અને આવાનો સિવાય બીજું ખામ
 કશું સાપડ્યું નથી. આથી એ કડવો અને વિરોડી બની ગયો છે
 એની કટુતા અને એનો વિરોધ એ એની હતાશામાંથી જન્મ્યા છે
 વાકેદખા માણસોને તો એની હતાશા પણ સકાવુમૂર્તિ જન્માવવાની
 એક તરતીય જ જાગે, કેમકે હતાશા અનુભવની નકલ જયારે આપણી

વરોધી હોય ત્યારે તેની હતાશાનું પણ અવમૂલ્યન અને ઠેકડી કરવા જેટલી ઘૃષ્ટતા આપણે કેળવી લીધેલી હોય છે પણ સહાનુભૂતિ જન્માવવાની એક તરફીય તરીકે એની હતાશ, નિરાશ અવસ્થાને ગણાવી લેવાથી હતાશ કરનારાઓ બાંહે કે એની જવામદારીમાંથી છૂટી જવા માગતા હોય છે

સિદ્ધાર્થનું જીવન સાધર્મ્યમય છે. સુખ, પ્રેમ એને મળે છે ખરા પણ ટકતા નથી. એક વિચારકે કહ્યું છે તેમ જીવનની મોટામા મોટી કરુણતા આપણને કથું મળતું નથી એ નહીં પણ મળેતું પાછું ઝૂટવાઈ જાય એ છે. નેમ સુતપાનો પ્રેમ, માનો પ્રેમ, પિતાનો પ્રેમ, દેવચરમાના રંગીન, સુખી સ્વિસો બધું સિદ્ધાર્થને મળ્યું છે પણ એ સતત ટક્યું નથી એના રજનું કારણ આ છે અને જે બધું ઝૂટવાઈ ગયું છે તે ઝૂટવનાર કોણ છે, નિયતિ ? સમાજ ? સમાજના સભ્યો ? સમાજની વ્યવસ્થા ? યા પોતાની જાત ? એની સિદ્ધાર્થને ખોજ છે. એણે લડવાનું છે. એ નક્કી પણ ફોની સામે લડવાનું છે એ નક્કી નથી ડરી શકાતું. આથી એનું યુદ્ધ એક Dubious Battle બની રહે છે

વર્ષો પૂર્વે કલાપીએ પોતાની એક પદ્યિકામાં કહેલું -

“નથી નથી મુજ તરવો વિશ્વથી મેળ લેતાં.”

સિદ્ધાર્થનું પણ આવું જ છે. વ્યવસ્થા, એસ્ટાબ્લિશમેન્ટ, તત્ત્વવિધાન કયાય કશાની સાથે એનું અનુકૂલન સધાતું જ નથી. અનંત સંન્યાસ જેવા તાત્ત્વિકો (= તત્ત્વ ચલાવે તે તાત્ત્વિકો !) પણ એને તત્ત્વમાં ફીટ કરી શકતા નથી સમાજ સાથેની આ પ્રતિકૂળ ચટનાઓ તેનામાં આકોશ જન્માવે છે અને તે તેનું વેર વાળવા પ્રતિબંધી બની બેસે છે

સિદ્ધાર્થનું પાત્ર ઠાવડી, ડાહી, ભદ્ર અને કહેવાની સુસસ્કૃત-સસ્કારી વ્યવસ્થાની નિરર્થકતા પુરવાર કરી આપતું હોવાથી ઠાવડા,

ગણા, ભદ્ર અને કહેવાતા સુસંસ્કૃત માણસોને તો એનું પાત્ર મિશ્રિત મનોદશાનો ભોગ બનેલું જ લાગવાનું. કેમ કે અન્યની ગિથિતિ સાથે, જ્યારે તે પોતાની વિરોધી હોય ત્યારે ખુબ જોડાં માણસો મહિષાસુર બની, સમન થઈ શકે છે. એ સમિતિનું ખીજું કારણ એ પણ હોઈ શકે કે સિદ્ધાર્થની આવી સ્થિતિ કરનાર તત્ત્વના સચ્ચાનંદો પાછા પોતે જ છે એટલે પોતે સરજેલી સ્થિતિનો વિરોધ કરી રહેવાનું લાડયા વિના બેસી રહેવાનું રક્ષણ કરવું મુશ્કેલ હોય છે.

આ રીતે જોતા 'પ્રતિદ્વંદ્વો' એક વ્યાપક માનવીય સમસ્યાની કથા છે. એ માનવીય સમસ્યાનું નિરૂપણ નવલકથામાં કરવાનું હોય ત્યારે નવલકથાની શક્તિ મુજબ, કોઈ એક પાત્ર યા અમુક એક ધેરનાઓની સુનિર્દિષ્ટ મર્યાદામાં રહીને જ કરવું પડે.

સમસ્યા છે વ્યક્તિ અને વ્યવસ્થા વચ્ચેનો વિરોધ અથવા તો એન્ટાગોનિઝમન્ટ અને તેણે પેતાનો ભોગ બનાવેલી વ્યક્તિ. જડ, વ્યાપક, સવેદનહીન, અપ્રતિહાર્ય એવું તત્ત્વ અને તેની સામે સવેદનશીલ, વ્યક્તિગત અને તેથી જ પરાગ્રિત થતી માનવીની ચેતના.

આવી સમસ્યાને જ્યારે ઉપસાવવામાં આવે તો તેનો વિરોધ કરવામાં આવે ત્યારે તેનાથી અકળાઈ જઈને કેટલાક કૃતક પડકાર ફેકતા હોય છે કે સમસ્યા તો ખંડે જાણીતી છે, એમાં નવું શું છે, તમે એનો 'ઉપાય' બતાવો તો સાચા.

પણ સમસ્યાનો પહેલો ઉપાય તે સમસ્યાને પ્રગટ કરવાનો છે, મુખ્ય બનાવવાનો છે, સજીવન કરવાનો છે, વર્ણવવાનો છે યા ઓળખવાનો છે એ વાત સૂક્ષ્મ આકલનબુદ્ધિ વગર સમજાય એવી નથી. કેટલીક સમસ્યાઓનું સ્વરૂપ એટલું તો સફળ હોય છે કે તેને પૂરેપૂરું ઓળખવા કે વર્ણવવા પૂર્વપક્ષ-ઉત્તરપક્ષના જડબેસલાક દ્રોષ્ટકો કામ

આપતાં નથી હોતા એટલે સૌપ્રથમ તો “ક્રૅટીક માનનીય મમ્મ્યાઓ સકુન પણ હોય છે” એ વાતનો સ્વીકાર થવો જોઈએ

ગજોપાધ્યાયે અહીં એક યુવાન માનવી, યુવાન માનસની મમસ્યાને સવેદનાત્મક સદર્શો યોજીને રસસ્વરૂપ આપ્યું છે આગળ જોયું તેમ નવનકથાના નાયકનું સિદ્ધાર્થ એનું નામ પણ સૂચક છે એના જીવનમા કયા અર્થ એ સિદ્ધ કરી શકે છે એ શોધીએ તો જીવનનો, જગતનો માનવીનો અર્થ શો છે, પ્રયોજન શું છે એનો ઉત્તર મળવો સહેલો નથી એવી પ્રતીતિ કથાનાયકને થાય છે અર્થશૂન્યતાની પ્રતીતિ એ જ તેને સાપડેલો અર્થ છે આમ ‘અર્થ’ એ અસ્તિવાચક નહીં પણ Negative સજાળે છે

એ રીતે જોતા આ એક અગ્નિત્વવાદી કૃતિ છે, કેમ કે એમાં કથાનાયક સ્વ વિશેની વિભાવનામા પર્ગિવર્તન અનુભવતો જાય છે પોતાને પોતે બદલાતો જતો જુએ છે, અનુભવે છે એના અસ્તિત્વમા પરિવર્તનશીલતા જ મહત્ત્વની વસ્તુ છે અને સતત બદલાતા જતા હોવું એમી પ્રતીતિ એને થઈ જાય છે આ પર્ગિવર્તન માટે જવાબદાર છે સ્વનો ઈતર સાથેનો સંનિકર્ષ, જાતનું જગત સાથેનું દ્વંદ્વ ને માધી સર્જતા આપાતમધાતો સિદ્ધાર્થને બુદ્ધતા રહેવાની ધ્વજ પાડે છે તેના જીવનમા યશુ ચિર નથી સ્થિરતા અનુભવાય છે ભાવ બુદ્ધતા રહેનારી પ્રક્રિયામા મોલ ઓલોએ એટલે જ પોતાની એક કૃતિના નાયકને ‘Dangling Man’ કહી જોળખાવ્યો હશે એમોવે પણ “જિદ્ગી એક કુરુણ મકાન છે” એવો જે ઉદ્દેશ્ય કાઢ્યો તે પણ, જિદ્ગી માનવને પરિવર્તનો કરવાની ને મહેવાની ફરજ પાડે છે, તેને જ સૂચક છે

કથાસાર જોઈએ તો ગરીબી, પ્રેમભંગ, બેકારી, કૌટુંબિક મમસ્યાઓ વગેરેથી ઘેરાયેલો સિદ્ધાર્થ એ બધી અવસ્થાઓમા ઉત્પન્ન

થતા વિવિધ સદ્દર્શોમાં જે અનુભૂતિઓ પ્રાપ્ત કરે છે, અનુભૂતિ
ઓનો 'અર્થ' શોધવા મથે છે તે કૃતિનું Cohesive Center છે
અનુભૂતિ અને તેનો અર્થ શોધવાની પ્રવૃત્તિને ટી એમ એન્સિયટ
આ રીતે વર્ણવી છે

We had the experience
but missed the meaning,
And approach to the meaning
restores the experience
In a different form.

અર્થશોધની પ્રવૃત્તિ દ્વારા સિદ્ધાર્થને એટલી પ્રતીતિ થાય છે કે
તેની નિયતિમા કશું પૂર્વ-નિયત નથી ! નિતરેએ કહેલું કે 'All that
is pre-arranged is false' અને પૂર્વનિયતિનો અભાવ એ જ
કદાચ સિદ્ધાર્થની પ્રતીતિ છે.

તે ગરીબ કુટુંબનો છે, બાપ નથી. ખીમાઝ કાકા છે, વિધવા
મા છે, રાજકીય પક્ષમા કામ કરતો નાનો ભાઈ છે અને નાઝરી
કરતી બેન સુતપા છે

સુતપા મહોદ્દાના જ એક બાદલ નામના મવાલી છોકરાના
ફદામા ફસાય છે. તે ઓફિસના છુટ્ટા બોસ અને ત સન્યાસ સાથે
પણ સબધમા છે સિદ્ધાર્થને જેમ તેના કુટુંબ સાથે બનતું નથી
તેમ કોઈનેય બનતું નથી કુટુંબની દરેક વ્યક્તિ ઘરમા પોતપોતાનો
જુદો દર બનાવી રહે છે

સુતપાના સાનિધ્યનો સુખદ અનુભવ કરતો સિદ્ધાર્થ, સિદ્ધાર્થનું
બળરુ ઓરતને ત્યાં જવું, ઈન્ટરવ્યૂ વખતનો પ્રસંગ, અને ત સન્યાસ
સાથેની સિદ્ધાર્થની મુલાકાત, જોરદાર વગસાદમા, ઓફિસેથી ઘરે પાછો
નહોં ફરેલી સુતપાની ગોધમા ભટકતા સિદ્ધાર્થની મનોદશાનું વર્ણન,

કોલેજકન્યાઓના સુપુષ્ટ સ્તનો અને ... ॥ અને વેશ્યાના
હિંદાડા બદનના વર્ણનો-બધામા ગંગોપાધ્યાયની સજ્જકતાનો અનુભવ
થાય છે

કેટલાંક વર્ણનો, ફેશ્નદારીવૃત્તિ ધરાવનાર વાયકોના ભવા યડાવે
એવા છે, પણ જે તે સદર્શમા તે વિચારના અગ્નિ નથી લાગતા.

ગંગોપાધ્યાય આ રીતે બહુ વિશિષ્ટ સજ્જક છે. એમને રસ છે
નર્થા માનવીમા, નૈતિક માનવી એમને મન અધૂરો છે નીતિ અને
અનીતિ પણ માનવચેતનાનો જ એક અથ હોઈ અનીતિ તરફ સૂઝ
દાખની નર્થા માનવીપણનો દ્રોહ તેઓ નથી કરના. બધી જ નળળાઈઓ
સમેતનો માનવી તેમને ખપે છે 'અર્ગ'ની નીચે મનુષ્ય'મા પણ એમણે
માનવીના ત્રીપુરુપસ બધની મીમાસા કરી હતી.

જેમની લાગણીઓ અને વિચારોનું મો બળપૂર્વક ઈષ્ટ અને
સહ તરફ જ રહે છે, અનિષ્ટ અને અસહનો જેઓ હૃદયપૂર્વક વિરોધ
કરે છે તેઓ કદાચ માનવીને તેની અખિલાઈ-Wholeness-મા જોવા
માગતા નથી હોતા. એવાઓ કયા તો દલી હોય છે યા તો ગસરુ
અને ત્રીજી, વધુ સાચી ઠરે એવી સલાવના તો એ પણ છે કે કદાચ
એવાઓ "પોતાની રીતે" અનિષ્ટ અને અસહમા રાચતા પણ
હોય છે ।

ગંગોપાધ્યાયની આ કૃતિ રવીન્દ્રનાથ ટાગોરની —

આમિ માનુષ,

આમિ દેવતા તામિ

[અમે માનવી છીએ, દેવ નહીં]

પ કિતનો બણે કે કથારૂપે વિત્તાર સાધી આપે છે.

૨૬ જુલાઈ-૧૯૦

શધેશ્યામ શર્મા કૃત
'સળિયા' . આસ્વાદ .

-મંગળ શાંકર

પગની આંત્રી ફુવાટી સાથળના દબાવથી જાણે બહાર ધસી
આવી હોય એમ લાગતા એણે સારવાની કોર છેક નીચે સુધી તાણી
લીધી કારણ કે, 'આ રીતે મારા પગ દેખાઈ જાય એ એમને નહોતું
ગમતું', એવી એક સ્ત્રીનો આર. એમ. પી ડૉક્ટર પતિ બે ચોટલા-
માથી એકને, ઉત્તર ઉર પ્રદેશ પર જૂલતો રાખી બેઠેલી એક નખંગળ
જણાતી ચ દ્રિકા નામની કોક જજમાનવૃત્તિ કરતા ધણીની પત્ની સાથે
લાપતા થઈ ગયો છે. પરિણામે ત્રણ નિશાળે જતા સતાનો સાથે
વાર્તાનાયિકા કુટુંબ નિયોજન ખાતામાં કામ કરતી આ બાઈ ગામમાં
ભાડાનું ઘર લઈને રહે છે.

આમ પરકીયા પ્રેમમા ફસાયેલો અને પ્રેમિકા સાથે નાસતો ફરતો લાપતા પતિ પોતાની જનોઈથી પેલીને ખાતર ગળે ફાસો ખાવાનું લખે છે તેના જવાબમા એ મનોમન ઉદ્વેગ અનુભવતા બળડે છે 'એ એના ચોટલાથી ફાસો કેમ નથી ખાતી ?' તો વળી પેલી નખરાળ બાઇએ ક્રોધ અનુભવ્યા સ્ટેશનથી એને લખેલું - કે, 'દાકતરે મને નહીં પણ હું દાકતરને ભગાડી ગઈ છું' એ યાદ આવતા તે અન્યમનસ્ક બની જાય છે કે આમ તો એ જે ગામમા આવી છે તેની હવાને 'ઠંડી લહેર' કહી શકાય પણ શ્વાસમા ખેચતા ધીરે ધીરે દેહમા સીસા જેટલી વજનનાર થઈ જતી હોવાની વાત એ પાડોશીને કહે છે છોકરાને શાક પિરસતા એનો હાથ યત્રવત્ કઢાઈમાના જૂજ શાકને ઉમર તળે કરે છે એ જમે છે પણ માત્ર નામનું. ઝટપટ હાથ સાલ્વાથી લૂછી નાખી એ ઠવાડના વાસણુ એકઠા કરે છે તો વળી ક્યારેક 'એકલી પડી ગઈ એવી લાગણી-માથી છૂટવા' કાયમની જેમ ઓરડાની બધી વસ્તુઓ બરાબર છે કે નહિ તેની ખાતરી કરી લે છે તો વળી એને યાદ આવે છે કે 'આ સૂર્યાએ જ એક વાર એનો લેને રીક્ષામા જતા રહેતા રોકી રાખ્યા'તા એ વળગી ના પડ્યો હોત તો એ વખતે જ જતા રહ્યા હોત.'-દ્વારા પોતાનો પતિ પેલી સ્ત્રીને ભગાડી ગયો છે કે પેલી સ્ત્રી પોતાના પતિને ભગાડી ગઈ છે એ વાતનો નિર્ણય કરી શકતી નથી. ગડમથલ અનુભવતી પોતાના કથળેલા દામ્પત્ય જીવન અને ત્રણ બાળકોના ભરણ પોષણ કરતી આર્થિક ભીંસ અનુભવતી અને પોતાના પતિના ભાવિની અસ્પષ્ટતામા અટવાયેલી આ નારીની મનોવ્યથા લેખકે તટસ્થપણે આલેખવાનો સફળ ને કલાત્મક પ્રયત્ન કર્યો છે

એ ફરિયાદ કરે કે ના કરે એના પતિને જેલ તો ચવાની જ એમ પ્રમૂતિગૃહના દાકતર એને કહે છે એ છાપામા બહિરાત આપે છે અને ટપાલીની રાહ જુએ છે

આમ આ વાર્તામા કથાવસ્તુમા નાવીન્ય નથી પરંતુ તેના આલેખનમા કેટલીક જગ્યાએ તાજગી અનુભવાય છે આ પ્રકારની

ધરરખખુ અન્-આકર્ષક સામાન્ય ગૃહિણીનો પતિ જ્યારે કોઈક અન્ય 'નખરાળ' પરિણીત સ્ત્રીના કદામા કસાય છે ત્યારે મધ્યમવર્ગના એક સામાન્ય સ્થિતિના કુટુંબને માટે હાલાકી ઊભી થાય છે માત્ર પોતાની કુટુંબનિયોજનની સામાન્ય કક્ષાની નોકરીના તાતણે કુટુંબ લટકી રહે છે, પતિની વિરુદ્ધ પોતે ક્રિયાદ ન નોંધાવે તો પણ કાનૂન તેને છોડી દે તેમ નથી અને પતિને ભવિષ્યમા જેલ થાય તો પોતાનું, બાળકોનું અને સમગ્ર કુટુંબનું ભાવિ જોખમાય એવી મૂઝવણુમા એકમાત્ર માર્ગ સમાધાનનો જ રહે છે. પરિણામે તે બહેરખખર આપે છે અને પોતાના પતિને પાછા ફરવા વિનવે છે.

‘આસ સાહેબ, તસારા વર્તનથી અમને કોઈ ભતનો બાધ નથી. પાછા આવશો તો કોઈ ઠપકો આપજો નહીં બા-બાપુજી ખીમાર છે. વાસલી કલપાન કરે છે

— દિ. જશોદા માધવલાલ

આ પ્રકારના અનિવાર્ય સમાધાનનો એક માત્ર માર્ગ એની સામે રહે છે ત્યારે વાર્તાનાયિકાની જટિલ પરિસ્થિતિ પરાકાષ્ટાએ પહોંચે છે અને આપણી સંપૂર્ણ સહાનુભૂતિની સહજભાવે હૃદયદાર બની જાય છે. પોતાની સામાન્યતા, કુટુંબનું ભરણપોષણ અને પતિને થનાર જેલની સજા એ સમગ્ર કુટુંબને માટે સજા સમાન નીવડનાર છે એવો સકુલ પરિસ્થિતિનો સંકેત લેખકે, અઝળપણે પોતાના છોકરાનો હાથ ‘સળિયા’મા ભેરવાઈ જાય છે તે દાગ તેમજ ધરનો દરવાજો ઉઘાડતા વાસતા ઉઘાડખીડ થતા છપાના, તપતા સળિવાના પડછાયાના પ્રતીક દ્વારા કલાત્મક રીતે Photographic કર્યો છે. એક Typical સમસ્યાનું પ્રતીકાત્મક આલેખન એ આ વાર્તાની નોંધપાત્ર વિશિષ્ટતા કહી શકાય.

વાર્તા-નાયિકાના મનની Slide લેખકે આપણી આગળ કેટલીક જગ્યાએ આ રીતે ગોઠવી છે બહે-ખખર આપ્યા પછી-

“સ્ત્રીની આબુબાબુ છાપેલા અક્ષરોની આગગાડીઓ જ છુકછુક પડધાવતી સામસામી દિશામા દોડવા લાગી ગડગડાયે જતા પૈડાની

વચ્ચમાના અવકાશમાથી ડોકાઈ જતા તળાવ ને નાળા જેવી ગિથર વૃત્તિ-
વાળી એ બની ગઈ ક્ષણાધર્.

અહીં ઉપરોક્ત આલેખનમા જાહેર ખખરમાના કોટાની
આમપાસના લખાણુમાના અક્ષરોના એક પછી એક સ્થળે પદ્યતા,
નાસતા ભાગતા પેલી સ્ત્રી અને પતિની અગિયર દશા, કાનૂનનો લય,
અને ગડયગડયે જતા પૈડાઓ વચ્ચેથી દેખાતા અવકાશમા* અલપઅલપ
નજરે પડતા, કપાયે જતા નદીનાળા ને તળાવ જેવી પોતે એવું
કાવ્યમય સિનેમાની કોટોઆફીડ ટેકનીકવાળું આલેખન ધ્યાન ખેંચે છે.
તો વળી—

‘હોંચકા પર ત્રણે બાળકોના માથાને જોયા નીચા શિખર માની
એક તરફ ચડી બીજી તરફ જીનરતરે મ કોડો દડમજલ કરી રહ્યો ’

એ ઉપરોક્ત આલેખનમા પત્નીનો નહીં તો પણ પોતાના ત્રણ
બાળકોના ભાવિનો વિચાર ન કરતા પરકીયા-લોલુપ બનેલા પિતાની
હાસ્યાસ્પદ ક્ષાલસા, શુદ્ધતા, જગત્વૃત્તિ દડમજલ કરી રહેલા ‘મ કોડા’ના
પ્રતીક દ્વારા લેખકે કલાત્મક રીતે ઉપસાવી આપી છે આમ પત્ની
અને ખ.સ કરીને બાળકોના સદર્શમા પિતાનું પાત્ર આપણી સહાનુભૂતિ
ગુમાવી ખેસે એવું છે તેમ છતાં પુરુષપાત્રની વિચિત્ર પરિસ્થિતિને આ
રીતે ન્યાય આપવાનો પ્રયત્ન લેખકે કર્યો છે

‘ એક સમડીની ચાચમા કથુક હતું, એને મેળવવા બીજી સમડી
ચક્કર લગાવી પાછી તળાવ મારતી હતી, પણ પેલી છોડતી નહોતી
એક વાર તો એ નવી સર્વી આવેલી વીજળીના વાયર વચ્ચે ભરાઈ ચે
પડત પણ બચી ગઈ. બીજીનું જોર વધ્યું. પહેલીએ ચાચમાની વસ્તુ
નાખી દીધી અને ભૂરા આકાશમા કુડાળા કળવ લાગી ’

‘એ તો એક ચૂથાયેલો ઉદર હતો. એવામા તો બીજી સમડી
ઉદરને ઉપાડી ચડપ બીડી ગઈ ’

આમ બે સ્ત્રીઓ વચ્ચે પુરુષ પાત્રની સ્થિતિ 'ચૂધાયેલા હિં
નેવી છે એમ લેખકે સંકેત કર્યો છે. આમ આખીય વાર્તા મકેન
પ્રધાન આલેખનનું વલણ ધરાવતી વાર્તા કહી શકાય.

વાર્તાનો અત પશુ આવાજ પ્રકારના પ્રતીકાત્મક આલેખન
પ્રતિ પરાકાષ્ટાએ પહોંચે છે.

‘થોડી વારમા જ હોંચકા પરના સળિયા પર તાળાબંધ કમાડ
દેવાઈ ગયા. માતાના ગોખમા એકલો દીવો ઝળહળતો હતો.’

છોકરાનો હાથ અવારનવાર અંગુળપણે ભેરવાઈ જતો એ સળિયા
પર તાળાબંધ કમાડ દેવાઈ ગયા. હવે ઘરમા ન સ્ત્રી છે ન માળકો છે
છે માત્ર માતાજીનો દીવો. દૈવી શક્તિ એટલે શ્રદ્ધા. શ્રદ્ધા એટલે અજ્ઞાત
ભાવિ. આમ લેખકે આ ખાલી ઘરમા શ્રદ્ધાના દીપકને ઝળહળતો
દર્શાવ્યો છે દીપક શ્રદ્ધાનું પરાગન પ્રતીક બનીને આવે છે. જ્યારે
એકથી વધુ સમગ્રાઓમા મનુષ્યનું જીવન જકડાઈ જાય ત્યારે શ્રદ્ધાને
શરણે જાય એ સ્વાભાવિક કહેવાય-ખાસ કરીને વાર્તાની નાયિકાના
સંદર્ભમા.

વાર્તાનાયિકા આધુનિકને બદલે સામાન્ય કક્ષાની ગૃહિણી હોવા
છતાં રૂઝમસ કે લાગણીવેગ વિહોણી આલેખાઈ હોવાથી, સંકુલ
પરિસ્થિતિના સળિયામા કેદ થઈ ગઈ હોવા છતાં તેના સંઘર્ષનું,
મનોભાવોનું સ્વરૂપ આલેખન પ્રતીકાત્મક ઢબે થયું હોવાથી તેને
પર પરાગત પાત્રની પગતમા ખેસતી અમુક અંશે ખ્યાલી લેવાઈ છે. આ
વાર્તાના સમગ્ર પ્રભાવ (Total impact) ની છાપ કંઈક એવી પડે છે.

‘ધૂળની પાખો લી જાયેલી’ ‘ખાખી અવાજ’, ‘અક્ષરોની આગગાડીઓ’
‘ખાળકોના માથા રૂપી શિખરો પર દડમજલ કરતો મકોડો’ વગેરે
લાપાકમ અંગેની લેખકની સંજ્ઞાના સૂચક છે, અને સુદર કદપતોની
ગળજ સારું છે એ પ્રકારન આલેખનને લીધે ‘સળિયા’ વાર્તા તોષપાત્ર
બની શકી છે. □

વારંવાર હાઈડલબર્ગ / હૅનરિક ખ્યાલ

રાત્રે સ્લીપિંગ સૂટ પહેરીને એ મિછાનાની દ્વારે બેઠો, બાર વાગ્યાના સમાચારની રાહ જોતો ફરી એણે બીજી સિગારેટ સળગાવી ત્યાં વીતેલી ઘટનાઓ પર નજર કરતા, જે સુદર સાજ એના હાથમાંથી સરકી ગઈ હતી એ પોઈન્ટ પર એ થોભ્યો. સવારે આકાશ સ્વચ્છ હતું, તડકો બરાબરનો ખીલ્યો હતો. જૂનમાં પણ મે જેવી શીતળના હતી, પણ બપોરે પડનારી ગરમીનો ખ્યાલ બરાબર આવતો હતો. પ્રકાશ અને ઉષ્ણતામાન એને ટ્રેનિંગના વીતેલા દિવસો સહારી આપતા હતા ત્યારે એ સવારે છ અને આઠની વચ્ચે કામ પર જવા પહેલા, અભ્યાસ કરતો હતો.

સવારે દોઢ કલાક એણે સાયકલ ચલાવી હતી—નગરના બહારના વિસ્તારો વચ્ચે આવેલી નાની સડકો પર, ઔદ્યોગિક વિસ્તાર અને વાટિકાઓ વચ્ચે, હરિયાળા ખેતર, કુ જે અને ઉપવનોના કિનારે, મોટા કબ્રસ્તાનની ખામે થઈને જ ગલના છેડા સુધી. શહેરની સીમાથી એ વાળુ દૂર હતું. પાકા ગ્રંથા પર એણે ઝડપ વધારી હતી, નિશાન પર પહોંચવા પહેલાની ઝડપ એણે અજમાવી હતી અને એણે અતુલગ્યુ હતું કે પોતે હજી સાગ ‘કોર્મ’માં છે કદાચ એમેચ્યોરની સ્પર્ધામાં એ ફરી ભાગ લેવાનું જોખમ ઉઠાવી શકતો હતો એના પગમાં પાસ કરેલી પરીક્ષાની ગૂર્તિ અને ફરી સાયકલનો અભ્યાસ કરવાનો સંકલ્પ હતો. નોકરી અને સાજો ઉચ્ચતર માધ્યમિક વિદ્યાભ્યાસ ભણવા

જવાને કારણે છેલ્લા ત્રણ વર્ષોમાં એ સાયકલિંગ પર આપનું નેઈએ એટલું ધ્યાન આપી શક્યો ન હતો. હવે એને ખસ, એક નવી સાયકલની જરૂર હતી કાલે કોનવેર્જિંગ સાથે એની વાત બની હતી તો એ પણ કંઈ અવરું નથી, અને એમાં શક નથી કે કોનવેર્જિંગ સાથે એની વાત પતી જ જશે

- સાયકલના અભ્યાસ પછી પોતાના ઓરડામાં કાલીનમઢી ફર્શ પર એણે કસરત કરી હતી, શૌવરખાથ લીધો હતો, સ્વચ્છ કપડા પહેર્યા હતા, અને ત્યારે કારમાં, પ્રેક્ટિસ્ટ લેવા માટે એ મા-બાપના ઘરે ગયો હતો કૌફી અને ટોસ્ટ, માખણ તાજા ઈડા અને મધ પિતાએ ધરતી આગળ બધાવેલા ટેબેસના સોહામણા પરદા-એ કાલે બેઠા આપ્યા હતા-અને ઉખાસભર થતી સવારે મા-બાપના એ તન્મત્સી દેતા ચવાયેલા શબ્દો

‘ચાલો, હવે તો તું લગભગ સફળ જ થઈ ગયો’

‘ખસ, હવે તો તું તને જલદી સફળ થયેલો જ માન !’

માએ ‘જલદી’ અને પિતાએ ‘લગભગ’ કહ્યું હતું, અને વીતેના વર્ષોના તે લય પર સારી પેઠે નજર નાખી હતી એ લય એમણે એકબીજા પર ઉછાળ્યો નહોતો પણ બન્ને વચ્ચે વહેતી લીધો હતો. ‘એમેચ્યોર’ જિલ્લા એમ્પિયન અને ઇલેક્ટ્રિકરથી શરૂ કરીને કાલે પાસ કરેલી પરીક્ષા સુધીનો રસ્તો ! ‘અનુભવી’નું ગૌરવ જણાતો એ લય હવે દૂર થઈ ગયો હતો. તેઓ વારંવાર એની પાસેથી એ જાણવા માગતા હતા કે આ કે ને શબ્દને સ્પેનીશ ભાષામાં શું કહે છે. ગાજર કે મોટરકાર, સ્વર્ગની રાણી મધમાખી અને મહેનત, પ્રેક્ટિસ્ટ, સાજનું ભોજન અને સાજની લાલિમા માટે સ્પેનીશ ભાષામાં કયા શબ્દો છે ! એ જમવા માટે રોકાઈ ગયો ત્યારે એ લોકો ફેટલા બધા ખુશ થયા હતા ! મગજવારે પોતાના ઓરડામાં, પરીક્ષા પાસ કર્યા બદલની પાર્ટી માટે પણ નિમત્રણ આપતા હતા. પિતા ‘સ્વીટકિશ’ માટે આઈસક્રિમ

લાવવા માટે મોટરમા ગયા હતા અને પોતે ફરી કોફી લીધી જે કે એક કલાક પછી ફેરોલાના માતા-પિતાને ત્યાં એણે ફરી કોફી પીવાની જ હતી વધારામા એણે ચેરીની બ્રાન્ડીનો એક પેગ પણ લીધો અને પોતાના માત-પિતાને પોતાને લાઇ કાર્ડ, બાબી હિલ્ડા અને એમના બે બાળકો વિશે પણ પૂછતો રહ્યો. બાળકો માટે બેનેનો એક જ મત હતો કે એમને માથે ચઢાવી મૂક્યાં છે આટલા બંધા કાક, પાટલૂન અને રેકાર્ડર જેવી ચીજોથી. એ દરમ્યાન વચ્ચે વચ્ચે એમ પણ કહેતા-

‘બસ, હવે તો તું લગભગ સફળ થઇ જ ગયો.’

‘બસ, હવે તું તને જલદી સફળ થયેલો જ માન.’

આ ‘લગભગ’ અને ‘જલદી’ શબ્દોથી એ અકળાઈ ઊઠ્યો હતો. માત્ર ટ્રેનર્નજોર્જ્સર શરૂ થી જ એના પ્રત્યે દોસ્તી દાખવતો આવ્યો છે ત્રીઠ શિક્ષણ મહાવિદ્યાલયના પોતાના સ્પેનીશ કોર્સમાં અને સ્પેનીશ સાધ્ય ઉચ્ચતર મહાવિદ્યાલયના પોતાના જર્મન કોર્સમાં પોતે સફળતા પામી ચૂક્યો છે

પછી એણે કાર ધોવામા પિતાને મદદ કરી, ક્યારીઓમા પડેલા નકામા પાદડા, કચરો કાઢવામા માને મદદ કરી અને જ્યારે એ પાછો ફરવા લાગ્યો ત્યારે મા દોડીને ફ્રિજમાથી પ્લાસ્ટિકની થેલીઓમા રાખેલા ગાજર, પાતક અને ચેરી લઈ આવી. એ બધું ફરી એક ઠંડી થેલીમા પેક કર્યું, પછી ફેરોલાની મા માટે ટ્યૂલિપના પુષ્પ લઈ આવી. એ દરમ્યાન પિતાએ એની મોટરના ટાયર તપાસી લીધા, એન્જિન સ્ટાર્ટ કરી જોયું એન્જિન ચાલવાતો અવાજ અવિશ્વાસના લાવથી સાંભળ્યો. પછી બારી પાસે જઈને એને પૂછ્યું, ‘શું તું હજી પણ હાઈડલબર્ગ જાય છે? અને હાઈ-વે માર્ગ પરથી જ જાય છે?’ જાણે એ જૂની ઘોડાગાડીમા હાઈડલબર્ગ જતો હોય એવા લાવથી પૂછ્યું આ મોટરમા તો પોતે અકવાડિયે બળે અને ક્યારેક ત્રણવાર એસી કિલોમીટરની ઝડપે જતો હતો

જવાને કારણે છેલ્લા ત્રણ વર્ષોમાં એ સાયકલિંગ પર આપનું ખેંઠાણે એટલું ધ્યાન આપી શક્યો ન હતો. હવે એને ખસ, એડ નવી સાયકલની જરૂર હતી કાલે કોનન્નેર્ગલ સાથે એની વાત બની જાય તો એ પણ કંઈ અવરુ નથી, અને એમા શક નથી કે કોનન્નેર્ગલ સાથે એની વાત પતી જ જશે

- સાયકલના અભ્યાસ પછી પોતાના ઓરડામા કાલીનમઢી ફર્શ પર એણે કસરત કરી હતી, શૌવરખાથ લીધો હતો, સ્વચ્છ કપડા પહેર્યા હતા, અને ત્યારે કારમા, પ્રેક્ટીસ્ટ લેવા માટે એ મા-બાપના ઘરે ગયો હતો કૌશી અને ટોસ્ટ, માખણ તાજા ઇંડા અને મધ પિતાએ ઘરની આગળ બધાએલા ટેરેસના સોહામણ પરદા-એ કાલે ભેટ આપ્યા હતા-અને ઉખાસભર થતી સવારે મા-બાપના એ તસદ્દી દેતા ચવાયેલા શબ્દો

‘ચાલો, હવે તો તું લગભગ સફળ જ થઈ ગયો ’

‘ખસ, હવે તો તું તને જલદી સફળ થયેલો જ માન !’

માએ ‘જલદી’ અને પિતાએ ‘લગભગ’ કહ્યું હતું, અને વીતેના વર્ષોના તે ભય પર સારી પેઠે નજર નાખી હતી એ ભય એમણે એકબીજા પર ઉછાળ્યો નહોતો પણ બન્ને વચ્ચે વહેચી લીધો હતો ‘એમેચ્યોર’ જિલ્લા એમ્પિયન અને ઇલેક્ટ્રિકરથી શરૂ કરીને કાલે પાસ કરેલી પરીક્ષા સુધીનો રસ્તો ! ‘અનુભવી’નું ગૌરવ જણાતો એ ભય હવે દૂર થઈ ગયો હતો. તેઓ વારવાર એની પાસેથી એ જાણવા માગતા હતા કે આ કે ને શબ્દને સ્પેનીશ ભાષામા શું કહે છે, ગાજર કે મોટરકાર, સ્વર્ગની રાણી મધમાખી અને મહેનત, પ્રેક્ટીસ્ટ, સાજનું ભોજન અને સાજની લાલિમા માટે સ્પેનીશ ભાષામા કયા શબ્દો છે ! એ જમવા માટે રોકાઈ ગયો ત્યારે એ લોકો કેટલા બધા ખુશ થયા હતા ! મગજવારે પોતાના ઓરડામા, પરીક્ષા પાસ કર્યા બદલની પાર્ટી માટે પણ નિમત્રણ આપતા હતા. પિતા ‘સ્વીટકિશ’ માટે આઈસક્રિમ

લાવવા માટે મોટરમા ગયા હતા અને પોતે ફરી કોફી લીધી જે કે એક કલાક પછી કેરોલાના માતા-પિતાને ત્યાં એણે ફરી કોફી પીવાની જ હતી વધારામાં એણે ચેરીની બ્રાન્ડીનો એક પેગ પણ લીધો અને પોતાના માતા-પિતાને પોતાને ભાઈ કાર્ન, ભાભી હિલ્ડા અને એમના બે બાળકો વિશે પણ પૂછતો રહ્યો. બાળકો માટે બેનેનો એક જ મત હતો કે એમને માથે ચઢાવી મૂક્યા છે આટલા બધા ટાક, પાટલૂન અને રેકોર્ડર જેવી ચીજોથી. એ દરમિયાન વચ્ચે વચ્ચે એમ પણ કહેતા-

‘બસ, હવે તો તું લગભગ સફળ થઈ જ ગયો ’

‘બસ, હવે તું તને જલદી સફળ થયેલો જ માન ’

આ ‘લગભગ’ અને ‘જલદી’ શબ્દોથી એ અકળાઈ બેસ્યો હતો. માત્ર કોર્નલોર્ગેસર શરૂ થી જ એના પ્રત્યે દોસ્તી દાખવતો આવ્યો છે ત્રીજી શિક્ષણ મહાવિદ્યાલયના પોતાના સ્પેનીશ ટ્રાસર્માં અને સ્પેનીશ સાધ્ય ઉચ્ચતર મહાવિદ્યાલયના પોતાના જર્મન ટ્રાસર્માં પોતે સફળતા પામી ચૂક્યો છે

પછી એણે કાર ધોવામાં પિતાને મદદ કરી, ક્યારીઓમાં પડેલા નકામાં પાદડા, કચરો કાઢવામાં માને મદદ કરી અને જ્યારે એ પાછો ફરવા લાગ્યો ત્યારે મા દોડીને ફિજમાથી પ્લાસ્ટિકની થેલીઓમાં રાખેલા ગાજર, પાલક અને ચેરી લઈ આવી. એ બધું ફરી એક ઠંડી થેલીમાં પેક કર્યું, પછી કેરોલાની મા માટે ટ્યુલિપનાં પુષ્પ લઈ આવી. એ દરમિયાન પિતાએ એની મોટરના ટાયર તપાસી લીધા, એન્જિન સ્ટાર્ટ કરી જોયું એન્જિન ચાલવાતો અવાજ અવિશ્વાસના લાવથી સાલ્યો પછી બારી પાસે જઈને એને પૂછ્યું, ‘શું તું હજી પણ હાઈડ્રલબર્ગ જાય છે ? અને હાઈ-વે માર્ગ પરથી જ જાય છે ?’ બંને એ જૂની ઘોડાગાડીમાં હાઈડ્રલબર્ગ જતો હોય એવા લાવથી પૂછ્યું આ મોટરમાં તો પોતે અડવાડિયે બળે અને ક્યારેક ત્રણવાર એસી કિલોમીટરની ઝડપે જતો હતો

‘હાઈડલબર્ગ’ હા, હુ હજી એ અઠવાડિયે બે-ત્રણ વાગ હાઈડલબર્ગ જાઉં છું. હુ મર્સિડીઝ ખરીદી શકું એ માટે મારે રાહ જેવી પડશે.’

‘આ હા, મર્સિડીઝ..’ પિતાએ કહ્યું, ‘એ તો સરકારનો માણસ છે ને, મારા ખલાસે સાસ્કૃતિક વિલગમા છે, કાલે ફરી ઈન્સપેક્શન માટે લાન્ચે હતો. બસ, એ મારી જ સર્વિસ માગે છે એનું નામ શું ? કોનજેર્ગલર ?’

‘હા, હા, એ જ બહુ સારો માણસ છે હુ તો એને કશી અતિશયોક્તિ વિના લલો માણસ કહી શકું.’ એવામાં મા પુષ્પગુચ્છ લઈને આવી પહોંચી. એ બોલી, ‘કેરોલાને અમારા ગ્રીટિંગ્સ કહેને, અને એના મા-બાપને પણ મગજવારે તો આપણે મળીએ જ છીએ.’

એ ગાડી સ્ટાર્ટ કરે તે પહેલા પિતા ફરી નજીક આવી અને બોલ્યા, ‘હાઈડલબર્ગ બહુ આવ-જ ન કરતો આ ઠાઠિયામાં.’

તે ‘શુલ્ટે બેખરુગ્સ’ પહોંચ્યો ત્યાં સુધીમાં કેગેલા આવી નહોતી. એણે ફોન કર્યો હતો અને મેસેજ મોકલ્યો હતો કે મારું કામ હજી પૂરું થયું નથી. પણ હુ જલદી આવવાનો પ્રયત્ન કરું છું કોફી પીવાનું શરૂ કરવું જોઈએ. ટેરેસ કંઈક વધારે મોડું હતું, બારીઓના પરદા ફિક્કા પડી જવા છતાં શાનદાર લાગતા. બધું અમીરીતું લાન કરાવતું હતું બગીચાના મેન્-પુરશીથી માડીને લાન કલરના ટાઈલ્સની ફાટ વચ્ચે ઊગેલા ઘાસ સુધી એ બધામાં કંઈક એવું હતું, જે એને ઉદ્વિગ્ન કરી મૂકતું હતું-વિદ્યાર્થી-પ્રદર્શનની વાતોની જેમ જ આ બધું અને કપડા-એમાં પોતે અને કેરોલા વચ્ચે મતભેદ રહે એવું રહ્યું જ છે કેરોલા હમેશા એના પર વધારે સારા, કંઈક વિશેષ મધ્યમવર્ગી કપડા પહેરવાનો આરોપ મૂકે જ છે. કેરોલાની મા સાથે એણે શાક-ભાજીની વાડી વિશે વાત કરી, એના પિતા સાથે ‘સાયકલ-સ્પોર્ટ’ વિશે પોતાના ઘર કરતાં ય અહીંની કોફી એને વધારે બેસ્વાદ લાગી. પોતાના ગલરાઈને ઉરોજનામાં પકટવા માટે એ પ્રયત્નો કરતો રહ્યો.

એઓ ખરેખર લલા અને પ્રગતિશીલ હતા સગાઈ જાહેર કરીને, કશા
યે પૂર્વગ્રહ વિના એમણે વિધિપૂર્વક એનો સ્વીકાર કર્યો હતો, એ
દૃગ્ધ્યાન એ એમને ખરેખર પસંદ કરવા લાગ્યો હતો કેરોવાની માને
પણ જો કે એમનું વારંવાર ‘હાઉ-સ્વીટ’ કહેવું શરૂઆતમાં એને
ગમતું નહોતું

આખર ડૉ. શુલ્ટે બેખરુ જે કઈક શાંતિ સાથે એને ગેરેજમાં
ચાલવા કહ્યું એ એને પોતાની નવી સાયકલ ખતાવવા માંગતા હતા.
એ સાયકલ પર બેસીને તેઓ દરરોજ સવારે પાર્કની બહાર અને જૂના
કબ્રસ્તાનની આસપાસ બેએક રાઉન્ડ મારતા હતા સરસ, શાનદાર
નાયકલ હતી ! એણે હિત્સાહમૂર્વક એની પ્રશંસા કરી-કંઈ ઈર્ષ્યા વિના
અજમાયશ માટે એ એના પર બેઠો અને બગીચાની આસપાસ આટો
માર્ગ શુલ્ટે-બેખરુ ગને એણે પગની માસપેશીઓની વાત સંમળવી એને
પાદ આવી ગયું કે કલ્પના ઘરડા સભ્યોના પગની નસ હમેશા ચઢી
જતી હતી. એ સાયકલ પરથી ઊતર્યો અને ગેરેજની ભીંત પાસે સાયકલ
મૂકી ત્યારે શુલ્ટે-બેખરુ જે પૂછ્યું, ‘આ સરસ સ્લેજ સાયકલ પર મને
અહીંથી હાઈડલબર્ગ જતા કેટલો સમય લાગે એ કહેજો ?’

એણે પ્રશ્ન સાવ નિર્દોષ, કુદરતી લાગ્યો, ખાસ કરીને શુલ્ટે-
બેખરુ જે આગળ કહ્યું-‘તમે જાણો છો, હું હાઈડલબર્ગમાં ભણ્યો છું. એ
વખતે પણ મારી પાસે એક સાયકલ હતી, જુવાનીના જોશમાં અહીંથી
ત્યાં હું અહીં કલાકમાં આવ-જા કરતો હતો.’ એ કશા જ ગુપ્ત સંકેત
વિના હસ્યા. એમણે ચોકની ખતીઓ, ટ્રાફિક જામ અને મોટરોની
ભીડની યે વાત કરી એ બધું ત્યારે, અત્યારે છે તેટલું ન હતું
એમણે ઉમેર્યું, ‘મોટરથી ઓફિસ જવામાં મને પાત્રિસ અને સાયકલ
પર જવામાં માત્ર ત્રીસ જ મિનિટ લાગે છે, અને તમને મોટરમાં
હાઈડલબર્ગ જતા કેટલો સમય લાગે છે ?’

‘અડધો કલાક’

એમણે મોટરનો ઉલ્લેખ કર્યો ત્યારે હાઇડ્રલબર્ગનો ઉચ્ચાર પહેલા જોવા સહજ ન લાગ્યો. સાંજ કેરોડા આવી પહોંચી હમેશની જેમ એ સદ્દેશ્ય હતી અલગત, જરા વ્યસ્ત લાગતી હતી. એ થાકી ગઇ હોય એવું સ્પષ્ટ લાગતું હતું.

અને આ વખતે બિહાનનાની કોરે એક બીજી અણસળગી સિગારેટ હાથમાં લઈને એ ખરેખર સમજી શકતો નહોતો કે મારો ગમરાટ ઉત્તોજનામાં પલટાઈને કેરોડા પર છવાઈ ગયો હતો કે તે પહેલેથી જ નર્વસ અને ઉત્તોજિત હતી, અને એની ઉત્તોજના જ મારા પર સવાર થઈ ગઈ હતી? કેરોડાએ સ્વાભાવિકપણે જ એને ચુપ્પન કર્યું હતું. પણ તે સાથે જ એણે ધીમા સાદે કર્યું હતું, ‘આજે હું તમારી સાથે નહીં આવી શકું.’ એ પછી એમણે કોનજોર્ગલરની વાત કરી, એ એની ખૂબ પ્રશંસા કરતો હતો. પાકી નોકરીઓ, સરકારી જિલ્લાની સરહદો, સાયકલિંગ, ટેનિસ અને સ્પેનીશ લાપાની પણ ચર્ચા થઈ હતી અને એ પ્રશ્ન પણ ઊઠ્યો હતો કે પરીક્ષામાં તે પહેલા અથવા માત્ર બીજા વર્ગમાં જ પાસ થવાનો છે? એ પોતે-કેરોડા-તો મુરકેલીએ ત્રીજા વર્ગમાં પાસ થઈ હતી પછી જ્યારે એને સાજના સાથે ભોજન લેવાનું આમ ત્રણ આપવામાં આવ્યું ત્યારે એણે કામ અને થકનું બકાનું બતાવ્યું. કોઈએ રોકાઈ જવા માટે ખાસ આગ્રહ ન કર્યો. તરત ટેરેસ પર ટાઢાશ લવાઈ ગઈ. એણે ખુરશીઓ અને કોફીનાં વાસણો ધરમા પહોંચાડવામાં મદદ કરી, અને કેરોડા જ્યારે એને મોટર સુધી મૂકવા આવી ત્યારે અચાનક એને આલિંગનમાં લઇને જોરજોરથી ચૂમવા લાગી, પછી એકદમ એની અડોચક થઈને એ બોલી, ‘તમે જાણો છો કે હું તમને ખૂબ ખૂબ પસંદ કરું છું કે તમે એક ઉમદા માણસ છો. બસ તમારામાં એક જ ખામી છે-તમે જરૂર કરતાં હાઇડ્રલબર્ગ વધારે જાણો છો.’ ઝડપથી લાગીને એ અદર ચાલી ગઈ હતી અને ત્યાંથી હાથ હલાવતી હતી. હસતી હતી, ‘ફ્લોઈંગ કિસ’ આપતી હતી. ચાલતી

મોટરે એ પાંછળના કાચમાથી જોતો હતો તે ત્યાં જ ઊભી હતી અને હાથ હલાવતી હતી.

એ શુ હતું ? ઇર્ષ્યા તો નહીં જ હોય ! કેરોલા જાણતી તો હતી કે એ હાઈડલબર્ગ ડિયેગો અને ટેરેસાને ત્યાં જતો હતો. આવેદન-પત્રોના અનુવાદમાં, ફોર્મ અને પ્રશ્નપત્ર ભરવામાં એમને મદદ કરતો હતો. ટ્રેડ યુનિયન, વિશ્વવિદ્યાલય, શ્રમ-કાર્યાલય વગેરે માટે એ એમની અરજીઓ લખી આપતો હતો. વળી-એને સ્વચ્છ ટાઇપ પણ કરી આપતો હતો. કેરોલા જાણતી તો હતી કે એ આખો માસલો સ્કૂલ અને કિડરગાર્ડનમાં જળ્યા મળે, શિષ્યવૃત્તિઓ અનુદાનો, કપડા અને ત્રિશ્રામગૃહોના હોતો. એના સારી પેઠે જાણતી હતી કે હું હાઈડલબર્ગમાં શુ કરું છું. બેએક વાર તો એ મારી સાથે પણ આવી હતી જહુ ઉત્સાહથી એણે ટાઇપનું કામ કર્યું હતું અને કચેરીઓમાં બોલાતી જર્મન ભાષાના પોતાના અદ્ભુત જ્ઞાનનો પરિચય પણ આપી ચૂકી હતી બે-એક વાર એ ટેરેસાને પોતાની સાથે ફિલ્મ જોવા અને કાફેમાં પણ લઇ ગઇ હતી ચિલીવાસીઓના એક ફડ માટે પિતા પાસેથી એણે દાન પણ લીધું હતું.

ધરે જવાને બદલે ત્યારે એ હાઈડલબર્ગ ચાલ્યો ગયો હતો ડિયેગો અને ટેરેસા ન મળ્યા ડિયેગોનો દોસ્ત રાઉલ પણ ન મળ્યો પાછા ફરતી વખતે એ મોટરોની લામ્પી લાઇનમાં ફસાઈ ગયો રાતના લગભગ નવ વાગ્યે એ પોતાના ભાઈ કાર્લને ત્યાં જઈ પહોંચ્યો કાલે ફિજમાથી ઠંડો બિયર લાવી આપ્યો, હિલ્ડાએ 'એને માટે ઈંડા તળી ન ખ્યા, પછી સાથે મળીને એમણે ટી વી.માં 'ટૂર-દ-સ્વિસ'નો એક રિપોર્ટાજ જોયો તેમાં એડી મેકર્સ ઈઈ ખાસ પ્રભાવ શાળી ન લાગ્યો. એ જવા માટે ઊઠ્યો ત્યારે હિલ્ડાએ એને બેહદ ભણા 'ચિત્રી-દપતી' માટે, બાળકોના જીતરેના કપડાની એક થેલી આપી

રેડિયો પર છેલ્લા સમાચાર આવ્યા તે એણે અડધા મને માંખળ્યા, એને ગાજર પલક અને ચેરી ફિજમા મૂકવાના છે તે યાદ આવ્યું.

એણે હવે બીજી સિગારેટ સળગાવી હતી ક્યાક ચૂટણી થઈ હતી—શુ તે આપરલેન્ડ હતું ? ક્યાક ભૂકપ થયો હતો, કોઈએ શુ તે ખરેખર રાષ્ટ્રપતિ હતા ? નેકટાઈએ વિગે પણ કહેવાયુ હતું, કોઈએ કોઈના વક્તવ્યનુ ખડન કરાવ્યુ હતું, વિનિમય દર વધી રહ્યા છે, ઈંદી અમીન હજી લાપતા છે

એણે બીજી સિગારેટ પૂરી પીધી નહી, એણે અડધી કૂકીને છુડાવી દીધી એ ખરેખર, ખૂબ જ થાકી ગયો હતો એ તરત મૂંઠ પણ ગયો—જે કે ‘હાઈડેલબર્ગ’ શબ્દ એના મગજમા શોર મચાવતો રહ્યો.

સવારે એણે સાદો નાસ્તો કર્યો, દૂધ અને ડબ્બરોડીનો. પછી ટેબલ પરની ચીજો ખસેડી નહાયો. કપડા પહેર્યા એ ટાઇ બાધતો હતો ત્યારે એને સંઘના રાષ્ટ્રપતિનો ખ્યાન આવ્યો કે સંઘના ચાન્સેલર હતા ? અને સમય કરતા પદર મિનિટ વહેલો એ ક્રોનજોર્જલરના પ્રતીક્ષાલયની સામેની બેન્ચ પર બેઠો હતો. એની પાસે હીન્ડા ફેશનેગલ કપડા પહેરેલો જડો માણસ બેઠો હતો વિદ્યાલયના વર્ગોમા હતો ત્યારથી એ એને ઓળખતો હતો, માત્ર નામ યાદ નહોતું.

જડાએ ધીમેથી કહ્યું, ‘હુ કમ્યુનિસ્ટ છુ, તમે પણ ?’

‘ના’—એણે કહ્યું, ‘સાચે જ નહી, ખોટું ન લગાડશો.’

જડો માણસ ક્રોનજોર્જલરના ઓરડામા ગાઝુ બેઠો નહી, એ બહાર આવ્યો ત્યારે એણે હાથથી ઈશારો કર્યો, એનો અર્થ ‘કદાચ, ‘હુ તો છૂટ્યો’ એવો થાય. અને ત્યારે સેક્રેટરીએ એને અદર બોલાવ્યો. એ લલ્લી ત્રી હતી ઉમર ખાસ કંઈ ઓછી નહોતી એ હમેશા એની સાથે મૈત્રીમયો વર્તાવ કરતી હતી. એણે એને હિંમત આપવા હળવો ધક્કો માર્યો ત્યારે એને આશ્ચર્ય થયું એવી વાતો માટે એ એને ગભીર સમજતો હતો.

ક્રોનજોર્જલરે હાથ મેળવ્યા એ લલો માણસ હતો જૂના વિચારોનો પણ લલો—નિષ્પક્ષ, ઉમરે ખાસ મોટો નહોતો, ચાળીસની આસપાસ

હશે. એ સાયકલ-સ્પોર્ટ્સનો શોખીન હતો એણે એને હ મેશા પ્રોત્સાહન આપ્યું હતું. પહેલા ટૂર-દ-સ્વિસ માટે લોકો એને વિશે વાત કરતા- ટૂર-દ-ફ્રાન્સ માટે લોકો એને અડર એસ્ટિમેટ કરે એ માટે પ્રયત્ન કરે છે, અથવા એ ઢળી ચૂક્યો છે કૌનજોર્જલરે કહ્યું, 'મેકર્મે' ઝામે કર્યો છે એણે માન્યું નહીં.' એનું કહેવું હતું કે મેકર્મે લગભગ ખતમ થયું ચૂક્યો છે તાકાત ગુમાવ્યાના કેટલાક લક્ષણો 'બ્લેક' ન કરી શકાય. એ પછી પરીક્ષાની વાત થઈ. ઘણો વિચાર કર્યો, તે એને પહેલા વર્ગનો ન ખર ન આપી શકે ? પણ વાત કિલોમીટ્રી પર જઈને અટકી પાડી બધું ઠીક છે પ્રૌઢ મહાવિદ્યાલય અને સાજના ઉચ્ચતર મહાવિદ્યાલય- માનું એનું ઉમદા કામ, વિદ્યાર્થીઓના દેખાવોમા ભાગ ન લેવો, બસ- અને કૌનજોર્જલર હસ્યો- 'માત્ર એક જ નાનકડી ખામી છે'

'હા, હું જાણું છું'-એ બોલ્યો, 'હું હાઈડલબર્ગ જરૂર કરતા વધારે વાર જાઉં છું'

કૌન જોર્જલરનો ચહેરો લગભગ લાલ થઈ ગયો ગમે તે હોય- એની અસમજતા તો સ્પષ્ટ હતી એ કામળ સ્વસાવનો રિઝર્વ પ્રકારનો શરમાળ માણસ હતો કોઈને અણુગમતી વાત મોઢામોઢ કહેવાનું એને ગમતું નહીં

'તમે આ શી રીતે જાણ્યું ?'

'બધી જ જાણુએથી હું આજ સાલણુ છું. જ્યાં જાઉં છું ત્યાં, જેની સાથે વાત કરું છું- મારા પિતા, કેરોલા, એના પિતા, બધાને મોઢે એક જ શબ્દ સાલણુ છું- હાઈડલબર્ગ' હું મને પૂછું છું કે સમય જાણવા માટે હું ટ્રેનિકોન કરું કે રેલ્વે સ્ટેશને ઇન્ડરાયર્સી કરું ત્યારે પણ શું હાઈડલબર્ગ શબ્દ નથી સંભળાતો ?'

ક્ષણેક તો એવું લાગ્યું કે કૌનજોર્જલર હમણાં બિહારે અને દિવાસો દેવા વાસે હાથ કેરવશે એણે હાથ બિચક્યો યે ખરો પણ નરત નીચે મૂકી દીધો અને મેંજ પર લખાવ્યો

‘હું તમને જાતાથી શકતો નથી’ એ બોલ્યો, ‘કે મારે માટે એ કેટલી
હું ખદ વાત છે. હું તમારા માર્ગને, એક અવરો માર્ગને સહાનુભૂતિથી જોતો
આવ્યો છું. પણ અમારી પાસે એ ચિદ્વીનિવાસીઓ વિશેનો એક
રિપોર્ટ છે, તે ઘણો પ્રતિકૂળ છે હું એ રિપોર્ટની ઉપેક્ષા ન કરી
શકું મને એમ કરવાની રજા નથી. મને માત્ર કાયદા જ જાતાવવામાં
આવતા નથી, નિર્દેશ જ નથી મળતા, ટેલિફોન પર સલાહ પણ મળે
છે, એ તમારા દોરત છે ને ?’

‘હા’

‘હવે કેટલાંક અડવાડિયા તમને ખાસ્તી નવગણ રહેશે, તમે
શું કરશો ?’

‘ખૂબ કસરત કરીશ, ફરી સાયકલ ચલાવીશ, હાઈડ્રોજન જઈશ’

‘સાયકલ પર ?’

‘નહીં, મોટરમાં.’

કોનજોર્જસે હાડી આહ ભરી. એ ખરેખર દુખી હતો એણે
હાથ મેળવતી વખતે ધીમા સાદે કહ્યું, ‘તમે વારંવાર હાઈડ્રોજન’ ન
જવ—આથી વિશેષ હું કેઈ કહી શકતો નથી’ પણ એ હસ્યો અને
બોલ્યો, ‘એડી મેકસની વાત પર વિચાર કરજો’

પોતાની પાછળ ખાસ જાણ કરતા અને પ્રતીક્ષાલયમાંથી પસાર
થતી વખતે જ એણે વિકલ્પો વિચારવા માડ્યા અનુવાદક ? દુભાષિયો ?
ટુરિસ્ટ ગાઈડ ? દલાલીની કોઈ પેઢીમાં રુપેનીશ ભાષાનો કોરસ-
પોન્ડસ ?—‘પ્રેફેશનલ’ જનવાને માટે એની ઉમર યોગ્ય હતી, અને
ઈલેક્ટ્રિકર એ દરમ્યાન ઘણા મળવા માડ્યા હતા. સેક્રેટરીની વિદાય
લેવાનું તો એ ભૂલી જ ગયો. એ ફરી એક વાર પાછો ફર્યો અને હાથ
હલાવી વિદાય લીધી

કામનો માણસ / રતિસાલ અનિલ

‘તમારુ જરા કામ પડ્યુ છે’ એવુ સાબળુ છુ ત્યારે હર્ષની સાથે ઊડો ખેદ પણ થાય છે, હર્ષ એનો કે હુ ‘કામનો માણસ’ છુ, અને ખેદ એનો કે હુ માત્ર જગત જેટલો જ કામનો માણસ છુ — પૂરેપૂરો નહીં.

કામના માણસ’ વ્રત્યે લોકોને એટલો બધો આદર અને અહોભાવ હ કે, સરકાર મને ‘વડાશ્રી’ને બદલે ‘કામના માણસ’નો ઈન્કકાળ આપે તો મારુ વધારે ગૌરવ થાય સરકાર એવો ઈન્કકાળ આપતી નથી જતા. ઊડી સર્વોચ્ચવૃત્તિ ધરાવનારા માણસો કામના માણસને શોધી જ કાઢે છે !

ભારતના કોઈ સાહસિકને અમેરિકા ખંડ શોધી કાઢવાનો વિચાર આવ્યો હોત તો તેણે જાતે હોડીમા બેસીને પ્રશાન્ત મહાસાગરની દિશામાં તેને હંકારી મૂકી ન હોત એણે સૌથી પહેલા ‘કામના માણસ’ને શોધી કાઢ્યો હોત અને તે પછી સુખભોગ એ અમેરિકાને કાઢે પહોંચી ગયો હોત ! કોલબસના જમાનામાં લોકશાહી નહોતી એટલે કદાચ કામના માણસો નહીં હોય, અથવા કોઈપણ કામ હેરાન પરેશાન થઈ જવાય એવી રીતે જાતે જ કરવુ અને એમાં નિષ્ફળ જવાય તોપણ જવુ એવો મિશન હશે !

કોલબસે અમેરિકા ખંડ શોધી કાઢ્યો એ આખી કથા શોધના આનંદ કે ગૌરવ કુત્તા કોલબસ કેટલો હેરાન પરેશાન અને ખાખા-વીખો થઈ ગયો તેમાં વધારે રસ પડે એવી છે કોલબસની પરેશાની અટકી જાય તે સાથે કથા અટકી જાય છે ! માણસને એક નાણાથેલી મેળવતા ગમે એટલી પરેશાની થઈ હોય પણ જેવી નાણાથેલી હાથમાં આવે કે એ ભૂલી જવાય છે અને કોથળીમાં કેટલા નાણા છે તે ગણવા, તેના અગત્ય ગ કળતા હોય, આખમાં બિંધ લરાઈ હોય અને ઝોકા

આવના હોય તેવી અવશ દશામાં, પણ તે મૂડી પડવાનો અને એની પરેશાનીના વર્ણન કરતા વાચકને એ નાણાં ગણે એની વિગત અને વર્ણનમાં વધારે રસ પડવાનો ! પણ કોલબસ અમેરિકાના, ડિનારે ભિતરે છે અને કયા પૂરી થાય છે એટલે જ તો આપણને અમેરિકાના આમંત્રિયા મોકલો વિશે અને એના અખજો ડોલરના વાર્ષિક બજેટો આવે ત્યારે વાચવા પડે છે !

કોલબસે અમેરિકા ખડની શોધ કરી તે પછીની તેનાથી થે વધારે મોટી શોધ ભારતના લોકોએ ‘કામના માણસ’ની કરી ! સાચીસીધી ચૂલે ખદખદતી ત્યાની તપેલી ઉતારી શકાય, ધોકણાથી કપડા ધીબી શકાય એવી આપણી સામાન્ય સ્થૂં છે, એમાં સશોધનવૃત્તિ અને ધગશનો સંપૂર્ણ અભાવ છે ધોકણો છૂટો ફેંકી શકાય, સ્નાન કરવા બેસીએ ત્યારે પાટલો ન હોય તો ધોકણો આડો મૂકી તેના પર બેસીને અબેઝબે તાપી નર્મદા ગંગાગોદાવરી, હરહર મહાદેવ કરી શકાય — એ સશોધક બને છે.

ફલાણો માણસ ઠીક કહેવાય એવી નોકરી કરે છે એ સાદી માહિતી છે અને એ નોકરી કરતો હોય તે સમ્યામાં જવું પડે ત્યારે ખપ લાગે ખરી પણ તે ‘કામનો માણસ’ છે એવું શોધી શકાય તો આપણને કોઈપણ સ્થામાં, દિલ્લી તો શુ, લડનમાં થે કઈ કામ હોય તો સહેલાઈથી કરવામાં તે ખપ લાગે !

એક ભાઈ સ્વભાવે બહોરમાં સાવ અતડા, ઓછાબોલા અને કઈક ધમડી પણ લાગે, ટૂંકા જવાબો આપે ને વાત ‘કટ’ કરી નાખે, ક્યારેક ‘ચોક્કસ ધોરણનો ગુસ્સો કરે પણ તે તરફ કોઈ ધ્યાન આપે નહીં એક વાર મેં એ વિશે એક ભાઈનું ધ્યાન ખેંચ્યું તો તેઓ કહે ‘મમેતેમ પણ એ ‘કામનો માણસ’ છે ! આમ એક વાર સ્પષ્ટ થાય કે આ કામનો માણસ છે, તો તેને વિશે ખીજું કશું વિચાર્યા વિના

અગત્યનો અને તાકીદનો વિચાર એ જ કરનાનો રહે કે તમારે કોઈ કામ છે ? શોધી કાઢો, 'કામનો માણસ' હાજર છે !

'તમારુ એક કામ પડ્યુ' છે' એવુ કોઈ કહે ત્યારે થતી ગરિમાથી પ્રસન્નતા શબ્દોમા વર્ણવી શકાય એમ નથી. નવલકથા કે દ્રિશ્યમા 'હુ તમને પ્રેમ કરુ છુ' એવુ જોને કહે છે તેને થતી પ્રસન્નતા ઘરતા એ વંધારે ગૌરવવંતી અને અસ્મિતામુલક હોય છે. છવનમા મળેથી અપરંપાર નિષ્ફળતા અને હતાશા ત્યારે હારી જાય છે, રૂખી જાય છે કે હવામા ભ્રમી જાય છે. સાવ નકામો માણસ છુ' એવી તીવ્ર હતાશા ચૂમ થઈ જાય છે. હુ કંઈક છુ, માણસ છુ' એટલુ જ નહીં, 'કામનો માણસ' છુ એવી અનુભૂતિથી અસ્તિત્વ સમર ગતી જાય છે.

'તમને તે કઈ કામ સૂઝે છે કે, નહીં ?' એવા પ્રશ્ન કરનાર વરના માણસ'ને ખબર જ નથી કે કામ તો ખીજા કોઈએ શોધી કાઢવાનુ છે, તે પછી તેણે મને શોધી કાઢવાનો જ પત્તી જુઓ ક્યુ કામ થાય છે !

તમે ઘણાના કામો કરી આપ્યા છે, તો મારુ એક કામ નહીં કરી આપો ?' એવુ સાલજ્યા પછી કોને લાગે કે હુ નકામો માણસ છુ ? અને ઘણાના કામ' કરી આપ્યા છે એ વિશે એને ભવિષ્યે શકા ન જાય એ માટે પણ એવુ એક કામ કોણ ન કરી આપે ?

કેટલાક જીવાનિયા બહાર લાયબ્રેરીમા નિયમિત ખેમે છે અને નિયમિતપણે બહારખર્ચોનો અભ્યાસ કરે છે, અને એવા અભ્યાસના નેઈ સત્ર કે પરિક્ષા ન હોવાથી એમનો અભ્યાસ ચાલ્યા જ કરે છે ! પૂછીએ તો કહે કે કામ શોધીએ છીએ ! કહેવાનુ, મન થાય કે લાઈ, તુ પહેલા કામના માણસને શોધી કાઢ, તે પછી કામ તો આપોઆપ મળી જશે ! ખેડારોની પ્રથમ શોધ કામના માણસની હોતી જોઈએ, કામની નહીં.

સાધાવાળી સાડી જોઈતી હોય કે બેન્કની નોકરી જોઈતી હોય
બે બોલ, પ્રસ્તાવના, પુરસ્કાર કે એવોર્ડ જોઈતો હોય તો તે મળે,
પણ તે માટે 'કામના માણસ' શોધી કાઢવો જોઈએ !

અમારા એક મિત્ર દરરોજ એકના હિસાબે જનસૂસી નવલકથા
વાચે છે તેમને એક સતની લખેલી ચોપડી 'ઈશ્વરની શોધ' બતાવી તો
એ કહે કે એ કામ હું વાચુ છું એ નવલકથાનો ડિટેક્ટીવ ત્રણસો
પાના વાચતા લાગે એટલા સમયમા કરી આપે ! તમે વહેલી
નવલકથા પૂરી કરો તો શોધ વહેલી પૂરી થાય, મોડી પૂરી ફગે તો
મોડી થાય ! નવલકથાના અંતે જ રહસ્યરફોટ થાય એટલી મર્યાદા
સ્વીકારવી જ પડે. સો-સવાસો પાનાની નવલકથા કોઈ વાચતુ નથી
એટલે 'ભેદી ખજાનો' પણ લેખક ૩૦૦ પાના પૂરા થવા આવે ત્યારે જ
શોધી આપે છે. ઈશ્વરની શોધ પણ એટલી તો લખાય જ !

એ મિત્ર કામના માણસ વિશે સલાન છે. ભેદી ખજાનાની શોધ
હોય કે ઈશ્વરની શોધ હોય, તે કામના માણસને જ સોપાય ! પછી,
કામ થયું જ જાણો !

ઉત્કૃષ્ટ
ઇલેક્ટ્રિકલ
એક્સેસરીઝ

ટ્રિપલસિક્સ
ઇલેક્ટ્રો એન્જિનિયર્સ

લીમડા ચોક, ખરવર ગેટ
મુંદરા (ભારત)

**ભૂપત વડોદરિયાની
નવલકથાઓ**

પલ પલ બાકુળ પ્રાણ	૧૯-૫૦
તારા હૈયે મારી પ્રીત	૧૯-૫૦
જપતપ જૂઠા, સાચી પ્રીત	૧૫-૫૦
ભવોભવની પ્રીત	૧૯-૫૦
મેતના પીઠરે	
તગ્મ્યા પ ખી	૧૫-૦૦
સ્વપ્ન ખી	૧૩-૦૦
એક નંગરી છોકરી	૧૩-૦૦
બીજુ ચોવન	૧૦-૦૦

શાળા-ઉપયોગી નાટકો

નાટકોની દુનિયા - યશવંત મહેતા	
શાળા-ઉપયોગી નાટકો - ગજની શેઠ	
ભજવો નાટકો - બળદેવ મોલિયા	
સહેલા નાટકો - મુરેશ જાડી	
કિશોરિના નાટકો - પ્રા હમિત બૂચ	
(દરેકના ૩ અદી, સેટના રૂ ૧૫)	
તિતરખિતર જનક નાયક	૬-૦૦
ઈતરેતર વિજય શાસ્ત્રી	૧૫-૦૦
ધગેબાહો (ચિતનલેખો)	૧૨-૦૦
પ ચગલ્ય (ચિતનલેખો)	
પ્રીતમલાલ મલમુદા	૮-૦૦

કાવ્યમય ગ્રંથો

મૂર્ચના ગોખાને ભેધવા	
જતા - નાગરાજ	૩૦-૦૦
કાલિન્દી - જનક નાયક	૧૨-૦૦
કૂવડા - હેતલ મોદી	૨-૦૦
વજ્રમાતરીની નવલકથા	
છાડા કેવા ને ફકાં દોગડાં	
મૂલ્ય ૧૮ રૂપિયા	
કાળરાત્રિની ધૂણતી ભૂતાવળ	
મૂલ્ય : ચાડાતેર રૂપિયા	

જાજવાલાયક નાટકો

નવા નવા નાટકો - પ્રા હમિત બૂચ	
તખ્તાલાયક નાટકો - ગજની શેઠ	
નાટકો જ નાટકો - મુરેશ ગાધી	
રગલાલા - ચી મહેતા	
હસાહમના નાટકો - હમીશ નાયક	
(દરેકના ૩. ૫ સેટના રૂ ૩૦-૦૦)	

આયુર્વેદનાં પુસ્તકો

લાભશક ઇન્ડર 'પુનર્વચુ' ની બાર	
વેગપુસ્તિકાઓ સેટના રૂ ૨૪-૦૦	
ધર ધરનો વૈદ	૧૩-૫૦
ધર ધરના ઓપધી	૧૩-૫૦
અગ્નિનવ કુદરતી ઉપચાર	૧૩-૫૦
યોગાસનો અને આરોગ્ય	૧૩-૫૦

સાહિત્ય-સંગમ, બાવા સીદી, ગોપીપુરા, સૂરત-૧.

કૃષ્ણ રા મ કે વિ કસ

કૃષ્ણારામની સાડીઓ એટલે વૈવિધ્યપૂર્ણ રંગો અને ડિઝાઇનોનું સુરેખ આયોજન, હવાદાર અને શીતળ
કૃષ્ણારામની સુવિખ્યાત સાડી એટલે આધુનિક યુગની ટ્રેશન અને આવતી કાલનું અનુપમ સ્વપ્ન

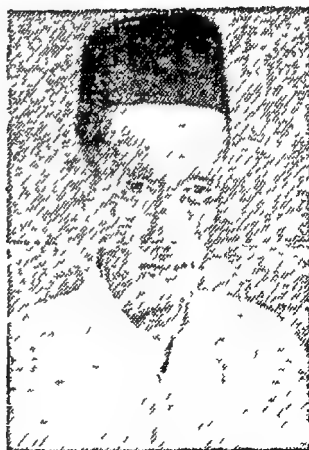
કૃષ્ણારામ મિલ્સ
લેખડિયાવાડી, સલાબતપરા, સુરત

કંઠાવટી

ઑક્ટોબર

નવેમ્બર

૧૯૮૦

શ્રી જયોતીન્દ હ દવે

WITH BEST COMPLIMENTS
FROM

STANROSE

SURAT COTTON MILLS

BEGAMPURA,
NAGABOXADI,
SURAT.

*With Best Compliments
From*

**HIRALAL MANCHHARAM
& SONS LTD.**

**Hiralal Colony,
A. K. Road,
SURAT-395006
Tele No 24935 / 36 / 37 / 38**

દિવાળી સેલ

રેશમવાળા રેયોન્સ

લિમિટેડ-સુરત

ની

વિવિધ અને મનપસંદ

સા ડી સો

પોલીસ્ટર, સીક્રાન, જ્યોર્જેટ,

આસો, લાપરેશિયન

વિવિધ પ્રિન્ટ અને રંગામાં

સમય સવારે ૧૦-૦૦ થી સાંજના ૬-૦૦

H ૨૪,
બોમ્બે માર્કેટ,
સહરા દરવાજા,
સુરત.

રેશમવાળા કમ્પાઉન્ડ,
વસ્તાદેવડી રોડ,
સુરત-૩.
ટે ન ૨૦૨૪૨/૪૩

*With Best Compliments
To*

KANKAVATI

FROM

G. R.

CONSTRUCTION

**Second Floor,
Reshamwala Bhuvan,
Baranpuri Bhagol,
SURAT.**

Phone 37697

કંકાવટીને

અનેકાનેક શુભેચ્છાઓ સહ

એક શુભેચ્છક

(સૂરત)

With Best Compliments
From

PARADISE PRINTS

**Desaiwadi, Desai Sheri,
Sagrampura, SURAT-2
Tel . 24911-31034**

Prop . Narendra D. Desai

RAJKUMAR SILK MILLS SURAT.

BASEMENT GODOWN, SURAT TEXTILE
RING ROAD, SURAT-395 002. GUJARAT.
MILL PHONES 37733-4-5-6-7
SALES PHONES . 27474. 29761
GRAM . MAZDUR. TELEX 0178 263 RSM

With Best Compliments From

‘પરિચય’ તેના માનીતા ગ્રાહકોને પાઠવે છે
નવા વર્ષની શુભેચ્છા

દર વર્ષની જેમ આ વર્ષે પણ સહકારની અપેક્ષા,
ટૅરીન, ટૅરીબુલ, શૂટિંગ શર્ટિંગના
સ્પેશિયાલિસ્ટ

પરિચય

ટૅરિન સેન્ટર

લાલગેટ પાસે, સુરત.

વિખ્યાત કંપનીની લોકપ્રિય ઇનાવટો

ગોદરેજ : મોન્ટીસ લોક, નવનાલ લોક, નાઈલેથ,
ટયુબલ, લેથ વિગરે

વેરોફીલ : વોટરફિલ્ટર

બ્રાઈટ : પ્લાસ્ટિવેર

રોયલ : પુડન કર્નિયર

શારદા

અને : સ્ટીલ કર્નિયર

કોમ્પાઈટ

બેન્સન : બ્લોઈટ તથા રંગીન ગ્લેઝડ ટાઈલ્સ
દરેક સાઈઝના

તથા

સેન્ટરીવેર, હાઈવેર, બ્રાસવેર, લોખંડ, સિમેન્ટ વગેરે
ખિદડીંગ મટીરીયલ્સની તમામ જરૂરિયાતો એક જ સ્થાને
વાજખી ભાવે મેળવવાનું વર્ષોજૂનું વિશ્વાસપાત્ર મથક

ઝીણાભાઈ હરકીશનદાસ લોખંડવાળા

લીમડાચોક, સુરત

દરેક જાતનું કસાણું તાજું અને સ્વચ્છ
મેળવવા માટેનું સૂરતનું પ્રખ્યાત મથક

જેપી
જેશંકર ધનજીભાઈ
ભજિયાંવાળા

મુખ્ય દુકાન
ચૌદાખજર, ડેળાપીક,
સૂરત.

ફોન નં.
૨૪૪૩૫

શાખા
યમુનાબાગ,
અપાટિયા વિક્રમ
સૂરત.

કે. સી. પાંડાપાળા

કંટલરી

સ્ટેશનરી

પ્રોવિઝન

દવાઓના

વેપારી

નાનપુરા બજાર, સુરત-૩૬૫ ૦૦૧.

ટ. : ૨૩૮૪૪

કંકાવટી

જાન્યુઆરી
૧૯૮૦

માહિત્યસર્જક
અને વિચારોત્તર
સર્વલક્ષી માસિક

વર્ષ ૨૨ : અંક ૨૫૯ : મૂલ્ય : બે રૂપિય

દર માસની ૫ દરમી તારીખે પ્રગટ થાય છે

વાર્ષિક લવાજમ

દેશમાં રૂપિયા ૧૫, બે વર્ષના રૂ. ૨૮; વિદેશ : શિલિંગ ૮
(દરિયાઈ દપાલથી), પાંચ પાઉન્ડ (હવાઈ દપાલથી), મેગેઝીન
એન્જનીયરી અને બાણીતા અવિદેશીઓને ત્યાં લવાજમ ભરી શકા
છે. કોઈ પણ માસથી ગ્રાહક થઈ શકાય છે. પત્રવ્યવહારમાં ગ્રાહ
નબીય અવશ્ય લખવો. લવાજમ અને વ્યવસ્થા અંગેના તમામ
પત્રવ્યવહાર રતિલાલ 'અનિલ', ૩, આનંદનગર, સગરામપુરા

મૂલ્ય-૩૯૫ ૦૦૨ અનામે જ કરવો

'કંકાવટી' કવિતા, વાર્તા, ગદ્યખંડક, નિબંધિકા, વિવેચન આ
માહિત્યિક ધારણની કૃતિ સ્વીકારે છે, કૃતિ માથે સરનામા
ટિપ્પણી કવર અવશ્ય ખીડવું કૃતિ ગતિલાલ 'અનિલ'
૩, આનંદનગર, સગરામપુરા, મૂલ્ય-૩૯૫ ૦૦૨ અનામે જ મોકલવું

ત્રી-મુદ્રક-પ્રકાશક

રતિલાલ મૂ. 'અનિલ'

પ્રકાશનસ્થળ : ૩, આનંદનગર, સગરામપુરા, મૂલ્ય-૩૯૫ ૦૦૨

મુદ્રણસ્થાન : શ્રમશ્રવી મુદ્રણાલય, બાવાસીદી, ગોપીપુરા મૂલ્ય-૩૯૫ ૦૦

ઘર / અનિત ઠાકોર

સવારે

આ ઘર

પ્રગટ થયેલા દેવનું મસ્તક ભાસે

સાજે

ભોમાથી ફૂટી નીકળેલા રાખસનું માથું

રોજ સવારે

ચીધેડી કૃષ્ણ-અંગૂઠી શા રસ્તા પર

મત્રશક્તિથી ભર્યો ભર્યો નીકળી પડું

રોજ સાજે

રાક્ષસની લપકતી જીહ્વા જેવા રાખોડી રસ્તેથી

ગદી ગાળ જેવો પાછો ફરું

સવારે જાગુ

માની ગોદમા ગોટમોટ શિશુ શો

ગતે ઢળી પડું

ત્રસ્ત સમૂહ ભક્ત્યની જેમ

તખ્ત બપોરે ક્યારેક

પામુ એકાદ બોધિસત્ત્વ પણ વિપળ

ધગસુરનો વધ કરવા થઈ જાઉં ઉઘટ

ધરુ સુદર્શન

કળાય એનું દેવાસુર મુખ

દેવમુખ બચાવી લેવા જઉં..

જોઉં તો

અદૃશ્ય થતું જણાય સુદર્શન

સરકી જતું જણાય ક્ષણમીન ...

ભોયા કરું

બે ગીત / રાજેન્દ્ર શુક્લ

બાળાં રે જૂહાર

સાધ્યાના સામે રે અરૂંખે સોહો બેસણા
અહીં અમે ઊભા અનરાધાર
સડકું ખોદાતી વચમા જહાલની
સડકું ખોદાતી વચમા જહાલની
પડે રે કોદાળી પડતા પાવડા
કાઈ જનમોજનમના ઢેકા ઊખડે
ઘણ રે ઝીંકાતા શીણી ગણઅણે
તાણખા અરે ને પાખાણ તટતા
દનની પેરે રે ડામર ઊકળે
કે અડવડ અધારે ઓળખ ઓગળી
રેત રે પથરાતી મારા નામની
રેત રે પથરાતી ઠામોઠામની
કરી દમે રે દશ્યુને એકાકાર
હવે સડકું બધાયા કેડે આવળે
ફડા સડકું બધાયા કેડે આવળે
જીવ રે હથે તો ઝાખુ લાળશુ
જીવ રે હથે તો પાખુ ભેટશુ
સાજણ નહીં તો બાળાં રે કરીને જૂહાર .

અ દનચોકમાં

ફડી ચોપાટુ મ ડાણી અ દનચોકમાં
નાખ્યા લખચોરાસી દાવ
એવી ચોપાટુ મ ડાણી અ દનચોકમાં

કેડા આદાસૂરજના કીધા સોગડા
નાચે કાઈ આખ્યુ ને આણસાર
એવી ચોપાટુ મ ડાણી અ દનચોકમાં

તમે પાસા ઢાળો કે તાગ ઝળહળે
ને મૂઠી વાળો ત્યા અધાર
એવી ચોપાટુ મ ડાણી અ દનચોકમાં

હવે ચોક રે ઘેરીને મગ્ગી મલકતા
અમે નેણુ ઢાળ્યા રે નતોડ
એવી ચોપાટુ ખેડાણી અ દનચોકમાં

(તાજેતરમાં પ્રસિદ્ધ થનાર અગ્રહ 'અ તગ્ગાધાર'માંથી)

ગઝલ / હૃદયગ કિસ્તી

એ બધ બારી ખોલતા વચ્ચે વહી ગયા,
મૂઝને ધમ્મા લાવતા વચ્ચે વહી ગયા

આખા ગણિતમા ક્યાનુ ભટકે છે શૂન્ય પણ,
પણ આકડાને ભેડના વચ્ચે વહી ગયા

માથાની વચ્ચેથી હવે ફૂટ્યો છે વીપળો,
ને બોધિજાન લાવતા વચ્ચે વહી ગયા

ભડકે બળી રહી છે લક્ષ્મડકેટ છાતીએ,
ફાયર બ્રિગેડ આવતા વચ્ચે વહી ગયા

રોટી શકે તો રોઝ ને તોડી શકે તો તોડ,
પત્તાનુ ધન બનાવતા વચ્ચે વહી ગયા

ગઝલ / અમર પાલનપુર્ગી

રૂપ તાગ વગર, પ્રેમ મારા વગર
ભૂવશે બેઠે ક્યાથી સહારા વગર ?

એને નહતું નથી કેઈ વિદન જગે
જેઓ સમજે ઈશારો, ઈશારા વગર

ક્યાથી પાસુ તને, ક્યાથી શોધુ તને ?
તારો સમાર ચાલે છે તારા વગર !

હોય રેખા છતાં જોમા રગ જ ન હો
કૌણ મમજે એ ચિત્ર ચિતાગ વગર

કંઈક સમજો ને રોકો આ આસુ 'અમર
શુ ય કરશો ગગનને સિતારા વગર

જયોતીન્દ્રભાઈ દવે / અન્દવદન મહેતા

એક અજાતગત્રુ એક જ. સાહિત્યક્ષેત્રે અને સામાન્ય સંસાર ન્યવહારમાં એક અનન્ય અજાતગત્રુ, અને એના અવમાનથી હાસ્યગસની ને કષ્ટ ક્રિયા હોય એને વૈધન્ય સાપડયુ, સાપડગે કોઈકે એને માઈ ટવેઇનથી માડી એરિસ્ટોકેનિસ, સરવેન્ગીસ, થર્નર, મોલિયેર, ગોગોલ બાધે સગખાવવાની ધૂષ્ટતા કરી છે. એમ કગવામાં જગતના પ્રકીર્તિત હાસ્યલેખકોની નામાવલી રજુ કરવાના અહલાવ પ્રગટ કરવા મિવાય ખીન્ને કોઈ મુદો ક્ષિત થતો નથી મોલિયેરના ટાગ ટુ કે વડે પરિમના પાદરીઓને અજગ કરી દીધેલા, એમની ભાગે-ભાર લાગણી દુભાવેલી, અને આખરે ગજને એ નાટક ભજવવા માટે બધી પણ ફરમાવવો પડેલી એમ જ એરિસ્ટોકેનિસની હાન્યકલાને બળવતગય જેવાઓએ તો ‘અપગસ રચના’ કહેલી, એમ જગતના સર્માન્ય અને પકાએના હાસ્યલેખકો માથે સરખામણી કરવા જતા આપણે આપણા જયોતીન્દ્રભાઈને અન્યાય પણ કરી ખેસીએ છીએ એ યાદ રાખવા જેવું છે જયોતીન્દ્ર એટલે જયોતીન્દ્ર એક જ, કોઈની પણ લાગણી દુભાવા વિનાના અને છતાં કોઈની પણ ગેહ રાખ્યા વિનાના એના લેખ, એમા ગમ્મત એમા અસાધારણ શ્લેષગ્યાપાર, એમા અસામાન્ય અતિશયોક્તિ, એમા સહજમા સમજાય એવો કોઈને કયાય ટાકણી સરખી ભોડાયાતુ દુઃખ ન થાય એવો સરળ કટાક્ષ,

એવા એક સૂક્ષ્મ સમજદાર અને પડિતયુગના કોઈ પણ વિદ્વાનની સાથે જેમે જોડાજોડ એવો પડિતવર્થ ખીજો નહીં મળે એની સરખામણી શી, કોની સાથે ? કયા ? કેમ ? જ્યોતીન્દ્ર એટલે જ્યોતીન્દ્ર,

એમના અવસાનથી હવે હાસ્યગમના માપદંડ આ જમાના માટે તો નાંટ થઈ ગયા એ હતા તો એના લખાણોનો દાખલો અપાતો હવે હાસ્યલેખકોની ખેડામ કલમે ચાલશે, એને ગરબા, એને અવગેવવા એને માર્ગદર્શક થવા કોઈ માપદંડ રહ્યા નથી એનો શોક વાલ છે જ્યોતીન્દ્ર હાસ્યગમના લેખક તરીકે 'જાણીતા થયા, એની સાથે મોટા ભાગના સાહિત્યજગતે એમને એક શાસ્ત્રોમા પાગળ ગસસિદ્ધાંતોના તલગ્મપર્શી અભ્યાસી પડિતને ધીમે ધીમે વિસાર્યો એને પરિણામે એમના વિશાળ વાચનનો, ઉર્દૂ, ફારસી અંગ્રેજી, સંસ્કૃત ઉપરાન્ત વિવિધ પ્રકારના પારસી સાહિત્યના અભ્યાસનો આપણે પૂરેપૂરો લાભ લઈ શક્યા નહીં વિદ્વાન સંજ્ઞાના માહેમને એમણે લણાવ્યા, વિદ્વાન સંજ્ઞાના માહેમે જ્યોતીન્દ્રને લણાવ્યા પરસ્પરની એ ખેડડીના વાર્તાનાપો, એમાથી ફક્તોભૂત થતા સંશોધનો વિગેરે સહુ લુલાઈ ગયા.

જ્યોતીન્દ્રે સૌ કોઈને ખુશ ગાખ્યા, કંઈકે એનો લાભ લીધો પુષ્કળ લાભ લીધો, ઠરીદામ ખેસવા જ ન દીધા, એકી પાગતે ખેસી નિરાતે લખવા જ ન દીધા આવી પ્રતિભાસપન્ન, વિચક્ષણ સર્જનાત્મક વિવેકસભર જ્ઞાની વ્યક્તિની ગુજગતે જોટલી કિંમત આકરી જોઈએ એટલી આકરી નથી એટલે પરપ્રાન્તમા પણ ન અકાઈ મિત્રો વર્ષની અમારી અતૂટ મૈત્રી-કશા ખટગમ રીસામણા મનામણા વિનાની દોસ્તી, અનેક કડવા મીઠા પ્રસંગોમા સહચાર્યલયો સમ્મન્ધ, એમાથી કિયું પામું આલેખુ, કિયું સભારુ, અને એમાથી અમારા સિવાય અન્યને કોલો રસ પડશે એ રાકામ્પદ છે એક નાનો દેખાતો પણ વિરાટ શક્તિવાળો, એટલા જ મોટા હૃદયવાળો વિશાળ જ્ઞાન સમૃદ્ધ વિગ્લ પુરુષ ગયો એનો શોક વિસારવો સહેલો નથી □

વિચક્ષણ, સાહિત્યપુરુષ / રતિલાલ અનિલ

જ્યોતીન્દ્ર હે દેવે

[ગયે વર્ષે લગ્નગાળામા એક નાગર ગૃહસ્થને ત્યાં લગ્ન પ્રસંગે હું, વજ્ર માતરી અને શ્રી મધુકર શુકલ ગયા ત્યારે અમને શ્રી જ્યોતીન્દ્રભાઈએ લખેલું મ ગળાપટક આપવામા આવ્યું. અમે પૂછ્યું, મુળદંથી આવ્યું ? 'ના, અહીં આવ્યા છે' અને અમે તરત જ એમને મળવા દોડ્યા બપોરનો સમય અમે ઓફિસમા જવા ઉતાવળા ચે હતા, છતાં દોડ્યા અને હિંચકે આગમ કરતા જ્યોતીન્દ્રભાઈ અમને જોઈને સદાળા બેઠ્યા આવગાર આપ્યો અને પ્રસન્નતાનો અણધાર્યો ઉત્સવ ઉજવાયો. એની કાચી નોંધ ત્યારે ટપકાવી ગયેલી તે જેમની નેમ, કશા જ કેરદાર વિના અહીં આવી છે—અનિલ]

આ ઉમરે પણ શ્રી જ્યોતીન્દ્ર હે. દેવે મ ગળાપટક લખવા જેટલા મ ગળ ઉઘમી છે. અને આખે મોનિયો હોવા છતાં 'તમારા લખાણ હું વાંચુ છું.' કહેતા જેટલા નિખાલસ અને જનગ્રામ પરિચીત છે. આપણા પડિત દાટિના વિચક્ષણ વિદ્વાનોમાના એક શ્રી જ્યોતીન્દ્રભાઈનું મન આજે પણ એટલું જ પ્રવૃત્ત છે સર્વ વિષયોમા સહજપણે પ્રવેશ અને અનાયાસ લીલાવિહાર અને એમા ખીજને ભાગીદાર બનાવવાની ચમિકતા એવી જ જીવંત છે, જા. પર હસી લેવાની અને ખીજઓ એમા ભાગીદાર બને એ જોઈ પ્રસન્નતા અનુભવવાની નિખાલસ ઝિદા-દિલી ચે એવી જ છે

આ ઉમરે તો અવસ્થાજનિત કેટકેટલી પરવશતા હોય. શરીર માત્ર આત્માના આજ્ઞાપાતળા આધાર જેવું, અને આયુર્વેદિક દવાઓની

પ્રયોગભૂમિ જેવું, છતાં એ પ્રયોગોમાથી એ સૂક્ષ્મ હાન્વગસ પામવાની અને સપડાવવાની વિરલ નાત્વિકે ધૃદ્ધિ હજી એવી જ જીવંત છે

પડિત હોવા છતાં ‘જ્ઞાન ગુમાનની ગાસડી’નો કયો બેાજ નહીં, પીઠ હોવાની કશી બાહ્ય શિષ્ટ એજા નહીં, ઔપચારિકતાનો દાવો ત્રિવેક નહીં, છતાં પૂરા વિવેકી, જગતની લીલાને તટસ્થ નજરે જોનારા મુદ્દુષ્ટ !

કેમ શું ચાલે છે ? એમ પૂછે ખરા, પણ કયા ચોપડા બહાર પડ્યા, કેટલા ઈનામ કોને મળ્યા, તે કીક થયું કે નહીં, કોનું પુસ્તક પાઠ્યપુસ્તક રૂપે મજૂર થયું—આવી સાહિત્ય-સાપ્રદાયિકતાની કશી વાત નહીં એમની સાથેની ગ્રાહિત્યિક વાતચીત વખતે સામાન્ય માણસ હાજર હોય તો તેને પણ એમની વાતમા રસ પડે. બૌદ્ધિક વિવેકશૂન્યતાના ચમકારા શ્રોતામા પ્રસન્ન ઉત્તેજના જન્મવા એમા ઓરિએન્ટ ટ્રાન્સલેટરની જગના માટે પોને ઈન્ટરન્યુ આપવા ગયેલા ત્યારે તેમને પૂછવામા આવેલી કારસી પકિતનો શબ્દાર્થ સહિત પાઠ કરે તેમા એ તે રસ લઈ શકે પોતે કોઈ અબ્બાણી દુનિયામા આવી પડ્યો છે એવો નિરાશ્રિત ભાવ જાગે જ નહીં

શ્રી જ્યોતીન્દ્રભાઈ મનીષી ખરા, પણ માનવહિતમા જ મારે સર્વ વિષયોનું માત્ર મ ગળગ્રાહી ચિંતન કરવાનું છે એવો બધકોશ નહીં, અને છતાં શ્રેય શું એની પૂરી તમીજ ! જ્યોતીન્દ્રભાઈ શ્રેયને પ્રેય પણ બનાવી શકે એવા વિવેકશૂન્ય પ્રતિભાશાળી છે

કવિશ્રી ન્હાનાલાલ વિશે વ્યાખ્યાન આપવા ગયા ત્યારે ગજવામા ટિકિટ હોવા છતાં તે ન મળતા પેનલ્ટી સાથે ટ્રેનભાડું ચૂકવ્યું, પત્ની ટિકિટ મળી આવતા તે રજુ કરતા વગર ટિકિટ મુસાફરી કરવા માટે સો રૂપિયાના દડની વાત એ હસતા મુખે કરી રાકે અને પૈસા પાછા મેળવવાનું કોઠાચુદ્ધ કોણ લડે, એમ કહીને હસી પણ શકે !

સાહિત્યકાર થયા એટલે માણસ મટી જવાતું નથી. માણસમાં
 જેથી પ્રેમ શક્યતા એ માનિત્ય દ્વારા પ્રગટ કરે ત્યારેય માણસની
 ખૂબિકા તો આપ્ત રહેજ છે એવી પ્રતીતિ શ્રી જ્યોતીન્દ્રભાઈ જેવાના
 સર્ગમાં થતી રહે છે

શ્રી હર્ષિવલ્લભ ભાયાણી મમર્થ નિવેચક અને ભાષાશાસ્ત્રી થયા
 જતાં જાણક જેવી નિખાતસતારી પ્રસન્ન મુઠાએ મુખપિત, મુક્તપણે
 હમી શકે છે. એથી એમની વિગેષતા વધારે ઉજ્જવળ બને છે
 એમની હાજરીમાં આપણે પણ ઝગેલા ભાવ એાદી લીધો હોય
 તો ને અનાયામ સરી પડે છે વિગેષપણાનો ગમીર ભાવ
 એાદી લઈને જ ખાલઓના ઔપચરિક પરિચયમાં આવ્યું એમાં
 ઢીલક મનતની અપ્રમુખતા અને પોતાના વિગેનો આદર નહીં, પણ
 મન રહેનો છે એટલું આત્મસંતોષન નિખાતસ સાહિત્યકારોતુ સાનિધ્ય
 પ્રેરે જ છે

જૂની રગભૂમિની કેટલીક અતિશયોક્તિ અને અસ્વાભાવિકતાનો
 ઉલ્લેખ કરી પોતે અને ચ ચી મહેતા એની ટીકા કરતા એ
 નીકારીને વર્તમાન રગભૂમિના કહેવાતા હાસ્યરસિક નાટકોમાં પ્રગટ
 થતી અશ્લીલતામાં રહેલ રમહીનતાનો સંકેત કરી શ્રી જ્યોતીન્દ્રભાઈએ
 કહ્યું કે એવો એક નાટક હું જોવા તો ગયો, પણ થોડીવારમાં જ
 છોડીને ચલ્યો આવ્યો

જૂની રગભૂમિનો શનાખિ મહોત્સવ ઉજવાયો ત્યારે કહેવાતા
 સદ્ગુણ ગુજરાતી પ્રહસનોના હાસ્યરસ વિગે કશી જ વિશ્વેશ્વરભાઈએ ચર્ચા
 થઈ નહીં ભાવકોની મુગ્ધિને એાદી બનાવી દેતી આ વૃત્તિ મૂલ્ય
 હાસ્યરસ પામવાની વૃત્તિ મૂળે જ એાછી છે તેનો છેદ ઉડાડે છે એ
 વિગે કોઈ પ્રભાવશાળી સાદ સંભળાયો નહીં જાણી આપણે ત્યાં
 વયગમ્યરી પ્રતિભાઓ એાછી નથી

તરુરાગ-ઝાંપાનો વડ / જનન પાઠક

વૃક્ષો ઉપરથી ગામના નામ પડે, ખેતરના નામ પડે ને અમારા આદિવાસી મુલકમાં તો માલુસના નામ પણ પડે આબલીખેડા ગામ હોય, કલુઝવાળુ ખેતર હોય ને થોરિંગા નામનો આદિવાસી આદમી પણ હોય ગામને ઝાંપે જીભેના વડના વર્ણનો વાચ્યા છે, એના મહિમાગાન સાંભળ્યા છે જાયામા બપોરે ધણ ટળ્યુ હોય, ગોવાળિયા એની લટકતી મૂળીએને બાધીયાવી હીચકો કરી હીચતા હોય, કેઈ લાખા મારગનો વટેમારગ પોગે ખાવા ખેડે હોય-આવુ આવુ થલુ ય ગામને ઝાંપે જીભેના વડ વિશેના વર્ણનમાં હોય પણ અમારા ગામના ઝાંપાનો વડ સાવ ઉપેક્ષિત ને અજાણ્યો રાતદિવમ બિચાગે એકલો એકલો વાયરામાં ફફડયા કરે ને લાલ લાલ ટેટા ગેરબ્યા કરે સસારી જીવની જેમ એ ધરતી ઉપર ફાલનાર કેનાનાર નહિ, પણ સ્વર્ગની અભીષેકાવાળા તપસ્વીની જેમ ઉર્ધ્વગતિ કરનાર એની એક પણ મૂળી નીચે જીતરીને જમીનમાં અમેલી નહિ, એક જ થડ,

ઠેર ઠેર જખોલોવાળું જે પરાપુરવથી હતું તે જ આસમાની આપત્તિઓ સામે ઝૂઝ્યા કંઈ વસ્તીની વચ્ચે હોવા છતાં ઉપેક્ષિત ને એકલવાયો, અળખામણા માણસ જેવો આ વડ સંક્રાંતિએ અગિયાર પગે વારેવારે ડગમગ ડોલતો ઊભો છે એનાથી સો ડગલા જ દૂર વગડો ચ્વરવ કરે છે, આ વગડાએ જાણે ન્યાતબહાર મૂક્યો હોય, ગોળબહાર દુર્યો હોય એમ આ વડ આસપાસ ઊગેના તાડ ને જાવળ વચ્ચે આવીને વસ્યા છે. કચાગે ઊગ્યા હશે ઊછરીને મોટા થયો હશે એ તો કોણ જાણે ? દાદા કહેતાં આડ જૂનું ધ, પોતે આ ગામમાં આવીને ઘર માધ્યુ ત્યારે પણ આ વડ આવો જ હતો એની નીચેથી રગતાઓ જાય થાણા લણી ને જ ગનમાં આવેલા મહાદેવના મંદિર લણી, ઉત્તરમાં નદી લણી ને દક્ષિણમાં ઘોઘળા લણી, રસ્તા તો રાત્રિ-દિવસ ચાલે ને કયાના કયા પહોંચી જાય, નદીઓ તરી જાય ને પહોંડો ચઢી જાય ! પોતાના ભાગ્યમાં એવું નહીં એમ વિમાસતો, ડૂમે ભગઈ આવે ત્યારે ખર ખર ખર થોડા પાદડા ખેરવી લેતો, પાતાળમાં ખોડાઈ ગયાની પીડા અનુભવતો ગામના આખાનો એ વડ

અમે છોકરડાઓ આ વડની પાસે ઊગેના જાવળ ઉપર દાતાણ લેવા ચઢીએ અધારુ થાય ત્યારે કોઈ જુએ ના એમ (આલ્લાશુના ઠોકરા એટલે તાડને અડાય નહીં) થડને જાથમાં લઈને તાડે ચઢવા મથીએ, પણ આ વડ ઉપર કયારેય ના ચઢીએ કોણ જાણે કેમ પણ આ એકલિયા ને ઉદાસ આડની મથરાવટી જ મેલી કોઈ કહેતું કે એની જખોલમાં ચૂડેલ રહે છે, કોઈએ મધરાતે આ વડ હેઠળ ગામના ભૂતડાને ભેગા થઈને ગળ્યા ગાતા કે રડતા સાંભળ્યા છે, કોક તો વળી આડ ઉપર ઊંધે માથે ત્રટકતા વતરાથી હળકે ખાઈને માદા પડ્યા છે ને મરી પણ ગયા છે. અમારું ઘર ગામના આ આખાવાળે છડે, એટલે આ વડને અમે જાજપણમાં આગણામાંથી તેમ પાંચળ વાડમાંથી નજીકથી જોતા, આમ તો અમને એ કોઈ દયાપાત્ર ડોસા જેવો લાગતો

પણ અધારી ગત્રે એનું ડગમણ દર્શન પણ અમને થયું છે
 ધીમા ખગમ પાડા હળુકળુ હાથે છે, ખખડે છે પૂર્વમાથી જાયે
 આવતો વાળી જેવડો ચાદો વાડામાથી દેખાય છે પાથરેલા ખાટલાઓમા
 પગ્યા પડ્યા અમે ઉનાળુ વેન ભરેની આખો વડે વડ ભણી તાકી ગયા
 છીએ ચાદ ચઢતો ચઢતો નડ ઉપર આવી ગયો છે હાનતા પાછાથી
 દપાતો મધાતો, દેખાતો છુપતો એ ટાચે આનીન થયો છે એના
 બિખમા ભરેમગ વચ્ચેવચ્ચ એ- આકૃતિ દેખાય છે, એના ત્રિદોશિયા
 કાન ને ડાહ્યા માણમના માથા જેનું મોટું માનુ ચંદ્રનું ખડખડણુ કરે
 છે થોડીવાગ થાય છે એટલે એ આકૃતિમાથી વેળા ગણકતો અવાજ
 ઠે છે મૂઓ મૂઓ મૂ ઓ ! દૂર ઢોક મીન ઝાડ ઉપરથી એવા
 જ ઉદ્દગામેમા પત્થર અપાય છે મન ભયથી ભગઈ વળ્ય છે, પાથરગી
 ચાદર મોટેમાથે ઓઢી લેવાય છે વડ કે ધુવડ સાથે જેવાની હિમત
 કયાથી લાવતી ? સનાગે ગ્રમા વાત થાય છે, દાદા કહે છે, 'ગતે ધુવડ
 'મૂઓ મૂઓ' બોનતો હતો, નક્કી કાર્તુ મોત થવાનું ' પણ અમને
 ઉદ્દેશીને કહે છે 'ધુવડને ટેકવો મરાય નહી, ટેક તો ન જ માગુ
 ટેકલો કે ટેકુ એ દવામા નાખી આવે ને જેમ જેમ એ પાણીમા
 ઓગળે તેમ તેમ પેના માગતાગતુ શરીર પરુ ગળે ને આખરે એ
 મગણુ પામે ! 'વડ ઉપર ચાદા ને ચાદામા ધુવડ આજે ય એવા જ
 ખેડા છે-કચાગક તો 'મૂ ઓ મૂ ઓ' પણ સભળાય છે

એડ માળે આઠા અધાગમા હું પામેના ગમથી ઘેર આવતો
 હતો સ્તો નિર્જન ને મન વાન-વડના ભયથી ભરચક-કેતરમા
 નદીએથી પાણી પીને આવતા ટોર વડ આગમ થઈને દક્ષિણમા જતા
 ગરને પોતપોતાના ગામ ભણી જાય મે આઠા અધાગમા મામેની
 કશુંક આવતું લાજ્યુ, વડની છાયામા આવતા એ ઝાળા ગગનુ કાઈ
 પશુ લાગ્યું મનમા થયું કે વાનજ છે પગ વ્રજવા વાગ્યા, ધીના

પડી ગયા, હીસા પડી ગયા, શરીરે પગમેવો વળી ગયો. જા આગળ જ આપણા સોયે વર્ષ પૂરા થવાની કંપનાથી હુદ્દિ બહો મારી ગઈ પાછા તો જવાય જ નહીં કેમકે મામળોનું કે જે પીડા જતાનીએ તો તો મામો (વાવ) પાછળ દોડે ને બોચીમાથી આવે, હવે તો મગજ જ નહીં ને તેય હાથવેંતમા હિમત કરીને જરા આગળ ચાલ્યો ને જોયું તો સામેની એક વાજરુ ધીમી ચાલે આવે. પાણી પીવા આવેના ધણુમાથી પાછળ ગઈ ગયું. કદાચ આ વાવ માન્યુ ને વાજરુ જ આગળ જતા વાવના પેટમા પડી જશે વાવ, ભૂત, ડાકણ, વતગની એ દુનિયાના મૂળમા અમારે મન તો આ દુહા વડ જ

પણ આ વડ હવે વાગ વાર સાબરો આવે છે હમણા જ વનનતો એક લગોટિયો દોખત મળી ગયો ધણા માણુમો ને વણા ઝાડની યાદ કરી કરાને ખમર પૂછી, ઘટલાક છે ને કેટલાક નથી ગયા એકાએક મે પૂછ્યું પેલો વડ છે કે, આપાવાળો ? 'એ નો પડી ગયો ક્યાનોય, વટોળિયામા,' સામાન્ય અખગારી હેવાન આપતો હોય એ રીતે મિત્રે કહ્યું 'હે ! એમ ! ના હોય !' મારાથી બોલાઈ ગયું. મારા મોતા હાથમાવ જોઈને પેલો મિત્ર મને વિસ્મયથી તાકી રહ્યો હું કમિ હું એ વાત એ જાણુતો હતો, પણ અત્યાગે કદાચ એવા ગાડપણુથી આગળની અવસ્થામા હું એવું એને લાગ્યું હશે એણે કહ્યું 'કેટલું જૂનું ઝાડ હતું ! પડી જ ન્ય ને ! એ વટોળિયામા તો ભલમલા ઝાડ જીખડી ગયેલા, એની આરુદ્ધા પૂરા થયેની એટલે વધારે ક્યાંયી આવે !' 'ના, ના, ફરી વટોળિયો આવે ને હું જીખડી જાઉં ત્યાં સુધી તો આ વડ અડીખમ જીવો રહેવાનો જ ! એ ગોડ ગામને આપે થોડો જીવ્યો હતો ? એ તો મારા હૃદયના રાગમા છે !' હું ઈવિતાથી આગળની ગાડપણુની કોઈ અવધામા પહોંચી ગયો હું એની મિત્રની શકા મારા આવા ઉદ્દગારોથી વધારે દૃઢ થતી લાગી. □

—અને / વિજય રાસ્ટ્રી

અમુકાણી ઇચ્છાઓના સર્પો સળવળ્યા કરે છે મકાનોની અગારી-
ઓ પર સુગોલિત ફૂલોના કુંડા વ્યવસ્થિત અને હારખંધ ગોઠવાયેલા
છે છતાં તેમની વચ્ચે કોઈ અનુસંધાન વરતાવું નથી ધીરે ધીરે અધ-
કાર છવાતો જાય છે. મહાગ્ના વિશ્વની સાથે જ હૃદયમાં પણ ચૂપ
કીકી પ્રસાર પામતી જાય છે આ નીરવ ભેંકારના ગર્ભમાંથી કોક ક્ષણે
કંશાકનો સ્ક્રોટ થઈ જઈશે એવી ભીતિનો ભાગ લાગ્યા કરે છે દલીલ-
પ્રિય બુદ્ધિ એનું નિરસન કરવા વાચાળ થઈ જાડે છે અને કહે છે કે
આ અધકાર સર્ગમાં નથી બોલે છે દલી છે કંશાકને છુપાવ્યાનો
દેખાન જ માત્ર ધારે છે બાકી સવાર પડશે ને આ જ સ્થળનું ખીભત્મ
રૂપ ખુલ્લું પડી જશે આવી ક્ષણોના એક સ્નાતન અભેદ ખીકનો
બોલે લાગવા માડે છે કાલે થું થું કરવાનું છે એ બધું જ ખીભત્મ
રીતે ગ્રપ્પટ હોવા છતાં આવતી કાલે પશુ આવો જ ગોઠવાયેલો રહેશે કે
આજના સબધોનો દગલો કાલે પણ આવો જ ગોઠવાયેલો રહેશે કે
ભાગીને વેરવિખેર થઈ જશે એવો શકા થયા કરે છે શકામાં ને
શકામાં થું થંગે એનીય શકા થયા કરે છે
બધું જ સ્થગિત થઈ ગયેલું લાગે છે ગઈ ક્ષણ સુધી સ્વજન
લાગતા માણસો પણ એકાએક કોઈ ગાપ પામી અસ્તગમિત મહિમા-
વાળા બની પથ્થરમાં પવટાઈ ગયા હોય એવા અતડા થઈ જાય છે

એમને એમનો ઝગેબાર છે, વ્યવહાર છે એમાં તેઓ પૂરાં રહે છે
 આપણી સાથેના વ્યવહાર તેઓ માત્ર ઉપચારપૂર્વક જ કરે છે કદાચ
 એમનું પોતાની જાન સાથે જ અનુસવાન નથી અને તેઓ પોતાની
 જાતને જ વ્યવસ્થિત કરી શક્યા નથી એટલે સ્વ સિવાયના કશા
 પણ સાથે અનુમધાન પામવાની એમનામાં વૃત્તિ જ નથી રહી બીજા
 સાથે મળવાથી પ્રગટ થઈ જવાની એમને કદાચ બીડ લાગતી હશે
 નાનડા રંગતાની જેમ જે કૃતક ઠાંડ એમણે સ્વમહિમાનો રચ્યો છે,
 એમની જવાની દહેશત વાગતી હોવાથી અન્યો સાથે એવું બાંધી શકતા
 નથી પરંતુ જગી વૃક્ષોને ધુણાવતા સુમવાઈ ગયો છે

એકાએક કાઈક ક્યાંક ફતંગને કથુક માથું હોય એમ જનરાતો
 બાજીને થઈ બેઠેલો ચિત્કાર સભળાય છે આજુબાજુમાં માણ્યો (1)
 રમે છે, એમને કોઈ કશા પ્રશ્નો મનાતા હોય એમ લાગતું નથી
 યથામમયે તેઓ સજીવિતને બહાર પડે છે સ્ફુટરો ચાલુ કરે છે તે
 પ્રસન્ન મુદ્રાથી એના પર સવાર થઈ બીડે છે જગત એમને માટે
 સખચુ ચાલતું સાગે છે બધા બધે જ સુખી તે પ્રસન્ન નેવા મળે છે
 ત્યારે એકાદ દુલાયેતાનો વયોપાત જ માત્ર એમની છુટ્ટી ચડાવવા
 પૂરતો જ સુખસેત્રી માણસોને કશે ક્યાંય અગાંનિ ગમતી હોતી નથી
 એમને બારણે એમને ઝડપે પસંદ નથી. ઝગેન્દ્રાર્દ્રનમાં બેમી રહી
 એન્ડીસ્ટ્રેટીક વાતાવરણમાં અણીશુદ્ધ અખડ રહેવાનું તેઓ પસંદ કરે
 છે ખચેત્ર પહેલાયો એવી બધી જ બાબતોને યાજે પાડવાની વ્યવસ્થા
 તેમણે કરી દીધી હોય છે પ્રેમ કરવાના પણ વારા બાધો દીધા હોય
 છે એ ટાર્ગમટેબત બહાર કથુ કરવાનો એમનો મૂડ હોતો નથી
 જાતને રદો મારી મારી લીસ્સી તે સગખી કરી દીધી છે ક્યાંય
 ખાડોખેયો રહેવા દીધો નથી.

જેઘદાર વરસાદ પડવાથી આગણામાં પાણીના નાના નાના
 તળાવો ભરાઈ જાય છે ત્યારે બહાર નીકળવાની તકલીફ પડે છે ત્યારે

વરનાદને પણ ગાળો દેવાનું આ ભદ્ર લોકો ચૂકતા નથી

મકાનો સ્તબ્ધ છે દીવાલો સ્તબ્ધ છે દીવાલોની વચ્ચે ગહેતા માણસો (૧) સ્તબ્ધ છે સ્થગિતતા એ જ એમની ગતિ છે અજગર સમી અલમતા ધાગણ કરી તેઓ ઠડે પોરે રવિવારના ઝાપામા આવતું માખાહિક ભગિષ્ઠ વાયે છે બે અક્ષર અણુગમતા આવ્યા હોય તો વ્યગ્ર બની બચ છે, પણ ભલા માણસ જેમણે જાણને પણ ખીમામા નૂંદી દીધો છે, જેમને માત્ર ઉનાળાના સૂર્ય મિવાય કરુ ઉત્તેજ શરે એમ નથી, જેમને માત્ર વર્ષાના ગળા મિવાય કરુ તરફ ગેષ નથી જેમને કની કરાનો સામનો કરવો પડવાનો નથી અને બધી જાતનો સામનો કરવાને જેઓ કટિમદ્ધ છે એગ માણસો અને જગત વચ્ચે સગવડિયો મળ્યો જ હોય છે જગત અને જગતના વ્યવહારો એમને માટે કીડીએ દગ બનાવવા ખોદી ડાઢેલી માટીના ઢગવાથી વિશેષ હેતા નથી

□

૧૪ સપ્ટેમ્બર, ૧૯૮૦

વ શ્રી જીજુરાય અબ્બરિયાના પત્રો ગ્રંથસ્થ કરવાની યોજના તેમના પત્ની પ્રો સુધાબહેને કરી છે આથી જે જે ભાઈ-બહેનો પાસે શ્રી જીજુરાયના પત્રો હોય તે સૌને એ પત્રો પરિચય ટ્રસ્ટના સરનામે (મહાત્મા ગાંધી મેમોરિયલ બિલ્ડિંગ, નેતાજી સુભાષ ગેડ, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૨) મોકલવાની કૃપા કરવા વિનંતિ કરીએ છીએ પત્રોની નકલ કરાવીને મૂળ પત્રો તે મોકલનારને અમલ સ્થિતિમા પાછા મોકલવામા આવશે

‘નેા પાર્કી ખ’ / સતીશ વ્યાસ

(તખ્તા ઉપર સ્પષ્ટ દેખાય એવા વર્તુળાકાર અને ચોન્સ ચોકઠા ગોઠવેલા છે. વર્તુળમાં એક યુવાન દોડતા દોડતા હાકી ગયો હોય એમ પ્રમિત થઈને શ્વાસ ભરતો. માથુ જીયુ-નીચુ કરતો ઊભો રહ્યો છે, ચોન્સ ચોકઠામાંનો ખીજો યુવાન-ચોકઠુ બેએક ફૂટ જિયી દીવાલનુ હોવા છતાં-ફૂધવા મથામણ કરે છે પગ જ ઊંચકાતા નથી તેથી એ ચે કલાન્ત.)

વર્તુળવાળો યુવાન—થાકી ગયો હુ તો ।

ચોરસવાળો યુવાન—હા.

વ યુ — શુ હા ?

ચો. યુ.—હુ થાકી ગયો છુ. ખરે જ.

વ યુ.—હુ કે વુ ?

ચો યુ — વુ કે હું ?

વ. યુ — હુ તો મારી વાત કરુ છું

ચો. યુ.—ને હુ મારી, મને એમ કે વુ ચે મારી વાત કરે છે ।

વ. યુ.—તારી વાત કરી શકુ એવી કુરસા જ કયા છે ?

વરસાદને પણ ગાળો દેવાનું આ ભદ્ર લોકો ચૂકતા નથી

મકાનો સ્તંભ છે દીવાલો સ્તંભ છે દીવાલોની વચ્ચે ગહેતા માણુઓ (૧) સ્તંભ છે સ્થગિતતા એ જ એમની ગતિ છે અજગર સમી અલપતા ધાગણ કરી તેઓ ઠડે પેં રવિચારના ઠાપામાં આનંદ સાપ્તાહિક ભવિષ્ય વાચે છે બે અક્ષર અણુગમતા આવ્યા હોય તો વ્યગ્ર બની જાય છે, પણ ભલા માણસ જેમણે ઢાળને પરુ ખીમામાં મૂકી દીધો છે, જેમને માત્ર ઉનાળાના મૂર્ત મિત્રાય કશું ઉત્તેજ શકે એમ નથી, જેમને માત્ર વર્ષાના જળ મિત્રાય કશા તરફ ગેય નથી જેમને ઢદી ડશાનો સામનો કરવો પડવાનો નથી અને મધી ખતનો સામનો કરવાને જેઓ કટિમદ્ધ છે એવા માણુઓ અને જગત વચ્ચે મગવડિયો સંબંધ જ હોય છે જગત અને જગતના વ્યવહારો એમને માટે કીડીએ દગ બનાવવા ખોદી કાઢેલી મારીના દગવાથી વિશેષ હોતા નથી

૧૪ સપ્ટેમ્બર, ૧૯૮૦

વ શ્રી જીયુરાય અબરિયાના પગે ત્રથસ્થ ડગવાની યોજના તેમના પત્ની શ્રી. સુધાબહેને કરી છે આથી જે જે ભાઈ-બહેનો પામે શ્રી જીયુરાયના પત્રો હોય તે મૌને એ પત્રો પ્રગિયથ ટ્રસ્ટના સગનામે (મહાત્મા ગાંધી મેમોરિયલ મિલિટન નેતાજી સુભાષ રોડ, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૨) મોકલવાની કૃપા કરવા વિનંતિ કરીએ છીએ પત્રોની નકલ કરાવીને મૂળ પત્રો તે મોકલનારને અસલ સ્થિતિમાં ખાજા મોકલવામાં આવશે

‘નેા પાર્કી મ’ / સતીશ વ્યાસ

(તખ્તા ઉપર સ્પષ્ટ દેખાય એવા વર્તુળાકાર અને ચો.સ ચો.કદા ગોઠવેલા છે. વર્તુળમાં એક યુવાન દોડતા દોડતા હાશી ગયો હોય એમ શ્રમિત થઈને શ્વાસ ભરતો, માથું ઊંચું-નીચું ડરતો ભીમો રહ્યો છે, ચોગ્ગમ ચો.કદામાંનો ખીન્નો યુવાન-ચો.કદા જેએક ફૂટ ઊંચી ઠીવાલનું હોવા છતાં-ફૂદવા મથામણ કરે છે. પગ જ ઊંચકાતા નથી તેથી એ ચેડાન્ત.)

વર્તુળવાળો યુવાન—ચાકી ગયો હું તો ।

ચોગ્ગમવાળો યુવાન—હા.

વ. યુ.—શું હા ?

ચો. યુ.—હું થાકી ગયો છું. ખરે જ.

વ. યુ.—હું કે તું ?

ચો. યુ.—તું કે હું ?

વ. યુ.—હું તો મારી વાત કરું છું.

ચો. યુ.—ને હું મારી, મને એમ કે તું ચે મારી વાત કરે છે ।

વ. યુ.—તારી વાત કરી શકું એવી કુરસ જ ડચા છે ?

ચો. યુ — મારુ પણ એવું જ છે અરે મને તો મારી વાત
પણ યાદ નહોતી આવતી પણ આ ચોકામાથી બહાર નીકળતું
જ નથી.

વ. યુ — હું ચે કયા નવરો છું ? કયારનો ય દોડ્યા કરું છું !
ખોલે વળ આવતો જ નથી ! તાર દેડતું પડે છે આમ.

ચો. યુ — ના, દોડતું તો નથી પડતું પણ આ દીવાલો કૂદના
પગ ભગાઈ જાય છે ! ક્યારેક થાક ખાવા ઊભા મહેવાની
ઈચ્છા થાય પણ ઈચ્છા જ પણ પડી અદર રહેના આ માડનો
ડર લાગે છે !

વ. યુ — તે હજી સુધી માડડ મર્યા નથી ? તું તો કહેતો હતો
ને કે મરી ગયા !

ચો. યુ — એ તો મરી ગયા કયાગનાથે ! પણ અહીં એમના
વગવાસો ઝડપથી ઊઠે છે તાર કઈ આરી તકનીક છે ?

વ. યુ. — ના, અહીં માડડ તો નથી પણ

ચો. યુ — અટકી ગયો ને, ન જ હોય તારે મારા જેટલી આપ
તિઓ ન જ હોય !

વ. યુ. — એવું નથી તારા આપતિ તો મહુ નાની છે કહેાને
કે કાઈ વિમાતમા જ નથી !

ચો. યુ — બનાવટ ! કશું મૂઝતું નથી એટલે કહી દીધું કે
પોતાની આપતિ મોટી ને મારો નાની ! પાગકુ યુમકુ ફોની જેવું !

વ. યુ — માયુ કહું છું ! હું તો જરાક અટકીને ઊભો મહેવા
નહિ છું ત્યા જ મને કોઈક અદરથી ગોળગોળ ધુમરાવવા મથતું હોય
એમ લાગે છે ચગડાળના ચીચોડા જેવું, મોતના કૂવામાંની મોટ-
માયડન જેવું કઈક મને સતત ફેરવ્યા કર છે ? કેમ વર્ણવું તને હું
આ મધુ ?

ચો. યુ —હું કયા જોવા આવવાનો છું તારી અદરની ગતિ ?
ભયકે રાખ ગપગોળા ? તને તો તારું દુ.ખ જ મોટું લાગવાનું !

વ. યુ —તું નહીં સમજે. જવા દે. પણ આ કેટલું કઠિન છે
દોડદોડ કરવનું ? . મારા પગ જાણે અટકતા જ નથી 'અદરથી' હું
પાણી પાણી થઈ ગયો છું ગળી ગયો છું ને તો ય આ પગને જાણે
થાક લાગતો નથી...ના, ના.. થાકે છે તો એય મોટલા ખાકી ગયા
છે પણ તો પછી...તો . અટકાવું કેમ નથી ?

ચો. યુ.—તું અટકવા પ્રયત્ન જ નહીં કરતો હોય !

વ. યુ —વાત શી કરે છે તું ? હું ન અટકવા મધુ ? અરે,
મારી રહીસહી બંધી જ શક્તિ હું અટકવા કામે લગાડી દઉં છું
પણ વ્યથ !

ચો. યુ.—આમ તો મારું પણ એવું જ છે દોસ્ત ! છે તો આ
ખે ફૂટ જિયુ ચોઠહું પણ જાણે હું ચે બધાઈ ગયો છું પગમા મણિકા
પહેરાવી દીધા છે કોઈએ ને કોઈ જખરદસ્ત ચૂબકો ખેચી ગયા
છે એને.

(પ્રકાશ થોડો ઝાખો થઈ બધ ને પછી પૂછું)

વ. યુ.—તું કામ શું કરે છે ?

ચો. યુ.—હું ?

વ. યુ.—હા, તું !

ચો. યુ.—હું અહીંના છાપામા બીબા મોઠવવા જાઉં છું

વ. યુ.—કમ્પોઝીટર ?

ચો. યુ.—હા. કમ્પોઝીટર ? ને તું શું કરે છે ?

વ. યુ.—હું

ચો. યુ.—હા. તું !

વ. યુ.—હું ફ્રાઈવર છું શહેરના સરકયુલર રૂટની બસનો.

ચો. યુ —કામ રહે છે ?

વ. યુ —અરે, વાત ન પૂછ । બથ કરે દ્વાકિડ ધમધમતો મુમાફરોતી ધક્કામુક્કી મટે-ડે સ્ટે-ડે પહેના એક ને પળી બે ઘટડી ઓના અવાજે ડાળુપુચ્છી કાળુપુર મને તો કાળુપુર પણ કાળપુર જેવું લાગે છે.

ચો. યુ —તારે ગતપાળી હોય છે ?

વ. યુ —હોય છે ને ક્યારેક । સાચા બધા ચેન'ની નીદ ને છે ત્યાર મારે જાગવાનું । તારે જાગવું પડે છે કે ।

ચો. યુ —હુ ? મારે ? મારે તો પદ્મ પદ્મ દિવસે પાળી બદનાય છે । મારી પત્ની પણ ત્રાસી ગઈ છે ।

વ. યુ —ત્રામે જ ને । પ્રેસમા ગતપાળી હોય ત્યારે ધમ્મા દિવસપાળી જ કરવી પડે ને । મને તો હાથ પણ લગાડના નથી દેતી ડમખખત એવા દિવસે ।

ચો. યુ —છોકરા ધરમા હોય ને ?

વ. યુ —ના, ના, એ તો નિશાબે ગયા હોય પણ કહે ' દિવસે ગરમ લાગે છે સાંછ આપણે તો જનવચ્છી ચે ખેત ।

ચો. યુ —તને દિવસે બિધ આવે ।

વ. યુ —મારું ઘર તો જાહેર રસ્તા પર છે એક ઓગડી આઠ બાય આઠની, મહાર ધમધમતો દ્વાકિડ સામે હાથશાળના કારખાના, પડોશમા હીગવચ્છુઓ કચાથી મૂએ આમા । પ'ળી પત્ની ફરિયાદ જ કરે ને કે ફસ્ટ' ગિયરમાની આગળ વધતા જ નથી ને । । દમ થઈ ગયો છે સાલો.

ચો. યુ —મને સાલી ડમખિયાત નહે આ અનિયમિત જિન્દગીથી ગેસટ્રબવને ડાગણે ચેટ તો પથગ જેવું થઈ જાય છે । મારી પત્ની તો કહે છે કે તમારી માથે સુવાય જ નહીં હિપાન કે અપાન ગેમ

વ. યુ.—તો એ તારું કામ થોડું સગળ છે. કમ્પોઝ ડગ્લી વખતે
ટ્રાફિકનું ધ્યાન તો નહીં જ રાખવાનું ને ? મારા તો પગ હવે કાયમ
હાલ્યા કરે છે.

ચો. યુ.—ને મારી આગળીઓ, મારી પત્ની તો ઘણીવાર ફરિયાદ
કરે છે કે આમ કમ્પોઝ કરતા હો એમ થું કંગો છો ? હવે તો એ
એ મારી જ લાપા બોલતી થઈ ગઈ છે. કહે છે કે, હજી આટલા
અનુભવે ય ભીંધું કમ્પોઝ કરો છો ! ! (હસે. બન્ને હસે થોડીવાર
પત્ની) આગળીઓ સ ત હસે. અટકાવવા પ્રયાસ કરે વર્ણનાના યુવાનના
પગ સતત હસે પ્રકાશચોજનામા ગતિશીલતા)

ચો યુ.—એ ય, કંઈક વાત યાદુ રાખ ! નહીં તો મારા આ
આગળા અટકશે નહીં !

વ યુ.—હા, મારા પગ પણ તો જ અટકશે, કદાચ.

ચો. યુ.—જો, ધીમા પડ્યા

વ યુ.—તે મારા પગે ય

ચો યુ.—મારે તો આ ચોકકામાથી ગમે તેમ કંગોતે બહાર
નીકળી જવું છે

વ યુ.—મારે એ આ વર્ણનામાથી નીકળવું છે પેન્ટેન પ્રકારેણ.

ચો યુ.—એક કામ કર, તારું પેન્ટ કાઢીને આ બાજુ કેડ !

વ યુ.—થું કંઈ ? પેન્ટ કાઢું ?

ચો યુ.—હા, હા. કેમ શો વાંધો છે ?

વ યુ.—પણ પેન્ટ ? તે તારા દેખતા ?

ચો યુ.—તારે અહીંથી નીકળવું છે ને ?

વ યુ.—તે પેન્ટ કાઢ્યા વગર નહીં નીકળાય ?

ચો યુ.—ના તારે પેન્ટ કાઢવું જ પડશે

વ. યુ.—પણ

ચો. યુ — પણ ખણ કંઈ નહીં પહેલા હું ખેતીને જોર કરું ?
કદાચ તારી, તારા પેન્ટની મદદથી હું નીકળી શકું ।

વ. યુ — પછી મને ન કાઢે તો ?

ચો. યુ — અરે, હોય ! આપણે ગમે તેમ તો ચે સમજી ખિયા
ભલે મારા કરતા તારું દુખ ઓછું હોય ।

વ. યુ — ઓછું નહીં ! વધારે.

ચો. યુ — જો પાછો સીદીલાઈને સીદકા વહાતા.

વ. યુ — એમ ઉડાવ નહીં, જે માયુ છે એ તો કહું જ ને ?

ચો. યુ — શેનું સાયુ ? તારે વળી શેની તકવીફ ? તારી તો
આખો ચે હજી સારી ને આ મારી જોઈ

વ. યુ. — કેટલો નબર છે ?

ચો. યુ — એક આખમા નવ ને ખીજમા પાચ

વ. યુ. — માટે ચે છે ! એકમા ચાર છે ને ખીજમા દોઢ

ચો. યુ — તે ચશ્મા કેમ નથી પહેરતો !

વ. યુ — મોઢા પડે છે ! વાર વાર તૂટે તો નવા કચાથી વાનું ?

ચો. યુ. — કેમ ? તૂટે કેમ ?

વ. યુ — જે જોડ છોકરાઓએ તોડ્યા નણેક જોડ જુદા જુદા
આદોનનોમા લોકોએ ખસ ઉપર પથ્થરમારો કર્યો એમા તૂટ્યા એકવાર
તો કાચ આખમા પેમી ગયો. ઓપરેશન કરીને કાઢ્યો હવે તો
પહેરવા જ નથી

ચો. યુ — પણ એમ તો આખ બગડે !

વ. યુ. — હવે તો આખુ શરીર બગડી મૂક્યું છે ત્યા આખને
ખચાવી શું કરું ? અહીંથી નીકળાય તો પછી નિરાતે ચશ્મા પહેરાયું

ચો. યુ — તો પછી કાઢ તારું પેન્ટ !

વ. યુ — માડ માડ સસ કોચ પેન્ટ કાઢે ને ચોગસવાળા યુવાન તને
કેટું એક પાયખનો છેડો વર્તુળવાળા યુવાનના હાથમા, ખીખના

ચો. યુ. ના. ચોરસવાળો યુવાન પણ પેન્ટ કાઢે ને વર્તુળવાળાના પેન્ટ
સાથે બાંધે. બન્ને ચડીભેર)

ચો. યુ. - હવે ગોળ ગોળ વળ ચઢાવ ને તારી ગતિને રોકવા
પ્રયાસ કર .

(વળ ચઢાવે)

વ. યુ. - હવે બે ચરો કોણુ ? હું કે તું ?

ચો. યુ. - તું.

વ. યુ. - હું ?

ચો. યુ. - હા. તું,

વ. યુ. - ના, તું

ચો. યુ. - હું ?

વ. યુ. - હા, તું

ચો. યુ. - કેમ ?

વ. યુ. - તારું વળન જરા મારા કરતાં વધારે છે તું બે ચ.
સરળ પડશે બન્ને બે ચીથુ તો તો ક્યાક બન્નેના પેન્ટ ફાટી જશે

ચો. યુ. - બરાબર, ત્યારે થઈ જા તૈયાર, બે ચુ છુ હ !

વ. યુ. - હા, બે ચ

(ચો. યુ. બે ચવા મથે છે, જોરથી એક એવો આચકો લાગે છે
કે ચોરસવાળો પુરુષ વર્તુળમા અને વર્તુળવાળો પુરુષ ચોરસમા આવી
જાય, હવે વર્તુળમા આવેલો યુવાન ગોળ ગોળ ફરવા માડે છે ને
ચોરસમા આવેલો યુવાન ચોરસાકારમા ગતિ કરવા માડે છે)

વ. યુ. - અરે વાહ ! આ ચોરસમા તો મઝા પડે છે કેટલું
ધીમું ચાલવાનું છે અહીં ? ને આ માકડ તો મનગલિયા કરે છે !
ફાઈન ! બાણે કોઈ પ્રેસના કમ્પોઝ વિલાગમા નિગતે બીબા ન
ગોઠવતો હોઉં એવું લાગે છે !

ચો. યુ — મને પણ આ દોડવું ખૂબ ગમે છે ગોળ ગોળ ગોળ,
બધું પૃથ્વીની નિયમિત ગતિ નિગત હરપ્રહર

વ. યુ — આમ અનુ અવરુ કેમ ખોલે છે બધું ?

ચો. યુ — કમ્પોઝ વિભાગમાં કામ કરતા કરતા હું સાહિત્યકારોની
લાપાના સંપર્કમાં આવતો ને પરિણામે મારી લાપાનું ચોક્કું પણ બદલાઈ
ગયું હતું એની આ અસર છે પણ હવે છુટારો

વ. યુ — પણ મને તો એવી લાપા ખોતવાની મજ પડે સત્કારી
દેખાઈએ ને ?

ચો. યુ. — સત્કારી લાપા ખોતવાથી સસ્કારી થવાનું હોત તો
આપણને આ ચોક્કામાં ને વર્તુળમાં પૂરી દેનારા પાંચા જ ન હોત
ને માદરખતો ?

વ. યુ. — જોયું ને ? તારામાં બસ ફાઈવગની ગાળો આવી ને ?

ચો. યુ. — કમખખતોને ડીઝનની ઠાકીમાં દૂબકી ખવડાવી ખનડાનીને
ગૂગળારી મારવા જોઈએ

વ. યુ. — તું તો પહેલા હું ખોલતો હતો એવું જ ખોલવા માલ્યો !
આપણને આવું જોભે ?

ચો. યુ — ને તું મારી જેમ પોચી, મડદાલ લાપા ખોતવા માડ્યો !

વ. યુ — શું અનતક્રાંતિ સુધી આ ચોક્કા આપ્યા કરશે ?

ચો. યુ — શું આ દોડાદોડ બધજ નહીં થાય ? હું તો
કટાલ્યો હતો (વિગમ) થાક લાગે છે

વ. યુ — સાચું ! ત્રમ તો મને પણ પહોંચ્યો છે !

ચો. યુ — હવે શ્રમકેમ રહેવા દેને ! ! પાછું બહાર નીકળવા મથવું
પડશે ને ?

વ. યુ — પણ એમ કરતા હું મારી ને તું તારી અસલ જગ્યાએ

આવી જઈશુ તો ? ફરી મળતા રગ અદલાવદલી મુજ મોરો,
તુજ તોરો ।”

ચો. યુ — ખેવફૂક ગદા ! તને આ કેદમા કવિતા ગાવાનુ મુઝે
છે ! આમાથી નીકળવાનુ કઈ કરને ! આ તો બાણે રસ્તે દાક્ક
નમ થઇ ગયો હોય એવુ લાગે છે પગ ભરાઈ ગયા છે ! ડીઝલની
ટાકીની જેમ ધગધગે છે કેદમા ને માથામાં ખખડે છે બસના પતરાનો
ભગાવ ।

વ. યુ — હાવ ત્યારે પેલુ પેન્ટ ! પણ હવે જોને, ધ્યાન રાખજો,
કે હુ મારામા ને તુ તારામા પાછા ન જતા રહીએ.

ચો. યુ — હા હાવ ! પણ આ વખતે તુ ખેચજો

વ. યુ. — હુ ?

ચો. યુ — હા, તુ ગયે વખતે મે ખેચ્યુ હતુ ને એટલે આ
ગોટાળો થયો.

વ. યુ. — ભલે ! હુ ખેચીશ.

(વ. યુ. ખેચે છે ખેચતા) જોને, પગને કાળૂમા રાખજો જેથી
આ ચોકઠાની બહાર રહેવાય.

ચો. યુ — જો પેલા ટાઈફ પાટિયાં છે !

વ. યુ — આ તો જોવા જ નહીં અત્યારે સુધી !

ચો. યુ — એને પકડી લઈએ તો ? બદાય ઊગરી જવ ય એનાથી

વ. યુ — હા એ બરાબર છે હુ પણ મારા તરફનુ આ પાટિયુ
પકડી લઈશ જોને હ, ખેચું છુ ।

(વ. યુ ખેચે છે બન્ને ખેચાય પાટિયા તરફ જવાની મથામણ.
બન્ને પડે પણ ફરી મૂળ સ્થાને પણ પગ વર્તુળમા ને ચોકઠામા, શરીર
બહાર બન્નેના હાથમા પાટિયા, ઊમા યવાની, મેહાર નીકળવાની
જોરદાર મથામણ મૂતા મૂતા)

ચો. યુ.—કાણે બાધી દીધા છે માગ પગ ?

વ. યુ.—મારા અગો સાકળોથી જડી દીધા છે કાણે ?

ચો. યુ.—આ પાટિયુ કેમ ચસતુ નથી મારાથી ?

વ. યુ.—આ પાટિયુ છે કે પછી ખૂટે ?

ચો. યુ.—ખેચને જોઈયા !

વ. યુ.—તું તો ખેચ ! પછી હું ખેચું ?

ચો. યુ.—એમ કર ! આપણે એક સાથે ખેચીએ

વ. યુ.—સલે ત્યારે, જોજો, હું એક, ખેચને ત્રણ બોતુ છું,

ત્રણ બોતતા જ જોર કરી ખેચજો.

ચો. યુ.—વારુ

વ. યુ.—એક

(ચોરસવાળો યુવાન પોત્રીશન લે)

વ. યુ.—ખે

(ચોરસવાળો યુવાન ટટાર કમાનવત)

વ. યુ.—ને ત્રણ.

(બન્ને જોરથી પાટિયા ખેચી કાઢે છે ને પોતપોતાની જગ્યાએ

ઊભા રહી બચ છે હાંફે સ્તબ્ધ.)

ચો. યુ.—તારું પાટિયુ ખતાવ

વ. યુ.—જો, (ફરવે)

ચો. યુ.—લખ્યું છે, “નો પાકીંગ !”

વ. યુ.—તારું ખતાવ.

ચો. યુ.—(ફરવે)

વ. યુ.—લખ્યું છે “લય, કામ ચાલુ છે.”

(બન્ને પાટિયા પ્રેક્ષકગૃહ સમક્ષ વચાપ એમ થોડીવાર રાખી, પછી ફેકે. વર્તુળવાળો યુવાન ફરી ગોળગોળ ફરવા માટે છે ને ચોરસ વાળો યુવાન ચોકઠાબદ્ધ રીતે અતિમા). □

ખાલી ખુશીઓ / પ્રાણજીવન મહેતા

આવો આવો આમ આવો આ બાળુ આ આમ આ આમ
આ બાળુ મડપ અહીંના, આ ખુશીઓ, આ ખાલી ખાલી ખુશીઓ,
આમ આવો, આમ અહીંયા આ બાળુ અહીંયા આ લગ્નમડપમા લલે
પધાર્યા, નમસ્કાર

અને હુ પ્રવેશુ લગ્નમડપમા આજુબાજુ ખાલી ખુશીઓ
ખાલી ખાલી સામે છેડે બેઠા બધા પડછાયા પહેરી વસ્ત્રો અક્રમધ
બેઠા પડછાયા અને ખાલી ખાલી ખુશીઓ હુ પ્રવેશુ લગ્નમડપમા
આવો લલે પધાર્યા કેમ હો કેમ નહીં. સારું થયુ આવી ગયા
મારુ થયુ આવવુ તો જોઈએ જ આવો આવો આમ આ બાળુ
બેસો અહીંયા આ જગ્યા બેસો બેસો અહીંયા આ ખુશી ખાલી
બેસો બેસો

અને હુ બેસુ આ ખુશી કે પેલી ખુશી ખાલી છે અને
આજુબાજુ બધુ ખાલી છે આસપાસ ખાલી ખાલી ખુશીઓ અને
વચ્ચે બેઠો હુ વચ્ચે બેઠો હુ ને આજુબાજુ ખાલી ખુશીઓ અને
બેઠો બેઠો ઉચ્ચારુ મનમા આવુ તેવુ કે કીક છે સારુ છે આવવુ તો
તોઈએ જ વળી અને આજ્યા ય તો ખગ અને લો બેઠા અહીંયા આ
ખાલી ખુશીમા એવુ તેવુ ઉચ્ચારુ મનમા ન કશુ પ્રગટ થા

ઢઈ ઉચ્ચારણુમા અને ખોલુ આવુ તેનુ મનમા આનુ તેનુ આવે
 મનમા તેવુ બધુ ખોલુ મનમા અને આમે ઊભા ભાઈ ભેઈ ગહા
 મારી સામે હમી ગહા મારી સામે અને હુ પણ હસ્યો હુ પણ હસ્યો
 એટલે માગ હમવાની રાહ ભેતા, ટગટગ ગહ ભેતા પેના ભાઈ પણ
 હમ્યા હસવા જેવુ અને ત્યાવી જરી આગળ ખમ્યા ખાલી ખાલી
 ખુરશીઓ વચ્ચે થઈને ખાલી અમથા પેલા ભાઈ જગી આગળ ખમ્યા
 અને હુ હસ્યો ખાલી ખાલી ખેમી ગહો ખાની ખાની ખુરશીઓ
 વચ્ચે. ખાલી અમથા ખાલી ખાલી ખેસી ગહો

એમનુ હસવુ યાદ આવે મને ઘડી ઘડી અને હુ ય હસુ વળી
 વળી એ ભાઈ પેના ભાઈ હમતા ને મને યાદ આવ્યુ એડાએડ આમ-
 એકાએક યાદ આવ્યુ આસ કે પેલી કુમકુમ રત્રિકા ગગમેગ ગી પત્રિકાના
 અક્ષરો તાત થોડા થોડા પીળા થોડા થોડા મેતેંગી ને વચ્ચે અગમગ
 અગમગ કઈ દીવડા ને અગમગ અગમગ દીવડી ને અગમગ બધુ જ
 એ ભાઈ પેના ભાઈ હમતા મારી સામે ને મને થાતુ આ કુમકુમ
 પત્રિકા સાક્ષાત મારા સામે આમ ઊભી ઊભી હસુ હસુ થઈ ગહી ને
 હુ ય હસ્યો થોડુ-ચાદવો ભેટ સોગાદ વ લેવાની પ્રથા મ ન છે જેવડી
 કે એવડી લીટી જેવડુ ટૂંકુ ટચ હુ ય હસ્યો વળી વળી મારુ એનુ
 ખરુ કે બહુ હસનુ આવે નહોં આમ અને હસુ તો હમવા જેવુ
 દેખાય નહોં કાઈ ને તોય વળી હસી જવાય તો હમવા જેવુ થાય એ
 ખીક પણ ખરી મનમા અને પાછુ એવુ કે મનમા ને મનમા હસી
 શકાય કે શુ અને હસી લેનાય મનમા તો હમવુ કહેવાય કે કેમ તેની
 ઝાઝી જાણ નહોં અને તોય હુ હસ્યો થોડુ આમ

હુ આનુ તેવુ હસવા જેવુ હસવા વિગે વિચારતો હતો ત્યા વળી
 પેના ભાઈ આવ્યા આમ ને મારી સામે હસ્યા ને પાછા વળ્યા એમ
 ને એમના ચહેરા ઉપર જોયુ તો ચાદલો ભેટ સોગાદ વગેરે બધુ જ
 લઈને ખુશ થઈને જતા હોય મારી કનેથી જેમ એમ મારી સામુ કરી

હસાને ફરી જરા જોઈને પાછું થોડું હસીને આગળ વધ્યા તેમ હું
બેઠો રહો ખાલી ખુશીઓ વચ્ચે

અને વળી પેલા ભાઈ કેમ ભાઈ બેઠા આમ બેસો ભાઈ બેસો
તમે લીધું કાઈ-દુ કાઈ આપસકીમ કાઈ ખાધું કાઈ પીધું કાઈ લીધું
કાઈ હું ડોક હનાવું ને તેઓ સમજે કંઈ ને તેઓ મમતે ના ને
પૂજે મગાવું બીજું કંઈ ચાનગે વળી શું લો ને ભાઈ લો અતુકળ
વારો હવે બધું એમા વળી શું હું ડોક હનાવું પાત્રી ને તેઓ મમતે
હા ને તેઓ સમજે ના ને ધડે મારી સામે આઈસક્રીમ પ્લેટ એટ
મને ગજપાટ સમર્પી દીધાનો સતોષ દેખાય તેમના ચહેરા ઉપર હું
ડોક હનાવું પહેલાની જેમ ને તેઓ ધડીકમા આગળ ખસી નવ
ગજપાટ સમર્પી દીધાનો સતોષ વધ ચહેરા પર ન હું એમને જતા
જોઈ ગહું બેસી ગહું ખાલી ખુશીઓ વચ્ચે આઈસક્રીમ પ્લેટ નઈ
બેસી રહું ખાલી

પ્લેટમા આગળતું આઈસક્રીમ પ્લેટમા પાણી ને મારી નજર
પાણીમા ગોળ ગોળ વૂમે પાણીમા ગોળ ગોળ ધૂમતી નજરને ગહાર
ઢાલી ને નજર ફરે જમણેથી ડાબે જો જમણે ડાબેથી જમણે હું જોઈ
ગહું બધુંય ગોળગોળ જોઈ ગહું તગ્નમડપ અને જોઈ ગહું જાનેના
જોઈ ગહું બધુંય ડાબેથી જમણે ને જમણેથી ડાબે વિચારું તો પાછો
વિચારે ચડી જઈ ધડીકમા એટલે વિચારું તો કાઈ નહીં અત પાત્રી
ખીંડ પલ્લુ ખરી પાત્રી એ કે વિચારીશ કંઈ ને વિચારમા ને વિચારમા
બેસી ગહીશ અહીં ખાલી ખાલી ખુશીઓ વચ્ચે તો ગણતરી થ ને
મારી ખાલી ખાલી ખુશીઓ વચ્ચે ખાલી ખુશીમા

શુનાયતું ફૂન લઈને આવે પેલા ભાઈ આ આપેથી આમ પેના
મા જોઓ ગજપાટ તજ દીવાનો સતોષ લઈ ગયા'તા ઘડી પણ
પહેના અહીંથી તે આવે ફૂન શુનાયતું, લો ભાઈ લો રાખો રાખો
હવે મહુતા હાથમા અહીં ગોલે જે જુઓ નગા જુઓ જુઓ જુઓ

મેા હો હવે, હો હુ ડોક હવાવ. હાથ હાથો ઝરુ શુલાળતુ ક્ય
મારા હાથમા ને ગજપાટ તણ હીવા પછીના સતાપ પછીનુ હાથ્ય
પેના લાઈના મો પર શુલાળતુ ફૂન માગ હાથમા

આમણસનુ અજવાળુ બપુ આખેમા ઓગાળી નજર માફુ નામે
ને સામે ખેઠા વગ્ગાળ ને આમે ખેરા વહુગણી, માગ હાથમા શુનાયતુ
ફલ. સામે ખેઠા વગ્ગાળ ને બાજુએ ખેઠા વહુગણી વરગાળ ને વહુગણી
બન્ને ખેઠા આમ ને મારા હાથમા શુનાયતુ ફૂન વગ્ગાળ ને વહુગણી
હીસા થાય વડીક પાપણ ટાળે ધડીક ખેમે જરીક પાપણ કેનાડે
ધડીક અને મગક મગક બુએ આમ તેમ વગ્ગાળ ને વહુગણીની ડેડમા
નાનો એવો ખીલ્યો બાગ ફૂલોનો ને હુ જોઈ ગહુ માગ હાથમા ફૂન
શુલાળતુ મને થાય એમ કે આ ફૂલ શુનાયતુ માગ હાથમા એ મ।
યુ કામતુ એમ મને થાય કનાગુ મને એમ થાય કે વિચારે વહુ
તો આવે પાછો વિચાર વરગાળ હસે જરીક હસે વડીક ને હુ તોફુ
શુલાળની એક પાદડી ને ઉડાફુ હવામા આમ ખાતી ખાતી ખુશીઓ
વચ્ચે વળી વહુગણી મરકે જરીક અમયુ તો તોફુ પાદડી ખે ને ઉડાફુ
પાછી હવામા આમ તેમ આમ ને આમ વગ્ગાળ ને વહુગણી હમે એડ
ખીળા મામુ ને હુ તોફુ શુલાળની પાદડીઓ વિચાર મૂઝયો તે મૂઝયો
પણ પછી અમજયુ કે હવે-હવે તો માગ હાથમા ક્ય દાડી શુનાયતી
ને વગ્ગાળ ને વહુગણી તો ખિન ખિન હસે કાઈ હમે હુ મૂનમૂન માગ
વિચારમા ને વરગાળ ને વહુગણી હમે કાઈ હમે શુનાયતી પાદડીઓ
વેરણુ છેરણુ ખાતી ખુશીઓ વચ્ચે અને વગ્ગાળ ને વહુગણી હમે કાઈ
અને હુ જોઈ ગહુ માગ હાથમા દાડી શુનાયતી

અમજઈ મને મારી બૂલ મારી પાસે તો શુનાય, એક ને
વહુગણી ને વરગાળ તો હવે હસતા રહેવાના અદાય હુ માગ હાથમા
રહેત શુલાળની દાડી કેકુ દૂર ને મારી મગજની નસ યની બધ
ગરણાઈ ધસમસ વહે જતા લોહીમા ફરી વળે મૂર અને તરંગની લીના

એકધારી અને પાછી ૨ ફાઈ અથડાઈ કાને પાછી ફરી વળે લોહીમા
 ને પાછી પથરાઈ જાય રુવાટીએ રુવાટીએ. એક ઘર બની પથરાઈ
 જાય હૂંચે જતો અગ અગ મારા લેહીમા ને ઘોડો ચાલે તખડક
 તખડક ચાલે ઘોડો તખડક મારા શરીરમા અને માથે પહેરી મુગટ
 પહેરી જરકશી જમા વટાવુ હાડોહાડ પડી ડેલીઓ. વટાવુ હાડોહાડ
 પડી ડેલીઓ વટાવુ હાડોહાડ પડ્યા ડેલીઓ આવી પૂગુ આગશુમા
 ને જઈ પૂરુ ગેરીએ ને વટાવી જઈ વગડો તખડક ફેલાવી જઈ કાગરા ને
 ઘોડો મારો હણહણે કે આવી પૂગ્યો આ એકદ ડિયા મહેલના યોગાનમા

આવી પૂગ્યો આ એકદ ડિયા મહેલના યોગાનમા ઢોલ ઢબુકતો
 પાસળીઓમા હુ ઊભો એકદ ડિયા મહેલની સામે યોગાનમા દીવા
 બળે ઝાખા પાખા તારા ટમટમ ટમટમ તાગ થાય તેવા દીવા બળે
 ટમટમ અને હુ ઊભો એકદ ડિયા મહેલની સામે યોગાનમા. પાસળીઓમા
 ઢોલ ઢબુકતો એકધારો અને મહેલમા કન્યકા નામે કોઈ નહી, ના
 કોઈ નહીં સૂતી હશે સોડ તાણી સત્તર વરસથી મહેલના એક ખૂણે
 ચોખૂણિયા કોઈ ખડમા સૂતી હશે ટોલીએ. ઢાકી કન્યકા નામે 'કોઈ'
 નહી, ના નામે કોઈ નહી ને ઢોલ ઢબુકતો એકધારો ઢોલ ઢબુકતો
 ને કોઈ જાગે નહી તે કોઈ જાગે નહી કોઈ નહી તોય હુ ઊભો
 એકદ ડિયા મહેલના યોગાનમા ઊભો ઊભો અવની કેશવાળી પસવાર
 હળવે હાથ ઊભો રહુ ત્યા ને અથ્ર હણહણે અથ્ર હણહણે ને ઢોલ
 ઢબુકતો એકધારે પણ એકદ ડિયા મહેલના એક ખૂણે ચોખૂણિયા
 કોઈ ખડમા કન્યકા નામે કોઈ નહી જાગે નહી ત્યા જાગે નહીં કોઈ ત્યા

પેલા ભાઈ હાય મૂકે માગ ખલા ઉપર હુ સળવળુ ખળખળું
 તળિયેથી આવુ જરી ઉપર ત્યા તો ખરી પગડે અથ્ર
 મારી પર અને ખળખળી ઊંડુ હલખલી ઊઠે મારુ સમગ્ર ઢળી
 પડે એકદ ડિયો એ મહેલ ઘડી-પળમા અને મારી કીટામા સળગાવુ
 કશુ થાતુ મને કશુ લાગે કડકમૂમ થાતુ લાગે મને મુઠી વાળ

હઉ અધને અગૂહાને એક હડે ને ખમેકુ કાટમાળ કીકીમાથી ઝટપટ
 ને હનાતુ ડોકે અને હસુ પેના ભાઈની મામે અમથો પેના ભા
 ઊભા મારી સામે એમ ને એમ નાણે ઊસુ કોઈ જણ હાવે નહીં આવે
 નહીં ને હસે મરક મરક એ ભાઈ પેના ભાઈ હમતા ગયા મરક મરક
 પળભર તે ખસી ગયા ત્યાથી પાગ પળભર પળ પછી અને હુ પળમા
 ખોડાઈ ગયો ત્યાજ ખેમી ગયો ખાલી ખાલી ખુન્નીઓ વગે
 અમથો ખાની.

હવે મારી મામે કયુ નહી ના એનુ નહી આ મારી મામે
 આ ટમટમ ઝગમગ ઝાખા પાખા અવાગતુ ટમટમ તોગણ, પાખા
 અજવાળાતુ ઝગમગ તોગણ મારી મામે ઝગમગ ક્યારતુ થાતુ ટગમગ
 ક્યારતુ તોરણમા જતમ એક જળે બળ એક ઠરે બીજે બળે ને એમ
 ગણ્યા કરુ ગુણ્યા કરુ ભાગ્યા કરુ પણ અત આવે નહીં કચાય કશાયને
 અત આવે નહીં કચાય અને કોડ બળ્ય માવ હાનોહમ હાના ઠળિયા
 જેવો હાલો હાલો તે ગણુમા લટકી રહે હાનો હાવો આ બળ્ય બીજે
 સાવ પોલો કાની જેવો એમ મરખામણી કરતો જઈ પણ અત આવે
 નહીં તે આવે નહીં અત પણ અત આવે નહીં તે અવારુ વોર
 મારી આખોમા કે આખો પાછળ ખૂણામા અધારુ ઘોર જેનુ અધારુ
 ઘોર પેલા સાવ હાના ઠળિયા જેવો બતમમા અને આ અજવાળુ તે
 આ અજવાળુ થોર કાટા કાટા વેગાયેલા આસપાસ કાટા કાટા અને
 આ ભોકાય શળ કાટા અને હુ જોતો દીવા જળે દીવડી જળે જળે
 બધુ ય ઝગમગ ઝગમગ બળુ બળુ થાતુ બધુ ય ઝગમગ

શળની જેમ ભોકાયે જતુ કશુક માગમા ભોકાયે જતુ મારામા
 ને અથ ખરી પછાડે ત્યા અગૂઠે બાધ્યો અથ ખરી પછાડે હુ અગૂઠે
 બાધ્યો અથ છૂટો મેતી દર્દી છૂટો ખુલ્લી હથેળીમા ત્યા પાખો ફૂટે અથને
 અને પાખો ફકડાવતો ફકડાવતો ઊડી જાય અથ કચાક ભળી જાય મારી
 આસપાસ ઊડતી ધૂળની રજકણુમા હુ જોઈ રહુ ઊડી જતા અથને

જોઈ રહુ ઊડી જતા ધૂળની ગજલમાં લળી જતા અશ્વને ખુરની
 મારી આખ ન દળે ન હલે પાપણ કે કરકરે કીકરી ને હુ જોઈ રહુ
 એકીટરો આ અ ગૂઠે ગાધ્યો ને હથેલીમાં છટો મેલ્યો તે ઊડી જતો
 અશ્વ માગે હથેલીમાં ઊડતી ધૂળનો વ ટોળ વીંચણાય મને હણહણાટીનો
 પડવો સભગાન મને મને વેરી વ ટોળ-વેરી વળે પડવો લેગા મળી
 ભીસ લે મને અને હુ મ ક્રોચી મારી જાત ખેડો ગહુ લગનમડપના
 ખાની ખુરશીઓ ખાતી ને ભીંમ લીએ પડવો ભીંમ લીએ વ ટોળ ને
 હુ ચીસ પાડી ગહુ નહીં કેમેય કરીને

હુ ચીસ પાડી ગહુ નહીં કેમેય કરીને ને તોય જિભો થઈ ખેસુ
 પાછો જિભે થઈ ખેસુ પાછો ખાતી ખુરશીમાં ખાની ખુરશીઓ વચ્ચે
 ચીસ મારા જ્વામમાં પાત્રી ને હેઠે ખેમે મારો જ્વાસ હાથ મામ
 જોઉં તો સામે ખેઠા વરરાજ ને સામે ખેઠા વહુગણી હજુ હમતા
 મગક મગક અને મારી હથેલીમાં હવે નથી ગુલાબ કે નથી ગુનાખની
 ખાનીખમ દાડી મારી હથેલીમાં જોઉં તો ઊડતી ધૂળનો વ ટોળ ને
 જોઉં તો અશ્વની હણહણાટીનો પડવો ધૂમે ગોળ ગોળ વૂમે ગોળ ગોળ
 ધૂળ ને પડવો ને હુ ઝટ વાળી દઉં મુઠ્ઠી ભીડી દઉં મુઠ્ઠી અને જોયા
 કરુ સામે ખેઠા વરરાજને સામે ખેઠા વહુગણી હમતા મગક મગક
 જોઈ રહુ

સહુ હમે મગક મગક સહુ આપે હમવાને ખો હમવુ આમ
 વરરાજને વહુગણી પાસેથી ખો ખાતુ જાય ને ખસતુ જાન ને હમવુ
 એટથી ખીજે ને ખીજેથી ત્રીજે એમ ખમતુ જાય આવી જિભુ ગહે
 લગનમડપ દારે ને ત્યાથી પાછુ પ્રગે એદર ને આમ પાટુ પહોચી જાન
 વરરાજ ને વહુગણી કને અને પાછુ

મને થાતુ તુ તાર બની નહિ થોહુ હમવુ આ માન ખાતી ખમ
 ગજવામાં તાર ભરી નહિ થોહુ હમવુ છોકગઓ જગ પ્રેમમારી ગા
 પૂળ રમતમાં ને યાય ખૂન ગણ તેમ તાર બની નહિ હમવુ આ
 વેગા ગહુ અગીના આ હમવુ ને હમવુ મરી નહિ માગ ખાતી

ખમ્મ ગજવામા ડ્યાગેક ખખડાવીશ બેઠો બેઠો અમથો તો દયાને
 વળી વાપરીશ કામ આવે ડ્યાગે આ હસનું એવું આ હસવું કે પાડો
 વિચાર આવ્યો આ હસવું ગજવામા ભરીને ભના કરીન શુ ? મેલીના
 તો કૃપા થાય ને માટીના ગમડડા પણ પણ કોણ જાણે ધૂળનું
 શુ ધૂળ થાય ? પણ હમવાનું શુ થાન એનું વિચારતો પાડો
 અને થાય મનમા કે જે થાય તે થાય પણ ખમ્મ નહી આ હસવાનું તે શુ
 થાય એટલી તો ખમ્મ કે મગજની નમને કાઈ શરણાઈ મનાતી રાકે
 નહી આ હસનું કે ન કરી શકે ખડો પાડો ફરી ફરી અ ખની અદર જ
 કાડમૂસ વઈ તૂટી પડતો એકદડિયો મહેવ ફરી ઢી અને આમ
 તરખતે અટકારી આમ જગ તળાવ્યા હાથ હાથ હવામા તળાવે
 જગીક ને મુઠ્ઠી ભરી આમ તે મૂકવું પછી ગજવામા જેવું આવ્યું
 જેટનું આવ્યું તે બધું ય ત્યા પેલા ભાઈ આની ઊમા મારી આમ
 મારી સામે જોતા ઊમા ગહા કે ચહેરો જાણે પ્રત્ન પૂછે મને કાઈ શુ
 મૂકો ગજવામા ને પૂછે મને પ્રત્ન ને હુ હસી પડુ હુ હસુ એમની
 સામે અને એ ઊભા પ્રશ્નચિહ્ન બની મારી સામે માગ હસનાનો
 અગ્થ સમજે નહી પેના ભાઈ ને હુ ડોક હવાવી કહુ કશુ કે
 કશુ નહી કશુ નહીં ને હાથ માગે ઝાંઝી આમ પેલા ભાઈ જુએ
 આમ જરી જુએ પેના ભાઈ

ખુદવી હથેળીમા દીસે નહીં કશુ એમને તો આમ કશુ દીગે
 નહીં, કાઈ ને હુ જોઈ તો પેના ભાઈના સ્પર્શથી ચીરા પડ્યા ય મારી
 હથેળીમા આડાઊભા પડ્યા યા ચીરા હથેળીમા ને આગળીઓ થાન તૂટ
 છૂટ ચીગઓમાથી વહે જવું વહે જવું હસવું ખડખડ વહે જવું
 હસનું, આ હસવું વહે જવું ને આગળીઓ ભીંતય ખળખળ ને પેના
 ભાઈ જોઈ રહે મારી સામે સૂતમૂન હુ જોઈ ગહુ મારી હથેળી ને
 જોઈ ગહુ ખડખડ સરી જવું વહી જવું હસવું ખડખડ વહે જવું
 હસવું ચીરા પડેની હથેળી ને તૂટતૂટ યની આગળીઓ વચ્ચેથી
 ખડખડ ખડખડ વહે જવું ખડખડ ખડખડ

□

રામનારાયણ પાઠક કૃત 'મુકુન્દગાય' / શિરીષ પચાસ

મને ખગળર યાદ છે કે પહેલી વખત 'મુકુન્દગાય' વાર્તા વાંચી ત્યારે એ ગમી ન હતી. પાત્રાલેખન વિશેના કષ્ટા ઘુટાના હતા, અક્તિ-ગત ચિત્ર ચિત્રિયાનું અને પ્રતિનિધિ ચિત્ર ઊતરતી કક્ષાનું-આરી એક મમજ મનમા ન ખાયેલી હતી આ વાર્તામા ડોલેજની હોસ્ટેલોમા ગહીને મોજ કરતા, બાપ પામેથી ખોટા ખોટા કાગણોમર પૈસા પડાવતા ડોલેજિયનોના પ્રતિનિધિ તરીકે મુકુન્દગાયનું પાત્ર લેખકે આલેખ્યું છે એટલે એમાથી વધુ કશું પામી ન શકાય એમ માની લીધેલું. પણ પછી તો કરી કરી વાચન કરવાની ફરજ પડી અને ધીમે ધીમે તેમા ગહેલી વિશિષ્ટતા પ્રગટ થવા માડી. ધૂમકેતુની ભાવુક સ્પષ્ટિ જે કરુણનો પરિચય કરાવી શકી ન હતી એ કરુણ અને તેની ભયાનકતા 'મુકુન્દગાય'મા અનુભવવા મળ્યા. આનો અર્થ એવો નથી કે ધૂમકેતુની મર્યાદાઓમાથી રામનારાયણ પાઠક પૂરેપૂરા ઊગરી ગયા છે બીજી વાર્તાઓની જેમ અહીં પણ વચ્ચે વચ્ચે લેખકનો અવાજ સ્પષ્ટ ગીતે સભળાયા કરે છે પણ આટલું બાદ કરતા આ વાર્તા ટૂંકી વાર્તા તરીકે આસ્વાદ્ય નીવડી છે કરુણ પ્રગટાવવા માટે સામગ્રીની વિપુલતા પર મદાર બાધવામા આવ્યો નથી

આ આખી વાર્તા ત્રીજા પુરુષના પાત્ર દ્વારા નાટ્યાત્મક શૈલી અને કથનાત્મક શૈલીનો ઉપયોગ કરીને ડહેવામા આવી છે વાર્તા ખૂબ જાણીતી છે એટલે તેના વિષયવસ્તુની વાત બાજુ પર ગમીને આગળ વધીયું નો વાધો નહિ આવે

વાર્તાના આરભમા ગવૈયા નામના ગામડાનું પરપગાન ચિત્ર આલેખવામા આવ્યું છે. સવાગનું પ્રસન્ન ચિત્ર જે વાતાવરણ ઊભું કરે છે તે વાતાવરણ અન્તે મળ્યું જેવી ભયાનકતામા ફગાઈ જાય છે, ગવૈયા ગામમા એક જૂની દેરી, દેરી પાસે પ્રાચીન ગિરનારેષ છે તેનો

ઉલ્લેખ પણ કરવામાં આવ્યો છે આ વિગતોનો પાછળથી લેખ-
 ઉપયોગ કરવા ધાર્યો છે પ્રાચીન પર પગલત મૂરોની વચ્ચે ભિન્નતા
 લોકો છે, ટપાલની પણ સગવડ નથી આ જગતની મામે મુકુન્દરાયનું
 જગત-આધુનિક કળવણીવાળું જગત-મુકવામાં આવ્યું છે આવો વિગત
 સમાનતાથી ભિન્ન કરવામાં આવ્યો નથી સામગ્રી ઉપર મલમ ગાખીને
 આલેખન કરવામાં આવ્યું છે એટલે જ ગગાનું ચળવિન એક જ
 વાક્યમાં આવેખાયું છે 'બાઈએ થીગડાવાળું પણ ચોખ્ખું અખોટિયું
 પહેર્યું હતું' કુટુંબની દગ્ગિના અને મસ્કાગિના આનાથી મૂલ્યવાઈ
 નય છે આની સામે મુકુન્દરાયના વગણાગીજીવાને મૂકી જોઈશું તો
 તેની અમદતા તરત જ ધ્યાન ખેંચશે મુકુન્દરાયનો તાર આવે છે અને
 એ વચાવવા માટે રધનાથ ભટ્ટ ડમળચદ વાણિયાને ત્યાં જન છે
 ગવેયા ગામમાં ટપાલની ખૂબ મુશ્કેલી હતી એટલે ડમળચદે 'ખૂબ જ
 મમત્વથી' મુકુન્દરાય પામે ટપાલ માટે અરજી કરાવવાની નાન ઉપાડી
 ગામના વાણિયાની આ મમતા રધનાથ અને ગગાના ઉત્સાહ-પ્રેમ
 પ્રાચીન ગિલાવેખ-આ બધી નાની મોટી વિગતો વાર્તાના અતે નવો
 સંદર્ભ પામે છે મુકુન્દરાય પાછળથી આ બધાનું પ્રત્યાખ્યાન કરે છે
 મુકુન્દરાય માટેની તાગણીની ઉત્કટતા અને મુકુન્દરાય જે ઉપેક્ષા કરે છે
 તેની ઉત્કટતા-આ બંને સત્વરિત થાય છે મુકુન્દરાય અને તેના મિત્રોના
 સ્વાગતની તૈયારી બાપદીકરી કરવા માટે છે 'થોડી મિનિટ પર
 ચિંતાજન્ય શાંતિમાં ડૂબેલું ઘર નડીમાં હર્ષજન્ય વ્યવસાયમાં પડ્યું'
 આ બંને પાત્ર વચાળ નથી, ગગા કરતાં ય રધનાથ ભટ્ટ તો એકાગ્ર-
 ખોલા છે આ સાવ ઓછાખેલું પાત્ર વાર્તાના અતે એકાએક
 વચાળ બનીને વાર્તા કહેવા ખેંચે છે. આ ખે બિન્દુઓની વચ્ચે બનતી
 વટના પાત્રોના જીવનને, તેમના વાતાવરણને બદલી નાખે છે

અહીં વાર્તાનું પહેલું દૃશ્ય પૂરું થાય છે એકદમ બે ટીપ્પણને
 માદ કરતાં લેખકે નાન્યાત્મક શૈલીમાં આપણી આગળ આખું દૃશ્ય

ગૂઢ કથું, પાત્રો વિશે, ઘટનાઓ વિશે આપણને નિર્ણય કરવાની તક પૂરી પાડી હવે પછી કથનાત્મક શૈલીમાં આ પાત્રોનો ઇતિહાસ આપવામાં આવ્યો છે રઘનાથ ભટ્ટની પત્ની નાના બાળકોને મૂકીને અગ્નિમાં પામી હતી, રઘનાથ ભટ્ટના જીવનનો આ પહેલો ધા ચૌદ વર્ષની ઉંમરે ગંગા વિધવા બની આ ખીજે ધા. હવે તે ઓછાબોલા બની ગયા જીવનમાં એક ઇચ્છા બાકી રહી. ‘માત્ર પ્રવરને પ્રતિષ્ઠિત જોવાની તેમની જૂની ઇચ્છામાં નિશબ્દ નિષ્ક્રિય તીવ્રતા આવી’ આ બે ધા જિરૂનીને જીવન ચીતાવતા રઘનાથ ભટ્ટ મુકુન્દરાય દ્વારા થતા પ્રત્યાખ્યાનનો ત્રીજો વા જિરૂ શકવાના નથી એક તરફ રઘનાથ ભટ્ટનો આ ઇતિહાસ છે તો ખીજી બાજુએ મુકુન્દરાયના કોલેજ જીવનનો ઇતિહાસ છે મુકુન્દરાય હવે પછી જે વર્તન દાખવવાનો છે તેના મૂળ આ ઇતિહાસમાંથી જડી આવે

હવે વાર્તાનું ખીજું દૃશ્ય શરૂ થાય છે. મુકુન્દરાય તેના મિત્રો સાથે આની ચહે છે રઘનાથ ભટ્ટના ‘લાઇ, આવ્યો ?’ ના મિત્રભાષી પ્રેમનો પ્રત્યુત્તર તે વાળી શકતો નથી. પ્રત્યાખ્યાનની આ પહેલી ભૂમિકા ગંગા ભગિની માટે લોટ તૈયાર કરી રહી છે, મુકુન્દરાય ‘ઘટીના અવાજથી, જાણે પોતે દોરી ગળેલું કાંઈ સુદર ચિત્ર કાંઈએ ભૂમી નાખ્યું હોય તેમ, ચિડાઈને બોલ્યો આ અસાગર ઘટી કોણ ચલાવે છે ?’ ગંગાના હાસ્યનો તે કાંઈ ઉત્તર આપી શકતો નથી મિત્રોને ક્યા બેસલું તેની વિમાસાળુ અનુભવતા તે વિચારે છે ‘આ ગામની અને ઘરોની રચના તેને બહુ જ અર્થ વિનાની લાગી’ જે જે પર પગાગત મૂલ્યો છે તે બધાનો અસ્વીકાર કરવો એ મુકુન્દરાયનો મુખ્ય ધર્મ બની ગયો એટલું જ નહીં, એ જગતથી જાણે પોતાને સાવ છેડું પડી ગયું છે એકકાવાળાને રૂપિયા જેવડી મોટી રકમ આપી દેવા અગે રઘનાથ ભટ્ટ જ્યારે ડચકચ ડચે છે ત્યારે મુકુન્દરાય અભળાવે છે ‘અને તો કાંઈ દિવસ લાડુ દગવતા જ નથી’ અમ’ના ઉપયાગ વડે બાપદીકરા વચ્ચેની અને એ ગતિ બનેના જગત વચ્ચેની દુરતા સૂચવાઈ

જય છે ખૂબ જ ચીવડાઈ, પ્રેમવી તૈયાર ડંગેની ગોઠની પડુ મુકુન્દરાયને કદર નથી જમ્યા પછી રઘનાથ ભટ્ટ મિનોને દેગી પ્રાચીન નિલાલેખ દેખાડવાની વાત કરે છે પણ મુકુન્દરાયને એ પ્રાચીન અવગેયોમા ગમ નથી 'હવે એમા તે શુ ત્રેનુ છે ? કસળચદ મુકુ દ પામે ટપાલની અગળ કુગવવા માગે છે તેની વાત રઘનાથ કહે છે પણ મુકુન્દરાયને એ બધી બળતો દુરતક લાગે છે 'તે આમ ડોલેજમા ખૂબ કામ ડગીને થાકીને આવ્યા હોઈએ ત્યા વળી અગળ ડયા તખવા જઈએ ? ડમળચદે ખૂબ જ મમત્વથી આ વાત કરી હતી, મુકુન્દરાય એટલા જ નિગમ્કારથી આખી વાત ઉડારી દે છે મુકુન્દરાયને આ ગધા જ મયો નિગમ્કાર લાગે છે, આ જૂના મર્યોની સામે તેણે કોઈ નવા મર્યો તો ઉપજાવ્યા નથી એટલે મુકુન્દરાય સર્પની ભૂમિકામાંથી પચાગ થાય છે એમ ડહી ન શકાય

ત્રીજ દમ્યમા મુકુન્દરાય અને રઘનાથ ભટ્ટ વચ્ચે આર્થિક મુન્દ લીએા અગે વાતચીત થાય છે મુકુન્દરાય પૈમાની મુશ્કેલી વેડવા તનાગ નથી, એ તો ખેતગ વેચી નાખવાની સલાહ આપે છે પણ રઘનાથ ભટ્ટ ગગાનો વિચાર કગીને એ વાતની ના પાડે છે મુકુન્દરાય બાપનો પ્રતિદાર કરી ગડતો ાથી, પણ બનેએ એડખીજના મન વાચી લીધા બને વચ્ચે હવે કગા જ સવાદની ભૂમિકા ગહી નથી મુકુન્દરાયે મેજશોખના જે મનમૂઝા કરી રાખ્યા હતા તેનાથી રઘનાથ ભટ્ટ પરિચિત હતા માટે જ ગગા બે હાડા લઈને પાણી ભગવા જાય છે સાગે ડહે છે બહુ પાણી જોઈએ તો પૈમા દઈ મગાગ રઘનાથ ભટ્ટ જાણે કહે છે તાગે ભાઈ આટના બધા પૈમા વાપરવાની વાત ડગે છે અને તુ ગા માટે ડરકસર કહે છે

છેલ્લા દશ્યમા મુકુન્દરાય મિત્રેને મૂકવા સ્ટેગન પર જાય છે બાપદીકગ એકના પડે છે 'ધગમા સર્વત્ર મૂનકાર થઈ ગહો કોઈ મોટુ તોફાન આવે, અનેક વહાણેને કાડી, તોડી, ટૂંબાડી, પસાર થઈ જાય અને પછી દરિયામા શાંતિ ડેલાય તેથી શાંતિ ડેલાઈ ગઈ'

‘હવે’ન્ય વ્યવસાય’માંથી થયેલી આ સક્રાન્તિ આ બંને માટે અસહ્ય બને છે ગંગા ભાઈની બચાવ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે, પણ રઘનાથને ‘એ હવે આપણો રહ્યો નથી’ તેની પ્રતીતિ થાય છે રઘનાથ ખોલે છે ‘હા, એ આપણો ન હોય એ ગંગા જ સમજે’ તેમના આ વાક્યની સાથે એકલાનાળાનું વાક્ય લાળી જાય છે એ મુકુન્દગયો છે’ નાટકમાં પ્રયોજાતી આ યુક્તિ અહીં ગંગા અને રઘનાથના જીવનમાં જે નાટક લજવાઈ ગયું તેની પરિચાયક બને છે મુકુન્દગયનું વર્તન નાટ્યાત્મક-આસ્તવિક જ હતું

હવે વાર્તાના અંતે રઘનાથ ભટ્ટ કુભારિયાના દેગ બધાવનાર વિમળશાની વાર્તા ગંગાને ઝહી સલાળાવે છે રઘનાથ ભટ્ટ પહેલેથી આજાખોલા હતા શરૂઆતના જીવનમાં તેઓ કથાવાર્તાઓ કરતા હતા, એ સ્વભાવ, એ વ્યક્તિત્વ વાર્તાના અંતે ફરી પ્રગટી જોડે છે. આ બધા દશ્યોમાં તેમણે ધારણ કરેલું મૌન જાણે હવે નિરવી શકાય એમ નથી. રઘનાથ ભટ્ટના મનમાં ઘૂટાતી વેદનાનું પ્રતિરૂપ આ દૃષ્ટાન્ત-કથાના રૂપે બહાર આવે છે એટલું જ નહીં, પણ ટૂંકી વાર્તામાં દૃષ્ટાન્તકથાનો વિનિયોગ કરવાની પહેલ આ રીતે થાય છે પુત્ર દ્વારા અપમાનિત થયાની આ વેદના જ તેમની પાસે આવી કથાખોલાવડાવે છે આ વેદનાને અંતે મળેલું જેવી શાન્તિ ધરમાં જવાઈ જાય છે ગંગા અને રઘનાથ ભટ્ટ આ બંને પાત્રો જેના પર મદાગ રાખીને જીવતા હતા તે મુકુન્દરાયને ખોઈ ખેસે છે અને તે પણ તેના પ્રત્યે આટલો બધો પ્રેમ હોવા છતાં મુકુન્દરાયનું આ પ્રત્યાખ્યાન તો મળેલું કરતા વધુ ભય કરૂં પુરવાર થયું આ કરુણની ભય કરતાની વાત બહુ જ સચત રીતે આલેખાયાને કાગળે તે આરવાઘ બની ગઈ છે હા આ વાર્તામાં જીવનની સફલતાને, તેના વ્યાપને આલેખી ગઈ નથી, એક સાથે એકથી વધુ સ્તર પર વાર્તા વિહરી શકતી નવી એટલા પૂનું આપણે એને મહાન વાર્તાઓની ક્રોડિમાં ન મૂકી શકીએ.

‘ઈતગેતર’ની દુનિયા / સુમન શાહ

વિજય શાસ્ત્રીના નવા વાર્તાસંગ્રહ ‘ઈતગેતર’ની દુનિયા તે મનમથ ગય (‘છેલો હપ્તો’), રતનશંકર (‘રતનશંકર વિષે’), સુખનાનભાઈ (‘હાર્ડી’) ધનમુખવાન (‘મા, ગામ ને એવું બધું’) જેના ખમી ખાનાગ નીચના મધ્યમ વર્ગના નાયકોથી એક તરફ થરેડ રૂપ ગતેની છે તો ખીણ તરફ અકમંદ ના ‘એ’ વડે જે ‘તમે કુમન બની ગયા તો’- ના કેતુમન વડે ‘હા એટલે’ના અડચણ વડે, ‘અવળ સવળ’ના નિર્ધારિત વડે હું ક્યાક તો હોઈશને?’ ના ‘હું’ વડે કે ‘મિસ્ટર’ હું તો દુખનો દાત’ના ‘મિસ્ટર હું’ વડે તાઝખૂર્ણ પણ બનેલી જે બીજા શબ્દોમાં એમ કહી શકાય કે એ દુનિયામાં સુખ્યત્વે ત્રાંતે પુરુષ એક વચનવાળા અને પહેલો પુરુષ એક વચનવાળા નાયકોની મિથ ભીડ જે અને એટલે જ અહીં હું કેન્દ્રી તેમ જ અન્ય-કેન્દ્રી વાર્તાસૃષ્ટિની ભાતો અને રચનાઓ સરચનાઓને સુખ્યત્વે ગ્રન્થગ્રન્થ થયેલી તોઈ શકાને

ઉપગ્રન્થ આ વિવિધ સ્વરૂપનો નાયક ‘એક un touchable’ ની વારતા’માં મોટાભાઈ-મેડીભાઈ રૂપે સામતામે ગોઠવાયેલો અને ‘ચાર અધૂરા માણસોની વાતચીત મા ‘એક’, ‘બીજો’ ‘જુદો’ અને ‘થોડો મગખો’ એવા ચાર શક્યોમાં વહેંચાયેલો, જેના મગખે તો ‘એક નાટ્યવાર્તા’માં નટરનાતને રૂપે, ‘દશમાવલી’માં તે’ને રૂપે, એક સ્તેપ-શૌટ મા અમરતભાઈ રૂપે અને ‘પહેલે રે પોપટ’માં ગોવિં-રાયને રૂપે સબ્યતા પામેથી મળેલી-એળવેવી કૃતકતાનો ભોગ બનેલો, સબ્યતા પ્રત્યંક ટાણે કુતો કે વેખક વડે કટાક્ષ પામતો ને અગવાળે લેખકે હેતુસદર્ભે ‘કેળવેલો’ આગવો નાયક બની રહે છે એનું ‘આગવાપણું’ રચનામાં

સાહિત્યિકતાની માત્રા લાવે, તો ક્યારેક કૃતકતાને રૂપે મહેરીને વ્યથા પણ નીવડે. એવી સાહિત્યિકતાની માત્રા-કહો કે પૂરી ભૂમિકા-સરજી-સ્વીકારીને વિજય શાસ્ત્રીએ ‘ઈતરેતર’, ‘તત્ત્વ લુપ્તા’, ‘દરિયાને તીર એક રેતીની છોકરી’, ‘અમૃત જાણી મીરા પી ગયા’ ‘પીપળા વાવ્યાની મને આણું’ તથા ‘હી ચકાવતાર’ જેવી રચનાઓ કરી છે. નદિ, દરિયો આદિ જીવ પ્રતીકોને અપનાવીને તેમણે ક્યારેક રૂપકઅન્યની ચાલે, તો ક્યારેક પ્રાસાનુપ્રામી અને કંઈક પદાત્મક લઢણોની રીતે ભાતે તેમ જ ‘જીપલી મેડીએ થાળીવાળું નૌતમ ગાણું ગાય’ જેવી સાહિત્યિક વર્ગની મિથના વિનિયોગ વડે કરીને આ રચનાઓની સાહિત્યિકતાને દૃઢ-ઘુટક કવનો પ્રયાસ કર્યો છે એ દરેકમાં એમના આછાપાતળા સર્જક મહત્વો-છે ને તેથી તેમાં તેવું-તેટલું પ્રયોગતત્ત્વ છે એ પ્રયોગમાં કવચિત્ સફળતા તો કવચિત્ નિષ્ફળતા મળે, ને છતાં જોઈ શકાશે કે રચના-બધ જાળવી ગમવાની ધીરજ અને મજબૂતા સાથે લેખક પાંચ ઊતરતા હોય છે આ રચનાઓ સ્વાભાવિક રીતે જ નાયક-કેન્દ્રી નથી, અને વસ્તુની તુલનાએ આકાર અને અભિવ્યક્તિને વિશેષ લક્ષ્ય કરનારી ટેકનિક-કેન્દ્રી છે

લેખકનો અહીં આમ પોતાના દ્વિવિધ નાયકની દિશામાંથી નાયક-નિરપેક્ષ સર્જકતાની દિશામાં થતો ગતિસચાર જોઈ શકાશે. એ ગતિ, પ્રગતિને રૂપે કશાક નવ-ઉમેરમાં કરે એવી લાવિ વિજય પાસે અપેક્ષા રહે તો તે સ્વાભાવિક લેખાશે.

હુ-કેન્દ્રી, અન્ય-કેન્દ્રી નાયકો વડે અહીં જે દ્વિવિધતા આવે છે તે આ નાયકનિરપેક્ષ સર્જકતાને કેન્દ્રમાં લાવતી રચનાઓ વડે વિન્નતે છે. પરિણામે ‘ઈતરેતર’ની દુનિયા વૈવિધ્યપૂર્ણ અને રહે છે. અને આમેય, જાણ્યે-અજાણ્યે, લેખક વાર્તા કહેવાના-મોટા ભાગની તેઓ પોતે જ કહે છે-અનેક નુસખા અજમાવે છે. નુસખાના એ વૈવિધ્યનો અહીં ઉમેરો થયો છે. છતાં વાર્તાદાર પોતાના જ હાથમાં હોવાથી વણીગા

ગ્યનાની દિગા તેની પોતાની મેળે નહીં થતી નથી, નુસખો દ્રવ્યિત એક નિષ્કળ માધન બની જાય છે. ષગિપ્તામે 'ઈતરેતર'ની દુનિયાનું વૈનિધ્ય કવાગક પ્રાસુય પણ ભામે છે એવું લાગે તો તે સહજ લેખાને એટલા માટે જ 'ઈતરેતર'ને ઉપર વર્ણવ્યા છે તેવા હુ-કેન્દ્રી, અન્ય-કેન્દ્રી નાયકવાળા ડ નાયકનિરપેક્ષ સર્જકતા-કેન્દ્રી ડગાક જૂથોમા અવ લોડવાનું વ્યાજબી લેખાને

લેખકની ઈચ્છા હોય કે ન હોય ગ્યનાઓ પાતાની આનન્દ-મગ્યનાઓની મત્તાને લીધે વર્ગીકૃત યઈ આવતી હોય છે નજીકના ભૂત લાળમા વિવેચકદષ્ટિમા જે વિવિધતાઓ હતી કે પ્રયુગતાઓ હતી તેને હરે વર્ગબદ્ધ એકરિધતાઓમા કે મધેડાઉતા લાતોને રૂપે ન્યૂન ડરી, મમધાગણ કડી, સર્જકતા-નામક તત્વોનો સગીન અભ્યાન કરવાનું આજે શક્ય બન્યું છે ટૂંકી વાર્તા જેવા નાના નલક પર વિસ્તરતા સાહિત્યપ્રકારા પાઠળની આપણી વિવેચન-દષ્ટિ બદલાય ત તાડીદનું છે એટલા માટે કે આવો ડગોડ પદ્ધતિપ્રવેશ સાહિત્ય અને ઢલને વિગેની આપણી સમજેને ખાલી થકે છે, એટલે કે એને ડરપન પ્રતીક જેવા ઉપડરપાની નખામની મીમિતતામાયી ડાગારીને સર્જનાત્મક આવિભાવોનો સભ્યતા અને સરકૃતિની ગતિવિધિઓ નાથેનો મમ્મન્ધ દર્શાની આપી થકે છે સર્જન જેટલું વિવિધ પ્રયુગ વ્યાપક બહુજ તેમ જ બખનાગ તમામની પ્લુગાનિટીને અવિકૃત ગણીને વિસ્તાર શીન બની ગહેગે, તેટલું વિવેચન, વધુ ને વધુ સકુવ પદ્ધતિઓને વરતુ, એકમેવવાદી લદ્યો મિદ્ધ કરનારુ મોનોનોર્દિક અને રિડગનિચ્ઠ બનતુ તેઈએ સર્જન અને વિવેચન આપણા જમાનામા નિરોની દિગાઓમા ગહીને જ કાર્યસાધક નીવડે તેની સમકાલીન સભ્યતાની પોતાની જ ગતિઓ છે

છતા, આ નિરૂપણ વચ્ચે, વિજય ગાન્ધીની મરૂળતાઓનું કે તેમની ગ્યનાઓની આ લાલુની સિદ્ધિ-મર્યાદાઓનું મૂલ્યાકન કરવાનું

કાઈને પણ માટે અશક્યવત્ તો હોઈ શકે જ નહિ બહુઅપમાન લેવા દોહ કોનમના અવયોદનોથી માડીને એક જ ગ્યતાને વિશેના દોષ ગેટને ગભીર અને ગભીર અવયોકનોના બે છેડે ગુજરાતી વિવેચના આજે મદ્વિય છે એટલે કશું પણ અશક્યવત્ નથી. વિવેચના આજે ડોલમિસ્ટ વિવેચકોની ગિરદી અને મેયડિસ્ટ વિવેચકોની વિગ્લતા વચ્ચે પણ ધગદગ છે ખરી ઉક્ત જૂઓમા પ્રત્યેકમા એક એમ આ ગ્યતાઓની મદ્વિયતા અક કુગીએ નો એમ કહેવું પ્રાપ્ત વાય છે 'ઈતરેત'ના લેખકે કીક કીક ગળુ કાઢ્યું છે અને તેમની વખાવટનો નિખાર નીડળી આવ્યો છે

પહેલી ગ્યતા છે 'મા, ગામ ને એવું બધું.' ગ્યતાની પરમ્પરાગત નદપમા લેખકે ગજેલી સહજ ગતિ અને 'ધનસુખનાની, જિંદગી હજુ હમણા જ શરૂ થઈ છે' એવી સમાપન વખતની તોવવાય કશું લેખકની અર્જનાના પરિચયક બને છે નિવૃત્તિ હુકમ મેળવના અન્તનો જે આગમ વધો, તેમના વર્તમાનમા જે આદોવનો જન્મ્યા તેની, 'હવે પોતે મૃત્યુ તરફ ચાલવાની શરૂઆત કરી દીધી છે જેવી સાગસીથી ઈતિ આની બંધ છે ધનસુખનાન આ 'સિન્ડ્રોમ' અવસ્થાની મગમગ મમ્મુખ થાય છે અને તેમની એવી સ્થિતિના સાર રૂપે તેઓ ગામમા, મા પાસે, જૂના ગોહિયાઓ, મમ્મ-ધીઓ પાસે, ડહો ક પોતાના મમ્મ મમ્મ એવા ભૂતકાળમા જઈ પહોંચે છે જિવાઈ ચૂકેલું કુળ જીવનના આનંદમા પેલા નિવૃત્તિ હુકમને વિચારી જતા ધનસુખનાનનું વિશ્વ લગીચ કૃત્રિમ ન બની બેમે તેની લેખકે સાગી એવી ગાળણ થીધી છે ટેળવના ખાતામા 'પોતાનો' ગનામ જે મકવાની ટેવવાળા બંધુખનાત પોતાની વકાદારીમગી ડાગકનીની તેમ જ મમ્મ કાગડોડીની પણ એવી જ ન્યા કડ છે તેમના એ ઘડેડમદ્દ જીવનમા આવેલી આ નવચેતના-મગી ભાત વિગેધથી વાગાગ્ય જન્માની આપે છે અને અગવાળે આ અન્ના આદમીની ટુલુનાનું કગીક હ ગામી મજુરતામા ગાન્ત થાય છે તાડપ, આવેગ ગેમાય, રહસ્ય કોનુડ મગેરેના અનુમરને કાળે

સત્ત્વ અને વનખા માગતો 'હુ ક્યાક તો હોઇરા ને ?'ના 'હુ એ
 વ્યનાને એ જૂથની એક સફળ કૃતિ કહેવા પ્રેરે તેમ આલેખાયેલો છે
 એ 'હુ' ધનસુખતાત જેવો વૈરોપિક નથી, પણ સર્વસાધાગુણતામા
 વિન્તરતો અને એ રીતે મનુષ્યના અમુક વર્ગનું પ્રતિનિધિત્વ કરતો
 નાયક છે, છતાં લેખકે એને સર્વસાધાગુણ મહેતોની પ્રતીકાત્મતાઓ-
 માથી મારવીને 'હુ' રૂપે સ્થાપવાનો પ્રયાસ કર્યો છે. પગિચિતતા અને
 અપરિચિતતાના છેડાઓથી મુક્ત, એની કશી સ્ત્રીના વિચારને આ પુરુષ
 જીવે છે. ઓડિસ, બસ, બહેગ્ગમગે, સાઈનબોર્ડ્સ, પોસ્ટરો વગેરે
 પગિમાણે વચ્ચેથી પસાર થતી નાયકચેતનાને વાયક આસ્વાદે ત્યાજ
 'રોમાય ક્યાથી વેચાતો મળે ?' 'પાર્ડન મી આઈ કાન્ટ અન્ડરસ્ટેન્ડ
 વોટ યુ મે' તથા 'કોઈ નહીં જનાવટ લાગે છે વેરી સોરી' આદિ
 દુકાનદાર યુવતી સાથેનો મવાદ એની કૃતકતા સાથે પણ વ્યનામા
 મૂલ્યક બની રહે છે. આવા પરિવેશ વચ્ચે લેખક આ જે સીધે મીધુ
 લખી-ડહી શકે છે તે કટક નથી લાગતું. 'નક્ષત્રમાળની જેમ કુદરડી
 ફરતા છાપાઓ, વડિયાળના અવિગત ચે' જતા ઝાટાઓ, આપણા
 પગિચમની દુનિયા બસો, ઈમારતો, ઓફિસો કારકુનો, ટિફિનબોલ્ડ,
 હમાનો, ટેલેવેઓ, પગારો, ગત્તાઓ હોટેલોમાથી છટકવા પુરુષે કવિતાઓ,
 ધામો, પ્રેમો, આનંદો વિલામો, સ્મૃતિઓ, આકાંગાને ખડકી દીધા,
 આ બધામા નાયક-કેન્દ્રોનું સાતત્ય અને મુક્તિનો અભાવ જુએ છે
 હનીકાર્થ તત્વથી બધું 'સર્વજનહિતા' બનેનું જૂએ છે અને 'હુ ક્યા
 બહિ ?'ના પોતાના જીવનના સ્થાયી પ્રશ્ન પાસે અટકે છે અગતતા
 અને 'હુ'ની એની ગોધ ક્યાક તો 'હુ નિર્ભેળ સાચા ગ્વરૂપે હોઈશ'
 જેગ એક મર્મ પામે શ્રદ્ધાન્વિત થાય છે એ મર્મ એને મીમારેખાઓ
 પર, અત્તલોમા ને મચી ગયેલા પોતાણો-શ્લેષોમા લાધે છે સલામ-
 આત્મપ્રનાયની કથનરીતિ વિના વ્યનાનું અસ્તિત્વ અશક્યવત બની
 ગયું હોત, તે મમબળ તેવું છે

‘એક un-touchable ની વારતા’માં પાત્ર કે નાયકસ્વરૂપે
 મેડીસાઈ કે મોટાસાઈ આસ્વાદ્ય છે જ, પણ રચના કળી જાણીતી કે
 કદપી શકાતી ઘટનામાં પરિણમતી નથી, એવા પરિણામ પર નહિ
 જવાનો લેખકનો જાહેર સકલ્પ વાર્તાનો નવો જ માર્ગ રચી આપે છે
 પ્રારંભમાં જે સ્થિતિ છે, તેને જ લેખક અન્તમાં દોહડાવે છે, પરિણામે
 એ ‘છે’ વધુ વ્યજકતાપૂર્વક ઘુટાય છે, અને એવા, ‘ગ્યિતિ’ના,
 આલેખનમાં સમર એવી કરુણતાનો વાચકને અપરોક્ષ અનુભવ લાધે
 છે જ્યારે હીંચકાવતાર’માં નામકનુ તેના પરિવેશ સાથેનું સન્ધાન
 તેના સ્વરૂપાન્તરોની તરફીય રચીને મૂર્ત કર્યું છે. એ તરફીય અભિ-
 વ્યક્તિજૂકિત હોઈને રચનામાં હેતુસાધક બનીને આવી છે. પ્રારંભમાં જ
 ‘ઉમંગે સહસા વિરાટ પર્વત બની જનો’ ભાસે છે તેવા નિરૂપણથી
 તેમ જ ગ્સોડામાં એક ‘નાનકુ વિમાન’ હોય તો ક્યુ સરસ—ની કલ્પનાથી
 ગ્યનાની ગતિવિધિનો ઈશારો મળવા લાગે છે હરવદન મૂ. વ્યાસ
 કડાભાઈ મૂ. વ્યાસને સ્વરૂપે કે હરવદન મૂ. નાગરવેલને સ્વરૂપે
 ગ્યનામાં વિકસે છે તે આ જૂકિતને આભારી એવો વિકાસ છે એવી
 ભૂમિકા પર કડા તૂટી પડવાની તેમ જ કાકીને ઈજા પહોંચવાની આમ
 તો દુ ખદ પણ હરવદન માટે અન્યથા સુખદ એવી ઘટના ટકી શકે છે.
 આખી રચનામાં અભિવ્યક્તિજૂકિત વડે રચાતી રહેતી ટ્રેજી-ડોમિસ્ટ
 ભાત અહીં રસાસ્વાદની કારણ બનશે આ છેલ્લી બે રચનાઓ આગળ
 ચર્ચા તે બે રચનાઓથી વાર્તાકારની સર્જકતા સદર્ભે વધુ નોવપાત્ર
 લાગશે—એટલે કે વિજય શાસ્ત્રી જ્યારે ‘સાહિત્યકતા’ની દિશામાં પોતાના
 કસબને સકલ્પપૂર્વક વિકસાવે છે ત્યારે તેમની સર્જકતાને અનેક
 નાનીમોટી જાણીતી—નહિ જાણીતી એવી શક્યતાઓનો સામેનો કરવાના
 પ્રસંગો આવે છે.

એવા પ્રસંગોમાં મોટેભાગે તેઓ પાર જિતે છે ખરા,
 છતાં એવી સર્જકતાના તેમના કેઈપણ આવિર્ભાવ વખતે વાર્તાકારે

અભાગતા સ્વીકારી એ જાતની મમાધાનરત્તિના દર્શન થશે-
 છેના બે જૂથની વાર્તાઓનો સવન અધ્યાય કુવાવી વિધાનની
 સાર્વજનિક પ્રતીત થાય, કગારી શકાય પ્રયોગનું જોખમ ઉઠાવ્યા પછી
 પણ વિજય પરમપરાગત વાર્તાકાગની ગીતિનીતિએ અને સ્વાનોએ જુ
 ખુરનું ઠગી નાખીને મમાન્તરણો રચીને મધ્યમમાર્ગી વર્તણો દાખવતા
 થઈ જાય છે એમની એવી અકમણપદ દહેશતો ગચનાને કે એમની
 વાર્તાકાગને કગા પણખોટાચના આકાશના જોખમો ખેડતા "કે જે
 એમના અમુક નાયકોના જેવું જ તેમનું આ મધ્યમમાર્ગી વર્તન તેમને
 સલવ છે કે, અરગશ વાર્તાકારના આગામી ખેમાડી રાખ-ગાડી
 તેમના ગમેડામા જે વિમાન જે તે આ ઉત્તરે વટાનીને હરે ઈઈ
 દિવાના કેવા ઉડુનો માથે છે તે જોડુ સૌને ગમશે ૩ સપ્ટે' ૮૦

* ઈતરતર, વિજયગાત્રી, ૧૯૭૬, માહિત્યમગમ સૂત, મૂલ્ય
 ૫૦૦ રૂપિયા, પૃ ૧/૦

સાહિત્યવૃત્ત

ભણીતા કવિ-વિવેચક ડૉ. જયન્તભાઈ પાટક અધ્યાપક તરીકે
 નિવૃત્ત થતા હોઈ એમને સન્માનવાનો એક મમાગલ સૂરતની એમ
 ટી બી આર્ટ્સ ડોમેજના અધ્યાપકો અને વર્તમાન તેમજ ભૂતપૂર્વ
 વિદ્યાર્થીઓ તરફથી નવેશનના આખરમા યોજાશે

એ પ્રમગે માહિત્યગસિક્ષને યત્કિચિત કાળો આપવા વિનયિત
 થઈ છે

એક યા મનીઓર્ડર પ્રમુખ, ડૉ જયન્ત પાટક સન્માનમમિનિ
 C/o એમ ટી બી આર્ટ્સ ડોમેજ, અડવા વાઈન્સ સૂરત-૩૯૫૦૦૧
 એ સરનામે મોકલવા

With Best Compliments

From

(Shri Advhut-Krupa)

SHYAM TAILORS

Ladies Tailors

Sonifalia, Opp. Aryasamaj Hall, SURAT-1.

Phone, C/o. 24303

FOR

BEST

PHOTOS

NEERAJ STUDIO

Sonifalia, opp Arya-Samaj Hall,

SURAT.

શા. પનાલાલ મોદનલાલ

બગનપુરી ભાગળ

સૂ ત-૩૯૫૦૩

કેન ન ૨૮૫૩૪

- ☐ મ પૂર્ણ સ્ટીલનાં થર્મોસ
- ☐ ગેસતંદુર
- ☐ ક્રીઝ બોટલ
- ☐ નિર્લેપનાં નોનસ્ટીક વામણે
- ☐ કોપરકોટેડ સ્ટીલના વાસણે

લેટેસ્ટ ફેશનના તેયાર કપડા

મણિલાલ ટ્રસ્ટોર્સ

ભાગળ • સૂરત

અધતન કાપડ, લગ્નલી પ્રિન્ટેડ સાડી
લુલન નાયલોન, કોટન, હોઝયરી

With Best Compliments

From

Pappu Auto Adviser's

R. T. O. & Insurance Agents

61, Sahas Apartments,

Nanpura, SURAT-395 001

With Best Compliments

From

HILO HARDWARE

&

PAINT STORES

Baranpuri Bhagol, SURAT-395 003

Phone No. 24799

With Best Compliments
From

GAYATRI
AUTOCORRAGE

Repairers of
Bullet, Jawa, Rajdoot, Vasper,
Chetak, Motor Cycle.
DHIRUBHAI PATEL
Opp AryaSamaj Sonisali, SURAT-395003

સીકવેરા ટેલર્સ

તમારા વ્યક્તિત્વને અનુકૂળ
વિવિધ આધુનિક સ્થાઈલનાં

પેન્ટ અને શર્ટ

માટે મળેા

રમેશચંદ્ર બી. સોડીવાળા

સગરામપરા, જુઝાશેરી, મૂરત-૩૮૫ ૦૦૨.

મૂલ્યવાન કપડાંને કલાત્મક સિલાઈથી શોભાવેા

ઉત્કૃષ્ટ **K HARWARS**
 ઇલેક્ટ્રિકલ
 એક્સેસરીઝ

ટ્રિપલસિક્સ
 ઇલેક્ટ્રો એન્જિનિયર્સ

લીમડા ચોક, ખરવર શેરી
 સુરત (ભારત)

Office . 28447
 Phone Fact : 33466

Paramount DYE - CHEM INDUSTRIES

MANUFACTURER OF

Dyes, Chemicals & Textile Auxiliaries

Factory

SAGRAMPURA,
 ANAVIL SHERI,
 SURAT-395002.

Office

BEGUMPURA,
 CHOPARA SHERI,
 SURAT-395001.

પ્રો. બાબુભાઈ આર.
લિખ્યાચિયા

અભિજ્ઞાન હેર-આર્ટ

મજૂરાગેટ, સુરત.

લેડીઝ એન્ડ જૅન્ટલ્સ

આધુનિક કેશકળા માટે અમારી એક વખતની
મુલાકાતથી આપને સંપૂર્ણ સંતોષ થશે હેર ડાય
તથા શેમ્પુ પણ કરી આપવામા આવે છે

આધુનિક કેશકળા મોહક વ્યક્તિત્વ માટે

યુવાશક્તિના વિકાસ માટે

રમતગમત પ્રવૃત્તિને પ્રોત્સાહન

❖ યુવાન પેઢીમાં રહેલા શક્તિ અને કૌશલ્યને યોગ્ય અભિગમ આપવા ગુજરાતમાં રમતગમત તેમજ યુવા-કલ્યાણના વિવિધ કાર્યક્રમો પર પરાગત શિક્ષણ ઉપરાંત અમલમાં છે.

❖ ગ્રામ તથા રાજ્યકક્ષાના વિવિધ રમતગમત મંડળોની પ્રવૃત્તિને વેગ આપવા આર્થિક સહાય આપવામાં આવે છે. નગર તથા શહેરોમાં મેદાનો તૈયાર કરવાની યોજના અમલમાં છે. ગાંધી અને રાજ્યકક્ષાની-સ્પર્ધાઓમાં મહત્વના સ્થાન પ્રાપ્ત કરતા ખેલાડીઓને શિષ્યવૃત્તિઓ આપવા ઉપરાંત શ્રેષ્ઠ ખેલાડીઓને 'સગદાર પટેલ એવોર્ડ' આપવામાં આવે છે.

❖ શરદ રમતોત્સવ અને શિયાળુ રમતોત્સવમાં ભાગ લઈ રાજ્યકક્ષાએ આવેલા આશાસ્પદ ખેલાડીઓને પ્રશિક્ષણ શિબિરો યોજી નિષ્ણાતો દ્વારા તાલીમ આપવામાં આવે છે. તે માટે અમદાવાદ અને ગાંધીનગરમાં પ્રાદેશિક અને દેવગઢખાગિયા, સુરત, વડોદરા, પટણ, રાજકોટ અને ભાવનગર ખાતે પેટા પ્રશિક્ષણ કેન્દ્ર શરૂ કરાયા છે. દુલીપ ક્રિકેટ સ્કૂલ પોરબંદરમાં ક્રિકેટ અંગેનું શિક્ષણ અપાય છે.

❖ પર્વતારોહણ ક્ષેત્રે ગુજરાતની વિશિષ્ટ સિદ્ધિઓની આતરરાષ્ટ્રીય ખ્યાતિ છે. માઉન્ટ આણુ તેમજ ગિરનાર જૂનાગઢ ખાતેની રાજ્ય પર્વતારોહણ સસ્થા દ્વારા ગુજરાતના યુવક-યુવતીઓને તાલીમ આપવામાં આવે છે.

❖ સમુદ્રના કાંઠાના તેમજ ઊંડાણના વિસ્તારોમાં રાષ્ટ્ર તેમજ રાજ્ય કક્ષાની તરણ અને હોડી સ્પર્ધા યોજવામાં આવે છે. ઊંડા દરિયામાં તરવા માટેની શિખર પણ યોજાય છે. ગુજરાતમાંથી સાહસિક પ્રવાસ ખેડતી ટુકડીઓને અનુદાન અપાય છે.

❖ માહિતી નિયામક, ગુજરાત સરકાર દ્વારા પ્રકાશિત ❖

આપ

વ્યાપારી છો ?

ગવર્નમેન્ટ સર્વન્ટ છો ?

મ્યુનિસિપાલિટી/પંચાયતમાં છો ?

ગિઝનેસ એકઝીક્યુટિવ છો ?

શાળા-મહાશાળામાં શિક્ષક છો ?

રાજકીય-સામાજિક મસ્થાના કાર્યકર છો ?

પત્રકાર છો ?

લાયસેન્સીઅન છો ?

આપ જીવનની ગતિ સાથે પ્રગતિ કરતા આધુનિક માનવી તો છો ને ?

તો

આપ

વ્યાપય ત્ર ટ્રેડર્સનો સંપર્ક સાધો.

જ્યાં આપના કામકાજને સુધક અને સગળ બનાવતા ઓફિસ-
ઉપયોગી યંત્રો તથા પ્રસાધનો આપને કાયદાકારક રીતે મળી શકશે.

વ્યાપય ત્ર ટ્રેડર્સ

૩૦, ન્યૂ બ્રક્લેન્ડ ટ્રિય સોસાયટી, કોચરબ આશ્રમ સામે,

અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૬

ટે. નં. ૬૮૨૫૫

△ ગ્રેટોઆઇન ડીસ્પલે બોર્ડ્સ △ એવાટ ફુલ્લીક્ટર્સ △ વીનાર
સ્લોટ્સ એન્ગલ્સ △ ડ્રા ફાઇલિંગ સીસ્ટમ્સ △ બીમકો વુડન ફર્નિચર
△ ઉપા પ ખા તથા વોટરકુલર્સ △ પી એન્ડ ટી. એફ્રેમી ગ મશીન્સ

* ગેટેક્સ ડેસ્ક ડ્લોડસ *

તદુપરાંત : કોટા કોપીયર્સ વીઝ્યુઅલાઈઝર્સ, ચેક ગાર્ડર્સ
કલેક્ટર્સ, ઇલેક્ટ્રીક તથા ઇલેક્ટ્રોનિક ઓફિસ પ્રસાધનો

અમે જે કંઈ વેચીએ છીએ તે વિચાર કરીને વેચીએ છીએ,
જેથી આપ પણ તે ખરીદા બાદ અમારો દમી દમીત વિચાર કરો

ભૂખત વડોદારયાની

નવલકથાઓ

પક્ષ પક્ષ વ્યાઘ્ર પ્રાણ ૧૯-૫૦

તાગ હેયે માગી પ્રીત ૧૯-૫૦

જપતપ જૂઠા, સાચી પ્રીત ૧૫-૫૦

ભવોભવની પ્રીત ૧૯-૫૦

મોતના પીજરે

તરસ્યા પખી ૧૫-૦

સ્વપ્નપખી ૧૩-૦૦

એક નહારી છોકરી ૧૩-૦૦

ખીજુ ચૌવન ૧૨-૦૦

શાળા-ઉપયોગી નાટકો

નાટકોની દુનિયા—યશવત મહેતા

શાળા-ઉપયોગી નાટકો—રજની જેઠ

ભજવો નાટકો—બળદેવ મોલિયા

સહેજા નાટકો—સુરેશ ગાધી

કિશોરના નાટકો—પ્રા હસિત બૂચ

(દરેકના ૩ અઢી સેન્ટના ૩ ૧૫)

તિતરખિતર જનક નાયક ૬-૦૦

ઈતરેતર વિ. ય શાસ્ત્રી ૧૫-૦

ધરેખાહિરે (ચિતનલેખો) ૧૨-૦૦

પચગ્ય (ચિતનલેખો)

પ્રીતમલાલ મજમુંદાર ૮-૦૦

કાવ્યસંગ્રહો

મૂર્ચના ગોળાને ભેટવા

જતા—નાગરાજ ૩૦-૦૦

કાલિન્દી—જનક નાયક ૧૨-૦૦

ફૂલડા—હેતલ મોટી ૨-૦૦

વજ્રમાતરીની નવલકથા

ઊંડા ફૂવા ને દૂંડા દો ડા

મૂલ્ય ૧૮ રૂપિયા

કાળરાત્રિની ધૂંડતી ભૂતાવળ

મૂલ્ય . સાડાતેર રૂપિયા

ભજવવાલાયક નાટકો

નવા નવા નાટકો—પ્રા હસિત બૂચ

તખ્તા ભક નાટકો—રજની જેઠ

નાટકો જ નાટકો સુરેશ ગાધી

રઘવીજા—ચ. ચી મહેતા

હસાહસન નાટકો—હરીશ નાયક

(દરેકના ૩.૫ સેન્ટના ૩ ૩૦-૦૦)

અન્યુર્વેદ-૧ પુસ્તકો

લાભશકર ઠાકર 'પુનર્વસુ'ની ખાર

રોગપુસ્તિકાઓ એટના ૩ ૨૪-૦૦

ઘર ઘરનો વૈદ ૧૩-૫૦

ઘર ઘરના ઔષધો ૧૩-૫૦

અભિનવ કુદરતી ઉપચાર ૧૩-૫૦

યોગાસનો અને આયોગ્ય ૧૩-૫૦

સાહિત્ય—સ ગમ, ખાવાસીદી, ગોપીપુરા, સૂરત-૧.

કૃ
ષ્ણ
રા
મ
ર
ષ્ટ્ર
કેસ

કૃષ્ણારામની સાડીઓ એટલે વૈવિધ્યપૂર્ણ રંગો અને ડિઝાઈનોનું સુરેખ આયોજન. હવાદાર અને શીતળ કૃષ્ણારામની સુવિખ્યાત સાડી એટલે આધુનિક યુગની ફેશન અને આવતી કાલનું અનુપમ સ્વાન.

કૃષ્ણારામ મિલ્સ
વેંજડિયાસાડી, મદ્રાસપરા, સુરત

લક્ષ્મીચંદ ભગાજી

સ્થાપના • ૧૯૧૧

થ્રોફ એન્ડ ફાઇનાન્સીઅર

હેડ ઓફિસ “રમણ હાઉસ,” ૧૬૬, બેંકોમે રેકલેમેશન

મુંબઈ - ૪૦૦ ૦૨૦, ફોન : ૨૨૨૩૨૦

કુલે શાખાઓ • ૧૦૩

અમારી સેવાઓ

- વ્યાપારઉદ્યોગ માટે દૂધી મુલતની લોન
વાહનો, મશીનરી, રેફ્રીજરેટર વિગેરે હાયર પરચેઝથી સગળ હપ્તે
ખરીદવાની મુવિધા
- ચેક-બિલ ડિસ્કાઉન્ટીંગના ધીરાણની સગવડ
- અન્ય મધ્યે નાણા મોકલવા માટે વાજખી દરે દૂ ડી ડ્રાફ્ટની મુવિધા
- કરન્ટ એકાઉન્ટમા ઓવરડ્રાફ્ટ

ડિપોઝીટયોજનાઓ

- સેવિંગ્સ એકાઉન્ટ ૬%
- રીફરીગ ડિપોઝીટ ૧૦ થી ૧૨%

ફિક્સ્ડ ડિપોઝીટ

□ ૩ માસ	૭%
□ ૬ માસ				૮%
□ ૧ વર્ષ	..			૧૦%
□ ૨ વર્ષ				૧૧%
□ ૩ વર્ષ		...		૧૨%
□ ૫ વર્ષ				૧૩%

સૂરત શાખાઓ

મટેશન રોડ ટે ન. ૨૪૦૦૧ ગીંગ રોડ ટે ન. ૩૫૬૧૪/૩૦૩૬૬
પારમીશેરી ટે ન. ૨૩૪૫૧ નાનપુગ ટે ન. ૩૧૬૪૩

“મણુ મુખની કોઈ પણ કંપનીના ગેર હોલ્ડરને ફિક્સ્ડ ડિપોઝીટ પર
અડધો ટકો વધુ વ્યાજ આપવામા આવશે

કંઠાવટી

કિમેન્ચ
૧૯૮૦

સાહિત્યચર્ચા
અને વિચારોનું
સર્વલક્ષી માસિક

વર્ષ ૨૨ : અંક ૨૬૦ : મૂલ્ય : દોઢ રૂપિયા

દર માસની પંદરમી તારીખે પ્રગટ થાય છે.

વાર્ષિક લવાજમ

દેશમાં રૂપિયા ૧૫, જે વર્ષના રૂા ૨૮, વિદેશ શિલિંગ ૩૦ (દરિયાઈ ટપાલથી), પાચ પાઉન્ડ (હવાઈ ટપાલથી), મેગેઝીન એજન્સીઓ અને બાણીતા અથવા વિકેતાઓને ત્યાં લવાજમ ભરી શકાય છે. કોઈ પણ માસથી ગ્રાહક થઈ શકાય છે. પત્રવ્યવહારમાં ગ્રાહક નગર અવસ્થા લખવો. લવાજમ અને વ્યવસ્થા અંગેના તમામ પત્રવ્યવહાર રતિલાલ 'અનિલ', ૩, આનંદનગર, સગરામપુરા, મુરત-૩૯૫ ૦૦૨ સરનામે જ કરવો.

'કંઠાવટી' કવિતા, વાર્તા, ગદ્યખણ્ડ, નિબંધિકા, વિવેચન આદિ સાહિત્યિક ધોરણની કૃતિ સ્વીકારે છે. કૃતિ સાથે સરનામા-ટિપ્પણીવાળું કાગળ અવશ્ય ખીડવું. કૃતિ ગતિનાલ 'અનિલ', ૩, આનંદનગર, સગરામપુરા, મુરત-૩૯૫ ૦૦૨ સરનામે જ મોકલવી.

ત્રી-મુદ્રક-પ્રકાશક

રતિલાલ મૂ. 'અનિલ'

પ્રકાશનસ્થળ : ૩, આનંદનગર, સગરામપુરા, મુરત-૩૯૫ ૦૦૨

મુદ્રણસ્થાન : અમદાવાદી મુદ્રણાલય, બાવાસીદી, ગોપીપુરા મુરત-૩૯૫ ૦૦૧

મિલોઝની કાવ્યવિચારણા / ડૉ. મુરેંશ હ જ્ઞેધી

સૈસ્લાવ મિલોઝે એમના પ્રખ્યાત પુસ્તક ધ ક્રિટિવ માઇન્ડ માં એક જૂની ચઢ્ઢી સન્તવાણીને ટાકી છે તે હાલના સદર્જમાં યાદ દગ્વા જેવી છે “કોઈ પ્રમાણિકપણે પચાવન ટકા સાચુ હોય તો એ વણી સારી વાત કહેવાય. એ વિષે કમળાંર્જીક કરવાની જરૂર નથી. અને તો કોઈ સાઠ ટકા સાચો હોવાનો દાવો કરે તો એ અદ્ભુત જ લેખાય, એ એનું સદ્ભાગ્ય. એ બદલ એણે ભગવાનનો પાડ માનવો જોઈએ પણ જે પચોતેર ટકા સાચો હોવાનો દાવો કરતો હોય તેનું શુ ? કાદ્યા માણસોને મતે એ શકામ્પદ જ લેખાય તો પછી મો ટકા સાચા હોવાનું કહેતા લોકોનું શુ ? જે પોતાને મો ટકા સાચો લેખાવતો હોય તે આધળો ઝનૂની છે, ઠગ છે, અધમમાં અધમ પ્રકારનો બદમાશ છે ”

પચાવન ટકાવાળા પ્રામાણિક લોકોનો આજે અસાવ વર્તાય છે ‘કાપુ ઉગ્રાડતાની સાથે જ મો ટકા સાચુ ખોલનારાનો કલેશકર ધોનાટ આપણને ઘેરી વળે છે. દરેક શાસક પોતાને અનુરૂપ સત્યની છત્રી

બધી નાખે છે. પગી પ્રબળે તો એ 'સરકારી સત્ય'ને જ હારતોગા
 કપવાના રહે છે 'સત્ય અમે જ બણીએ છીએ' એમ કહેનારા જ
 સૌથી દૂર હોય છે. સત્યને પોકળ કરી નાખીને એમા ગાંઠનું અસત્ય
 ભગી દેવાનો ઉગ્રમ ધમધોકાર ચાલે છે સરકારસમ્મત સત્ય ખોલવાની
 લાચારી સર્જક કબૂલ રાખે ખરે ? લોકશાહીમા જે આદર્શ નાગરિક
 લેખાય તેના મનમા વિરોધાભાસ ન હોઈ શકે એવું શાસકો માનતા
 હોય છે એવા વિરોધાભાસો ખરેખર હોય તોય બધાને બહેરમા
 પ્રકટ કરી ન શકાય. પણ આપણે જે જીવન જીવીએ છીએ તેમા તો
 આવા વિરોધાભાસોનું શું કરવું તે પ્રશ્ન મહત્ત્વનો બની રહે છે સાચા
 બુદ્ધિશીલોને આ સમસ્યાનો ઉકેલ એઓ અભિનયપદ્ધતિ અદાકાર થઈને
 જ લાવી શકે છે એમ મિલોજ કહે છે તે સાચું છે

આ અદાકારો રંગમંચ પર જતા નથી એ લોકો તો શેરીઓમા,
 કચેરીઓમા, કાગખાનાઓમા, બહેર સલામ્યાનોમા, એટલું જ નહિ,
 પોતાના ઘરમા સુદ્ધા આ અભિનયનું પ્રદર્શન કરતા હોય છે આ
 અભિનય એ સારી રીતે વિકસી ચૂકેલો કસબ છે એમા માનસિક
 ચપલતાની ખૂબ જરૂર પડે છે શબ્દ ઉચ્ચાગય તે પહેલાં એના બધા
 જ શક્ય પરિણામોનો વિચાર કરી લેનાનો રહે છે, ખાટી લાગ પ્રકટેલું
 હાસ્ય, એક અનુગતો દષ્ટિપાત-આ બધું ઘણી વાર ભયપ્રદ સંદેહો
 અને આક્ષેપો ઊભા કરી દે છે. ખોલતી વખતનો હાવમાવ, રણકો-આ
 બધું પણ રાજકારણમા ઘણું મહત્ત્વનું યઈ પડે છે

હવે તો જીવનના લગભગ દરેક ક્ષેત્રમા આપણે આ અભિનયથી
 એવા દેવાઈ ગયા છીએ કે જે અભિનય કરે છે તેની પ્રત્યે આપણે
 પૂર્વગ્રહ કેળવતા નથી, એથી ઊલટું, આપણે એના અભિનયની
 ગુણવત્તાની કદર કરીએ છીએ. જે કોઈ કળાકરો ઉગ્રપણે વિરોધ કરે
 તો એ અભિનયમા દસેક ટકા તો સત્યનો અંશ રહ્યો હશે એવું આપણે

માનવા ગ્રેસાઈએ છીએ ને વિગેધની માત્રા ઓછી હોય તો એ જેનો વિરોધ કરે છે તેને જ એ માનતો હોવો જોઈએ તેવું લાગવા માટે છે.

આ સમાનપણે કરવામાં આવતો અભિનય આ જમાનાના લોક-જીવનનું એક આવર્તક લક્ષણ બની રહ્યો છે પણ આથી એક ખતરનાક પરિસ્થિતિ ઊભી થાય છે શરૂઆતમાં અમુક પરિસ્થિતિ પૂરતું અભિનય કરવાનું સ્વીકાર્યા પછી એ અભિનય લાગ્યા સમય સુધી કરવો પડે એવું બને ત્યારે જે પાઠ ભજવવાનું સ્વીકાર્યું હોય તેમાં જ અભિનય કરનારનું વ્યક્તિત્વ બગાડતું ગોઠવાઈ જાય અને આને પરિણામે પોતાનું સાચું વ્યક્તિત્વ અને પોતે જે પાઠ ભજવે છે તે-આ બે વચ્ચેની ભેદરેખા જ સાચી ભૂ સાઈ જાય ચતુર શાસ્ત્રી આ પરિસ્થિતિ ભારે કુનેહપૂર્વક ઊભી કરતા હોય છે જેથી રિમોટ કંટ્રોલથી કોઈ પણ વ્યક્તિને નિયંત્રિત કરી શકાય આદર્શીયતાભર્યો ધનિષ્ઠ સમ્મન્ય ધરાવનારી વ્યક્તિઓ પણ આ કે તે પક્ષના મૂલોની પરિભ્રાષામાં જ વાત કરતી થઈ જાય આ જમાનામાં સત્યની અવેશમાં પગલાપાએ એનું સ્થાન લીધું છે એ હજી ઘણા બુદ્ધિશીલો પણ સમજી શક્યા નથી આજે 'માસ મીડિયા'ના પ્રભાવને કારણે આપણા પ્રતિભાવોને પણ પૂર્વનિર્ણય કરી નાખવામાં આવ્યા છે.

સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં આ એટલું તો ઉવાડી રીતે બન્યું છે કે એને થોડું ઢાકવા પૂરતી ય કળા દેખાતી નથી ! જે પહેલેથી જ અમુક કાવ્યેતર અપેક્ષાઓને સન્નોપવા જ લખાતું હોય તેમાં કવિના નિજ સૂર કયાથી આવે ? મિલોઝ કાવ્યની વ્યાખ્યા કઈક આવી આપે છે કવિતા એ નિજ મિજબનું સામાજિક રૂઢિ દ્વારા વક્રીભવન થઈને પ્રકટ થતું રૂપ છે. પ્રચાગ્વાદી કવિતામાં આથી ઊંધું જ બને છે એમાં સામાજિક રૂઢિ કવિના નિજ મિજબ દ્વારા વક્રીભૂત થઈને પ્રકટ થાય છે. આથી લહેકાલટકા, વાકજટા કે નાટ્યજટાવાળા કવિઓ પ્રચારના ક્ષેત્રમાં વધુ સફળ નીવડે છે કવિ જેનો પ્રચાર કરવાનો હોય છે તે

અગેનુ એડ આદર્શ પત્ર રચે છે અને એ પાત્રની સ્વયંગતોક્તિ કે એકાન્તિરૂપે પોતાની કવિતા લખે છે, પોતાનું તો કથુ કહેતો જ નથી હોતો.

અભિનય કરનાર પોતે જે પાઠ લખવતો હોય છે તેની સાથે પોતાના વ્યક્તિત્વની અભિન્નતા સ્થાપવાનો ભય ને ગમે તેટલો પ્રયત્ન કરે તેમ છતાં આત્મસાત થવા વિનાના ઘણા અગે તો રહી જ જતા હોય છે. આને કારણે એણે સાવધ તો રહ્યા જ કરવું પડતું હોય છે, પ્રજા આખી મહોરા પહેરાને કરતી હોય ત્યારે ડવિને પહેરવા પડેલા મહોરાની વિશિષ્ટતા શી ? એ ત્રિગુણ પ્રકારના વ્યવહારો, આને પરિણામે રાગ થઈ જાય છે આપણે જેને કાળુ જોતા હોઈએ તેને ધોળું ડહોને વર્ણવવું પડે, બહારથી ગરમીર હોઈએ પણ અંદરથી હ્રમતા હોઈએ, પ્રેમ પ્રકટ કરતા જ અદૃશી તિરસ્કાર અનુભવના હોઈએ અજાણ હોવાનો દેખાવ કરતા હોઈએ પણ ખરેખર તો ઘણું જાણતા હોઈએ. આને પર્ણિણામે જે કુશળતા ખીલતી આવે તે વાસ્તવમાં અજ્ઞાની કુશળતા હોતી નથી આમા સફળ નીડવું એ જ સન્નોપપદ થઈ પડે.

ખીજી એક સમ્ભવિતતા પણ છે, જેને ખણખોદ કરતી આખોથી બચાવીને હૃદયના નેપથ્યમાં સાચવી ગાખીએ તેનું વિશિષ્ટ મૂલ્ય આપણને ધરતાવા માટે એ શબ્દમાં તો પૂરું યત્ન થયું હોતું નથી આથી કેવળ ભિન્નિગત વસ્તુનું જે આકર્ષણ હોય છે તે જ આકર્ષણ એમાં પણ રહ્યું હોય છે આ પછી એ અન્તરગત આશ્રયસ્થાન બની રહે છે બહારનાને એમાં પ્રવેશ ન મળે એ માટે એને મથવું પડે છે માટે એનું મૂલ્ય અનેકગણું વધી જાય છે.

મિલોઝ અહીં 'કિટમાન' સંજાનો ઉલ્લેખ કરે છે આમ તો એ 'આત્મા' પરથી જ બનેલો શબ્દ લાગે છે આ શબ્દનો ઉલ્લેખ ગોગિનુના પુસ્તક 'રિજીન્યન એન્ડ ફિલોસોફીઝ ઓવ સેન્ડ

એમિયા'માં થયેલો કે આ કેટમાન અને અગ્રમુખત્યાગશાહી દેગોમાં પ્રવર્તતી સાહિત્યક પરિસ્થિતિમાં ઘણા સામ્ય છે.

મુસવમાનો એમ માને છે કે જેને સત્ય લાઘ્ય હોય તેણે પોતાને, પોતાના અમ્મનધીઓને કે પોતાની કીર્તિને સંગોપિત નાખવા જોઈએ જે લોકોને સત્ય લાઘ્ય નથી તેમની મૂર્ખાઈ, અધાપો, કે વિદ્વતિનું એ ભોગ નહિ અને તે એણે જેનું જોઈએ આપી જતી શકે ત્યાં મુધી એવા માણુને પોતાની માયી આત્મપ્રતીતિઓ વિશે મૌન મેવવું એ જ હિતાવહ છે આમ જતા એવા પ્રસંગો જોમાં વાપ ખગ ત્યારે મગા રહેવું પૂરું ન થઈ પડે, એનું મૌન અમ્મતિ લેખાઈ જાય એની પરિસ્થિતિમાં ડોહો મદાય ગણવો ન જોઈએ પોતાના સાચા અભિપ્રાયને એવા મ જોગોમાં નકારી કાઢવો, એટલું જ નહિ પોતાના વિરોધીને છેતરવા જતી જકે તેટલી મધી જ મુક્તિઓ પાણુ વાપરી પોતે જેને મિથ્યા લેખતો હોય તેવા બવા વિધિ પાળવા, પોતાના પુસ્તકોને વનોડી કાઢવા આ મીને પોતાના સાચા સ્વરૂપને ટાકી દેવું અને વિરોધીને છેતરીને એની નમિચ્છત કરી.

જે કેટમાન આચરે છે તે ગર્વલયો હોય છે એ બીજને પોતાને લીધેલા સાચા માર્ગથી દૂર ગમે છે બકારથી એની દશા બહુ ખગાય ભસેને લાગતી હોય પણ એની આખો અપાર્થિવ પ્રદાશથી ચમકી જીકે છે વિરોધીઓ નો બિચારા અધારામાં જ ગઈ જાય છે સસ્કૃતિના ક્ષેત્રમાં આવતા ગાસડોય દળાણોને મર્જક કેટલે અગે વશ વર્તે એ અન્તે તો એના પોતાના ખમીગ પર આધાર ગમે છે એવું અને કે જેને એ નબળી કોટિનું ગણતો હોય તેની એણે પ્રશસા કરવી પડે ગેદિયાળ કલાકૃતિઓને બિગદાવવી પડે આ બધું તો એ બહુરમાં કહે પણ પોતાના વરની ચાગ દિવાલ વચ્ચે એ પોતાને જે અભિમન હોય તે કરે ત્યાં એ ઉત્તમ કલાકૃતિને જ મધરે, હિનમ મગીત જ સામળે, ઉત્તમ સાહિત્ય કૃતિઓનું જ સેવન કરે પોતે જે રચે તે પોતાની

સાહિત્યિક રૂચિની વિરૂદ્ધ જઈને ન રચે. આમ 'ભૂગર્ભ'માં સાચી રીતે જેને અધિકૃત કહેવાય એવું સાહિત્ય ગ્યાનુ આવે એમાંનું ઘણું ભવિષ્યમાં પ્રકાશમાં આવ્યા વિના જ લુપ્ત થઈ જાય એવું મને. શ્રમ-જાવણીમાંના આવા સાહિત્યને જળવી રાખવા માટે કેદીઓ જ દેવો ભગીરથ પ્રયત્ન કરતા હોય છે તેનો ખ્યાલ મોલ્ડેનિરિશને આપ્યો જ છે.

આ સ્વેચ્છાએ સ્વીકારેલું સર્જકનું 'ભય' એકલવાયાપણું આપણા સમયનું એક મહત્ત્વનું લક્ષણ છે. યદ્યપી એ સર્ગકારી પ્રયાગનું રણમિથુ કૂકવાનું કપ્પૂલ રાખે છે ત્યાં સુધી જ એનો આ એકાન્તવાસ સલામત ગૃહે છે. કદાચ ભવિષ્યમાં ટેલિવિઝનનો ડોળો મર્જનના આવા એકાન્તને પણ સર્ગદાર વતી ભેઈ જશે. રમવૃત્તિને રેઢિયાળ પ્રયાગવાદી સાહિત્ય તથા કલાથી દુષ્કિંત થતી અટકાવવી એ માયા મર્જક માટે તો, ગમે તે ભોગે કંપા જેવી પ્રવૃત્તિ છે એને માટે પુસ્તકો વાચવાની કે દવાદૃતિઓ ભેવાની જ જરૂર છે એવું નથી પણ પ્રાકૃતિક પરિવેશ પણ ગદિયાળ અને દૂષિત થતો જાય છે આજે તો ટોળામાં ફરતા જે વનિષ્ઠતાનો અનુભવ થાય છે કે પ્રિખૂટાપણાનો અનુભવ થાય છે તેના પ્રતિરોધ પણ સાહિત્યમાં કે કલામાં ઝાઝા ભેવા મળતા નથી.

આથી મર્જક પોતાના પરિવેશની જલાર, જાણે કાંઈ ખીજ જ પ્રદમા, જતો રહેવા મથે છે થોડાક કવિઓ પ્રગતિના ગાણા ગાઈને અદરથી ઊડતો અવાજ જલાર નહિ મળવાય તેની અવસ્થા હશે છે, તો કટનાક ધન્નો અને સસ્થાઓ વિરોધે ગેમેન્ડિક પ્રેમની કવિતા લાંબ છે કટલાક હઠ સત્તમી કે અદાગમી સદીમાં ચાલ્યા જાય છે, પછી ઘણી વાર એમનો સમઠાવીન સમયમાં આવવાનો માર્ગ બંધ થઈ જાય છે આમ વર્તમાન સમયમાં સરકારી કે અર્ધસરકારી પ્રતિષ્ઠાનોએ કટના જવા મર્જકોના અગૂઠા કાપી લીધા છે પ્રજાજીવનના કોઈ સ્તર પર એની ખોટ વરતાને ખરી ? મને લાગે છે કે દુર્લભ મર્જકે ભૂગર્ભમાં પોતાની આગની સર્જન પ્રવૃત્તિનો આરમ્ભ કરી દેવો જોઈએ □

ગુજરાતી વાર્તા આસ્વાદશ્રેણી

જ્યોતિ દલાલની 'આમલાનો ટુકડો' / ગિરીષ પચાસ

મધ્યકાલીન વાર્તામાં તત્ત્વાગ્ના એક ઝાટકે સો સો વાગ્ના પુડને કાપી નાખતા સાહસવીરની ઘટના આલેખાઈ, આધુનિક યુગમાં પણ ઐતિહાસિક નવલકથાઓમાં દસ ત્રીસ તત્ત્વાગ્ની સામે એક જ લાકડીના ખેલવાળા ઘટનાઓ આલેખાઈ, ક્યારેક પાત્રોના જીવન હયમયાની નાખે એવી વજનદાર ઘટનાઓ આલેખાઈ વાચકનું ધ્યાન ઘટનાના કર્તા પર જગાને બદલે ઘટના પર જતું હતું. વાર્તાકાર પણ વાચકને આકર્ષવા માટે વજનદાર ઘટનાનો મોહ ગમ્મતો હતો. પણ ધીમે ધીમ વાર્તાકારનું એસ્થેટિક્સ બદલાયું, ઘટનાનું ઘટના તરીકે મહત્ત્વ ઘટવા માડ્યું અને એ ઘટના માથે નેના કર્તાને પણ સંખ્ય મહત્ત્વ મળવા લાગ્યું. જ્યોતિ દલાલના આગમન સાથે ગુજરાતી વાર્તાનું દલેચર બદલાવા માડે છે. તેમની ગણી વાર્તાઓમાં ઘટના અપાટી પડતી બની રહેવાને બદલે જીડાનું ધગવતી થાય છે, પાત્રના ચિત્તના ચિવર્તો સચસોનાને તાકતી થાય છે. આવી જ એક વાર્તા છે 'આમલાનો ટુકડો'. આમ તોવા જઈએ તો તેનું વસ્તુ બહુ જ પાખું છે. ખેડાગ અનેક રમણ પગનું ઘર હોડીને ગહેગની પોળમાં નસના દગનું મહાન ગમે છે, ગમણ અને દક્ષા સ્વભાવે રોમેન્ટિક છે, બીજા માગથી આકાશનો જે ટુકડો દખાય છે, જે બે ચા-તારા બેવા મળે છે તેનાથી સતોષ પામીને-લગેલા મને-દિવ્યો પચાગ રૂંટે છે. એવામાં એ આમલાનો ટુકડો પર પડોરી વાસડા ગોપીને આક્રમણ કરે છે, જે ગમણને ગમતું નથી. એવે એ વાસ હપર લીલા, ગુલાબી કાળા રંગની લીલા પ્રગટ કરતા પેપર બેસે છે અને ત્યાં વાર્તા પૂરી થાય છે.

નથી આ વાર્તામાં ગરીબીનું, બેકારીનું આલેખન કરવામાં આવ્યું
 નથી શહેરી સંસ્કૃતિ સામે વાચાળ બનીને આગ્રેશ કાલજવામાં આવ્યો
 નથી દલાલ પૂર્વેના વાર્તાકારોએ આ પ્રકારના આલેખનને વધારે
 મહત્ત્વ આપ્યું હોત પણ જ્યતિ દલાલ વધુ સમાન વાર્તાકાર, કેકનર,
 નંદુમ, હેમિન્ગ્વે, ગ્રીન્ડગર્ગ જેના પુરોપ-અમેરિકાના સર્જકોની
 મહિયી પરિચિત એટલે પુરોગામીની મર્યાદાઓમાંથી પોતાની જાતને
 બચાવી લે છે કથાસાહિત્યનો પ્રકાર આપણી ગેલિલી વાસ્તવિકતા
 સાથે કામ પાડે છે, એ એક રીતે સાચું છે, પણ દેડી
 વાર્તા જેવું લઘુ ગદ્ય આ વાસ્તવિકતાનો વધુ સૂક્ષ્મ રીતે
 ઉપયોગ કરે છે એ પણ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ 'આમલતાનો દુડો'
 વાર્તામાં ધ્યાનથી વાચનારને ત્રણ સ્તર પરની વાસ્તવિકતા દેખાડે,
 પહેલા સ્તર પર બેકારીની, સાકડા ધની સમસ્યા આલેખાઈ છે, બીજા
 સ્તર પર પતિપત્ની વચ્ચેના આત્મીય પ્રેમની ભૂમિકા આલેખાઈ છે
 અને ત્રીજા સ્તર પર રેડિયો જેવું પ્રતીક છે તે આધુનિક, યાત્રિક
 સંસ્કૃતિ અને પોપટ જેવું પ્રતીક છે તે પ્રાકૃતિક સંસ્કૃતિ વચ્ચેના
 તફાવતની ભૂમિકા આલેખાઈ છે જો આ વાર્તા આગતા બે સ્તર આ બ
 ન અટકી ગઈ હોત, બીજા શબ્દોમાં સમાજમાં આપેલી બેકારીની
 સમસ્યા ક્યા પ્રકારની છે, એનો સામનો કરતા આ દૈવતીના પ્રેમ ક્યા
 પ્રકારનો છે એવું જ આલેખન હોત તો તેનો હાર્યો પુરોગામી
 વાર્તાઓથી આગો જુદો પડ્યો ન હોત

આ વાર્તાના આરંભથી જ બેકાર બનેલા અને પરાવું વર છોડીને
 ચાલ જેવા વિસ્તારમાં રહેવા આવેલા ગમણની વાત છે બેકાર બન્યા
 પછી રમણ અને દક્ષા કરકસરથી જીવવા માગે છે, તબુ મંગલ બીજો
 માળ ગમણ માટે દક્ષા કારણ આપે છે, 'અને અને નજર ન ખી
 નેવા આકાશ જોઈએ છે' વાર્તામાં કેન્દ્રસ્થાને આકાશનું કલ્પન
 આ દૈવતી સ્વભાવે ગેમેન્ટિક છે, પણ ધૂમકેતુના પાત્રોમાં તેવા મુ

બાબુડતાથી તે પિડાતા નથી. વેખડે પાત્રની ઉકિતઓ માત્ર સવાદ ખાનર આપી નથી પણ પાત્ર, પ્રસંગને ધ્યાનમાં રાખીને તેમના મોઝે ઉચ્ચારવાથી જે ઉપલી વાત બોલતી દક્ષા ખરેખર આતુ માને છે કે ગમણને સારું લગાડવા આ કહે છે તેની ખાત્રી આપણને તરત જ મળી ગઈ છે

આ વાડયે પણ તરત જ ગમણ દક્ષાને જુએ છે; ‘એ તો આગળ દોડતી પેની ગાડીને હળવું ફૂંક હોય એમ ઉઠાણી ઉઠાણીને દોડી જતા ઘોડાની નાળ આસ્કાન્ટ પર પડાતા વીજળીના જે ચમકાવ કરતી તેને જોઈ ગઈ હતી’

અહીં આગળ વાર્તાના ન્તરમાં પરિવર્તન આવે છે અત્યાચંદ્રીની સામગ્રીમાં આમાન્ય વેગતો હતી, બેદારી, ઘર બદલવું, પાણી ચઢાવવાની તકલીફ, પાત્રોની દૈનિક જીવન-આના પાયા પર જ વર્તનને ટકી રહેવાનું હતું વિસ્તરવાનું હતું, આ પાયો હતો. આ પાયા વિના વાર્તા આગળ વિકસી શકવાની ન હતી અને નિરૂપતી ભાષા પણ આવ મીઠી સાદી હતી એ ભાષાનું પ્રચારન હકીકતોને નિરૂપવા માટેનું હતું પણ જ્યાં દેખતી વચ્ચેના જાડા પ્રેમની વાત આવે છે ત્યાં ભાષાનું ન્તર બદલાવા માટે છે, દક્ષાના અવાજને ધ્વનિની આજુબાજુ રંગોળી પૂરતો આલેખવામાં આવ્યો છે અને શહેરની સડક ઉપર ચાલતા આ પતિપત્નીનું રૂપાન્તર થઈ જાય છે ‘જન્મે, પળભર તો, મદિગની નમેલી ટમાન પર બેઠા બેઠા, ગરદન ફેલાવતા, હુદાર કરતા, ગિરેદાર કબૂતર જેવા બની ગયા’ આ કાવ્યમંકિત કૃત્રિમ, આભાસી નથી લાગતી દારણ કે તે પરિસ્થિતિ, પાત્રની ઊર્મિમાત્રી નગર થાય છે વળી આથી વિરોધ કાવ્યાત્મક સ્તરનો મોહ રાખવામાં આવ્યો પણ નથી

હવે આપણને ગમણના બૂતકાળનો પરિચય કરાવવામાં આવે છે પણ તેમાં બહુ વિગતે વાત કંઠવાને બદલે થોડી મહત્વની વિગતો જ પસંદ કરવામાં આવી છે દુનિયાદારીનું જ્ઞાન લઈને નોકરીએ વળગેના

રમણને બેયાર ઓળખીતા તારા જેવામા આનંદ આવતો હતો એમ કહીને એ ભૂતકાળને ત્યાં આટોપી લે છે બેડાગ રમણને ખીજ નોડરી મળે છે પણ બગદીમા જવાતુ નથી, આર્થિક ભીંસ વધારે છે પણ એની વાત રંગેયગે કરવાને બદલે માત્ર નિર્દેશ જ છે જે અસહ્ય પરિસ્થિતિ છે તેના વિશે તો કોઈ બોલતુ નહિ, તોય બન્નેના મનમા એનો વસવસો તો હતો જ પણ એ વસવસા ડગતાય વધુ મળુ કાઢીને તો વસતી હતી પેકી 'કશુ બદલાયેની લાગણી'

અહીં વાર્તા ત્રીજા સ્તરમા પ્રવેશે છે આગતા બે સ્તરમાથી જ આ સ્તર ઉકાન્ત થતુ હોવાને કારણે ડશી કૃત્રિમતા વરનાતી નથી.

આ દપતી મગજ, શુરુ વગેરે ગ્રહ તારા જેઈને દિવસો પૂના ડગે અને ત્યાં એકાએક તેમના જીવનમા પરિવર્તન આવે છે આકાશને તો શહેરે ટુકડો બનાવી નાખ્યુ હતુ, પણ આ ટુકડા ઉપર આક્રમણ આવ જ હતુ 'ત્યાં એક દિવસ રમણે પડબેના ડાપગ પર બે જિમા વામ દીદા કાળા તારનો ટુકડો બે વામની ટોચ વચ્ચે બધાયેનો જુવતો હતો' રમણને તો આ વાસ આકાશની ખુલ્લી જાતી પર ભાક્ષા જેવા લાગે છે આ ત્રીજા સ્તરમા માનવી અને પ્રકૃતિ વચ્ચેના વિરોધ આને-ખાયો છે. રમણ અને દક્ષા તો પ્રકૃતિના જીવ, આ બે વચ્ચે આવુ અન્તર ખમી ન શકે, પણ આધુનિક માનવીને એનો વચ્ચેનો ય ન યાય નગર સંસ્કૃતિએ પ્રકૃતિનો ખાતમો બેલાવ્યો અને ઠતા એતુ ગૌરવ છાપરે ચઢીને પોકારવાતુ વાર્તાનુ આ સ્તર વિગળ આસ્વાદ્ય એટલા માટે લાગે છે કે અહીં આગળ આ બે ખાનના મનોગત સાથે તેને ચૂંથી લેવામા આવ્યુ છે પેલા આમજાના ટુકડાને મનમર નિહાળવા માટે દક્ષાએ ભોગ આપ્યો, રમણે દક્ષાની મુન્કલીએને નીકારી લીધી પણ આધુનિકીઝરણુ તો ત્રીજા માળ સુધી આવી પહોંચ્યુ રહીમહી પ્રકૃતિ ઉપર આધિપત્ય જમાવવાની વાત આવી રમણનો કવિજીવ આથી અકળાઈ જાય છે બળી, આ રેરિંગ માધ

દાગ શુ સાલળવા મળ્યુ ? ગીત, નાટક, ભજન સંગીત ? ગેરિયો
તો નામૂલિક માધ્યમ, વીસમી સદીમા વ્યાપેતા વિજ્ઞાપન મરખોને ફેલાવ-
નારુ સાધન-ખનાવટી ભાષાનો ધોખાટ એટલે જ રમણ ખોની જોડે
છે-‘એ તો આકાશમા ઉકરડો કરે છે ઉકરડો !’

આને સહી લેવા સિવાય ખોજો ડોહ માર્ગ જાણે રહેતો નથી
ત્યા ખીજુ એક પરિવર્તન આવે છે, એક દિવસ દક્ષા રમણને દેખાડે છે
પેના બે વાસ પર પોપટ બેઠા હતા

રમણે જોયુ સૂડા ન હતા, કાળા કાઠલ વાળા અને પાખ પર
ગુલાખી લમરકાવાળા પોપટ હતા આકાશની છાતી પર ઉગામેલા ભાના
જેમા એરિયલના પેના બે વાસ પર પોપટ બેઠા હતા ’

અહીં લેખકે જાણીજોઈને ગોળી ફીંકા આલેખી ખતાવી છે
આધુનિક સંસ્કૃતિના આ ઉકરડાની કુરૂપનાને પ્રકૃતિ પોતાના રંગો વડે
જાણે ભૂસી નાખવા માગતી હોય એની રીતે વચેલુ આ આલેખન
કલાત્મક ખતી શક્યુ છે પ્રકૃતિ અને નગરજીવન વચ્ચેના આ સંઘર્ષમા
વાસ ઉપર પોપટ બેસાડીને પ્રકૃતિનો વિજય થાય છે એવુ મૂ્યન વાર્તાના અંતે
પ્રગટાવવામા આવ્યુ છે કોઈને અહીં લેખકનો નૈતિક અભિગમ પણ દેખાઈ
આવે. આમ છતાં, વાર્તામા પ્રકૃતિનો થતો આ વિજય આખરે તો રમણ-
દક્ષાનો વિજય ખતી રહે છે જ્ય તિ દલાલ વાર્તાને એક સ્તર કરતા
વધુ સ્તર પર વિહાર કરતી ખનાવી શકયા, સાથે જ વટના, પાત્ર,
ભૂમિ અને એને વ્યક્ત કરનારી ભાષા વચ્ચે સવાદિતા ઊખળતી શકયા
એમા જ તેમની કલાકાર તરીકેની સફળતા છે. ગુજરાતી નવલિકામા
સંકુલતાની પહેલી એધાણી આ રીતે આપણને અહીં મળી રહે છે.

(૨૬-૧૧-૮૦)

હું / ત્રીજો પુરુષ / અનેક વચન

હું બેઠો છે હું ની સામે તું બેઠો છે તું ની સામે ના એમ નહીં હું બેઠો છે તું ની સામે, અને તું બેઠો છે હું ની સામે

હું વિચારું છું તું ના મનમાં શું ચાલે. તું ગૂંપચૂંપ બેઠો છે હું ની માથે હું વિચારું તું ના મનમાં શું તું શું ચાલે હું શું જાણું તું ના મનમાં શું ચાલે? છતાં હું ને એમ વિચાર આવે. તું તું મન તો તું તું મન હું ના મનમાં ચાલે તે તું ને શું જાણું? હું ના મનમાં શું ચાલે?

હું વિચારતો અટકે કે તું ના મનમાં શું ચાલે હું પણ શું જાણું હું ના મનમાં શું અટકી ગયું આમ એકાએક? તું બેઠો રહ્યો ગૂંપચૂંપ ત્યાં હું ના ચહેરા ઉપર હિંમતી હિંમતી એક માખી જેવે હું હું ને ત્યાં ચહેરાની જાણ થાય. આમ હું ને ચહેરા જેવો ચહેરો, પણ જાણ નહીં. હું ના ચહેરા ઉપર માખી જેવી માખી જેવે ને હું ને જાણ થાય ચહેરાની આમ તો હું નો ચહેરો કંઈ ફૂન નહીં ફૂન પણ નહીં અને પાછી માખી તે પાછી મધમાખી પણ નહીં તો ય માખી હું ના ચહેરા જેવે ને હું ને ચહેરાની જાણ થાય ચહેરા હાને ચાલે નહીં બોલે ચાલે નહીં ને માખી તો સારૂ મૂળી-મન

માખી બેઠી ચહેરા પર તે હું જાણું ખરું માખી જેવે હું? ચહેરા ને જાણું પોતે મધમાખી હું નો ચહેરા જાણું મધપૂડો તે માખી જો નહીં ક્રેપેય હું ના ચહેરાથી. હું ને હાથપગ હાલેયાને નહીં માખી બેઠી હાથે હું નો ચહેરા હું ને જાણું તો થાય ચહેરાની પણ હાથપગ હાલે ચાલે નહીં ત્યાં તું બેઠો છે હું ની સામે ગૂંપચૂંપ અને હું

થયા કંતુ ક્યારનું કે તુ ના મનમા શુ ચાલે તુ શુ જાણે હું ના
 મનમા શુ શુ ચાલે હું ને ચહેતે માખી ખેસે, ડખે અને તુ ખેડો જે
 ગૂપચૂપ હું જોતો તુ ની સામે ને તુ ખેડો સાવ ગૂપચૂપ હું જુએ
 તુ ની સામે તો તુ ની આખમા ડાળ ફટતી તેવું લાગે તુ ની આખમા
 ફટતી ડાળ ક્યારેક હું ને લીલી લીલી લાગે ક્યારેક લાલ લીલી પીળા
 લાગે હું વિચારે આ તુ ને શુ કાઠ થાતું નહીં હોય કે આમ સાવ
 ખેડો છે ગૂપચૂપ ? આમ હું વિચારે તુ ન વિગે ઘડીકમા ડાળને ફટને
 પાન. ફરર થાશે પાન તુ ની આખમા થાશે પાન પીળા પીળા ઘડીકમા
 અને ઘડીક પછી તો પાનનો ઢગ ખડકાગે તુ ની આખમા તુ ની આખમા
 મૂકા પીળા પાન ખરખર થાતા પાનનો ઢગ ને તુ ખેડો છે ગૂપચૂપ
 એમ હું ક્યારનો વિચારતો તુ ની વિગે ખેસી રહ્યો છે તુ ની સામે

હું ના ચહેતે માખી ડખે પણ હું નો ચહેતો તો હાલે કે ચાલે
 નહીં તુ ખેડો હું ની સામે વિચારતો હું જુએ તો તો તુ ની
 આખમા પીળા પાનનો ઢગ સાવ મૂકા પીળા પાનનો ઢગ ડાળી તો
 દેખાય નહીં કયાય હું વિચારે, આ તુ કેમ ખમેડે નહીં, પાન આમ
 તુ કા ખેડો છે સાવ ગૂપચૂપ ? તુ જુએ તો હું ના ચહેતે ખેડી
 માખી ડખે હું ના ચહેરાને અને માખી ડખતી અદર માખી હું ના
 ચહેરાની અદર. હવે તુ જુએ તો હું ના ચહેરે ડખ જેવું કંઈ દેખે
 નહીં, માખી હું ના ચહેરા અદર હું ખેડો વિચારે તુ ખેડો છે કા
 ગૂપચૂપ ? આ તો તુ ની આખમા પાનનો ઢગ ને ઢગ ઉપર કાઢી એક
 અરસતી આવે ધીમે ધીમે બહાર.

માખી હું ના ચહેરા અદર તુ ની આખથી કાઢી સરકાને બહાર
 આવે હું વિચારે તુ ને શુ થાતું કે તુ કા ખેડો છે ગૂપચૂપ ? હું નો
 ચહેતો હલે-ચલે નહીં પણ હું ને જાણ ખરી ચહેરાની.

તુ ને થાતું આ હું ના ચહેરા અદર માખી ઊતરી ગઈ છે ને હું
 ને કેમ થાતું નહીં હોય કાંઈ ? માખી ચહેરા અદર અને હું નો ચહેતો

હુ ના ચહેરા જેવો. તુ વિચારે આ માખી હુ ના ચહેરા અદર ગણ-
ગણ ગણતી હશે, લોહીના કણ, લોહીના કણે કણે જેમી સરતી હશે
અદર અદર માસપેસીઓમા પાખો વીઝતી હશે પાછો ડખવા જેવું
મળે ક્યાક તો ડખતી હશે પાછું. માખી તો માખી પાછી હુ ના
ચહેરા અદર અને આ હુ ખેડો છે આમ તુ ની સામે તે હુ
ને શુ જાણે તુ શુ વિચારે હુ ના વિરો હુ શુ જાણે તું ના મનમા
શુ તુ શુ આલે તે તુ ખેડો છે સાવ ગૂપચૂપ

હુના ચહેરા ઉપર ડખ નહી ને કાચ પણ નહીં હુ નો ચહેરા
હાલે પણ નહીં આલે પણ નહીં તુ ખેડો છે હુ ની સામે ને તુ ની
આખમાથી કીડી સરકે આવે જહાર તું ની અખમા પાનતો હગ તે
તુ પાનતો હગ ખસેડે નહી ને હુ ને તુ ની આખમા કશુ દેખાય
નહી હુ જુએ તા તુ ની આખમાથી કીડી સગડી જહાર આવે
પાપણુ પગથી ધીરે હળવે સરકે આખને ખૂણે આવી અટકે પાઝી
આખને ખૂણે આવી અટકે. પાઝી આખને ખૂણે સરકે તુ ખેડો છે
ગૂપચૂપ કીડી સરકે આવે નાકની દાડી પર અટકે ત્યા ને સરકે ત્યા
ને ગોળ ગોળ દરે ત્યા ને ત્યા ને ત્યા. હુ શુ જાણે તુ ના મનમા
શુ આલે, હુ જોતો તો કીડી ગોળ ગોળ તુ ના નાકની દાડી પર
અટકે ત્યા ને સરે ત્યા ગોળ ગોળ. અને તુ જુએ તો હું ની આખો
કગતી ગોળગોળ. હુ ને કગતો તાગે તુ નો ચહેરા ગોળગોળ હુ ન
ચાતુ હમણા તુ ની આખમાથી ખગ્ગે પાન કગ્ગરતા ગોળગોળ ખગ્ગે
પાન એડ, પાન બીજુ ત્રીજુ હગ પાનતો ખગ્ગે તુ ની આખથી
હમણા આમ ચકલી દાણો એડ, ચકલી દાણો બીજો એમ હુ ને આવે
વિચાર આ ક્યાગે આવશે અત આમ હુ ને થાતુ આ પાન ખર્ચા ને
પાનના હગ હેઠળ દટાયો તે તુ ને કેમ કાઈ થાતુ નહીં હોય
ને તુ આમ ખેડો છે સાવ ગૂપચૂપ ?

તુ ખેડો છે હુ ની સામે ગૂપચૂપ હુ ની આખો ફરતી
 ગોળગોળ તુ ને થાય માખી પેત્રી હુ ને ચહેરે કખ દર્દ ઇતંગ
 ગઈ હુ ના ચહેરાની અદર તે માખી ફરતી હશે અદર અદર
 ગોળ આવી અટકી હશે હુ ના નાભીદ્વારે અને કખ દેતી
 હશે નાભીદ્વારે. મથની હશે ગહાર આવવા કે પછી માખીએ
 મૂક્યુ હશે ઈંકુ એક અને ફટ્યુ હશે તે હુ ના લોહીમા અને
 અનેક માખીઓએ બાધ્યો હશે મધપૂડો હુ ના જઠરની
 બખેલમા ક્યાક. તે આ હુ ની આખો આમ ફરે કા ગોળગોળ
 એમ તુ વિચારતો ખેડો છે હુ ની સામે. તુ વિચારે કે આખો ફરતી
 રાત્રીયોળ ને આખો કે રાત્રીયોળ ચણાડી, સમજાય નહી કઈ
 ચણાડી તો આવી રાત્રીયોળ હોય નહીં અને પાછો હુ ની આખો
 કઈ ચણાડી તો નહી જ માખીએ શુ બાધ્યો મધપૂડો હુ ના જઠરમા
 તે આ રેલાયુ મધનુ ટીપુ એક કે શુ અને આ ટીપુ તે જમો ગયુ
 હુ ની આખમા કે હુ ની આખ લાગે રાત્રીયોળ ચણાડી

હુ ખેમી રહ્યો છે ગૂપચૂપ ત્યા સામેથી આગિયો આવતો દેખાય
 હુ ને આગિયાની ઝગમગ થતી પાખો ભેઈ હુ ને થયુ આ આગિયો
 અહી ક્યાથી ? ભૂલેચૂકે આ ઊડતો ઊડતો તુ ની નજીક જઈ પહોચશે
 તો તો ભાગે થાશે આ તુ ની આખથી ખરી પડ્યા જે મૂકા પીળા
 પાન અને આ પાનના ઢગ હેઠળ દટાયો છે તુ તેમા આગિયો પેસી
 જશે તો તો વડીકમા સળગી ઊઠશે પાનનો ઢગ આખો ય સળગી ઊઠશે
 સવળુ. આ તુ પાનના ઢગમા દટાઈને પડ્યો છે એમનો એમ
 તે કેમ કઈ નહી વિચારતો હોય કાઈ. હુ ને થયા કગતુ આમ ક્યારનુ ય
 પણ કશુ કરી શકે નહીં હુ ખેસી રહ્યો છે એમનો એમ અને આ
 આગિયો ઊડતો ઊડતો પ્રવેશી ગયો પીળા પાનના ઢગની વચ્ચેવચ્ચ
 પછી તો પળમા દેખાય નહીં કશુ કાઈ ત્યા હુ ના હાથ પગ ફૂટે

(અનુસંધાન પાના નં. ૪૫ પર)

ગાઠ મિત્રો

અગ્રેષ્ઠ અનુગ્રહ ફેડરિક મે મૂ. લે. લૂધ્જિ પિરાન્ટેસે
ગુજ. અનુ વિજય શાસ્ત્રી

ગિગી મિયરે તે દિવસે જૂની ટોપીથી માથુ ઢાક્યું હતું ત્રિયાણીસની ઉમરે ઓતરાદી દિશામાંથી ફકાના સખન પવનમાં બહાર નીકળ્યું એ કંઈ ખાવાના ખેન નથી] તેનું મફતર બીડી બીડીને નાક પર આપટ સમાવતું હતું હાથ જડા, કાંતીય મેજા વડે ઢાકેલા હતા. તેની કાયા આમ ના ખાસ્તી તદ્દ સ્ત્રી હતી એક તરફ ત્વચા ચુવાળી તો બીજી બાજુએ દેહ સ્થૂળ વૂગો ટેવર દ મેસિન પાસે બિમો બિમો ત દ્રામની વાટ નેઈ રચો હતો એ દ્રામ એને રાખેતા મુજબ કોટ દ ડોન્ડીની પાસે, જ્યાં તે નોકરી કરતો હતો ત્યાં, વિઆ ગ્રેસ્ટ્રેન્ને પર ઉતારતી

ગમે નેમ તોય તેનો જન્મ ઉમરાવકુટુમ્બમાં જ થયો હતો માત્ર તેની કને કોઈ જાગીર નહોતી યા સારી એવી સખ્યામાં રકમ નહોતી તેથી યુ થઈ ગયું આ ગિગી મિયરે અણુધ બાળ્યા-વ થામાં આ કોટ દ ડોન્ડી એ ઉમરાવો માટેનું જ કોઈ સ્થળ હશે એમ માનીને, અને તેમાં દાખન પડવાનો દરેક ઉમરાવમાત્રને જન્મ સિદ્ધ હતું છે એમ સમજીને પિતાસમક્ષ આ કચેરીમાં દાખન થવાની ઉમદા યોજનાની જાહેરાત સુદ્ધા કરી દીધી હતી

હવે, સૌ જાણે છે કે, દ્રામ, જે તમે એની વાટ જોતા બિમા હો ત્યારે તો કમસે કમ સમયસર આવતી હોતી નથી જ. કયા તો

વિદ્યુતપ્રવાહ ખોટકાઈ જવાને કારણે અધવચ થોભી જવાનું યા તો કોઈક ગાડા ઉપર ચઢી જવાનું યા કોઈ કમભાગી ગહદારને કચડી નાખવાનું તેણે પસંદ કર્યું હોય છે આમ જના તે અદ્ભુત ચીજ છે તેની ના નહીં તે સવારે હિંગકકર ઓતરાદો પવન તીક્ષ્ણ રીતે ફૂંકાઈ રહ્યો હતો અને ગિગી મિયરે ભૂખરી લાગતી નહીં અને તેના જાખડી ગચેલા રંગવાળા ધક્કા વચ્ચેના ભાગ પર નજર ફેરવતા ફેરવતા તેના પગની પાની-દીગરાઈ ગચેલી પાપડી-ને ભૂલથી ખમીમની પાથમા ખોમી દીધી હતી .

આખરે એક ડીગડોગ ને દ્રામ આવતી દેખાઈ. ગિગી મિયરે તેમા ગમે તેમ કરીને ય ધૂમી જવા, અને તો ફૂદકા મારીને ય ચડી જવા, મનમા ગાઠ વાળી દ્રામ આવતા જ તે ફૂદકો મારવા જતો'તો ત્યા જ પોન્ટ ડેવોર પાસેના નવા પુલ પાસેથી તેના નામની ખૂમ કોઈકના મોઢેથી પડતી તેણે સાલળી.

‘ગિગી, ઓ ગિગી દીકરા .’

અને ડોક પાછળ ધુમાળી તેણે જોયું તો એક સદૃશ્ય પોતાની પાછળ દોડતો આવતો જિભા રહેવાને હાથ હનાવી રહ્યો હતો તે તારવાળાની જેમ ઝડપથી દોડતો હતો અને આ ધમાલમા દ્રામ જાપડી ચે ગઈ હતી દ્રામ ગુમાવવાના બદલામા આશ્વાસન ગણેા તેા આખામા આખુ એટલું ગણાવી શકાય કે ગિગી મિયરને પેલા અજ્ઞપયા આગતુકના પાહુપાશમા લીસાવાનું સુખ મળ્યું પેલો આગતુક ગિગીના ગેશમી કમાલથી ઢાકેલા આખા ચહેરાને બે વાર ચૂમ્યો તે પરથી ત તેનો ગાઢ મિત્ર હોવાનું માની શકાય

‘તું જાણે છે, મે તને જોતાની વારમા જ ઓળખી લીધો, એક જ આટકે ! પણ હું શું જોઈ રહ્યો છું ! તને ધરડાપો આવી પહોંચ્યો ? આ વાળે ય ધોળા થઈ ચાલ્યા, તને શરમ નથી આવતી ? માગ વહાલા ગિગીના, મને ચૂમી ભર જોઈએ, તું ભલો ધરડો વઈ ગયો !’

તુ અહીં જિલ્લો ત્યારે મને તો એમ જ થયું કે તુ મારી જ વાટ
જોનો જિલ્લો છે અને એટલે જ, મેં જ્યારે તને દામ પર ચડી જવા
હાય લખાવી ધસી જતા જોયો ત્યારે મેં મારી જાતને કહ્યું 'મિત્રદ્રોહ,
મિત્રદ્રોહ'

'ખરી વાત છે.' મિત્રે પગાણે મુખ પર સ્મિત લાવતા કહ્યું
'હું કચેરીએ જઈ રહ્યો હતો.'

'એવી કે કી દેવા જેવી વાત ન કરતો હોય તો—મહેજાની કરીને'

'શું ?'

'હા, મારું માન અને આજે નોકરીએ જવાનું જ માડી વાળ,
પ્રીત'

'તુ કેવી વિચિત્ર વાત કરી રહ્યો છે તેની તને ખબર છે ખરી ?'

'હા, હું જાણુ છું કે હું પોતેય વિચિત્ર જ છું. પણ મને
હહે, તુ શું મારે માટે વાટ જોઈને નહોતાં જિલ્લો ? અરે, તારા મો
પરથી જ દેખાઈ આવે છે'

'ના, એવું તો ખાત્ર કંઈ નહિ, પણ ખરી વાત એ છે કે—'

હું ગઈકાલે સાંજે જ અહીં આવ્યો. તારા ભાઈએ તને યુનિવર્સિટી
પાઠવી છે વાત નીડળી જ છે, તો કહી દઉં કે એ મને તારી પર
ઓળખપત્ર લખી આપવા કહેતો હતો. મૂરખ નહીં તો. મેં સામે
પૂછ્યું 'શું ગિચોના પર ચે ઓળખપત્ર ? કાઈ ગાડો થયો. તને
ખબર છે, તારા કરતાંય હું એને વધુ સમયથી ઓળખુ છું
અમે તો લગોટિયા મિત્રો છીએ, સમજ્યો ? અરે કંઈ
કેટલીય વાર મારામારી ચે કરી છે, હા. યુનિવર્સિટીમાંય અમે સાથે
લણેલા. પેલી પ્રખ્યાત પાદુઆ યુનિવર્સિટીમાં. માદ છે તને, પેલો
ભય કર ઘણું ? જે તને કહી સંભળાતો જ નહિ તુ તો કાયમ
જિલ્લો જ કરતો. કાની જેમ ? પેના ઉદરની જેમ જે કે, હું તો તને

કુછ કહીને જ બોલાવતો. હા પણ તારો કાગડિદીમાં તે ફક્ત એ જ વાર ઘણે સાલળેયો ફક્ત એક વાર અને તે હતો આગની ચેતવણીનો ઘણે આહાહા, શુ તે દિવસે હતા હા, તારો ભાઈ ઈશ્વરકૃપાથી કુશળ છે. અમે હાલમાં જ ભેગા મળીને એક ધંધો શરૂ કર્યો છે અને એ અંગે જ હું અહીં આવ્યો છું પણ તને થયું છે શું ? તું મચાણુમાથી બીલો જ ચાલી આવ્યો હોય એવો કેમ લાગે છે ? શુ તું પરણેલો છે ?”

‘ના મારા મિત્ર, ના’ ગિગી મિયરે કંઈક હિસાહમાં આવી જવાખ આવ્યો

‘તો ? ભવિષ્યમાં પરણવાનો છે ?’

‘એ શી ગાડા જેવી વાત કરે છે ! ચાળીસ તો થયા, ભત્રું થતે મારું કે મને સ્વપ્નેય લગનનો વિચાર નથી આવતો.

‘ચાળીસ ? અરે ચાળીસના પચાસ કેમ ન થાય, ગિગ્યેન, પરણવું કેમ નહિ ? હજુ, હું બૂલી ગયો-તારી એ જૂની ટેવ જ છે કે કશું જ સાલળવું નહિ-પછી તે ઘણે હોય કે વગસો પચાસ ? મારા મિત્ર પચાસ ભલેને થાય આપણે આગા શીદ ગુમાનીએ હા, લગનનો મામલો છે જગા ગમ્ભીર તું જન્મ્યો જ્નેન આપણે ગણીએ-૧૮૫૧ના એપ્રિલમાં બરાબર ૨ બારમી એપ્રિલ’

‘એપ્રિલ નહીં, મેમાં અને તેય ૧૮૫૨ નહીં, ૧૮૫૨ માં’ મિયરે પ્રત્યેક શબ્દ સારપૂર્વક ઉચ્ચારીને ભૂલ સુધારી બોલતીવેળા તેના કાઢ દ્વારા તેની ચીડ પરખાઈ જતી હતી ‘તું શુ મારા કગ્તાય વધુ જાણવાનો હતો ? બારમી મે, ૧૮૫૨ અને તેથી ઉમર માત્ર આગણપચાસ વરસ અને ઉપર થોડા દિવસ-આગની તારીએ, સમજ્યો ?’

‘-છતા વહુ વગરના ! વાહ, વાહ, તને ખબર તો હશે જ કે મારે ત્યાં એક દુ અદ ધટના બની ગઈ તને કહીશ ત્યારે બિલકુ, હમી હસીને તારું પેટ દુ ખીજશે દરમિયાનમાં તે મને ખાણું મારે

નિમત્રણ આપી જ દીધું છે એમ માની લઉં છું હમણાં તે રહેવાનું કયા રાખ્યું છે, એ જ પેના અસલ ખારખા ખાતે જ કે ?

‘ઓ ભગવાન,’ ગિગી મિયર અતિશય આશ્ચર્ય પામતા બોલ્યો. તમને એ ખારખાની ય ખબર છે ? કદાચ તમે પણ ત્યાં રહી ચૂક્યા હોવા જોઈએ.’

‘હા, હું ? અને તે ય ખારખાની ખાતે ? હું તો પાદુઆમાં રહેતો હતો. પછી ખારખામાં કયાંથી હોઈ કે રહી ગયું ? મને તો કાઈકે [તુ ખારખા ખાતે રહે છે તે] કહેલું. મેં તારે વિશે અને તારા પેના ગોઠિયા વિશે, તને સાથે પેના પીકામા-પીકું કે પછી કતનખાનું કે શું કહ્યું ? હોટેલ ?-મા જતા એ વિશે સામળેલું વાણું બધું.’

‘પીકું જ કહે. માવ નડામું પીકું.’ મિયરે જવાબ વાળ્યો. ‘હા, તુ જો મારી ભેગો જમવાનો હોય તો આપણે સૌથી પહેલાં ઘેર સ્મોયલુખાઈને તેની જાણ કરી ફેરી પડશે.’

‘એ બાઈ જુવાન છે કે ?’

ના ભાઈ ના, ઘગડી છે દયરી. અને હવે તો હું ય ખારખા ખાતે રહેતો કે જતો નથી છેલ્લા ત્રણ વર્ગસથી ‘બધું’ જ બધું છે અમુક ઉમર થાય પછી.

‘ચાલીસ પછી-’

હા, ચાલીસ પછી તમને જોખમમાં મૂકે એવા રસ્તેથી પાછા ફરી જવાનો દૃઢ સંકલ્પ તમારો કરવો જ રહ્યો હા, સાયવી સાયવીને, ધીમે ધીમે ડગ ભરતા ભરત જવાય ત્યાં સુધી જવામાં ત્રાધો નથી. ગગડી ન પડાય, એટલી જ કાળજી રાખવાની. આ દયો, આપણે આવી પહોંચ્યા. મારું ઘર મેં કેવુંકે બનાવ્યું છે તે બતાવું, આવો.’

‘ખૂબ જ ધીમે-ધીમે સાયવી-સાયવીને, સરસ વર.’ ગિગી મિયરનો મિત્ર પગથિયા ચડતા ગણગણી રહ્યો ‘એક મસમોટું કદાવર

પ્રાણી, તાગ જેવું અને ખીજી ખાજી તુચ્છ જ તુડા બિચારા ગિગ્ગો મહાશય । એ બાપડા તને શું કરી શકવાના હતા ? તારી પૂઝી બાળવાના હતા ? તુ મારામાં અદેખાઈ જન્માવવા માગે છે ?

‘હ, તો રસોયણબાઈ બાગણ ઉવાડવા નીચે ઊતરે તેની રાહ જોઈ ઊભેલા મિયરે શરૂ કર્યું ‘આ ઉમરે તમારે તમારા શાપિત અસ્તિત્વ સાથે સારાસારી રાખીને જ જીવવું રહ્યું. તેને લાડ નહીં લડાવો. યા નાની નાની વાંતે રાજી નહીં રાખો. તો તમે ખતમ થઈ ગયા સમજો. મારી જનને ચાર ફૂટિયા કચરની પાસે લઈ જઈ મૂકવાની મને સહેજ પણ ઉતાવળ નથી.’

‘તો તુ હજીય માણસને બેપગુ જનવર જ ગણે છે, કેમ ?’ સામેવાળો આ મુદ્દા પર તતડી ઊઠ્યો, તુ બોલીશ જ નહિ ગિગ્ગેન, કેમ કે બે પગે ય ઊભા રહેવા જના કેલ્લીક વાર કેવું તો ભારે પડી જાય છે તે હું જાણું છું. સાચું માનજે મિત્ર, કે જો કુદરતને તેની રીતે કામ કરવા દઈ આપણું રસ્તે જ ચાલ્યા હોત તો કદાચ આપણે ચોપગા જનવરની કક્ષામાં જ હોત. જો કે, એનાથી ઉત્તમ ખીજી કશું હોઈ ન શકત. સૌથી ઉત્તમ સ્થિતિ । ચોપગુ જનવર । હમેશા સ્વસ્થ, સુખી, સમતોલ હું મારા હાથ પણ ભોંયે ટેકવી જનવરની જેમ પેટે ધસડાઈને ચલતો હોઉં એવો સમય ક્યારે ધિક્કાર હજો આ શાપિત સભ્યતાને એણે જ બધું સત્યાનાશ વાળ્યું છે ને જો હું ચોપગુ પ્રાણી હોત તો મેં કોઈ વિકરાળ જગતી પ્રાણી તરીકેનો જ અવતાર માગ્યો હોત ને તે મને જે કેલ્લીક જગતી વાતો કહી નેના બદલામાં તને લાતે લાતે-ગડખાટી ધાલ્યો હોત મારે ન તો પત્નીનો ત્રાસ હોત, નહીં દેવું હોત, નહીં ચિંતા હોત. પણ શું તુ મને રડાવવા જ માગે છે ? હું ગળે આવી ગયો છું, હ ।’

સહસા આકાશમાથી ટપકી પડેલા લાગતા, પોતાનો મિત્ર હોવાનો દાવો કરતા આ માણસની અર્ધ ટીખળી વિચિત્ર વાત સાંભળીને બાપા

ખની ગયેલા ગિગી મિયરે ખારીઠાઈપૂર્વક આ મિત્રનું નિરીક્ષણ કરી તેની ઓળખ યાદ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો કે પાદુઆ ખાતે આને પોતે ક્યા, ક્યારે ને કેમ ભેગો થયો હશે. છેક બાળપણમાં કે પછી યુનિવર્સિટીમાં ? અને આ શેતાનનું, કમ સે કમ નામ શું હશે તે શોધવાને યાદ કરવાને પણ ગિગી મથી રહ્યો.

તેણે પોતાના બચપણના એકે એક મિત્રને વારાફરતી યાદ કરી જોયા, ફરી ફરીને યાદ કરી જોના, પણ વ્યર્થ ! આ માણસનો ચહેરો-મહોરો ધરાવતો કોઈ મિત્ર તેને ન સાભર્યો. આમ છતાં આ વિશે વધુ પ્રકાશ પાડવા તે પેનાને કશું પણ પૂછી શક્યો નહિ, કેમ કે પેલા માણસે એટલી તો નેકટતા દાખવવા માડી હતી કે તેમાં જુકા દાખવનારો એક શબ્દ પૂછતાંય તેને ખોટું લાગી જવાની ખીક હતી. આથી તેણે કશીક કુશ્તિ કરીને નામ જાણવાનું મત્તા નક્કી કર્યું.

રસોયણ બાઈને, આવીને બાગણું ઉઘાડના ખાસ્તી એવી વાર લાગી કેમ કે તેના શેઠ આટલા જતની પાછા ફરશે એવી તેને કલ્પના જ નહોતી ગિગી મિયરે ફરી વાર ધણેડી દબાવી ત્યારે તે (ગુસ્સામાં) પમ ઠોકતી આવની વગ્તાઈ

‘જો તો હું આપ્યો છું, એક મહેમાન લઈને તેઓ બે દિવસ ગહેશે. બરાબર ધ્યાન રાખજો અને કોઈ પણ જાતની અમરવડ મારા આ અનામી મિત્રને ન પડે તે જોજો તેમનું તો નામો ય મને ખબર નથી !’

એન્થોપોલોજિસ બકરીની દાઢી-શીંગડુ-પગ’ આગતુકે પોતાનું નામ ગભીર મરકરીના કાફૂમાં જાણાવ્યું. આ સાલણી પેલી બાઈને હસવું કે ગભીર રહેવું તેની વિમાસણ થઈ ‘અને આથી વધુ મારું નામ જાણવાની કોઈ એળા નથી કરતું, સમજ્યા બેન ? આ નામ બેન્ડકર્મચારીને બાધાઈપૂર્વક મારી સામું તાકી રહેવા અને શરાફીને ધાધા બનાવવા માટે પૂરતું છે. હા, એમાં એક અપવાદ છે-મારી પત્ની એ એકલી જ મારું આ નામ પ્રેમ, આનંદપૂર્વક ઉચ્ચારે છે. અને

હું પણ મોત્રે મારું નામ, હાં માત્ર નામ જ તેને આપુ છું-મારી જાત નહીં. હું, શેતાનના સેગિદ આઈને કહું છું કે, હું ફાકડો માણસ તો છું જ ગિગો, મારી માથે ચાલ તારામા આ જ તો ખામી છે ચાલ જોકે તારી બાપડાની ધગવખરા તો જોઉં, અને બહેન તમે પણ સિધાવો આ (પોતાને) ટોળને માટે ચારોપાણીની વ્યવસ્થા કરો '

- મિથરની નામ કઢાવવાની યુક્તિ અકળ રહી તેણે પોતે સાથે આતીને નાનકડા ફ્લેટના 'પાય ઓરડા' બતાવ્યા પાચેયમા ખૂબ જ પ્રેમપૂર્વક કાળજીપૂર્વક ગોઠવેલી હોય એવી ચીજો દેખા દેતી હતી મર્યાદિત જરૂરિયાતવાળા કોઈકે નિરુદ્ધી માણસને' જોઈએ એટલે જ અસખ્યામ તેમા હતો. એક બેઠડખણડ, એક શયનખણડ, એક નાનકડું રમણગૃહ એક જોજનનો અને એક અભ્યાસનો ખણડ

છાજલી પર ગોઠવેલા ચિત્રોનું નિરીક્ષણ કરતા કરતા બ્યાગે પેના આગવુંકે પોતાના 'કુટુંબની કેટલીક ગહસ્થમય અને અગત વાતો શરૂ કરી ત્યારે મિથર આનંદાશ્ચર્યનો ભાવ અનુભવી ગયો

'ગિગ્યોન, મારે તારા જેવો બનેરી હોત તો કેટલું સારું ' મારો હાલનો બનેરી કેવો તો ત્રાસદાપક છે એ જો તું જાણે તો'

'કેમ, તમારી બહેનને તે પગલે છે ?'

બહેનને નહિ, મને પગલે છે મને મદદગર થવું એ તેને માટે રમતવાત છે છતાં તે મદદ કરવા ગણ નથી '

'મને માફ કરો ' મિથર બોલ્યો, પણ મને તમારા એ બનેરીનું નામ સિક્કે યાદ નથી '

'કોશ વાધો નહિ, નામ તો તને યાદ ગ્રહેતા જ નથી ને આમેય તું એને નહીં ઓળખે. પાદુઆ ખાતે એ ફક્ત બેઝ વગસ ગયો હતો એણે મને શું કયું તે તું જાણે છે ? તારા લલા લાઈએ મને મદદગર વચન આપેલું જો-પેલા સુવરે-બનેરીએ એ રોરના કાગળિયા સ્ત્રીકાર્યા હોત તો પણ તું માનશે ? એણે મને સહી આપવાની,યે ના પાડી દીધી ' અને

પછી તો તારા ભાઈએ, બધું સાબળાં માદ, સાવ બહારનો માણસ
હોવા છતાં, ગુસ્સે થઈને—અણબત્ત મિત્રભાવે ગુસ્સે કરીને—બધું પોતાના
વાયમા જ લઈ લીધું અમારો સમ્મન્ધ. કઈ જેવો તેવો તથા પાણી
મારા બનેલીએ ના કેમ પાડી તેનું કારણ, તે હું, તને કહું, હું માત્રો
હો દેખાવડો,—તું ય એની તો ના નહીં કહે—તે મારા બનેલીની બહેનને
કમનમીએ મારા પ્રેમમા પડવાનું મુઝયું મૂરખ છોકરી આમ મળતી
પણ અકકલતી એકી જગ વિચાર કર, જો મેં આખરે તે ઝેર
પી ગઈ

‘મરી ગઈ ?’ મિયરે અચકાતા પૂછ્યું.

‘ના, તેને બિલટી કરાવી નખાઈ અને સાજી થઈ ગઈ પણ તું
સમજી શકશે કે ત્યાર બાદ મારા બનેલીને ઘેર પગ મૂકવાનું ય મારે માટે
ભારે થઈ ગયું. એ ભગવાન, આપણે જન્મવાળાં મવાનું છે કે નહિ
હું બધું વેડી શકું છું પણ ભૂખ નહિ ખાવામા તો હું વૃદ્ધાદે જ છું.’

થોડી વારે તેઓ બંને ટેબલ પાસે ગોઠવાયા ત્યારે ગિગી મિયરનું
હૃદય મિત્રે મૂકતા સ્નેહદર્શક વિશ્વાસથી પીગળી ચૂક્યું હતું. એ મિત્રે
તેને ગમે તેવા શબ્દો સભળાવીને ઉમ્મરેથી હતો તે છતાં ગિગી મિયરે
તેને પાદુઆ ખાતેના ફલાણા ને ઢોંઝણાની વાત એમ કરતા ય અકસ્માત
એ પોતાનું નમ જણાવી દે એવી અપેક્ષાથી, પૂછવા માડી પ્રત્યેક
લણે વધતી જતી ચીડમા વાત મદલાઈ જાય તે પહેલાં નામ જાણવાની
જે ઈચ્છા પોતાની પર પકડ જમાવી ચૂકી હતી તેમાથી છુટકારો
મેળવવાના આશયથી ગિગીએ યુક્તિ કરી પૂછ્યું ‘હ, હવે મને ત્યાંના
સમાચાર તો આપો પેલા વાર્તાવર્તે તું કરે છે ? પેલો જૈન્ડ એક
ઈટાલીનો ડાયરેક્ટર રાણી જૈરીવાળો, જેને એક જાડી-ને પાડી બહેન
હતી એ બધા પાદુઆમા જ છે કે ?’

આ પ્રશ્ન સાંભળતા ગિગીનો મિત્ર અદ્ભુતચ કરી બિઠ્યો.

‘ભગવાનને ખાતર એક મિનિટ ચૂપ રહે’ સામેવાળો બોલ્યો

તેવું હસવું ખાળ્યું ખજાતું નહોતું હસતા હસતા જાણે તેને આકડી આવતી હોય તેવો દેખાવ થઈ રહ્યો, બાડી ?

કેમ શું થયું ?' પેલાને પોતાનો પ્રશ્ન સાલળી, અચાનક હસવું આવેલું જોઈ સહેજ કંઠાઈ જઈને ગિગીએ પૂછ્યું 'શું ને બાડી નથી ? હું પણ હમણાં એના જ વિચાર કરી રહ્યો હતો અને તેવું નાક જુઓ તો એટલું લલોટા જેવું કે તેમણી તમે એના મગજ સુધી જોઈ શકો. હું એ બાઈની જ વાત કરી રહ્યો છું.'

'કઈ બાઈની'

'મારી વહુની'.

આ સાલળી ગિગી એવો તો ભોઠો પડી ગયો કે માફી માગતા સ્વરે પછાથી એ શું મણગણ્યો તેની એને જ કોઈ ગમ ન પડી પણ સામેા માણસ તો હજીય પહેલા કરતાય પણ એટલે સાદે ને લાખે લામે હસી રહ્યો હતો આખરે તે શાત બયો, ગુસ્સે થયો ને નિઃશ્વાસ નાખતો બેઠો.

'મારા વહાલા મિત્ર' તેણે શરૂ કર્યું. દુનિયામાં કેટલાક પરાક્રમે એવાં તો વિશિષ્ટ પ્રકારનાં હોય છે કે કોઈ કવિની ક્ષણરૂપમાં ક્ષણરૂપ કલ્પના પણ તેને સમજી ન શકે'

'ખરી વાત, ખરી વાત' મિત્રે પણ સામેા નિસાસો નાખી કહ્યું, 'તમારી વાત સાવ સાચી છે, હું સમજી ગયો તમારું કહેવું'

'તું કશું જ સમજ્યો નથી' સામેવાળાએ મિત્રને ધંધકાવતા કહ્યું. 'તું શું એમ માને છે કે હું મારી વાત કરું છું ? અને તે ય પરાક્રમી વીર ? અરે, હું તો કોઈકનો શિકાર બન્યો છું શિકાર, અને એની શિકાર બનવાની સ્થિતિ મારે માટે લાગ્યે જ સરજન્ય છે-જતા હકીકતમાં અમારા વેવાઈપક્ષત્રુ એ પરાક્રમ હતું ખાસ કરીને વાલવદેને ત્યાંના ખૈરાઓત્રુ જ. જરા ધ્યાનથી સાલળ, મૂખ્.'

કોણ, હું મૂખ્ ?'

“ના, હું વાલવદેં કુટુંબની એક સ્ત્રીએ, પોતે મારા પ્રેમમાં હોવાનું નાટક, એ પરણી ગઈ ત્યાં સુધી, મને છેતરવા ચલાવ્યું. પણ એના ભગવાન થયું કઈક જુદું જ નિસ્વાર્થ ત્યાગનું સર્વોત્તમ દૃષ્ટાંત સરળવાનું હોય તેમ વાલવદેં બહાર જતો, કદાચ બહાર જવાનો ઢોંગ પણ કરતો હોય. ત્યાં પછી તે મને અદર બોલાવતી. કુટુંબ આશ્રયની ક્ષણે આવતી ત્યારે તે મને પેલી બાડીના ઓરડામાં છૂપાવી દેતી [એ જ પેલી બાડી!] એ, મને, તેને જાણે તેવી રીતે ધ્રુજતી/ખીતી આવકાગતી અને વાલવદેંનું માન જળવાય એટલા ખાતર પોતાની જાતનો ભોગ આપવાનો દબાવ કરતી. મને ખૂબ મારવાનીય તક ન મળતી. એક વાર તો હું કહેવા જતો'તો કે- ‘ઓ મારી મા, એક મિનિટ થોભ તો ખરી, આપણે વાલવદેંને કેવી રીતે સમજાવી શકીશું કે-’ મેં હજુ પૂરું થ નહોતું કયું ત્યાં જ દ્યુસિયો વાલવદેં કાંધથી ધુવાપૂવા થતો અદર ધસી આવ્યો. પછી ચું બન્યું હશે તે તું સહેનાઈથી કહી શકે છે”.

‘શું ?’ ગિગી મિયર આશ્રય અનુભવતો બોલી ઊઠ્યો : ‘તું, તારામાં આટલી લાખી છુદ્ધિ હોવા છતાં..’

‘અને મારા બેન્કના કાગળિયાનું શું થયું તે તો પૂછ’ સામેવાળો ગરજ્યો, ‘વાલવદેંએ તેની પત્નીનાં કહેવાથી મને મુદતમાં જે વધારો કરી આપવાનું કબૂલ કર્યું હતું તેની હવે તેણે ધમીને ના કહી દીધી. તેણે હિંમતના પૈસા આપવાની ધસીને ના પાડી દીધી અને મારી સ્થિતિ કયળી ગઈ કેવી ચાલાકી? હવે આ વાત બધ જ કરીએ હકીકતમાં અત્યારે એક અડધો પૈની પણ મારી કને નથી. લવિષ્યની ય કોઈ આશા દેખાતી નથી. એવો વિચાર કરીને હું ઇચ્છા ન હોવા છતાંય તેને પરણી ગયો’

‘પરણી પણ ગયો ?’ ગિગી અધવચ્ચે જ બોલી ઊઠ્યો ‘તું એ બાડી બાડીને પરણ્યો પણ ?’

‘ના ભાઈ, ના હું સોગંદપૂર્વક કહું છું કે ને મને પરણી છે માત્ર તેણે જ મારી સાથે લગ્ન કર્યું એમ કહેવું વાજબી છે મેં તો લગ્ન પહેલાં જ એને કહી દીધેલું કે ‘આખાખોડા બનેા ને મિત્રો ગુમાવો એમ થાય તો ભલે. જો બાઈ, તને માત્ર મારા નામની જ જરૂર છે તો તું એ લઈ શકે છે મારે માગ નામને તું કરવું છે ભત્રા ? બમ ત્યારથી પ્રકરણ પૂરું ’

‘પછી ?’ મિયરે હિંમત ફેળવી, નામ જાણવા મળશે એવી ઈચ્છાથી પૂછ્યું ‘પછી કશું આગળ ન વધ્યું ? ત્યારે એવું નામ વાનવદે હતું તો હવે શું થયું ..?’

‘સાચો છે તારો સવાલ’ સામેવાળો હસ્યો અને ટેવત પાસેથી (જવાબ આપ્યા વગર જ) ઊભો થઈ ગયો.

‘ઊભા રહો, સામળો’ ગિગી મિયરે કહ્યું, ‘આ બ્યક્તિનું નામ બપુયા વગર તે બેચેન થવા લાગ્યો હતો આ બેડે હાથ વડે જડડી રાખેલી હિંમતને કામે લગાડના બોલ્યો. ‘તમે મારી સવાર સુદર રીતે વીનાવવામા સાચ આપ્યો છે અને’ મેં તમને સગા ભાઈની જેમ રાખ્યા છે, તો હવે તમારે મારી પર એક મહેરબાની કરવી જ પડશે’

‘કદાચ, તમારે મારી વહુ લેાનમા જોઈતી હોય તો ’

‘ના, આભાર. હું તો તમારું નામ જાણવા માગુ છું ’

‘મારું ?’ મોરું નામ ?’ પેલા મિત્રે કંઈ તેના મુખ પર ચિત્ર-વિચિત્ર ભાવો ઊપમી રહ્યા હતા તેને જાણે પોતાના અસ્તિત્વમા વિશ્વાસ ન હોય તેમ તે પોતાના આગળ પોતાની છાતી પર થપથપાવી રહ્યો

‘તમે (મારા નામ વિશે) તું માનો છો ? તમને વાદ નથી ? તમે જાણતા નથી ?’

‘ના’ મિયરે થોડુંક શરમાતા શરમાતા કબૂલ કર્યું ‘મને ક્ષમા કરો, મને જોઈએ તો આ પૃથ્વી પરનો સૌથી વધુ ભૂલકણો માણસ

કહે, પણ હું મોગદ ખાઈને કહું છું કે મેં આ અગાઉ તમને ક્યારેય જોયા નથી.’

એમ ? તો તો પ્રણ સરસ હિતમ્’ સામાવાળાએ જવાબ દીધો. ‘માગ ગિગ્યેન, તારો હાથ મને આપ, તારા ખાણા અને મહેમાનગતિ બદલ હાર્દિક આભાર પણ હું તો તને મારું નામ જણાવ્યા વગર જ રજા લઈશ મમ, આવજો ત્યારે.’

તારો મને કહેવું જ પડશે. હરામખોર’, ગિગી હવે કાબૂબહાર જવા લાગ્યો અને ઊભો થઈ ગયો. ‘તું જાય તે પહેલા તારું નામ જણાવવા મને એટલા ખાતર તો મેં મારી સંવારથી (વિચાર કરીને) મારું મગજ કાઢી કરી નાખ્યું છે.’

‘આહે તો મારું ખૂન કર’ પેના મિત્રે કહ્યું કેલેને જવાબ વાળ્યો. ‘આહે તો મારા દુકડેદુકડા કરી નાખ, તો પણ હું મારું નામ કહેનાર નથી.’

‘આગળ ખોડો, આગળ ખોડો, - લડા માણસ’ એકાએક નમ્રતાના ઠાકુમા મિયરે આજીજી કરવા માડી. ‘આવું ભૂલડણાપણું મારામા આજે જ આવ્યું લાગે છે અને આજના મારા આવા ભૂલડણાપણાને કારણે હું ખૂબ જ વ્યગ્ર અને ખેચેન છું તમારા નામનું વળગણું મારા મગજ પરથી જરાયે ચસતું નથી લગવાનને ખાતર તમારું નામ કહેના જાઓ. પ્લીઝ.’

‘જા, જાતે શોઢી ડાઢ,’

‘એઈ માંજળ, બૂનકણો હોવા જતાંય મેં તને આમ ગ્યો. જમાડગા છે એ મૂલ નહોં અને ડફાય તું મારો મિત્ર ન હોત તો ય તારો માટે મને હૃદયથી લાગણી થાય છે, બાઈ જેવી લાગણી. હું તને ચાહું છું અને તારું સ્મરણ હૃદયેના મારા દિલમાં ગૂંઢે એમ ઈચ્છું છું માટે મહેરબાની કરીને નામ કહેત જા.’

‘જાણીનેય નકામું છે’ સામાવાળાએ દટતાપૂર્વક કહેવા માંડ્યું. ‘તું મને ક્યારેય બૂલી શકવાનો નથી જરા અશ્કલથી કામ લે તારે મહેમાન થનાર કોણ હતો એ પણ તું ન જાણી શક્યો એ રીતે તને ભોળવી/છેતરી જવાનો જે આનંદ મને સાપડશે તે તું ખૂટવી લેના માગે છે? ના. જા અહીંથી તારી માગણી વધુ પડતી છે અને હું સારી રીતે જોઈ શકું છું કે તને મારું સહેજ પણ સ્મરણ નથી અને અત્યારની જેમ ભવિષ્યમાં પણ તું મને બૂલી જાય અને તેથી ડરાને મને આશ્વાત પહોંચાડે એમ હું ઈચ્છતો નથી એટલે મને, જાઉં છું તેમ જ (નામ જણાવ્યા વગર જ) જવા દે’

‘ચાલ્યો જ તો પછી, જલદી કર કહું છું કે ચાલ્યો જ’ ગિગો મિયર એકદમ ચિડાઈને ચીસ પાડી બિડ્યો, ‘તારું મોઢું એક પણ માટે પણ જોવા હું રાજી નથી જા’

‘ભલે, હું જાઉં છું પણ તે પહેલાં એક ચુમન, પ્લીઝ ગિગો હું જાઉં છું, ભવિષ્યમાં મળીશું કોઈ વાર’

‘પણ હું નહીં મળું..’ ગિગો રાડ પાડતા બોલ્યો ‘જ્યાં સુધી તું મને તારું નામ ન કહે.’

‘ના, ના, બસ થયું. ચાલ ત્યારે, આવજો’, આગતુકે વાતને અધવચ્ચે જ કાપતા કહ્યું અને ખડખડ હસતો તે ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો દાદરના વળાંક પર તે સહેજ વાર અટક્યો. ગિગો લણી ફરી હોઠ પર હથેળી દાબી, ચુમનની ભેટ આપી (અભિનય વડે) ફરી એણે ડગ ઉપાડ્યા

[Luigi pirandello. short stories selected and translated by Fredrick may Published by ‘Oxford University Press’માંની ‘Close Friends’ નો અનુવાદ.]

‘સુરેશ જોષીથી સુરેશ જોષી’ મહાનિમિષની સર્જના
અને મહાનતા

/ ય પૂ વ્યાસ

પ્રિય સુમનભાઈ,

‘સુરેશ જોષીથી સુરેશ જોષી’ના અથાવલોકન નિમિત્તે આપણી વચ્ચે ચાલેલા પત્રવ્યવહારની દુષ્પ્રતિષ્ઠા જાગૃણીઓ પછી અથ વિષેના પતિલાલો પણ પત્રરૂપે જ ચક્રન કંપવાનું ફીટ પડશે એમ લાગે છે વળી ભિન્ન ભિન્ન નિમિત્તોએ ભારતી મોદી અને અનિત દાકર સાથે થયેલા તમારા પત્રાચાર પછી આ પ્રકારના પત્રાચારથી મોઢામોઢ થયાની વાગણી અનુભવાય કે હમ, એવી એક પ્રશ્નવૃત્તિ પણ જાગી છે તમારો જાણીતી પત્રચર્યાઓના અનુમધાનમાં અને ‘સુ જોષી સુ જો’ વાચ્યા પછી એના અમુક અંગોમાં થયેલી પ્રતીતિના વિશેષ અનુસધાનમાં કહું તો, તમે શાન્તિથી લખો છો ત્યાર ઉતાવળે, પાકલા આળાની માંચલી ખટાણથી ભરગે જઓ છો (કાંઈ ના? તમારો પાકાપણાની મીઠાણ ઉમેગય પણ છે!) પ્રસ્તાવનામાં જણાવ્યા પ્રમાણે તમે ચાંગેક ચર્પના મમયગાળામાં આ મહાનિમિષ પૂરે કર્યા છે, એ ગાળામાં વિચારવિમર્શ પરામર્શ તથા હેથોપાદયની અવદરના અનેક પ્રસંગ આપ્યા હોયે સુરેશ

‘સુરેશ જોષીથી સુરેશ જોષી’ લેખક સુમન શાહ, પ્રકાશક • કુમકુમ પ્રકાશન, ગાંધીમાર્ગ, અમદાવાદ-૧, પૃષ્ઠ ૧૬૬૬૮૮, મૂલ્ય

રૂા ૬૦-૦૦

જોષી તો તમને તદ્દન હૃદયાવગા રહ્યા, એટલે કંટાળીય વાર પ્રત્યક્ષ વિચારવિનિમયનો લાભ પણ મળ્યો હશે. મોહનભાઈ સાથે સંગોષ્ઠિ પણ ઠીક ઠીક કાઢી હશે એ સર્વના ક્ષસ્વરૂપે અને તમારી વિવેચકીય પ્રતિભાને પરિણામે આ ગ્રંથ તમારી શોધનવિવેચનશક્તિનો ધણો સારો હિસાબ આપે છે, એમ કહીને અલિનદન આપવાની તક લઉં છું.

અથ જે વાર વાંચી ગયો. મહાનિબંધની અભિનતા અને સંજ્ઞતા સાથે તમારું લેખનકાર્ય થયું છે, એ પહેલા જ વાચનની પ્રતીતિ હતી સુમન શાહના લખાણોમાં હોય નહિ એટલી-જતા મહાનિબંધના લેખનમાં લગભગ અનિવાર્ય બની ગયેલી-વિવેચનપ્રચુરતામાં તમારી સભાનતા છતી થાય છે સુ. જે વિષે લખનારને લેખનકાર્ય પડકાર-રૂપ લાગે એ જેટલું સ્વાભાવિક છે, એટલું જ, કેઈ અમુકતમુક પઠવી વાંચુ એ કાર્ય આરંભે તો એ સુરેશ જોષી માટે પણ ‘માતેનો પડકાર’ બની જાય-એ સ્વાભાવિક છે. ટૂંકમાં, એક અધિકારીની કક્ષાએ એ કાર્ય થાય તો અભ્યાસપાત્ર બનેલા સર્જકને પણ સતોષ થાય અને અન્ય અભ્યાસીઓને પણ એનાથી સતોષ મળે. એ સતોષ વિશેષરૂપ અને રીતે, સુરેશ જોષીના વિવેચનના વિવેચનમાં પ્રાપ્ત થાય છે તમારી માન્યતા પ્રમાણે સુ જોના વિવેચનવિચાર તેમના સર્જન-રાશિ કરતા વધુ પ્રભાવક છે-એ સાચું છે મારી માન્યતા કહું તો-તેમના સર્જનગણિના અભ્યાસ કરતા તેમના વિવેચનવિચારનો તમારો અભ્યાસ પણ વિશેષ પ્રભાવક રહ્યો છે. ખીજા શબ્દોમાં કહું તો સુ જોના વિવેચનવિચારનો તમારો અભ્યાસ પોતે જ એક સ્વયંપર્યાપ્ત ગોધનિબંધનું ગૌરવ પ્રાપ્ત કરે એટલો શક્તિશાળી છે આશરે ત્રણસો જેટલા જાપેલા પાનમાં તમે સુ. જોની વિવિધવક્ષી વિવેચનપ્રવૃત્તિને, એની તમામ વિલક્ષણતાઓ સમેત પ્રગટાવી આપીને એનું પ્રકાશમૂલ્ય છતુ કયું છે અંગ્રેજી Contentના વિરોધે અને સંવિધાન સંજ્ઞાના અનુસંધાનમાં સુ. જો.એ પ્રયોજેલી ‘રૂપ’ સંજ્ઞાને લક્ષ્ય કરીને તમે

‘ઉપનિર્મિતિની પગિગોધ’ રૂપે સુ જો ના વિવેચનને પ્રમાણીને સક્ષમ સ-વિવાદની ઉચિત દિશાઓ ઉઠાડી આપી છે સ-વિવાદ શબ્દ બહુ વિચાર કરીને મૂક્યો છે એટલા માટે કે, કાલે મવાગે સુરેશ જોધી અને તમે ઇચ્છો છો એવી વિવેચકીય ગતિશીલતા કોઈ ઇન્ટેન્ટપરસ્ટ વિવેચકને જોતો કરી મૂકે તો એક નવા ગોધનિગધની શક્યતા જોખી ઇચ્છવાની એની શુભશ માટે પણ તમારા તાત્પર્ય-વિધાનો-ગોધનો એને ઉપયોગી સાબિત થવાના

આપણે જાણીએ છીએ કે (સ-દેવ) ‘આપણે’ના પ્રયોગપ્રાકૃત્ય માટે જુઓ ૫ / ૧/ અને આગળ મહાનિગધની સમાનતાનું જ એ સ્વાભાવિક પગિલામ હશે (૧) શુભગતી સાહિત્ય અને વિવેચનને તમા વળાંકોનું મહત્તમ નિર્દેશન કરવાનું માન સુ જો ને ને મળ્યું છે તેમના લખાણોમા રહેલા અદ્યતનતાના પગિવેશને કાગળે નહિ પણ ‘સર્વસાધારણ લક્ષણ-વિષયો’ની તુલનાએ અમાધારણ વિષયોને અને અદ્વિતીય કૃતિને તોડી પાડવાની ગતિને બહેકતી અટકાવાને કાગળે તથા એ અટકાયત પછી કૃતિતથા માનદોડની ખાતમા વિશેષ દિશામૂલ્યથી કૃતિની સદિગ્ધવાને અમૃદ્ધિરૂપે ઓળખાવવાને કાગળે તેઓ સાહિત્ય અને વિવેચનના નોધપાત્ર નિર્દેશક તરીકે સ્વીકૃતિ પામ્યા છે, એ પણ આપણે (૧) જાણીએ છીએ

સુ જો એ રસકીય અભિગમ વડે આપણને કવિતાનો આસ્વાદ આપ્યો, ‘કિચિત’ લેખન વડે કવિની જ્ઞાનગોચરતા ડગ્લા તેના ‘ઉપવિધાન’ અને ‘નવનિર્માણ’ વડે પ્રાપ્ત થતા અનુભૂતિના આકાંગેની અને વસ્તુના સાધારણીકરણ કરતા એના વિચીન ઇચ્છાની મહત્તા સમજાવી, ભાષાને સાહિત્યજ્ઞાની વિશેષ મામત્રો ગણી એના અર્થને કૃતિના અવિધાન માથે માકળી અર્થ અને આકૃતિની અભિનનતા સમજાવી અર્જનના પ્રયાગન તરીકે ‘લીના’નું મહત્તર આપી એની અદ્વિતુલ નિર્માણપ્રકૃતિનો હેતુ એના-વિચ્છાન

સાથે જોડી આપી સાહિત્યપ્રયોજનની મમજળ વિકસાવી -આને એમ, રૂપનિર્મિતિની વિભાવનાની એક નક્કર ભૂમિકા સુ જો એ જે ક્રમે અને જે ધોરણે ઉપસાની છે એને તમે વિવરણ-વર્ગીકરણ-પૃથક્કરણ જેવી અભ્યાસરીતિઓને આધારે સ શોધી-તપાસીને તમારી કૃતકૃત્યતા તો સાધી જ છે, સાથે સાથે, ત્રિવેચનના અગ્ર પ્રત્યગને સાર્થનામ કરતુ યોગ્ય નિદર્શન પણ પૂરું પાડ્યું છે

‘નવલકથા વિષે’ સુરેશ જોષીએ સારું એવું લખ્યું છે. એમાં પણ પેલો રૂપનિર્મિતિનો-કલાકૃતિના આધાર અને સંવિધાનનો મુદ્દો તરતો રહે એ સ્વભાવિત છે. અલગત, માનવીય સંસ્કૃતિની વિશિષ્ટ-અને રૂઢિગત તો નહિ જ-એવી ભૂમિકાએ નવલકથાની આલોચના થઈ છે એ વાતને, સુ. જોના કાવ્ય પદ્ધતિના અભિગમથી ‘વિશિષ્ટ’ પ્રકારની ગણીને તમે જે વ્યાવર્તકતા નિર્દેશો છો એ માટે નવલ કથાના સ્વરૂપની વિલક્ષણતા-યા તો પછી કહે કે મર્યાદા-જવાબદાર છે, એમ તમે નથી માનતા ? સુ જો એ કંગેલી દેશીપરદેશી નવલકથાઓની પરિચયાત્મક, સુદીર્ઘ કે વિશદ સમીક્ષાઓમાં અથવા તો નવલકથા વિષેના તેમના સૈદ્ધાન્તિક ત્રિવેચનમાં તેઓ ‘કલાકૃતિના રૂપ કે આધારથી અતિરિક્ત સ્વરૂપની. સામગ્રીનો’ વિનિયોગ વિચારે ત્યારે પ્રાપ્ત થતી ચિંતાની ઉપજ, તમે કહો છો એમ, અસંભવિત નથી. કારણ કે કવિતા કે ટૂંકી વાર્તામાં રૂપનિર્માણને લક્ષ્ય કરતી સંવિધાન-કલા જે સાતત્ય ટકાવી રાખે છે-રાખી શકે છે, એ સાતત્ય નવલકથામાં ટકી રહેતું નથી આપણા નીવડેલા અદ્યતન કવિઓની નવલકથાઓ જોતા જ એનો ખ્યાલ આવી જશે. અરે, ખુદ સુ. જો એ ‘મુમ્દો’ કહીને પ્રકાશિત કરેલી નવલકથાનું સ્મરણ કરીએ તો, મને લાગે છે તેમને ખોટું ના લાગે (‘મરણોત્તર’માં સર્જકતાની ગરવી ભિયાષનો પરિચય મળતો હોવ જતા રમણનાત જોશી કે દાન્તિ પટેલના ટેકનિક અંગેના અસંતોષના કે ‘મુસદ્દા’ની મજકના તથા

ભાષાની Monotony વિષેના મુદ્દાઓમા વજુદ લાગે છે એ આ કારણે આ બધું વિચારતા, રૂપ-સંવિધાનની દૃષ્ટિએ સતર્પક એવી કોઈ આવતીકાલની નવલકથાની પ્રેરક ભૂમિકા તરીકે જ ‘છિન્નપત્ર’ અને ‘મરણોત્તર’ની સર્જકતા પ્રમાણી શકાય. આ નવલકથાઓ સાથે અનુ-સંધાન પામતી નવલકથાના સંવિધાનની સુ જો ની તપાસ ‘માનવીય સદર્શતા’ પાયાની માન્યતા લેખે તથા પાત્ર ઘટના, પરિસ્થિતિ, વાતાવરણ અને વાસ્તવિકતાના કલાસિક રૂપાત્મક પૃથક્કૃતભાવે અનગ પાડીને પછી તેમના પારસ્પરિક આદાનપ્રદાનને નવલકથાની છેવટની કલાત્મકતા સાથે જોડી આપે તો એ પૃથક્કરણની પદ્ધતિ હેતુસાધક નીવડો આવે એ વાત પેલી ચિંતાની બાબતમા પણ હેતુસાધક પુરવાર થશે નવલકથાના અનુનલમા સુ જો રૂપનિર્મિતિની તેમની મૌલિક વિચારણા અકબળ ગણી, એની સાથે Contentના કલાત્મક આલિસંવાદની, વિચિત્રતાની નિર્ધારિત અને વિશદ સંવિત્તિની તથા વાસ્તવિકતાના નકારપૂર્વકના સ્વીકારની કે એવી બીજી બાબતોનો અપભ્રંશો સ્વીકાર કરના હોય અને એને તમે ‘વિશેષ પ્રકાર’ના મૂલ્યાંકન તરીકે ઓળખાવતા હો તો કોઈને કશો વાધો હોઈ શકે નહિ. એ ‘વિશેષ પ્રકાર’ વિવેચનનો છે એ તમારી માન્યતા છે. મારે મન એ નવલકથાના વિશેષ પ્રકાર’નો સદર્શ જાળવે છે, અને કાવ્ય, એ જ સદર્શમા વિવેચનનો આ ‘વિશેષ પ્રકાર’ અસ્તિત્વમા આવ્યો છે.

હવે બીજો છેડો જઈએ આપણે સાથે જ ચાલીએ ડીએ તો ખૂબ અમાનતાથી નમ્ર છો ને હું મારા ગેપની માન્યતા સમાન સુ એક વાર નવલકથાનો નાસિશ્વાસ પોકારનાગને એ પછીના ગાળામા રચાયેલી કેટલીક નવનડ્યાઓ વિષે મન મૂકીને વાત કરવાનું કેમ અનુકૂળ આવતું નથી ? આપણે પ્રમાવ-પ્રમાવ ડહીને-ગણીને નગારા વગાડીએ પણ પ્રમાવનતા મૌનનું શું ? એને કારણે આવતી પેઢીમા પેદા થનારી વ્યવહારુ ગૂચનો ય હાલ તો દોર્લ જવાગ જડતો નથી

એ અર્થમાં, ‘આપણી નવલકથાની સર્જનાત્મક તેમજ વિવેચનાત્મક બેય પરિસ્થિતિઓનું . એક મૌલિક રીતિના સાહિત્યચિંતક તરીકે સુરેશભાઈએ યથાર્થ ચિત્ર રજૂ કર્યું છે’—એવા તમારા મતન્યમાં આશિક સત્ય જ જણાય છે. સુ. જો ને કોઈ કૃતિ ‘રસદષ્ટિએ તૃપ્તિકર’ લાગે, કોઈમાં ‘ઘટનાતો હ્રાસ’ અને ‘સવેદનની કાચના તરંગ માડણી’ થતી લાગે કે ક્યારેક ‘પોતાને અનુકૂળ નીવડે એવી રચનાગીતિની શોધ’ વિષે બે શબ્દો કહેવાની વૃત્તિ બને તો એનો સતોપ તમને હશે, મને નથી થોડીક નવલકથાઓ વિષે તેમણે જે રોષ વ્યક્ત કર્યો છે, એને પણ વિવેચનની ગતિશીલતાના અનુસધાનમાં આવકારીયું, પણ ‘તૃપ્તિકર’ આદિ વિશેષણો ખાટેલી કૃતિઓ અને ખીજી કેટલીક વિષેનું તેમનું અનુદાર વતણ ‘આપણી નવલકથાની સર્જનાત્મક પરિસ્થિતિ’નું યથાર્થ ચિત્ર ઉપસાવી શક્યું નથી સીવો સવાલ કરું તો રૂપનિષ્ઠ સર્જકતાની અપેક્ષાએ કૃતિનિષ્ઠ વિવેચનની ખગગદારી ઝખતા ગુજરાતીના માનાહ અને ધ્યાનાહ પ્રાધ્યાપકને—વિવેચકને એ વિષે વિગેષરૂપે કે વિશેષભાવે કોઈ જ કહેવાનું નથી ? સારું માફું કોઈ નહિ ? આ અંગે તમારે—શોધનિગધકારે પણ કોઈ જ કહેવાનું નથી ? કે પછી મૌનમ્ સ્વીકૃતિ લક્ષણમ્ . પણ ‘ચદ્રકાન્ત બક્ષીથી કેરો’ કે ‘આવણ રાતે’નું તમારું વિવેચનકાર્ય સ્મરણમાં લાવતા તમારા તગ્દનો તો સતોપ મળે છે અહીં ? અસ્તુ !

તમે જેને ચર્ચાવિચારણામાં ચોગ્ય રીતે જ વધુ વજન આપ્યું છે એ ‘માનવીય સદર્ભ’ નવલકથામાં પાત્ર-પરિસ્થિતિનું પરપગન સમીકરણ બની રહેવાને બદલે પાત્ર-પ્રતીકનું કલાત્મક સંયોજન બની રહે, એવી સુ જો ની અપેક્ષા પાછળ પ્રતીકવાદી નવલધારાના કનાસત્યો’નું કે ‘અસ્તિત્વવાદ કે અતિવાસ્તવવાદ અને અકારવાદ જેવી કલાવિષયક ‘નીમાસાઓના પ્રભાવ’નું કે અન્ય સાહિત્ય-કલા-વિવેચન પ્રવૃત્તિઓનું પાંદળણ હોય તો એને સર્જક-વિવેચ ની બહુશ્રુતતાના સદર્ભમાં જ

મૂળી શકાય ખાસ તો વિવેચકની પ્રતિષ્ઠા, વ્યુત્પત્તતાના અભાવમા કાર્યન્નિત થાય ત્યાગે એની હેતુભાવકતા જોખમમા આવી પડે છે, એ સચી સ્થિતિ અમજવાને મદદે કોઈ ‘સર્જન’ને ન્યાય દરાવવા જન્માવેલી વિવેચનપ્રવૃત્તિ’નો આક્ષેપ કરે તો પણ એનો પ્રતિકાર કરવાની ખટખટમા પડયા સિવાય હું તો એલિયટને જ યાદ કરું હું તો આગળ વધીને એમ પછે કહું કે આપણા સર્જકો આટલા સામર્થ્યથી પોતાના જ સર્જનને ન્યાય દરાવવા ઊદ્યમશીન અને તોય ગુજરાતી વિવેચનને મોટો હામ થયો ?

એના જ અનુમધાનમા સુ જો. ના નવનિકાવિવેચન તરફ દૃષ્ટિ કરીને કાફકાની કલાને અવગત કરવાની ‘ચોક્કસ દૃષ્ટિ’ આપતા સુ જો ગિપેના તમારા નિર્દેશની અભ્યાસપાત્રતા સ્વીકારવી જોઈએ કલાના આનંદ સાથે સકળાતા કૃતિના રહસ્યોનું ગૌરવ અને કલાપ્રશસ્ત માર્મિકતાની મૂનવણી માટે જૂની નવી ગ્યનારીતિના ભેદ અહીં નડતા નથી તેથી જ, હેમિંગ્વે અને કાફકાને એક સાથે નાણી માણી શકાય છે નુ જો.એ જેને સિમ્પ્રગબોર્ડ તરીકે ઓળખાવી છે એ ઘટના, નવસિકાના કલાન્યાપમા મૂલ્યબોધને છટકાવવાની ખીટી ખનતી નથી, પણ સર્જકની સવિત્તિના દ્રાવણમા રાસાયણિક સરુકાર પામીને એ વાર્તારૂપે રૂપાતરિત થાય છે ‘ઘટનાતત્ત્વનો લોપ ?’મા છેડે આવતા પ્રત્યાર્થને પણ એ જ અર્થમા તપામી શકાય સવિધાનપગ્ગ વિદ્યાઓના અનુમધાનમા ઘટનાના હાસ કે લોપની પ્રક્રિયાને સુ જો.એ જે ગીતે અજનાક્ષમતા સાથે જોડી આપી છે, એ મુદ્દાને તમે અગસિયત રીતે ઉપસાઓ છે, એ ગમ્યુ પર પરાગત વાર્તાઓ તરફની સુ જો.ની અપ્રોતિ, એના ઘટકતત્ત્વોની સમઘમ્મિકાના વિચ્છેદની સાથે જ વિચ્છેદાતા કલાના મત્ત્ય અગેની છે, એ વાન ઉપસવી જોઈએ એટલી માર્મિકતાથી તમે ઉપસાવી છે વળી, એ સર્વની વધુ સ્પષ્ટતા ખાતર લાગનીય આત્મકારિકાની પગિઆપામા, અજનાવિસ્તાગની સુ.જો.ની દૃષ્ટિના-ગુ

જોના શબ્દો વડે-પરિચય કરાવીને તમે, સુ જો. ની પૂર્વપરિચયની સાહિત્યિક-સૈદ્ધાન્તિક સંબંધતાના સમન્વયની સુમંગલ ભૂમિકા પૂરી પાડી છે સુ જોની લેખનપ્રવૃત્તિ સાથે પ્રત્યક્ષ રીતે નહિ સંકળાઈને તેમનામા પાશ્ચાત્ય સાહિત્યસંસ્કારનું અભિનિવેશિક વક્તવ્ય જોવાનો આગ્રહ રાખનારને એ અવસ્ય ઉપયોગી થશે.

નવલકથા, નવલિકા, કવિતા કે વિવેચનના સદર્શમા સુ. જો એ દાખવેલી વિવેચનાત્મક સમાનતા, પરપરાગત વિવેચનમા ગહેડી મૂલ્યબોધની રોધતા સામા છેડાથી આરંભાય એ સ્વાભાવિક છે. જે છેડાની વચ્ચે સમાધાનની કોઈ શક્યતા હોય તો બ્યાખ્યા, વિભાવના, પરિભાષા કે કોઈપણ ‘સાહિત્યિક સંકેત’ના સૂઝપૂર્વકના નવસંસ્કરણની હિમાયતમા એનો સંકેત મળે છે. તમે જોને વિવેચનવિભાગને મથાળે મૂક્યું છે એ અવનરણમા ધ્યાનપાત્ર બનતું reflexive awarenessનું તત્ત્વ ‘બધા જ સમયગાળાના સાહિત્યવિવેચન સદર્શ અનિવાર્ય’ ગણીને ચાલીએ તો એક તરફ સાહિત્યવિવેચનના પરપરાગત દૃષ્ટિકોણો સામેના ઊહાપોહની નક્કર ભૂમિકા ઊભી થાય છે એ ખરું, પરંતુ એની સાથે સંકળાતા આધુનિક વિવેચનના-અને વિવેચકના પણ-સ્વીકારનકારના પ્રશ્નો પેચીદા બની જાય છે પરાવર્તનક્ષમ સવિત્તિ આપણી જ માન્યતાઓના ચીને ચાલતી નહે તે વિવેચન ખીણ દિશાએ સાથે છેડા ફાડી નાખે એવું અથવા એ ખીણે છેડાછેડી બાધે તો એને કળોકુ ગણવાનું વનણું, સરવાળે તો પરાવર્તનક્ષમ સવિત્તિની મૂળ લવનાને જ આવાતક નીવડે ગુજરાતીના મોટા લેખક-વિવેચકવર્ગને વાચીને લખતો કરવામા સુ જો.નો પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ ફાળો નાનોસૂનો નથી એ સ્વીકારીને ચાલીએ, તો પણ, વાચન અને એના પાચનની વિવિધતા ન સ્વીકારીએ તો એ કેમ ચાલે? પ્રયોગમુખરતા અને પ્રયોગશીલતા વચ્ચેનો ભેદ ન સમજાય એવો છે અને વિવેચનમા પણ એ બંને વક્તવ્યો દેખા દે છે એ ખરું, પણ અણગમતી વાત સર્વાંગે વિરોધાઈ જાય તો

એના ભયસ્થાનો પણ ઓછા ન હોય એકાદ દૃષ્ટાન્ત આપીને સતોપ લઉં તો દિલાવરસિંહ જાહેનના અવલોકનો વિરોધતા તમે વિવેચનમાં બેઠવામાં લાગે એવું એક વિધાન કરી બેઠા-‘સાપ હોય ત્યાં દગ શોધવાની પ્રવૃત્તિ સ્વાભાવિક લાગવી જોઈએ.’

પ્રતિભાષાડન નહિ, પણ મનખડન દારા પર પગના વિવેચનને- વિષ્ણુપ્રસાદ, હિમાશંકર, આનંદશંકર, મનસુખલાલ, બાકાંકારના વિવેચનને ત્રિગેષ રીતે લક્ષ્ય કરીને સુજેએ પોતાના વિવેચનક્ષેત્રમાં આવરી લીધું છે અને એની કૃત્તીક વિચારણાને પડકારી છે, એ દર્શાવવામાં તમારી વિવરણાત્મક શૈલી ઉપકારક સાબિત થઈ છે સામે વિષ્ણુપ્રસાદ જેવા વિવેચકોએ આધુનિક સાહિત્ય સદર્ભે કંગેલી વિચારણામાં સુજેની મર્યાદાઓ મૂકવી છે. શોધનિબંધમાં એ સર્વનું તટસ્થભાવે અવલોકન થવું જોઈએ. પરંતુ અહીં તો સુજેનો વિગેષ કરનારા વિવેચકોની સમીક્ષા કરતા તમારો તારસ્વર કડંશ બની ગયો છે એ ઉપરાંત ‘નવીન કળાપ્રવૃત્તિ’, કુષિલ્લ સાહસ’, ‘નવીન કવિતામાં ભાવજગત’ અને ‘અર્વાચીન કવિતામાં કાવ્યબાનીની વિશેષતા’ જેવા લખાણોની સમીક્ષામાં સુજેની જેમ તમે પણ કોયળાની પાચગેરીવાળી કરી છે ગુજરાતી સાહિત્યનો સદર્ભ હોય ત્યારે નામ પાડીને ભાગ્યે જ વાત કરવાની સુજેની નીતિરીતિ સાથે બેસી પડવાનું ‘મુગ્ધેશ જોષીથી મુગ્ધેશ જોષી’ અને ‘ચંદ્રકાન્ત બક્ષીથી કેંગ’ના લેખકને ત્યાં ‘મુગ્ધેશ જોષીથી સત્યજિત શર્મા’ના સંપાદનને ડઈ ગીતે પોપાયું હશે, એનો વિચાર હરકોઈને આવે જ આવે અલગત, એ અસાવની માથે જ સુજેની વૈચારિક નીતિગીતિના પુગ્ગરભાવે ગ્રાસ થયેલા, અભ્યાસનિબંધને જાળે એવા તાગણો-નિરીક્ષણોનો મતોપ હરકોઈને હશે જ, એમ માનું છું.

‘અપનિર્મિતિની પશ્ચિમ’ના મુખ્ય શીર્ષકને વફાદાર રહીને સુજેની પ્રત્યક્ષ અને એકાન્તિક વિવેચનાન તમે મુદ્દમતાથી-અને ક્ષમતાથી-

તપાસી છે, એનો પણ સતોષ છે કોઈપણ ક્રાંતિના રવ-રૂપમાં
 ગહેલી રસાનુભવ અને રમાસ્વાદની સામગ્રીને ઓળખાવવાનો સુ ને એ
 કેટલો હિંમત લાવકે એતનાની સક્રિયતાનું અનુસંધાન કરી આપે છે, એ
 દર્શાવવા તમે આપેલું અભ્યાસપૂર્ણ વિવરણ-પૃથક્કરણ, સર્જકવિવેચકની
 રૂપનિષ્ઠાને ખીજ વાગે પ્રેરણા-પ્રોત્સાહન આપે એટલી હ? વિગદ
 અને વ્યવસ્થિત છે રૂપનિષ્ઠ સાહિત્ય અને સાહિત્યવિવેચનમાં રહેલી
 સુ. જો.ની તાત્વિક સમ્યાઈને, રૂપ નિષેના તેમના ગૃહીતોને, પગ પરાગત
 વિવેચનમાં જેનો મહિમા નહોતો થયા એવી કતાપગક સકૃલતામાં
 રહેલી સમૃદ્ધિને તથા અમૂર્ત અને પ્રકીર્ણરૂપે નળતી હોવા છતાં અહીં
 સકલિત કરાયેલી રૂપપ્રક્રિયાની લાક્ષણિકતાઓને તમે પૂરા નિષ્ઠાથી
 પ્રકાશમાં આણી છે. વળી, આગળ કહ્યું છે એન સુ નેની વિવેચન-
 વૃત્તિની ખીજ અનેક આનુષંગિક યામતોને પણ તમે પ્રકાશિત કરી છે.
 આ સર્વકાઈ હોવાને લીધે જ દટલીક પુનરુક્તિઓ તરફ કંદાર યનવાન
 મન થાય છે.

‘સુ જો થી સુ.જો.’ છપાતી હતી એ વેળા આપણે અમદાવાદ
 મળ્યા હતા એ વાદ હશે જ એના પ્રૂક લઈને પ્રેસમાં જતી વખતે
 રીક્ષાના સગાથમાં ગ્રથાવલોકનોની વાત નીકળતા તમે કહ્યું હતું-એ
 તો ખીજ ધણા લખે છે ..અને ‘ પછી મારી મામે કઈક વેધક રીતે
 નોંધને ઉમેર્યું હતું-‘એ તો લખનારા ધણા છે ’ પછી પ્રેસનો રસ્તો
 આવતા તમે તો ઊતરી ગયા હતા. આગળ વધતી રીક્ષાની ઝડપે જ હું
 વિચારતો હતો કે સુમન શાહને ખીજ અવલોકનો લખવાનો સમય જ
 ક્યાંથી મળે ? ‘અપ્રકાન્ત બક્ષીથી કેંગે’માં ગ્રથસ્વરૂપે અવલોકનો જ
 લખાયા છે ન ? ‘સુરેશ જોષીથી સત્યજિત શર્મા’ની અપૂર્ણ નોંધામાં
 પણ વાર્તાલક્ષી અવલોકનો જ છે કે ? —

—અને હવે ‘સુ. જો થી સુ. જો.’ના સર્જનાત્મક સાહિત્યનો વિભાગ
 જેતા ‘ગૃહપ્રવેશ’, ‘ખીજ થોડીક’, ‘અપિ ચ’, ‘ન તત્ર સૂર્યો જાતિ’,

'છિન્નપત્ર', 'મરણોત્તર', 'પત્ય-ન્યા', 'ઈન્દ્રગ' વગેરેના અવલોકનો જ
 જેવા મળ્યા છે એમા, કૃતિની તર્કમતા સાથે તમાગ લેખનનું એ જ
 પ્રકારનું અનુસધાન દેખાય છે, એને કેવળ યોગાનુયોગ નહિ ગણતા
 ગોધનિષ્પન્ધકારની સજ્જાનતાનો યોગ પણ ગણુ તો ખોટું લગાડ્યો નહીં
 'પત્ય-ન્યા' એક દરે પ્રકૃતિનું મધુ સાગ્રી આપતી પ્રતિઓનો મગ્ન છે,
 "કૃ" પ્રેમ સમર્પણ કે મ્વાર્પણ માગે છે તે ..મમસ્થાઓ અને પ્રશ્નોનું
 કારણકેન્દ્ર બની બાધ છે" જેવા અચ્ચમનીય વિધાનો અને પ્રેમવૈદ્ય
 કે 'કૃગોર્થ' જેવા શબ્દપ્રયોગો દ્વારા થોડું થોડું હસાવતા રહીને તમે
 સુ જો,ની ક્રમશઃ વિકસતી જતી સર્જકચેતનાનો અને તેમની સાહિત્યિક
 લાક્ષણિકતાઓનો પરિચય કરાવ્યો છે. અહીં વિવિધ ગુરુઓ-જૂથો-
 વિભાગોમા વર્ગીકૃત કરીને તમે જે રીતે કૃતિલક્ષી લક્ષણો-વલણોને અમઝ-
 લક્ષી મૂલ્યાકનમા લેખે લગાડ્યા છે, એ તો ભવિષ્યના સર્જકલક્ષી
 સ્વાધ્યયના તમામ ગોધનિષ્પન્ધો માટે આદર્શરૂપ બની ગહે એમ છે
 એક જ સર્જકના અનેક સ્વરૂપ-પ્રકારના સર્જનાત્મક લખાણોને,
 કેવળ કૃતિના નામભેદે ખડી નાખવાથી તો મૂલ્યાકનના પણ
 ખડકર્તાનો જ મળે પણ તમારા વિભાગીકરણે તમારી પ્રતિનિધાને
 હાનિ પહોંચાડી નથી, એ નોંધપાત્ર તો ખરું જ સુ જોના વિવેચકોએ
 આપેલા પ્રતિકુળ પ્રત્યાવાતો મામે તમે જે ધોડામાઝ વૃત્તિ અપનાવી છે,
 એ અમને પ્રતિકુળ લાગી છે સિદ્ધ સિન્ન રુચિ, કક્ષા અને અભ્યાસ
 ધરાવતા વિવેચકોને એક જ ધોડે સરખા કરવા જતા તમારી લેખન-
 રીતિ આશ્ચર્યજનક બની ગઈ છે આ નિમિત્તે આગળ પણ વાત થઈ
 ગઈ છે એટલે અહીં વિસ્તારથી બસ અલખત, વટનાનો લોપ કે એનો
 સાહિત્યિક વિનિયોગ, લઘુનવલનું સ્વરૂપ, શબ્દલમતા દ્વારા યત્ન
 ભૌતિક વાસ્તવિકતાનું આધ્યાત્મિક વાસ્તવમા રૂપાન્તર, સન્નિધીકરણ,
 પ્રથમ પુરુષવાચક નવલકથાનો કનાગમિડ 'હુ'કાર નવલકથાના પરપગ-
 ગત ઘટનાલોપને અતિક્રમી જતી ડાહ્યાત્મક ઘટનાઓ, ગ્યનાની આત-
 મિક પ્રકૃતિને ઉપકારક બની ટેમ્નિક ઈની તપાસ તમે સુ જોના

સાહિત્યને સતત નજર સમક્ષ રાખીને ડરી છે, એ સ્થિતિ જેમ સુ
જે ના સર્જનાત્મક સાહિત્યનું એમ તમારા આ અભ્યાસનિયમનું
મૂલ્ય એકસગુણ વધારે છે

નિયમ-વિવેચનના પહેલો પરિચ્છેદ ઉડાઉ છે અને છેલ્લો ઉમડડ
છે ‘મનીષા-ક્ષિતિજ’થી માડીને દૈનિક પત્રોના સાપ્તાહિક વિભાગો
‘માનવીના મન’ અને ‘નવા કલેવર’ સુધી ધસી આવીને તમે સુ જો ની
આગની સર્જકબળો અને અભિવ્યક્તિશક્તિની પ્રતિતિ કગવના
નિયમોની અવલોકન-મૂમિકા પહેલા પરિચ્છેદમાં રજૂ કરી છે આગ
જતા તમે દૈનિકોનું નામસ્મરણ છોડી દીધું છે અને તમારો અભ્યાસ
૧૯૭૬ સુધીના જ લખાણોને આવરી લે છે-એ બે વાત બહુની
હોવા છતાં, તમારો નિયમ ૧૯૭૮ માં પ્રકાશિત થયો છે, એ લક્ષ્ય
રાખીને આ લખુ છું (મહાનિયમની પ્રત સીધેસી રી પ્રેસમાં આપી
દીધી હોય એવું તમારા જેવા અભ્યાસના અદર્શમાં માનવું ખોટું જ
પડે) એ રીતે મારી જેમ કેટલાયને એ સાપ્તાહિક કટારોની પાછોતરી
એકવિધતા વિષે કંઈક કહેવાનું હતું જ ‘જનાન્તિકે’ આદિના
લલિત નિયમોના સ્વવાહી સાહિત્યચર્ચા, કવિતાકલ્પ, તાલપ, આસ્વાદ્ય
વિસ્મયભાવ, વિલક્ષણ વેદનશીલતા, કલ્પનપ્રચુર પ્રકૃતિરાગ, અગજકતાને
ખોળે ઉછેર પામતા સત્યોના બુદ્ધિગમ્ય પૃથકકણો, ભાવવિશ્વોની આસ્વાદ્ય
ભૌગોલિકતા વગેરે વગેરેનું સુ જો નું આલેખન વિચર્યા પછી, અને
વળી સુ જો ના આત્મનેપદી ઉદ્વેગોની અને સ્વીન્દનાથ માકડા કે
સાર્ત્રની એક જ ભાવે થતી તેમની લક્ષિતભાવનાનો વિચાર કર્યા પછી,
તમે છેલ્લા એક જ પરિચ્છેદમાં કાકાસાહેબને ખડા કરી દઈને તેમના અને
સુ જો ના લલિત નિયમોની તુલના ધડાધડ કરી પાડી છે એમાં ઝાટકાની
ધડાધડી મહ્યાકનનું ત્રાજવું હાલકડોલક થઈ જાય છે ગુજરાતીમાં લલિત
નિયમના આરભનો યશ મેળવનાર કાકાસાહેબ સાથે સુ જો ના નિયમોની
તુલના કરવાની અહીં વૃત્તિ જાગે એ સ્વાભાવિક છે, પણ એ માટે

કાલેવરકગ્ના નિયધોની વિશદ ચર્ચા અનિવાર્ય હતી વળી, લલિત-
નિયધોની વિચારણામાં ઉમાશંકરાદિ અન્ય મર્જકોના લલિત નિયધો
કેમ સ્મરણમાં આવ્યા નહિ, એનું પણ આશ્ચર્ય છે

‘પૂરક પ્રવૃત્તિઓ અને પ્રભાવ’ પ્રકરણના પૂરક પ્રવૃત્તિઓના
વિભાગમાં સુ જો ના શોધનિયધ વિષે માત્ર એ જ પાન વાચીને આશ્ચર્ય
વધુ (એ જ રીતે ‘સુરેશ જોગીની કનવિચારણા’ના સદર્ભમાં પ્રમોદ
કુમારના પ્રતિગદ્ધ વિષેના ખાસ્સા પાના વાચીને ય આશ્ચર્ય વધુ છે)
શુદ્ધગતી જ્ઞાતમાર્ગી કવિતાનો એનિહાસિ- તેમ જ આત્મોચનાત્મક
અભ્યાસ જેમાં સૌ પ્રથમ પ્રાપ્ત વનો હોય એવા સુ જો ના શોધનિયધના
‘વિશેષ’ને પમાડવા માટે તમારી વિવેચનવૃત્તિ ગિચિત્ર થઈ ગઈ છે,
એ ગોચનીય છે એમાં જેનો અભ્યાસ થયો છે એવા અતિખ્યાન કે અપખ્યાત
મજા દોની યાદી તો વળી એ ‘વિશેષ’ વિષે વિશેષ જિજ્ઞાસા પેદા કરે
છે વિવિધ હસ્તપ્રતોને આધારે સુ.જો.એ તૈયાર કરેલી વાચના અને
પરિગિષ્ટોમાં ગૂંચ થયેલી આનુપગિક આમત્રી તથા વ્યુત્પત્તિવિચારણા
વિષે સુમન શાહ જેવા અભ્યાસી કષ્ટ વધુ લખે એનો મારગ જોવાને
તો હરખ હોય. સુ જો.એ માહિત્યવિચારણાની પગ પર સાથેનો છોડો
નથી ફાડી નાખ્યો, એ અંગે તમે આપેલું આશ્વાસન ગમ્યું પણ એ
નિમિત્તે વચેલી છોડાછેડીના બધા વિષે તમારા દ્વારા જાણવાનું ઔત્સુક્ય
રામ્યું નહિ. કે પછી આ બધી વિગતોનો-તમારી ગીતે-વિવેચનાત્મક
વિસ્તાર કર્યા પછી આગળના પૃષ્ઠોમાં એકમૂલ ઠગી પડે, એવી
મર્યાદા નહીં તમને ?

પ્રકરણ -૩ના ખીજા ખડના ‘પ્રભાવ’ શીર્ષકનો સદર્ભ સ્વીકાર-
વામાં અગત ગીતે મને વાંધો નથી પણ કેટલીક વિગતો સુ જો પોત
નહિ સ્વીકારે અને કેટલીક ખીજા નહિ સ્વીકારે એવો મને લાગ છે
‘પ્રભાવ’ને સ્થાને ‘પૂર્વાપગ’ કે એવું ખીજું કોઈ શીર્ષક ગમ્યું વધુ
યોગ્ય હતું, એમ તો તમારું નિરૂપણ જોના પડ્યું પ્રતીતિ થાય છે. પૂરક

પ્રવૃત્તિઓના આગળના વિભાગમાં પ્રશ્ન મકની છટાને કાગળે ખોવાયેલી તમારી વિવેચકની મુદ્રાનું અહીં અનુસધાન થઈ જાય છે એ આનંદનો વિષય છે આ નિમિત્તે તમે સુ. જોની સાહિત્યિક પ્રવૃત્તિ અને વિચાર સરણીને કેન્દ્રમાં રાખી અદ્યતન ગુજરાતી સાહિત્ય વિવેચનની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓનો વિવેચનાત્મક પરિચય કરાવ્યો છે, એની અભ્યાસપાત્રતા અને મૂલ્યવત્તા સહર્ષ સ્વીકારું છું

કોઈ સર્જક કે સર્જનને લક્ષ્ય કરીને લસરતી કલમે લખાતા જતા મહાનિમિત્ત-નામધારી લખાણો-સપાનોની માયાજળને ચીલે ચાલીને સંશોધક બની બેસવાની કે છીછરા નીરની તગણરૂપધારી વિજયધ્વજ લહેરાવવાની પુરણહારમાં ચાલતી પ્રવૃત્તિથી દૂર રહીને સુ. જો જેવા વિદ્યવ-પ્રગલ્ભ સર્જક-વિવેચકની સાહિત્યિક નીતિરીતિની વિલક્ષણતાઓને મૂલ્યમતાથી આલેખવાનું કાર્ય તમે બહુશ સફળતાથી પાર પાડ્યું છે-

-એની પ્રેરકતા ભવિષ્યના સંશોધકોને લાભદાયી બને એવી શુભેચ્છા સહ તથા તમારા અભ્યાસનિમિત્તની અહીં દર્શાવેલી ગુણ-વૈગુણ્યની વિચારણા માટે થોડું લખ્યું વણું કરી માનજો એવી અને આગળ આપેલા અભિનંદન ઓછા પડે તો ઘણા કરો સ્વીકારજો એવી અપેક્ષા સહ વિરમું છું. □

રમણલાલ વ. દેસાઈ—એક ઉઘાટું અને નિર્લજ્જ અપહરણ : લેખક ડૉ. હસમુખ દોશી, પ્રકાશક પોતે, સદીપ, સેતુ-નિધિ સોસાયટી, કાલાવડ રોડ, રાજકોટ-૩૬૦૦૦૧

ત્યાગ : (કાવ્યસંગ્રહ) લે. લલિત વાઘેલા, મૂલ્ય ત્રણ રૂપિયા, પ્ર. સાહિત્ય જ્યોત, હક્કરબાપા સોસાયટી, કુભારવાડ ભાવનગર-૩૮૬ ૦૦૬

(અનુસધાન પાના નં ૧૬ નું ચાલુ)

પાદડાની જેમ અને તુ જુએ તો તુ ને થાય આ હુ ને પાછુ થયુ છે
શુ? તુ શુ જાણે હુ ના મનમા શુ ચાલે તુ ને યાતુ આ માખી
પ્રવેશી ગઈ હુ ના શરીરમા તો હવે ચોક્કસ ભમ્યા કરતી હરો
નસેનસમા અને બહાર આવવા મથતો હશે આખો ય મધપૂડો રુવાડે
રુવાડેથી. આ હાથપગ ફૂટે છે આમ જાણે માખી-મધપૂડો છછેડાયો
હશે ક્યાક અને હુ ને શાનમાન કાઈ નહીં ને ખેડો રહ્યો શુપચૂપ.

તુ ના નાકની દાડી પર ગોળગોળ કરતી કાડી અટકી ગઈ ત્યા
ક્યારની. હુ ને કશુ દેખાય નહીં અને હુ ખેસી રહ્યો ત્યા વિચારતો
કે આ તુ ના નાકની દાડી પર ગોળગોળ કરતી કાડી અટકી ગઈ તે
ગઈ ક્યા? હુ ને દિશે નહીં કશુ. તુ ની આખમા ફૂટેલી ડાળેથી ખરી
પડેલા લીલા લાલ પીળા સૂકા પાનના ઢગમા કુકાય પવન અને
પાન એક બે ફડાક ઊડતા અફડાય હુ ની આખે એવા ભેગથી કે તુ
ને સભળાય કશુ કે ફટી ગયુ ફટાક અહીં એની નજીક. તુ ને સભળાય
કશુ કે ફટી ગયુ અહીં કશુ કે પાણુ સમજાય નહીં શુ ખેસી રહે એમ
જાણે કશુ બન્યુ હોય નહીં કાઈ ત્યા હુ ને થાય તુ આ ઘટાક
ફટી ગયુ તે આમ અને સમજતા સમજતા અરથ તારવે તો લાગે કે
આગિયો ઊડતો ઊડતો પ્રવેશી ગયેલો આ પીળા સૂકા પાનના ઢગમા
જ્યા તુ ઘટાઈ પડ્યો છે ત્યા-ત્યા શુ કશુ કે એઝાએઝ પ્રગટી ભડકો
થઈ ફટાક ફટી ફેલાઈ ગયુ આસપાસ ચારેબાજુ કે ચુ-હા કદાચ
એમ જ હોવુ જોઈએ અને હુ એ વિચારતો ખેસી રહ્યો ત્યા
શુપચૂપ હુ ની સામે

□

સાહિત્યવૃત્ત

સૂરતની એમ ટી ખી આર્ટ્સ કોલેજના ગુજગતીના અધ્યાપક ડૉ. જયન્તભાઈ પાઠક નિવૃત્ત થતા હોઈ તેમના સન્માનને એક સમારભ ગઈ તા. ૬-૧૨-૧૯૮૦ ના રોજ દક્ષિણ ગુજરાત યુનિવર્સિટીના કુલપતિશ્રી પ્રા. કે. એસ. શાસ્ત્રીના પ્રમુખપદે યોજાયો હતો. અતિથિવિશેષ તરીકે ડૉ. વિષ્ણુપ્રસાદ ત્રિવેદી ઉપસ્થિત રહેનાર હતા પરંતુ નાદુરસ્ત તબિયતને કીધે આવી ન શકતા તેમનું વક્તવ્ય પ્રા. રમેશ ઓઝાએ વાચન દ્વારા રજૂ કર્યું હતું.

પ્રાર્થના દ્વારા કાર્યક્રમનો આરભ થયા બાદ પ્રા. રમેશ ઓઝાએ શુભેચ્છા સંદેશાઓનું વાચન કર્યું હતું ત્યાર બાદ વિદ્યાર્થીની તરીકે કે દીપ્તિ ભટ્ટે વક્તવ્ય રજૂ કર્યું હતું.

ડૉ. નરસિંહ પરમારે ડૉ. જયન્ત પાઠકની કવિતાના અનુવક્ષમા તેમની કાવ્યયાત્રાને સપ્રગટાની ગોધ તરીકે વર્ણવી હતી.

વિજય શાસ્ત્રીએ વિદ્યાર્થી તરીકે જયન્તભાઈ વિશેના પોતાના પ્રતિભાવ જણાવતા કહ્યું હતું કે આજે વૈચારિક ક્ષેત્રે મોટામા મોટા ભય-ઘ્રેષ્ઠન વોશિ ગયા છે ખીજઓને ગમે તેમ કરીને ય પોતાના મતના જ કરી લેવાનો લોભ હિંસકપણે વકરતો જાય છે એવા સમયે પણ ડૉ. જયન્તભાઈએ ઋદ્ધિ પોતાના મનો, વિચારો અન્યો પર બગાડમરી-પૂર્વક લાદવાનો પ્રયાસ કર્યો નથી. અન્યત્ર, એમને પોતાના આગવા મતવ્યો છે પણ તે ખીજઓએ પણ સ્વીકારવા જ જોઈએ એવું, ખીજનું ખીજપણ છીનવી લેતું, વક્ષણ કચારેય દાખવ્યું નથી.

ડૉ. સુરેશ દત્તાણે વિસ્મય જયન્તભાઈની કવિતાના પ્રાણુતત્ત્વ તરીકે ઓળખાવી તેમની કવિતાનો રસાસ્વાદ કરાવ્યો હતો. કવિ ઉશનમે એમની કવિન એ સ્વને પામવાની મથામણ છે એમ જણાવી 'વનાયલ'ને વિશે વાત કરી હતી.

ડૉ. વિજયપ્રભાદ ત્રિવેદીએ વતનની ઝખના એમની કવિતાના વિશિષ્ટ પ્રદેશ છે એવું પ્રતિપાદન કરતું વક્તવ્ય મોકલ્યું હતું.

આચાર્યશ્રી કુજવિહારી મહેતાએ સન્માનનિધિમાં પ્રાપ્ત થયેલી રકમના આજમાથી દર વરસે ડૉ. જયન્ત પાઠકના નામના કવિતા-પારિતોષિકની જાહેરાત કરી હતી અને સન્માનપ્રગ્તાવ ગૂઝ કર્યો હતો.

પ્રમુખસ્થ નેથી કુલપતિ શ્રી કે. એસ. ગાંધીએ જયન્તભાઈની કૃતિઓના ઉલ્લેખસહ એમાથી પ્રતીત થતા કૈગોર્થ અને મૌગ્ધ્યનો ગુણ અખડ રહેા એવી શુભેચ્છા વ્યક્ત કરી હતી.

પ્રત્યુત્તરમાં ડૉ. જયન્ત પાઠકે પોતાના સન્માન ખદ્દ આભારની લાગણી વ્યક્ત કરી વિદ્યાર્થીઓના, સર્યાના અને સહકાર્યકરોના પ્રેમ ખદ્દ કૃતજ્ઞતા વ્યક્ત કરી.

ત્યારબાદ યોજાયેલા કવિસમેલનમાં જાણીતા કવિઓએ ભાગ લીધો હતો.

ૐ

૩૫૧૪૯

Mahadev Timber Mart

મહાદેવ ટીમ્બર માર્ટ

ગ્રા. પટેલ મૂળજીભાઈ ધનજીભાઈ

અમારે ત્યાં ઈમારતી દરેક જાતની સાગી તથા પંચરાઉ સાઈઝ કિંદાયત ભાવથી મળશે.

વરીયાવી ખજાર, વેડ દરવાજા પાસે, સુરત.

યુવાશક્તિના વિકાસ માટે

રમતગમત પ્રવૃત્તિને પ્રોત્સહાન

- યુવાન પેઢીમાં રહેલા શક્તિ અને કૌશલ્યને યોગ્ય અભિગમ આપવા ગુજરાતમાં રમતગમત તેમજ યુવા-કલ્યાણના વિવિધ કાર્યક્રમો પર પગલું શિક્ષણ ઉપરાંત અમલમાં છે.
- ગ્રામ તથા રાજ્ય કક્ષાના વિવિધ રમતગમત મંડળોની પ્રવૃત્તિને વેગ આપવા સહાય આપવામાં આવે છે. નગર તથા શહેરોમાં મેદાનો તૈયાર કરવાની યોજના અમલમાં છે. રાષ્ટ્ર અને રાજ્યકક્ષાની સ્પર્ધાઓમાં મહત્વના ગ્રામ પ્રાપ્ત કરતા ખેલાડીઓને શિષ્યવૃત્તિઓ આપવા ઉપરાંત ત્રેષ્ઠ ખેલાડીઓને ‘સગદાર પટેલ એવોર્ડ’ આપવામાં આવે છે.
- શરદ રમતોત્સવ અને શિયાળુ રમતોત્સવમાં ભાગ લઈ ગંભ્ય કક્ષાએ આવેલા આચાર્યશ્રી ખેલાડીઓને પ્રશિક્ષણ શિબિરો યોજી નિષ્ણાતો દ્વારા તાલીમ આપવામાં આવે છે તે માટે અમદાવાદ અને ગાંધીનગરમાં પ્રાદેશિક અને દેવગઢવારિયા, સુરત, વડોદરા, પાટણ, રાજકોટ અને ભાવનગર ખાતે પેટા પ્રશિક્ષણ કેન્દ્ર શરૂ કરાયા છે. દુલીપ ક્રિકેટ સ્કૂલ, પોરબંદરમાં ક્રિકેટ અંગેનું શિક્ષણ અપાય છે.
- પર્વતારોહણ ક્ષેત્રે ગુજરાતની વિશિષ્ટ સિદ્ધિઓની આનંદગામીય ખ્યાતિ છે. માઉન્ટ આબુ તેમજ ગીરનાર-જૂનાગઢ ખાતેની ગંભ્ય પર્વતારોહણ સ્થા દ્વારા ગુજરાતના યુવક-યુવતીઓને તાલીમ આપવામાં આવે છે.
- સમુદ્રના કાઠાના તેમજ જિલ્લાના વિસ્તારોમાં રાષ્ટ્ર તેમજ રાજ્ય કક્ષાની તરણ અને હેડી સ્પર્ધા યોજવામાં આવે છે જિલ્લા દરિયામાં તરવા માટેની શિબિર પણ યોજાય છે ગુજરાતમાંથી સાહસિક પ્રવાસ ખેડતી ટૂંકડીઓને અનુદાન અપાય છે.
- માહિતી નિયામક, ગુજરાત સરકાર દ્વારા પ્રકાશિત.

ભૂપત વડોદરાના

નવલકથાઓ

પલ પલ વ્યાકુળ પ્રાણ	૧૯-૫૦
તારા હૈયે માગે પ્રીત	૧૯-૫૦
જપતપ જૂઠા, સાનો પ્રીત	૧૫-૫૦
ભવોભવની પ્રીત	૧૯-૫૦
મોતના પીજડે	
તરસ્યા પ ખી	૧૫-૦૦
સ્વપ્ના ખા	૧૩-૦૦
ઝોક નકારી છોકરી	૧૩-૦૦
બીજુ યોવન	૧૨-૦૦

શાળા-ઉપયોગી નાટકો

નાટકોની દુનિયા — યગવત મહેતા	
શાળા-ઉપયોગી નાટકો — રજની શેઠ	
ભજવો નાટકો — બળદેવ મોલિયા	
મહેલા નાટકો — મુગેશ ગાધી	
કિશોરોના નાટકો — પ્રા. હસિત બૂચ	
(દરેકના ૩ ગાદી, સંદના ૩ ૧૫)	
તિતરબિતર જનક નાયક	૬-૦૦
ઈતરેતર વિજય શાસ્ત્રી	૧૫-૦૦
ધરેબાહિરે (ચિતનલેખો)	૧૨-૦૦
પ ચગવ્ય (ચિતનલેખો)	
પ્રીતમલાલ મજમુદાર	૮-૦૦

કાવ્યસંગ્રહો

મૂર્ચના ગોળાને ભેટવા	
જતા — નાગરાજ	૩૦-૦૦
કાલિન્દી — જનક નાયક	૧૨-૦૦
કૂલડા — હેતલ મોદી	૨-૦૦
વજ્રમાતરીની નવલકથા	
ઊડા ફવા ને ૬ કાં દોરડાં	
મૂલ્ય ૧૮ રૂપિયા	
કાળરાત્રિની ધૂણતી ભૂતાવળ	
મૂલ્ય : સાડાતેર રૂપિયા	

ભજવવાલાયક નાટકો

નવા નવા નાટકો — પ્રા. હસિત બૂચ	
તાપ્તાલાયક નાટકો — રજની શેઠ	
નાટકો જ નાટકો — મુગેશ ગાધી	
રગઝીલા — ચ. ચા. મહેતા	
હમાહસના નાટકો — હરીશ નાયક	
(દરેકના ૩ પ મેટના ૩ ૩૦-૦૦)	

આયુર્વેદના પુસ્તકો

લાભકર કર ઠાક 'પુનર્વચુ' ની બાગ	
ગેગપુષ્પિકાઓ મેટના ૩	૨૪-૦૦
ધર ધરનો વેદ	૧૩-૫૦
વર વરના ઓપનો	૧૩-૫૦
અભિનવ કુટરતી ઉપચાર	૧૩-૫૦
યોગાયના અને આરોગ્ય	૧૩-૫૦

સાહિત્ય-સંગમ, બાવા સીદી, ગોપીપુરા, સૂરત-૧.

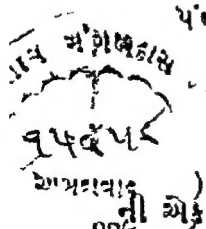
આહી તમેને અનુકૂળ આવે એવું
તમારું મન હતી લે એવું બધું ય
જોવા મળ્યો
મનમોહક રંગોમાં, આગવી રિઆઝનામાં

સાડીઓ

* સિલ્ક પ્રિન્ટ * ઓરગન્ડી * સિદ્ધાન્ત * ચંદેરી

તેમ જ સુટિંગ્સ, શર્ટિંગ ડેમમરિસિયલ્સ

પંજાબી સૂટની વેરાયટી મારે

હુલી

ની એક જા અવશ્ય મુલાકાત લેવો

१५ दिवस - आ पुस्तके वधुमां वधु १५ दिवस
माटे राणी शकाशे.

[illegible]

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ-૬

15858

૧૫૮૫૮

કુંડાવટી

વર્ષ-૨૧, અંક-૨૫૦, જાન્યુ. ૧૯૮૦

—વર્ષ-૨૨, અંક ૨૫૦, ડી.એ. ૧૯૮૦

૧૫૮૫૮

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ ઓફિસ
અમદાવાદ - ૬